41754

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilim Dalı

MAARİF-İ UMUMİYE NEZARETİ TEŞKİLATI

İdari Teşkilat Açısından

41754

Cilt 1

(Yüksek Lisans Tezi)

Danışman:
Y.Doç.Dr.Adalet ALADA

Hazırlayan:
A.Teyfur ERDOĞDU
(11078)

İstanbul 1995

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 1
KISALTMALAR 3
GİRİŞ 6

BİRİNCİ BÖLÜM

MAARİF NEZARETİ'NİN KURULUŞUNA KADARKİ MAARİF TEŞKİLATININ GEÇİRDİĞİ SAFHALAR

Mekatib-i Rüşdiye Nezareti 17
Muvakkat Meclis-i Maarif 23
Daimi Meclis-i Maarif 26
Encümen-i Daniş 31
Mekatib-i Umumiye Nezareti 34
Nezaret'in, Mekatib-i Umumiye Müdürlüğü Haline Dönüştürülmesi 37
Mekatib-i Umumiye Müdürlüğü'nün Yeniden Nezaret Haline Dönüştürülmesi, Mekatib-i Rüşdiye Nezareti'nin Bu Nezaret'le Birleşmesi 39
Meclis-i Maarif-i Umumiye 42

İKİNCİ BÖLÜM

MAARİF-İ UMUMİYE NEZARET-İ CELİLESİ TEŞKİLAT TARİHİ

Maarif-i Umumiye Nezareti Celilesi 45
Meclis-i Maarif-i Umumiye Yanında Kurulan Meclis-i Muhtelit 50
Meclis-i Maarif-i Umumiye ve Meclis-i Muhtelit Yerine Meclis-i Maarif-i Umumiye Heyeti 52
Maarif-i Umumiye Nizamnamesi 54

Maarif Nezareti Merkez Teşkilatı 57
Maarif Nezareti Merkez Teşkilatı Kısımları 98
MECLİS-İ KEBİR-İ MAARİF 98
Meclis-i Kebir-i Maarif'in Yetkileri 112
Genel Olarak Maarifle İlgili 112
Genel Olarak Teşkilatla İlgili 114
Meclis-i Kebir-i Maarif'in Görevleri 115
MAARİF NAZIRI 118
Padişah-Maarif Nazırı İlişkisi 118
Genel Olarak Maarifle İlgili 123
Genel Olarak Teşkilatla İlgili 123
Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye-Maarif Nazırı İlişkisi 124
Heyet-i Vükela-Maarif Nazırı İlişkisi 125
Meclis-i Ali-i Tanzimat-Maarif Nazırı İlişkisi 134
Şura-yı Devlet-Maarif Nazırı İlişkisi 135
Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan-Maarif Nazırı İlişkisi 136
Genel Olarak Maarifle İlgili 137
Sadaret-Maarif Nazırı İlişkisi 139

Maarif Nazırı'nın Yetkileri ve Görevleri 140
Genel Olarak Maarifle İlgili 141
Genel Olarak Teşkilatla İlgili 150
MAARİF NEZARETİ MÜSTEŞARI 153
MAARİF NEZARETİ MÜŞAVİRLİĞİ 155
TEDRİSAT-I İBTİDAİYE DAİRESİ 155
Tedrisat-ı İbtidaiye Dairesi'nin Yetki ve Görevleri 161
TEDRİSAT-I TALİYE DAİRESİ 162
Tedrisat-ı Taliye Dairesi'nin Yetki ve Görevleri 167
TEDRİSAT-I ALİYE DAİRESİ 169
MUHASEBE DAİRESİ 174
Muhasebe Kalemi'nin Yetki ve Görevleri 183
TELİF VE TERCÜME DAİRESİ 184
HIFZISSIHA-YI MEKATİB DAİRESİ 189
LEVAZIM KALEMİ 190
Levazım Kalemi'nin Yetki ve Görevleri 192
KALEM-İ MAHSUS 193
Evrak Odası'nın Yetki ve Görevleri 196
HEYET-İ TEFTİŞİYE 196
MEKTUBİ KALEMİ 213
Mektubi Kalemi'nin Yetki ve Görevleri 214
İHSAİYAT KALEMİ 214
İhsaiyat Kalemi'nin Yetki ve Görevleri 217
SİCİLL-İ AHVAL ŞUBESİ 218
Sicill-i Ahval Şubesi'nin Yetki ve Görevleri 218
DAR-ÜL-EYTAM MÜDÜRİYET-İ UMUMİYESİ 219
MÜZE-İ HÜMAYUN MÜDÜRLÜĞÜ 221
Müze-i Hümayun Umum Müdürü 228
Müze-i Hümayun Müdürü'nün Görevleri 228
Müze-i Hümayun Müdürü'nün Yetkileri 229
Müze-i Hümayun Daimi Komisyonu 230
Müze-i Hümayun Muhasebecisi 230
Müze-i Hümayun Başkatibi 231
Müze-i Hümayun Muhafızları 231
Müze-i Hümayun Muhafızları'nın Görevleri 232

Müze-i Hümayun Muhafızları'nın Yetkileri 233
MATBAA-İ AMİRE 234
Matbaa-ı Amire'nin Yetki ve Görevleri 240
RASATHANE-İ AMİRE 240

Maarif Nezareti Taşra Teşkilatı 242
VİLAYET MAARİF MECLİSLERİ 251
Vilayet Maarif Meclisleri'nin Görevleri 254
Vilayet Maarif Meclisleri'nin Yetkileri 257
MAARİF MÜDÜRÜ 258
Maarif Müdürü'nün Görevleri 265
Maarif Müdürü'nün Yetkileri 277
VİLAYET MAARİF MECLİSİ MUAVİNİ 279
VİLAYET TEDRİSAT-I TALİYE ENCÜMENİ 279
Vilayet Tedrisat-ı Taliye Encümenleri'nin Yetki ve Görevleri 280
VALİ 280
Vali'nin Görevleri 281
Vali'nin Yetkileri 284
Genel Olarak Maarifle İlgili 284
Genel Olarak Teşkilatla İlgili 288
VİLAYET MAARİF ENCÜMENİ 289
Vilayet Maarif Encümen'inin Yetki ve Görevleri 291
VİLAYET MEKATİB MECLİSİ 291
Vilayet Mekatib Meclisi'nin Yetki ve Görevleri 292
VİLAYET MAARİF-İ İBTİDAİYE MECLİSİ 293
Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisleri'nin Yetkileri 293
Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisi'nin Görevleri 294
VİLAYET TEDRİSAT-I İBTİDAİYE MECLİSİ 295
Vilayet Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi'nin Yetkileri 297
Vilayet Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi'nin Görevleri 299
VİLAYET TEDRİSAT-I İBTİDAİYE ENCÜMENİ 300
VİLAYET TEDRİSAT-I TALİYE ENCÜMENİ 300

Vilayet Tedrisat-ı Taliye Encümeni'nin Yetki ve Görevleri..... 302
VİLAYET UMUMİ MECLİSİ..... 303
VİLAYET HUSUSİ İDARELERİ..... 304
VİLAYET İDARE MECLİSİ..... 305
SANCAK MAARİF KOMİSYONU..... 308
Sancak Maarif Komisyonu'nun Yetki ve Görevleri..... 309
SANCAK MEKATİB MECLİSİ..... 309
Sancak Mekatib Meclisi'nin Görevleri..... 310
Sancak Mekatib Meclisi'nin Yetkileri..... 310
LİVA MAARİF MECLİSLERİ..... 311
Liva Maarif Meclisleri'nin Görevleri..... 312
Liva Maarif Meclisleri'nin Yetkileri..... 314
LİVA MAARİF MÜDÜRLERİ..... 315
Liva Maarif Müdürleri'nin Yetki ve Görevleri..... 315
LİVA MAARİF KOMİSYONU..... 315
Liva Maarif Komisyonu'nun Yetki ve Görevleri..... 316
LİVA MAARİF ENCÜMENİ..... 316
LİVA MAARİF-İ İBTİDAİYE MECLİSLERİ..... 317
Liva Maarif-i İbtidaiye Meclisleri'nin Yetki ve Görevleri..... 317
LİVA MEKATİB-İ İBTİDAİYE MECLİSİ..... 318
Liva Mekatib-i İbtidaiye Meclisi'nin Görevleri..... 318
Liva Mekatib-i İbtidaiyesi Meclisi'nin Yetkileri..... 318
LİVA İDARE MECLİSİ..... 318
EYTAM VE EVKAF DAİRESİ..... 319
MUTASARRIF..... 319
Mutasarrıf'ın Yetki ve Görevleri..... 320
KAZA İDARE MECLİSİ..... 322
KAZA MAARİF MECLİSLERİ..... 322
Kaza Maarif Meclisleri'nin Görevleri..... 323
Kaza Maarif Meclisleri'nin Yetkileri..... 324
KAZA MAARİF ŞUBESİ..... 325
Kaza Maarif Şubesi'nin Görevleri..... 326
Kaza Maarif Şubesi'nin Yetkileri..... 327

Kaza Şube Reisi 327
KAZA MAARİF KOMİSYONU 327
Kaza Maarif Komisyonu'nun Yetki ve Görevleri 328
KAZA MAARİF ENCÜMENİ 328
FAHRİ MAARİF VEKİLLERİ 331
Fahri Maarif Vekilleri'nin Görevleri 332
Fahri Maarif Vekilleri'nin Yetkileri 332
KAYMAKAM 333
Kaymakamın Yetki ve Görevleri 333
NAHİYE MAARİF ENCÜMENİ 336
Nahiye Maarif Encümeni'nin Yetki ve Görevleri 336
NAHİYE MAARİF MECLİSİ 337
NAHİYE MÜDÜRÜ 337
NAHİYE MECLİSİ 339
KASABA MAARİF ŞUBESİ 340
Kasaba Maarif Şubesi Yetki ve Görevleri 341
KARYE MAARİF ENCÜMENİ 341
MUHTAR 341
İHTİYAR MECLİSİ 342
BELEDİYE MECLİSLERİ 344
HİMAYE-Yİ MEKATİB ENCÜMENİ 344
MUSİKİ ENCÜMENİ 345
Musiki Encümeni'nin Görevleri 346
Musiki Encümeni'nin Yetkileri 346
MEKTEB ENCÜMENİ VEYA TEDRİS MECLİSLERİ 347
Meclis-i Tedrislerin Yetki ve Görevleri 351
Meclis-i Tedris Şubeleri'nin Yetki ve Görevleri 353
MAARİF NEZARETİ TAŞRA TEŞKİLATINDA TEFTİŞ İŞLERİ 354
VİLAYET MAARİF MÜFETTİŞİ 362
Vilayet Maarif Müfettişleri'nin Görevleri 363
Vilayet Maarif Müfettişleri'nin Yetkileri 365
VİLAYET MAARİF MUHAKKİKLERİ 366
Vilayet Maarif Muhakkikleri'nin Yetki ve Görevleri 366
TEDRİSAT-I İBTİDAİYE MÜDÜRÜ 367

MAARİF-İ UMUMİYE MÜFETTİŞLERİ 368
Maarif-i Umumiye Müfettişleri'nin Görevleri 369
Maarif-i Umumiye Müfettişleri'nin Yetkileri 369
MAARİF SIHHİYE MÜFETTİŞLERİ 370
Maarif Sıhhiye Müfettişleri'nin Yetki ve Görevleri 371
ETİBBA-YI MÜFETTİŞE 371
Etibba-yı Müfettişe'nin Yetki ve Görevleri 372
TEDRİSAT-I HUSUSİYE MÜFETTİŞLERİ 372
Tedrisat-ı Hususiye Müfettişi'nin Yetki ve Görevleri 373
MAARİF-İ İBTİDAİYE MÜFETTİŞİ 373
Maarif-i İbtidaiye Müfettişleri'nin Görevleri 374
Maarif-i İbtidaiye Müfettişlerinin Yetkileri 374
TEDRİSAT-I İBTİDAİYE MÜFETTİŞİ 375
Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişi'nin Görevleri 376
Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişi'nin Yetkileri 376
MEKATİB-İ İBTİDAİYE MÜFETTİŞİ 377
Mekatib-i İbtidaiye Müfettişi'nin Yetki ve Görevleri 377
LİVA MAARİF MÜFETTİŞLERİ 378
Liva Maarif Müfettişleri'nin Görevleri 378
Liva Maarif Müfettişleri'nin Yetkileri 378
LİVA MAARİF-İ İBTİDAİYE MÜFETTİŞİ 379
Liva Maarif- İbtidaiye Müfettişi'nin Yetki ve Görevleri 379
KAZA MEKATİB MÜFETTİŞİ 380
Kaza Mekatib Müfettişi'nin Görevleri 381
Kaza Mekatib Müfettişi'nin Yetkileri 382

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MAARİF NEZARETİNİN YETKİLERİ VE GÖREVLERİ

Maarif Nezareti'nin Diğer Makamlarla Olan İlişkileri ve Bunun Sonucunda Yetki ve Görevlerinin Şekil Alması 383
PADİŞAH-MAARİF NEZARETİ İLİŞKİSİ 385
Genel Olarak Maarifle İlgili 385
Genel Olarak Teşkilatla İlgili 390
BAB-I ALİ, HEYET-İ VÜKELA-MAARİF NEZARETİ İLİŞKİSİ 392
Genel Olarak Maarifle İlgili 392
Genel Olarak Teşkilatla İlgili 397
SADARET-MAARİF NEZARETİ İLİŞKİSİ 399
Genel Olarak Maarifle İlgili 399
Genel Olarak Teşkilatla İlgili 401
MECLİS-İ VALA-YI AHKAM-I ADLİYE-MAARİF NEZARETİ İLİŞKİSİ 403
Genel Olarak Maarifle İlgili 405
Genel Olarak Teşkilatla İlgili 406
MECLİS-İ ALİ-İ TANZİMAT-MAARİF NEZARETİ İLİŞKİSİ 407
Genel Olarak Maarif ve Teşkilatla İlgili 408
MECLİS-İ ALİ-İ UMUMİ-MAARİF NEZARETİ İLİŞKİSİ 413
Genel Olarak Maarif ve Teşkilatla İlgili 414
ŞURA-YI DEVLET-MAARİF NEZARETİ İLİŞKİSİ 415
Genel Olarak Maarif ve Teşkilatla İlgili 415
MECLİS-İ MEBUSAN-MAARİF NEZARETİ İLİŞKİSİ 426
MECLİS-İ MAHSUS-MAARİF NEZARETİ İLİŞKİSİ 428

Maarif-i Umumiye Nezareti'nin Yetki ve Görevleri 429
MEKTEBLER KONUSUNDA 431
İMTİHANLAR HAKKINDA 451
TALEBELER HAKKINDA 453
MUALLİMLER HAKKINDA 455
DERS CETVELLERİ HAKKINDA 459
DİPLOMALAR VE MÜKAFATLAR HAKKINDA 462
KÜTÜBHANELER HAKKINDA 464
ASAR-I ATİKA HAKKINDA 465
YASALARIN UYGULANMASI HAKKINDA 470
SANSÜR, BASIN VE YAYIN İŞLERİ HAKKINDA 472
YURTDIŞINA TALEBE GÖNDERME HAKKINDA 478
HUSUSİ VE AZINLIK VE YABANCI MEKTEBLER HAKKINDA 480
Rumlar 514
Ermeniler 516
Yahudiler 522
Protestan 523
CEMİYETLER HAKKINDA 523
MEMURLAR HAKKINDA 525
BÜTÇE HAKKINDA 534
MECLİSLER HAKKINDA 545
Merkezi Meclis-i Maarif-Maarif Nezareti İlişkisi 545
Taşra Maarif Meclisleri-Maarif Nezareti İlişkisi 549

TEŞKİLATIN DEĞERLENDİRİLMESİ VEYA SONUÇ YERİNE 551

SUMMARY 556

KAYNAKÇA 558

EKLER

EK 1 603
EK 2 607
EK 3 610
EK 4 612
EK 5 614
EK 6 616
EK 7 618
EK 8 620
EK 9 622
EK 10 624
EK 11 626

ÖNSÖZ

Bu kadar önemli bir konuda bundan önce yapılan çalışmaların bir çoğunun hatta denilebilir ki hemen hemen hepsinin, içerdiği konu, maarif hayatıyla ilgili hadiseleri kronolojik bir sıra ile ele almak ve aktarmaktan ibaretti. Mesela, Mahmud Cevad'ın yazdığı 524 sayfalık, **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı** (İstanbul, 1338), Osman Ergin'in, 5 ciltlik **Türk Maarif Tarihi**, (İstanbul, 1977) ve Faik Reşid Unat'ın **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, (Ankara, 1964) adlı kitabı bunlardan en önemlileridir. Bu bakımdan maarif teşkilatıyla doğrudan alakalı olarak, teze başlarken elimizin altında salnameler ve ihsaiyat mecmuaları hariç matbuu olarak basılmış herhangi bir kaynak eser bulunmuyordu. Böylelikle yararlanabileceğimiz tek kaynak olarak arşiv belgeleri kalıyordu. Arşiv kaynakları konusunda Başbakanlık Arşivinde yaptığımız çalışmalar sırasında tüm İdare Dahiliye, Meclis-i Vala, Meclis-i Mahsus, Maarif ve Cevdet Maarif'lere ve diğer bazı tasniflerden de sadece bazılarına kataloglarda gözden kaçabilen birtakım bilgileri yakalayabilmek için bakılmıştır.

Ele aldığımız Maarif-i Umumiye Nezareti teşkilat tarihinin zaman sınırlandırması konusunda da herhangibir kesitlemeye girişmeksizin Nezaret'in kuruluşundan, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Maarif Vekaleti'ne devrolunuşuna kadarki tüm zamanı ele alıp incelemeyi konunun daha iyi kavranabilmesi açısından daha uygun bulduk.

Araştırmamızda uyguladığımız yöntemlerden biri de maarif tarihiyle ilgili olarak diğer yazarların işlemiş olduğu tarihi hataları göstermek yerine sadece arşiv belgelerinden ulaştığımız doğruları vermek olmuştur. Çünkü; bu tür hataların gösterilmesi tezin konusunun aşılmasına sebep olacaktı. Ayrıca bu hataların miktarının

çok fazla olması da zaten hacimce geniş olan tezin daha da kabarmasına sebep olacaktı. Metod olarak uyguladığımız şeylerden biri de hicri tarihlerin yanına rumilerini ve miladilerini vermek olmuştur.

Araştırmamız, giriş, 3 bölüm, değerlendirmeden oluşmaktadır. Giriş'de maarif hayatının önem kazanmasını ve bir devlet politikası vevazifesi olarak görülmesini, birinci bölümde, Maarif Nezareti'nin kuruluşuna kadarki maarif teşkilatının geçirdiği safhaları, ikinci bölümde de, Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesi teşkilat tarihini ele aldık ve inceledik ve böylelikle araştırmamızı bu şekilde yürüttük ve tamamladık.

KISALTMALAR

A. DVN	Sadaret Divan Kalemi
a.g.e.	adı geçen eser
A. M	Sadaret Mütenevvi
A. MKT	Sadaret Mektubi Kalemi
B	Receb
ABCFM	American Board of Commissioners for Foreign Missions
BEO	Bab-ı Ali Evrak Odası
bkz.	bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	cilt
C	Cemaziyelahır
CA	Cemaziyelevvel
DUİT	Dosya Usulü İrade Tasnifi
HH	Hatt-ı Hümayun
İ, DH,	İrade Dahiliye

İ, HR	İrade Hariciye
İ, Maarif	İrade Maarif
İ, Mes. Müh.	İrade Mesail-i Mühimme
İ, MM	İrade Meclis-i Mahsus
İ, MV	İrade Meclis-i Vala
L	Şevval
M	Muharrem
MEA	Milli Eğitim Arşivi
MMD	Maliyeden Müdevver Defter
N	Ramazan
No	Numara
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi
R	Rebiyülahır
RA	Rebiyülevvel
S	Safer
s.	sayfa
Ş	Şaban

TCTA	Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi
TDvM	Teşkilat-ı Devair ve Mecalis
TSMA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TOEM	Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası
TV	Takvim-i Vekayi
TY	Türkçe Yazma
Z	Zilhicce
ZA	Zilkaade

GİRİŞ

Bilindiği üzere, eğitim sistemi, siyasal otoritenin, dayandığı ideolojiyi üretmesinin en etkili araçlarından biridir. Bununla beraber aynı araçla, otorite istemese kendisine muhalif olabilecek güçler de kendi yanında birlikte büyür, gelişir ve hatta bir sonraki dönemin siyasal ideolojisinin hazırlanmasına ortak olurlar.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise eğitimin geniş kitleler için tam da bu işlevi sağlamak üzere kullanılmaya başlanılmasını 18.yy'dan itibaren yoğun bir biçimde görmekteyiz. Elbette bu yüzyıldan önce de eğitim bu tür bir amaç için kullanılmış, çeşitli eserlerde, yazılarda önemine binaen belirtilmiş ve bir kurtuluş çaresi olarak gösterilmiştir. Mesela; Fatih, bizzat kendisi vakıf kurucusu olmuş ve vakfiyesinde bulunan, 'nelerin öğretilmesi adet haline gelmişse devam edilmesi' anlamındaki "hesbema hüve'l-ade" ibaresi onun eğitimi, sistemin yeniden üretilmesine yarayan bir araç olarak gördüğünün işaretidir. Ayrıca Fatih'in bilim alanındaki çalışmaları ve tartışmaları bu konuda teşvik ettiği de bilinmektedir. Meşhur Hocazade Muslihüddin Mustafa'nın "Tehafütü'l-Felasife" sinin baş tarafında görülen ve kitabını Fatih'in emriyle yazdığına dair olan sözleri, Padişah'ın serbest düşünce hayatı karşısında takındığı tavrı anlatıyor. Daha sonraki dönemde Koçi Bey de, IV. Murad'a sunduğu meşhur risalesinde

> "...İmdi Malum-ı Hümayun ola ki, Şer-i Şerif'in bekası ilimledir... Ol cihetten ecdad-ı izimaları zamanında ilme... olan hürmet ve izzet bir devlette olmamıştır"

diyerek ilme verilmesi gereken önemi üstüne basa basa belirtmektedir. Yine, Kanun Sultan Süleyman da Fatih gibi kurduğu camiin etrafını medreselerle çevirmiş ve bu medreseleri adeta

günümüzün fakülteleri haline getirmişti. I. Mahmud, III. Mustafa ve I. Abdülhamid'de de eğitime önem verildiği ancak bunun yalnızca pragmatik amaçlar için kullanıldığını görüyoruz. Nitekim eğitim alanında yapılan ıslahatlar hep askerilikle doğrudan ilgili Batılı anlamda güçlü bir görünüm arzediyordu. Peki Batı modern biliminin ilk tezahürlerini gördüğümüz bu yeni eğitim kurumlarından Devlet'in beklediği maksat sadece askeri zaferlerle yeniden çoşmak mıydı? Yoksa bu ıslahatların arkasında yatan başka gayeler mi vardı? Şüphesiz ki imparatorluk bu dönemde herşeyden önce yoğun bir panik havasını tenefüs ediyordu ve çarçabuk ordunun yeni bir düzene sokulması, askeri ıslahat yapılması ve yeni tekniklerle donanmış ordunun Batı ordusu karşısında mağlubiyetlerini bertaraf etmek için fen tahsili görmüş zabit yetiştirebilmek üzere daha çok pratik ihtiyaçlara cevab verecek uygulamaları geliştirilmesi ilk elden amaçlanıyordu. Yani devrin meşhur tabiriyle artık *mütefennin zabit* yetiştirmek imparatorluğun en önemli meselesisi olmuştu.

18.yy'dan itibaren ise, eğitime yüklenen anlam biraz değişme göstererek, başka alanlara da kayma göstermişti. Mesela; devrin padişahı, eğitimi artık bir amme hizmeti olarak gördüğünü açıkca ifade ediyor ve bu alanda da ıslahatlar yapılmasını öngörüyordu[1]. Bulardan en etkileyici olanları arasında şüphesiz III. Selim gelir. Çünkü; o Mühendishane-i Bahri'yi ve Berri'yi kuruyor, eğitimde yabancı dilden istifade edilmesini sağlıyor, yabancı dilde yazılmış askeri eserleri Türkçe'ye çevirtiyor ve durmuyarak daha birçok ıslahatlara imzasını atıyordu. Yine istenilen seviyeye gelinemediği gördüğü için yeniden ıslahatlar hareketlerine girişiyordu. Bu yaz-boz bize yapılan ıslahatların ve oluşturulan müesseselerin çok çabuk sağlam temellere oturtulamadığını ancak Avrupa ile açılan aranın hızlı bir şekilde kapatılması arzusunun hep itici güç olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. II. Mahmud devrine gelindiğinde, yine eğitim yoluyla devletin yeniden eski gücüne kavuşacağı kanaatin devam ettiğinden, bu sefer biraz daha temele inişler görülmeye başlanıyor ve ilk öğretimin mecburiliği kaidesi

---

[1] Takvim-i Vekayi, no: 303

konuluyordu. Bu işler yapılırken acil ihtiyaçlara cevap verecek nitelikte olan müesseseler mesela; Tıp-Harb Müzika mektebi açılıyor, Tıp mektebinde Fransızca eğitim yaptırılıyor, Avrupa'ya talebe gönderiliyor, Tercüme Odası, Mekteb-i İrfan ve Mekteb-i Maarif-i Edebiyye gibi rüşdiyeler kurulup, Takvim-i Vekayi'yi yayınlattırılıyordu. Ancak tüm bu eğitimle ilgili olan işleri koordine edebilicek bir kurum ortada gözükmüyordu. Devir böyle kapanırken cülus-ı Abdülmecit'ten sonra işlerde bir kıpırdanma bir değişikli göze çarpıyor karmaşık yapının bertaraf edebilmesi için yeni organlar tesis ediliyordu. İşte oluşturulan bu orgarlardan biri de maarif işleriyle müstakilen olmasa da uğraşmaya başlıyordu. Eğitim için gerekli tüm tedbirler düşünülmeye çalışılıyor bunun için bu tedbirleri önceden sezmiş ve almış olan memleketler gözleniyor, içşartlarla bir dengesi bulunduktan sonra benzerleri fakat asla aynıları olmayan müesseseler teşkil ediliyordu. Bunlardan belki üyeleri ve amaçları bakımından en çarpıcı olanı bir istişare organı olan Encümen-i Daniş'in kurulması olup, bununla devrin maarife yaklaşımınının tıpa tıp benzemesi de kendi içinde ayrı bir önem taşımasıydı. Bu dönemde maarifle ilgili olarak yapılanlar sadece halktan kopuk çalışmaların düşünülmesi değil ayrıca halkla doğrudan etkileşim içine olan okulların yani, orta, meslek ve teknik okullarının, üniversitenin, yabancı dil mekteblerinin de tesis edilmesi vardır.

Burada önemli olan bir şey daha var: Bir dönem olarak değil de sadece Tanzimat Fermanı'na bakılacak olursa, eğitimle ilgili hala köklü bir değişikliğin varolmadığını ve hatta 1845'e kadar bu konuda ciddi birşeyler yapılmadığını görüyoruz. Ancak bunun sebeblerini devletin eğitime önem vermemesinde değil belki, o dönemin siyasal oyalarında aramak daha doğru olur kanaatindeyim. Nitekim; 1840'da Mısır meselesinin halledilmesinden ve 1841'de boğazlar üzerinde Londra antlaşmasının imzalanmasından sonra imparatorluk reformlara daha fazla ağırlık verebilmişti. Ayrıca 1846'da Mustafa Reşid paşanın sadrazam oluşu, eğitim alanında bazı atılımların yapılmasını kolaylaştırmışdı. Zira, o modern bir eğitim sisteminin kurulmasını, tarihi bir zaruret olarak görüyordu ve padişah

Abdülmecid'i eğitim alanında vargücüyle destekliyordu. Şunu da söyleyebiliriz ki devlet, artık eğitimde üzerine düşen görevlerin şuuruna varmış gözüküyordu. Bunun için de yeni mekteblere devletçe mali yardımlar yapılıyor, eğitim giderleri için vergi yoluyla kaynak teminine gidiliyor, bizzat mektebler yaptırılıyor, öğretmenler yetiştiriliyor, öğretmen tayin ediliyor, eğitimde merkez ve taşra teşkilatı kuruluyordu. Burada gözden kaçmaması gereken nokta, eğitim alanında yapılan ve yapılacak olan bütün bu çabalar eğitim sistemin yeniden ve daha da önemlisi modern bir biçimde dönüştürülmesini sağlamaya yönelik olmasıydı. Bunun için eğitim alanındaki reformlarda öncelik sırası tabanla tavan arasında yıllara, padişahlara, sadrazamlara ve fırkalara göre zaman zaman değişmekle birlikte, Tanzimat bürokrasisi tarafından öncelik genellikle ilköğretime verilmişti. Çünkü maksat bu sefer daha keskin ve açık ortaya konuyordu: *Müslüman tebaanın cehaletten kurtulması ve Osmanlılık ruhunun yerleşmesi.*

Akla tüm bu çabalamaların, çalışmaların başının kimin tarafından çekildiği sorusu gelibilir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, motor genellikle padişah ve bazen de onu dahi aşan elit diye tanımlayabileceğimiz ve araçsal eğitim süzgecinden geçmiş hakim ve muhalif güçler tarafından çalıştırılıyor ve kullanılıyordu. Hammer'in de dediği gibi, imparatorluğun 'yegane müstakil' unsurları imparatorluğu çekip çeviriyorlardı.

Burada elit grubun bizi en çok ilgilendiren ve karakteristik davranış şekillerinden biri olan özelliği, 'kendi kendini toparlama'[2] gayreti ve yeteneğidir ki bunun neticesinde imparatorlukta birçok reformlar da olduğu gibi eğitimde de bu özelliğin ağır bastığını görüyoruz.[3]

---

[2] Şerif Mardin, "Tanzimat ve İlmiye", **Forum** (Ankara 1956, cilt 5, sayı 49), s. 9-10

[3] Dankwart A. Rustow, "Military: Turkey", Robert E. Ward ve Dankwart A. Rustow (der) **Political Modernization in Japan and Turkey** (Princeton,

Yalnız dikkat edilmesi gereken kısım imparatorluktaki reformcu bürokratların, hiçbir sınıfın, hiçbir grubun ve hatta kendi çıkarlarının dahi temsilcisi olmadığıdır. Bunların bürokrasiye (kalemlere) alınmalarının enönemli sebebi de eğitimleridir. Bu bakımdan dönemin en çarpıcı özelliği, bu kişilerin 'geleneksel' veya 'modern' diyebileceğimiz iki ayrı eğitim kanadından gelmeleridir. Yalnız bunlar hernekadar iki ayrı kanattan gelseler de, her işde olduğu gibi eğitim alanında da idareci elit arasında ortak bir tutum gözümüze çarpmaktadır. Bu konuda ortaya çıkan problemler genellikle sadece izlenecek yollar ve tutumlar üzerinde cereyan etmekteydi. Yoksa 'geleneksel' bir eğitim sürecinden geçmiş bürokratlar dahi eğitim kurumlarının modernleştirilmesi yönünde görüş bildiriyorlardı.

Tüm bunlara rağmen bürokratların gösterdiği bu çabaların sağlam temelleri olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Çünkü; evvela, padişahın iradesi, son safhada yapılmak istenen reformlara hakim oluyor, sonra, eskiden beri süregelen yasallaştırma hareketinin tamamen terkedilmemiş olması da ikili bir kurumlaşmayı doğuruyordu. Yukarıda da söylediğimiz gibi artık bu yüzyılda merkeziyetçi modern devlet kendi ideolojisini benimsetmek ve ihtiyacı olan bürokrat kadrolarını yetiştirmek için, en azından yurttaşlarının din ve inanç farkını pek dikkate almayan tarafsız ve birleştirici eğitim veren bir sistem kurmak zorundaydı. Bu bağlamda şunu söyleyebiliriz ki, klasik dönemde yani 19.yy başlarına kadar eğitim işleri için devlet teşkilatı içinde en yüksek mercii "şeyhülislam ulemanın reisidir" diyen Fatih'in kanunnamesinin hükmünün delaletiyle, meşihat makamı olarak kabul ediliyordu. Nitekim Abdurrahman Şeref Bey, bu makamın yetkilerinden bahsederken

---

1964) içinde s.80 ve Şerif Mardin, "Yeni Osmanlıların Hakiki Hüviyeti", **Forum** (1 Temmuz 1967), s.13

"hükkamın azl ve tayini ve ilmi rütbenin verilmesi ve müderrisin terfi ve medreselerin nezareti makamlarına aid olduğu cihetle sabıkta Adliye ve Maarif Nezaretleri vazifesini cemetmiştir"[4]

demektedir. Nitekim, II. Mustafa tarafından 1702'de şeyhülislam Feyzullah efendiye özel bir fermanla bildirilen

"Çocukların gerekli din bilgilerini almadan sanata verilmemeleri ve medrese, mekteb binalarının tamir ettirilerek harab ve kullanılmaz bir durumda bırakılmamaları..."[5]

emri de bu görüşümüzü kanıtlar niteliktedir. Ancak, Devlet merkezinde ve büyük şehirlerde sultani vakıflara bağlı külliyelerle medreselerin, Fatih kanunnamesiyle ilk esasları konulan ve Kanuni devrinde daha sağlam temelli bir sisteme bağlanmış bulunan müderrislerin, hiyerarşisine göre tayin ve terfileri kendisine aid bulunan şeyhülislam bu topluluğun kanuni ve doğal başkanı olmakla beraber, memleketin her köşesine dağılmış çeşitli seviye ve bünyede medreselerin kendi vakıf şartlarına göre ve çoğunlukla irsi, ailevi veya mahalli şekilde elden ele geçen tedris kürsülerinde vazife alan taşra müderrisleri üzerinde fazla bir idari yetkisi bulunmadığı ve bunların daha çok mahallin *reisü'l-uleması* sayılan müftülerin nezaretine bağlı olduğu bilinir. Diğer yandan II. Beyazıd tarafından kurulan medresenin müderrisliği de vakıfnamesi gereğince şeyhülislama bağlı kılınmak şekliyle bu makamda bulunan kişinin öğretim mesleği ile olan ilişkisinin de fiilen devam ettirilmek istendiği görülmektedir. II. Mahmud devrine kadar durum bu şekilde devam etmişti. Şöyle ki türlü vakıfların bünyesi içinde yer alan sibyan mektebleri belli bir idare ve otoritenin denetimi altında bulunmuyorlardı. Bu dönemde her sınıfdan halk ve her dini grup için, tamamıyla dini eğitimin hakim olduğu Osmanlı

---

[4] Abdurrahman Şeref, **Tarih Musahabeleri**, (İstanbul, 1339/1928), s.298

[5] **İslam Ansiklopedisi**, c. VII, s.657, Mekteb Maddesi

İmparatorluğu'nda; 19.yy başından itibaren orduda ve nihayet mülki idaredeki modernleşme dolayısıyla laik niteliğe yakın, modern eğitim veren mektebler kurulmuş ve bunlar dini eğitim kurumlarının yanıbaşında hatta içinde ve onların aleyhine yayılıp, gelişmeye başlamışlardı. Sonuçta, ulemanın dışında laik nitelikli eğitim kurumlarında laik bir bürokrat sınıf yetişmiş oluyordu. Ancak bu açık bir savaş şekline hiçbir zaman dönüşmemişti. Hatta öyle ki asker ve bürokrat yetiştirmek için kurulan mektebler modern kurumlarla idare edilmeye çalışılırken, birçok kişi hala geleneksel eğitim kurumlarını tercih ediyor ve buradan yetişenler de yine devlet kademelerine rahatlıkla girebiliyorlardı. Bu dahi geleneksel eğitim kurumlarının, mevcudiyetlerini korumasını kolaylaştırıyordu. Ancak laik bürokrasi modernleşmeye ve toplum hayatındaki etkisini arttırmaya başladıkça ilmiyye sınıfı kenarda kalmaya ve nihayet II. Meşrutiyet'ten sonra darbe üstüne darbe yemeye başlıyordu. Oysa komşumuz olan İran'da aynı dönemde 'geleneksel'-'laik' ikilemi müctehid ve mollaların, modern eğitim kurumlarından yararlanmaları ve zaten var olan iktisadi güçlerine bir de eğitim gücünü katmaları ve siyasal, kültürel hayattaki rollerini koruyarak, gelişmeleri ve bunun sonucunda laikleşme sürecini engellemeleri şeklinde neticeleniyordu.[6] Yalnız burada bir yanılgıya düşerek 'geleneksel'-'laik' eksen üzerinde yaşanan ikilemin sadece imparatorlukdaki müslüman tebaaya has olduğunu zannetmeyelim. Çünkü; gayr-i müslim tebaanın kendi içinde izlediği eğitimde laikleşme çizgisi de müslümanlarınkine oldukça benziyordu. Mesela; Gayr-i müslimler müslümanlara hemen hemen aynı zaman süreci içinde laik eğitime geçme ihtiyacı duydular ve bunu da benzer şekilde din kurumlarının denetim ve protestosuna rağmen yapmak zorunda kaldılar. Elbette ki Müslüman tebaa böyle bir ruhani sınıfa sahip olmadığı için çatışma belki bu derece su yüzüne çıkmadı/çıkarılmadı veya belki de bizzat padişahın dahi modern eğitimi desteklemesi sayesinde bu süreç pek fazla bir hadise olmadan atlatıldı ve imparatorluk ömrünü bu şekilde tamamlayarak tarihin sularında kayboldu.

---

[6] İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En 'Uzun' Yüzyılı**, (İstanbul, 1987), s.144

Yapılan reformların kaynaklarından yukarıda kısaca bahsetmiştik. Şimdi bunu biraz daha tetkik edecek olursak, şunu söyleyebiliriz ki, bürokratların her alanda olduğu gibi eğitim alanında da gerçekleştirdiği reformların yapılış sürecinde kullanılan kaynaklardan biri eğer Batı'dan geliyorsa[7] diğerleri muhakkak İslami

---

[7] ...Avrupa devletlerinde cari olduğu misüllü...bir Meclis-i Nizamat-ı Tahaffuziyye vaz ve tesisiyle... (BOA, HH, no: 25563-A) ve ...Avrupa'da...icra olunan...karantina maddesi..müsbet olduğuna binaen... (BOA, BEO, Ayniyat Defterleri, no: 1714, s.2) ve ...düvel-i sairede olduğu misüllü...Devlet-i Aliyye'de dahi ticaret nezareti icad ve tanzim...(BOA, Cevdet, İktisat, no: 1827 ve Takvim-i Vekayi, no: 180) ve ...Avrupa usülüne tatbikan imal ve idaresi... (BOA, İrade, Mesail-i Mühimme, no: 416, 19 B 1257) ve Kurulmak istenen Meclis-i Muhasebe için Fransa'dan ve Avusturya'dan yardım istenmişti (BOA, İ, MM, no: 326, 9 R 1273) ve (BOA, İ, HR, no: 7441 ve no: 7554) ve Fransa'nın sanayi ve ticarete dair yazılmış olan kitabları Osmanlı'ya göndermeyi kararlaştırmıştı. (BOA, BEO, A., MKT, 113/47, 28 RA 1264) ve Rıf'at Paşa, **Müntehebat-ı Asar**, (İstanbul, 1290), 3. kitab, s. 4-5 ve Reşat Kaynar, **Mustafa Reşid Paşa ve 'Tanzimat'**, (Ankara, 1985), s. 109 ve **İslam Ansiklopedisi**, c. XI, s.734, Tanzimat Maddesi ve Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", **Tanzimat**, (İstanbul 1940), I, s. 196 ve İlber Ortaylı, a.g.e., s. 129 ve Sirer, Darülmualliminin Fransız okullarından taklit edildiğini söyler. Reşat Şemseddin Sirer, "100 Yıl Sonra Muallim Mekteblerinden Eğitim Enstitülerine Geçişin Mucib Sebepleri", **Bilgi**, (16 Mart 1948), I/10, s.1 ve Karal, 1867'den sonra imparatorlukta yapılan mülki ve idari teşkilatlardaki yeniliğin, Şura-yı Devlet'in ve Temyiz Mahkemesi'nin kuruluşunun, Mekteb-i Sultani'nin açılışının, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin ve Osmanlı Tabiiyeti Kanunu'nun çıkarılmasının hep Avrupa müdahalesi sonucunda gerçekleştirildiğini öne sürmektedir. E. Ziya Karal, **'Osmanlı' Tarihi**, (Ankara, 1976), c.VII, s.338-339 ve Şevki, yine Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin Fransa'nın siyasi baskısı sonucu neşredildiğini söyler. Mehmet Ali Şevki, "Bizde Bir Asırlık Maarif İşi", **Mülkiye**, (İstanbul, Haziran 1934), XXXIX, s. 27 ve Nevzat Ayas, Abdüllatif Nevzat Ayas, **Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi, Kuruluşlar ve Tarihçeler**, (Ankara, 1948), s. 485 ve Halil Cin, "Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri",

norm ve kurallar ve geleneksel tutum ve davranışlara uygun kaynaklardan alındığı[8] artık bilinmektedir. Zira, imparatorluk yeni bir reform dalgasına tutulmuşsa bunun hayata geçirilmesi üzerine yapılacak yasa tasarılarının yapılması sırasında hem geleneksel kesimden hem de modern kesimden paşalar aynı zamanda ve mekanda toplanabilmekteydiler. Burada bizim merak ettiğimiz konu, yasalarımızı etkileyen Batı kaynağını doğuran hangi ülkelerin olduğudur. Bilindiği üzere bu konuda çok çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bazı yazarlara göre, bu devlet zaman zaman Fransa[9], diğerlerine göre Fransa ve Prusya[10], Bulgarlar[11], bazılarına göre

---

150. Yılında Tanzimat, (Ankara, 1992), s. 18 ve Ubicini, **1855'te Türkiye**, c. 1, (İstanbul, 1977), s. 25-266

8 Reşat Kaynar, a.g.e., s. 104-105 ve mesela, Atuf, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hazırlanırken hem Fransa'dan örnek alındığını hem de memleketin şartlarının gözönünde bulundurulduğu belirtir. Nafi Atuf, **Türkiye Maarif Tarihi**, (İstanbul, 1931), 1nci kitab, s. 130 ve Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darülfünun: Mefhum ve Müessese Olarak Sultan II. Abdülhamid Dönemine Kadar Gelişmesi", **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri**, (İstanbul, 1994), s. 175-177 ve İlber Ortaylı, a.g.e., s.154 ve Mehmed Galib Bey, **Sadullah Paşa yahud Mezardan Nida**, (Konstantiniye,1909), s. 26-28

9 M. Talat Yaman, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Mülki İdaresinde Avrupalılaşma Hakkında Bir Kalem Denemesi**, (İstanbul, 1940), s.129 ve Nafi Atuf, a.g.e., 2. kitab, s. 87 ve Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, (Ankara, 1988), s. 37 ve 479 ve Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı 'Bilim' ve Eğitim Anlayışı", **150. Yılında Tanzimat**, (Ankara, 1992), s. 335 ve 370 ve Osman Ergin, **Türk 'Maarif' Tarihi**, (İstanbul, 1977), s.556 ve Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, (İstanbul, 1991), s.231-232

10 Selçuk Yalçındağ, "Kamu Yönetim Sistemimizin Tarihsel Evrimi Üzerine Notlar", **Amme İdaresi Dergisi**, (Ankara, 1970), III/2, s. 53

11 İlber Ortaylı, a.g.e., s. 67-68

İngiltere[12], Mısır[13], Avusturya ve Prusya[14] olmuştur. Burada bu bilgiyi vermemizin sebebi yapılan reformların kaynaklarından birinin Batı'dan geldiğini gözler önüne sermek ve tezimizde ele alacağımızın konunun da bu akımın dışında kalmadığını anlatmaktır. Yoksa amacımızı aşıp, bu tezde Batı kaynaklarının tahliline girmeyi düşünmüyoruz.

Şimdi de Osmanlı İmparatorluğu'nda kültür ve düşünceye dayalı eğitim işlerinin aynı zamanda birçok el tarafından yürütüldüğünü yukarıda söylediğimiz şekilde açıklamak istiyoruz. Bu yargının geniş bir şekilde ele alınmasını tezimizin ileriki bölümlerine bırakıyoruz.

Çok kaba bir tasnifle Maarif Nezareti müstakil olarak kurulmadan öne eğitim işiyle doğrudan veya dolaylı olarak uğraşan ve ilgilenen makamları şöyle sıralayabiliriz:

1- Padişah

2- Meşihat

3- Evkaf Nezareti

4- Gayr-i müslim cemaatler teşkilatları (kiliseler, eksharklar, hahamhaneler, v.s.)

---

[12] Charles Seignobos, **Tarih-i Siyasi**, (İstanbul, 1325), II, s. 382 ve Andreas M. Kazamias, **Education and Quest for Modernity in Turkey**, (London, 1966), s. 81

[13] Yalçın Küçük, **Aydın Üzerine Tezler**, (İstanbul, 1985), I, s. 255

[14] İlber Ortaylı, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler", **TCTA**, I, s. 233-234 ve Enver Ziya Karal, "Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batı'nın Etkisi", **Belleten**, (Ankara, Ekim 1964), XXVIII/112, s. 596 ve Ali Akyıldız , **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, (İstanbul, 1993), s. 293 ve Reşat Kaynar, a.g.e., s.138

5- Yabancı ruhani heyetler ve yabancı hükümetler ve misyoner kolları

6- Maarifle doğrudan alakalı kuruluşlar (nezaretler, meclisler, komisyonlar ve okullar[15])

Tüm bu karmaşık ve çapraşık ilişkiler özellikle birşeyin varlığına işaret etmekteydiler. O da Osmanlı siyasal sisteminin çevresiyle olan ilişkilerinde çevrenin eğitim konusunda merkeze doğru aşırı taleblerinin olması ve bu talebler karşısında merkezin cevab vermek konusunda nitelik ve nicelik olarak zaman zaman da olsa aciz kalması ve bu yüzden verilmesi gereken cevabı bir çok makamın üstlenerek yerine getirmeye çalışmış olmasıdır. Tüm bu çok sesli alanı düzenlemek ve bu makamların yapmakta oldukları faaliyetler ve bunlara paralel olarak geliştirmiş oldukları uzmanlık alanları ve kuruluşları, işlevlerde etkinliği arttırmak için gerekli olan yapısal düzenlemeleri gerçekleştirmek ve çevreyle olan ilişkilerini daha bir rutin ve sistematik hale getirmek için Maarif Nezareti kurulmuştur. Ancak nezaret kurulduktan sonra da eğitimle ilgili tüm işler tek elden yürütülememiş ve denetlenememiştir. Fakat şurası da bilinmelidir ki eğitimi denetleme işi, nezaretin lehine -yavaş da olsa, hatta zaman zaman aleyhine durumlar da gözükse- bir gelişme çizgisi içinde olmuştur. Ancak, maalesef tek elden idare ve denetimdeki acizlik imparatorluğun sonuna kadar çözülememiş ve bu keşmekeşlik ve karmaşık yapı Tevhid-i Tedrisat yasasına kadar sürüp gitmiştir.

---

[15] Mir'at-ı Mekteb-i Hayriye'de deniliyor ki; Simdiki gibi...maarif meclisleri ve saire olmayıb nazır-ı mekteb herneyi münasib görürse onu tedris ettirmek ol vaktin usulündendi... (sayfa 29)

BİRİNCİ BÖLÜM

MAARİF NEZARETİ'NİN KURULUŞUNA KADARKİ MAARİF TEŞKİLATININ GEÇİRDİĞİ SAFHALAR

Mekatib-i Rüşdiye Nezareti

Maarif işlerini yürüten makam olan şeyhülislamlığın 17.yy. içinde devlet teşkilatı arasına girip ders vekaleti denilen dairesi de kurulduktan sonra artık, şeyhülislamlar medreseleri bizzat kendileri değil, ders vekilleri vasıtasıyla müderris tayin ederek idare etmeye başlamışlardı. Önceleri görevi yalnız bu işe ait bulunan vekiller daha sonra meşihatın ileri gelen memurları arasında yer almalarıyla medreseler ve müderrislerle ilgili öğretim ve eğitim işlerini yürütüp düzenleyen resmi bir makam halinde meşihatın lağvına kadar bu memuriyetlerini devam ettirmişlerdir. Maarif teşkilatının geçirdiği safhalara şeyhülislamlık ve buna bağlı kurumlarla başlasak da yani bunların öğretim ve eğitim işlerini düzenlemesine ve bunun yanısıra yine meşihat makamı bünyesinde kurulmuş bulunan Meclis-i Mesalih-i Talibiye'nin varlığına rağmen bu müesseselerin Maarif Nezareti'nin birer çekirdeği sayılmasına imkan yoktur.[16] Yoktur çünkü, öncelikle, ders vekaletinin, kendi vakıf şartlarına göre ve çoğunlukla ırsi, ailevi veya mahalli şekilde elden ele geçen tedris kürsülerinde görev alan müderrislerin özellikle taşra müderrislerinin üzerinde fazla bir nüfuzları zaten olmamıştır. Sadece bu yüzden bile

---

[16] Mahmud Cevad ibn Şeyh Nafi, **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i 'Teşkilat' ve İcraat**, (İstanbul, 1338), s. 4

Maarif Nezareti ile ders vekaleti kavramları arasında bir denklik değil, belki ancak fazlaca bir benzeyiş bulunabilir.[17]

Bunun haricinde eğitimle doğrudan alakası bulunan padişahın ilk iş olarak muhtelif makam ve otoritelere dağılmış bulunan vakıfların nezaret ve idaresini tek bir sorumlunun elinde toplamak üzere 14 Ekim 1826'da Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ni kurduğunu görüyoruz. Böylece vakıf mekteblerinin de belli bir mercii ilk defa olarak devlet teşkilatı içinde yer almış oluyordu. Ayrıca, 1838 başlarında devletin ihtiyacı bulunan yeni nizamları koymak vazifesiyle kurulan Meclis-i Ahkam-ı Adliye memleketin iktisadi kalkınması tedbirlerini düşünüp düzenlemek üzere *Ziraat ve Sanayi Meclisi* adı altında bir mütehassıs heyeti vazifelendiriyorsa da bu heyet, meşgul olunması gereken sahanın çok geniş olması ve bayındırlık ve eğitim konularının da bu ekonomik kalkınmanın temellerini oluşturması yüzünden yerini 7 Temmuz 1838'de *Meclis-i Umur-ı Nafia* adı altında yeni bir heyete bırakıyordu. Bu bağlamda, Meclis-i Umur-ı Nafia özellikle eğitim işleriyle ilgilenen bir meclis olarak karşımıza çıkıyordu. Böylece modern eğitim için gerekli teşkilatlanma da bu meclisin kuruluşu ile başlamış oluyordu. Artık eğitimin planlanması işi bir bakıma medresenin elinden alınmış ve daha laik görünümlü bir makamın eline verilmiş olunuyordu.

Çok geçmeden Meclis-i Umur-ı Nafia'nın, özellikle eğitim konusunda hazırladığı raporların[18] Dar-ı Şura-yı Babıali ve Meclis-i Ahkam-ı Adliye'den geçerek ve II. Mahmud'un tasvibinden sonra hem teşkilatta hem de düşüncede bir takım değişiklikler yapıldığı görülmeye başlandı. Böylelikle, maarif meseleleri bu meclise bağlanırken, meclisce mahalle mekteblerinin üstünde *selatin-i izam mektebleri* ismiyle yeni bir öğrenim kademesi de açılıyor ve bunun yanında mekteblerin hertürlü teftiş ve denetimi için bir teftiş

---

[17] Faik Reşid Unat, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, (Ankara, 1964), s. 2 ve Abdüllatif Nevzat Ayas, a.g.e., s. 8

[18] Meclis-i Umur-ı Nafia tarafından alınan kararlar hakkında bkz. Mahmud Cevad ibn Şeyh Nafi,a.g.e., s. 6-20

müessesesinin de kurulması kararlaştırılıyor ve mahalle ve selatin-i izam mektebleri için bir nazırın tayini tavsiye ediliyordu. Ayrıca yine bu meclisce çok sayıda okula ihtiyaç olduğu ders programlarıyla kitabların düzenlenmesi gerektiği, mekteb ve hocaların teftiş zorunluluğu, müfredatın ıslahının gerekliliği önemle vurgulanıyordu ve bu konular üzerine Dar-ı Şura-yı Babıali'de görüşülen meclis mazbatasına yani Meclis-i Umur-ı Nafia'nın aldığı sınıf usulü ve sibyan mekteblerinden mezun olanların bir, iki hatim ile orta dereceli okullara alınmaları kararı olmak üzere iki noktaya itiraz ediliyordu. Bunun üzerine Meclis-i Umur-ı Nafia verdiği cevapta konunun yanlış anlaşıldığını belirterek başka bir layiha hazırlıyordu. Daha sonra Meclis-i Vala orta mekteblerde okutulacak olan sarf ve nahiv derslerinin önemine işaret edip

> "Bundan böyle mahallat mekteblerinden Selatin-i İzam mekteblerine ve bunlardan dahi mekatib-i aliyeye istekleriyle naklolunacak çocukların daima liyakat ve istidadlarına dikkat ve mevsimleri bitiminde istekli olanların naklini çabuklaştırmak üzere yine şeyhülislam marifetiyle kafi miktar maaş ile ulemadan uygun bir kişinin *nazır* seçilmesi ve tayin edilmesi"

yollu tavsiyesi ile padişah bütün eğitim ve öğretim işlerini planlamak ve yürütmek üzere 11 Mart 1839'da bir irade ile Evkaf-ı Hümayun Nezareti bünyesi içinde Mekatib-i Rüşdiye Nezareti'ni kuruyor ve 5 Şubat 1839'da açılan Mekteb-i Maarif-i Adiliye'nin nazırlığına atanan Evkaf müfettişlerinden İmamzade Esad efendiyi Anadolu payesiyle[19] bu nezaretin başına tayin ediyordu.[20] Ayrıca

---

[19] BOA, HH, no: 22801, 22 Şaban 1254/10 Kasım 1838

[20] BOA, HH, no: 51545 ve Mahmud Cevad, a.g.e., s.21 ve İmamzade Esad efendi bu vazifede 1848'e kadar kalmıştır. Lütfi Ahmed, **Lütfi Tarihi**, (İstanbul,1290-1328), c. V, s. 137

bu kişinin başkatibliğine de Mehmed Nazif efendi[21] adında bir kimse getiriliyordu.[22] Yine bunların yanına bir de ikinci katib göreviyle mükellef bir kişi tayin ediliyordu.[23] Bu yeni düzenlemelerle hükümet, nazır ve yeni açılacak mekteblere muallim tayini işini şeyhülislamlığa bırakmasına rağmen mekteb kurma işini kendi üstüne almış oluyordu. Artık Osmanlı geleneksel eğitim sistemi baştan sona çatlamıştı. Bu çatlama Tanzimat döneminde iyice büyüyerek Osmanlı eğitiminde dünya görüşleriyle eğitim anlayış ve metodlarıyla birbirine tamamen zıt iki kutbun doğmasına yol açacaktı. Neticede her alanda olduğu gibi maarif alanına da ikilik ilerleyecek ve bu durum Cumhuriyet devrine kadar böyle sürüp gidecekti.

Bu dönem içinde imparatorluğun maarif meselelerini ele alan ve düzeltilmesi için uğraşan kuruluşları sıralamak gerekirse kabaca ve ilk olarak şöyle bir liste verebiliz:

1- Meclis-i Umur-ı Nafia

2- Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali

3- Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye

4- ve son olarak ileride bahsedeceğimiz tam müstakil bir niteliği olmayan Mekatib-i Rüşdiye Nezareti

Mekatib-i Rüşdiye Nezareti yukarıda da belirtildiği gibi tam bir nezaret olmayıp Evkaf Nezareti'ne bağlı bir müdürlük seviyesinde idi. Bu arada esasen bu vazife için kullanılmış olan nazır ünvanının da bugün anladığımız manada bir bakan hüviyet ve

---

[21] Koçer Başkitabet'e Mehmed Latif efendinin atandığını yazar. Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de 'Modern Eğitim'ini Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, (İstanbul, 1991), s. 42

[22] Takvim-i Vekayi, no: 176 ve Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, no: 853

[23] BOA, BEO, Ayniyat Defterleri, no: 796, s. 104, 10 N 1254

yetkisi de yoktu. O devirde hatta II. Meşrutiyet devrine gelinceye kadar da nazır ünvanının makama bir önem verdirmek için bir çok teşkilatta müdür yerine kullanıldığını ve daha çok devlet namına varidat toplayan veya masraf yapan yetkili memurlara verildiğini[24], devletin resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi'yi idareye memur kişiye Takvim-i Vekayi nazırı denildiği gibi, kaza merkezlerindeki nüfus memurlarına bile nüfus nazırı denilmekte olduğunu hatırlatmak gerekir. O tarihlerde Mekteb-i Harbiye, Mühendishane-i Berri-i Hümayun, Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Bahriye'nin idaresine memur en yüksek yetkili kişiye de nazır ünvanı verildiği ve sonraları askeri okulların yine Mekatib-i Askeriye Nazırı ünvanını taşıyan bir umum müdürün nezaret ve idaresi altında birleştirilmiş bulundukları da bilinmektedir. Nazır kelimesi bu iki anlamının yani önemli ve ikinci derecedeki memuriyetleri nitelendirmekteki manasının dışında birçok meclis başkanı için de kullanılmaktaydı. Bu itibarla Mekatib-i Rüşdiye Nezareti ve sonradan kurulan Mekatib-i Umumiye Nezareti'nin de tamamen bu mahiyette birer başmüdürlük veya umum müdürlükten farklı bir nitelikte bulunmadıkları gözden kaçmamalıdır. Bu yüzden modern anlamda merkezi maarif teşkilatına gidişin ilk adımı olarak kabul edilmesi konusu da tartışmalı bir konudur.[25] Mesela, Faik Reşid Unat, Mekatib-i Rüşdiye Nezareti'ni, Mekteb-i Maarif-i Adliye ile onun benzeri olarak açılan Mekteb-i Ulum-ı Edebiye adlı iki memur yetiştirici rüşdiye mektebinin idaresine münhasır bir müdürlük olarak kabul eder. Nitekim İmamzade Esad efendinin hazırladığı 17 Mart 1839 tarihli *Suret-i Layiha*'dan onun iki okulun müdüründen

---

[24] Abdurrahman Vefik, **Tekalif Kavaidi**,(İstanbul, 1912), c. I, s. 162-176

[25] Mekatib-i Rüşdiye Nezareti'ndeki Rüşdiye kelimesinin nasıl ve hangi sebeblerden dolayı ortaya çıktığı açık değildir. Zira rüşdiye kelimesine Meclis-i Umur-ı Nafia, Meclis-i Adli ve Meclis-i Vala raporlarında yer verilmemiştir. Bu raporlarda sadece Selatin-i İzam mektebleri için bir nazır tayini isteniyordu. Hatt-ı Hümayun'da ise, Mekatib-i Rüşdiye terimi karşımıza çıkıyor. Bu durumu Osman Ergin II. Mahmud'un bu yeni açılacak okullarda çocukların rüşdüne erinceye kadar okuyacaklarını düşünerek rüşdiye adını tercih ettiğine bağlar.

fazla birşey olmadığını anlıyoruz.[26] Ancak buna karşı olan görüşler de vardır. Nitekim, Bayram Kodaman, Mekatib-i Rüşdiye Nezareti'ni tesis eden zihniyetin ve o zihniyetin açmış olduğu okulların tarihi gelişimine bakarak adı geçen nezareti modern eğitim teşkilatına götüren ilk basamak olarak kabul edilmesi gerektiğini bildirmektedir.[27] Çünkü, bu nezaret Mekatib-i Rüşdiye Nezareti, ilköğretimle ilgili konuları planlama ve yürütme ve memuriyetlere gireceklere memuriyetlerden önce yazılı bir belge verme yetkisine sahipti. Şöyle ki, kalemlerden herhangi birine memur alınmak gerektiğinde adayın dilekçesi üzerine mektepten mezun olup olmadığının anlaşılması için konu Mekatib-i Rüşdiye Nazırı'na havale edilip mezun olduğuna dair nazırdan gelecek cevap doğrultusunda kendisi memuriyete kabul ediliyordu.[28] Zira, 11 Şubat 1839 yılında *Mekteb-i Maarif-i Adliye*[29] ismiyle memur yetiştiren bir rüşdiye okulu açılmış olup bu okul daha sonra Maarif-i Adliye ve Ulum-ı Edebiye şubelerine ayrılmıştı ve bu okulların açılışına gerekçe olarak Bab-i Ali ve Bab-i Defterdari kalemlerine kabiliyetli memurlar yetiştirilmesi gösterilmişti.[30]

---

[26] Mahmud Cevad, a.g.e., s. 23-25

[27] Bayram Kodaman, a.g.e., s. 7

[28] BOA, MMD, no: 8999, s. 31, 28 R 1255/11 Temmuz 1839 ve BOA, MMD, no: 9280, s. 4 ve BOA, Meclis-i Tanzimat Defteri, no: 27, s. 42, 2 Şaban 1258/8 Eylül 1842 ve BOA, Meclis-i Tanzimat Defteri, no: 27, s. 40-41, 25 RA 1257 ve BOA, MMD, no: 8999, s. 52, 27 RA 1257 ve BOA, İ, MV., no: 2313, 21 N 1263

[29] Bu mektebin adında geçen adliye kavramının adalet ve hukukla ilgisi olmayıp devrin hükümdarının mahlasının "Adli" olmasından kaynaklanmaktadır. Sungu, mektebin açılış tarihini Tuhfe-i vehbi nüshasına basılan ve Kitab-ı Mekteb-i Adliye ibaresini havi olan 1255/1830 tarihli mühürden çıkararak 28 Muharrem 1255/13 Nisan 1839'den öncedir diye belirtmektedir. İhsan Sungu, "'Mekteb'-i Maarif-i Adliye'nin Tesisi", **Tarih Vesikaları**, (1941-1942), I, s. 213

[30] Süleyman Şevket, "Maarif Teşkilatımıza Dair Notlar", **Muallimler Mecmuası**, (İstanbul, 31 Teşrin-i Evvel 1923), s. 312

Muvakkat Meclis-i Maarif

Tanzimat Fermanı'yla birlikte getirilen yeni reformların başarıya ulaşmasını çağdaş bir eğitim sisteminin kurulmasına bağlayan Sultan Abdülmecid maarif işlerine daha fazla önem vermeye başlayarak 1845'te Bab-ı Ali'yi ziyaret etmiş ve devlet erkanının dikkatini bu noktaya çekerek bir Hatt-ı Hümayun yayınlamıştır. Bu Hatt-ı Hümayun'da devlet ileri gelenleri sert bir dille azarlanmıştı.[31] Bu Hatt-ı Hümayun üzerine Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye, imar ve ıslahı işlerini yürütmek amacıyla *Meclis-i Muvakkat* ve *Mecalis-i İmariye* adlarıyla İstanbul'da ve taşrada bir takım meclislerin kurulmasına karar vermişti. Böylelikle maarif meseleleriyle uğraşacak ve Meclis-i Vala'nın bir komisyonu olarak 12 Nisan 1845'te bir *Muvakkat Meclis-i Maarif* teşkil edilmiş olunuyordu.[32] Muvakkat Meclis-i Maarif, Reisü'l-ulema Meclis-i Vala azasından ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi'nden Melekpaşazade Abdülkadir efendinin başkanlığı ve altı üye[33] olan Askeri Şura azası Arif Hikmet bey ve Mekatib-i Fünun-ı Harbiye Nazırı Ferik Emin Paşa, Vakanüvis Esad efendi, Fetva emini Arif efendi, Meclis-i Vala üyesi Said Muhib efendi ve mütercim-i evvel Fuad efendi ve başkatibliğe de Amedi hulefasından seçilen Recai efendi atanarak[34]

---

[31] BOA, A., AMD., no: 374, s. 30, 4 M 1261 ve Takvim-i Vekayi, No: 280

[32] Takvim-i Vekayi, no: 283

[33] Burada Bernard Lewis, Muvakkat Meclis-i Maarif ile Daimi Maarif Meclisi'ni birbirine karıştırarak, Muvakkat Meclis-i Maarif üyeleri arasında Hariciye Müsteşarı ve Divan-ı Hümayun kalemi müdürü olan Ali efendiyi göstermektedir. Oysa bu kişi Daimi Maarif Meclisi üyesi olarak daha sonra tayin edilecektir. Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Ankara 1991), s.113-114

[34] BOA, İ, Mesail-i Mühimme, no: 46, 21 Safer 1261 ve BOA, Meclis-i Vala defterleri, no: 470, s. 21-25, 11 Safer 1261 ve Takvim-i Vekayi, no: 283 ve Tanzimat-ı Hayriye'den sonra neşrolunan kavanin ve nizamat, İstanbul

24 Safer 1261/4-5 Mart 1845'te işe başladı.[35] Bu meclis Bab-ı Ali'de kendisine tahsis edilen odada, üyelerinin uhdelerinde bulunan önceki memuriyetlerine de devam edebilmelerinin sağlanması için haftada iki kere toplanır ve aldığı kararları Meclis-i Ahkam-ı Adliye'ye sunardı. Onlar da bu kararları inceledikten sonra Padişah'a arz ederlerdi. Meclis ilk olarak 1254/1838'de olduğu gibi Evkaf-ı Hümayun Nezareti kayıtlarından mevcut mekteblerin bir dökümünün çıkarılmasıyla işe başlamıştı.[36] Bu kararlardan birinde yani Muvakkat Meclis-i Maarif'in yaklaşık onbir aylık çalışmaları neticesinde öğretimin Batı'daki gibi üç kademeli olması -ki Bulgar maarifinin babası sayılan Drinov 1878 yılında çıkardığı Milli Mektebler Muvakkat Kararnamesi'yle Bulgar maarif sistemi de ilk-orta-lise şeklinde üç kademeli hale getirilmişti. Aynı şekilde Doğu Rumeli vilayetinin Maarif Nezarlığı'nda bulunan Yoakim Gruev adındaki bir başka Bulgar da bu vilayetteki eğitimi üç kademeli hale sokmuştu[37]- saltanatın önemli kesimlerinde kullanılmak üzere malumatlı memur yetiştirmek için bir darülfünunun kurulması[38] ve okulların yönetimini sağlamak üzere bir *Daimi Maarif Meclisi*'ne ve

---

Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, no: 3326, s. 451-452 ve Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1321), s. 19

[35] BOA, İ, DH, no: 4972 ve Ahmed Cevdet Paşa, **Tezakir**, (Ankara, 1967), s. 10 Görüldüğü gibi, üyelerinin çoğunluğu medrese ve Bab-ı Ali'den yetişme kimselerdir. Yani yedi kişiden üçü ulema sınıfına mensubdur. Oysa yaklaşık bir yıl sonra 1846'da kurulan Daimi Maarif Meclisinde ulemadan başkan Esad efendi olmak üzere sadece bir kişi bulunmaktaydı. Yalnız Reisü'l-etibba İzmirli İsmail Paşa da bu meclise azadır. 1851'de kurulan Encümen-i Daniş'de 73 kişilik dahili ve harici üyeler arasında ulemadan sadece 16 kişi bulunmaktaydı. Oysa, 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hazırlanırken Şura-yı Devlet Maarif Dairesinde vazife alan şahıslar arasında hiçbir ulema bulunmuyordu.

[36] BOA, BEO, A., MKT., 24/87, 9 C 1261/15 Haziran 1845

[37] B. Sakarbalkan, "Prenslik Devrinde Bulgaristan'da Türk Eğitimi (1878-1908)", **Türk Kültürü**, (Ocak, 1965), c. 3, sayı 26, s. 85-86

[38] BOA, İ, DH, no: 6634

bir kişinin *Maarif-i Umumiye Nazırı*[39] olarak atanmasına ihtiyaç bulunduğunu ve bütün bu işlerin gerçekleştirilmesi için lüzumlu olan paranın Trabzon, Musul ve Bosna valilerinden temin edilmesini de Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'ye bildirildi.[40]

---

[39] Bu sadaret arzında Maarif-i Umumiye Nazırı tabiri geçmekte, ancak daha sonra atanacak kişiye Mekatib-i Umumiye Nazırı ünvanı verilecektir.

[40] BOA, İ, DH, no: 6634, 22 safer 1262/19 Şubat 1846 ve Takvim-i Vekayi, no: 303

Daimi Meclis-i Maarif

Muvakkat Meclis-i Maarif'in hazırladığı yukarıda bahsettiğimiz bu eğitim reformu programında en önemli yan maarif işlerinin merkezi bir organ tarafından planlanmasının ve icraya konulması gereğinin artık düşünülmeye başlanılmış olmasıydı. Bunun üzerine sadır olan bir irade ile öncelikle sibyan mekteblerinin ıslahıyla işe başlanarak derece derece diğer mekteblerin düzene konulması ve daimi meclisin ve Darülfünun'un da bir an önce kurulması ve giderlerin karşılanması hususunda başka bir çarenin düşünülmesine[41] karar verildi[42].

Bahsedilen karar üzerine Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'nin 21 Temmuz 1846/27 Receb 1262 tarihli kararıyla daha önce Mekteb-i Harbiye müdürlüğünde bulunmuş Dar-ı Şura-yı Askeri başkanı mühendis ve meşhur matematikçilerden Ferik Mehmed Emin Paşa'nın başkanlığında ve Meclis-i Vala başkanı Sadık Rıfat Paşa ile Hariciye Nazırı Reşid Paşa'nın[43] ortaklaşa nezaretleri altında ve çalışma yeri olarak Meclis-i Vala Dairesi'nde bir odada başlangıçta bir başkan, Ferik Emin Paşa, altı üye olan Nakibü'l-eşraf

---

41 Padişah, masraflar için düşünülen kaynağın halkın sırtına ağır bir yük getireceği endişesiyle bu tekliften vazgeçilmesini ve başka bir yolun aranmasını belirtiyordu. BOA, İ, DH, no:5710, 6 ZA 1261/6 Kasım 1845

42 Takvim-i Vekayi,no: 306. Daimi Maarif Meclisi, Meclis-i Umumi'ye bir mazbata vermiş, bu mazbata üzerine Meclis-i Umumi'ce Darülfünun ve diğer mektebler için ilk safhada sadece 500 kese verilmesi kararlaştırılmıştır. 19 Zilkaade 1262 tarihli Sadaret tezkeresi ve 24 Zilkaade 1262 tarihli İrade-i Seniye. BOA, İ, DH, no: 6634

43 Meclisin kurulmasına dair Reşid Paşa'nın takdim yazısının sureti için bkz. Mehmed Selahaddin, **Bir Türk Diplomatının Evrak-ı Siyasiyesi**, (İstanbul, 1306), s. 266-267

Esad efendi, Defter Emini el-hac Said Muhib efendi ve Hariciye Müsteşarı Ali efendi, Dar-ı Şura-yı Askeri üyesi Ferik Mehmed Paşa, Reisü'l-etibba-yı Şehriyari İzmirli İsmail efendi[44], Divan-ı Hümayun Tercümanı Fuad efendi (Keçecizade Mehmed Fuad) ve katibliğine de Recai efendi tayin edilerek[45] 1846 yılında *Daimi Meclis-i Maarif* kuruldu.[46] Bu meclis de aynı zamanda Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa ve vezirlerden Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın alakadar olmaları uygun görülmüş ve tayin olunmuşlardı. Ayrıca bu Daimi Maarif Meclisi üyeleri arasında Muvakkat Meclis-i Maarif üyelerinden ulema sınıfına mensub 3 kişi olan Melekpaşazade Abdülkadir Bey, Şeyhülislam Arif Hikmet Bey ve Meclis-i Vala müfettişliğine tayin olunan Arif efendi de bulunuyordu.[47] (Daha sonra bunların yerine ulema yerine bürokrat kesiminden üyeler tayin edilmişlerdi.) Bu meclisin üyelikleri sayısında araştırmacılar arasında bir ihtilaf vardır. Mesela, Ubicini, meclisin bir başkan, sekiz üye ve iki katibden oluştuğunu belirtmektedir.[48] Gerçekten de 7 Muharrem 1263/16 Ocak 1845'te Hekimbaşı Abdülhak efendi[49] ve Cemaziyelahir'de de Mirliva Derviş Paşa üyeliğe atanmışlardı.[50]

Bununla beraber Meclis üyelerinin üzerlerinde ikinci bir işleri olduğundan ilk anda meclisin belli bir toplanma zamanı olmayıp arada bir toplanması düşünülmüştü. Ancak daha sonra meclisin her hafta pazartesi ve perşembe günleri toplanmasına karar verilerek, toplantı zamanları böylece berlenmiştir.[51] Çalışmalarına böylelikle

---

44 İhsanoğlu bu kişinin adını İzmirli İbrahim efendi diye vermektedir. Ekmeleddin İhsanoğlu, a.g.e., s. 364

45 Takvim-i Vekayi, no: 303 ve Ceride-i Havadis, no: 287 ve Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (1321), s. 19-20

46 Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'nin bu konudaki kararı için bkz. Takvim-i Vekayi, no: 303 ve BOA, İ, DH, no: 6634

47 Ekmeleddin İhsanoğlu, a.g.e., s. 364

48 Ubucini, **Türkiye 1850**, I, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 57

49 Şair-i azam Abdülhak Hamid'in dedesi.

50 BOA, BEO, A., DVN., 25/64, 26 CA 1263

51 BOA, İ, MV., no: 5778, 19 M 1267/24 kasım 1850

başlayan meclis, ilk, orta ve yüksek olmak üzere kademeli bir eğitim sisteminin kurulması ve eğitim işlerinden doğrudan doğruya sorumlu ve hükümet başkanına bağlı ilk örgütün çekirdeğinin oluşması yolunda ilk adımları atmaya başlamıştı.[52]

Bu arada Daimi Meclis-i Maarif başkanı Emin Paşa'nın Müşir olarak Rumeli Ordu-yu Hümayunu'nda vazife alması üzerine bu göreve geçirilen ilk *Mekatib-i Umumiye Nazırı*, Vakanüvis Esad efendi Daimi Meclis-i Maarif'e tayin edilmiş[53] ve Esad efendiden daha sonra ise bu makama Hekimbaşı Abdülhak efendi tayin olunmuştu.[54]

Bu dönemde henüz Maarif-i Umumiye Nezareti teşkil edilmediğinden, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Daimi Meclis-i Maarif, Meclis-i Vala Başkanı ile Hariciye Nazırı'nın nezareti altında bulunuyordu.[55] Bu durum yani, Daimi Meclis-i Maarif bu iki organ nezaretinde bulundurulması, bir başka önemli konu olan eğitim konusunda gözle görülür bir laikleşmenin arzulandığının işaretidir. Çünkü; bu döneme kadar şeyhülislamlığa bağlı olarak yürütülen eğitim işlerinde bundan böyle Bab-ı Ali'nin yani hükümetin etkisi gitgide çoğalmaya başlamıştı. Bu bağlamda bu yeni meclisin, Daimi Meclis-i Maarif'in, reformlarda başı çeken sözkonusu iki müessesenin denetimi altına verilmesi de bilinçli olarak yapılmış bir hareketti. Çünkü eğitim olmadan gerçekleştirilecek reformların kesinlikle eksik ve aksak olacağını tecrübeleriyle anlayan bürokratlar ve Tanzimat aydınları bu suretle eğitim mekanizmasını ellerine geçirerek reformları daha rahat ve etkili bir şekilde yönlendirmek istemişlerdi. Maarifin Şeyhülislamlık'tan ayrılıp tamamen bu iki

---

[52] Takvim-i Vekayi, no: 303

[53] BOA, Dahiliye Dalabı, no: 41, Defter no: 42. Vefat eden Esad efendinin yerine Meclis-i Maarif-i Umumiye üyelerinden Abdülhak Molla efendi başkan tayin edildi. BOA, İ, DH, no: 8569, 6 Safer 1264/13 Ocak 1848 ve BOA, BEO, A., DVN., 37/9, 2 RA 1264

[54] Ahmed Cevdet Paşa, **Tezakir**, (Ankara, 1967), 40, s. 37

[55] Ahmed Cevdet Paşa, Tezakir, s. 40

makamın yani sivil bürokratların denetimine verildiği gerek Daimi Meclis-i Maarif başkanlığına ve gerekse Mekatib-i Umumiye Nezareti'ne atanacak kimselerin bu makamlar tarafından teklif edilmesi durumu daha açık bir şekilde göstermektedir. Mesela Daimi Meclis-i Maarif reisi Nakibü'l-eşraf Esad efendinin ölümü üzerine sadır olan bir irade ile uhdesinde bulunan nakibü'l-eşraflık, riyaset ve vakanüvislik memuriyetleri boşalmıştı. Nakibü'l-eşraflık memuriyetine adam teklif etmek şeyhülislamın, diğer iki memuriyete tayin olunacak kişileri önermek de Bab-ı Ali'nin yetkisi dahilinde bulunduğundan başkanlığa Abdülhak efendi ve vakanüvisliğe de Recai efendi atanmıştı.[56] Buradan da anlıyoruz ki Bab-ı Ali artık maarif işini tamamen ve sadece kendi denetlemek istiyordu.

1846'da kurulan Daimi Meclis-i Maarif'in gayesi ve vazifelerine bakmak gerekirse şunları şöyleyebiliriz; öncelikle hem ıslahatları tesbit ve müzakere, yani darülfünunu kurmak, orta eğitim okullarını oluşturmak ve maarif ile ilgili meselelerde gerekli reformları yapmak, hem de bunların nasıl icra edildiğinin denetimini sağlamaktı.[57] Yani bu meclis maarif konusunda hem yasama hem yürütme-denetim hem de yargı yetkisine üst makamlarla ortaklaşa sahipti. Ayrıca bir diğer görevi de İmamzade Esad efendinin uhdesinde bulunan Mekatib-i Rüşdiye Nezareti'nin lağvedilmesiyle, buradan idare edilmekte olan kalemlere alınacak kişilerin yeteneklerinin tesbiti ve muamelelerinin yürütülmesiydi.[58] Böylelikle yetki ve denetimi bir nebze olsun maarif alanının dışına

---

[56] BOA, İ, DH, no: 8569, 6 Safer 1264/13 Ocak 1848 ve Ceride-i Havadis, no: 368

[57] BOA, İ, DH, no: 6634

[58] BOA, Meclis-i Tanzimat Defteri, no:27, s. 45, 12 Safer 1266/28 Aralık 1849 ve BOA, İ, DH, no: 3877, 3 B 1259/30 Temmuz 1843 ve BOA, Cevdet Maliye, no: 2261 ve no: 2537 ve BOA, BEO, A., DVN., 19/90, 3 Z 1262 ve BOA, İ, DH, no: 9113, 2 C 1264 ve BOA, İ, DH, no: 15762, 11 N 1268 ve Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin yaptığı bu muamele 9 CA 1268/2-3 Mart 1852 ve 12 Ramazan 1268/30 Haziran 1852 tarihleri arasında devam etmiştir. BOA, Cevdet Maarif, no: 7310

kaymış ve devlet memuruiyetlerine alınacak kişileri de belirleme şeklinde genişlemiştir. Bunun yanısıra Daimi Meclis-i Maarif'in belki de en önemli vazifesi, Meclis-i Muvakkat'ça tesbit edilen konuları yeni baştan ele alıp Meclis-i Vala'ya ve Padişah'a sunmak ve uygun görüldüğü takdirde uygulama yönüne gitmekti.

Böylece eğitimde bir teşkilat ilk defa tutarlı bir şekilde meydana getirilmiş ve bu teşkilatı yönetecek sürekli bir Maarif Meclisi böylece kurulmuş olunuyordu. Daimi Meclis-i Maarif vakit geçirmeden Muvakkat Meclis-i Maarif tarafından alınmış kararları uygulamaya koyulmuş ve öncelikle, kurulması padişah tarafından emrolunan Darülfünun'a talebe yetiştirecek mahalle mekteblerinin ıslahına ve bu mekteblerin küçük ve büyük olarak iki kısma ve bunların da kendi içlerinde sınıflara ayrılmasına, bu mektebleri yerinde teftiş edecek bir müdür ve muavine ihtiyaç olduğuna dair karar vermiştir.

Bu arada atlanmaması gerekli önemli bir nokta da Cevdet Paşa'nın bildirdiği Daimi Meclis-i Maarif'den başkaca bir *Meclis-i Maarif-i Umumiye*'nin varlığıdır. Bu meclis Bab-ı Ali'de Daire-i Hümayun'da toplanarak sürekli olarak maarif-i umumiyeye dair müzakerelerle meşgul olurdu ve ayda bir kere vükeladan birinin evi veya yalısında akşam ziyafeti çekilip gece Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye Başkanı ile Hariciye Nazırı'nın riyasetleri altında yukarıda da zikr edildiği gibi Meclis-i Maarif-i Umumiye ismiyle teşkil edilirdi. Burada Daimi Meclis-i Maarif heyetiyle beraber Serasker Rüşdi Paşa gibi bazı vükela da üye sıfatıyla bulunurlardı. Ahmed Cevdet de bu Meclis-i Maarif-i Umumi'nin muharriri makamında olduğu için Daimi Meclis-i Maarif'ce bir ay içinde ne yapılmışsa onun bir özetini Meclis-i Maarif-i Umumiye'de sunardı. Burada alınan kararlar birkez daha Daimi Meclis-i Maarif'de görüşülür ve icraya mevkiine konulurdu. Ahmed Cevdet Paşa, o dönemde Meclis-i Maarif-i Umumiye'ye üye olmanın pek şerefli bir iş olduğunu yazılarında belirtmektedir. Bu yüzden Meclis-i Vala üyesinden ve Rumeli beylerbeyliği payelilerinden Mısırlı Kamil Paşa ile Takvimhane-i Amire Nazırı ve Vakanüvis-i Devlet Recai Efendi'ye de bir şeref

payesi olmak üzere bu meclisin üyelikleri verilmişti demektedir. Bu işlemlerden birkaç ay sonra Kamil Paşa bu meclise vezaret etmeye başlamıştı. Üyelerden olan Mekatib-i Umumiye Nazırı Kemal efendi de aynı zamanda Avrupa'ya gitmişti.

Encümen-i Daniş

Meclis-i Maarif-i Umumi'nin müzakerelerinin birinde Paris Akademisi tarzında ve Darülfünun açılıncaya kadar burada okutulacak kitabların telif ve tercümesini yapmak için bir cemiyet-ilmiyye kurulması kararlaştırmış,[59] bunun üzerine Meclis-i Maarif-i Umumi'de Ahmed Cevdet'in başkanlığında bir grup tarafından Encümenin nizamnamesi hazırlanmıştır. Bu nizamnameye göre;[60] Encümenin dahili üyeleri ve başkanları Meclis-i Maarif-i Umumiye'ye göre belirlenecek ve boşalan üyeliğe yeni bir kişinin seçimi Encümen genel kurulunda kabul edilecek kişinin Meclis-i Maarif-i Umumice ve padişahın onaylaması ile olacaktı. Başkanlıklardan birinin boşalması halinde Meclis-i Maarif-i Umumiye, Encümenin dahili üyelerinden birini seçerek padişahın onayına sunacaktı. Bu alanda Reşid Paşa'nın önderliğinde ilk defa resmi bir ilim kurumu olarak Encümen-i Daniş, Darülmaarif binasında geçici olarak, 19 Ramazan 1267/18 Temmuz 1851'de Padişah Abdülmecid'in katıldığı ve Sadrazam Reşid Paşa, Hayrullah efendi ve Cevdet Paşa'nın nutuk irad etmeleri ile bir merasimle açılmıştı.[61] Ayrıca açılmadan evvel 17 Ramazan 1267/16 Temmuz 1851 tarihinde de üyelere verilecek rüusların şekli belirlenmiştir.[62]

---

59 Ahmed Cevdet Paşa, **Tezakir**, 40, s.46

60 Takvim-i Vekayi, no: 449

61 BOA, Yıldız Tasnifi, kısım 18, no: 553/487, zarf 93, karton 38 ve Takvim-i Vekayi, no: 453

62 BOA, İ, DH, no: 14310. Bu arada yine Mısır'da bulunan Encümen-i Daniş üyeliğine tayin olunanların rüusları keyfiyetine dair bir irade yayımlanmıştı. BOA, Mısır Defteri, no: 494, 11 Safer 1268

Bu arada belirtmemiz gerekiyor ki bu encümenin bir benzeri de Mısır'da Encümen-i Daniş namıyla bulunuyordu.

Yine yukarıdaki nizamnameye göre, Encümen-i Daniş'in esas gayelerinden birisi de kurulması kararlaştırılmış olan Darülfünun'a ders kitabları hazırlamaktı. Bunun yanısıra eğitimin geliştirilebilmesi için gerekli gördüğü önlemleri de yine Meclis-i Maarif'e götürebilirdi. Bu bağlamda, Encümen-i Daniş, Meclis-i Maarif-i Umumiye'ye bağlı olarak çalışan resmi bir kuruluş kimliği taşıyordu. 13 Cemaziyelahır 1267/15 Nisan 1851 tarihinde atanan Ataullah Efendizade Şerif efendinin başkanlığı ve Meclis-i Maarif-i Umumiye üyesinden Müverrih Hayrullah efendinin ikinci başkanlığı altında[63] o devrin tanınmış ulemasından, Sadrazam Mustafa Reşid Paşa, şeyhülislam Arif Hikmet bey, Serasker Mehmed Paşa, Meclis-i Vala Başkanı Rıfat Paşa, Hariciye Nazırı Ali Paşa, Arabistan ordusu müşiri Emin Paşa, Ticaret Nazırı İsmail Paşa, Rumeli Teftiş memuru Sami Paşa, Meclis-i Vala üyesi Yusuf Kamil Paşa ile Arif efendi ve Nakibü'l-eşraf Tahsin efendi ve Dar-ı Şura-yı Askeri üyesi Rüşdü Molla başta gelmek üzere devletin ve ordunun bilgili kişilerinden oluşan 40 dahili ve sayısız harici üyeleri[64] Encümen-i Daniş'teki çalışmalarından dolayı herhangi bir maaş almamakta, üyelerine sadece bir şeref payesi olarak azalık ünvanı verilmekteydi.[65] Yalnız Meclis-i Maarif her yıl kitab telif edenlere verilmek üzere kendisine tahsis edilen 50.000 kuruşluk miktarı Encümen'in harcamalarına yöneltecekti. Ayrıca başarılı olanlara atiye ve madalyalar dağıtılacaktı.[66] Harici üyeleri arasında J. W. Redhouse, Hammer, Washington Darülfünun hocası Edward Salzbornig[67] ve Bianchi gibi meşhur isimler de yeralıyordu. Dahili üyeliği seçilme şekli de

---

[63] BOA, İ, MV., no: 6740 ve Takvim-i Vekayi, no: 449

[64] BOA, İ, MV., no: 6740 ve daha sonra 7 Rebiyülevvel 1269/19 Aralık 1852 tarihinde mufassal bir tarih-i umumi yazmak için hariçten Encümen-i Daniş'e bazı kişiler memuriyete atanmışlardır. BOA, İ, DH, no: 16459

[65] Encümen-i Daniş'in üyelerinin seçilmesi usulü için bkz. BOA, İ, DH, no: 14310

[66] BOA, İ, MV., no: 6740 ve Takvim-i Vekayi, no: 449

[67] BOA, Cevdet Maarif, no: 5361

belirlenerek bu nizamnameye eklenmişti. Buna göre, dahili üyeliklerinden biri boşaldığı zaman harici üyelerden biri, encümende gizli oylama ve oy çokluğuyla seçilerek Meclis-i Maarif'e mazbatayla bildirilecek ve buradan da iradeye arzedilecekti.[68] Başkanlıklardan birinin boşalması halinde ise, Meclis-i Maarif tarafından yerine dahili üyelerden birisi oy çokluğuyla seçilecekti. Yine bu nizamnameye göre, Encümence telif ve tercüme ettirilen eserler, Meclis-i Maarif'in onayı üzerine devlet matbaasında basılacaktı. Tüm bu beslenen ümitlere ve çabalamalara karşın Encümen-i Daniş'in vazifelerini ne kadar yerine getirdiği, Ahmed Cevdet Paşa tarafından bile şüpheyle karşılamaktadır.[69] Gerçekten de Encümen-i Daniş'in isteneni verememiş olmasından kaynaklanan bir düşkırıklığı içinde 1862 yılında hayatına son verilmiştir.

---

68 Misal için bkz., BOA, İ, DH, no: 16023

69 Ahmed Cevdet Paşa, **Tezakir**, s.13

Mekatib-i Umumiye Nezareti

Yeniden Daimi Meclis-i Maarif'e dönecek olursak, bu meclis bir karar organı mahiyetinde ve haftada ancak iki kere toplanabilmekteydi. Bu meclisin aldığı kararları uygulayacak bir yürütme organına ihtiyacı vardı. Bu yüzden daha önce kurulmuş bulunan ve Evkaf Nezareti'ne bağlı bulunan Mekatib-i Rüşdiye Nezareti'nden bağımsız olarak -çünkü Mekatib-i Rüşdiye Nezareti dokuz yıldan beri Evkaf Nezareti'ne bağlı olarak vazife gördüğünden tamamiyle ulema ve medresenin tesiri altındaydı- meclis üyelerinden biri tarafından Meclise bağlı olarak idare edilmek ve Daimi Maarif Meclisi'nde alınan kararlar muvacehesinde gerek sibyan ve rüşdiye mekteblerinin işlerinin yürütülmesi, gerekse Darülfünun'un inşa, nizamat ve levazımatının hazırlanmasına nezaret etmek, nizamların uygulamada gerekebilecek değişiklikleri nedeniyle bunları meclise havale etmek ve bir icra organı olmak üzere 24 Zilkaade 1262/13 Kasım 1846'da[70] *Mekatib-i Umumiye Nezareti* teşkil edildi. Bu şekilde ayrı bir kuruluşun oluşturulmasındaki temel sebeb ise, Evkaf Nezareti'nin, dolayısıyla medrese zihniyetinin tesirinden mektebleri kurtarmaktı. Bu durum sadece Osmanlı'ya özgü bir durum olmaktan öte kendinden önceki imparatorluklarda da gözüküyordu. Mesela; bilindiği gibi, Doğu Roma İmparatorluğu maarifinin bir özelliği de burada ruhani mekteblerle laik darülfünunun yanyana çalışıyorlardı. Hatta bu iki müessesenin muallimleri arasında kesin bir ayrılık dahi yoktu. Öyle ki, bazı muallimler ruhani mekteblerde ders okuturken aynı zamanda darülfünunda da çalışmaktaydılar[71] ve Doğu Roma İmparatorluğu'nda üç tür yüksek mekteb bulunuyordu; bunlardan biri, laik darülfünun, nisbeten özgür patrikhane mektebleri, ve sonuncusu ve en taassubu manastır mektebleriydi.[72]

---

[70] veya 21 Muharrem 1263/9 Ocak 1847

[71] Adnan Adıvar, "Bizans'ta Yüksek Mektebler", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, (İstanbul, 1953), c. 5, sayı 8, s. 47

[72] a.g.e., s. 51

Eğitime hakim olan medrese zihniyetine rağmen reformcu kanadın temsilcisi olan Mustafa Reşid Paşa'nın himayesinden faydalanan Daimi Meclis-i Maarif teşkilatı, açılan ve açılacak olan okulların kontrolünü elinde bulundurmak suretiyle maarif meselesini medresenin tekelinden çıkarmayı başardı. Ancak yine sibyan okulları yeni kurulan Mekatib-i Umumiye Nezareti'nin yetkisi dışında bırakıldığından genel eğitimde medresenin etkisi daha uzun yıllar devam edecekti. Ayrıca Harbiye ve Tıbbiye gibi askeri mektebler de özel durumları gözönünde bulundurularak Mekatib-i Umumiye Nezareti'nin idaresi altına alınmayıp eskisi gibi Mekatib-i Harbiye Nezareti'nin emri altında bulunuyorlardı.[73] Yani halen tekelden bir denetim sağlanamamış ve çeşitli mektebler değişik gelişme süreçlerini eşzamanlı olarak yaşamışlardı. Mekatib-i Umumiye Nezareti'nin başına da 15 Muharrem 1263/3 Ocak 1847'de Vakanüvis Esad efendi isminde bir kişi nazır tayin edildi.[74] Yanına da muavin olarak Sadaret Mektubi Kalemi mümeyyizi Farsça mütercimi Ahmed Kemal efendi ve yazışmaların yürütülebilmesi içinde bir katib atandı.[75] Bu makam dahi yukarıda belirtildiği gibi bir umum müdürlük durumundaydı. Mekatib-i Umumiye Nezareti'nin kuruluşunun gerekçesini de açıklayan resmi tebliğde[76] bu husus şu şekilde ve gayet açık olarak ifade edilmiştir:

> "Meclis-i Maarif umum maarifin bissuhule esbab-ı tahsiliyesini hem müzakere ve icraya ve hem de nezaretine memur ise de, işbu icraat maddesinde sühulet-i kamile hasıl olmak ve yapılacak şeylerde ve vaz

---

[73] BOA, İ, MV., no: 4727, 14 R 1266

[74] BOA, İ, DH, no: 6903. Bu dairenin kurulması lüzumu ve görevleri hakkında Sadrazam Mustafa Reşid Paşa tarafından padişaha sunulan arz tezkeresinde başa geçirelecek memur için Maarif-i Umumiye Nazırı tabiri kullanılmışdır. Bkz. Mehmed Selahaddin, **'Diplomat'**, (İstanbul, 1306), s. 267

[75] BOA, İ, DH, no: 6634 ve BOA, İ, DH, no: 6903 ve Takvim-i Vekayi, no: 316 ve Ceride-i Havadis, no: 316 ve bunların maaşlarına dair bkz. BOA, İ, DH, no: 6923

[76] Takvim-i Vekayi, no: 316

olunacak kaffe-i nizamatta vasıta-yı fiiliye-i nezareti bulunmak üzere Meclis-i Maarif üyesinden bir kişinin memuriyetiyle"

ifadesi de Mekatib-i Umumiye Nezareti'nin sadece icra organı durumunda olup yetki sahasının sibyan ve rüşdiye okullarıyla sınırlandığını gösterir.[77] Yani Meclis isteyerek yetkilerinden bir kısmını bu nezarete devretmiştir. Yine anlaşılacağı üzere, Mekatib-i Umumiye Nezareti, mekteblerin teftiş işlemi ve tutulan raporlardan meclisin haberdar edilmesi husularından Daimi Meclis-i Maarif'e karşı sorumluydu.

[77] Mesela; İleride de göreceğimiz gibi Mekatib-i Umumiye Nezareti, Müdürlüğü dönüştürüldükten ve başına müdür olarak Kemal efendi getirildikten sonra, Sıbyan Okulu Talimatnamesi ile sibyan okullarına yönelik olarak Daimi Meclis-i Maarif bir düzenleme yapmıştır. Bu talimatnameye göre okula devam etmeyen çocukların velilerinin Meclise bildirilebilmesi için yapılması gerikli tahkikatı bu müdürlüğe görev olarak vermiştir. **Mekatib-i Sıbyan Hocalarına Dair Talimat**, (1263), s.3

Nezaret'in, Mekatib-i Umumiye Müdürlüğü Haline Dönüştürülmesi

Daha sonra Daimi Meclis-i Maarif başkanı Emin Paşa'nın Müşir olarak Rumeli Ordu-yu Hümayunu'nda vazife alması üzerine bu göreve geçirilen ilk Mekatib-i Umumiye Nazırı, Vakanüvis Esad efendi Daimi Meclis-i Maarif'e tayin edildi.[78] Vakanüvis Esad efendinin Meclis-i Maarif-i Umumiye başkanlığına tayini üzerine boşalan Mekatib-i Umumiye Nazırlığı'na da 24 Muharrem 1264/1 Ocak 1848 muavini olan Ahmed Kemal efendi nazır ünvanıyla değil, müdür ünvanıyla[79] atanarak Mekatib-i Umumiye Nezareti, *Mekatib-i Umumiye Müdürlüğü'ne* çevrilmiştir.[80] Bu uygulamada da, yukarıda belirttiğimiz gibi Bab-ı Ali artık maarif işini tamamen denetlemek istediğini göstermiştir. Şöyle ki: Mekatib-i Umumiye Nezareti'nin Müdürlüğe dönüştürülmesine dair Sadaret arzında konunun Hariciye Nazırı, Meclis-i Vala Başkanı ve Sadaret müsteşarı arasında uygun görülüp arzedildiği zikrediliyor.[81] Böylesine önemli bir konuda bile şeyhülislama danışılmayıp, Bab-ı Ali'de söz konusu üç memur arasında kararların alındığı gözüküyor. (Yine *Mekatib-i Umumiye Müdürlüğü'nün* Mekatib-i Umumiye Nezareti'ne döndürüldükten ve Kemal efendinin Mekatib-i Umumiye Nazırı tayin edildikten ve birtakım hadiseler sonucunda Berlin Sefareti'ne tayin edilmesinden sonra boşalan yere Hayrullah efendinin atanmasını da Hariciye Nazırı, Meclis-i Vala başkanı ve Sadaret müsteşarı ortaklaşa teklifle Padişah'a arz etmişlerdi.[82]) Daha sonra Kemal efendinin İstanbul'daki rüşdiye okullarının sayıca

---

[78] BOA, Dahiliye Dalabı, no: 41, Defter no: 42. Vefat eden Esad efendinin yerine Meclis-i Maarif-i Umumiye üyelerinden Abdülhak Molla efendi başkan tayin edildi. BOA, İ, DH, no: 8569, 6 Safer 1264/13 Ocak 1848 ve BOA, BEO, A., DVN., 37/9, 2 RA 1264

[79] Ebuzziya Tevfik, **Mecmua-yı Ebuzziya**, sayı 120

[80] BOA, Cevdet Maarif, no: 6606

[81] BOA, İ, DH, no: 8475, 18 M 1264/26 Aralık 1847

[82] BOA, İ, DH, no: 19075, 23 N 1270/19 Haziran 1854

artırılmasında ve bunlara uygulanan öğretim sisteminde başarılı sonuçlar elde edilmesinde rolünün anlaşılması üzerine *taltifen* Eylül 1848'de kendisine nazır ünvanının verildiği ve Mekatib-i Umumiye Müdürlüğü'nün yeniden Nezaret'e çevrildiği bilinmektedir.[83]

[83] Salname-i Maarif, (1316), s. 24

Mekatib-i Umumiye Müdürlüğü'nün Yeniden Nezaret Haline Dönüştürülmesi, Mekatib-i Rüşdiye Nezareti'nin Bu Nezaret'le Birleşmesi

Mekatib-i Umumiye Nazırı Kemal efendi o derecede çalışkan ve yenilikçi biriydi ki darülmuallimin deyimi ilk defa onun tarafından Takvim-i Vekayi'de o devirdeki Fransız mektebleri hakkında bilgi verilirken kullanılmıştı.[84] Hatta bu devirde darülmuallimin planlarının Sultan Abdülmecid'e gösterilip onayının alındığını ve işe başlandığını da görüyoruz.[85] Bu dahi bize verilen

---

[84] Takvim-i Vekayi, no: 361

[85] BOA, 1263 yılı maruzatı, no: 7193. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk Darülmuallimi, rüşdiye mekteblerinin açılmasından sonra ihtiyaç duyulan öğretmenlerin yetişmesi için 10 Rebiyülahır 1264/16 Mart 1848'de İstanbul Çarşamba'da tedrisata başlamıştır. Açılış gerekçesi olarak özetle şöyle denmiştir; "İlmin yaygınlaştırılması ve özendirilmesi için Daimi Meclis-i Maarif'de görüşülmekte olan Mekatib Nizamnamesi yoluna girmiş bulunmaktadır. Bu ihtiyacı karşılamak üzere Sultan Abdülmecid'in emriyle Fatih semtinde bir Darülmuallimin inşa edilmiştir Binası, hocaları ve talebesi ve tedrise hazır bulunan bu mekteb 10 rebiyülahır 1264/16 Mart 1848 perşembe günü bütün Maarif-i Umumiye üyelerinin huzurunda Arapça hocası Yahya efendi'nin venrdiği dersle resmen açılmıştır. Takvim-i Vekayi, no: 372. Darülmuallimin ilk müdürü, Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'in tensibiyle 14 Ağustos 1850'de tayin edilen Meclis-i Maarif-i Umumiye üyesinden Ahmed Cevdet efendidir. Ahmed Cevdet Paşa, **Tezakir**, 40, s. 38-41. Darülmuallimin müdürü olan Ahmed Cevdet efendi, hazırladığı Darülmuallimin Nizamnamesine, ona gerekçe ve açıklama niteliği taşıyan bir yazı eklemiş, bu yazıyı ve Nizamnameyi Selh-i C 1267/1 Mayıs 1851' de Meclis-i Maarif-i Umumiye'ye sunmuştur. Bu belgeler, Meclis-i Maarif-i Umumiye'den sonra Meclis-i Vala'da görüşülüp, sadrazamın yazısı ile beraber Padişah Abdülmecid'e sunulmuş ve padişah tarafından uygun bulunarak Nizamname 21

nazır ünvanının yukarıda belirttiğimiz üzere makama verilen ehemmiyetin bir sonucu olduğunu göstermektedir. Evvelce kurulmuş olan Mekatib-i Rüşdiye Nezareti de varlığını ve ayrıcalığını 15 ZA 1265/2 Ekim1849'a kadar *Mekatib-i Adliye Nezareti* adı ile muhafaza etmiş ve İmamzade Esad efendinin Meclis-i Vala üyeliğine tayininden sonra uhdesinde bulunan maarif-i adliye mektebleri ve bu okullara ait işler Mekatib-i Umumiye Nezareti'ne devrolunmuştur.[86] Bunun üzerine işlerin artması ve yoğunlaşmış ve Mekatib-i Umumiye Nezareti -Darülfünun kuruluş işleriyle Daimi Meclis-i Maarif uğraştığından- biri rüşdiyeler, diğeri sibyan mektebleriyle meşgul olmak üzere iki kola ayrılmıştı.

İlk zamanlar bu dairelerin başlarında aynı zamanda nazırın yardımcıları ve kuruluşun kendi dallarındaki okulların müfettişleri durumunda bulunan ve sibyan ve rüşdiye okullarını her gün gezip yeni nizamların nasıl uygulandığını denetlemekle görevli muin ünvanını taşıyan birer amir bulunuyordu. Mekteblerde mevcut hocalardan yeni düzenlemeye göre yeterli ve liyakatli olanlarını imtihan ve tespit işlemlerinde nazıra yardımcı olmak üzere iki mümeyyiz ve bu konulara dair cereyan eden günlük hadiseleri Daimi Meclis-i Maarif'e bildirmekle vazifeli bir jurnal katibi ve gerektiğinde hocaları celb etmek ve çağırmak üzere iki hademe görevlendirilmişti.[87] Tüm teşkilat işte bunlardan ibaretti. Darülmuallimin ilk mezunlarını vermeye başlayınca rüşdiyelerin vilayetlerde de açılması uygulamasına geçilmiş ve 1 Temmuz 1853 de memleketin başlıca büyük merkezlerinde 25 rüşdiyenin açılmasını mümkün kılacak ödenek sağlanarak bunları mahallen kurup teşkilatlandırmak görev ve yetkisiyle Mekatib-i Umumiye Nezareti'nin Mekatib-i Rüşdiye işlerine bakan muini ulemadan Vehbi Molla diye anılan İmamzade Mustafa Hafız Vehbi efendi vilayetlere

---

Mayıs 1852'de yürürlüğe girmiştir. Yahya Akyüz, "Öğretmen Yetiştirme Tarihimizi Aydınlatan ve Bizi Düşündüren Bir Belge: Darülmuallimin Nizamnamesi (1851) Konuşan: Hüseyin Tekışık", **Çağdaş Eğitim**, (12/1990), c. 15, f. 161, s.5

[86] Takvim-i Vekayi, no: 412, 15 Za 1265/2 Ekim 1849

[87] BOA, İ, DH, no: 6923

gönderilmişti.[88] Daha sonra sibyan mekteblerini teftişe görevli Nazif molla ve rüşdiye mekteblerini teftişe görevli Hafız Vehbi efendilerin atandığı iki memuriyet olan muinler de lağv edilerek Vehbi efendi 18 Muharrem 1264/26 Aralık 1847'de Müdür Kemal efendiye muavin tayin olundu.

Bu dönemde Sadaret'te meydana gelen bir değişiklik ile reformcuların büyük bir endişeye kapıldıklarını biliyoruz. Şöyle ki; 24 Cemaziyelevvel 1264/28 Nisan 1848'de Padişah, Serasker Damad Said Paşa'nın ısrarıyla Mustafa Reşid Paşa'yı Sadaret'ten alarak yerine Sarım Paşa'yı Sadrazam olarak atadığını bildirdi. Bu şekilde nüfuzu artan Said Paşa, reformcuları dini duygulara saygısızlık etmekle suçlayarak etkisiz duruma getirmek istemesi ve rüşdiye mekteblerinde çocuklara ressamlık öğrettikleri gerekçesiyle harita eğitiminin yasak edileceği söylentisinin yayılması üzerine Mekatib-i Umumiye Muavini Vehbi efendi bütün harita müsveddelerini kenef kuburuna attırdı.[89] Bu dahi bize, halen maarifle ilgili kurumların ne kadar güçsüz ve temelsiz olduğunu göstermeye yeterlidir. Ancak aradan üçbuçuk ay geçmeden Reşid Paşa'nın yeniden Sadaret'e getirilmesiyle tehlike ucuz atlatılmış ve reformcular rahat birer nefes almışlardı. Bu düzenlemeyle Nezaret'in rütbesi önemli ölçüde tenezzül ettirilmişti.[90] Mümeyyiz-i evvel olarak Süleymaniye Camii vaizi Şeyh Murad ve mümeyyiz-i sani olarak Sultan Selim Camii vaizi Hafız Emin efendiler tayin edildiler. Aradan bir sene geçtikten sonra da Şeyh Murad efendinin ölümü üzerine iki mümeyyizlik Mekatib-i Sibyan Mümeyyizliği adı altında birleştirilerek Nezaret'e yeni bir görünüm kazandırıldı.[91]

---

88 Ceride-i Havadis, no: 756

89 Ahmed Cevdet Paşa, **Tezakir**, I, s. 10-11

90 BOA, İ, DH, no: 8475 ve BOA, BEO, A., M., 4/91, 24 M 1264 ve BOA, Cevdet Maarif no: 6606 ve no: 6692 ve no: 6695 ve BOA, BEO, A., MKT, 106/95, 26 M 1264

91 BOA, İ, DH, no: 3236, 18 L 1264/17 Eylül 1848

Meclis-i Maarif-i Umumiye

Yukarıda da belirttiğimiz şekilde haftada ancak iki gün toplanabilen Daimi Meclis-i Maarif, icra yetkilerini Mekatib-i Umumiye Nezareti'ne devretmişti. Daha sonra yapılan bir düzenlemeyle de ayda bir kere toplanacak olan *Meclis-i Maarif-i Umumi*'de Daimi Meclis-i Maarif'in ele aldığı konuların görüşülmesine karar verildi. Meclis-i Maarif-i Umumi, herayın ilk pazar günü, kış mevsiminde üyelerden birinin konağından, yaz mevsiminde ise Bab-ı Ali'de meclisin kendi dairesinde toplanacak ve Daimi Meclis-i Maarif'in bir ay içinde gerek ele alıp görüştüğü, gerekse icraya koyduğu konular, burada tekrar ele alınacak ve ayrıca Daimi Meclis-i Maarif'in bir sonraki ay yapmayı düşündüğü faaliyetler raporu burada incelenecekti. Toplantılara 19 Muharrem 1267/24 Kasım 1850'de başlandı.[92] Aslında önce de zikrettiğimiz gibi, Cevdet Paşa'nın anlattığı şekilde bu umumi toplantıların daha önce de yapıldığını görmüştük. Ancak, bu toplantıların düzenli bir hal alması bu tarihden itibaren olmuştur. Çünkü; her ay icra edilmesi kararlaştırılan bu toplantıların bu tarihten itibaren muntazaman yapıldığını biliyoruz.[93] Kurulduğunda altı üye ile işe başlayan Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin zamanla yeni maarif sisteminin yaygınlaşması ve buna ait olarak işlerin çoğalıp karmaşıklaşması nedeniyle üye sayısının giderek arttığını görüyoruz. Mesela; Meclis-i Maarif-i Umumiye Katibi Mektubi-i Hariciye Odası hülefasından Ahmed Beyin vefat etmesi üzerine yerine Rüşdi bey katib-i evvelliğe tayin kılınmış ancak bir katib ile meclisin işlerinin yürütülemesi yüzünden yine bu odada bulunan Behçet efendi de katib-i saniliğe atanmıştır.[94] Ayrıca Mekatib-i Umumiye Nazırı ve

---

[92] BOA, İ, MV., no: 5778

[93] Ceride-i Havadis, no: 547

[94] BOA, İ, DH, no:16646

muavini Encümen-i Daniş'in birinci ve ikinci başkanları ile Sadaret müsteşarları meclisin doğal üyesindendiler. Bunların dışında maarife yatkın ve ilmi açıdan yetkin kişiler ve müderrisler de üyeliğe atanıyorlardı. Zaman zaman değişmekle beraber üye sayısı 20'ye kadar çıkmıştır.[95] O zamanki devlet teşkilatı hiyerarşisinde Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'den sonra ve Dar-ı Şura-yı Askeri'den önce gelmek üzere meclisler arasında uzun yıllar ve Maarif-i Umumiye Nezareti'nden ayrı olarak muhafaza ettiği ikincilik de bu görüşü desteklemektedir.[96]

---

[95] Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, (1270)

[96] Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, (1263-1283)

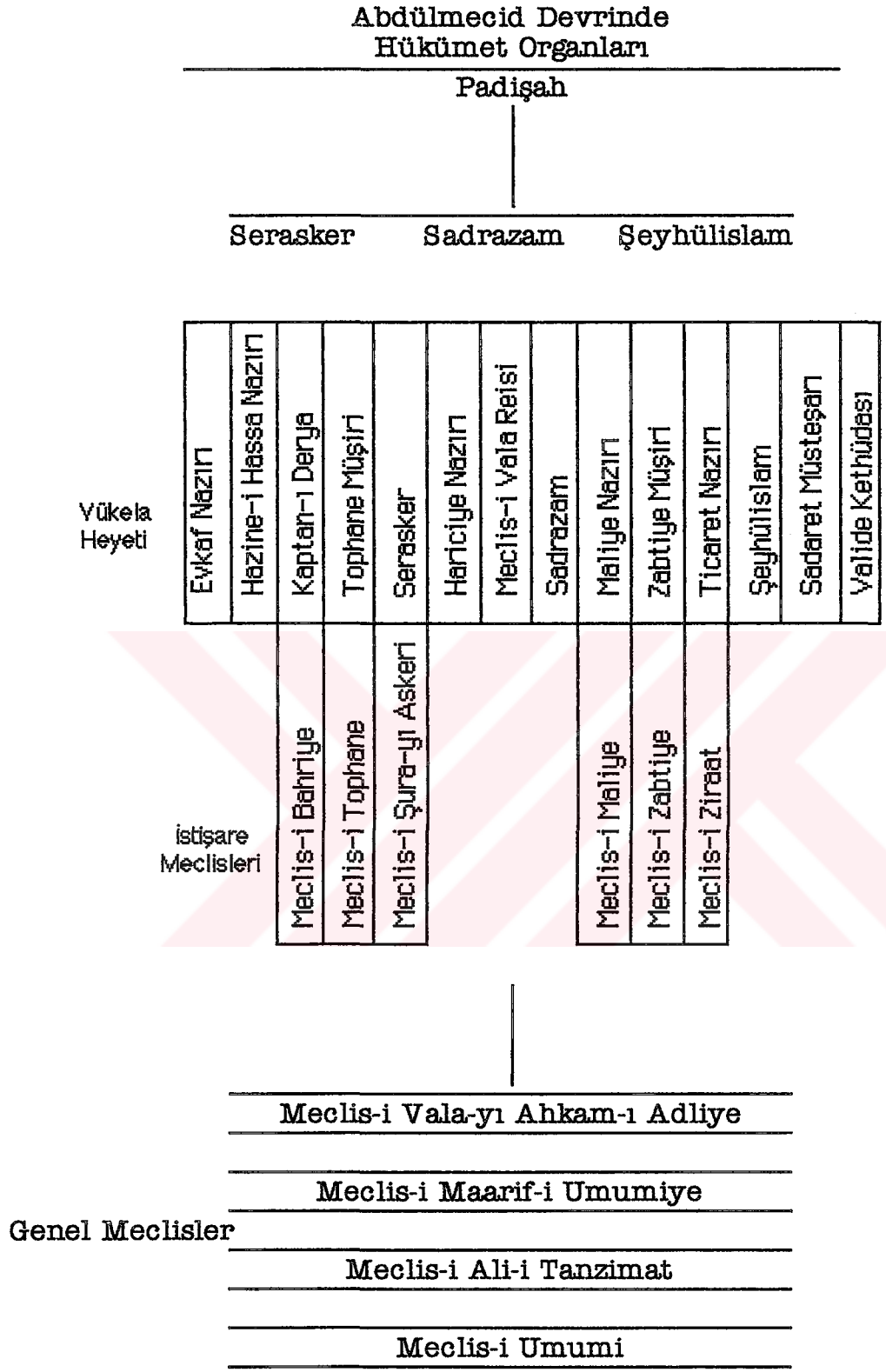
Abdülmecid Devrinde
Hükümet Organları
Padişah
Serasker
Sadrazam
Şeyhülislam
Vükela Heyeti
Evkaf Nazırı
Hazine-i Hassa Nazırı
Kaptan-ı Derya
Tophane Müşiri
Serasker
Hariciye Nazırı
Meclis-i Vala Reisi
Sadrazam
Maliye Nazırı
Zabtiye Müşiri
Ticaret Nazırı
Şeyhülislam
Sadaret Müsteşarı
Valide Kethüdası
İstişare Meclisleri
Meclis-i Bahriye
Meclis-i Tophane
Meclis-i Şura-yı Askeri
Meclis-i Maliye
Meclis-i Zabtiye
Meclis-i Ziraat
Genel Meclisler
Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye
Meclis-i Maarif-i Umumiye
Meclis-i Ali-i Tanzimat
Meclis-i Umumi

İKİNCİ BÖLÜM

MAARİF-İ UMUMİYE NEZARET-İ CELİLESİ TEŞKİLAT TARİHİ

Maarif-i Umumiye Nezareti Celilesi

Tanzimat'tan sonra gerek devlet okullarındaki artış ve gerekse 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'nın

> "...Saltanat-ı seniyyem tebasından bulunanlar mekatib-i şahanemin nizamat-ı mevzularında gerek since ve gerek imtihanca mukarrer olan şeraiti ifa eyledikleri takdirde cümlesi bila-fark ve temyiz Devlet-i Aliyye'min mekatib-i askeriye ve mülkiyesine kabul olunması ve bundan başka herbir cemaat ve maarif ve hiref ve sanayiye dair milletçe mektebler yapmaya mezun olup fakat bu makule mekatib-i umumiyenin usul-ı tedrisi ve muallimlerinin intihabı, azası taraf-ı şahanemden mansub muhtelit bir meclis-i maarifin nezaret ve teftişi tahtında olması..."[97]

şeklindeki bu hükmü ve Paris antlaşmasına konulan bir madde ile Avrupa Devletlerinin denetim ve gözetimi kabul edilmesiyle kültür, eğitim ve öğretim haklarından tam manasıyla yararlanmaya başlayan gayrimüslim cemaatler, misyonerler ve yabancılar, Avrupalı Devletlerin de yardımıyla geniş çapta eğitim

---

[97] Islahat Fermanı sureti için bkz. E. Ziya Karal, **'Tarihi'**, c.V, s. 261

faaliyetlerine başlayarak memleketin her tarafında milli ve dini özel okullar açmaya başlamış ve bunun karşısında Osmanlı Hükümeti de devam etmekte olan eğitimde modernleşme hareketlerini hızlandırma ihtiyacını duymuştu. Osmanlı'nın bunu yapabilmesi için de elbette ilk önce merkezi bir maarif teşkilatına sahip olması şarttı. Zira memleket çapında yeni okullar açmak, bunların idari ve eğitim işlerini yürütmek, daha önce varolan Mekatib-i Umumiye Nezareti teşkilatı ile imkansızdı. Ayrıca kuruluş şekli, devlet teşkilatındaki yeri ve yetkisi itibariyle Mekatib-i Umumiye Nezareti de bu işleri yürütmeye müsait değildi. Diğer taraftan Türk unsurunun bu dönemde Avrupalı devletler ve azınlıklar karşısında varlığını sürdürebilmesi, ancak kültür ve maarif meselelerini bir bütün olarak ele almasına bağlıydı. Böylelikle 17 Mart 1857'[98]de kabineye dahil olan bir nazırın başkanlığında Maarif-i Umumiye Nezareti oluşturuldu. Nezaretin kurulması hükümetin artık eğitim işlerine önem verdiğini medreselere karşı güttüğü tavizkar politikayı terk ettiğini göstermektedir. Ancak yine bu yüzden Maarif Teşkilatı Şeyhülislamlığa bağlı olan Mekatib-i Umumiye Nezareti'nin yanında iki başlı bir hale geliyordu.

O dönemde bu iki başlılık diğer ülkelerin maarif teşkilatlarında da gözüküyordu. Mesela, çeşitli Alman hükümetleri dahilinde maarif işlerine bakan teşkilatlar Prusya'da Prusya İlim Sanat ve Halk Terbiyesi Nazırı "Minister Für Wissenschaft, Kunts und Volksbildung", Bavyera'da Maarif ve Mezahib Nazırı, Saksonya'da Halk Terbiyesi Nazırı, Würtenberg'de Mezahib Nazırı, Bad'da Maarif ve Mezahib Nazırı, Türingen'de Halk Terbiyesi ve Adliye Nazırı, Oldenburg'da Kilise ve Mektebler Nazırı idi.[99] Yine 26 Ağustos 1824 tarihinde kurulan Fransa Maarif Nezareti'nin adı Kilise İşleri ve Kamusal Maarif Bakanlığı "Ministère des Affaires Ecclésiastiques et de l'Instruction Publique" idi. Ancak bu çift başlılık Fransa'da fazla uzun sürmeyerek 1828 yılında bu bağımlılıktan kurtulacaktı ve geçici olarak bizde ki gibi Dahiliye

---

[98] veya 29 Nisan 1857/5 Ramazan 1273

[99] Reşad Şemsettin ve İ Hakkı, **Almanya Maarifi**, (İstanbul, 1934), s. 144

Nezareti gözetiminde varlığını sürdürecekti. 19.yüzyıl sonlarına doğru, Avusturya, İtalya ve Rusya'da da maarif işleri için ayrıca nezaretler kurulmuştu. Ancak henüz birçok memlekette Fransa Maarif Nezareti teşkilatını andıran yapılanmalar yoktu. Mesela; Amerika'da siyasi güç merkeziyetçi bir yapıda olmadığı için burada yalnız maarif hareketlerini derleyip toparlamakla görevli bir maarif kalemi vardı. İngiltere'de de üniversiteler ve kolejler kendi kendilerini idare ettikleri için durum Amerika'dakine benziyordu. İspanya'da ise maarif dairesi, Umur-ı Nafia, Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin bir dalı halindeydi.[100]

18 Receb 1273/14-15 Mart 1857'de Maarif-i Umumiye Nazırlığı'na Sami Abdurrahman Paşa tayin edilmiştir.[101] Bu tayinden sonra bir ay geçmeden Mekatib-i Umumiye Nezareti, Maarif-i Umumiye Nezareti müsteşarlığına dönüştürülerek müsteşarlığa 25 Şaban 1273/20 Nisan 1857 tarihinde Mekatib-i Umumiye Nazırı Hayrullah efendi geçirilmişti.[102] Bu önemli bir gelişmeydi. Çünkü; varolan iki başlılık enazından görünürde nezaret teşkilatının içinden çıkarılmıştı. Ancak hala toplumda bazen bu tür bir ikiliğe rastlanıyordu. Nitekim, bu kuruluşun, o dönemde bir kısım aydınlar tarafından hoş görülmediği Lütfi efendi tarafından belirtilmektedir.[103]

Bu dönemde ayrıca teşkilatın içinde, meclislerin ve Nezaret'in yazışmalarını yürütmek üzere bir Maarif Mektupçuluğu kurularak başına 22 Zilkaade 1273/15 Temmuz 1857 tarihinde Raşid efendi tayin edilmiş ve maiyetine de bir yardımcı, bir mukayyid, bir mübeyyiz, bir fihrist katibi, bir muhasebeci ve mekteblerin teftiş işlerine bakacak dil bilen müslim ve gayrimüslim

---

[100] Nevzad Ayas, a.g.e., s. 78- 79

[101] BOA, İ, DH, no: 24663 ve Takvim-i Vekayi, no: 552 ve Lütfi Ahmed, **Lütfi Tarihi**, c. IX, s. 135 ve Mahmud Cevat **'A.g.e.'**, s. 66

[102] BOA, İ, DH, no: 24799 ve Lütfi Ahmed, **Lütfi Tarihi**, c. IX, s. 135 ve Mahmud Cevat **'A.g.e.'**, s. 66

[103] Lütfi efendi, a.g.e., c. IX, s. 140

10 kişi verilmişti.[104] Bu şekilde yapılan düzenlemelerle Nezaret teşkilatı yeni bir hal alıyordu. Ayrıca Nezaret'e çalışma yeri olarak da Takvimhane-i Amire Dairesi tahsis edilmişti.[105] Bu suretle nezaret evvelce kurulmuş olan Mekatib-i Umumiye Nezareti'ni de bünyesi içine almıştı. Ayrıca bu nezarete Tanzimat Meclisi azasından ve maarif-i aliye ashabından Mısırlı Sami Paşa tayin edilmişti. 1857'de Maarif Nezareti'nin kurulmasından sonra Daimi Meclis-i Maarif de Meclis-i Maarif-i Umumi adını almıştır.

Böylece yeni Nezaret maarifin tek temsilcisi haline geliyordu. Ancak asırlardır vakıflar, hayırsever vatandaşlar ve dini müesseseler tarafından tanzim edilen eğitim hayatının idare edilmesi hükümet bazında, planlı merkezi bir teşkilatla yerine getirilmek isteniyordu. Buna rağmen bu dönemden sonra da halk, kendi gelirleriyle birtakım eğitim müesseselerini kurmaya devam etmişti. Bunun yanısıra eğitim alanına diğer devlet kalemleri ve meclisleri de ileride açıklayacağımız üzere birçok sebepten dolayı, elatıyorlar ve kendi eğitim kurumlarını kurarak, bunların idarelerini kendileri yürütüyorlardı. Mesela, hemen hemen her nezaret ihtiyacı olduğu elemanları yetiştirmek için okullar kuruyor ve idare ediyordu. Bunun yanında Maarif Nezareti'nin denetiminden uzak Padişah tarafından kurulan birtakım okullar da kuruluyor ve mecudiyetlerini genel okulların dışında sürdürüyorlardı. Yine devlet memuriyetinde bulunan kişiler de yetkileri dahilinde olmak şartıyla ve genellikle teknik öğretime dayalı mektebler kuruyorlardı. Bu mekteblerin birkısmı belli bir zaman sonra Maarif Nezareti'ne bağlansalar bile birkısmı hiç bağlanmamışlar ve hatta bazıları da Maarif Nezareti tarafından kurulduktan sonra Nezaret'ten ayrılmışlardı. Bilindiği üzere devletin bu alana doğrudan bir müdahalesi klasik dönemde de pek gözükmüyordu. II. Mahmud ile başlayan merkezileştirme çabaları içinde Meclis-i Maarif ile devam edip Maarif Nezareti'nin kurulmasıyla devletin eğitim sahasında

---

104 BOA, İ, DH, no:24518 ve Takvim-i Vekayi, no: 555

105 BOA, İ, DH, no: 25042

birleştirici ve kontrolcü politikası Tevhid-i Tedrisat yasasına kadar tam oturtulamamış da olsa giderek artan bir kesafet göstermiştir.

Bu dönemde bir de Maarif-i Umumiye Nezareti'nin teşkilatına bakacak olursak, Nezaret'in başlıca erkanın nazır, müsteşar, mektupçu ve yardımcısı ile muavin ünvanlı ve aralarında yabancıların da bulunduğu sekiz şeften oluşduğunu görürüz. Nezaret'in kuruluşundan dört sene sonra ve ilk nazır Meclis-i Ali-i Tanzimat üyesi Abdurrahman Sami Paşa'nın son memuriyet yılında *"Talimat Yollu İlmühaber"* adı altında yazılmış bulunan 20 Şaban 1277/3 Mart 1861 tarihli talimatlar[106] 9 madde halinde yapılmış ve Nezaret'in ilk kurulması sırasında Meclis-i Ali-i Tanzimat tarafından alınan kararda tesbit edilmiş bulunan hükümlere göre: *mekatib-i muntazama*dan olan Harbiye, Bahriye ve Tıbbiye'den başka bütün okullar Maarif Nezareti'ne bağlanıyordu. İkinci maddeye göre, mektebler üç dereceye ayrılarak birincisi sibyan ikincisi rüşdiye ve üçüncüsü mekatib-i fünun-ı mütenevvia şekline getiriliyordu. Ayrıca sekizinci ve dokuzuncu maddesine göre de evvelce kurulmuş olan Meclis-i Maarif'ten başka olarak gereken hallerde onun da düşünce ve oyunu almak ve gerekirse -ara-yı vakıalarından istifade olunmak üzere- birlikte toplanabilmek üzere nazırın maiyetinde üyeleri müslim ve gayr-i müslimlerden olmak üzere eğitim sistemini geliştirmek, hocaların seçimi konularını görüşmek ve gerekli nizamnameler yapmakla görevli bir *Meclis-i Muhtelit* kurulacaktı. Çünkü bu işleri yürütmeye Mekatib-i Umumiye Nezareti devlet teşkilatındaki yeri ve yetkisi itibarıyla müsait değildi. Böylelikle Maarif-i Umumiye Nezareti merkez örgütünü yeni bir danışma ve karar organıyla da genişletmiş bulunuyordu.

---

106 BOA, İ, MM, no: 1204

Meclis-i Maarif-i Umumiye Yanında Kurulan Meclis-i Muhtelit

Yukarıda da belirtildiği üzere *"Maarif Nezareti'nin Vazifelerine Dair Mevad"* adlı ilmühaberden önce de 1856 Islahat Fermanı hükümet mekteblerinin kapılarını ardına kadar gayr-i müslim tebaya da açmış ve bu işlere bakmak üzere Maarif Nezareti'nde aralarında gayr-i müslim üye de bulunan bir Meclis-i Muhtelit teşkiline lüzum görmüştü.[107] Bunun için Meclis-i Maarif'te kurulan bir komisyon vasıtasıyla yeni meclisin vazifelerini içeren bir nizamname hazırlandı.

Bu nizamnameye göre gündüz ve yatılı diye ikiye ayrılan mektebler hakkında gerekli nizamlar Meclis-i Muhtelit tarafından hazırlanacak ve yapılan işler Meclis-i Ali-i Tanzimat'a bildirilecekti ve bu nizamlara mekteb hocaları hangi millet ve tebadan olurlarsa olsunlar uymaya mecbur olacaklardı. Meclisin yapacağı nizamnamede hocaların nizama aykırı davrandıklarında sözleşmelerini feshetmiş sayılacaklarının sözleşme senetlerinde açıkça belirtilmesi de yer alacaktı. Ayrıca çocukların mekteblere alınması, okullar arasında nakil işlemleri ve okul süreleri hakkında Meclis-i Muhtelit'te bir nizamname hazırlanacak, bütün bu mekteblerde okutulacak ders kitabları meclis tarafından tesbit ve kontrol edilerek durum Meclis-i Maarif'e arz edilecekti.[108] Kurulmasına karar verilen, görüşeceği konuların esasları belirlenen ve üyelerinin daha sonra tesbit edilip arz olunması istenen Meclis-i Muhtelit üyeliklerine atanacak kişiler tesbit edilmiş ve meclis, 12

---

[107] Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, s. 29

[108] BOA, İ, DH, no: 24663, Lef 2-3, 16 L 1272/ 20 Haziran 1856

Şaban 1273/7 Nisan 1857 bir Müslüman (*Ferik Derviş Paşa*), bir Rum (*Rum tabib İstefenaki Kara Teodori*), bir Ermeni (*Barutçubaşı Ohannes bey*), Bir Katolik (*Duzoğullarından Mihran bey*), bir Protestan (*Panayot*) ve bir Yahudi (*Şabcı damadı Daviçen*) olmak üzere toplam 6 üyeden oluşturulmuştu.[109] 1277/1860 yılı devlet salnamesinde yayınlanan isim listelerine göre ise bu meclisin, Türk ve aynı zamanda Meclis-i Maarif azası bulunan iki ve gayr-i müslim devlet ricalinden ve askeri tabiblerden 9 kişi olmak üzere 11 üyeden meydana geldiği anlaşılmaktadır.

Meclis-i Muvakkat'ın kurulması ile eğitim işlerine bakan meclislerin sayısı ikiye çıkıyordu: Meclis-i Maarif ve Meclis-i Muhtelit-i Maarif. Ancak bu iki meclis farklı alanlarla ilgilendiklerinden ikisinin birleştirilmesi sözkonusu edilemezdi. Zira Meclis-i Maarif daha ziyade dini ilimler, Meclis-i Muhtelit ise çeşitli fenlere dair konuları görüşüyorlardı. Meclis-i Muhtelit ile azınlık okulları da Mekatib-i Umumiye Nazırı adıyla atanacak bir nazırın emri altında bulunacaktı.

---

[109] BOA, İ, DH, no: 24765

Meclis-i Maarif-i Umumiye ve Meclis-i Muhtelit Yerine Meclis-i Maarif-i Umumiye Heyeti

Ancak bu Meclis-i Muhtelit ile daha önce kurulmuş olan Meclis-i Maarif'in yeterince faydalı olmadığı ve Meclis-i Muhtelit'in şimdiye kadar *"bir suret-i muntazamada"* toplanamamasını ve Meclis-i Maarif-i Umumiye azasının da *"emr-i maarifin aksamından bazı hususatın rüyetiyle iştigal etmekte bulunmuş ise de bunun ile dahi matlub hasıl olamaması"*nı gören o tarihte hem Maarif hem de Nafia Nazırlığı görevlerini aynı anda yürüten Edhem Paşa, 8 Ekim 1863'te bu iki meclisi kaldırarak yerine kendisinin başkanlığını yapacağı Maarif-i Umumiye Heyeti oluşturulması için hükümete başvurmuştur. Böylelikle, Sadrazam Mehmed Fuad Paşa'nın zamanında Maarif-i Umumi Heyeti'nin kurulmasına karar verilmişti.

Bu heyetin başkanı belirtildiği üzere Maarif Nazırı'dır. Böylelikle Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin müstakil olma niteliği, ortadan kalkmıştır. Bu sefer bu meclisin özerkliği kaybolarak Maarif Nezareti'ne bağlanmıştır.[110] Böylelikle Maarif Meclisi ile nezaret arasında ortaya çıkan yetki ve sorumluluk anlaşmazlıklarına bir son verilmiş olunuyordu.[111]

Yukarıda da belirtildiği üzere, Meclis-i Muhtelit ile daha önce kurulmuş olan Meclis-i Maarif'in yerine teşkil edilen bu heyet

---

110 Takvim-i Vekayi, no: 751

111 1861'de Amerikalı Mr. Hamlin'in İstanbul Bebek'te açmak istediği Robert Kolej hakkındaki karar bu konuda tipik bir örnek teşkil eder. Bkz. Maarif Nezareti Müsveddat Sicilli Karar Defteri, s. 5 ve 17. Ankara Milli Kütüphane Yazmaları, no: 740

özerkliğini kaybederek Maarif Nezareti'ne bağlanmıştı.[112] Böylelikle kurulan Maarif-i Umumiye Heyeti, 2 Ramazan 1280/10 Şubat 1864 tarihli bir irade ile *Mekatib-i Sibyan-ı Müslime Komisyonu* ve *Mekatib-i Rüşdiye ve İlmiye Komisyonu*[113]adlı ile iki komisyon haline getirilmiştir. Bu komisyonların vaziflerine göre de Maarif Nazırı'nın başkanlığı altındaki Maarif-i Umumiye Heyeti iki şubeye ayrılıyordu.[114] Bu dairelere, kendi üyelerinden birer kişi başkan vekilliği etmesi uygun görülmüş ve her iki daireye eski Maarif Meclisi ile Muhtelit Meclisi'nin bir kısım eski üyeleri de dahil olmak üzere tayin olunan veya bulundukları resmi vazifeler gereği bu dairelerin doğal üyesi sayılan yüksek memurlarla birlikte 27 kişilik bir üye listesi Maarif Nezareti'ne sunulmuştur.

Sözkonusu edilen dairelerden biri *Daire-i Mekatib-i Umumiye*'ye ki Müslüman olmayan türlü Osmanlı cemaatlerinden de üyeler alınmış ve Maarif Nezareti'ne bağlı bulunan bütün okulların öğretim işleriyle görevlendirilmiş 2 Rum, 2 Ermeni, 2 Katolik, 1 Protestan ve 1 Yahudi milletinden ve özellikle ruhani olmayan kişiler ve 1 Başkatib ve 1 ikinci katib dahil, 15 üyeden oluşturulmuştu. Diğeri, *Daire-i Mekatib-i Hususiye* ki ilköğretimde Müslüman çocukların dini eğitimiyle ilgili konularla ve şer'i eserlerin incelenmesiyle görevlendirilmiş 1 adet Katib-i evvel ve 1 adet Katib-i sani dahil olmak üzere 11 üyeden oluşuyordu.

Ayrıca bu dairelerden, *Daire-i Mekatib-i Mahsusa* ile *Mekatib-i Sibyan-ı Müslime Komisyonu* ve *Daire-i Mekatib-i Umumiye* ile de

---

[112] Takvim-i Vekayi, no: 751

[113] BOA, İ, MM, no:1204 ve Sadaret tezkeresinin ilk kısımlarında Mekatib-i Rüşdiye ve İlmiye Komisyonu adı son kısımlarda Mekatib-i Rüşdiye-i Muhtelite olarak geçmektedir. Bkz. Mahmud Cevad, 'a.g.e.', s. 82

[114]Berker, suretini verdiği, 2 Ramazan 1280 tarihli vesikaya göre, Maarif-i Umumiye Heyeti, Mekatib-i Sibyan-ı İslamiye Komisyonu ve Mekatib-i Rüşdiye ve Aliye komisyonu olarak ikiye ayrılıyordu. Bkz. Aziz Berker, 'İlk', s. 44-46. Oysa bu layiha üzerindeki değişiklikler ve ilaveler yapıldıktan sonra 18 Ramazan 1280 tarihli Sadaret tezkeresindeki halini almıştır.

Mekatib-i Rüşdiye ve İlmiye Komisyonu bağlantı halindeydiler. Bunlar eğitim işlerini tahkik ve tedkik etmekle görevliydiler. Yani Mekatib-i Sibyan-ı Müslime Komisyonu her türlü İslam dini kitablarının incelenmesi, Mekatib-i Rüşdiye ve İlmiye komisyonu da ülkedeki bütün çocukların eğitilmesi konularında görevlendirilmişti.

Mekatib-i Sibyan-ı Müslime Komisyonu 1868'de sibyan okulları için 10 maddelik bir nizamname tertib etmiş, fakat bu nizamname uygulanamamıştır. Birinci komisyon haftada iki, ikinci komisyon da haftada bir kere Maarif Dairesi'nde toplanacaktı. Sonradan Harbiye, Bahriye, Hendese ve Tıbbiye gibi okul nazırları ile birinci mütercim olan kişinin de ikinci komisyonda üye sıfatıyla bulunması ve günlük işlerin görülmesi için de yine bu komisyonun üyeleri arasından bir encümen seçilmesi ve bu encümenin komisyonun çalışma günleri dışında haftada bir veya iki kere toplanması kararlaştırılmıştı.

Ayrıca,

> "...mevad-ı adiye ve cariyenin ruiyet ve tesviyesi için komisyon-ı mezkurenin intihabıyla aza-yı mevcudeden mürekkeb bir "Komite""

teşkil edildi. Bu komite haftada bir veya iki gün toplanıp görevlerini yerine getirecekti. Bu şekilde Nezaret 19. yüzyılın ikinci yarısını tamamlamış oluyordu.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi

Osmanlı Devleti'nin Islahat Fermanı ile ilan ettiği işleri yapmamamış ve bu sırada çıkan Girit isyanı (1866) üzerine, Avrupalı devletler, imparatorlukta uygulanılmasını istedikleri reformları, Bab-ı Ali'ye bir proje halinde sundular. Bu projeler doğrultusunda ve iç şartların da etkisiyle Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın hazırladığı ve 1 Nisan 1868'de kurulan ve devrinin mansub

üyelerden müteşekkil yasama meclisi haline getirilmiş bulunan Şura-yı Devlet'in, başında eski Maarif Nazırlarından Kemal efendinin bulunduğu ve Sadullah Paşa, Dadyan Artin efendi, Recaizade Ekrem bey, Ebuzziya Tevfik bey, Mehmed Mansur efendi, Dragon Çankof efendilerden oluşan Maarif Dairesi'nin, inceleyerek ve tartışarak kabul ettiği ve Heyet-i Vükela'dan ayrılan özel bir komisyonun da son incelemeleri yaparak nihai şeklini verdiği Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 1 Eylül 1869'da yayımlanması Maarif Nezareti'ni yönetim işleri bakımından hem merkezde, hem vilayetlerde kuvvetlendiren birtakım esasları içeriyordu. Maarif idare ve teşkilatını kanuni hükümlere bağlayan ve teşkilat yapısında önemli değişiklikler getiren ve maarif tarihinde çok önemli bir yeri olan ve uzun yıllar eksikliği duyulan *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi* yayımlandı böylelikle yayımlanmış oldu.

Bu nizamnamenin önemi, Kanun-ı Esasi'nin yabancı okullara ilişkin herhangi bir hüküm içermemesinden dolayı daha da çok artıyordu. Böylelikle o tarihe kadar devletin denetim ve ilgisi dışında kalan gayrimüslim okullarının hükümetin kontrolü altına girmesi yasal olarak sağlamış ve gerek şahıslarla cemaatler, ve gerekse yabancılar tarafından açılan ve açılacak olan özel okulların tabi olacakları esaslar belirtmiş olunuyordu. Ne var ki nizamnamenin bu hükümleri istenilen ve verimli bir şekilde uygulanamamıştır.

1.BAB
1. madde

2. BAB

I. Kısım
Mekatib-i Umumiye
2. madde

II. Kısım
Mekatib-i Hususiye
128-131. madde

I. Kısım
Meclis-i Kebir-i Maarif
131-133. madde

II. Kısım
Vilayet Maarif Meclisleri
143-153. madde

I.Fasıl
a- Mekatib-i Sibyaniye
3-15. madde

b- Kız Sibyan Mektebleri
15-17. madde

c- Mekatib-i Rüşdiye
17-26. madde

d- Kız Mekatib-i Rüşdiyesi
26-33. madde

II.Fasıl
a- Mekatib-i İdadiye
33-41. madde

b- Mekatib-i Sultaniye
42-50. madde

III.Fasıl
Mekatib-i Aliyye

a- Darülmuallimin
50-68. madde

b- Darülmuallimat
68-78. madde

c- Darülfünun ve Sanayi-i Muhtelife
78-128. madde

I.Fasıl
Daire-i İlmiyye
133-137. madde

II.Fasıl
Daire-i İdare
138-143. madde

3. BAB
İmtihanlar ve şehadetname ve ruhsatname ve bunların imtiyazatına dair
153-178. madde

4. BAB
Muallimlere dair
178-192. madde

5. BAB
Umur-ı Maliyeye dair

Maarif Nezareti Merkez Teşkilatı

Öncelikle bu nizamname ile merkezi maarif teşkilatı kanuni ve bütünlükçü bir yaklaşımla yeniden ele alınıyor ve kabaca şu şekilde yeniden düzenleniyordu:

1- Maarif-i Umumiye Nezareti

2- Meclis-i Kebir-i Maarif
   a- Daire-i İlmiye
   b- Daire-i İdare

3- Tahrirat Kalemi

4- Muhasebe Kalemi

Bundan önce ise yani, 1869 yılının başında Maarif Nezareti, çok basıt bir kuruluşa sahipti. Bu teşkilat, Maarif Nazırı'nın en yakın yardımcıları olan 2 katibten kurulan bir Meclis-i Maarif-i Umumi'den ve birkaç Kalem Memuru'ndan ibaretti. Ayrıca bir de 10 Şubat 1862'de Takvim ve Tabhane-i Amire Nezareti, Maarif Nezareti'ne verilmiş[115] olmasıyla kadro biraz kabarıklaşmıştı. Kemal efendi de bunların nezaretine tayin edilmişti

Bununla beraber, mekatib-i umumiyenin Maarif Nezareti'nin idaresinde olmasına rağmen muavinlik hizmeti önceleri 1 kişi tarafından yerine getiriliyordu. Sonra Maarif Nazırı Sami paşa zamanında bu muavinlik de lağvedilmişti. Ancak daha sonra bu hizmetin lüzümu anlaşılarak, hizmete 8 kişi atanmıştı. Yine, bunların yanına 14 Rebiyülevvel 1278/19 Eylül 1861 tarihinde

---

[115] Takvim-i Vekayi, no: 630

taşrada hizmet etmek üzere muavin Vehbi efehdi yanına 2 kişi dana tayin edilmişti.[116]

Yeni düzenlemeye göre ise kurulan Meclis-i Kebir-i Maarif maarif idaresinin genel merkezi durumunda olup, idari ve ilmi olarak iki daireye ayrılmıştır. Ayrıca bu meclis Maarif Nazırı başkanlığında toplanıp kararlar alma yetkisine sahipti.

Nizanamenin yayımlanmasından yaklaşık 7 yıl geçmesine rağmen Nezaret bünyesinde kayda değer bir değişikliğe rastlanamamış ve Nezaret kadrosu kişilerin gelip-gitmesi haricinde hemen hemen hiç değişmeden, durağan bir şekilde 23 Aralık 1876 'da ilan olunan Kanun-ı Esasi'ye kadar böyle devam etmiştir. Ancak, 1876 yılında yayımlanan Kanun-ı Esasi'nin hükümlerinde maarifle ilgili maddelerin bulunması Maarif Nezareti teşkilatının da düzenlenmesi ihtiyacını doğurdu. Kanun-ı Esasi'nin hükümlerine göre eğitim ve öğretim işleri, devletin görevleri arasında addedilmiş ve Meclis-i Mebusan'ca da maarif düzenlemedikçe diğer alanlarda yapılacak ıslahatların başarıya ulaşamayacağı gerçeği kabul edilmiştir. Maarifin önemi bu şekilde ortaya konunca elbetteki teşkilatta bazı düzenlemelerin yapılması zaruri hale geliyordu. Ancak tam bu arada, 1877 Osmanlı-Rus savaşı sonunda ortaya çıkan meseleler, Osmanlı hükümetini maarif alanında yapacağı ıslahatları ertelemeğe mecbur etmişti. Nitekim, yeniden, harbin dışta ve içteki yankıları biraz yatışınca, maarif teşkilatının da çarçabuk düzenlendiğini görüyoruz. Bu düzenlemeye geçmeden önce Maarif Nezareti'nin merkez teşkilatına bakacak olursak, şöyle bir listeyle karşılaşırız:[117]

Maarif Nezareti
1- Nazır
2- Mektubçu

---

[116] BOA, İ, DH, no: 32109

[117] Salname-i Devlet-i Aliye, (1294)

3- Muhasebeci[118]

Maarif-i Umumiye Meclisi
1- Birinci Reis
2- İkinci Reis
3- 14 üye
4- Bir Başkatib
5- Bir İkinci Katib

Zabitan-ı Aklam (Katibler)
1- Mektubi Muavini
2- Mektubi Mümeyyiz-i Evveli
3- Mektubi Mümeyyiz-i Sanisi
4- Evrak Müdürü
5- Muhasebe Muavini
6- Meclis Kalemi Mümeyyizi
7- Fihrist Katibi
8- Muhasebe Mümeyyizi

Matbaa-i Amire İdaresi
1- Müdür
2- Ruznameci

Diğer memurlar
1- İki müfettiş
2- Kütüphaneler Müfettişi
3- Tamirat Müdürü
4- Litografya Ustası

Bu şemaya göre, Maarif Teşkilatı'nın esasını Nazır'ın başkanlık ettiği hem karar hem de yürütme meclisi durumunda olan ancak esasta karar organı olmaktan öteye gidemeyen Maarif-i Umumiye Meclisi temsil etmektedir. Bu meclisin yürütme yönünden yetersizliği anlaşılmış olacak ki, 1295/1878 yılında meclisin

---

[118] BOA, İ, DH, no: 62432

bünyesinde değişiklik yapılarak 14 olan üye sayısı 4'e indirilmiş, ayrıca 2 reislikten biri kaldırılmıştır.[119] Bu sırada başkan Salih efendi olup üyeliklere de Selim, Sabit, Mustafa, Aristokli ve Artin efendiler tayin edilmişlerdir.[120] Bu listede görülen mümeyyiz ünvanının hemen hemen tam karşılığı, aynı dönemde, Prusya Maarif Teşkilatı'nda ki "referent" ile karşılanmaktadır.[121]

1878 yılında ise Maarif Meclisi'nin üye sayısının 4'ten 5'e çıkarıldığını ve 1878'de görülmeyen müsteşarlık memuriyetinin de tekrar ihdas edildiğini de görüyorüz.[122]

Maarif-i Umumiye Meclisi'nin yetkilerinin sınırlandırılması ve kadrosunun daraltılmasına karşılık çağın gerçeklerine uymakta güçlük çeken Maarif Nezareti'nin kendi bünyesinde yeni bir teşkilatlanmaya gidilmiş ve Nezaret aşağıda göreceğimiz şekilde Temmuz 1879 tarihinde modern bir teşkilat haline getirilmiştir. Böylelikle, Nezaret 5 daireye bölünerek herbir dairenin başına Meclis-i Maarif üyelerinden birinin getirilerek hal-i hazırda çalışan memurlar da bu daireler arasında paylaştırılmıştır. Bu bölümlere göre Maarif Nezareti[123]

Maarif Nezareti
1- Nazır
2- Müsteşar (Meclis-i Maarif Reisi Salih efendi)

Müdürlükler
1- Mekatib-i Aliye Dairesi: Müdür Aristokli efendi
2- Mekatib-i Rüşdiye Dairesi: Müdür Selim Sabit efendi
3- Mekatib-i Sibyaniye Dairesi: Müdür Mustafa efendi
4- Telif ve Tercüme Dairesi: Müdür Ahmed Hamdi efendi

---

119 Salname-i Devlet-i Aliye, (1295)

120 Salname-i Devlet-i Aliye, (1295)

121 Reşat Şemsettin, a.g.e., s. 148

122 Salname-i Devlet-i Aliye, (1296)

123 Salname-i Devlet-i Aliye, (1297)

5- Matbaalar Dairesi: Müdür Artin efendi

Katib ve Memurlar
1- Mektubcu
2- Başkatib
3- 6 Katib (Her daireye bir katib)
4- Evrak Memuru
5- Muhasebe Mümeyyizi
6- Muhasebe Muavini
7- Mühürdar

Diğer Memurlar
1- 2 Müfettiş
2- Bir Kütübhaneler Müfettişi
3- Bir Tamirat Müdürü

Meclis-i Maarif
1- Reis
2- 5 Üye'ye ayrılmış bulunuyordu.

Ayrıca Müzeler ve Rasathane Maarif Nezareti'ne bağlıydı.

Bizce II. Abdülhamid döneminin en önemli ve çarpıcı özelliği zaten varolan modernleşme ve gelişme akımını nizam ve intizam dahilinde hızlandırmanın mümkün olabileceğinin keşfedilmesi ve bunun çok çabuk bir şekilde hayata geçirilmesidir. Bu tutum her alanda gözüktüğü gibi, maarif alanında da kendini göstermiştir. Hatta daha da ilginci ve bu dönemde Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasına rağmen aksine modern maarif teşkilatı kurulup geliştirilmiştir.[124] Bu durumun birçok sebebi olduğu muhakkaktır. Ancak bunlar arasında bir tanesi çok önemlidir: Eğitim sistemi ile devletin bekasının sekteye uğramadan devam ettirilmesi yani otoritenin döndürülmek istenmesiydi. Bunun için her zaman ve mekanda, Maarif Teşkilatına doğrudan doğruya müdahale edilmiş, bir irade mektebler kurulmuş,

---

[124] Bayram Kodaman, a.g.e., s. 37

yabancılara özellikle Almanlar ve Amerikalılara mektebler ve ilgili müesseseler kurmaları için özel izinler dağıtılmış, muallimlerin seçiminde dahi müdahalelerde de bulunulmuş, maarifle ilgili memurların tayin ve azillerinde Maarif Nezareti'nin yetkileri ve görevleri hiçe sayılarak tasarruflarda bulunulmuş ve belki de bunların arasında en enteresanı umumi ve hususi mekteblerin ders cetvellerine karışılmıştır. Yani her alanda gözüken merkeziyetçilik bu alanda da yoğun bir biçimde yaşanmış ve merkeziyetçiliğin etkinleştirilmesi için bir takım araçlardan yararlanılarak, telgraf, demiryolu vs. gibi, taşraya uzanılmış ve eğitim öğretim her kademede tam bir denetim içine alınmıştır. Bunun belki de tek istisnası ileride de göreceğimiz gibi tüm çabalamalara rağmen, gayrimüslim ve yabancı müesseseler konusunda yaşanmıştır.

Tüm bunları gerçekleştirmek için yukarıdaki listede de görülebileceği üzere 1879 yılında Maarif Nezareti bünyesinde Sibyan, Rüşdiye ve Aliye Okulları'nın herbiri için ayrı daireler teşkil edilmiştir. Bunlar *Mekatib-i Sibyaniye Dairesi*, *Mekatib-i Rüşdiye Dairesi*, *Mekatib-i Aliye Dairesi*'dirler.

1298/1880 yılına geldiğimiz de Meclis-i Maarif'in üye sayısının 8'e çıkarılmasından başka önemli bir şeye rastlamıyoruz.[125]

1299/1881 senesinde ise bi yenilik olarak, Mekatib-i Sibyaniye Dairesi'nin adı Mekatib-i İbtidaiye Dairesi olarak değiştirilmiştir.[126]

1882 senesine gelindiğinde, Telif ve Tercüme Dairesi'nin yerine Encümen-i Teftiş ve Muayene adı altında ve gittikçe büyüyen bir sansür heyeti halini alan bir teşekkülün geçtiğini, Matbaalar Dairesi'nin de kaldırılarak müfettişlerinin yeni kurulan bu heyete

---

[125] Salname-i Devlet-i Aliye, (1298)

[126] Salname-i Devlet-i Aliye, (1300)

bağlandığını görüyoruz.[127] Yine aynı yılda merkezi teşkilatın taşra-merkez arasındaki ilişkiyi sağlamak için Nezaret'teki müfettiş sayısı artırılmış ve aynı zamanda bu müfettişlerin görev ve yetki sahaları da birbirinden ayrılmıştır. Bu durum maarifte hem teftişin değerinin anlaşıldığını hem de merkeziyetçilik fikrinin geliştiğini göstermektedir. Bu müfettişler:

a- 2 Mekatib-i Rüşdiye Müfettişi

b- 1 Mekatib-i Sibyaniye Müfettişi

c- Anadolu ciheti Mekatib-i Rüşdiye ve İbtidaiye Müfettişi

d- Kütübhaneler Müfettişi olmak üzere 4 sınıfa ayrılıyorlardı.[128]

1883 yılının Nisan ayında teşkilatta bir takım değişiklikler olarak, daha evvel kaldırılan ve tahsisatı Tercüme Odası'na verilen Mektubi Kalemi haberleşmeyi hızlandırmak ve düzenli hale getirmek için tekrar kurulmuştur.[129] Aynı yıl Mekatib-i Aliye, Rüşdiye ve İbtidaiye için ayrı ayrı müfettişler tayin edilerek herbirinin görev ve yetkileri belirlenmiş, ilk, orta öğretimden sonra yüksek öğretim müesseselerinin de teftiş edilmesi yoluna gidilmiş[130] ve bir yıl sonra da Matbaalar Müfettişliği bu kadroya alınmıştır.[131]

1879 yılına geldiğimizde bu yılda Daimi Meclis-i Maarif'in üye sayısının 5'e indirildiğini ve bu üyeliklere de Maarif Nezareti Müdürleri'nin tayiniyle meclisin haftada iki gün toplanan bir

---

[127] Salname-i Devlet-i Aliye, (1300) ve BOA, İ, DH, no: 67818 ve Encümen-i Teftiş ve Muayeye Heyeti'nin kuruluş tarihi 20 kanun-ı evvel 1297 olarak Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1316/1898-1899)'de gözükmektedir.

[128] Salname-i Devlet-i Aliye, (1299)

[129] BOA, Ayniyat Defterleri, no: 1419, (1297)

[130] Salname-i Devlet-i Aliye, (1300)

[131] Salname-i Devlet-i Aliye, (1301)

encümen durumuna girdiğini görüyoruz. Meclisin bu çalışma tarzı 1884'e kadar devam etmiştir. Bu tarihte idadilerin çoğalması ve bazı ıslahata karar verilmesi üzerine Meclis-i Maarif'in devamlı çalışmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu durumda müdürlerin üyelik vasıfları kaldırılarak yeni üyeler tayin edildi ve Meclis-i Maarif 27 Muharrem 1302/16 Kasım 1884'te yeniden her gün çalışır hale getirildi.[132] Reisliğine Ali Haydar[133], üyeliklerine ise Selim Sabit, Hilmi efendi, Ahmed ve Aziz beyler tayin edildiler. Daha soraki dönemde, Meclis-i Maarif, bir başkan ve 4 üyeden ibaret olmak üzere 18 Kasım 1885'de yeniden kurularak faaliyetlerine başlamıştır.

Daha sonraki yıl yani 1886'da Merkezi teşkilatta bazı yeni dairelerin kurulduğunu görüyoruz. Bu yeni kurulan dairelere göre de Maarif Nezareti kısaca şu şekli alıyordu:[134]

Maarif Nezareti

1- Maarif Nazırı

2- Meclis-i Maarif

3- Meclis Kalemi

4- Encümen-i Teftiş ve Muayene Dairesi

5- Mekatib-i Aliye İdaresi

6- Mekatib-i Rüşdiye İdaresi

---

[132] BOA, İ, DH, no: 73753 ve Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1316/1898-1899), s. 30

[133] BOA, İ, DH, no: 73753 ve Midhat Paşa Konağı'nın gerisindeki Cezar Ahmed Paşa konağını daha sonra Ali Haydar bey almıştır. Mümtaz, **'Tarihimiz'**, s. 152

[134] Salname-i Devlet-i Aliye, (1305)

7- Mekatib-i İbtidaiye İdaresi

8- Kütüb ve Resail Muayene Memurları

9- Müfettişler:
   a- Mekatib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği
   b- Mekatib-i Aliye Müfettişi
   c- Mekatib-i İdadiye Müfettişi
   d- Mekatib-i Rüşdiye Müfettişi
   e- Mekatib-i İbtidaiye Müfettişi
   f- Kütübhaneler Müfettişi
   g- Matbaalar Müfettişi

10- Kütübhaneler

11- Müze

12- Matbaa

13- Rasathane

Tablodan da anlaşılacağı üzere yapılan yenilik müstakil daireler halinde Kütüb ve Resail Muayene Memurluğu ile Müfettişliklerin ihdas edilmiş olmasıdır. Ayrıca 1887'de bütün müfettişler öğretim dairelerini dışında bırakılarak Memurin-i Teftişiye adı altında ayrı bir daireye bağlanmışlardır. Bu dairede ilk defa olarak Milel-i Gayrimüslim ve Ecnebi Mektebleri Müfettişliği ve İdadi Müfettişliği kadroları ortaya çıkmıştır.[135]

1892'de beş yıllık bir süre içinde edinilen tecrübelere ve değişen maarif politikasına göre yeni bir düzenleme daha yapılmıştır. Bu değişiklik ihtiyacı orta öğretim sağlam bir temele dayandırılmadan yüksek öğretim için yapılacak bütün teşebbüslerin boşa gideceği görüşünden doğmuştur. Nitekim bu yılda Mekatib-i

---

[135] Salname-i Devlet-i Aliye, (1305)

Aliye Dairesi kaldırılarak bir Mekatib-i İdadiye Dairesi kurulmuştur.[136] 1892'ye kadar müfettişlerin durumunda ve sayılarında bir değişiklik olmamıştır. 1892 yılında Rumeli Vilayetleri Maarif Müfettişliği adıyla yeni bir memuriyet teftiş heyeti kadroya alınmıştır.[137] Ancak iki yıl sonra kaldırılmıştır. Ayrıca Mekatib-i Aliye Müfettişliği'nin adı Mekatib-i Aliye ve Hususiye şekline sokulmuştur.[138] Böylece okullar için 5, matbaalar ve kütübhaneler için 3 müfettiş kadrosu ortaya çıkmıştır. Bu sayı 1897'de okullar için 13'e, kütübhaneler ve matbaalar için 8'e çıkarılmıştır.[139]

1893'te Meclis-i Maarif ve Teftiş kadroları biraz genişletilmiş ve 1894 yılında da Mektubi Kalemi'ne bağlı olarak bir Sicill-i Ahval ve İstatistik şubeleri kurulmuştur.[140] Bu şubelerin açılışından da anlaşılacağı üzere maarif personelinin sayısı bu devirde eskiye nazaran oldukça artmıştır. Buna paralel olarak eskiden beri gelişigüzel yürütülen ve memurlar arasında huzursuzluk yaratan terfi, tayin ve kıdem gibi meselelerin bir düzene sokulması yoluna gidilmiştir.

Elbetteki bu her iki şubenin de açılması modern maarif teşkilatını kurma çabalarının bir ürünüdür. Bu tutum, özellikle istatistik usulünün maarifte uygulanması başlıbaşına bir yenilik olup o zamanki maarifçilerin politikalarını ve yapacakları işleri birtakım rakamlara dayanarak tesbit etmek istediklerini gösterir. Nitekim 1898 yılında Maarif Nezareti'nce bir istatistik tanzimine karar verilmiş ve Salname-i Maarif çıkarılmaya başlanmıştır.[141]

---

136 Salname-i Devlet-i Aliye, (1310)

137 Salname-i Devlet-i Aliye, (1310)

138 Salname-i Devlet-i Aliye, (1310)

139 Salname-i Devlet-i Aliye, (1315)

140 1303 yılında ilk İstatistik Komisyonu kurulmuş ve istatistiklerin düzenlenmesine başlanmıştır. Mahmud Cevat, 'a.g.e.', s. 255 ve Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1316/1898-1899)

141 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1319), s. 13

Bundan sonra da Meclis-i Maarif'in teftiş kadrosunun genişletilmesine devam edilmiştir. 1896'da Padişah iradesiyle Maarif Nazırı'nın başkanlığı altında Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin tedkikinden geçen kitablar üzerinde ikinci bir sansür ve izin mercii olmak üzere 5 kişilik bir Tedkik-i Müellefat Komisyonu daha teşkil olunmuştur.[142] Bu değişikliklerden sonra Maarif Nezareti 1898'de aşağıdaki durumu almıştır:[143]

I- Nazır: Ahmed Zühdü Paşa

II- Meclis-i Maarif:
1- Reis: Ali Haydar
2- 20 üye

III- Başkatib

IV- Katib-i Sani

V- Tedkik ve Müellefat Komisyonu:
1- Reis: Nazır
2- 5 üye:
- Mekatib-i Sultani Müdürü,
- Encümen-i Teftiş ve Muayene Reisi ve Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişi
- Evrak Müdürü
- Meclis-i Maarif Üyesi
- Mekatib-i Rüşdiye Müdürü

VI- Encümen-i Teftiş ve Muayene
1- Reis
2- Başkatib dahil 30 üye
3- 7 Muayene Memuru:

---

[142] Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1316), s. 32

[143] Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1316), s. 482-510

- Slavca muayene memuru
- Türkçe ve Fransızca muayene memuru
- Arabca ve Fransızca muayene memuru
- Rumca muayene memuru
- 2 Ermenice muayene memuru
- Bulgarca muayene memuru

VII- Mektubi Kalemi

1- Mektubçu
2- Mektubçu Kalemi müdürü
3- Mümeyyiz-i Evvel
4- Mümeyyiz-i Sani
5- 4 kişi birinci sınıf hülefadan
6- 5 kişi ikinci sınıf hülefadan
7- 7 kişi üçüncü sınıf hülefadan
8- 3 kişi dördüncü sınıf hülefadan

A- Mektubi Kalemine Bağlı Sicill-i Ahval Şubesi

1- Başkatib
2- 2 Katib

B- Mektubi Kalemine Bağlı İstatistik Şubesi

1- Başkatib
2- 3 Katib

VIII- Muhasebe Kalemi

1- Muhasebeci
2- Muhasbe Kalemi Müdürü
3- Defter-i Kebir-i Umumi Kitabeti ve Tahrirat Masasına nezaret inzimamıyla mümeyyiz
4- Divan-ı Muhasebat-ı Hesab memurluğu inzimamıyla mümeyyiz
5- Maaş mümeyyizi
6- Bütçe-i vukuat ve şuabat-ı merkeziye kitabeti inzimamiyle mümeyyiz
7- Maaş Katibi

8- Şehremaneti Hesab memurluğu inzimamiyle muavin
9- Bunun refiki
10- Tüm vilayetlerin işlemlerine nezaret etmek üzere Selanik, Manastır, Yanya, Kosova, Cezayir-i Bahr-i Sefid, İşkodra, Hicaz, Yemen, Trablusgarb vilayetleri ve Çatalca Sancağı katibi
11- Bunun muavini
12- Bunun refiki
13- Hüdavendigar, Aydın, Ankara, Konya, Adana, Sivas, Kastamonu vilayetleriyle İzmid, Biga sancakları ve Dersaadet mülhakatı ve kefalet katibi
14- Bunun muavini
15- Bunun refiki
16- Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis ve Mamüratülaziz, Diyarbekir vilayetleriyle Zor sancağı katibi
17- Bunun muavini
18- Bunun refiki
19- Musul, Bağdat, Basra, Haleb, Suriye, Beyrut vilayetleriyle Kudüs-i Şerif ve Bingazi sancakları katibi
20- Bunun muavini
21- Bunun refiki
22- Defter-i Kebir Hususi Katibi
23- Bunun muavini
24- Bunun refiki
25- Şuabat-ı merkeziye ve bütçe vukuat katibi muavini
26- 3 tane bu bölümün diğer muavini
27- Tahrirat Katibi
28- Bunun muavini
29- 4 adet bunun refiki
30- 2 Mübeyyiz
31- Vezne Katibi
32- Bunun Muavini

33- Posta Katibi
34- Evrak Katibi
35- Bunun Muavini
36- Bunun Refiki

IX- Vezne
1- Serveznedar
2- Tahsil memuru
3- Veznedar Muavini

X- Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği
1- Encümen-i Teftiş ve Muayene riyaseti inzimamiyle Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişi
2- Başkitabet inzimamiyle Müfettiş-i Umumi Muavini
3- Başmüsevvid
4- Müsevvid
5- Mübeyyiz
6- Ecnebi Mektebi ve Matbaaları Müfettişi
7- 2 adet Müfettiş memuru

XI- Evrak Kalemi
1- Evrak Müdürü
2- Mümeyyiz-i Evvel
3- Mümeyyiz-i Sani
4- Sermukayyit
5- 5 adet Mukayyit
6- 3 adet Refik

XII- Mekatib-i İbtidaiye İdaresi:
1- Müdür
2- Başkatib
3- 5 Katib
4- 4 adet Mekatib-i İbtidaiye Müfettişi

XIII- Mekatib-i İdadiye İdaresi:
1- Müdür

2- Başkatib
3- 3 adet Katib
4- Mukayyit
5- Mekatib-i İdadiye Müfettişi

XIV- Mekatib-i Rüşdiye İdaresi:
1- Müdür
2- Başkatib
3- Başkatib Muavini ve Müfettiş
4- Katib-i Sani
5- 4 adet Katib
6- Zükur ve İnas Mekatib-i Rüşdiye Müfettişi
7- 3 adet Zükur Mekatib-i Rüşdiye Müfettişi
8- İnas Mekatib-i Rüşdiye Müfettişi

XV- Meclis Kalemi:
1- Müdür
2- Mümeyyiz-i Evvel
3- Mümeyyiz-i Sani
4- 3 adet Mümeyyiz
5- Sermukayyid
6- 8 adet Katib

XVI- Encümen-i Teftiş ve Muayene Kalemi:
1- Mümeyyiz-i Evvel
2- Mümeyyiz-i Sani
3- Katib (Matbaalar Müfettişi)
4- 5 adet Katib
5- 2 adet Kütübhaneler Müfettişi
6- 6 adet Matbaalar Müfettişi

XVII- Mekatib-i Aliye ve Hususiye Müfettişliği:
1- Mekatib-i Aliye ve Hususiye Müfettişi
2- 6 adet Tahkik Memuru

XVIII- Mubayaat Komisyonu:

1- Reis (Mekatib-i İdadiye Müdürü)
2- 2 Üye
3- Katib

XV- Memurin-i Müteferrika:

1- Nezaret Kapıçuhadarı
2- Nezaret Tercümanı
3- Nezaret Dava Vekili
4- Nezaret Mimarı[144]
5- Nezaret Kitab Ambarı Memuru

XVI- Hademeler:

1- Serhademe
2- 23 Odacı
3- 3 Gavvas
4- 3 Diğer Müstahdem

XVII- Müze-i Hümayun

1- Müdür
2- Muavin
3- Başkatib
4- Dahiliye Müdürü
5- Fransızca başkatibi
6- Meskukat-ı Atika Muhafızı
7- Muhasebeci
8- Hafriyat Memuru
9- Muhafız
10- Katib
11- Nakliyat Memuru
12- Bilet Memuru
13- 6 adet Hademe

---

[144] Maarif Nezareti'nde bir mimarlık memuriyetinin kurulmasıyla ülkedeki bütün okul binalarını plan ve projelerinin yapımı da nezaret tarafından yürütülmüş ve eğitim-öğretime uygun standart tipte binalar yapılmaya başlanmıştır.

XVIII- Matbaa-yı Amire

1- Müdüriyet vazifesi inzimamiyle Ruznameci
2- Muavin
3- Musahhih
4- Tahrirat Katibi ve Jurnal memuru
5- Fabrika Katibi
6- Bunun muavini
7- Hattat
8- Ambar Memuru
9- Ambar Katibi
10- Sandık Emini
11- Sermürettib
12- Bunun refiki
13- Makinist
14- Ustabaşı
15- Tavcı
16- Tahsildar ve Kapıçuhadarı
17- 54 adet Mürettib ve Mücellid ve diğer Müsdahdem

XIX- Rasathane-i Amire

1- Müdür
2- Muavin
3- Katib

Bu tablodan da anlaşılacağı üzere, 1898'de merkez kadrosunda Meclis-i Maarif'te üye sayısının teftiş kadrosunun tahkik memurlarıyla birlikte 25'i geçmiş ve bir Nezaret Dava Vekilliği, bir Tercümanlık ve bir Mimarlık ihdas olunmuştur. Böylelikle ihtiyaca göre sayıları artırılan müfettişler heyeti devrin sonunda şu kadroyla çalışır duruma getiriliyordu:

Memurin-i Teftişiye[145]

---

[145] Salname-i Devlet-i Aliye, (1325)

1- Mekatib-i Aliye ve Hususiye Müfettiş-i Umumisi

2- 2 Mekatib-i İdadiye Müfettişi

3- 6 Erkek Mekatib-i Rüşdiye Müfettişi

4- 3 Kız Mekatib-i Rüşdiye Müfettişi

5- 8 Mekatib-i İbtidaiye Müfettişi

6- 4 Kütübhaneler Müfettişi

7- 7 Matbaalar Müfettişi

8- 1 Kütüb ve Resail Vakfiye Müfettişi

Sıhhiye Müfettişliği ile Mekatib-i Gayrimüslim ve Ecnebiye Müfettişliği de ayrı birer daire şekline getirilip Memurin-i Teftişiye Heyeti'nden hariç tutulmuşlardır.[146] 1899'da ilk defa olarak Mekatib-i Mülkiye Sıhhiye Müfettişi adı altında ihdas olunan bir memuriyetle de okul sağlık işleri bir murakabe ve tanzim merciine kavuşturulmuştu. Ertesi sene yani 1900'da bu kadroya tabib olmayan 4 müfettişin eklenmesiyle biraz daha genişletilmiştir.

---

[146] Sıhhiye Müfettişleri, 1323/1905'te ayrı bir dairede toplanmıştır.

Maarif Nezareti Merkez Teşkilatı'nın 1319/1901-1902'deki durumu[147] ise aşağıdaki gibidir:

MAARİF-İ UMUMİYE NEZARET-İ CELİLESİ

I- Nazır: Ahmed Zühtü paşa

II- Meclis-i Maarif Reisi: Ali Haydar efendi

III- Mektubçu

IV- Evrak Müdürü

V- Encümen-i Teftiş ve Muayene Reisi ve Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettiş-i Umumisi

VI- Muhasebeci

VII- Mekatib-i İdadiye İdaresi Müdürü

VIII- Mektubi Kalemi Müdürü

IX- Muhasebe Kalemi Müdürü

X- Mekatib-i Rüşdiye İdaresi Müdürü

XI- Mekatib-i İbtidaiye İdaresi Müdürü

II- Meclis-i Kebir-i Maarif

1- Reis: Ali Haydar efendi
2- 28 adet Üye
3- Başkatib

---

147 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1319), s. 31-50

4- İkinci Katib

III- Tetkik-i Müellefat Komisyonu

1- Reis: (Nazır) Ahmed Zühdü
2- 5 adet üye
- Mekteb-i Sultani Müdürü,
- Encümen-i Teftiş ve Muayene Reisi ve Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişi
- Evrak Müdürü
- Meclis-i Maarif Üyesi
- Mekatib-i Rüşdiye Müdürü

IV- Encümen-i Teftiş ve Muayene

1- Reis
2- Başkatib dahil 33 adet üye
3- Başkatib Muavini
4- Fransızca Muayene Memuru
5- Slavca Muayene Memuru
6- 2 adet Türkçe-Fransızca Muayene Memuru
7- Rumca Muayene Memuru
8- Arabça ve Fransızca Muayene Memuru
9- Türkçe Muayene Memuru
10- 2 adet Ermenice Muayene Memuru
11- Bulgarca Muayene Memuru

V- Mektubi Kalemi

1- Mektubçu
2- Müdür
3- Mümeyyiz-i Evvel
4- Mümeyyiz-i Sani
5- 7 adet Birinci Sınıf Hülefadan
6- 5 adet İkinci Sınıf Hülefadan
7- 6 adet Üçüncü Sınıf Hülefadan

8- 4 adet Dördüncü Sınıf Hülefadan

VI- Mektubi Kalemine Bağlı İstatistik Kalemi

1- Başkatib
2- 2 adet Katib

VII- Sicill-i Ahval Şubesi

1- Başkatib
2- Mukayyid
3- 2 adet Katib

VIII- Evrak Odası

1- Müdür
2- Mümeyyiz-i Evvel
3- Mümeyyiz-i Sani
4- Sermukayyid
5- 4 adet Mukayyid
6- 5 adet refik

IX- Muhasebe Kalemi

1- Muhasebici Teshilat Sandığı Muhasibi
2- Müdür
3- Defter-i Kebir-i Umumi Kitabeti inzimamiyle mümeyyiz
4- Maaş Mümeyyizi
5- Teshilat Sandığı Kitabeti inzimamiyle mümeyyiz
6- Defter-i Kebir-i Hususi ve Bütçe-yi Vukuat ve Şuabat-ı Merkeziye Kitabeti inzimamiyle Mümeyyiz
7- Maaş Katibi
8- Dersaadet Emlak Vergisi Hesab Memurluğu inzimamiyle Maaş Katibi Muavini

9- Mübayaat Komisyonu üyeliği ve Divan-ı Muhasebat Memuriyeti inzimamiyle Maaş Katibi muavini
10- Bunun refiki
11- Defter-i Kebir-i Hususi Katib Muavini
12- 2 adet diğer muavinler
13- Bunların refiki
14- Teshilat Katibi Muavini
15- Vilayat işlemlerine nezaret etmek üzere Edirne, Selanik, Manastır, Yanya, Kosova, Hüdavendigar, Ankara, Adana, Hicaz, Yemen, Trablusgarb vilayetleri katibi
16- Katib-i Sanisi
17- Katib Muavini
18- 3 adet refiki
19- Kefalet Kitabeti inzimamiyle Aydın, Konya, Sivas, Kastamonu vilayetleriyle, İzmid, Çatalca, Biga sancakları ve Dersaadet mülhakatı Katibi
20- 2 adet Muavini
21- 2 adet refiki
22- Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis, Mamüratülaziz, Diyarbekir, Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetleriyle Zor sancağı katibi
23- 2 adet muavini
24- 2 adet refiki
25- Musul, Bağdat, Basra, Haleb, Suriye, Beyrut, İşkodra vilayetleriyle Kudüs-ı Şerif ve Bingazi sancağı katibi
26- 2 adet Muavini
27- 2 adet Refiki
28- Posta Katibi
29- Evrak Mukayyidi
30- 2 adet Refiki

X- Vezne

1- Serveznedar
2- Tahsil Memuru
3- Veznedar Muavini

4- Veznedar Muavin ve Katibi

XI- Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği

1- Encümen-i Teftiş ve Muayene riyaseti inzimamiyle Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettiş-i Umumisi
2- Başkitabet inzimamiyle Müfettiş-i Umumi Muavini ve Mekatib-i İbtidaiye İdaresi Müdürü
3- Sermüsevvid
4- Müsevvid
5- Mübeyyiz
6- Mekatib ve Matbuat-ı Ecnebiye Müfettişi
7- Mekatib ve Matbuat-ı Rumiye Müfettişi
8- Teftiş Memuru

XII- Mekatib-i İdadiye İdaresi

1- Müdür
2- Başkatib
3- Başkatib Muavini
4- 7 adet Katib
5- Mukayyid
6- Mekatib-i İdadiye Müfettişi

XIII- Mekatib-i Rüşdiye İdaresi

1- Müdür
2- Başkatib
3- Başkatib Muavini ve Müfettiş
4- Katib-i Sani
5- 9 adet Katib
6- 4 adet Zükur Mekatib-i Rüşdiye Müfettişi
7- 3 adet İnas Mekatib-i Rüşdiye Müfettişi

XIV- Mekatib-i İbtidaiye İdaresi

1- Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettiş Muavinliği inzimamiyle müdür
2- Başkatib
3- 5 adet Katib
4- 4 adet Mekatib-i İbtidaiye Müfettişi
5- İnas Mekatibi Müfettişi
6- Zükur Mekatibi Müfettişi

XV- Meclis-i Maarif Kalemi

1- Müdür
2- Muavin
3- Mümeyyiz-i evvel ve Anadolu masası mümeyyizi
4- Mümeyyiz-i Sani ve Arabistan masası mümeyyizi
5- Rumili masası mümeyyizi
6- Dersaadet masası mümeyyizi
7- Müstediat masası mümeyyizi
8- Sermukayyit
9- 8 kişi hülefadan
10- Hülefadan imitahan komisyonu katibi

XVI- Encümen-i Teftiş ve Muayene Kalemi

1- Mümeyyiz-i Evvel
2- Mümeyyiz-i Sani
3- 6 Katib
4- 3 Kitabçılar Müfettişi
5- 9 Matbaalar Müfettişi

XVII- Mekatib-i Aliye ve Hususiye Müfettişliği

1- Mekatib-i Aliye ve Hususiye Müfettiş-i Umumisi
2- Müfettiş
3- 5 Tahkik Memuru

XVIII- Memurin-i Sıhhiye

1- Sermüfettiş
2- 4 Müfettiş

XIX- Mübayaat Komisyonu

1- Reis (Mekatib-i İdadiye Müdürü)
2- Katib dahil 3 üye

XX- Diğer Memurlar

1- Kapıçuhadarı
2- Dava vekili
3- İmam
4- Mimar
5- Kitab Ambarı Memuru

XXI- Hademe

1- Serhademe
2- 27 adet Odacı
3- 3 adet Gavvas
4- 3 adet diğer müstahdem

XXII- Müze-i Hümayun

1- Müdür
2- Muavin
3- Başkatib
4- Dahiliye Müdürü
5- Muhasebeci
6- Fransızca Başkatibi
7- Meskukat-ı Atika Muhafızı
8- Hafriyat Memuru

9- Muhafaza Memuru
10- Nakliyat Memuru
11- Katib
12- Asar-ı Atika Tamir Memuru
13- Muavini
14- Bilet Memuru
15- 10 adet Hademe

Maarif Nezareti Merkez Teşkilatı'nın 1321/1903-1904'deki durumu[148] ise şöyledir:

MAARİF-İ UMUMİYE NEZARET-İ CELİLESİ

I- Nazır: Mustafa Haşim

II- Meclis-i Maarif Reisi: Ali Haydar efendi

III- Muhasebeci

IV- Mektubçu

V- Teftiş ve Muayene Heyeti Reisi

VI- Mekatib-i İdadiye İdaresi Müdürü

VII- Mekatib-i Rüşdiye İdaresi Müdürü

VIII- Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettiş-i Umumisi

IX- Kütüb-i Diniye ve Şeriye Tetkik Heyeti Reisi

X- Mekatib-i İbtidaiye İdaresi Müdürü

---

148 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1321), s. 31- 63

XI- Evrak Müdürü

II- Meclis-i Kebir-i Maarif

1- Reis: Ali Haydar
2- 37 adet üye
3- Başkatib
4- İkinci Katib

III- Tetkikat-ı Müellefat Heyeti

1- Reis (Nazır)
2- 4 adet üye
- Mekteb-i Sultani Müdürü
- 2 adet Meclis-i Maarif üyesi
- Mekatib-i Rüşdiye İdaresi Müdürü
3- Başkatib
4- 2 adet Katib

IV- Kütüb-i Diniye ve Şeriye Tetkik Heyeti

1- Reis
2- 4 adet üye
3- 2 katib

V- Teftiş ve Muayene Heyeti

1- Reis
2- 30 adet üye
3- Başkatib

VI- Muayene Memurları

1- 3 adet Türkçe Muayene Memuru
2- Rumca Muayene Memuru

3- 3 adet Ermenice Muayene Memuru
4- Arabça Muayene Memuru
5- Bulgarca Muayene Memuru
6- Diğer diller Muayene Memuru

VII- Mektubi Kalemi

1- Müdür
2- Mümeyyiz-i Evvel
3- Mümeyyiz-i Sani
4- 2 adet mümeyyiz
5- 3 adet birinci sınıfı hülefadan
6- 4 adet ikinci sınıf hülefadan
7- 9 adet üçüncü sınıf hülefadan
8- 4 adet dördüncü sınıf

VIII- Sicill-i Ahval Şubesi

1- Başkatib
2- 3 adet Katib

IX- İstatistik Kalemi

1- Başkatib
2- 2 adet Katib

X- Muhasebe Kalemi

1- Müdür
2- Maaşat ve Mesarifat-ı Merkeziye masası mümeyyizi
3- Mümeyyiz
4- Mümeyyiz Muavini
5- 2 adet Katib Muavini
6- 2 adet Katib refiki
7- Mübeyyiz
8- Teshilat Sandığı masa mümeyyizi

9- Katib
10- Defter-i Kebir-i Hususi Vezne-i Yevmiye ve Bütçe-i Vukuat ve Şuabat-ı Merkeziye Masası mümeyyizi
11- Katib
12- Katib Muavini
13- İmatat ve irsalat katibi
14- Vezne-i Yevmiye katibi
15- Bunun muavini
16- Şuabat-ı Merkeziye müsevvidi
17- Kütüb ambarı ve sevkiyat katibi
18- Defter-i Kebir-i Umumi Katibi
19- Bunun muavini
20- Divan-ı Muhasebat'a memur Mahzen-i Evrak memurluğu inzimamiyle muavini
21- Mahzen-i Evrak Memuru refiki
22- Evrak Masası Mukayyidi
23- Bunun 2 adet refiki
24- Taşra Maaşat ve Mesarifat-ı Muvazene ve Vukuat ve Havalat ve Banka te'diatı masası mümeyyizi
25- 4 adet Mukayyit
26- Cedavil-i Şehriye-i Kuyudat Masası mümeyyiz-i sanisi
27- Bunun refiki
28- 2 adet müsevvit
29- 4 adet mübeyyiz
30- Kefalet-i Senedatına ve devir ve sal muhasebelerine cedavil-i şehriye ve maarif idareleri ta'dat sandık ve kuyud mazbatalarına leyli mekatib-i idadiye ambar hesablarına mahsus tetkiki mümeyyizi
31- Bunun mavini
32- Müsevvit
33- 6 adet refiki
34- Evkaf-ı münderise masa mümeyyizi
35- Katib refiki
36- Şehremaneti ve mülhakatı maarif hesab memuru

XI- Vezne

1- Serveznedar
2- Tahsil memuru
3- Veznedar muavini
4- Vezne-i yevmiye katibi

XII- Mekatib-i İdadiye İdaresi

1- Başkatib
2- 7 adet Başkatib muavini
3- Mukayyit
4- Mekatib-i İdadiye Müfettişi

XIII- Mekatib-i Rüşdiye İdaresi

1- Başkatib
2- Katib-i Sani
3- 7 adet Katib
4- 2 adet Zükur Mekatib-i Rüşdiyesi Müfettişi
5- Zükur ve İnas Mekatib-i Rüşdiyesi Müfettişi
6- 2 adet İnas Mekatib-i Rüşdiyesi Müfettişi

XIV- Mekatib-i İbtidaiye İdaresi

1- Başkatib
2- Mümeyyiz
3- Müfettiş dahil 5 adet Katib
4- 5 adet Mekatib-i İbtidaiye Müfettişi
5- İnas Mekatibi Müfettişi
6- Zükur Mekatibi Müfettişi

XV- Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği Kalemi

1- Başkitabet inzimamiyle müfettişi-i umumi muavini ve Mekatib-i İbtidaiye İdaresi müdürü
2- Mümeyyiz
3- Müsevvit ve Mukayyit
4- 2 adet Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişi
5- Ermeni Mekatibi Müfettişi
6- Teftiş Memuru
7- Bulgar Mekatibi Müfettişi
8- Müfettiş
9- Mübeyyiz

XVI- Meclis-i Maarif Kalemi

1- Müdür
2- Muavin
3- Mümeyyiz-i evvel ve Anadolu masası mümeyyizi
4- Mümeyyiz-i sani ve Arabistan masası mümeyyizi
5- Rumeli masası mümeyyizi
6- Dersaadet masası mümeyyizi
7- Müstediat masası mümeyyizi
8- Sermukayyit
9- İmtihan komisyonu katibi dahil 11 adet katib

XVII- Evrak Kalemi

1- Mümeyyiz-i evvel
2- Mümeyyiz-i sani
3- Mümeyyiz muavini
4- Sermukayyit
5- 10 adet mukayyit

XVIII- Teftiş ve Muayene Kalemi

1- Mümeyyiz-i evvel
2- Mümeyyiz-i sani
3- Katib
4- Mukayyit
5- 3 adet katib
6- Mukayyit muavini
7- 3 adet Kütübhaneler müfettişi
8- 6 adet müfettiş

XIX- Mekatib-i Aliye ve Hususiye Müfettişliği

1- Mekatib-i Aliye ve Hususiye Müfettiş-i Umumisi
2- 2 adet müfettiş
3- 6 adet tahkik memuru

XX- Memurin-i Sıhhiye

1- Sermüfettiş
2- 4 adet müfettiş

XXI- Mübayaat Komisyonu

1- Reis (Meclis-i Kebir-i Maarif üyesinden)
2- Üye (Meclis-i Kebir-i Maarif üyesinden)
3- Üye (Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Dahiliye Müdürü)
4- Katib (Meclis-i Maarif Kalemi Ketebesinden)
5- Refiki

XXII- Takib-i Muamelat Komisyonu

1- Reis (Meclis-i Maarif üyesinden)
2- Üye (Mekatib-i İbtidaiye İdaresi Başkatibi)
3- Üye (Muhasebe mümeyyizlerinden)

XXIII- Diğer Memurlar

1- İmam
2- Kapıçuhadarı
3- Mimar
4- Kitab ambarı memuru
5- Serhademe
6- 27 adet odacı
7- 4 adet Gavvas
8- 3 adet diğer müsdahdem

XXIV- Müze-i Hümayun

1- Müdür
2- Muavin
3- Başkatib
4- Dahiliye Müdürü
5- Muhasebeci
6- Fransızca başkatibi
7- Meskukat-ı Atika Muhafızı
8- Hafriyat memuru
9- Muhafaza memuru
10- Veznedar ve nakliyat memuru
11- 2 adet katib
12- Asar-ı Atika tamir memuru
13- Bunun muavini
14- Bilet Memuru
15- 10 adet hademe

XXV- Matbaa-ı Amire

1- Müdür
2- Ruznamçeci
3- Muavini
4- Musahhih
5- Tahrirat Katibi Jurnal memuru

XXIII- Diğer Memurlar

1- İmam
2- Kapıçuhadarı
3- Mimar
4- Kitab ambarı memuru
5- Serhademe
6- 27 adet odacı
7- 4 adet Gavvas
8- 3 adet diğer müsdahdem

XXIV- Müze-i Hümayun

1- Müdür
2- Muavin
3- Başkatib
4- Dahiliye Müdürü
5- Muhasebeci
6- Fransızca başkatibi
7- Meskukat-ı Atika Muhafızı
8- Hafriyat memuru
9- Muhafaza memuru
10- Veznedar ve nakliyat memuru
11- 2 adet katib
12- Asar-ı Atika tamir memuru
13- Bunun muavini
14- Bilet Memuru
15- 10 adet hademe

XXV- Matbaa-ı Amire

1- Müdür
2- Ruznamçeci
3- Muavini
4- Musahhih
5- Tahrirat Katibi Jurnal memuru

I- Meclis-i Kebir-i Maarif İdare-i İlmiyesi

1 Reis,
6 Üye
1 Başkatib
1 Mümeyyiz
6 katib

Daire-i İlmiye'ye Bağlı Kütübhane Müfettişliği

1 Sermüfetiş
4 Müfettiş

Daire-i İlmiye'ye Bağlı İstatistik Kalemi

1 Müdür
4 Katib

II- Meclis-i Kebir-i Maarif Daire-i İdaresi

1 Reis
6 Üye
1 Başkatib
1 Mümeyyiz
7 Katib

Daire-i İdare'ye Bağlı Memurin-i Müteferrika

1 Sıhhiye Müfettişi
1 Muavini
1 Mimar
1 Kalfa
1 Dava Vekili

Daire-i İdare'ye Bağlı Sicil Kalemi

1 Müdür
4 Katib

Daire-i İdare'ye Bağlı Levazım İdaresi

1 Müdür
1 Muavin
4 Katib

III- Muhasebe

1 Muhasebeci
1 Müdür
2 Mümeyyiz
12 Katib

Muhasebeye Bağlı Vezne

1 Serveznedar
2 Veznedar Refiki
2 Kefil Memurları

IV- Mektubi Kalemi

1 Mektubcu
1 Mektubi Kalemi Müdürü
1 Mümeyyiz
10 Katib

Mektubi Kalemi'ne Bağlı Evrak Odası

1 Müdür
1 Mümeyyiz
8 Memur

V- Mekatib Müfettişliği Dairesi

1 Müfettiş-i Umumi
2 Muavini
5 Seyyar Müfettiş
4 Katib

Meşrutiyet'in ilanından sonra, lüzumundan fazla memur ve üye ile doldurulmuş bulunan bütün devlet merkezi teşkilatı gibi, Maarif Nezareti de bir tensike tabi tutulmuş ve Meclis-i Kebir-i Maarif bir başkan ve 5 üyeden kurulu daimi bir Encümen haline getirilmiş ve Nezaret daireleri de özetle şu isimler altında yeniden teşkilatlandırılmıştır:

1- Tedrisat-ı Taliye

2- Tedrisat-ı İbtidaiye

3- Mekatib-i Hususiye

4- Tahrirat

5- Muhasebat

6- Sicil

7- İstatistik

8- Levazım

9- Evrak

Daha sonra 20 Zilhicce 1326/13 Ocak 1909 tarihli bir irade[151] ile yine Mekatib-i İdadiye İdaresi, Mekatib-i Rüşdiye İdaresi, Mekatib-i İbtidaiye İdaresi ve Mekatib-i Hususiye İdarelerinin adları zikredilmiş, herbirine bir müdür atanmış, maiyetlerine de mevcut müfettiş ve ketebeler verilmişti. Mekatib-i İdadiye İdaresi Müdüriyetine Meclis-i Maarif üyesi Tevfik bey, Mekatib-i Rüşdiye Müdüriyeti'ne Naim bey, Mekatib-i İbtidaiye Müdüriyeti'ne Merkez Maarif Müdürü Sami bey, Mekatib-i Hususiye Müdüriyeti'ne de Müfettiş-i Umumi Halid bey tayin kılınmışlar ve böylelikle Müfettiş-i Umumilik ve Merkez Maarif Müdürlüğü lağvedilmiş oluyordu. Bu idarelerin müdürleri haftada iki kez Encümen-i Müdiran namıyla muallimlerle beraber toplanarak mekteb programları ile nizamlardan meydana gelen sorunları çözmeye çalışırlar ve aldıkları kararları Meclis-i Maarif'in Heyet-i Umumiye'sine gönderirlerdi. Bu Heyet-i Umumiye de Maarif Nazırı'nın başkanlığı altında Meclis-i Maarif'in reis ve üyeleriyle idare müdürlerinden oluşur ve bunları görüşerek bir karara varırdı.

1325/1907-1908 Devlet Salnamesi'nde Nezaret teşkilatı arasında ayrıca irade-i seniye ile kurulan *Teşkilat Sandığı* ve *İane-i Mekatib Komisyonu* adlarıyla iki şubeye de yer verilmiştir. Ayrıca Berlin'de de yurtdışında okuyan öğrenciler için bir de Avrupa Öğrenci Müfettişliği kuruluyordu.

II. Meşrutiyet devrinde hazırlanan 1909 Maarif-i Umumiye kanun-ı layihasında ise yalnızca

> "...lüzumu kadar kütübhaneden, sıhhiye ve mekatib müfettişleri..."

nden bahsolunmuştur.

II. Meşrutiyet devrinde hazırlanan Maarif-i Umumiye kanun tasarısında da kitablıklar için ayrı bir idare dalı gösterilmemiş,

---

[151] BOA, İ, Maarif, no: 3057-2

yalnız *"Müfettiş-i Umumiliğin teftiş görevleri gösterilirken eklenen "bilcümle müessesat-ı aliye-i ilmiye"* arasında kütübhaneler de düşünülmüş olunabilir. Nitekim 1914 Maarif-i Umumiye Teşkilatı Nizamnamesi'ne göre, kütübhanelerin ve müzelerin idare ve teftişiyle de Tedrisat-ı Aliye Dairesi'nin ikinci şubesi görevlendirilmiştir.

1909 yılı içinde yedinci Maarif Nazırı olan Nail beyin Sabah gazetesine verdiği şu demeç şimdiye kadar gösterdiğimiz teşkilat yapısını hiçe sayması ve içinde doğruluk payı taşıyan ibarelere yer vermesi açısından ilgi çekicidir:

> "...Mülkümüzde ciddi bir maarif teşkilatı henüz yapılacaktır. Devr-i sabıktan kalan teşkilat, içinde levha bulunmayan köhne bir çerçeveye benzer; matluba hizmet edemez. Dikkat buyurulsun ki birçok yerlerde mektebin yalnız teşkilat ve tedrisatı değil, binası bile bir darü't-tedrise, bir melce-i ilm ü irfana benzemiyor. Diğer mahallerde ise o kadarı da yok. Yani hiç mekteb yok. İşe bidayeten başlamaya lüzum vardı. Başlıca buna hasr-ı meşagil eyledim..."[152]

O dönemde yapılmış tüm bu yorumlardan sonra Nezaret'in teşkilatıyla ilgili olarak yapılan ilk icraatları, 1910'da bir Tedrisat-i Aliye Dairesi'nin kurulmuş, müstakil bir Kütüphaneler Müfettişliği'in ihdas olunmuş ve Nezaret Müfettişleri'nin Meclis-i Kebir-i Maarif'e bağlanmış olması kapsamaktadır.

Burada ilginç bir demeç daha karşımıza çıkıyor. İlginç diyoruz çünkü; bir önceki dönemi eleştiren yeni Nazır, o dönemin bir başka önemli şahsiyeti tarafından çok sert bir dille eleştiriliyordu. Hüseyin Cahit Yalçın, eleştirilerini özellikle nezaretin teşkilatına yönelterek, nezarette hiçkimsenin birbirinden haberi olmadığını, buna örnek olarak da bu sene Maarif Nezareti'nin Meclis-i Mebusan'a gönderdiği

---

[152] Sabah Gazetesi, 23 Aralık 1325

bütçeyi, nezaret erkanından kimsenin görmemiş olduğunu 10 Teşrinisani 1326/23 Kasım 1910 tarihli Tanin gazatesinde örnek olarak yazıyordu. Hatta bu kadar karmaşık ve keşmekeş bir teşkilata sahib olan Maarif Nezareti'nden bir iş de beklenilmemesini de meraklılara ! haber veriyordu.[153] Elbetteki bu demeçlerin birer siyasi yanı vardır ancak yapılmak istenenlerle ve olanlar arasındaki farkın bir nebze açığa çıkarılmasında da katkıları gözardı edilemez.

Yeniden Teşkilat yapılarına dönecek olursak, bu sefer karşımıza, 1911 yılında yayımlanan bir nizamname çıkmaktadır. Bu nizamnameyle Maarif Nezareti merkez hizmetleri idare ve teftiş olmak üzere ikiye bölünüyordu. İdare kısmında başlıca şu daireler vardı: Tedrisat-ı İbtidaiye, Tedrisat-ı Taliye, Tedrisat-ı Aliye ve Muhasebe. Bunlardan herbiri de yukarıda belirttiğimiz üzere aşağı yukarı aynı isim altında, kendi içinde çeşitli şubelere ayrılmıştı.

9 Mart 1912'de Nezaret'in merkez örgütü bir nizamname ile daha yeniden tesbit edilmiş, ve üyeleri Darülfünun ve yüksekokulllarla diğer bazı öğretim kurumlarının müdür ve öğretmenlerinden ve Nezaret erkanından teşekkül eden 28 kişilik bir *Daimi Meclis-i Maarif* kurulmuş ve öğretim daireleri de *aliye*, *taliye* ve *ibtidaiye* olmak üzere üçe indirilmiş ve her türlü işleri dairenin emrinde toplayan çeşitli şubelere bölünmüştür. Ayrıca *Tedrisat-ı İbtidaiye* ve *Mebani-i Tedrisiye Encümenleri* kurularak ilköğretim ve okul yapımı işleri için birer danışma organı vücuda getirilmişti. Bunun yanısıra, her sene Maarif Nazırı tarafından seçilecek kimselerle Meclis-i Kebir-i Maarif'in toplantılar yapması esası da kabul olunmuştu. Böylelikle Meclis-i Kebir-i Maarif daimi ve senevi olmak üzere iki kısma ayrılıyordu. Bu kısımlaşma ve toplanma bugün Milli Eğitim Şurası adı altında toplanan heyetin bir nevi başlangıcı sayılabilmektedir.

1914'te Nazır Şükrü beyin zamanında Meclis-i Kebir-i Maarif lağvolunmuştur. Aynı yıl yeniden bir İhsaiyat Kalemi, bir Mimari

---

[153] Osman Ergin, a.g.e., s.1433-1434

Şubesi, Levazım Kalemi, Kalem-i Mahsus ve bir Hıfzısıhha-i Mekatib Dairesi kurulmuştur.

1915 Maarif-i Umumiye Teşkilatı Nizamnamesi'nde görülen merkezi idareler arasında bir de Hıfzısıhha-i Mekatib Dairesi'nin adı geçmektedir. Bu nizamnameye göre Hıfzısıhha-i Mekatib Dairesi bir müfettiş ile tabip ve mimardan oluşmaktaydı.

Bundan sonra da Nezaret içinde bazı değişiklikler olmuş anack kayda değer bir değişme yaşanmamıştır. Belki bunlardan en önemlileri, Hıfzısıhha-i Mekatib Dairesi'nden bir müddet sonra sonra kurulan Telif ve Tercüme Heyeti'nin ve birtakım ilmi encümenlerin çalışmaları ile de geniş ölçüde bir yayın faaliyetine de girişilmiş ve aynı zamanda harp şehitlerinin yetimleri için yer yer kurulan darüleytamların yönetimi için de bir Darüleytamlar Genel Müdürlüğü adı altında Nezaret'e bağlı müstakil bir örgüt meydana getirilmiş olması sayılabilir. Bu arada, şehit çocuklarına yapılan bu himaye hareketi de yine Doğu Roma İmparatorluğu'nda Alexios zamanında gözükmektedir.[154]

Mütareke devrine gelindiğinde Rusya Maarif Nezareti'nden getirtilen bir müşavirin tavsiyesi ve fikri üzerine Telif ve Tercüme Heyeti'nin lağvedilmiş ve Meclis-i Kebir-i Maarif'in küçük bir kadro ile yeniden kurulmasından başka bir değişiklik yaşanmamıştır. Teşkilat bu yapısıyla Maarif Nezareti'nin lağvolunmasına kadar devam etmiş ancak bundan sonra da Maarif Vekaleti ilk zamanlarda bu teşkilat ile pek fazla oynamayarak sadece köklü ve keskin olmayan birkaç değişiklik yoluna gitmişti.

---

[154] Adnan Adıvar, a.g.e., s. 32

Maarif Nezareti Merkez Teşkilatı Kısımları

MECLİS-İ KEBİR-İ MAARİF[155]

---

[155] Meclis-i Maarif üyelikleri için bkz. BOA, İ, DH, no: 15807 ve BOA, İ, DH, no: 60730 ve BOA, İ, DH, no: 61074 ve BOA, İ, DH, no: 42973 ve BOA, İ, DH, no: 42235 ve BOA, İ, DH, no: 44096 ve BOA, İ, DH, no: 44371 ve BOA, İ, DH, no: 8569 ve BOA, İ, DH, no: 67820 ve BOA, İ, DH, no: 67535 ve BOA, İ, DH, no: 79466 ve BOA, İ, DH, no: 79442 ve BOA, İ, DH, no: 79300 ve BOA, İ, DH, no: 78823 ve BOA, İ, DH, no: 83089 ve BOA, İ, DH, no: 83482 ve BOA, İ, DH, no: 88698 ve BOA, İ, DH, no: 89141 ve BOA, İ, DH, no: 83549 ve BOA, İ, DH, no: 93145 ve BOA, İ, DH, no: 93184 ve BOA, İ, DH, no: 95984 ve BOA, İ, DH, no: 96021 ve BOA, İ, DH, no: 91237 ve BOA, İ, DH, no: 100995 ve BOA, İ, DH, no: 10907 ve BOA, İ, DH, no: 13482 ve BOA, İ, DH, no: 13296 ve BOA, İ, DH, no: 12531 ve BOA, İ, DH, no: 7452 ve BOA, İ, DH, no: 33436 ve BOA, İ, DH, no: 19237 ve BOA, İ, DH, no: 19679 ve BOA, İ, DH, no: 22595 ve BOA, İ, DH, no: 30145 ve BOA, İ, DH, no: 29027 ve BOA, İ, DH, no: 29883 ve BOA, İ, DH, no: 49387 ve BOA, İ, DH, no: 49744 ve BOA, İ, DH, no: 44267 ve BOA, İ, DH, no: 41126 ve BOA, İ, DH, no: 42214 ve BOA, İ, DH, no: 43627 ve BOA, İ, DH, no: 43694 ve BOA, İ, DH, no: 38823 ve BOA, İ, DH, no: 37933 ve BOA, İ, DH, no: 39591 ve BOA, İ, DH, no: 63775 ve BOA, İ, DH, no: 64872 ve BOA, İ, DH, no: 9238 ve BOA, İ, DH, no: 9488 ve BOA, İ, DH, no: 27588 ve BOA, İ, Maarif, no: 1304-1, 16 C 1311 ve BOA, İ, Maarif, no: 818-3, 10 R 1311 ve BOA, İ, Maarif, no: 654-2, 6 N 1311 ve BOA, İ, Maarif, no: 127-6, 16 M 1311 ve BOA, İ, Maarif, no: 15-3, 5 M 1311 ve BOA, İ, Maarif, no: 2173-1, 23 N 1310 ve BOA, İ, Maarif, no: 508-2, 27 S 1310 ve BOA, İ, Maarif, no: 5-2, 1 M 1310 ve BOA, İ, Maarif, no: 951-6, 18 R 1310 ve BOA, İ, Maarif, no: 65-4, 16 M 1316 ve BOA, İ, Maarif, no: 85-5, 17 M 1316 ve BOA, İ, Maarif, no: 2051-2, 19 Ş 1316 ve BOA, İ, Maarif, no: 339-14, 4 R 1323 (arşivde bu olay gibi daha birçok misal mevcuttur) ve BOA, İ, Maarif, no: 541-1, 22 CA 1312 ve BOA, İ, Maarif, no: 1692-8, 23 B 1312 ve BOA, İ, Maarif, no: 703-1, 7 L 1313 ve BOA, İ, Maarif, no: 757-9, 27 R 1313 ve BOA, İ, Maarif, no: 2423-2, 16 ZA 1313 ve BOA, İ, Maarif, no: 2499-4, 22 ZA 1313 ve

Şimdi de Maarif Nezareti'nin Merkez Teşkilatını oluşturan kısımları tek tek ele alarak bunların tarihi gelişimi, teşkilat yapıları, yetki ve görevlerinin anlatımına geçebiliriz. İlk olarak ele alıp inceleyeceğimiz konu, Maarif Nezareti içinde belki de en önemli yeri tutan ve bir meclis olan Meclis-i Kebir-i Maarif'dir.

Yukarıda da sözettiğimiz gibi, yönetim örgütünü ve işlerini kanuni bir statüye kavuşturan 24 Cemaziyelevvel 1286/1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'[156]yle Maarif İdaresi'nin umumi merkezi olmak ve Maarif Nezareti'nin gözetimi altında bulunmak üzere Maarif Nazırı'nın başkanlığı altında, Dersaadet'te 13 Cemaziyelahır 1286/20 Eylül 1869 tarihli irade[157] ile bir *Meclis-i Kebir-i Maarif* teşkil olunup *daire-i ilmiye* ve *daire-i idare* namıyle iki kısma ayrılmıştı (m. 131). Bu meclisin şubeleri olmak üzerede tezin Maarif Nezareti taşra teşkilatıda anlatılmak üzere vilayetlerde birer Vilayet Maarif Meclisi kurulmuştu.

Meclis-i Kebir-i Maarif'in teşkilat yapısına geçmeden önce, bu meclise üye olanlar hakkında bazı bilgiler vermek icabediyor. Bu meclisin kadrosu[158] ve yetkileri zaman zaman daraltılıp

---

BOA, İ, Maarif, no: 1335-5, 24 C 1315 ve BOA, İ, MV, no: 19983 ve BOA, İ, MV, no: 6043 ve BOA, İ, MV, no: 10938 ve BOA, İ, MV, no: 15710 ve BOA, İ, MV, no: 22919 ve BOA, İ, MV, no: 25538 ve BOA, İ, Şura-yı Devlet, no: 2486 ve BOA, İ, Şura-yı Devlet, no: 2771 ve BOA, Cevdet Maarif, no: 4947 ve BOA, Taltifat-ı Mısıriye Defteri, 3 Z 1270

156 Düstur,1nci tertib, 2nci cilt, s. 184-219

157 BOA, İ, DH, no: 35337

158 Niyazi Berkes, Cemaleddin Afgani olayını ele alarak, Meclis-i Kebir-i Maarif'e dindışı kişilerin, şeyhülislamlık dairesine ise ulema silkinden kişilerin atandığı yargısına varıyor ve eğer Afgani, ulema silkinden olsaydı, şeyhülislamlıkta bir yere atanırdı varsayımını ortaya koyuyor. Bkz. Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (İstanbul), Doğu-Batı Yayınları, s. 237 Oysa 21 Cemaziyelevvel 1287/19 Ağustos 1870 tarihli iradede Cemaleddin Efendi'nin Afgan ulemasından

genişletilmiş[159], üye olarak Rum, Ermeni, Katolik, Protestan ve Musevi cemaatlerinden kişiler atanmış[160] ve böylelikle meclis bir danışma organı niteliğinde varlığını Osmanlı Devleti'nin son günlerine kadar devam ettirmiştir.

Bu seferki kuruluşunda meclisin *Daire-i İdaresi*'nde Başkan, Münif efendi ve 1 Müslüman ve 1 Hristiyan muavin ve 6 Müslüman ve 3 Hristiyan ve 1 Yahudi ve 1 Anadolu ve 1 Rumeli yakası Mekatib-i Rüşdiye ve Sibyaniye Müfettişi ve Darülmuallimat müdürü ve Meclis-i Maarif üyesinden 1 kişi dahil olmak üzere 17 üyeden oluşuyordu. *Daire-i İlmiye* ise Başkan Tahir paşa[161] ve Meclis-i Maarif üyesinden 2 kişi ve Mekteb-i Harbiye muallimlerinden 1 kişi ve Maliye Divan-ı Muhakemat üyesinden 1 kişi ve Takvim-i Vekayi muharririnden 1 kişi ve Tercüme Odası memurlarından 2 gayrimüslim kişi ve yine Fransızca kitabet işini görmek üzere 1 gayrimüslim kişi dahil 9 üyeden oluşuyordu. Yani, bu dairelerin ayrı ayrı birer başkanı bulunacak ve bu daireler kendilerine ait işlerde ayrı ayrı toplantılar yapacaklardı. Ancak müşterek hususlarda biraraya gelerek toplanabilme esası kabul edilmişti. Yapılan bu toplantılara Meclis-i Maarif Umumi Heyeti denir ve üyeleri şu kişilerden oluşurdu;

Daire-i ilmiyye ve daire-i idare erkanı

Şura-yı Devlet üyesi

Divan-ı Ahkam-ı Adliye üyesi

---

ve Arabi ve Farisi'de okuryazar ve bunlara binaen Meclis-i Kebir-i Maarif Daire-i İlmiyesi'ne Mahmud efendinin azledilerek onun yerine tayin olduğu belirtilmektedir. BOA, İ, DH, no: 42973

159 BOA, İ, DH, no: 42235 Selh-i Şevval 1286/1 Şubat 1870 ve BOA, İ, DH, no: 25866 ve BOA, İ, MV., no: 16309

160 Mahmud Cevat, 'a.g.e.', s. 83-86

161 Tahir Paşa daha önce 15 Rebiyülahir 1272/25 Aralık 1855 tarihinde de Meclis-i Maarif-i Umumiye riyasetine atanmıştı. BOA, İ, DH, no: 21930

Tarik-i ilmiyye ve askeriyye ricalinden 2şer kişi

Çeşitli cemaatlerin 1er ruhani reis.

Bu heyet senede iki kez Maarif Nezareti'nin başkanlığı altında toplanıp,sürüsi belli olmaksızın gereği kadar devam ederdi (m. 132). Burada yapılan toplantıda müşterek konulan yanında dairelerin belirtmiş olduğu hususi konular da ele alınarak göşülebilirdi. Bu durumda konu olacak mesele hangi daireye ait ise o dairenin reisi toplantıya başkanlık ederdi (m. 139).

Önemli olan bu iki dairenin tüm üyelerinin Maarif Nezareti'nin seçimi üzerine tayin olunmalarıydı (m. 140). Böylelikle, Meclis-i Maarif, Meclis-i Kebir-i Maarif adı altında tam olarak Nezaret'e bağlılığını göstermiş bir meclis olarak hayatını devam ettirdiğini görebiliyoruz.

Şimdi Meclis-i Kebir-i Maarif'in dairelerinden ve belki de en ilginci olan Daire-i İlmiyye'yi yukarıda belirtilen hususlar çerçevesinde inceleme zamanı geldi.

Daire-i İlmiye

Bu daire, bir başkanın gözetimi ve başkanlığı altında haftada iki kez toplanırdı. Teşkilatında ayrıca İki katibi olup; birinin Avrupa darülfünunlarıyla yazışmaya muktedir olmak için Fransızca bilmesi şarttı. Dairenin üyesini oluşturanlar iki kısma ayrılıyorlardı;

1- Dahili

2- Harici

Dahili üyelerinin sayısı 8 kişi olup Teba-yı Devlet'i Aliye'den olmaları şarttı. Dairenin dahili üyelerinin Arabca, Yunanca ve

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Latince gibi dillerden veya Batı dillerinden birine vakıf olmakla beraber mutlaka bir fende maharete ve Türkçe inşa ve kitabet ve telif ve tercüme kabiliyetine sahip olup devamlı surette bu işlerle uğraşmaları gerekiyordu (m. 136).

Harici üyelerinin sayısı sınırsız olduğu gibi yabancı tebaadan olanlar da bu gruba üye olabiliyorlardı. Bu üyeler daire-i ilmiye ile haberleşip ilim ve maarife dair olan incelemeler, araştırmalar ve icatlarını bildirecekler ve dairenin üç ayda bir yapılacak genel toplantısında isterlerse hazır bulunacaklardı (m. 137). Ayrıca bu dairenin teşkilatında bir yazı işleri kalemiyle bir de vilayat maarif sandıkları hesablarını görmek için muhasebe kalemi bulunuyordu (m. 141).

Dahili ve harici üyelerden başka, Daire-i İlmiye'ye mekatib-i aliye nazırı ve müdürleri de doğal üye sayılır ve toplantılara davet olundukça icabet etmeye mecbur olurlardı (m. 133).

Daire-i İlmiye'nin Yetki ve Görevleri

Daire-i İlmiye'nin asli görevleri, umumi mekteplere gereken kitap ve risale ile Türkçe çeşitli ilimlere dair gerekli kitapları zaman sırasına uygun olarak telif ve tercüme etmek veya ettirmek eğer bunun için yeterli kadroya sahip olamıyorsa icabına göre gazete ve sair ilanlarla bu işin erbabını bulmak ve bunları tercüme ettirmek, yine bu maksat için cemiyetler teşkil etmek, Avrupa üniversiteleriyle haberleşmek, Türkçe dilinin ilerlemesine çalışmak, telif ve tercüme olunan kitapları tetkik ettikten sonra tasdik, fayda ve menfaatine göre müellif ve mütercimlerine gereken mükafaatın derecesini tayin (yine 13 Safer 1287/1870 tarihli Telif ve Tercüme Nizamnamesi'[162]nin 25nci maddesi), rüus imtihanlarını icra etmek ve rüus rütbesini vermek (m. 134), her sene sonunda ilmi çalışmalarını ibraz ve izhar etmekten ibaretti (m. 135).

---

[162] Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 231-244

Bu görevlerin yanında Daire-i İlmiye'nin üyelerinin yapacakları bazı işler de vardı. Mesela; idadi mezunlarının girecekleri *mülazemet* sınavları eğer İstanbul'da yapılacaksa sınavlarda Daire-i İlmiye ile Darülfünun ileri gelenleri ve Mekatib-i Aliye Nazırları hazır bulunacaklardı. Bu arada belirtmek gerekebilirki yapılan bu imtihanın niteliği sözlü olması ve kazananlara, imtihanı vermiş olduğu mahallin meclis-i maarifin adı zikr edilerek, Maarif Nezareti'nin imzasıyla tuğralı bir devam yazısı verilmesindeydi (m. 158). Bunun yanısıra, *mülazemet*, *mezuniyet* imtihan cetvelleri de Meclis-i Kebir-i Maarif'in daire-i ilmiyesi tarafından düzenlenip, ilan olunurdu (m. 160, 165).

Ayrıca her sene tedrisin sonunda daire-i ilmiye ile meclis-i maarif 3 şubeye ayrılırdı. Bunlar:

1- *Mülazemet* imtihanını icra eden; daire-i ilmiye ve darülfünun erkanından veya Vilayet Meclis-i Maarif üyesinden 1er kişi ve 1er müfettiş ve 2şer mekatib-i idadiye muallim-i evvellerinden oluşan bir heyet,

2- *Mezuniyet* imtihanını icra eden; daire-i ilmiye ve darülfünun erkanından veya Vilayet Maarif Meclis'i muavinlerinden 1er kişi ve birer muhakkik ve mekatib-i aliye sınıf-ı evvel muallimlerinden 2şer kişiden oluşan bir heyet,

3- *Muhtehilik* imtihanını icra eden, daire-i ilmiye ve darülfünun erkanından veya Vilayet Maarif Meclis'i müdüründen ve muhakkiklerin ileri gelenlerinden 1er kişi ile müntehilik rüusuna sahip olan 2 kişiden oluşan bir heyetten ibaretti (m. 171).

Mesela; yapılan bu tür imtihanlardan, darülmualliminin sultaniye şubesinde ve diğer yüksek okullarda okuyanlar bulundukları okullarda *müntehilik* sınavını hem yazılı hem sözlü olarak verdikten sonra Meclis-i Kebir-i Maarif'ten diploma alırlardı.

Sultani ve idadi derecesindeki okullarda yapılan yarışma niteliğindeki sınav ise eğer İstanbul'da yapılacaksa Maarif Nazırı'nın başkanlığı altında Meclis-i Kebir-i Maarif Heyeti, Darülfünun ileri gelenleri, Mekatib-i Aliye Nazırları, vükela-yı fiham, süfera ve mütehayyizan-ı memurinin oluşturduğu bir heyet tarafından yerine getirilirdi.

Bu arada atlanılmaması gerekli bir konuda Encümen-i Daniş'in 1862'de kaldırılmış olmasından dolayı onun görevleri arasında bulunan okul kitaplarını yazmak ve yazdırmak vazifesi de Daire-i İlmiye'nin görevleri arasında sayılıyordu. Encümen-i Daniş'in okul kitabları dışındaki kitab işleriyle Maarif-i Umumiye Nizamname'sinden önce 1865'te kurulmuş bulunan Telif ve Tercüme Cemiyeti görevlendirilmiş olmakla beraber yukarıda belirtildiği üzere bu kitabları telif ve tercüme etmek ve ettirmek de Daire-i İlmiye'nin vazifeleri arasında gösterilmişti. Bu nokta bu açıdan önemlidir.

Daire-i İdare

Maarif Nizamnamesi'yle oluşturulan Meclis-i Kebir-i Maarif'in diğer bir dairesi olan Daire-i İdare'nin heyeti şu teşkilat altında teşkil ediliyordu;

1- Başkan

2- Yarısı müslim ve yarısı gayr-i müslim 2 muavin ve 4 muhakkik

3- 1/3'ü gayr-i müslim 6 maaşla tayin edilmiş üye

4- 1 başkatib.

Bu dairenin toplantı zamanı her gün olarak belirlenmiş ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hükümleri arasına konmuştu.

Daire-i İdare'nin Yetki ve Görevleri

Nizamnameyle belirlenen Daire-i İdare'nin görevlerini şöyle sıralayabiliriz: Dersaadet'te ve bilad-ı selasede ve tüm taşrada mevcud olan mekteblere, maarif meclislerine, kütübhane, müze ve matbaalara nezaret etmek, muallimlerin rütbelerine ve özel davalarına yönelik olarak belirli olan özel ceza hükümlerinin icrası için lazım gelenlerin istintak ve muhakemelerini icra eylemek, Dersaadet ve ona bağlı olan yerlerin maarif bütçesini ve maarif nizamnamelerinin layihalarını tanzim ve umumi heyete arz etmek, tesisat-ı ilmiyenin düzenleme ve artırılması sebeplerini konuşmak ve görüşmek (m. 138). Ayrıca bu dairenin teşkilat yapısında bir yazı işleri kalemiyle bir de vilayat maarif sandıkları hesablarını görmek için muhasebe kalemi yerleştirilmişti (m. 141).

Daha sonra 6 Ramazan 1286/10 Aralık 1869 tarihli bir irade ile Meclis-i Kebir-i Maarif Daire-i İlmiyesi'nin teşkilatına bazı kısımlar eklenmiştir. Şöyle ki; Türkçe ve Fransızca Muhaberat kitabetlerine yalnız 1 kişi Başkatib ve Türkçe başkitabetine Vacid efendi ve Fransızca başkitabeti hizmetine de meclis üyelerinden Mikail efendi ve ikinci kitabete de Meclis-i Rüsümat müsevvidlerinden Hakkı efendi ve Bab-ı Ali Tercüme odasından Nihat bey atanıyor ve 1 de Tahrirat Kalemi oluşturuluyordu. Bu kaleme 1 mümeyyiz, 3 katib ve 2 mukayyit alınıyordu. Ayrıca Başkitabet hizmetini bir müddet Hariciye Nezareti Mektubi odası muavini Rüşdü bey tek başına görmüş ise de yeni teşkilatlanmada Daire-i İlmiye'nin haftada 5 gün toplanılmasına karar verilmiş ve Rüşdü beyin yanına Divan-ı Ahkam-ı Adliye ketebesinden Aziz efendi de bu hizmete alınmıştı. Böylelikle Daire-i İlmiye'nin teşkilatı;

Meclis-i Kebir-i Maarif'in Heyet-i Tahririyesi

Daire-i İlmiye Başkatibi: Vacid efendi
Daire-i İlmiye İkinci Katibi: Hakkı efendi
Daire-i İdare Başkatibi: Aziz efendi
Daire-i İdare İkinci Katibi: Nihad bey

Daire-i İmiye ve İdare'nin Tahrirat Kalemi

Mümeyyiz: Tevfik bey
Hülefadan Tayyar efendi ve Cevdet efendi ve Refet efendi
Daire-i İdare Mukayyidi: Cevdet bey
Daire-i İlmiye Mukayyidi: Bedri efendi[163]

olmak üzere yeni kalemlerle genişliyordu.

1872 yılına gelindiğinde meclisin teşkilat yapısında değişiklikler olmuş ve Meclis-i Kebir-i Maarif iki daire halinden çıkarılarak bir tek meclis haline getirilmiş ve üye sayısının da bir miktar azaltılma olduğunu görmekteyiz. Ayrıca ihtisas hizmetlerine göre teftiş sahaları ve konuları değişen bir kısım müfettişlerle takviye olunan bu kadronun bünyesindeki esaslı değişme 1879 yılında nezarete ait işlerin 5 daireye bölünerek herbir dairenin başına Meclis-i Maarif üyelerinden birinin getirilmesi olmuştur.

Böylelikle, *Daimi Meclis-i Maarif*'in üye sayısının 5'e indirildiğini ve üyeliklerine de Maarif Nezareti Müdürleri tayin edilmişlerdi. Bu sefer meclis, adeta haftada iki gün toplanan bir encümen durumuna girmiştir. 1298/1880 yılına geldiğimiz de Meclis-i Maarif'in üye sayısının 8'e çıkarılmasından başka önemli bir değişikliğe rastlamıyoruz.[164] Meclisin bu çalışma tarzı 1884'e kadar devam etmiştir. Bu tarihte idadilerin çoğalması ve bazı ıslahatların yapılmasına karar verilmesi üzerine Meclis-i Maarif'in devamlı

---

[163] BOA, İ DH, no: 42041

[164] Salname-i Devlet-i Aliye, (1298)

çalışmasına ihtiyaç duyulmuş ve bu durumda müdürlerin üyelik vasıfları kaldırılarak yeni üyeler tayin edilmiş ve Meclis-i Maarif 27 Muharrem 1302/16 Kasım 1884 tarihinde yeniden her gün çalışır hale getirilmişti.[165] Yeni yapılanmada meclisin başkanlığına Ali Haydar[166], üyeliklerine ise Selim Sabit, Hilmi efendi, Ahmed ve Aziz beyler tayin edilmişlerdi.

Yukarıdaki tarihden 1 yıl sonrasına kadar bir değişiklik olmadan meclis çalışmalarını sürdürmüş ve ancak, 18 Kasım 1885 tarihinde yeniden 1 başkan ve 4 üyeden ibaret olmak üzere teşkilatlanarak faaliyetlerine devam edebilmiştir.

Abdülhamid devri böylece tamamlanarak, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından yine 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin hükümlerine uyularak Meclis-i Kebir-i Maarif, eskisi gibi iki daireye ayrılmıştır. Fakat meclis bu şeklini yine uzun süre koruyamamıştır. Ardından 1909'da hazırlanan Maarif-i Umumiye Kanun-ı Layihası'nda Nezaret'in merkez kuruluşunda sadece bir Heyet-i İlmiye gösterilmiş olup başkaca kurulu olan bir meclisten bahsedilmemektedir. Ancak, bir de Meclis-i Kebir-i Maarif'in kurulması teklif edilmekteydi. Bu kanun layihasına göre, Maarif Nezareti'ne ait ilmi ve fenni hususların tedkik mercii olan bu kurulun 3 sürekli, 7 fahri üyesi olacaktı. Yine bu layihaya göre, meclisin, ayda 1 ve gereğine göre birkaç defa Nazır'ın başkanlığında toplanması esası kabul edilmişti. Kurulması teklif edilen Meclis-i Kebir-i Maarif'in çalışma şekilleri ve toplanma usülleri de belirlenmiş ve meclisin her sene umumi imtihanların icrasıyla mekteblerin tatilini müteakib Maarif Nezareti'nde Nazır tarafından tayin ve uygun bulunacak bir zamanda 15 günden bir aya kadar devam etmek üzere toplanması düşünülmüştür. Ancak bu tasarı kanunlaşamayarak sunulan bu teklifler hayata geçirelememiştir.

---

[165] BOA, İ, DH, no: 73753 ve Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1316/1898-1899), s. 30

[166] BOA, İ, DH, no: 73753 ve Midhat Paşa Konağı'nın gerisindeki Cezar Ahmed Paşa konağını daha sonra Ali Haydar bey almıştır. Mümtaz, **'Tarihimiz'**, s. 152

1910 yılına geldiğimizde ise bir Tedrisat-i Aliye Dairesi kurulmuş, müstakil bir Kütüphaneler Müfettişliği ihdas olunmuş olduğunu görüyor ve Nezaret Müfettişleri'nin de Meclis-i Maarif'e bağlandıklarını öğreniyoruz.

1 yıl sonra, Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[167]yle, Meclis-i Kebir-i Maarif; daimi ve senevi olmak üzere iki kısma ayrılıyor ve üyelerinin tümünün Maarif Nazırı tarafından seçilmesi prensibi kabul ediliyordu (m. 16, 17). Ayrıca Meclis-i Kebir-i Maarif'in Tedrisat-ı Aliye Kalemine bağlı daimi bir kalemi daha bulunup, bu kalem bir mümeyyiz ile idare ediliyordu (m. 21).

Daimi Kısmı

Meclis-i Kebir-i Maarif'in Daimi Kısmı yayımlanan bu nizamnameyle şu üyelerden oluşuyordu:

Tedrisat müdürleri

Maarif-i Umumiye Müfettişleri

İstanbul Vilayeti Maarif Müdürü

İstanbul sultani ve darülmuallimin müdürleri

Darülfünun ve mecalis-i muallimin başkanlarıyla şubelerinden her birinin meclis-i muallimini tarafından seçilen 2şer kişi.

---

[167] Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

Daimi Kısmın, Maarif Nezareti Müsteşarı'nın başkanlığı altında 15 günde bir veya lüzum görüldükçe başkanın daveti üzerine olağanüstü olarak toplanmasına karar verildi (m. 17, 19).

Daimi Kısmın Yetki ve Görevleri

1911 yılı nizamnamesiyle belirlenen Daimi kısmın görevleri, tedrisat idareleri tarafından verilecek talimat, ders cetvelleri ve ders kitablarını seçmek, mekteb ve tedrisata yönelik her türlü nizam ve kanun lahiyaları hakkında fikir ve görüş beyan etmek, Meclis-i Kebir-i Maarif'e senelik iş hazırlamak, mekteb memurları ile muallimleri aleyhinde inzibati işlere dair vuku bulan iddiaları birinci ve ikinci dereceden tetkik etmek, bu konuda verilecek kararı ve istihdam müsaadesi kararını vermek, muallimlik imtihanlarını yapmak ve bunun arkasından kağıtları incelemek şeklinde sıralanıyordu (m. 18).

Senevi Kısım

Bahsedilen nizamnameye göre, senevi kısmı oluşturacak üyeler şöylece belirlenmişti:

Daimi Kısmın üyelerinden başka

10 tane vilayet maarif müdürü

5 tane mekatib-i sultaniye ve idadiye müdür ve muallimi

5 tane vilayetler darülmuallimleri müdür ve muallimi

10 tane mekatib-i rüşdiye ve ibtidaiye muallimi

5 tane mekatib-i hususiye müdür ve muallimi

12 adedi aşmamak üzere hariçten alınacak diğer maarif erbabından oluşurdu.

Meclis-i Kebir-i Maarif'in senevi kısmı her sene Temmuz başında Maarif nazırının başkanlığı altında toplanır ve toplantı süresi 1 ayı geçemezdi. Ancak gerekirse Nazır'ın uygun bulmasıyla bu süre istisnai olarak uzatılabilirdi (m. 20). 1911'de uygulanmaya başlanan senevi toplantılar bugün Milli Eğitim Şurası adı altında toplanan heyetin bir nevi başlangıcı sayılabilmektedirler.

Senevi Kısmın Yetki ve Görevleri

Senevi kısmın görevleri bu nizamnameyle, daimi kısmın ortaya koymuş olduğu lahiyaları görüşmek, Nazır tarafından havale olunan işler hakkında karar vermek şeklinde belirlenmişti. Ayrıca üyelerinden biri tarafından resen vaki olacak teklif çoğunlukla kabul edilecek olursa bu da tartışmaya konularak görüşülecekti (m. 21)

Daha sonra, Maarif Nazırı Ahmed Şükrü bey zamanında 7 Ramazan 1332/30 Temmuz 1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'168yle de Meclis-i Kebir-i Maarif'in kadrosu bir değişikliğe uğratılmış ve bu değişikliğe göre, Meclis;

Darülfünun umum müdürü ile daire müdürleri

Hıfzıssıha-yı Mekatib İdaresi Müfettişi

Mülkiye ve Ticaret Mekatib-i Aliyesi ve Darülmuallimin ve Darülmuallimat-ı aliye müdürleri

Meclis-i muallimlerin başkanlarından oluşur hale getirilmişti.

---

168 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

Ayrıca Meclis'in yine, Maarif Nezareti Müsteşarının başkanlığı altında (m. 20) haftada bir veya lüzum oldukça başkanın daveti üzerine olağanüstü olarak dahi toplanmasına karar verilmişti (m. 23).

Böylelikle, Meclis-i Kebir-i Maarif yeni bir teşkilatlanma sürecine girmiş ve mükellef olduğu işlerin çeşidine göre encümenlere ayrılmıştı. Bu düzenlemeyle adeta Meclis lağvolunmuştu. Bunun yanında Meclis-i Kebir-i Maarif'in daimi bir kalemi bulunup ve bu kalem de bir baş katib ile idare ediliyordu (m. 24). Ayrıca oluşturulan encümenlerin üyelerinin içlerinden birini mazbata muharriri seçmeleri esası kabul edildi. Bu encümenler haftada kez toplanarak, kendilerine yöneltilen hizmetleri tedkik ve umumi toplantıda tartışmaya sunmak üzere mazbatasını başkanlığa vermekle yükümlüydüler (m.22).

Mütareke devrine gelindiğinde karşımıza yeniden, Meclis-i Kebir-i Maarif'in küçük bir kadro çıktığını görüyoruz. Şöyle ki; Maarif Nazırı Said paşa zamanında 21 Zilkade 1337/18 Ağustos1919 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatına Dair 7 Ramazan 1332/30 Temmuz 1914 Tarihli Nizamnamenin 20, 21, 22, 23ncü Mevad-ı Kaimesi Hakkında Nizamname'[169]ye göre (20nci madde yerine), Meclis-i Kebir-i Maarif;

1 Başkan ,

4 daimi üye (başkan ile daimi üyeler Darülfünun ve mekatib-i aliyeden mezun ve Maarif Nezareti'nin idari ve ilmi işlerini enaz 15 sene görmüş olan kişilerden seçilir ve padişah iradesiyle tayin olunurlardı)

Heyet-i Teftişiye umum müdürü

---

[169] Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 351-352

Daire umum müdürleri[170]

Hıfzıssıha-ı Mekatib İdaresi Müfettişi'nden oluşuyordu.

Ayrıca, Darülfününa yönelik işlerin görüşülmesinde fakültelerin meclis-i müderrisin başkanları ve Darüleytamlara aid hususların görüşülmesinde de Darüleytamlar umum müdürü hazır bulunarak görüş belirtirlerdi. Bunun dışında, Meclis-i Kebir-i Maarif'in 4 daimi üyesi her gün başkanın nezareti altında toplanarak meclise yöneltilen işleri tetkik eder, umumi toplantıda tartışmaya sunulacak maddeleri belirlerdi. Meclis-i Kebir-i Maarif'in umumi heyeti ise haftada bir veya gerekli görülürse başkanın daveti üzerine olağanüstü olarak toplanırdı (m. 1).

Meclis-i Kebir-i Maarif'in Yetkileri

Genel Olarak Maarifle İlgili

24 Cemaziyelevvel 1286/1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'[171]ne göre, mekatib-i sıbyan, mekatib-i rüşdiye, mekatib-i idadiye, mekatib-i sultaniyenin ders cedvellerinde mahallince bir değişiklik lazım geldiğinde bunun yapılması Maarif Nezareti'nin izni ve Meclis-i Kebir-i Maarif'in görüşü ve onayıyla yapılabilirdi (m. 7, 24, 39, 47). Ayrıca tesis olunacak mekatib-i rüşdiye binası Meclis-i Kebir-i Maarif'ten verilecek plana uygun olarak inşa edilmesi gerekiyordu (m. 20). Mekteblerle ilgili yetkileri içinde yine, mekatib-i sultaniyenin imtihanları eğer Dersaadet'te yapılıyorsa Meclis-i Kebir-i Maarif'in bazı üyeleri de imtihanda hazır

---

[170] Prusya maarif teşkilatında da umum müdürler dairelere başkanlık ederek Osmanlı'daki umum müdürlerininkine benzer yetki ve görevlerle donatılmışlardı. Reşat Şemsettin, a.g.e., s. 149-150

[171] Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s.184-219

bulunurlar (m. 154) ayrıca tüm mekatib-i aliye talebelerinin imtihandan sonra aldıkları şahadetnameler Meclis-i Kebir-i Maarif tarafından tasdik edilirdi (m. 156). Yine darülmualliminin sultaniye şubesinde ve mekatib-i aliyede tahsillerini tamamlayanlar, şahadetnamelerini de aldıktan sonra Meclis-i Kebir-i Maarif'e gelerek rüuslarını alırlardı (m. 168). Yine bu nizamnamenin 177nci maddesine göre her öğretim yılı sonunda Maarif Meclisi üç ayrı gruba ayrılarak, *mülazemet*, *mezuniyet* ve *müntehilik* sınavı yapardı. Sultani okulların sınıf geçme sınavları da eğer, İstanbul'da yapılıyorsa, Meclis-i Kebir-i Maarif'in bazı üyelerince ve Darülmuallimin ve Darülmuallimat ileri gelenlerinden bazılarının huzurunda bu imtihanlar gerçekleştirilirdi.

Meclis-i Kebir-i Maarif, ayrıca 8 Safer 1294/22 Şubat 1877 tarihli Mülkiye Mektebi'nin Nizamname-i Esasisi'[172]nin 8nci maddesi ve 4 Cemaziyelahir 1309/5 Ocak 1892 tarihli Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi'[173]nin 11nci maddesine göre, Mekteb-i Mülkiye'de okutulacak derslerin çeşidi ve tertibi ve tedrisatın genişletilmesi ve düzeltilmesi işlerinde tam yetkiliydi. Meclis-i Kebir-i Maarif'in bu yetkisi bir üstteki paragrafda belirtildiği gibi, sadece Mekteb-i Mülkiye ile sınırlı olmayıp, diğer bazı mekteblere kadar da uzanabiliyordu. Mesela; bunlardan biri Hukuk Mektebi'dir. Meclis-i Kebir-i Maarif, 1891 yılında, Hukuk Mektebi'nin bazı derslerinin talebe için pek lüzumu olmadığına karar vererek bunları yetkisini kullanarak lağvedebilmişti.[174]

Mektebler konusunda Meclis'in yetkileri bunlarla sınırlı olmayıp mekteb açılmasına ve kapatılmasına dair de görüş bildirebilir ve hatta bu konularda Nezaret'in onayına bağlı olmak şartıyla tek başına dahi karar verebilirdi. Mesela; 22 Şevval 1333/2 Eylül 1915 Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi'[175]nin 41nci

---

[172] Düstur, 1nci tertib, 4ncü cilt, s.439-444

[173] Düstur, 1nci tertib, 6ncı cilt, s. 1145-1148

[174] Tercüman-ı Hakikat, 25 Eylül 1307/7 Ekim 1891

[175] Takvim-i Vekayi no: 2302

maddesiyle Meclis-i Kebir-i Maarif, bir mektebin kapatılması konusunda Maarif Müdürü'nün görüşüyle vali veya müstakil mutasarrıf tarafından verilen kararın Maarif Nezareti'nde bir itiraza uğraması üzerine, kararı ve Nezaret'çe yapılan itirazı incelemeyi yapmaya yetkiliydi. Meclisin genel olarak mekteblerle ilgili yetkileri bu kadar olmamakla beraber burada örnekleri daha fazla uzatıp konunun gidişatından ayrılmak istemiyoruz. Ayrıca bu konudaki yetkilerini yukarıda zaten genel hatlarıyla verdiğimiz için bu kadarıyla yetiniyoruz.

Genel Olarak Teşkilatla İlgili

Meclis-i Kebir-i Maarif'in maarifle ilgili yetkilerini böylece belirttikten sonra, sıra şimdi de öncelikle kendi bünyesindeki teşkilat sonra Nezaret'in teşkilatıyla ilgili olarak sahip olduğu yetkileri göstermeye geldi. Teşkilat deyince akla ilk gelen burda çalışanlar geldiği için Meclis'in bunlarla alakalı yetkileri bizi birinci dereceden ilgilendirmektedir. Bunun için seçtiğimiz misallerden ilki, 8 Şaban 1328/15 Ağustos 1910 tarihli Tedrisat-ı Taliye Encümenlerinin Suret-i Teşkil ve Vezaifi Hakkında Nizamname'[176]dir. Bu nizamnameye göre, Meclis-i Kebir-i Maarif bir "yargı mercii" gibi davranmaktadır. Şöyle ki; Tedrisat-ı Taliye Encümenleri'nin, memuriyet vazifelerinden dolayı mekatib-i taliye memur ve muallimleri hakkında verdiği inzibati cezaya, bu memur ve muallim itiraz etmek istedikleri takdirde kendilerine yapılan tebliğ tarihinden itibaren 15 gün içinde Meclis-i Kebir-i Maarif'e müracaat edebilirdi. Bundan sonra iş Meclis-i Kebir-i Maarif'e intikal etmiş sayılarak, dava burada görülür ve davanın sonucuna kadar Meclis-i Kebir-i Maarif tarafından verilecek olan karara değin memurlar hakkında yürütmeyi durdurma kararı uygulanırdı. Bununla beraber bu arada Meclis'in yetkilerini pek ilgilendirmese de şu bilgi önemlidiri ki; Meclis-i Kebir-i Maarif'e müracaat hakkı saklı kalmak üzere Tedrisat-ı Taliye Encümeni geçici icraya da izinliydi (m. 4). Yine Meclis-i Kebir-i Maarif'in bir yargı mercii olma

---

[176] Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 646-647

durumunda sahip olduğu yetkileri dönecek olursak, bu sefer karşımıza, 5 Zilkaade 1331/6 Ekim 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[177] çıkar. Bu muvakkat kanuna göre de, Meclis-i Kebir-i Maarif, Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi'nin hükmettiği tenzili sınıf ve hizmetten geçici ve kesinlikle ihraç cezalarını alan memuru makamına çağırmaya yetkiliydi. Meclis burada yapacağı duruşmada sözkonusu olan memur ilgili evrakı, memur istediğinde ona göstermek ve müdafaası için bir mehami bulundurmak istediğinde de bu hakkın ona vermek zorundaydı. Ayrıca yine Meclis muhakeme sonunda vereceği karara mutlaka bir esbabı-ı mucibe eklemek zorundaydı. Bundan başka ihraç kararına muhatab olmuş olan memur hükmün tebliğinden en geç 45 gün içersinde Meclis-i Kebir-i Maarif'e hükmün feshi için müracaat etme hakkına sahipti. Ancak bu müracaat yukarıdaki gibi yürütmeyi durdurma niteliği taşımamaktaydı (m. 55).

Yukarıdan da anlaşılacağı üzere Meclis-i Kebir-i Maarif, Maarif Nazırı Ahmed Şükrü bey zamanında 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[178]de de belirtildiği gibi kısaca, mekteb memurlarıyla muallimleri aleyhinde inzibati işlere dair vuku bulan taleb, şikayeti usulüne uygun olarak birinci ve ikinci derecede tedkik edip ve karar vermeye tam yetkiliydi. Ayrıca tüm burlar yanında Meclis, memurlarve muallimler için gerekli olan istihdam izni kararı dahi tek başına verebilirdi (m. 21).

Meclis-i Kebir-i Maarif'in Görevleri

Meclis-i Kebir-i Maarif'in görevleri çeşitli yasalarla belirlenmiş ve bir hükme bağlanmıştı. Bunları tarih sırasına göre belirtmek gerekirse karşımıza şöyle bir liste çıkmaktadır: Meclis-i Kebir-i Maarif, 23 Rebiyülevvel 1309/27 Ekim 1891 tarihli Maarif-i

---

[177] Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

[178] Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

Umumiye Nizamnamesi'nin İkinci Faslı'nın Darülmuallimin Hakkındaki Mevaddını Tadil Eden Nizamname'[179]ye göre, darülmuallimin talebesinin imtihanlarında kavaid-i teminiyeyi vazetmek, muallimliğe tayin olunmak üzere seçim mazbatalarını düzenlemek, muallimlerin aleyhlerinde vaki olacak şikayeti incelemek ve azl ve yer değiştirilmelerinin kanuna uygunluğunu denetlemek (m. 17), darülmuallimin müdürü, mualimleri ve memurlarını seçmek ve bu mekteblerin imtihanlarına nezaret etmek (m. 18), 5 Zilkaade 1331/6 Ekim 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[180]na göre da ana ve sıbyan mekteplerinin teşkilat ve tanzimatına yönelik nizamname ve talimatnameleri görüşerek çıkarmak (m. 4), Maarif Nazırı Ahmed Şükrü bey zamanında 7 Ramazan 1332/30 Temmuz 1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[181]ye göre ise Tedrisat İdareleri tarafından verilecek talimat, ders cetvelleri, ders kitabları seçimi, mektebler ve tedrisata yönelik her tür nizam ve kanun layihaları hakkında fikir beyan etmek, mekteb memurlarıyla muallimleri aleyhinde inzibati işlere dair vuku bulan taleb, şikayeti usulüne uygun olarak birinci ve ikinci derecede tedkik etmek, karar vermek, muallimlik imtihanlarını icra ve imtihan kağıtlarını incelemek (m. 21), Maarif Nazırı Said paşa zamanında 21 Zilkade 1337/18 Ağustos 1919 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatına Dair 8 Ramazan 1332 ve 17 Temmuz 1330 Tarihli Nizamnamenin 20, 21, 22, 23ncü Mevad-ı Kaimesi Hakkında Nizamname'[182]ye göre, Maarif Nezareti'ne aid olan ilmi ve idari hususları tedkik etmek, her sene Muhasebe ve Tedrisat Daireleri'ne verilecek esaslar dairesinde maarif bütçesini düzenlemek, Tedrisat Daireleri tarafından verilecek talimat ve ders cedvelleri ve kitabları seçmek, mekteblere ve tedrisata yönelik her türlü nizam ve kanun layıhaları ile Maarif Müdürleri ve mekatib-i aliye ve sultaniye müdür ve muallimlerinin

---

[179] Düstur, 1nci tertib, 6ncı cilt, s. 1134-1139

[180] Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

[181] Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

[182] Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 351-352

ve Nezaret memurlarının azil ve tayinlerine yönelik olup Nezaret makamından havale edilecek hususlar hakkında gereken incelemeleri yapmak ve görüş beyan etmek ve memur, muallimler aleyhinde inzibati işlere dair gerçekleşen taleb ve şikayetleri usulüne uygun olarak birinci ve ikinci derecede tetkik etmek, bir karara bağlamak ve istihdam izni kararı vermek, tüm mekteblere lazım ve umumi maarifin gelişmesine yararlı olacak eserleri uzmanlarına telif ve tercüme ettirmek, çeşitli memleketlerde ortaya çıkan yararlı eserleri takib etmek (m. 1), Maarif Nazırı Said paşa zamanında Gurre-i Zilhicce 1337/28 Ağustos 1335/1919 tarihinde yayımlanan 12 Cemaziyelevvel 1336 Tarihli Dar-ül-eytamlar Müdüriyet-i Umumiyesi Hakkında Kanunu Muaddel Kararname'[183]ye göre de Dar-ül-eytamlar Müdüriyet-i Umumiyesi'nin teşkili hakkındaki 10 Cemaziyelahır 1335 ve 2 Nisan 1333 Tarihli Kanuna Müzeyyel 12 Cemaziyelevvel 1336 ve 24 Şubat 1334 Tarihli kanunda muharrer Dar-ül-eytamlar idare meclisine aid vazifeleri ifa etmek (m. 1), Levazım İdaresi Vezaifi Hakkında Karar Sureti'[184]ne göre ise, mektebler için dairelerince kabul olunan örneklere uygun olarak Levazım İdaresi'nce ihale yoluyla karşılanamayan levazım ve eşya hakkında karar vermekle yükümlüydü.

---

[183] Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 359

[184] Takvim-i Vekayi no: 602

MAARİF NAZIRI[185]

III. Selim yaptığı ıslahatlar arasında vezir sayısını azaltma yoluna gitmiş ve ayrıca devletin içine düştüğü heryıl vezir değişikliğinin doğurduğu kargaşalıktan kurtulmak için de bu süreyi uzatarak dört-beş yılda bir değişim usulünü getirmişti.[186] Daha sonra vezirler hakkında daha bir çok değişikliker yapılmış ve sonunda 19.yy.da teşkil edilen nezaretlerin başına vezir rütbesiyle nazırlar tayin edilmişti. Yukarıda anlattığımız süreç üzere Maarif Nazırı'nın nasıl bir evrim içinde bu durumu aldığını gördük. Burada bunu tekrar etmek yerine, Maarif Nazırı'nın diğer meclis ve makamlarla olan ilişkilerini tek tek ele alıp incelemeyi daha faydalı ve tezin ruhuna daha uygun gördük.

Padişah-Maarif Nazırı İlişkisi

Osmanlı İmparatorluğu'nda Padişah her alanda olduğu gibi reformlar alanında tam yetkiliydi. Ancak zaman zaman bu yetkisi bazı bürokratlarca az da olsa kısıtlanmış veya tamamen elinden alınmıştı. Bu durum özellikle 19. yy'da karşımıza çıkmaktaydı. Nezaretlerin kurulması sırasında, o dönemin, yetkisi yine Padişah tarafından sınırlanmış olsa da, bir Bab-ı Ali'si vardı. Bu kurum ile Padişah arasında zaman zaman çekişmeler yaşanmış ve bunlar tarafından reformların vechesi olmasa bile şekli değiştirilmişti. Bu çekişme ve rekabet yukarıda da belirtiğimiz gibi her alan yanında özellikle maarifde birçok çarpıcı örneklerle doluydu. Nitekim, maarif alanının "artık" tek temsilcisi durumunda olan Maarif Nezareti'nin

---

[185] Maarif Nazırları için bkz. ve BOA, İ, DH, no: 12585 ve BOA, İ, DH no: 68421 ve BOA, İ, DH, no: 69110 ve BOA, İ, DH, no: 73905 ve BOA, İ, DH, no: 80920 ve BOA, İ, DH, no: 33955 ve BOA, İ, DH, no: 37188 ve BOA, İ,DH, no: 39666 ve BOA, İ, DH, no: 64730 ve BOA, İ, DH, no: 64845 ve BOA, İ, Maarif, no: 2422-1, 5 ZA 1321 ve BOA, İ, DH, no: 64861

[186] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Merkez-Bahriye, s. 186-196

etkilenmesi demek maarif daha da kapsamlı konuşacak olursak tüm reformların kökten etkilenmesi demekti. Böyle bir gücü elinde tutmak ve kaçırmamak çekişmesine sahne olan imparatorluk, bazen sekteye uğrasa da gerilemeksizin bir reformdan ötekine koşuyordu. Maarif alanında yapılacak reformların görünürde birinci dereceden sözsahibi olan Maarif Nazırı'nı etkilemek, tayin, değiştirme ve azil yetkisini elinde bulundurmak bu açıdan çok fazla önemliydi. Bu bağlamda Maarif Nazırları'nın geçirdikleri memuriyet yılları ve yaşadıkları olaylar maarif hayatı için vazgeçilmez kaynaklardır. Ancak bu kaynakların hemen hemen her yerde bulunabilmesinden biz burada sadece derli toplu bir şekilde Maarif Nazırı'nın sahip olduğu satüyü belirlemek ve bu statü üzerinden yetkileri ve görevleri hakkında açıklama yapmak niyetindeyiz. Çünkü; inanıyoruz ki ancak böylelikle nezaretin başında bulunan kişinin yani nazırın ve dolayısıyla nezaretin hukuki, siyasi, toplumsal ve ekonomik durumu açığa kavuşturulabilir.

Bu bakımdan ilk olarak Padişah'ın vekilleri (nazırları) nasıl atadığına bakmamız gerekmektedir; bu açıdan bakılınca Padişah'ın vekilleri Nazır ünvanıyla Sadrazam'a hitaplı bir hatt-ı hümayun ile tayin ettiği teamülünün yerleştiği ilk göze çarpan usüldür. Hatta bazen Padişah vekil tayinlerini yapmadan önce Sadrazam'ın ve tayin ile ilgili olan makamların görüşlerine de başvururdu. Ancak bu tutum bir kural olarak karşımıza çıkmamakta ve genelde görüş sormadan tayin işlemi yapılmaktaydı. Yani şunu belki kabaca söyleyebiliriz ki; Padişah nezaretlere ve memuriyetlere istediği kişiyi tayin ederdi ve bu tayini bir hatt-ı hümayunla sadrazama bildirirdi. Tayinler hakkında bazen sadrazam ile istişare ettiği veya onun tarafından yapılan teklifleri dikkate aldığı da olurdu. Fakat bu daha ziyade padişahın takdirine kalmış bir işti. Bu sebepledir ki nazırlar sadrazama karşı değil, fakat padişaha karşı sorumluydular. Bu mesuliyet de hukuki olmaktan çok takdiri idi. Padişah yalnız sadrazamı değiştirip nazırları koruduğu gibi sadrazamı yerinde bırakarak nazırları da değiştirebilirdi. Bu arada anlaşıldığı üzere, nazırların mevkilerini muhafaza etmeleri herşeyden önce, padişahın itimat ve teveccühünü kazanmış olmalarıyla mümkündü. Bu sebeple

onunla iyi ilişkiler kurmak ve bu iyi ilişkilerini devam ettirmek mecburiyetinde idiler.

Abdülmecid zamanına geldiğimizde, Heyet-i Vükela'ya dahil olan her sınıftan bütün memurlar ve özellikle nazırlar için şöyle bir kaide konuyordu. Bunlar, göreve başlamadan önce Padişah'a ve Devlet'e sadakatle hizmet götürüleceğine dair bir yemin merasimini yerine getireceklerdi. Bu merasimin esasları da 1850'de kararlaştırılarak ortaya kondu. Bu kurallara göre, merasim nazırlar ile büyük memuriyete tayin edilenlerin Heyet-i Vükela'da Kuran'a el basmaları suretiyle yapılmakta ve ancak bundan sonra memurlar vazifelerine başlayabilmekteydiler.

19ncu yüzyılın son çeyreğine geldiğimizde de durumda pek bir değişiklik olmamış ve bu dönemde yayımlanan Kanun-ı Esasi'de de tüm vekillerin atanması ve azli Padişah'ın yetkisine bırakılmış ve Heyet-i Vükela'da alınan her türlü kararın yürülüğe girebilmesi için Padişah iradesi öngörülmüştür. Bu nedenle yürütme erkinin tamamıyla Padişah'ın elinde toplanmış olduğunu söyleyebiliriz.

Meclisin kapatılıp, Kanun-ı Esasi'nin askıya alınmasından sonra da padişah başta nezaretler olmak üzere yüksek görevlere doğrudan doğruya atamalar yaptığı gibi, tüm yürütme gücünü elinde toplamış ve sadrazamlığ ve nezaretleri onay makamına indirgemiştir. Hatta II. Abdülhamid Bab-ı Ali'yi o derecede küçümsemiş ve işlerine karışmıştır ki, nazırları tayin ederken Sadrazam'la nezaketen istişare şöyle dursun, yaptığı tayinlerden onu haberdar dahi etmeye lüzum görmemiştir. Mesela, Said Paşa bir gün Heyet-i Vükela'da başkanlık ederken nazırlar arasında tanımadığı bir yabancının bulunduğunu görmekle hayrete düşmüş ve araştırınca bu zatın Maarif Nezareti'ne yeni tayin olunan Cemal bey olduğunu öğrenmiştir.[187]

---

[187] Mahmud Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, c. 7, s. 1046

Ayrıca bir başka önemli konu ve yukarıdaki izahlardan çıkarım da şudur: Heyet-i Vükela'yı teşkil eden nazırlar dayanışmacı ve sorumluluğu ortak bir hükümet teşkil etmemekteydiler. Nazırlar, Padişah tarafından tayin edildiği için aralarında hiçbir fikir birliği olamıyordu. Bunun yanında her nazır Padişah'a karşı sorumlu olduğunu bildiğinden işlerini "*Saray*"ın isteğine göre ve gözden düşmeyecek şekilde yürütmeye gayret ediyordu. Ayrıca II. Abdülhamid de bizzat, vükelanın aralarında anlaşmalarını şahsi güvenliği için tehlikeli saydığından birbirleriyle anlaşamayacak kimselerin Heyet-i Vükela'da bulunmasına dikkat ediyordu. Kaldı ki, önemli saydığı meseleleri Heyet-i Vükela'da görüştürmeden önce meselenin mahiyetine göre, yetkili saydığı kimselerden kurduğu özel bir komisyonda incelettirir ve oradan çıkan görüş doğrultusunda Heyet-i Vükela'ya havale eder ve bu heyetten de kararın ittifak ile alınmasına çalışırdı. Abdülhamid, bunu genellikle Heyet-i Vükela toplantı halindeyken heyette en güvendiği nazıra iradesini mabeyncilerden birisiyle bildirip onun vasıtasıyla görüşmelere tesir ederek yapardı. Mesela; II. Abdülhamid'in emriyle ilköğretim işlerini ele almak için Ali Haydar başkanlığında kurulan özel bir komisyon 1305/1887 yılında toplanarak bir rapor hazırlamıştı.[188] Abdülhamid, ileride de anlatılacağı üzere, sonunda bu rapordan çokca faydalanmıştı. Bir başka misal de 17 Ekim 1901 tarihinde II. Abdülhamid İslam müesseselerini yeniden canlandırmak için Maarif Nazırı'nın da aralarında bulunduğu bir komisyon oluşturmuş ve yenilenmeye muhtaç mekteb ve medreselerin listesiyle muhtemel masraf tutarlarının hazırlanıp kendisine bildirilmesini emretmişti.[189] Ayrıca II. Abdülhamid bazı nazırlara kendi kesesinden maaş dahi bağlardı. Bu maaş sahipleri her ay saraya gelip kendilerine tahsis edilen parayı makbuz karşılığı alırlardı.[190]

---

188 BOA, Yıldız Tasnifi, Kısım 22, Zarf 153, Karton 66, no: 462

189 Cezmi Eraslan, "İ Abdülhamid'in İslam Birliği, Siyaseti ve Eğitime Etkileri", **İİ Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri**, (İstanbul, 1992), s. 38

190 Enver Ziya Karal, a.g.e., s. 273

Bunun yanısıra Padişah'ın nazırlar konusundaki yetkileri sadece onu atamak veya azletmekle kalmıyor başka alanlara da bu yetki yayılıyordu. Mesela, dolaylı olarak Padişah'ın nazır üzerindeki yetkilerinden bazıları da şunlardı: Bilindiği üzere, Heyet-i Vükela'da alınan kararlar sadrazam vasıtasıyla padişaha bir mazbata halinde sunulurdu. Bunlardan tatbik edilmesi uygun görülenler dine dokunmadıkları takdirde padişahın bir hatt-ı hümayunu ile din ile ilgili oldukları takdirde ise Şeyhülislam'ın bir fetvası ve Padişah'ın hatt-ı hümayunu ile kanun karakteri kazanır ve yürürlüğe girerlerdi. Bu hükümlerin varlığı üzerine, Padişah Abdülmecid, lüzumlu gördüğü takdirde Heyet-i Vükela'nın toplantılarında hazır bulunur ve bu vesileyle nazırların çalışmalarını tenkit eder ve yapılması icabeden işleri de işaret ederdi.[191] Ayrıca Padişah, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye nizamnamesi uyarınca, Meclis-i Vala'da görüşülen bir konu veya layihalar üzerine meclise çağrılan ilgili nazırın vereceği izahattan sonra, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'nin yeniden bir toplantı yaparak bir karara varamaması halinde yani oyların eşitliği durumunda, son sözü söylerdi. Padişahın bu sözü üzerine karar kesinleşir ve bu kararın tenkidi artık hiçbir organ tarafından yapılamazdı.

II. Meşrutiyet'ten sonra durum değişerek, 1909 Kanu-ı Esasisi'yle, Padişah'a tanınan bu geniş yetkiler Sadrazam ve vekiller tarafından kullanılmaya ve bundan doğacak sorumluluk yine Heyet-i Vükela'ya aid olmaya başlamıştı. Öte yandan Sadrazam'ın doğrudan doğruya Padişah tarafından seçilip atanmasına rağmen vükela Sadrazam tarafından oluşturulduktan sonra Padişah tarafından onaylanıyordu. Ancak Padişah, istediği zaman vekilleri görevden almak ve değiştirmek hakkına yine sahipti. Böylelikle gerçek yürütme gücünü elinde bulunduran nazırlar, yürütme kararlarında imzalarıyla Padişah'ın yetkisini paylaşmışlardır. Ayrıca nazırlar ilkece Meclis-i Mebusan'ın güvencesi altına alınmışlar ve hükümetin bu gücü hukuksal olmaktan çok, başta Meclis ve ordu olmak üzere

---

191 BOA, A., AMD., no: 374, s. 30, 4 M 1261 ve Takvim-i Vekayi, No: 280

ülkenin egemen organ ve kuruluşları içinde etkinliği ele geçiren İttihat ve Terakki'ye dayanmasından kaynaklanmıştı.

Genel Olarak Maarifle İlgili

Padişah ile Maarif Nazırı arasındaki ilişkilerden burada ele alacağımız konu, maarifle ilgili olanlarıdır. Yani, mekteb kurmak, mekteb kapatmak, -mesela Subhi Paşa mekteb kuracağı zaman II. Abdülhamid'den izin alarak teşebbüste bulunurdu[192]- mekteblerin bağlı olduğu makamları değiştirmek, mekteblerle ilgili olarak, ders cetvellerini belirlemek, mükafatlar konusunda müdahalede bulunmak, talebenin mektebe kabulüne ve tardına doğrudan etki etmek -mesela Padişah, Mekteb-i Hukuk talebelerinin bir ihtilal havası ile müdürlerine karşı ayaklanmaları üzerine Maarif Nazırı'na 23 Teşrinievvel 1304/5 Kasım 1888 tarihinde bir irade göndererek elebaşlarının mektebden tard edilmesini emretmişti[193]- gibi hususlarda Padişah maarife etki etmekteydi. Bunlardan başka maarifin ilerlemesine çeşitli vasıtalarla müdahale olunduğu gibi maarif tahsisatı da gösterilmiş konular dışında, Padişah tarafından sarfolunabilmekteydi.

Genel Olarak Teşkilatla İlgili

Burada da ilişkiler mekteb memur ve muallimlerinin tayini, değiştirilmesi ve azledilmesiyle beraber Maarif Nezareti'nin merkez ve taşra teşkilatında bulunan diğer memurlarıyla ilgili olarak belirmektedir. Mesela, bu memurların atanması değiştirilmesi veya azledilmeleri, ya da maarifle ilgili olarak yeni organların teşkil edilmesi veya kaldırılması, isminin değiştirilmesi bunlardan bazılarını içerir. Mekteb muallimlerine dair olan ilişkilerde Padişah Maarif Nazırına doğrudan emredici bir konumda bulunduğu için, teşkilatta bu durum olağan bir durum olarak görülüyordu. Bazen de bu ilişki ters yönde işleyerek nazırdan Padişah'a doğru bir akımın

---

192 Mümtaz, **Tarihimiz**, s. 225

193 Osman Ergin, a.g.e., s. 1104

varlığı gözlenmektedir. Nitekim, Maarif Nazırı Haşim Paşa 1904 senesinde eğitimdeki bozukluğun sebeblerinin din dersine özen gösterilmemesinden kaynaklandığını savunarak öğretmenlerin dindar kimselerden seçilmesi gerektiğini Padişah'a bildirmişti.[194] Bu uyarı üzerine Padişah II. Abdülhamid dindar kimseleri Mekatib-i Aliye'ye müdür tayin etmek suretiyle okullardaki din aleyhine gerçekleşecek muhtemel telkinleri önlemeye çalışmıştı.[195]

Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye-Maarif Nazırı İlişkisi

Bu meclis Tanzimat ve yapılacak mülki düzenlemeleri görüşmek, devlet ve milletin mutluluğu için gerekli kanun ve tüzükleri daha fazla kişinin fikirlerine başvurarak hazırlamak amacıyla kurulmuştu. Burada meclislerde alınan kararlar meclis-i Vala'da son şeklini alarak kanunlaşıyordu. Burada bu kadar bilgi verdikten sonra bu meclisin maarifle ilgili olan yetki ve görevlerini daha sonraki bölümlere bırakarak, doğrudan Meclis-i Vala ile Maarif Nazırı arasında gerçekleşen ilişkilerden birkaç misal vermek istiyorum. Şöyle ki: Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye, kendi hakkında hazırlanan nizamnameye göre görüşme konusu olan layihalarını önceden incelenmek yetkisine sahipti. Bu yüzden inceleyeceği, layihaları, mecliste görüşmeden önce bütün üyelerine dağıtırdı. Bunun yanısıra görüşmeler esnasında da bu üyelerden fikirlerini açıklamaları istenirdi. Ayrıca, Meclis-i Vala kendisinden izah istenen nazırı gerekli izahı vermesi için Meclis'e çağırabilir ve nazırdan konuyla alakalı hertürlü açıklamayı isteyebilirdi. Bu durum Meclis-i Vala'ya yürütme üzerinde bir denetim yetkisi veriyordu. Ancak unutulmaması gerekli konuda bu Meclis üyelerinin de padişah tarafından atandığıydı. Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi, meclis kararlarında kesinlik sağlayamazsa, çözüm yine Padişah tarafından

---

[194] BOA, YEE, 14-1438-120-10

[195] BOA, İ, Maarif, 8 Zilkaade 1323

getirilirdi. Hatta bunun üzerine artık hiçbir makam söz söyleyemez ve eleştiri yapamazdı.

Heyet-i Vükela-Maarif Nazırı İlişkisi

Öncelikle şunu belirtmemiz gerekiyor ki, Maarif Nazırlığı'nın oluşturulmasından önce yani maarifle ilgili işlerle uğraşan birer makam olan Mekatib-i Rüşdiye Nezareti'nin başında bulunan Mekatib-i Rüşdiye Nazırı, ve Mekatib-i Umumiye Nezareti'nin başında bulunan Mekatib-i Umumiye Nazırı, Heyet-i Vükela'ya dahil edilmeyerek, diğer vekillerin taşıdığı hukuki statüyü taşımıyorlardı.

1857 yılında Maarif Nezareti'nin kurulması ve Mekatib-i Umumiye Nezareti'nin yeni Nezaret içinde müsteşarlığa dönüştürülmesiyle Maarif Nezareti maarifin "tek" temsilcisi haline geliyordu. Böylelikle asırlardır vakıflar, hayırsever vatandaşlar ve dini müesseseler tarafından tanzim edilen eğitim hayatı, bir kenara bırakılarak laik ve hükümet tarafından planlanan merkezi bir duruma getirilmeye çalışılıyordu. II. Mahmud ile başlayan bu merkezileştirme çabaları içinde Meclis-i Maarif ile devam edip Maarif Nezareti'nin kurulmasıyla devletin eğitim sahasında birleştirici ve kontrolcü politikası sonucu Maarif Nezareti tamamen olmasa da devlet kontrolünde ve merkezden planlanan bir devlet kurumu haline getirildi. Bu değişikliğin çok önemli bir sonucu da eğitimin artık modern devletlerde olduğu gibi Heyet-i Vükela'da yani hükümette Nazır tarafından en yüksek seviyede temsil edilmeye başlanmış olmasıydı. Ancak hatırlanmalıdır ki bu dönemde Almanya'da devlet kabinesinde Maarif Nezareti'ne rast gelinmezdi. Bu yüzden orada her mahalli hükümet kendi sahasındaki maarif işlerini kendi heyet-i vükela ve bu heyete dahil olan maarif nazırları vasıtasıyla yerine getirirlerdi. Ancak devletin maarifle ilgili olarak yapmak istediği umumi bir girişimde bu vazifeyi yerine getiren Dahiliye Nezareti'nin bu konuda kurulmuş bir komisyonu olurdu.[196]

---

[196] Reşat Şemsettin, a.g.e., s. 143

SİVİL BÜROKRASİNİN TEŞKİLAT YAPISI VE SARAYLA OLAN İLİŞKİSİ 1871

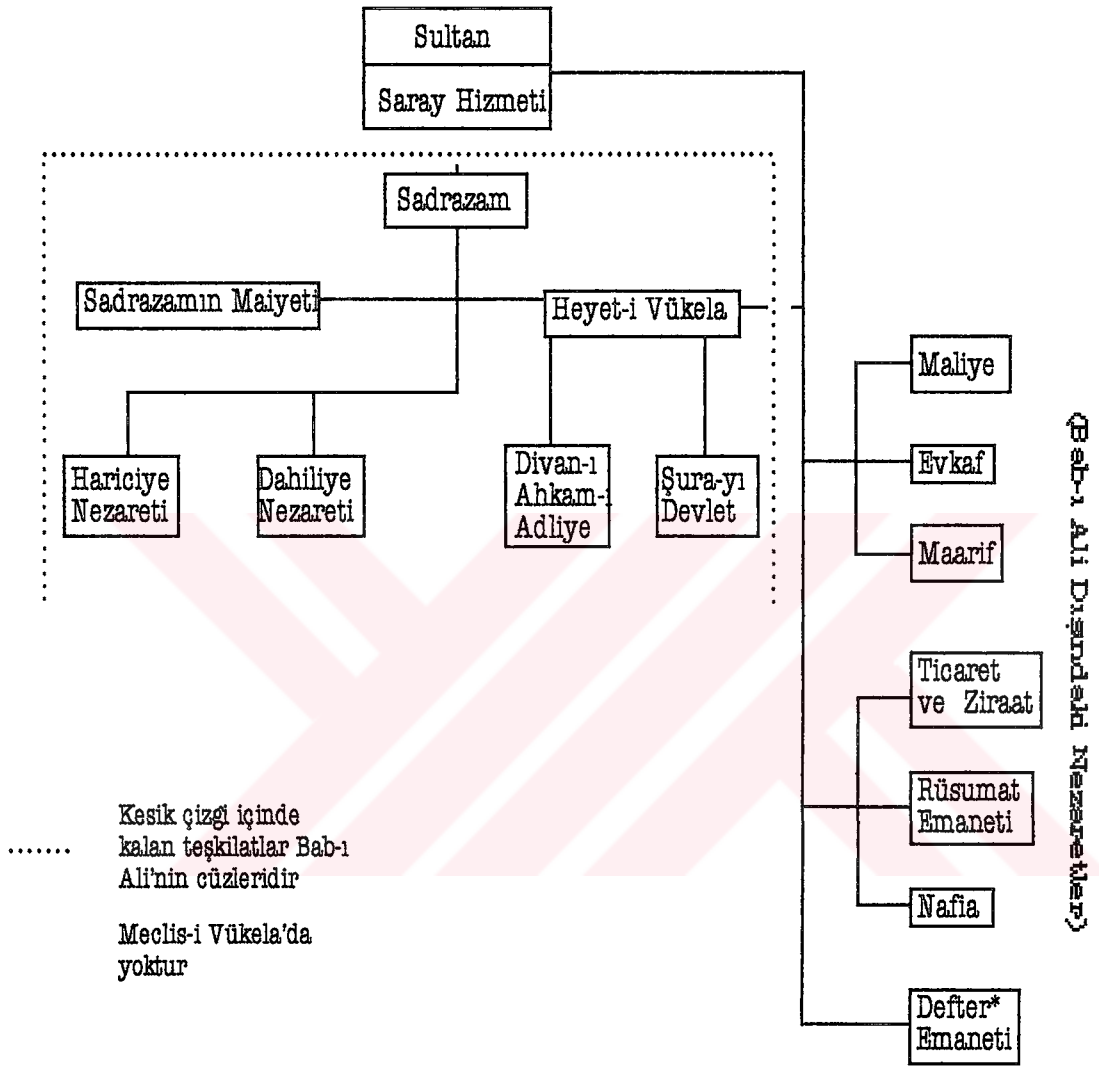

Şimdi de Heyet-i Vükela'nın çalışmalarına bakmak gerekirse ilkplanda şunları söyleyebiliriz. Heyet-i Vükela, haftada iki defa Bab-ı Ali'de Sadrazam'ın başkanlığında ve devleti ilgilendiren ve alt meclislerin aldığı önemli işleri görüşmekle yükümlüydü. Ayrıca Heyet'te kararlar çoğunlukla alınır ve padişaha bir mazbata ile sunulurdu. Bunlardan tatbik edilmesi uygun görülenler dine dokunmadıkları takdirde padişahın bir hatt-ı hümayunu ile din ile ilgili oldukları takdirde ise Şeyhülislam'ın bir fetvası ve Padişah'ın yine bir hatt-ı hümayunu ile kanun karakteri kazanır ve yürürlüğe girerdi. İlk yıllardaki bu haliyle Heyet-i Vükela adeta bir danışma organı niteliği taşıyordu.[197] Nitekim bu heyette bulunan nazırlar da kendi nezaretlerinin işlerinden sorumlu olup kollektif sorumluluk ilkesi taşımıyorlar yani ortada bugünkü manada hükümet diye birşey bulunmuyordu.

Abdülaziz devrine gelindiğinde ise, Heyet-i Vükela'nın sadrazam ile şeyhülislamdan başka aşağıdaki nazır ve ricalden oluştuğunu görüyoruz: Serasker, Bahriye Nazırı, Hariciye Nazırı, Adalet Nazırı, Maarif Nazırı, Maliye Nazırı, Ticaret Nazırı, Nafıa Nazırı, Zaptiye Nazırı, Evkaf Nazırı, Sadaret müsteşarı, Şura-yı Devlet Başkanı, başkan vekili, Rüsumat emini, Defter-i Hakani umum müdürü ve Şehremini. İşte bu heyet kabine demekti. Fakat, bugünkü manada bir kabine dayanışması ve sorumluluğu yoktu. Çünkü; sadrazam kabine arkadaşlarını seçmek hakkına sahip değildi. Ayrıca da ve en önemlisi, Padişah nezaretlere ve memuriyetlere istediği kişiyi tayin etme hakkına sahipti. Bu dönemi, bir başka reformlar hükümetiyle karşılaştırmak istersek, mesela Prusya'ya bakabiliriz; buradaki duruma baktığımız zaman Prusya Maarif Nezareti, Prusya Landtag Meclisi'ne karşı mesleki terbiye işleri hariç tüm maarif meselelerinden mesuldü. Ayrıca, Prusya Maarif Nazırı, reis-i nüzzar tarafından tayin olunurdu. Bununla beraber Prusya kanun-ı esasisine göre de Maarif Nazırı'nın Landtag

---

197 Richard L. Chambers, "The Civil Bureaucracy in Turkey", **Political Modernization in Japan and Turkey**, (New Jersey, 1968), (Ed. Robert E. Ward and Dankwart A. Rustow), s. 321

Meclisi'nde bulunması şart değildi.[198] Orada durum bu şekilde icra olunuyordu.

1876 Kanun-ı Esasisi'nin yayımlanmasıyla Heyet-i Vükela yeniden kanun tanzimi ile mevcud kanunlardan birinin değiştirilmesi teklifi yapma hakkına sahip oluyordu. Yalnız bunun için Sadaret vastısıyla Padişah'ın iradesinin alınması lüzumu da getiriliyordu.

---

[198] Reşat Şemsettin, a.g.e., s. 145

1878'DEN SONRAKİ MERKEZİ İDARE

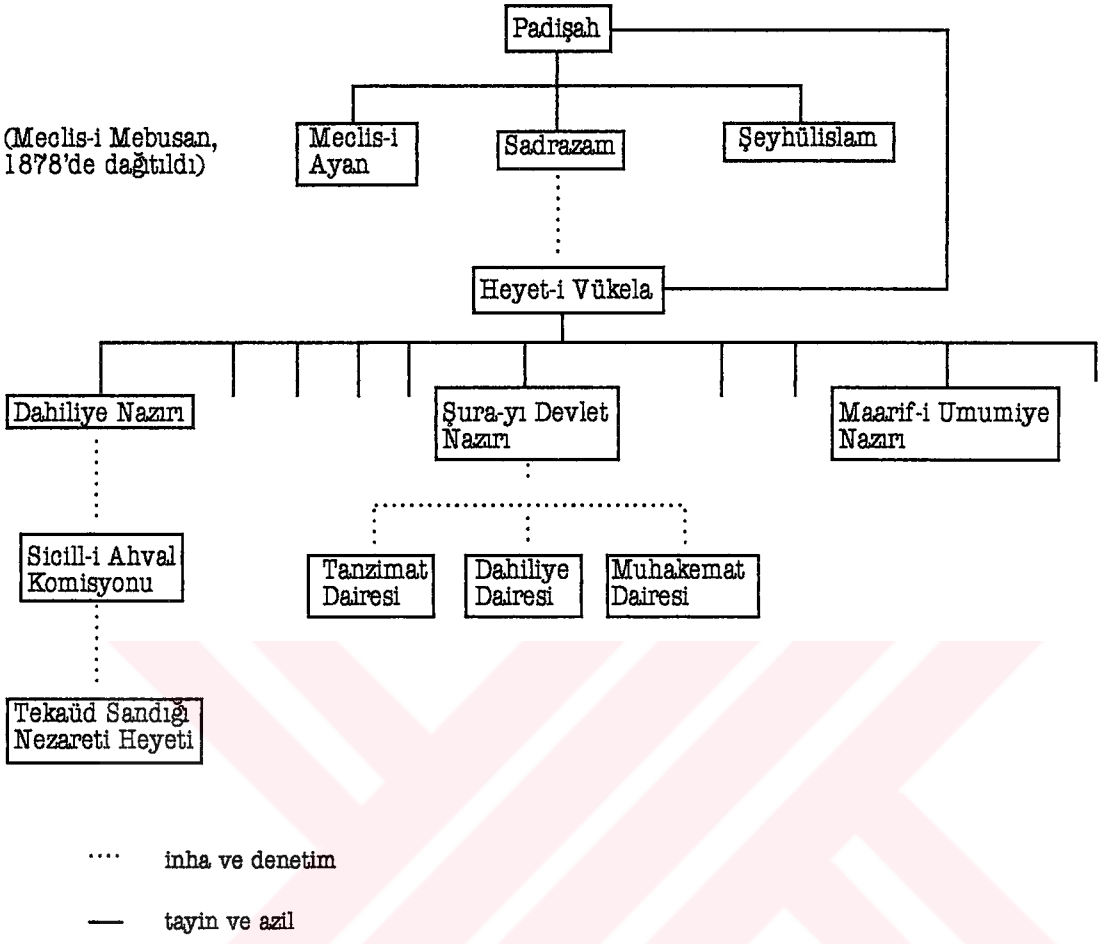

II. Abdülhamid devrine baktığımızda Bürokrasi, Heyet-i Vükela Bab-ı Ali, Sadaret makamından başka şu dairelerden oluşmaktaydı. Hariciye, Dahiliye, Adliye, Bahriye, Harbiye, Maliye, Maarif, Nafia ve Ticaret, Şura-yı Devlet Riyaseti, Şeyhülislamlık, Evkaf.

SİVİL BÜROKRASİNİN TEŞKİLAT YAPISI VE SARAYLA OLAN İLİŞKİSİ 1908

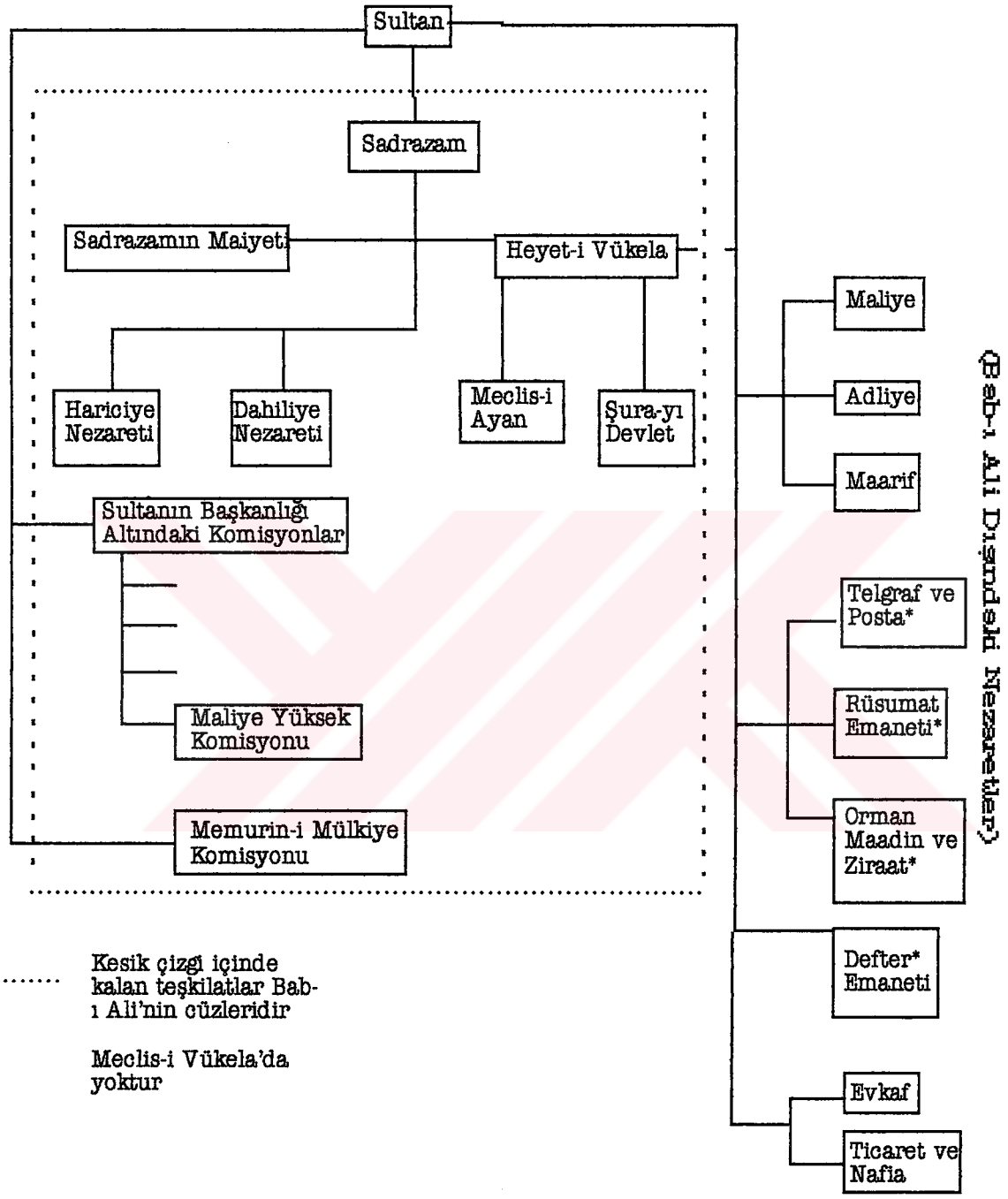

Abdülhamit'ten sonraki dönemde yani, II. Meşrutiyet yıllarında dönemin yürütme organını oluşturan nazırlar, aşağı yukarı I. Meşrutiyet sonrasında olduğu gibi, Sadrazamın başkanlığında ve Şeyhülislamlık ve Şura-yı Devlet reisinin eşliğinde, Harbiye, Bahriye, Hariciye, Dahiliye, Adliye, Maliye, Ticaret ve Ziraat, Nafia, Maarif, Evkaf ve Posta ve Telgraf Nazırlarıydılar. Bu dönemde merkezi yönetimin kuruluşu değişmemekle beraber, işleyiş ve etkinliği II. Abdülhamid dönemine göre önemli gelişmeler göstermiştir.[199]

---

[199] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, (Ankara, 1983), c. 2, kısım, 4

SİVİL BÜROKRASİNİN TEŞKİLATI VE MECLİS VE İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİYLE OLAN İLİŞKİSİ, 1914

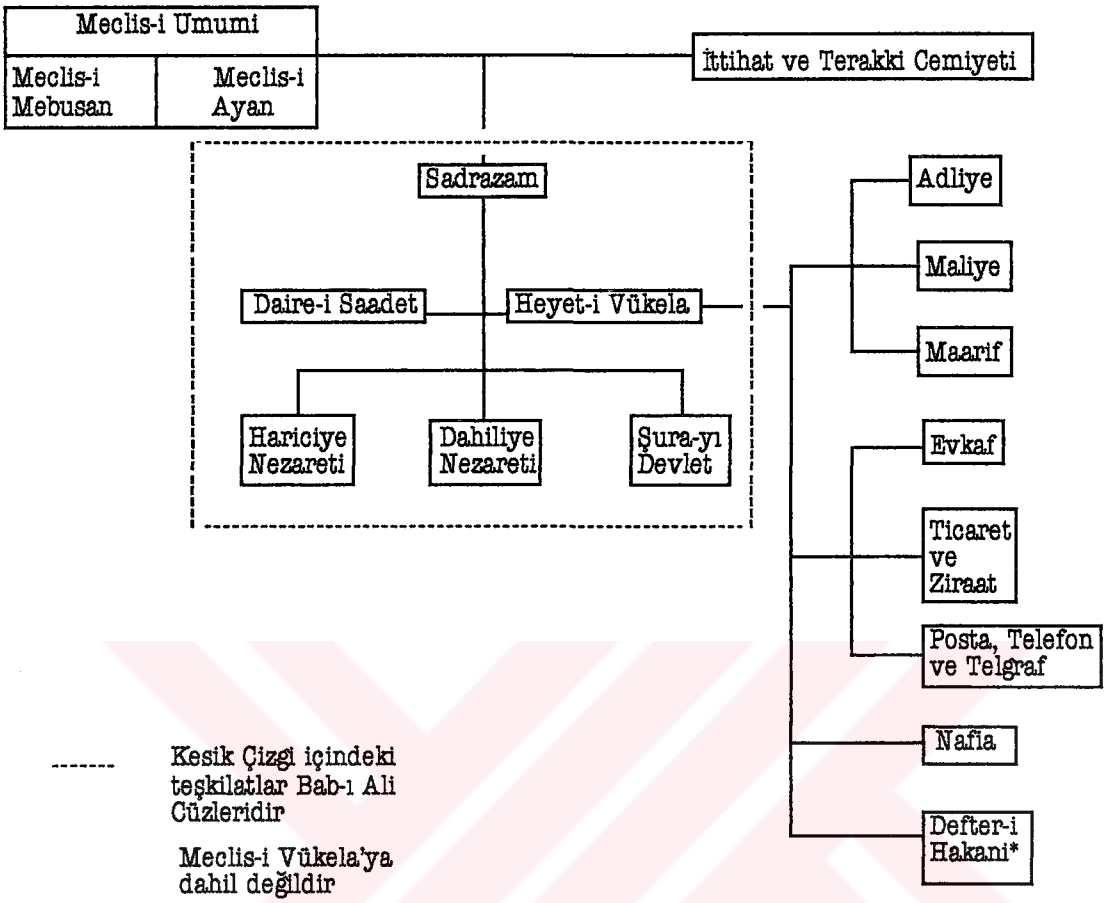

Yine bu dönemde, siyasi ortamda bir değişim ve genişleme süreci yaşanmış, böylelikle Bab-ı Ali sadece sarayla değil, aynı zamanda hem nazırların bağlı bulunduğu Meclis-i Mebusan hem de o zaman fiilen hakim siyasi güç olan İttihat ve Terakki ile sıkı ilişkiler içinde bulunmuştur.

Bir misal vermek açısından şu söylenebilir ki Heyet-i Vükela Maarif Nazırı'nı her türlü konuda görevlendirebilirdi. Nitekim, Maarif Nazırı ve Posta ve Telgraf Nazırı Vekili Ahmed Şükrü bey zamanında 7 Rebiyülevvel 1335/19 Kanunuevvel 1332/1916 tarihinde yayımlanan Musiki Encümeni ve Dar-ül-elhan Talimatnamesi İle Dar-ül-elhan Programı'[200]yla Heyet-i Vükela layıhalarının tatbike konulmasına Maarif Nazırı'nın memur kılınmasını Şura-yı Devlet'le de haberleşerek karar vermişti.

Meclis-i Ali-i Tanzimat-Maarif Nazırı İlişkisi

3 Muharrem 1271/26 Eylül 1854 tarihinde kurulan Meclis-i Ali-i Tanzimat, herhangi bir layihanın görüşülmesi sırasında lüzum görürse onu hazırlayan dairenin memurlarını hatta gerekirse nazırını huzura çağırıp açıklama isteyebilecekti. Bu durumda Meclis-i Ali-i Tanzimat ile Maarif Nazırı arasında doğrudan bir ilişki gözüküyordu.

Nitekim yapılacak yasanın usul-ı tertibine dair olan nizamnamenin içerdiği hükümlere göre, nezaretler ve sair memuriyetler tarafından yapılacak nizamname layihalarının, onu hazırlayan nezaret veya dairenin *nazır* veya memuru tarafından lüzum müzekkeresi ve esbab-ı mucibe layihasıyla birlikte meclise verilir ve her maddenin ne gibi sebeblere dayanılarak kabul edildiği açıkca gösterilirdi. Bu şekilde sunulan layihalar, belirli usullere uygun olarak, Meclis-i Ali-i Tanzimat'ta ve Heyet-i Vükela'da incelenerek ve Padişah'ın müsaadesi alındıktan sonra gereken

---

200 Düstur, 2nci tertib, 9ncu cilt, s. 24-35

müzekkeresi ile esbab-ı mucibe layihası Meclis-i Ali-i Tanzimat'ta kalmak üzere ve nizamnamelerin asılları meclisin resmi mührüyle mühürlendikten sonra ve üzerine sahhı ali keşide olunduktan sonra ceride nezaretine kaydolunurdu. Ceride nezareti de bu resmi nüshanın altına *"Yukarıda yazılı... bend nizamın düstur-ı amel tutulmasına irade-i seniye müteallik buyurulduğu"* ibaresini yazarak ceride nezareti memuru tarafından mühürlenirdi.

Şura-yı Devlet-Maarif Nazırı İlişkisi

Burada da Şura-yı Devlet ile Nezaret'in ilişkilerini anlatmayı daha ileriki bölüme bırakarak sadece somut örneklerle Nazır'ın bu organla olan ilişkilerininden bahsedeceğiz.

Şura-yı Devlet doğrudan doğruya maarifle ilgili yasaları hazırlayabilme hakkına sahipti. Nitekim, 1869 yılında Şura-yı Devlet'in, başında eski Maarif Nazırlarından Kemal efendinin bulunduğu ve Sadullah Paşa, Dadyan Artin efendi, Recaizade Ekrem bey, Ebuzziya Tevfik bey, Mehmed Mansur efendi, Dragon Çankof efendilerden oluşduğu Maarif Dairesi'nin inceleme ve tartışmalardan sonra kabul ettiği ve Heyet-i Vükela'dan ayrılan özel bir komisyonun da bunların üzerine incelemeler yaparak son şeklini verdiği Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Maarif Nazırı Safvet Paşa zamanında 1 Eylül 1869 tarihinde yayımlanmıştır. Ayrıca Şura-yı Devlet Maarif Nazırı'nın hazırladığı layihaları da inceleyerek nihai şeklini verir veya reddedebilirdi. Mesela, Emrullah efendi hazırladığı Maarif-i Umumiye Kanun-ı Layihasını Şura-yı Devlet'e sunmuş, fakat oradan geçirtemeyeceğini anlayınca geri alarak incelemiş ve bu layihanın ilk öğretime aid kısmını yani Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu'na aid tasarıyı Meclis-i Mebusan'a vermiştir.[201]

Yine Şura-yı Devlet Maarif Nazırı'nı nizamnamelerin icrası için memur kılabilirdi. Zira, Maarif Nazırı ve Posta ve Telgraf Nazırı

---

[201] Hasan Ali Koçer, **'Modern Eğitim'**, s. 190

Vekili Ahmed Şükrü bey zamanında 7 Rebiyülevvel 1335/19 Kanunuevvel 1332/1916 tarihinde yayımlanan Musiki Encümeni ve Dar-ül-elhan Talimatnamesi İle Dar-ül-elhan Programı'[202]yla Maarif Nazırı, Şura-yı Devlet'in kararıyla layihalarının tatbike konulması hususunda memur kılınmıştı.

Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan-Maarif Nazırı İlişkisi

1876 Kanun-ı Esasisi ile yeniden kanun tanzimi ile mevcud kanunlardan birinin değiştirilmesi teklifi Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan'a aid bir hak olarak tanınmıştı. Bunun yanısıra Sadaret vasıtasıyla Padişah'ın iradesinin alınması lüzumu da hükümler arasında yeralıyordu. Böylelikle, Şura-yı Devlet'te görüşülerek tanzim edilen kanun layihaları önce Meclis-i Mebusan'da sonra da Meclis-i Ayan'da tedkik ve kabul olunarak Padişah'ın iradesine sunulduktan sonra yürürlüğe konuluyordu.

Anlaşılacağı üzere, 1876 Kanun-ı Esasi'si yürütme ve yasama organları arasında Padişah'ın mutlak denetiminde olan yürütme organı (Sadrazam ve vekiller) lehine bir dengesizlik yaratmıştı. Gerçekten de Kanun-ı Esasi Padişah'ın gerektiğinde Meclis-i Mebusan'ı dağıtabilmesine olanak verirken mebuslara Heyet-i Vükela'yı düşürme yetkisi tanımamıştı. Vekilleri yasama organı karşısında sorumlu saymayan Kanun-ı Esasi, vekillerle meclis arasında belirecek anlaşmazlıkları çözme yetkisini de Padişah'a tanımıştı. Bu durumda meclis bir danışma organı olmaktan öteye gidememiştir.

Ancak 1909 Anayasası'ndaki değişiklikler ile, Hükümet'in ve tek tek nazırların mebuslardan veya Meclis-i Mebusan'dan güvenoyu alma ve bu güveni sürdürme zorunluluğu getirilmiş, bu sefer yasama organı lehine bir dengesizlik oluşturularak yasama organına

---

[202] Düstur, 2nci tertib, 9ncu cilt, s. 24-35

yürütme gücü üzerinde tam bir denetim imkanı verilmişti. Ayrıca nazırların kendi nezaretlerini ilgilendiren konularda olduğu kadar bir bütün olarak hükümet işlerinden de Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu tutulmaları denetime süreklilik ve işlerlilik nitelikleri kazandırmıştı.

Genel Olarak Maarifle İlgili

Genel olarak maarifle ilgili konularda yani mekteblere ve maarif teşkilatına ve iktisada aid tüm meselelerde Meclis-i Mebusan ve Maarif Nazırı sıkı ilişki içinde bulunuyorlardı. Nitekim mektebler konusunda ilişkilere örnek olabilecek çarpıcı bir örnekle karşıkarşıyayız. O da; 1877'de Darülfünun'un Hukuk ve Turuk-ı Muhabir şubeleri Maarif Nezareti tarafından tasarruf gerekçesiyle kapatılmış, fakat Meclis-i Mebusan'ın eleştirileri karşısında bu iki şube bir yıl sonra yeniden eğitime başlamıştı.[203]

İlköğretim konusunda da Emrullah efendinin 1909'da düzenleyip Meclis-i Umumiye'ye sunduğu ilköğretimi parasız ve mecburi hale getiren Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun Layihası, Meclis-i Umumi'den geri dönmüştü.[204] İkinci defa 1910 senesinde bu kanun tasarısı Meclis-i Mebusan'da, 1- İdare-i Umumiye ve Hususiye Vilayat Kanunu'nun daha önce çıkartılmış olmaması, 2- azınlık mebuslarının kendi mektebleri yüzünden gösterdikleri zorluk yüzünden üç sene beklemiş[205] ve nihayet 1328/1912 yılında Vilayet İdaresi Kanunu'nun İdarei-i Hususiye kısmı muvakkat kanun halinde hükümetçe neşredilmiş olması bu sebeblerden birincisini ortadan kaldırınca, Mehmed Şerif Paşa (Damat Çavdaroğlu)'nun Maarif Nazırlığı[206] sırasında Maarif Nazırı'nın da dahil olduğu, Meclis-i Mebusan Maarif Encümeni, Ankara Mebusu Halil Halid'in

---

203 İlhan Tekeli ve S. İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, (Ankara, 1993), s. 72

204 İlhan Tekeli ve S. İlkin, **a.g.e.**, s. 86

205 Nafi Atuf, a.g.e., c. 2, s. 54-55

206 Osman Ergin, a.g.e., s. 1305-1306

başkanlığı altında toplanarak 1912'te hususi mekteblere aid kısımlar ertelenmesi ve ancak teftiş hakkının alınması gibi değişikliklerle layihayı kabul etmişti. Ancak bu arada sözkonusu olan layiha Meclis-i Mebusan Heyet-i Umumisi'nce müzakere ve kabul edilmeden meclis dağıtılmıştı. Seçimler yenilenip mebuslar tekrar toplanınca yeni Meclis-i Mebusan Maarif Encümeni yeniden layihayı görüşmeye başlamıştı. Bu sırada *Meclis-i Mebusan Maarif Encümeni*, Denizli mebusu Sadık efendinin başkanlığı altında çalışıyordu. Mazbata muharriri Trabzon mebusu Servet bey olup, üyeler arasında birtek Hristiyan, Sivas mebusu Dikran ile iki de Arab, Marufurrassafi ile Cemilüzzehavi bulunuyordu. Bunlardan Cemilüzzehavi bazı fıkraların altına muhalifim kaydını koymuştu.[207] Daha sonra Maarif Encümeni kanunun her maddesini iyice incelemiş fakat esaslı bir değişikliğe gidememişti. Nitekim,Encümenin kabul ettiği layiha 101 maddeyi içeriyordu. Bu arada 20 Haziran 1329/3 Temmuz 1913 tarihinde Maarif Nazırı Ahmed Şükrü bey Sadaret'e bir tezkere yazarak Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun Layihası'nın muvakkat kanun şeklinde tatbike konulmasını teklif etmişti. Heyet-i Vükela'ca Meclis'e karşı her türlü sorumluluk göze alınarak 23 Eylül 1329/6 Ekim 1913 tarihinde Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu, Muvakkat şekilde çıkarılabilmişti.[208] Aynı tarihlerde de Meclis-i Mebusan Maarif Encümeni, mazbatasını Meclis-i Mebusan Heyet-i Umumisi'ne takdim etmiş ve buradan da bazı maddelerinin tashih edilmesi kaydıyla iradeye sunulmuştu. Demek oluyor ki, Meclis-i Mebusan Maarif Encümeni, layihanın incelenmesini bitirip Meclis-i Mebusan Heyet-i Umumisi'ne takdim etmiş olduğu gün, hükümet de aynı layihayı başka bir yoldan giderek muvakkat kanun halinde çıkartmış bulunuyordu.

Bu Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'nın 22nci maddesine göre Vilayet Maarif Müdür, Müfettiş ve Tedris Meclisleri'nin müracaatı üzerine her sene mekteb binalarının

---

[207] Ergin, muhalefet şerhinin, Arab memleketlerinde mekteblerde Türkçe tedrisata aid olduğunu zannettiğini söyler. a.g.e., s. 1313

[208] a.g.e., s. 1447

mevcut olmamasından veya öğretmenlerin kafi gelememesinden dolayı nerelerde bu kanunun getirdiği öğretim mecburiyetinin uygulanamayacağı Maarif Nezareti tarafından çıkarılan bir kararname ile tayin ve her sene Maarif Nazırı tarafından Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'a Nezaret'çe hazırlanan kararname defteri takdim olunurdu.

Bunun yanında maarife aid olan iktisadi konularda da Nazırla Meclisin ilişkilerinin olduğunu söyledik. Bu konuda en önemli ilişki şüphesiz Maarif Nezareti'nin kendi bütçesinin Maarif Nazırı tarafından hazırlattırılıp Meclis-i Mebusan'a sunmasında ve bu bütçe tasarısının oraca görüşülerek kabul edilmesinde bulunur. (1910) Ancak bazılarına göre de -Hüseyin Cahit Yalçın- 1910 yılında dahi bütçe nazırları bağlayan bir kurum olmak keyfiyetine erişememişti. Hatta öyle ki, Maarif Nazırı istediği gibi para harcayıp, dağıtabiliyordu.[209] Hatta aynı çevreler, eleştirilerini özellikle nezaretin teşkilatına yönelterek, nezarette hiçkimsenin birbirinden haberi olmadığını, buna örnek olarak da bu sene Maarif Nezareti'nin Meclis-i Mebusan'a gönderdiği bütçeyi, nezaret erkanından kimsenin görmemiş olduğunu 10 Teşrinisani 1326/23 Kasım 1910 tarihli Tanin gazatesinde örnek olarak gösteriyorlardı.

Sadaret-Maarif Nazırı İlişkisi

Maarif Nezareti Kurulmadan yani Maarif Nazırlığı henüz ihdas edilmeden evvel de maarif işlerine bakan Mekatib-i Rüşdiye Nazırı ile Sadaret arasında maarif alanında belli bir ilişki gözüküyordu. Nitekim, 4 Muharrem 1256/8 Mart 1840 tarihli bir karar ile Mekteb-i Maarif-i Adliye'ye girmek isteyen bir çocuk, dilekçe ile Bab-ı Ali'ye başvurduktan ve Sadrazam'ın Mekatib-i Rüşdiye Nazırı'na hitaben kabul edilmesine dair yazacağı

---

[209] a.g.e., s.1433-1434

buyuruldusundan sonra nazırın yazısı üzerine rüus-ı hümayunu verilerek mektebe alınıyordu.[210]

I. Meşrutiyet'ten önce ise padişahın mutlak vekili sayılan Sadrazam, Tanzimat'ta yetkilerini giderek vekillerle paylaşmış ve 1876 Kanun-ı Esasi'sinde tüm vekilleri doğrudan doğruya atayan padişahın güvendiği bir kişi sıfatıyla sadece Heyet-i Vükela'nın başkanı konumuyla yetinmek zorunda kalmıştı. Ancak zaman zaman Sadrazamın da Padişaha karşı güçlü olduğu durumlar olmuştu. Nitekim, Sadrazam, Abdurrahman efendiyi Maarif Nezareti'ne tayin ederken sarfettiği sözler şayan-ı dikkattir: *"Biz onu iş görsün diye Maarife getirdik; bir müddet tecrübe ederiz, muvaffak olursa asaletini icra ederiz; yoksa yerine diğerini tayin ederiz"* diyerek[211] aslında bir bakıma o dönemde sahip olduğu gücü ortaya koyuyordu. Burada bu kadarla yetinip, daha fazla bilgiyi Maarif Nezareti'nin diğer makamlarla olan ilişkilerini anlatırken belirtmeyi düşünüyoruz.

Maarif Nazırı'nın Yetkileri ve Görevleri

Maarif Nazırı'nın önde gelen yetkileri arasında, Nezaret'e aid bütçeyi yaptırtmak, maarifle alakalı ve teşkilat içinde bulunan memurları tayin, değiştirme ve azletmek, mekteblere aid ders cetvellerini belirleme, düzenleme ve değiştirme (nazır, bunları önce teklif etmek yetkisine sahipken sonradan doğrudan doğruya belirleyebilir duruma gelmiştir), yurtdışına talebe göndermek[212], ya doğrudan doğruya veya oluşturulacak heyetlere başkanlık ederek bazı mekteblere tayin edilecek muallimleri seçmek (nazırın muallimleri seçme yetkisi de daha sonra doğrudan muallimleri tayin ve azletme şekline yükselmiştir), yine bazı mekteblere giriş için

---

210 BOA, Cevdet Maarif, no: 170 ve BOA, Cevdet Maarif, no: 24

211 Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, (Ankara, 1987), s. 15

212 Adnan Şişman, Tanzimat Dönemi'nde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri, İ Ü. Ede. Fak: Yakınçağ ve T.C. Tarihi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, (İstanbul, 1983), s. 8

gerekli olan imtihanları yapma veya yaptırma ve mekteblerin idaresiyle doğrudan veya tayin edeceği kişi veya heyetler eliyle ilgilenme ve nezareti altında tutmak, yayımlanan nizamname, talimatname ve kanunların icrasına nezaret etmek de vardır.

Genel Olarak Maarifle İlgili

Maarif Nazırı, ders cetvelerini belirleme, değiştirme konusunda tam yetkilidir. Nitekim, Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında 4 Cemaziyelevvel 1330/8 Nisan 1328/1912 tarihinde yayımlanan Darülfünun ve Şuabatının İnzibatına Dair Nizamname'[213]nin 13ncü maddesine göre, Maarif Nazırı, fakülte dahilinde nizam ve inzibatın bozulduğu durumda meclis-i muallimin başkanının görüşünü alarak veya doğrudan doğruya müdür-i umuminin yazı ile bildirmesi üzerine bir ders veya sınıfı tatil edilebilir hatta nazır darülfünun meclisinin görüşü alındıktan sonra veya gerekirse resen geçici olarak bir fakülteyi kapatılabilirdi.

Ancak, gözden kaçmamalıdır ki, ders cetvellerini belirlemede sadece maarifle ilgili olarak kurulmuş olan nezaretler değil bunların yanında diğer nezaretler, müslim, gayrimüslim ve yabancı özel kişiler ve kuruluşlar da teşkil ettikleri mekteblere münhasıran bu yetkiyi ellerinde bulundururlardı. Ancak bunlar daha sonra belirledikleri ders cetvellerini nezarete göndermeye mecbur tutulacaklar ve bir nebze olsun Tevhid-i Tedrisat'a kadar bu yetki gün geçtikce tek elde toplanma yoluna doğru ilerleyecekti. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Maarif Nezareti henüz daha ihdas edilmemişken ders cetvelleri o dönemde mevcud olan müesseseler tarafından belirleniyordu. Mesela; Mekatib-i Umumiye Nezareti'nin başında bulunan Kemal efendi mekatib-i sibyanın son senesinde okutulacak dersleri mekatib-i rüşdiyenin birinci senesinde okutulmak üzere tertib ve darülfünunda okunacak derslerin bazı

---

[213] Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 460-463

giriş mahiyetinde olan kısımlarını da rüşdiyelerin son sınıflarına ders olarak ilave etmiştir.[214]

Maarif Nazırı bu alanda da tam yetkili bir konumda bulunuyordu. Bu konuda bir örnek olmak açısından hemen şu verilebilir ki, 1869 yılına gelindiğinde Maarif Nazırı Safvet Paşa 26 Ağustos 1869 tarihinde Darülfünun'da okutulacak derslerin hocalarının seçilmesi hususunda bir rapor hazırlamıştı.[215] Ancak Safvet Paşa bu raporunda şubeleri gözönünde bulundurmadan bir ders programı hazırlamış ve sadece o dersleri verecek olan hocaların tespit ve tayinini teklif yoluna gitmişti.[216] Yine 1891'de çıkarılan yönetmelik ile Mekteb-i Mülkiye hocalarının atanması da Maarif Nazırı'nın onayına bağlı kılınmıştı.[217] Yine Maarif Nazırı Darülfünun içinde bu yetkisini kullanıyordu. Mesela, Nazır, darülfünun felsefe ve kelam dersleri için Meclis-i Maarif azası Abdülkerim efendiyi teklif etmişti. Ayrıca Maarif Nazırı ve Posta ve Telgraf ve Telefon Nazır Vekili Ahmed Şükrü beyin zamanında 29 Rebiyülahır 1333/16 Mart 1915 tarihinde yayımlanan Darülfünun Tıp Fakültesi ve Şuabatı Nizamnamesi'[218]ne göre de, darülfünun fakülte veya şubelerinde bir kürsü boşaldığında muallimler adaylıklarını kendileri koyabilecekleri gibi Maarif Nazırı da adaylar teklif edebilir (m. 11) ve eğer bir aday yeterli oyu alamazsa Maarif Nazırı adaylardan en çok oy alan birini müderrisliğe seçerdi (m. 12). Yine 1919'da Maarif Nazırı Ali Kemal bey Darülfünun öğretim üyeleri arasında büyük bir tasfiyeye girişmişti. Maarif Nazırı'nın başkanlık ederek bir heyet tarafından seçilen muallimlere misal olarak da Darülfünün'un Tıp şubesi'ne muallim seçimi için 1325/1907-1908'de toplanan ve Harbiye Maarif Nezareti ve

---

214 Fatma Aliye, **Cevdet Paşa ve Zamanı**, (İstanbul, 1332), Kanaat Matbaası, s. 51

215 BOA, İ, DH, no: 41632

216 BOA, İ, DH, no: 42253

217 Yücel Aktar, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları**, (İstanbul, 1990), s. 30

218 Düstur, 2nci tertib, 8nci cilt, s. 441-459

Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'den gönderilen murahhaslar ve Heyet-i Vükela'nın komisyona tayin ettiği üç üyeden oluşan komisyonun çalışması gösterilebilir. 24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[219]ye göre de mekatib-i ibtidaiye-i umumiye muallim-i evvelleri ile mekatib-i rüşdiye muallim-i sanileri ancak, Maarif Nazırı'nın izni altında vali tarafından tayin edilebirdi (m. 7). Bu dönemden sonra da Maarif Nazırı, bu yetkisini kullanamaya devam etmişti. Nitekim,1913 yılında Maarif Nazırı, İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nu Estetik ve Eğitim müderrisliğine atamıştı.[220] Yine Şükrü beyin zamanında 22 Şaban 1333/22 Haziran 1331/1915 tarihinde yayımlanan Darülmuallimin ve Darülmuallimat Nizamnamesi'[221]nin 17nci maddesine göre, Maarif Nazırı, gerekli vasıflara sahib olan yabancıları da darülmuallimin ve darülmuallimatın kendi ehliyetlerine uygun kısıma kayıd ve kabul edebiliyordu.

Nazırın diğer yetkilerinden olan imtihanları gerçekleştirme hususuna gelince şunlar söylenebilir. Nazır, imtihanlarda doğrudan bulunabileceği gibi tayin ettiği bir heyetle de imtihanı icra edebilir ve yine aynı usülle yapılacak imtihanların usüllerini koyabilirdi. Nitekim, 24 Cemaziyelevvel 1286/1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'[222]nin 177nci maddesine göre, her sene öğretimin tatil edilmesinden önce mekatib-i idadiye ve sultaniyenin talebeleri Dersaadet'te iseler Maarif Nazırı'nın başkanlığı altında bir cemiyet tarafından imtihana tabi tutulurlardı. Yine 8 Şubat 1870 Pazartesi günü Maarif Nazırı Saffet Paşa yanına Meclis-i Maarif Dairesi azasından Mecid efendi ve İlmiye Dairesi azasından Mustafa efendiyi de alarak Darülmuallimat'a talebe almak için 32 hanımı imtihana tabi tutmuştu. Ayrıca Nazır mükafatları bizzat kendi eliyle

---

219 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

220 Necmeddin Tozlu, **İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Eğtim Sistemi Üzerine Bir Araştırma**, (İstanbul, 1989), s. 19

221 Düstur, 2nci tertib, 7nci cilt, s. 649-659

222 Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 184-219

dağıtırdı. Yine 13 Safer 1287/1870 tarihinde yayımlanan Telif ve Tercüme Nizamnamesi'[223]nin 13ncü maddesine göre de nazır kitaplara verilecek mükafatları, müelliflerine veya mütercimlerine bizzat kendi eliyle verirdi.

Nazırın mektebleri, idare, teftiş ve denetleme işinde sahip olduğu yetkilerine gelince, 27 Rebiyülevvel 1257/19 Mayıs 1841 tarihinde Mekatib-i Rüşdiye Nazırı'nın görevi Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Maarif-i Edebiye'ye nezaret, haftada birer gün okulları teftiş, dersleri dinleyerek öğrencinin durumlarını ve aksaklıkları yerinde tesbit etmek ve giderilmesine çalışmaktı.[224] Yine, 1869 Safvet Paşa döneminde Nazır'ın yetkileri arasında Darülfünün'un idare edilmesi için tayin edilecek nazırın seçilmesi işlemi de bulunuyordu. Emrullah efendi de birinci maarif nazırlığının son aylarında yayımladığı bir talimatname ile Darülfünun şubelerinde birer Meclis-i Mualimin teşkil edilmesini öngörmüş ve 1912'de yine yine aynı nazır ikinci Maarif Nazırlığı zamanında da yayımladığı 4 Cemaziyelevvel 1330/21 Nisan 1912 tarihli talimatname ile bu Meclis-i Muallimler'in müdür ve Darülfünun'un umum müdürünün Nezaret'çe tayin edilmesini ve Darülfünun'da bir Darülfünun Divanı kurulmasını ve Maarif Nezareti ile Darülfünun arasındaki ilişkilerin bu divan vasıtasıyla yürütülmesini böylelikle hükümlere bağlıyordu.[225] 24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[226]ye göre de ancak Maarif Nazırı kabul ettiği durumda Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisleri her nahiye, karye ve mahallede tesisi gereken umumi ibtidai mekteplerin adedini, mevkilerini, derece ve keyfiyetini ve muallimlerin miktarını tayin edebilirdi (m. 57). Daha sonra ise, Maarif Nazırı ve Evkaf-ı Hümayun Nazır Vekili Said paşanın zamanında 15 Muharrem 1338/11 Teşrinievvel 1335/1919

---

223 Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 231-244

224 BOA, MMD, no: 8999, s. 52

225 Mehmed Ali Ayni, **Darülfünun Tarihi**, s. 52-53

226 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

tarihinde yayımlanan Darülfünun-ı Osmani Nizamnamesi[227] ile Maarif Nazırı Darülfünun'un başkanı olarak gösterilmiş ve Nazır, Darülfünun Emini vasıtasıyla Darülfünun'a nezaret eder denmiştir. Darülfünun emini müderrisler arasından seçilecek iki kişiden birinin Nazır tarafından atanmasıyla fakültelerin reisleriyle temsilcilerinden kurulu bir Darülfünun divanının başkanı olacaktı (m. 19). Böylelikle Darülfünun'a ilmi muhtariyet veriliyordu. Bunun yanısıra, Maarif Nazırı Darülfünun divan toplantılarına başkanlık (m. 23), divana idari vazifesi dahilinde bazı hususların görüşülmesi için işleri havale edebilirdi (m. 27). Aynı şekilde her medresenin başkanın seçimi de aza-yı mürettibenin müderrisler arasından seçtiği iki aday üzerine divanın görüşü de eklenerek, başkan tayin edilecek olanın Maarif Nazırı tarafından belirlenmesiyle olunurdu (m. 29). Yine bir medresenin başkanın azl edilmesi divanın kararı ile olup azil işlemi Maarif Nazırı tarafından yapılırdı (m. 30). Yukarıda belirtilen her medresenin başkanın seçimi de aza-yı mürettibenin müderrisler arasından seçtiği iki aday üzerine divanın görüşü de eklenerek, başkan tayin edilecek olanın Maarif Nazırı tarafından belirlenmesiyle olurdu hükmü, Maarif Nazırı Said paşanın zamanında 6 Muharrem 1341/30 Ağustos 1338/1922 tarihinde yayımlanan Darülfünun-ı Osmani Nizamnamesinin 12nci Maddesi Makamına Kaim Madde Hakkında Nizamname'[228]nin 1nci maddesiyle Meclis-i Müderrisince gösterilen adaylarından biri divanın oy çokluğuyla seçilir ve Maarif Nazırı tarafından Babıaliye arz ve memuriyete atanır şeklinde değiştirilmişti.

Maarif Nazırı'nın tek başına ya da ortaklaşa diğer organlarla beraber bazı yasaların uygulanmasına ve bunların uygulanmasına memur olmasına dair yukarıda bazı yetkileri olduğunu belirtmiştik şimdi bunları biraz açmak gerekirse, bununla ilgili bir çok hükmün bulunduğunu görürüz. Şöyle ki: -elbetteki Maarif Nazırı'nın icrasıyla mükellef olduğu yasalar maarifle ilgili olanlarıydı ve bu husus yasanın son maddesinde genellikle belirtilmişti- mesela; Maarif

---

227 Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 401-409

228 Düstur, 2nci tertib, 12nci cilt, s. 715

Nazırı Said paşa zamanında 16 Şaban 1330/17 Temmuz 1328/1912 tarihinde yayımlanan Muhafaza-yı Abidat Hakkında Nizamname'[229]nin 8nci maddesi, Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin nazırlığı sırasında 4 Muharrem 1327/21 Teşrinisani 1329/1913 tarihinde yayımlanan Ticaret Mektebi Nizamnamesi'[230]nin 10ncu maddesi ve 5 Safer 1332/21 Kanunuevvel 1329/1913 tarihinde yayımlanan Darülfünun Fahri Muallimliği Ünvanının İhdasına Dair Nizaname'[231]nin 3ncü maddesi, 5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[232]nın 101nci maddesi ve 27 Cemaziyelahır 1332/10 Mayıs 1330/1914 tarihinde yayımlanan Memalik-i Ecnebiyye Gönderilecek Talebe Hakkında Nizamname'[233]nin 25nci maddesi ve 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[234]nin 21nci maddesi ve 29 Rebiyülahır 1334/20 Şubat 1331/1915 tarihinde yayımlanan Darülfünun Tıp Fakültesi ve Şuabatı Nizamnamesi'[235]nin 85nci maddesi, ve 28 Rebiyülahır 1333/2 Mart 1331/1915 tarihinde yayımlanan Matbaa-yı Amire Nizamnamesi'[236]nin 20nci maddesi ve 22 Şaban 1333/22 Haziran 1331/1915 tarihinde yayımlanan Darülmuallimin ve Darülmuallimat Nizamnamesi'[237]nin 39ncu maddesi ve 14 Zilkade 1333/10 Eylül 1331/1915 tarihinde yayımlanan Tabib Muavinliği Mektebi Nizamnamesi'[238]nin 15nci maddesi ve 21 Zilkade 1333/16 Eylül 1331/1915 tarihinde yayımlanan Dilsiz ve Sağır Mektebleri Nizamnamesi'[239]nin 25nci

---

229 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 599-600

230 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 75-76

231 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 145

232 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

233 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 743-748

234 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

235 Düstur, 2nci tertib, 8nci cilt, s. 441-459

236 Düstur, 2nci tertib, 7nci cilt, s. 493-496

237 Düstur, 2nci tertib, 7nci cilt, s. 649-659

238 Düstur, 2nci tertib, 7nci cilt, s. 740-742

239 Düstur, 2nci tertib, 7nci cilt, s. 745-748

maddesi ve 12 Cemaziyelahır 1334/2 Nisan 1332/1916 tarihinde yayımlanan Mülazemet Rüusu (Bakalorya) İmtihanlarına Mütedair 19 Cemaziyelahır 1331 Tarihli Nizamnameye Müzeyyel Mevadd-ı Nizamiye'[240]nin 4ncü maddesi ve 7 Rebiyülevvel 1335/19 Kanunuevvel 1332/1916 tarihinde yayımlanan Musiki Encümeni ve Dar-ül-elhan Talimatnamesi İle Dar-ül-elhan Programı'[241], Maliye Nazırı ve Maarif Nazırı Vekili Cavid beyin zamanında 5 Ramazan 1335/25 Haziran 1333/1917 tarihinde yayımlanan Asar-ı Nakşiye Müzesi Nizamnamesi'[242]nin 12nci maddesi, Maarif Nazırı Nazım paşa zamanında 7 Zilhicce 1336/14 Eylül 1334/1918 tarihinde yayımlanan Mülazemet Rüusu (Bakalorya) İmtihanlarına Mütedair Nizamnameye Müzeyyel 12 Cemaziyelahır 1334 Tarihli Nizamname Hükmünün Seferberliğin Hitamından Altı Ay Nihayetine Kadar Temdidi Hakkında Nizamname'[243]nin ve Maarif Nazırı Ali Kemal beyin zamanında 29 Receb 1337/30 Nisan 1335/1919 tarihinde yayımlanan Darülmuallimin Talebesi İle Mekatib-i Sultaniye Meccani Talebesinin Taht-ı Silaha Alınıp Avdet Edenlerin 22 Şaban 1333 Tarihli Darülmuallimin ve Darülmuallimat Nizamnamesinin Bazı Ahkamından İstisnası Hakkında Kararname[244]nin 3ncü maddeleri, Maarif Nazırı Said paşa zamanında 21 Zilkade 1337/18 Ağustos 1335/1919 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatına Dair 8 Ramazan 1332 ve 17 Temmuz 1330 Tarihli Nizamnamenin 20, 21, 22, 23ncü Mevad-ı Kaimesi Hakkında Nizamname'[245]nin 4ncü ve Gurre-i Zilhicce 1337/28 Ağustos 1335/1919 tarihinde yayımlanan 12 Cemaziyelevvel 1336 Tarihli Dar-ül-eytamlar Müdüriyet-i Umumiyesi Hakkında Kanunu Muaddel

---

240 Düstur, 2nci tertib, 8nci cilt, s. 897

241 Düstur, 2nci tertib, 9ncu cilt, s. 24-25

242 Düstur, 2nci tertib, 9ncu cilt, s. 699-701

243 Düstur, 2nci tertib, 10ncu cilt, s. 588

244 Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 229

245 Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 351-352

Kararname'[246]nin 2nci ve 15 Muharrem 1338/11 Teşrinievvel 1335/1919 tarihinde yayımlanan Darülfünun-ı Osmani Nizamnamesi'[247]nin 56ncı ve 21 Safer 1338/15 Teşrinisani 1335/1919 tarihinde yayımlanan Mülazemet Rüusu (Bakalorya) İmtihanları Hakkında 19 Cemaziyelahır 1331 Tarihli Nizamnameye Müzeyyel Muvakkat Nizamname'[248]nin 6ncı maddesi, Şura-yı Devlet Başkanı ve Maarif Nazır Vekili Mustafa Arif beyin zamanında 19 Zilkade 1339/26 Temmuz 1337/1921 tarihinde yayımlanan 15 Muharrem 1338 Tarihli Darülfünun Nizamnamesinin 15nci Maddesini Muaddel Nizamname'[249]nin ve Maarif Nazırı ve Evkaf-ı Hümayun Nazır Vekili Said paşa zamanında 20 Şevval 1340/17 Haziran 1338/1922 tarihinde yayımlanan 15 Muharrem 1338 Tarihli Darülfünun-ı Osmani Nizamnamesine Müzeyyel Nizamname'[250]nin ve 18 Zilhicce 1340/12 Ağustos 1338/1922 tarihinde yayımlanan Darülfünun'un Şahsiyet-i Hükmiyesi Hakkında Kararname'[251]nin ve 6 Muharrem 1341/30 Ağustos 1338/1922 tarihinde yayımlanan Darülfünun-ı Osmani Nizamnamesinin 12nci Maddesi Makamına Kaim Madde Hakkında Nizamname'[252]nin 3ncü maddeleri gibi daha bir çok misal verilebilir.

Bazen de Maarif Nazırı bu mükellefiyetini yasanın konusuna bağlı olarak değişen başka kimselerle paylaşırdı. Mesela; Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında 28 Rebiyülahır 1332/13 Mart 1330 tarihinde yayımlanan Mekatib İnşaatıçün Maarif Nezareti'nce 600.000 Liralık Bir Mukavelename Akdine Mezuniyeti Mutazammın Kanun-ı Muvakkat'[253]ın ve 28 Rebiyülahır 1332/13 Mart 1330/26 Mart 1914 tarihinde yayımlanan Alat ve Edevat-ı Dersiyeye

---

246 Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 359

247 Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 401-409

248 Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 446

249 Düstur, 2nci tertib, 12nci cilt, s. 456

250 Düstur, 2nci tertib, 12nci cilt, s. 662

251 Düstur, 2nci tertib, 12nci cilt, s. 697

252 Düstur, 2nci tertib, 12nci cilt, s. 715

253 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 324

Muktazi 40.000 Liranın Maarif Nezareti'nin 5 Senelik Bütçelerinde Münakaleten Sarfı Hakkında Kanun-ı Muvakkat'[254]ın 3ncü maddelerine göre, bu kanunun icrasına Maliye ve Maarif Nazırları ve 10 Cemaziyelevvel 1332/24 Mart 1330/1914 tarihinde yayımlanan Vilayat Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisleri Aza-yı Müntehibesinin Suret-i İntihabı Hakkında Nizamname'[255]nin 12nci maddesine göre, bu nizamnamenin hükümlerinin icrasına Dahiliye ve Maarif Nazırları ve 10 Cemaziyelahır 1335/2 Nisan 1333/1917 tarihinde yayımlanan Dar-ül-eytamlar Müdüriyet-i Umumiyesi Teşkili ve Müteferriatı Hakkında Kanun'[256]un 9ncu maddesine ve 20 Cemaziyelahır 1335/12 Nisan 1333/1917 tarihinde yayımlanan Sınaat-ı Nefise Sergisi Nizamnamesi'[257]nin 22nci maddesine göre bu kanunun icrasına Maliye ve Maarif Nazırları, 16 Zilhicce 1335/8 Teşrinievvel 1333/1917 tarihinde yayımlanan Dar-ül-Hilafe-ül Aliyye Medresesiyle Taşra Medarisi Hakkında Nizamname'[258]nin 39ncu maddesine göre, bu nizamnamenin icrasına Şeyhülislam, Evkaf-ı Hümayun, Harbiye, Hariciye ve Maarif Nazırı, Maarif Nazırı Vekili Ali Münif efendinin zamanında 12 Cemaziyelevvel 1336/24 Şubat 1334/1918 tarihinde yayımlanan 10 Cemaziyelahır 1335 Tarihli Dar-ül-eytamlar Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Teşkili Hakkındaki Kanuna Müzeyyel Kanun'[259]un 5nci ve Maarif Nazırı Said paşanın zamanında 20 Şevval 1337/19 Temmuz 1335/1919 tarihinde yayımlanan Mülga Müdafaa-yı Milliye Cemiyetine Aid Sepet Fabrikasının Dar-ül-eytam'a Devri Hakkında Kararname'[260]nin 3ncü maddelerine ve 21 Zilkade 1337/18 Ağustos 1335/1919 tarihli Mekatib-i Sultaniye ve İdadiye Talebesinden Alınacak Ücuratın Suret-i Tayini İle Leyli Meccani

---

254 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 324-325

255 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 397-399

256 Düstur, 2nci tertib, 9ncu cilt, s. 575-576

257 Düstur, 2nci tertib, 9ncu cilt, s. 648-651

258 Düstur, 2nci tertib, 9ncu cilt, s. 745-752

259 Düstur, 2nci tertib, 10ncu cilt, s. 106-107

260 Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 319

Talebenin Adedi Hakkında Kararname'[261]nin 6ncı ve Maarif Nazırı ve Adliye Nazır Vekili Fahreddin paşa zamanında 10 Zilkade 1338/27 Temmuz 1336/1920 tarihinde yayımlanan Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'nin Maarif-i Umumiye Nezareti'ne Raptı ve Teferrüatı Hakkında Kararname'[262]nin 5nci ve Maarif Nazırı Mehmed Hadi beyin zamanında 12 Zilhicce 1338/28 Ağustos 1336/1920 tarihinde yayımlanan Mülga Müdafaa-yı Milliye Cemiyetine Aid Sepet Fabrikasının Eşya-yı Mevcudesiyle Dar-ül-eytam'a Devri Hakkında Kararname'[263]nin 4ncü maddesine göre bu kanunun icrasına Maliye ve Maarif Nazırları, Adliye Nazırı ve Maarif Nazır Vekili Arif Hikmet beyin zamanında 7 Cemaziyelevvel 1339/12 Kanunusani 1337/1921 tarihinde yayımlanan İstanbul Vilayeti Mekatib-i İbtidaiyesi İçin Teşkil Olunacak Himaye-i Mekatib Encümenleri Hakkında Kararname'[264]nin 6ncı maddesine göre bu kararnamenin icrasına Dahiliye, Maliye ve Maarif Nazırları, Maarif Nazırı Said paşa zamanında 8 Rebiyülevvel 1341/30 Teşrinievvel 1338/1922 tarihinde yayımlanan Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'den Tard Olunan Talebenin Tıb Fakültesine Kayıd ve Kabul Olunmaması Hakkında Karar'[265]ın 3ncü maddesine göre de, bu kararnamenin icrasına Harbiye ve Maarif Nazırları ortaklaşa memurlardı.

Genel Olarak Teşkilatla İlgili

Maarif Nazırı'nın teşkilata dair olan yetkileri ve görevlerinin başında teşkilatta görevlacak ve doğrudan Maarif Nezareti'ne bağlı olan idarecileri atama, değiştirme ve azletme gelirdi. Bunlara misal çokfazla olmasından dolayı biz burada sadece birkaçını vermekle yetineceğiz. Nitekim 20 Rebiyülahir 1312/21 Ekim 1894 tarihli bir irade[266]de, Maarif Nazırı Matbaa-i Amire müdüründen sorumlu hale

---

261 Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 342-343

262 Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 173

263 Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 187

264 Düstur, 2nci tertib, 12nci cilt, s. 374-375

265 Düstur, 2nci tertib, 12nci cilt, s. 756-757

266 BOA, İ, Hususiye, no: 70

getiriliyor ve matbaada basılacak eserlerin denetimi Nazır'ın başkanlığında Maarif Nezareti'ne bırakılıyordu. Ahmed Şükrü beyin nazırlık zamanında 28 Rebiyülahır 1333/2 Mart 1331/1915 tarihinde yayımlanan Matbaa-yı Amire Nizamnamesi'[267]nin 4ncü maddesine göre de Matbaa-yı Amire Müdürü Maarif Nazırına karşı sorumlu kabul ediliyordu. Yine 24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[268]ye göre de Maarif Nazırı, Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisleri'ne üye olmak üzere iki maarif müfettişini seçerek gönderebilme hükmü kabul ediliyordu (m. 53). Bunun gibi yine Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[269]yle Maarif Nazırı'nın doğrudan doğruya emri altında 12 tane maarif müfettiş-i umumisi ve bir de tedrisat-ı hususiye müfettişi bulunacaktı (m. 15). Ayrıca Maarif Nazırı, Meclis-i Kebir-i Maarif'in senevi kısmı üyeleri olan 10 tane vilayet maarif müdürü, 5 tane mekatib-i sultaniye ve idadiye müdür ve muallimi, 5 tane vilayet darülmuallimleri müdür ve mualimi, 10 tane mekatib-i rüşdiye ve ibtidaiye muallimi, 5 tane mekatib-i hususiye müdür ve muallimi ile adedi 12'yi aşmamak üzere hariçten alınacak diğer maarif erbabını seçerdi (m. 17). Maarif Nazırı Ahmed Şükrü bey zamanında 10 Cemaziyelevvel 1332/24 Mart 1330/1914 tarihinde yayımlanan Vilayat Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisleri Aza-yı Müntehibesinin Suret-i İntihabı Hakkında Nizamname'[270]nin 7nci maddesine göreyse Maarif Nazırı, Maarif Müdürü'nün Vilayet Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi'nin toplanmasından en az 15 gün önce seçtiği tedrisat-ı ibtidaiye müfettişini kabul etmek veya reddetmek hakkına sahip olup durumu maarif müdürüne bildirirdi.

---

267 Düstur, 2nci tertib, 7nci cilt, s. 493-496

268 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

269 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

270 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 397-399

Maarif Nazırı'nın teşkilatın içinde bulunan ya da dışında oluşturulan meclisler ve divanlar hakkında sahip olduğu yetkiler ve yapmakla mükellef olduğu görevler ise şunlardı: Bu meclisleri toplantıya davet etmek, bunlara başkanlık etmek, sürelerini tayin ederek gerekli görürse olağanüstü olarak toplantıları uzatmak, alınacak kararlar üzerinde ya görüş bildirmek yahut kararlara bizzat iştirak etmek, v.s. Mesela, 8 Şaban 1328/2 Ağustos 1326/15 Ağustos 1910 tarihli Tedrisat-ı Taliye Encümenlerinin Suret-i Teşkil ve Vezaifi Hakkında Nizamname'[271]nin 3ncü maddesine göre, Maarif Nazırı, Tedrisat-ı Taliye Encümenleri'ni olağanüstü toplantıya davet edebilirdi. Yine Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[272]ye göre, Maarif Nazırı, Meclis-i Kebir-i Maarif'in senevi kısmını her sene Temmuz başında toplantıya çağırır ve başkanlık ederdi. Ayrıca nazır gerekli görürse 1 ay olan toplantı süresini uzatabilirdi. Bununla beraber, Meclis-i Kebir-i Maarif Nazır tarafından havale olunan işler hakkında da görüşüp karar vermek zorundaydı (m. 20). Daha sonraki dönemde, Maarif Nazırı ve Evkaf-ı Hümayun Nazır Vekili Said paşa zamanında 15 Muharrem 1338/11 Teşrinievvel 1335/1919 tarihinde yayımlanan Darülfünun-ı Osmani Nizamnamesi'[273]yle de, Darülfünun divanının ayda bir Maarif Nazırının başkanlığı altında toplanması ve gerektiğinde Nazır'ın divanı olağanüstü toplantıya çağırabilmesi ilkeleri kabul edilmişti (m. 28). Bunun yanısıra bu konuda başkaca verilebilecek misallerden biri de Maarif Nazırı Ve Evkaf-ı Hümayun Nazır Vekili Said paşa zamanında 20 Şevval 1340/17 Haziran 1338/1922 tarihinde yayımlanan 15 Muharrem 1338 Tarihli Darülfünun-ı Osmani Nizamnamesine Müzeyyel Nizamname'[274]nin 1nci maddesine göre, medrese meclisi ile divan arasındaki çıkacak bir

---

271 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 646-647

272 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

273 Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 401-409

274 Düstur, 2nci tertib, 12nci cilt, s. 662

anlaşmazlıkta çözüme Maarif Nazırının teklifi üzerine Darülfünun divanı resen karar verebilmesiydi.

MAARİF NEZARETİ MÜSTEŞARI[275]

Hatırlanacağı üzere, 18 Receb 1273/14-15 Mart 1857 tarihinde Maarif-i Umumiye Nazırlığı'na Sami Abdurrahman Paşa tayin edilmişti.[276] Bu tayinden sonra bir ay geçmeden Mekatib-i Umumiye Nezareti, Maarif-i Umumiye Nezareti müsteşarlığına dönüştürülerek Maarif Nezareti'nin de lik müsteşarlığına 25 Şaban 1273/20 Nisan 1857 tarihinde Mekatib-i Umumiye Nazırı Hayrullah efendi geçirilmişti.[277] Bu gelişme Nezaret'in yetkileri bakımından önemliydi. Çünkü; varolan iki başlılık enazından görünürde artık nezaret teşkilatının içinden çıkarılmıştı. Daha sonra bu göreve memuriyete Mehmed Fuad Paşa'nın Sadrazamlığı zamanında yani 1862 Ekimi'nde Maarif Meclisi Reisi bulunan kimyager Derviş Paşa getirilmişti.

Ardından 1878 yılında görülmeyen müsteşarlık memuriyetinin tekrar ihdas edildiğini de görüyorüz.[278] Daha sonra, Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[279]yle de, Meclis-i Kebir-i Maarif; daimi ve senevi olmak üzere iki kısma ayrılıyor ve Meclis-i Kebir-i Maarif'in Daimi Kısmının, Maarif Nezareti Müsteşarı'nın başkanlığı

---

[275] Daha fazla bilgi için bkz. BOA, İ, DH, no: 28547 ve BOA, İ, DH, no: 28589 ve BOA, İ, DH, no: 28659 ve BOA, İ, DH, no: 50465 ve BOA, İ, DH, no: 24799

[276] BOA, İ, DH, no: 24663 ve Takvim-i Vekayi, no: 552 ve Lütfi Ahmed, **Lütfi Tarihi**, c. IX, s. 135 ve Mahmud Cevat '**A.g.e.**', s. 66

[277] BOA, İ, DH, no: 24799 ve Lütfi Ahmed, **Lütfi Tarihi**, c. IX, s. 135 ve Mahmud Cevat '**A.g.e.**', s. 66

[278] Salname-i Devlet-i Aliye, (1296)

[279] Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

altında 15 günde bir veya lüzum görüldükçe başkanın daveti üzerine olağanüstü olarak toplanmasına karar veriliyordu (m. 17, 19). Yine aynı nazır zamanında 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[280]ye ve Maarif Nazırı Ahmed Şükrü bey zamanında 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[281]ye göre, terbiye ve tedrisata ait Maarif Kanunu'na tabi tüm ilim ve sanata yönelik müessese ile kütübhane ve müze gibi daireleri teşkil ve idare etmek görevi Maarif Nezareti'ne veriliyordu (m. 1). Maarif Nezareti de bu idare hizmetlerini Nezaret tarafından tayin olunan memurlar ve özellikle müsteşar eliyle doğrudan doğruya icra eder denilmekteydi (m. 2). Ayrıca Müsteşarın, yukarıda belirtildiği gibi bu nizamnameyle de Meclis-i Kebir-i Maarif'in daimi kısmına başkanlık etmesi kabul edilmişti (m. 17). 1914 tarihli nizamnamenin 20nci maddesine göreyse Müsteşar, Meclis-i Kebir-i Maarif'in tümüne başkanlık ederdi. Prusya Maarif Nezareti teşkilatı içinde müsteşar Nezaret'in dahili teşkilatının şefi ve maarif faaliyetlerinin sevk ve idaresinde Nazır'ın vekil ve muaviniydi. Aynı zamanda parlamentoya da üye olabilirdi. Bunun yanısıra Maarif Nezareti Merkez Teşkilatı'nda yer alan dairelerden bir veya birkaç tanesinin müdürlüğünü de bizzat elinde bulundurabilirdi. Yalnız Nezaret müsteşarı sadece bir meslek adamı olmakla kalmayarak aynı zamanda siyasi bir şahsiyete de sahipti. Genellikle Nazır ve müsteşar tayin edilirken farklı partilere mensub olmalarına dikkat edilirdi.

1336/1918'de Bab-ı Ali, Maarif Nezareti'nden bir ıslahat projesi istemiş ve bu projenin yapımı Müsteşar Ali Reşad beye havale edilmişti. Ali Reşad bey de bir komisyon teşkil ederek burada bir layiha hazırlayarak Maarif Nazırı Hadi Paşaya sunmuş ve

---

280 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

281 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

buradan da layiha Bab-ı Ali'ye takdim edilmişti.[282] Buradan da anlaşılacağı üzere müsteşar, Nezaret'in emri üzerine kanun layihalarını hazırlamakla da yükümlüydü.

MAARİF NEZARETİ MÜŞAVİRLİĞİ

Mütareke devrinde Nezaret'e müşavir ünvanıyla Prusya Eğitim Bakanlığı erkanından bir uzman getirilerek yapılan işler hakkında görüş ve tavsiyelerinden faydalanılmaya çalışılmıştır. Böylece Nezaret Müşavirliği ilk defa ihdas edilmiş olunuyordu. Bu müşavirin tavsiyesi ve fikri üzerine Telif ve Tercüme Heyeti'nin lağvedilmiş ve Meclis-i Kebir-i Maarif'in küçük bir kadro ile yeniden kurulmuştu.

TEDRİSAT-I İBTİDAİYE DAİRESİ[283]

Tedrisat-ı İbtidaiye Dairesi'nin tarihi gelişimine bakmak icab ederse, öncelikle bu konuda Nezaret içinde kurulan ilk organ, Maarif-i Umumiye Heyeti'nin, 2 Ramazan 1280/10 Şubat 1864 tarihli bir irade ile *Mekatib-i Sibyan-ı Müslime Komisyonu* ve *Mekatib-i Rüşdiye ve İlmiye Komisyonu*[284] adlı ile iki komisyon haline getirilmesiyle oluşmuştur. Mekatib-i Sibyan-ı Müslime Komisyonu her türlü İslam dini kitablarının incelenmesi konularında görevlendirilmişti. Bu *Mekatib-i Sibyan-ı Müslime Komisyonu* daha sonra, 1879 yılında Mekatib-i Sibyaniye Dairesi şeklini

---

[282] Necmeddin Tozlu, **a.g.e.**, s. 18. Bu layiha için bkz. **Maarif Hakkında Layihalar**, (1339-1923)

[283] Daha geniş bilgi için bkz. BOA, İ, DH, no: 99202

[284] BOA, İ, MM, no:1204 ve Sadaret tezkeresinin ilk kısımlarında Mekatib-i Rüşdiye ve İlmiye Komisyonu adı son kısımlarda Mekatib-i Rüşdiye-i Muhtelite olarak geçmektedir. Bkz. Mahmud Cevad, 'a.g.e.', s. 82

almıştır. Bu dairenin yetki ve vazifeleri de Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile tayin edilmiş ve bir hükme bağlanmıştır. Bu nizamname uyarınca daire, imparatorluk dahilinde ilköğretimi düzene koymak, yaymak, hocaları tayin etmek ve idari işlere bakmakla görevliydi.[285] Mesela; 17 Cemaziyelahir 1299/6 Mayıs 1882 tarihli ilan ile Darü'l-ameliyat'a hoca tayin olunmak arzusunda bulunacak talebelerin Mekatib-i İbtidaiye Dairesi'ne müracaat etmeleri prensibi kabul edilmişti.[286]

Daha sonra 1299/1881'de usul-i cedide göre öğretim yapan ibtidai okulların açılması ve bunların çoğalması üzerine Mekatib-i Sibyaniye Dairesi lağvedilerek yerine Mekatib-i İbtidaiye Dairesi adıyla yeni bir daire kurulmuştur. Böylelikle bir yenilik olarak, Mekatib-i Sibyaniye Dairesi'nin adı Mekatib-i İbtidaiye Dairesi olarak değiştirilmiş oluyordu.[287] Bu değişikliğin anlamı artık Maarif Nezareti'nin ilköğretimde usul-i cedid üzere eğitim ve öğretim yapan okullara ağırlık vermesiydi. Ayrıca Nezaret, 'sibyan okulları'nın zihinlerde yaptığı çağrışımları silip ibtidai kelimesi ile ilköğretime yeni bir anlayış getirme istemiştir. 1886 yılına geldiğimizde de Nezaret'in yeni idarelere taksim edilmiş olduğunu görüyoruz. İşte bunlardan biri de Mekatib-i İbtidaiye İdaresidir.[288] Bu idare,

Müdür,

1 başkatib,

5 adet katib,

4 adet de Mekatib-i İbtidaiye Müfettişi'nden oluşuyordu.

---

285 Mahmud Cevat, 'a.g.e.', s. 225

286 Mahmud Cevat, 'a.g.e.', s. 214

287 Salname-i Devlet-i Aliye, (1300)

288 BOA, İ, Maarif, no: 3057-2

1319 Maarif Salnamesinden anladığımıza göre de Mekatib-i İbtidaiye İdaresi'nin bu sefer kadros biraz genişlemişti. Şöyle ki:

Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettiş Muavinliği inzimamiyle müdür

Başkatib

5 adet Katib

4 adet Mekatib-i İbtidaiye Müfettişi

İnas Mekatibi Müfettişi

Zükur Mekatibi Müfettişi

1321 salnamesine baktığımızda kadronun hemen hemen aynı kaldığını görüyoruz:

Başkatib

Mümeyyiz

Müfettiş dahil 5 adet Katib

5 adet Mekatib-i İbtidaiye Müfettişi

İnas Mekatibi Müfettişi

Zükur Mekatibi Müfettişi

Mekatib-i İbtidaiye İdaresi'nin görevlerine bakmak icab ederse, bunların; Maarif Nizamnamesi'ne uygun olarak memalik-i mahrusa-i şahanede tedrisat-ı ibtidaiyenin yayılması ve gelişmesine

gayret göstermek ve temin edilmesi için gerekli sebepleri oluşturmaya çalışmak ve bunun için heyet-i talimiyeyi seçmekti.[289]

Daha sonra, Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[290]yle Mekatib-i İbtidaiye İdaresi yerine Tedrisat-ı İbtidaiye Dairesi ismi geçiyordu. Ardından da bu dairenin 5 şubeye ayrıldığı belirtiliyordu.

1- Memurin ve Muallimin Şubesi

Görevleri, Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişleri'yle katiblerin ve darülmuallimin ve darülmuallimat-ı ibtidaiye ve rüşdiyeler ile mekatib-i rüşdiye memur ve muallimlerinin tayin, terfii ve taltifleri hakkında teklif ve görüş beyan etmek, bunların sicil, azil ve emeklilik işlemlerini icra etmek, inzibati cezaları ve iddialara dair olan hususatı neticelendirmek, mekatib-i ibtidaiye muallimlerini maaşlarına ve memuriyet çeşitlerine göre sınıflara taksim etmek, kayıtlarını tutmaktı.

2- Tedrisat Şubesi,

Görevleri, mekatib-i ibtidaiyenin mücmel ve mufassal ders cetvellerinin tertib ve değiştirilmesine ve ders düzenleri ile dahili talimatlarına ve tedris yöntemlerine yönelik olan lahiyaları yapmak, ders kitablarını seçip tedarik etmek, imtihan ve şehadetname işlerini görmek, istatistik işlemini yapmaktı.

3- Teftiş Şubesi,

Görevleri, tedrisat-ı ibtidaiye-i umumiye ve hususiye'nin teftiş işlemlerine bakmak, Vilayet Maarif Müdürü ve

---

289 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1319), s. 45 ve Salname-i Nezareti-i Maarif-i Umumiye, (1321), s. 42

290 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

Müfettişleri'nin ve Tedrisat-i İbtidaiye Müfettişleri'nin tedrisat-ı ibtidaiyeye yönelik olarak nezarete gönderecekleri raporları tedkik etmek, mekatib-i ibtidaiye-i hususiyeye verilecek mükafaat ve yapılacak yardımlar hususunda görüş beyan etmekti.

4- Hesabat Şubesi,

Görevleri, mekatib-i ibtidaiye-i umumiye için devlet bütçesinde kayıtlı olan tahsisatın tahakkuk ve havale işlemlerini yapmak, darülmuallimin ve darülmuallimat-ı ibtidaiyelerin ve mekatib-i rüşdiyelerin hesab kayıtlarını tutmak, ücretsiz şakirdan işlemleri gerçekleştirmekti.

5- Teşkilat Şubesi,

Görevleri, mektebler ihdas etmek, inşa ve levazım-ı tedrisiye ve mekteblerin sıhhi, muallim ve mekteb kütübhaneleri ve mükafaat kitabları işlerine bakmak, mekteb inşası ve esas ve levazım-ı tedrisiye tedariki için nahiyelere verilecek paraların dağıtılmasına nezaret etmek (m. 7).

Ayrıca, bu nizamnameyle yine Tedrisat-ı İbtidaiye Dairesi'ne dahil olmak üzere Tedrisat-ı İbtidaiye Encümeni adıyla Nezaret memurlarından oluşan iki heyet de teşkil edilmişti (m. 8).

Tedrisat-ı İbtidaiye Dairesi'nin başında dairenin tüm işlemlerinden mesul bir müdür bulunuyordu. Ayrıca şubelerin de birer başkanı olup, bunlar ya başkan ya müdür yardımcısı ya da mümeyyiz ünvanına sahip olup, maiyetinde lüzumu kadar memur ve katib istihdam edebiliyorlardı (m. 13). Bununla beraber yine, Tedrisat-ı İbtidaiye Dairesi müdürü ve şube başkanların yüksek bilgili ve en az beş sene muallimlikte bulunmuş olan kişilerden seçilmeleri prensibi getirilmişti (m. 14).

Daha önce 5 şubeye ayrılmış bulunan Tedrisat-ı İbtidaiye Dairesi, Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında 7 Ramazan

1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[291]yle 2 şubeye düşürülüyordu. Bunlar;

1- Memurin ve Muallimin Şubesi,

Görevleri, tedrisat-ı ibtidaiye memur ve mualliminden tayin ve azil ile ilgili özel kanunlar gereğince nezarete ait olanlarının tayin, terfi ve taltifleri hakkında teklif ve görüş beyan etmek, inzibati cezalar, taleb ve şikayetlere dair olan hususları bir neticeye bağlamak, bunların azil ve emeklilik işlemlerini yapmak, tüm sicil kayıtlarını icra etmekti.

2- Teşkilat ve Tedrisat Şubesi,

Görevleri, mekatib-i ibtidaiyenin mücmel ve mufassal ders cetvellerini düzenlemek, değiştirmek, düzenleme dosyaları ile dahili talimatlar ve tedris yöntemleri lahiyalarını hazırlamak, mekteblerin inşa, levazım-ı tedrisiyeye, muallimin işleri ile mekteb kütübhaneleri, mükafaat kitablarına, mekteb inşası, esas ve levazım-ı tedrisiye tedariki için verilecek paralara yönelik olarak nezarete aid olan işlere bakmaktı (m. 6).

Bu nizamnameyle Tedrisat-ı İbtidaiye Dairesi'nin başında bulunan müdürün ünvanı umum müdür ve şubelerin başında bulunan başkanların ünvanları da müdür olarak değiştirilmişti (m. 16). Ayrıca önceki nizamnamede daire müdürü ve şube başkanı olmak için aranan enaz 5 yıllık muallimlik deneyim şartının yanına bir de, bu nizamnameyle enaz 5 yıllık idari deneyim şartı ekleniyordu (m. 17). Maarif Nazırı Said paşa zamanında 21 Zilkade 1337/18 Ağustos 1335/1919 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatına Dair 8 Ramazan 1332 ve 17 Temmuz 1330 Tarihli Nizamname'nin 20, 21, 22, 23ncü Mevad-ı Kaimesi

---

[291] Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

Hakkında Nizamname'[292]ye göre Tedrisat-ı İbtidaiye Dairesi umum müdürü, Meclis-i Kebir-i Maarif üyeleri arasında bulunuyordu (m. 1). Tedrisat-ı İbtidaiye Dairesi'nin bu görevlerine Prusya'da Maarif Nezareti'nin 2nci dairesi olan "II. Unterrichtsabteilung" yerine getiriyordu.[293] Ayrıca bu daire aynı şekilde bir umum müdür "Ministerialdirektor" ve muavini "Ministeriladirigent" tarafından idare ediliyordu.[294]

Tedrisat-ı İbtidaiye Dairesi'nin Görevleri

Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[295]ye göre Tedrisat-ı İbtidaiye Dairesi'nin görevleri, maarif-i ibtidaiyeye aid umumi ve hususi tüm tedris müesseselerini idare, çocuk bahçesi ve ana mektebi, mekatib-i sıbyaniye, mekatib-i ibtidaiye, mekatib-i rüşdiye, darülmuallimin ve darülmuallimat-ı ibtidaiye ve rüşdiyelere nezaret (m. 6), Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[296]nin 21nci maddesine ve Maarif Nazırı Said paşa zamanında 21 Zilkade 1337/18 Ağustos 1335/1919 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatına Dair 8 Ramazan 1332 ve 17 Temmuz 1330 Tarihli Nizamname'nin 20, 21, 22, 23ncü Mevad-ı Kaimesi Hakkında Nizamname'[297]ye göre, Meclis-i Kebir-i Maarif Tedrisat İdareleri tarafından verilecek talimat, ders cetvelleri ve ders kitabları seçimi ve mektebler ve tedrisata yönelik her türlü nizam ve kanun layihaları hakkında fikir beyan etmek, Levazım İdaresi

---

292 Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 351-352

293 Reşat Şemsettin, a.g.e., s. 139-140

294 Reşat Şemsettin, a.g.e., s. 119-120

295 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

296 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

297 Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 351-352

Vezaifi Hakkında Karar Sureti'[298]ne göre Levazım İdaresi'nin satın alma ve imal etme işlemini yapabilmesi için talimat vermekti.

TEDRİSAT-I TALİYE DAİRESİ

Tedrisat-ı Taliye Dairesi'nin tarihi gelişimine bakmak icab ederse, öncelikle bu konuda Nezaret içinde kurulan ilk organ, Maarif-i Umumiye Heyeti'nin, 2 Ramazan 1280/10 Şubat 1864 tarihli bir irade ile *Mekatib-i Sibyan-ı Müslime Komisyonu* ve *Mekatib-i Rüşdiye ve İlmiye Komisyonu*[299]adlı ile iki komisyon haline getirilmesiyle oluşturulmuştur. Mekatib-i Rüşdiye ve İlmiye Komisyonu ülkedeki bütün çocukların eğitilmesi konularında görevlendirilmişti. Bu komisyon daha sonra, 1879 yılında Mekatib-i Rüşdiye Dairesi şeklini almıştı.

Mekatib-i Rüşdiye Dairesi, rüşdiyelerin ıslahı, programlarının yapılması ve öğretmenlerin teftişi ile ilgileniyordu. Daha sonra, bu dairenin müdürlüğüne devrin en iyi maarifçisi olan Selim Sabit efendi tayin edilmişti. Çünkü bu dönemde askeri rüşdiyeler de Maarif Nezareti'ne devredilerek işler biraz daha yoğunluk kazanmıştı.[300] Bu dönemden sonra 1886 yılında Mekatib-i Rüşdiye Dairesi, Mekatib-i Rüşdiye İdaresi adını almıştır. Bu idarenin 1898 yılındaki kadrosuna bakmak icab ederse, şöyle bir tablo ile karşılaşırız:

Müdür

Başkatib

---

298 Takvim-i Vekayi no: 602

299 BOA, İ, MM, no:1204 ve Sadaret tezkeresinin ilk kısımlarında Mekatib-i Rüşdiye ve İlmiye Komisyonu adı son kısımlarda Mekatib-i Rüşdiye-i Muhtelite olarak geçmektedir. Bkz. Mahmud Cevad, 'a.g.e.', s. 82

300 Mahmud Cevat, 'a.g.e.', s. 225

Başkatib Muavini ve Müfettiş

Katib-i Sani

4 adet Katib

Zükur ve İnas Mekatib-i Rüşdiye Müfettişi

3 adet Zükur Mekatib-i Rüşdiye Müfettişi

İnas Mekatib-i Rüşdiye Müfettişi

1319 yılı Maarif Salnamesine baktığımızda bu idarenin kadrosunun çok azbir değişikliğe uğradığını görüyoruz:

Müdür

Başkatib

Başkatib Muavini ve Müfettiş

Katib-i Sani

9 adet Katib

4 adet Zükur Mekatib-i Rüşdiye Müfettişi

3 adet İnas Mekatib-i Rüşdiye Müfettişi

1321 tarihli Maarif Salnamesine göre de kadro şu şekilde tanzim ediliyordu:

Başkatib

Katib-i Sani

7 adet Katib

2 adet Zükur Mekatib-i Rüşdiyesi Müfettişi

Zükur ve İnas Mekatib-i Rüşdiyesi Müfettişi

2 adet İnas Mekatib-i Rüşdiyesi Müfettişi

20 Zilhicce 1326/13 Ocak 1909 tarihli bir irade[301] ile yine Mekatib-i Rüşdiye İdaresinin adı zikredilmiş, ve başına bir müdür, Naim bey atanmış, maiyetine de yeterli miktarda müfettiş ve ketebeler verilmişti.

Mekatib-i Rüşdiye İdaresi'nin görevleri konusunda belki şöyle bir liste yapmak daha doğru olur, rüşdiye mektebleri müdür, memur, muallim ve diğer müstahdemlerin seçimi, değiştirilmesi, terakkilerini esbab-ı mucibesiyle beraber Nezaret'e arz, bütün rüşdiye mekteblerinden gönderilen devam ve tedrisat cetvellerini tedkik, bu mekteblerin müdür, muallim ve müstahdemlerinin talimat dairesinde hareket edip etmediklerine nezaret etmek, aykırı harekette bulunanları azletmek veya değiştirilmesine karar vererek Nezaret'e bildirmek, yine bu mekteblere yönelik olan işler hakkında taşra maarif müdürlerinden Nezaret'e gönderilen maruzatlar üzerine görüş beyan etmek, rüşdiye mekteblerinin genel imtihanlarının neticesini içeren cetvellerini incelemek, erkek ve kız rüşdiye mektebinin düzen ve terakkisi için gerekli olan tedbirleri Nezaret'e bildirmekti.[302]

Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye

---

301 BOA, İ, Maarif, no: 3057-2

302 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1319), s. 43-44 ve Salname-i Nezareti-i Maarif-i Umumiye, (1321), s. 42

Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[303]ye göre de, Nezaret belli dairelere ayrılıyordu. İşte bunlardan biri de Tedrisat-ı Taliye Dairesi adıyla kurulan dairedir. Bu daire aynı nizamnameyle 3 şubeye ayrılıyordu.

1- Teşkilat ve Tedrisat Şubesi,

Görevi, mekatib-i taliye inşaat, tesisatı, esas ve levazım-ı tedrisiye ve bu mekteblerin mufassal ve mücmel ders cedvelleri ile tedrisini düzenlemek, dahili talimat lahiyalarını telif, tedrisat-ı taliyeyi teftiş etmek, müfettişler'in ve Vilayet Maarif Müdürleri'nin bu mekteblerin teftişlerine yönelik raporlarını görüşmek, tedkik etmek, ücretsiz şakirdanın işlemleri ve para yardımı, mükafaat ve şehadetname işlerini görmekti.

2- Memurin ve Muallimin Şubesi,

Görevi, mekatib-i taliye memur ve muallimlerinin tayin, terfi ve taltifleri hakkında teklif ve görüş beyan etmek, bunların sicil, azil ve emeklilik işlemlerini icra etmek, inzibat ve iddia işlerine bakmak, işten çıkarılmışların kadrosunu ve tedrisat-ı taliye istatistiklerini düzenlemekti.

3- Hesabat Şubesi,

Görevi, mekatib-i taliyenin masraf, muhasebe, hesab kayıtları, tahakkuk ve havale işlemlerini yapmaktı (m. 9).

Tedrisat-ı Taliye Dairesi'nin başında dairenin tüm işlemlerinden mesul bir müdür bulunurdu. Ayrıca şubelerin de birer başkanı olup, bunlar ya başkan ya müdür yardımcısı ya da mümeyyiz ünvanına sahip olup, maiyetinde lüzumu kadar memur ve katib istihdam edebiliyorlardı (m. 13). Tedrisat-ı Taliye Dairesi

---

[303] Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

müdürü ve şube başkanların yüksek bilgili ve en az beş sene muallimlikte bulunmuş olan kişilerden seçilmişlerdi (m. 14).

Daha önce 3 şubeye ayrılımış bulunan Tedrisat-ı Taliye Dairesi, Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[304]yle 2 şubeye düşürülüyordu. Bunlar;

1- Memurin ve Muallimin Şubesi,

Görevi, tedrisat-ı taliye memur ve mualliminden tayin ve azil ile ilgili özel kanunlar gereğince nezarete aid olanların tayin, terfi ve taltifleri hakında teklif ve görüş beyan, bunların azil ve emeklilik işlemlerini icra, tüm tedrisat-ı taliye memur ve muallimlerinin sicil kayıtlarını ifa etmek, inzibati işler, taleb ve şikayetlere bakmaktı.

2- Teşkilat ve Tedrisat Şubesi,

Görevi, mekatib-i taliyenin inşaat, tesisatı, esas ve levazım-ı tedrisiyesi ile bunların mufassal ve mücmel ders cetvelleri ve tedris düzenlemeleri ile dahili talimat lahiyalarını hazırlamak ve ücretsiz şakirdan işlemleri ile para, mükafaat ve şehadetname işlerini görmekti (m. 7).

Bu nizamnameyle Tedrisat-ı Taliye Dairesi'nin başında bulunan müdürün ünvanı umum müdür ve şubelerin başında bulunan başkanların ünvanları da müdür olarak değiştirilmişti (m. 16). Ayrıca önceki nizamnamede daire müdürü ve şube başkanı olmak için aranan enaz 5 yıllık muallimlik deneyim şartının yanına bir de, bu nizamnameyle enaz 5 yıllık idari deneyim şartı ekleniyordu (m. 17). Maarif Nazırı Said paşa zamanında 21 Zilkade 1337/18 Ağustos 1335/1919 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatına Dair 8 Ramazan 1332 ve 17 Temmuz

---

[304] Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

1330 Tarihli Nizamname'nin 20, 21, 22, 23ncü Mevad-ı Kaimesi Hakkında Nizamname'[305]ye göre Tedrisat-ı Taliye Dairesi umum müdürü, Meclis-i Kebir-i Maarif üyeleri arasında bulunuyordu (m. 1). Tedrisat-ı Taliye Dairesi'nin görmekte olduğu vazifeleri Prusya Maarif Nezareti Merkez Teşkilatı'nda yer alan 6ncı daire yerine getirirdi.[306]

Tedrisat-ı Taliye Dairesi'nin Görevleri

Tedrisat-ı Taliye Dairesi'nin görevleri, Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[307]nin 21nci maddesine ve Maarif Nazırı Said paşa zamanında 21 Zilkade 1337/18 Ağustos 1335/1919 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatına Dair 8 Ramazan 1332 ve 17 Temmuz 1330 Tarihli Nizamname'nin 20, 21, 22, 23ncü Mevad-ı Kaimesi Hakkında Nizamname'[308]ye göre, Meclis-i Kebir-i Maarif Tedrisat İdareleri tarafından verilecek talimat, ders cetvelleri ve ders kitabları seçimi ve mektebler ve tedrisata yönelik her türlü nizam ve kanun layihaları hakkında fikir beyan etmek, Levazım İdaresi Vezaifi Hakkında Karar Sureti'[309]ne göre de, Levazım İdaresi'nin satın alma ve imal etme işlemini yapabilmesi için talimat vermek, Tedrisat-ı Taliye Müdüriyeti'nin Vezaifine Müteallik Talimat Sureti'[310]ne göre ise, inşa edilecek mekatib-i idadiyenin planlarını tanzim etmek, inşa edilmiş olan tüm mekatib-i idadiyenin planlarını toplamak ve saklamak, mekatib-i idadiye teşkil edilecek yerleri tayin ile inşa ve tesis masraflarını takdir ve keşiflerini yaptırarak her sene bütçeye derc olunmak üzere

---

305 Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 351-352

306 Reşat Şemsettin, a.g.e., s. 146

307 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

308 Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 351-352

309 Takvim-i Vekayi no: 602

310 Takvim-i Vekayi no: 602

Nezaret'e teklif etmek, yeniden mekatib-i idadiye teşkili hakkında Vilayet Maarif Müdürleri'nden vaki olan teklifleri inceleyerek karar vermek ve bunları Nezaret'e bildirmek, mekatib-i idadiye binalarının genişletilmesi, değiştirilmesi ve ıslahı hakkında resen Nezaret'e tekliflerde bulunmak, bu konuda Vilayet Maarif Müdürlükleri'nden vaki olan işaretleri tedkik ile yine bunları da Nezaret'e bildirmek, mekatib-i idadiyede kullanılacak esas ve mefruşatın tür ve şeklini tayin ve örneklerini seçmek, mekatib-i idadiye tedrisatı için gerekli olan ders araçlarının cins ve türünü, mekatib-i idadiye için gerekli olan evrak ve defterin örneklerini tayin etmek ve seçmek, mekatib-i idadiyenin esas ve müfredat programlarını düzenlemek, mekatib-i idadiyenin dahili idaresine yönelik talimat layihasını hazırlamak, mekatib-i idadiyenin ıslah ve terakkilerine ait sebepleri görüşerek bu konuda her sene Nezaret'e rapor vermek, mekatib-i idadiye müdür ve muallimlerini seçip azl ve tebdillerini veya sınıf tenkislerini Nezaret'e teklif, mekatib-i idadiyede gerçekleşecek ihtilafın hakkında görüş beyan etmek ve cezalandırılacak memur ve muallim hakkında inceleme icrası yaparak kararını Meclis-i Kebir-i Maarif'e bildirmek, mekatib-i idadiye müdür ve muallimlerinin terfini sebeplerini bildirerek Nezaret'e teklif etmek, mekatib-i idadiyeye yönelik istatistikler düzenlemek ve neşretmek, bütçede bulunan mekatib-i idadiye tahsisatına ait bir defter-i kebir tutarak bu tahsisatın bütçe dairesinde, idaresine nezaret ve kayıtlarını icra etmek, mekatib-i idadiye müdür ve muallimlerinin hizmet, mesaisini ve terakki şekillerini içeren özel bir sicil tutmak, Maarif Müdürleri'yle mekatib-i idadiye müdürlerinin ve Vilayet Maarif Müfettişleri'nin mekatib-i idadiyenin ıslah ve terakkisi hakkında Nezaret'e gönderecekleri raporlar üzerine görüş beyanında bulunmak ve karar vermek, mekatib-i idadiyeye yönelik olan tüm kayıtları icra etmek ve tüm haberleşmeleri ve mektub işlerini idare etmek, tüm mekatib-i idadiyenin esas, mefruşat, ders araç ve gereçlerinin birer kıta demirbaş defterlerini oluşturmak ve bunları saklamak, devam ve imtihan cetvellerini düzenli ve vaktiyle yerlerinden getirterek özel defterlerine kaydetmek, mekatib-i idadiye memurlarını tayin ve değiştirilmesi kayıtlarını icra etmek, her sene vaktinde mekatib-i idadiye bütçesini düzenleyerek Nezaret'e takdim etmek, bütçenin

tanzimine kaynak olmak üzere Maarif Müdürleri'yle haberleşmek, imtihanların neticesinde şakirdanın derecesini ve tedrisatın halini içeren ve imtihan heyeti tarafından Maarif Müdürleri'ne verilen raporları almak ve Nezarete göndermekti.

TEDRİSAT-I ALİYE DAİRESİ

Maarif Nezareti Temmuz 1879 tarihinde modern bir teşkilat haline getirilmiş ve böylelikle, 5 daireye bölünerek herbir dairenin başına Meclis-i Maarif üyelerinden biri getirilmiş ve hal-i hazırda çalışan memurlar da bu daireler arasında paylaştırılmıştı. Bu bölümlerden biri de işte bu Mekatib-i Aliye Dairesi'dir. Bu dairenin başına o zaman müdür ünvanıyla Aristokli efendi tayin olunmuştu.[311]

1879 yılında ise Maarif Nezareti bünyesinde Sibyan, Rüşdiye ve Aliye Okulları'nın herbiri için yine ayrı ayrı daireler teşkil edilmişti. Bunlardan biri de *Mekatib-i Aliye Dairesi*'ydi. Bu daire, yüksekokullarla ilgili işlerle mesela; mekatib-i ibtidaiye muallimliğine mahreç olan Darülameliyat mektebine girmek isteyenlerin imtihanlarını icra ve mektebe kayıt olacakların müracaatlarını kabul etmek gibi görevlerle iştigal ediyordu.[312] Fakat Maarif Nezareti'ne bağlı yüksekokulların azlığı sebebiyle bu daire yukarıda gösterildiği gibi daha sonra kapatılıp görevi bir müfettişliğe devredilmişti.

1886 yılına geldiğimizde, Mekatib-i Aliye Dairesi'nin isminin Mekatib-i Aliye İdaresi olarak değiştirildiğini görüyoruz

1892'de beş yıllık bir süre içinde edinilen tecrübelere ve değişen maarif politikasına göre yeni bir düzenleme daha yapılmıştır. Bu değişiklik ihtiyacı orta öğretim sağlam bir temele

---

311 Salname-i Devlet-i Aliye, (1297)

312 Mahmud Cevat, 'a.g.e.', s. 225

dayandırılmadan yüksek öğretim için yapılacak bütün teşebbüslerin boşa gideceği görüşünden doğmuştur. Nitekim bu yılda Mekatib-i Aliye Dairesi kaldırılarak bir Mekatib-i İdadiye Dairesi kurulmuştu.[313]

1898 yılında Mekatib-i İdadiye İdaresi aşağıdaki durumu almıştır:[314]

Müdür

Başkatib

3 adet Katib

Mukayyit

Mekatib-i İdadiye Müfettişi

1319 tarihli Maarif Salnamesine göre kadro şöyle belirlenmişti:

Müdür

Başkatib

Başkatib Muavini

7 adet Katib

Mukayyid

Mekatib-i İdadiye Müfettişi

---

313 Salname-i Devlet-i Aliye, (1310)

314 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1316), s. 482-510

1321 yılı Maarif Salnamesine göreyse, kadroda fazla bir değişiklik olmamıştı. Şöyle ki:

Başkatib

7 adet Başkatib muavini

Mukayyit

Mekatib-i İdadiye Müfettişi

20 Zilhicce 1326/13 Ocak 1909 tarihli bir irade[315] ile de yine Mekatib-i İdadiye İdaresi'nin adı zikredilmiş ve başına bir müdür atanmış, maiyetine de yeterince müfettiş ve ketebeler verilmişti. Bu dönemde Mekatib-i İdadiye İdaresi Müdüriyetine Meclis-i Maarif üyesi Tevfik bey tayin edilmişti.

Mekatib-i İdadiye İdaresi görevleri ise, mekatib-i idadiye memur, muallim ve müstahdemince hal vukuunda Meclis-i Kebir-i Maarif tarafından gönderilecek havale üzerine terfian icrası uygun olan tevcihat ve tertibat hakkında görüş beyan etmek, bütün idadi mekteblerin vukuat cetvellerini incelemek, bu mekteblerin müdür, muavin, muallim, ve diğer görevlilerin yasalar çerçevesinde hareket edip etmediklerine nezaret etmek, aykırı harekette bulunanları gerektiğinde değiştirmek veya azledilmelerine karar vererek Nezaret'e bildirmek, maarif idarelerinden talimatname maddeleri hakkında istenilen izahı vermek, her sene sonunda yapılan genel imtihanlarının neticesini içeren cetvelleri incelemek ve bir özetini düzenleyerek ilan etmek, Meclis-i Kebir-i Maarif veya Nezaret şubelerinden biri tarafından gönderilen soruları cevaplandırmaktan ibaretti.[316]

---

315 BOA, İ, Maarif, no: 3057-2

316 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1319), s. 43 ve Salname-i Nezareti-i Maarif-i Umumiye,(1321), s. 41

Daha sonra Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[317]ye göre Mekatib-i İdadiye İdaresi yerine Tedrisat-ı Aliye Dairesi'nin kurulmuş olduğu görülmektedir. Bu idare de 3 şubeye ayrılıyordu. Şöyle ki:

1- Darülfünunlara, fakültelere, mekatib-i aliyye-i umumiyeye ve hususiyeye ve Maarif Müdürleri'yle Vilayet Maarif Müfettişleri'nin azil, değiştirilmesi ve tayinlerine ve yabancı memleketlerde tahsilde bulunan Osmanlı talebelerine yönelik olan işlemleri idare eden *1nci şube*,

2- İlmi ve edebi müesseselerin idare ve nezareti, tedrisat-ı aliyeye yönelik iddialar ve istatistikler, ilmi ve edebi heyet, kitab ve ziyaret işleri, kütübhanelerin idare ve teftişi, bağış yoluyla veya kanunen nezarete verilen kitabların kabulü ve uluslararası eserlerin değişim işlemleriyle uğraşan *2nci şube*,

3- Mekatib-i aliye masrafları, esas ve levazım-ı tedrisiye ve bağışlar, tedrisat-ı aliye dairesine mensub olan memurların sicil, azil ve emeklilik işlemleriyle uğraşan *3ncü şube* (m. 10).

Prusya Maarif Nezareti içindeki 4ncü daire Tedrisat-ı Aliye Dairesi'nin 3 şubeye ayrılarak gördüğü vazifeleri hemen hemen tek başına yerine getiriyordu.[318]

Tedrisat-ı Aliye Dairesi'nin başında dairenin tüm işlemlerinden mesul bir müdür bulunurdu. Ayrıca şubelerin de birer başkanı olup, bunlar ya başkan ya müdür yardımcısı ya da mümeyyiz ünvanına sahibdiler. Bunlar maiyetlerinde lüzumu kadar memur ve katib istihdam edebiliyorlardı (m. 13). Ancak, Tedrisat-ı

---

317 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

318 Reşat Şemsettin, a.g.e., s. 146

Aliye Dairesi müdürü ve şube başkanların yüksek bilgili ve en az beş sene muallimlikte bulunmuş olan kişilerden seçilmişlerdi (m. 14).

Daha önce 3 şubeye ayrılımış bulunan Tedrisat-ı Aliye Dairesi, bu sefer, Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[319]yle 2 şubeye düşürülüyordu. Bunlar;

1- Darülfünunlara, fakültelere, mekatib-i aliyye-i umumiyeye ve hususiyeye ve Maarif Müdürleri'yle Vilayet Maarif Müfettişleri'nin azil, değiştirilmesi ve tayinlerine ve yabancı memleketlerde tahsilde bulunan Osmanlı talebelerine ve esas ve levazım-ı tedrisiyenin tayinine ve bağış, sicil, azil ve emekliliğe yönelik olan işlemleri idare eden *1nci şube*,

2- İlmi ve edebi müesseselerin idare ve nezareti, tedrisat-ı aliyeye yönelik taleb ve şikayetleri, ilmi ziyaret ve heyetleri hakk-ı telif kanunu gereğince ilmi ve edebi eser işleri ve kütübhanelerin idare ve teftiş, bağış veya kanunen nezarete verilen eserlerin alınması ve uluslararası eserlerin değişim işlemlerine bakan *2nci şube*ydi (m. 8).

Bu nizamnameyle Tedrisat-ı Aliye Dairesi'nin başında bulunan müdürün ünvanı umum müdür ve şubelerin başında bulunan başkanların ünvanları da müdür olarak değiştirilmişti (m. 16). Ayrıca önceki nizamnamede daire müdürü ve şube başkanı olmak için aranan enaz 5 yıllık muallimlik deneyim şartının yanına bir de, bu nizamnameyle enaz 5 yıllık idari deneyim şartı ekleniyordu (m. 17). Maarif Nazırı Said paşa zamanında 21 Zilkade 1337/18 Ağustos 1335/1919 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatına Dair 8 Ramazan 1332 ve 17 Temmuz 1330 Tarihli Nizamname'nin 20, 21, 22, 23ncü Mevad-ı Kaimesi

---

319 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

Hakkında Nizamname'[320]ye göre Tedrisat-ı Aliye Dairesi umum müdürü, Meclis-i Kebir-i Maarif üyeleri arasında bulunuyordu (m. 1).

MUHASEBE DAİRESİ

İlk olarak Maarif Nezareti içinde muhasebecilik 22 Zilkaade 1273/15 Temmuz 1857 bir muhasebecinin tayin edilmesiyle oluşturulmuştu.[321] Daha sonra 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'yle Nezaret dahilinde bir de Muhasebe Kalemi oluşturuluyordu.

1877 yılına geldiğimizde, yine Nezaret'te muhasebiciliğe rastlıyoruz.[322]

Bu gibi değişikliklerden sonra Muhasebe Kalemi 1898'de aşağıdaki durumu almıştır:[323]

1- Muhasebeci

2- Muhasbe Kalemi Müdürü

3- Defter-i Kebir-i Umumi Kitabeti ve Tahrirat Masasına nezaret inzimamıyla mümeyyiz

4- Divan-ı Muhasebat-ı Hesab memurluğu inzimamıyla mümeyyiz

5- Maaş mümeyyizi

---

320 Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 351-352

321 BOA, İ, DH, no:24518 ve Takvim-i Vekayi, no: 555

322 BOA, İ, DH, no: 62432

323 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1316), s. 482-510

6- Bütçe-i vukuat ve şuabat-ı merkeziye kitabeti inzimamiyle mümeyyiz

7- Maaş Katibi

8- Şehremaneti Hesab memurluğu inzimamiyle muavin

9- Bunun refiki

10- Tüm vilayetlerin işlemlerine nezaret etmek üzere Selanik, Manastır, Yanya, Kosova, Cezayir-i Bahr-i Sefid, İşkodra, Hicaz, Yemen, Trablusgarb vilayetleri ve Çatalca Sancağı katibi

11- Bunun muavini

12- Bunun refiki

13- Hüdavendigar, Aydın, Ankara, Konya, Adana, Sivas, Kastamonu vilayetleriyle İzmid, Biga sancakları ve Dersaadet mülhakatı ve kefalet katibi

14- Bunun muavini

15- Bunun refiki

16- Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis ve Mamüratülaziz, Diyarbekir vilayetleriyle Zor sancağı katibi

17- Bunun muavini

18- Bunun refiki

19- Musul, Bağdat, Basra, Haleb, Suriye, Beyrut vilayetleriyle Kudüs-i Şerif ve Bingazi sancakları katibi

20- Bunun muavini

21- Bunun refiki

22- Defter-i Kebir Hususi Katibi

23- Bunun muavini

24- Bunun refiki

25- Şuabat-ı merkeziye ve bütçe vukuat katibi muavini

26- 3 tane bu bölümün diğer muavini

27- Tahrirat Katibi

28- Bunun muavini

29- 4 adet bunun refiki

30- 2 Mübeyyiz

31- Vezne Katibi

32- Bunun Muavini

33- Posta Katibi

34- Evrak Katibi

35- Bunun Muavini

36- Bunun Refiki

1319 yılı Maarif Salnamesine göre de Muhasebe Kalemi'nin kadrosu şöyleydi:

1- Muhasebici Teshilat Sandığı Muhasibi

2- Müdür

3- Defter-i Kebir-i Umumi Kitabeti inzimamiyle mümeyyiz

4- Maaş Mümeyyizi

5- Teshilat Sandığı Kitabeti inzimamiyle mümeyyiz

6- Defter-i Kebir-i Hususi ve Bütçe-yi Vukuat ve Şuabat-ı Merkeziye Kitabeti inzimamiyle Mümeyyiz

7- Maaş Katibi

8- Dersaadet Emlak Vergisi Hesab Memurluğu inzimamiyle Maaş Katibi Muavini

9- Mübayaat Komisyonu üyeliği ve Divan-ı Muhasebat Memuriyeti inzimamiyle Maaş Katibi muavini

10- Bunun refiki

11- Defter-i Kebir-i Hususi Katib Muavini

12- 2 adet diğer muavinler

13- Bunların refiki

14- Teshilat Katibi Muavini

15- Vilayat işlemlerine nezaret etmek üzere Edirne, Selanik, Manastır, Yanya, Kosova, Hüdavendigar, Ankara, Adana, Hicaz, Yemen, Trablusgarb vilayetleri katibi

16- Katib-i Sanisi

17- Katib Muavini

18- 3 adet refiki

19- Kefalet Kitabeti inzimamiyle Aydın, Konya, Sivas, Kastamonu vilayetleriyle, İzmid, Çatalca, Biga sancakları ve Dersaadet mülhakatı Katibi

20- 2 adet Muavini

21- 2 adet refiki

22- Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis, Mamüratülaziz, Diyarbekir, Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetleriyle Zor sancağı katibi

23- 2 adet muavini

24- 2 adet refiki

25- Musul, Bağdat, Basra, Haleb, Suriye, Beyrut, İşkodra vilayetleriyle Kudüs-ı Şerif ve Bingazi sancağı katibi

26- 2 adet Muavini

27- 2 adet Refiki

28- Posta Katibi

29- Evrak Mukayyidi

30- 2 adet Refiki

1321 tarihli Maarif Sanamesine göre de Muhasebe Kaleminde bazı değişiklikler olmuştu. Şöyle ki:

1- Müdür

2- Maaşat ve Mesarifat-ı Merkeziye masası mümeyyizi

3- Mümeyyiz

4- Mümeyyiz Muavini

5- 2 adet Katib Muavini

6- 2 adet Katib refiki

7- Mübeyyiz

8- Teshilat Sandığı masa mümeyyizi

9- Katib

10- Defter-i Kebir-i Hususi Vezne-i Yevmiye ve Bütçe-i Vukuat ve Şuabat-ı Merkeziye Masası mümeyyizi

11- Katib

12- Katib Muavini

13- İmatat ve irsalat katibi

14- Vezne-i Yevmiye katibi

15- Bunun muavini

16- Şuabat-ı Merkeziye müsevvidi

17- Kütüb ambarı ve sevkiyat katibi

18- Defter-i Kebir-i Umumi Katibi

19- Bunun muavini

20- Divan-ı Muhasebat'a memur Mahzen-i Evrak memurluğu inzimamiyle muavini

21- Mahzen-i Evrak Memuru refiki

22- Evrak Masası Mukayyidi

23- Bunun 2 adet refiki

24- Taşra Maaşat ve Mesarifat-ı Muvazene ve Vukuat ve Havalat ve Banka te'diatı masası mümeyyizi

25- 4 adet Mukayyit

26- Cedavil-i Şehriye-i Kuyudat Masası mümeyyiz-i sanisi

27- Bunun refiki

28- 2 adet müsevvit

29- 4 adet mübeyyiz

30- Kefalet-i Senedatına ve devir ve sal muhasebelerine cedavil-i şehriye ve maarif idareleri ta'dat sandık ve

kuyud mazbatalarına leyli mekatib-i idadiye ambar hesablarına mahsus tetkiki mümeyyizi

31- Bunun mavini

32- Müsevvit

33- 6 adet refiki

34- Evkaf-ı münderise masa mümeyyizi

35- Katib refiki

36- Şehremaneti ve mülhakatı maarif hesab memuru

Daha sonra II. Meşrutiyetle, Maarif Nezareti'nin tezkeresi ve Meclis-i Mahsus-ı Vükela'ca tanzim edilen mazbata üzerine 24 Receb 1326/22 Ağustos 1908 tarihinde çıkan bir irade ile Maarif Nezareti'nde bir tenkisat daha yapılmıştı.[324] Bu yeni duruma göre Muhasebe Kalemi şöyle bir hal alıyordu:

Muhasebe

1 Muhasebeci

1 Müdür

2 Mümeyyiz

12 Katib

Muhasebeye Bağlı Vezne

1 Serveznedar

---

[324] BOA, İ, Maarif, no: 1681-7

2 Veznedar Refiki

2 Kefil Memurları

Bundan sonraki gelişmeleri daha önce yukarıda anlattığımız için tekrardan kaçınmak üzere burada yukarıda bahsedilmemiş olan kısmı belirtiyoruz. Şöyle ki: Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[325]ye göre Muhasebe Dairesi 2 şubeye ayrılıyordu. Bunlar;

1- Maarif Nezareti'nin hesab işleri ve tüm masrafların havale, ödeme emirleri ve merkezi kayıdlar ve bütçenin ilanı ve muhtelif masrafların denetimini yapan *1nci şube*,

2- Ayrı hesablar ve merkezi idarenin maaş ve masraflarının ödenmesini yapan *2nci şube* (m. 11).

Ayrıca yine aynı nizamnameyle Muhasebe Dairesi'nin başında dairenin tüm işlemlerinden mesul bir müdür konuluyordu. Bunun yanında da şubelerin de birer başkanı olup, bunlar ya başkan ya müdür yardımcısı ya da mümeyyiz ünvanına sahibti. Maiyetlerinde de lüzumu kadar memur ve katib istihdam edebiliyorlardı (m. 13). Bir başka hükümle de Muhasebe Dairesi müdürü ve şube başkanların yüksek bilgili ve en az beş sene muallimlikte bulunmuş olan kişilerden oluşması kabul edilmişti (m. 14).

Daha önce 2 şubeye ayrılmış bulunan Muhasebe Dairesi bu sefer, Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i

---

[325] Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[326]yle yine 2 şube halinde düzenleniyordu

1- Nezaret'in merkez ve taşraya aid hesab işleri ve tahakkuk muamelesi ile havale ve ödeme emirleri ve bütçe lahiyasının yapılması ve bütçenin ilan ve tebliği ve masrafların kontrolünün yapıldığı *1nci şube,*

2- Değişik hesablar ve merkezi idare maaşları ve masraflarının ödenmesinin gerçekleştirildiği *2nci şube* (m. 9).

Bu nizamnameyle Muhasebe Dairesi'nin başında bulunan müdürün ünvanı umum müdür ve şubelerin başında bulunan başkanların ünvanları da müdür olarak değiştirilmişti (m. 16). Ayrıca önceki nizamnamede daire müdürü ve şube başkanı olmak için aranan enaz 5 yıllık muallimlik deneyim şartının yanına bir de, bu nizamnameyle enaz 5 yıllık idari deneyim şartı ekleniyordu (m. 17). Maarif Nazırı Said paşa zamanında 21 Zilkade 1337/18 Ağustos 1335/1919 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatına Dair 8 Ramazan 1332 ve 17 Temmuz 1330 Tarihli Nizamname'nin 20, 21, 22, 23ncü Mevad-ı Kaimesi Hakkında Nizamname'[327]ye göre Muhasebe Dairesi umum müdürü, Meclis-i Kebir-i Maarif üyeleri arasında bulunuyordu (m. 1).

Muhasebe Kalemi'nin Görevleri

Bu kalemin başlıca görevleri, maarifin bütün gelirlerini tahsil etmek, vergilerine yönelik işlemleri yapmak, maaş ve masrafları özel nizamlar ve belirli usullere uygun olarak dağıtmak, bunları ait oldukları deftere kayıt ve tescil etmek, defter-i kebir-i umumi ve hususi kayıt ve işlemlerinin günü gününe yürümesine nezaret etmek, mizan-ı şehirlere ait olan dairelere göndermek, her sene belli

---

326 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

327 Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 351-352

zamanda bütçe ve kesin hesabları tanzim ve irsal etmek, emeklilik, mezulin ve musabin mülkiye sandıkları ve diğer aidat ve yardımları ait oldukları dairelere göndermek, kayıtlarını tutmak, vilayetlerden gelecek cetvel ve sal muhasebeleri üzerine gerekli incelemeleri yapmak, doğrulukları ispatlandığı ve uygun olduğu takdirde ait olduğu defterlere kayıt ve tescil etmek, günlük işlemleri vaktiyle gütmek ve idare etmekten ibaretti.[328]

TELİF VE TERCÜME DAİRESİ

Bu kısımda Maarif Nezareti merkez teşkilatı içinde verdiğimiz kadrolarda bu bölümle ilgili kısımlarında bulunması dolayısıyla burada bunları tekrar etmek istemiyoruz. Sadece Telif ve Tercüme Dairesi'nin tarihi gelişimini verip, yetki ve görevlerini belirtmekle yetineceğiz.

1864'te yayımlanan ilk Matbuat Nizamnamesi'nden sonra 1282/1865-66 yılında Maarif Nezareti tarafından Münif Paşa başkanlığında kurulan Telif ve Tercüme Cemiyeti[329] artık Avrupa ilim ve fenlerinin Osmanlı öğretim müesseselerinde okutulması lüzumunun iyice anlaşıldığına fakat yeni bilgilerin gelişigüzel değil, düzenli bir şekilde Türkçe'ye tercümesiyle topluma ve okullara aktarılması görevinin Maarif Nezareti'nce yürütülmesine karar verildiğine dair somut bir örnekti teşkil ediyordu.

Daha sonra, Münif Paşa'nın başkanlığındaki Telif ve Tercüme Cemiyeti'nden farklı[330] olarak bir de Encümen-i Daniş'in okul kitabları dışındaki kitab işleriyle meşgul olmak üzere Maarif

---

328 Salname-i Nezareti-i Maarif-i Umumiye, (1319), s. 39 ve Salname-i Nezareti-i Maarif-i Umumiye, (1321), s. 38

329 Bkz. İsmail Doğan, **Tanzimat'ın İki Ucu Münif Paşa ve Ali Suavi**, (İstanbul, 1991) Daha fazla bilgi için bkz. BOA, İ, DH, no: 31987

330 Mahmud Cevat, 'a.g.e.', s. 91

Nezareti'ne bağlı olmak üzere 17 Zilkaade 1281/13 Nisan 1865 tarihinde 1 reis ve 2'si musahhih, 6'sı mütercim 8 üye ile kurulmuş olan Tercüme Cemiyeti görevlendirilmişdti.[331] Bu cemiyetin Encümen-i Daniş yerine kurulduğu akla gelebilir. Fakat aslında bu cemiyet halka mahsus kitablar yazmak üzere kurulmuştu. Bu yayınların okul kitablarıyla ilgisi yoktu. Bu yüzden Encümen-i Daniş'in yerine kurulmadığı gibi görevleri arasında nisbeten farklar bulunuyordu. Bu cemiyetin de Encümen-i Daniş gibi kendisinden beklenen vazifeyi yerine getiremediği anlaşıldığından bir yıl sonra Maarif Nezareti kimya, fizik ve tabi bilimlere ait kitab tercüme ettirmek için Telif ve Tercüme Cemiyeti'ni başarısız bularak gazetelere yine ilan vermeye başlamıştı.[332]

Bilindiği gibi bu dönemde yabancı elçi ve tercümanlar artık yabancı devlet siyasetini belirler olmuştu. Bu yüzden de tercüme heriki taraf için de çok fazla önem kazanıyordu. Daha sonraki bir gelişmeyle de ayrılıkçı akımların artması sonucu 1871'de Hristiyanlar resmi dairelerden çıkarıldılar ve yabancı öğretmenlerin tercümanları, kitab çevirmenleri ve isteyenler de Türkler'e yabancı dil öğretmeni olarak çalıştırıldılar. Bilindiği gibi, başlangıçta Fransızlar tıpta Ermeni çevirmenler kullanıyorlardı. Ancak onların Türkçeleri iyi olmadığından daha sonra Türk çevirmenler yetiştirilmeye başlandı. Bu çeviri işlerini bir düzene sokmak için de yukarıda belirttiğimiz gibi 1865 yılında bir Telif ve Tercüme Cemiyeti, 1866'da ise Maarif Nezareti'nde bir Telif ve Tercüme Dairesi kurularak, 1870 yılında bir Telif ve Tercüme Nizamnamesi çıkarılmıştı. Bu nizamnamenin amacı Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nden sonra milli eğitim işlerinin önemli bir bölümünü teşkil eden okul ders kitabları konusunda evvelce alınan ve umulduğu kadar iyi sonuç vermeyen tedbirleri almak ve tamamlamaktı. Ayrıca alınan bu tedbirlerden başka bir de ilkokullara ait ders kitablarının yazılması işinin şartnameleri

---

331 BOA, İ MV., no: 23733 ve Takvim-i Vekayi, no:1144

332 Basiret, no: 130

gazetelerde yayımlanmak suretiyle müsabakalar açıldığını görüyoruz.[333]

Bunlardan başka ayrıca 1878 yılında Maarif Nezareti'nce idare edilmekte olan bütün vakıf kitablıklarda bulunan kitabların yeniden incelenmesi ve tümünün isim ve hangi konuya ait olduklarını içeren defterlerin neşredilmesi için bir komisyon teşkil olunmuştur. 1880'de yine bu vakıf kitablıkların idaresi hakkında bir talimatname yayımlanmıştır. Bu talimatnamenin 17nci maddesine göre kütüphaneler müfettişliği tarafından her kütüphanenin mevcut ne kadar kitabı varsa Telif ve Tercüme Dairesi'nde yeniden açılan *Sicill-i Umumiye* kaydolunacak ve *Kütübhaneler Müfettişi* her kütüphanenin mevcut kitabları üzerine hafız-ı kütüplerin ve kendisinin tasdiki altında tutacağı deftere sicill-i umumi oluşturulacağı cihetle bu sicill-i umumide her kütübhanenin kitab mevcudu yazıldığı sırada hafız-ı kütübüyle müfettişliğin tasdiki bulunacaktı.

Telif ve Tercüme Cemiyeti'nin 1881'de yine Maarif Nezareti'ne bağlı bulunan Matbaalar İdaresi'yle birleştirilmesinden bir *Encümen-i Teftiş-i Maarif* doğmuştu. Sonra 1882'de bu encümen, *Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti* adını alarak görevi bütün yayımları inceleme işi ve sansür alanına yayılmıştı.[334] Maarif teşkilatı'nda zamanın icaplarına ve edinilen tecrübelere göre vakit vakit bazı düzenlemelerin yapıldığını biliyoruz. Bu yöntemi benimsemiş olan Maarif Nezareti daha önce varolan Telif ve Tercüme Dairesi'ni zamanın ihtiyaçlarına cevap vermediğine kuruluş maksadına uygun faaliyet göstermediğine kanaat getirerek kapatıp daha mükemmel bir encümenin teşkiline karar vermiştir. Böylelikle 9 Safer 1299/19 Kanun-ı Evvel 1297/31 Aralık 1881'de

---

333 Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 231-244

334 Salname-i Devlet-i Aliye, (1300) ve Encümen-i Teftiş ve Muayeye Heyeti'nin kuruluş tarihi 20 kanun-ı evvel 1297 olarak Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1316)'de gözükmektedir.

Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti'nin kurulmuştu.[335] 10 yıl sonra 26 Safer 1309/1 Ekim 1891 tarihli bir irade ile de *Encümen-i Telif ve Tercüme Kalemi Müdürlüğü* yeniden kurularak başına Abdullah efendi, Padişah tarafından tayin kılınmıştı.[336]

II. Meşrutiyet'in ilanıyla, 24 Temmuz 1908 günü Kanun-ı Esasi uygulanmaya başlanmış ve 25 Temmuz 1908 günü gazeteler sansürsüz çıkmışlardı. Bu durumda istibdad devrinde Maarif Nezareti'ne yükletilen ve sansüre dayanan basma ve yayımı incelemekle ilgili işler de kendiliğinden ortadan kalkmış bulunuyordu. Bundan sonra Maarif Nezareti'nin bu konuda başlıca görevi, artık okul kitablarını yazdırıp incelemek, halkın aydınlanmasına, memlekette bilginin yayılmasına yarıyacak eserlerin yayımına araç olmak ve bunları korumaktan ibaret olarak belirleniyordu. Bunun için Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[337]yle mekatib-i ibtidaiye için yabancı dildeki muhtelif ders kitabları telif ve tercüme için Meclis-i Kebir-i Maarif'e dahil bir *Telif ve Tercüme Heyeti* teşkil edilmişti (m. 22).

Maarif Nazırı Ahmed Şükrü bey zamanında da 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[338]yle kurulan *Telif ve Tercüme Dairesi* kendisi ve birtakım ilmi encümenlerin çalışmaları ile de geniş ölçüde bir yayın faaliyetine girişmişti. Bu daire tüm mekteblere lazım ve umumi maarifin yükselmesine yarayan eserleri telif ve tercüme ve diğer memleketlerde ortaya çıkan yararlı eserleri takib ile görevli olup biri maaşlı, diğeri fahri olmak üzere 2 sınıf üyeden oluşuyor ve fahri üyelere vücuda getirecekleri eserlere karşılık ikramiye veriliyordu (m. 10). Ayrıca

---

335 BOA, İ, DH, no: 67818

336 BOA, İ, DH, no: 97376

337 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

338 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

bu dairenin başına dairenin tüm işlemlerinden mesul bir şube müdürü konuyordu. Anlaşılacağı üzere bu daire yukarıda belirtildiği üzere diğer daireler gibi bir daire müdürüne sahip değildi. Sadece diğer dairelerin şubelerinin başında bulunan şube başkanlarına eşdeğerde ünvan taşıyan bir müdür tarafından idare ediliyordu. Bu müdürün maiyetine de lüzumu kadar memur ve katib veriliyordu (m. 16). Müdür yüksek bilgiye sahib ve enaz 5 sene idari ve talim hizmetinde bulunmuş olan kişilerden seçiliyordu (m. 17). Ayrıca Telif ve Tercüme Heyeti'nin üye sayısı 15 kişiyi geçmiyor ve bütçenin elverdiği ölçüde oluşturuluyordu.

Mütareke devrine gelindiğinde ise, Maarif Nazırı Said paşa zamanında 21 Zilkade 1337/18 Ağustos 1335/1919 tarihli Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatına Dair 8 Ramazan 1332 ve 17 Temmuz 1330 Tarihli Nizamname'nin 20, 21, 22, 23ncü Mevad-ı Kaimesi Hakkında Nizamname'[339]yle yukarıda belirtilen Telif ve Tercüme Dairesi'nin tüm mekteblere lazım ve umumi maarifin yükselmesine yarayan eserleri telif ve tercüme ve diğer memleketlerde ortaya çıkan yararlı eserleri takib ile görevli olup biri maaşlı, diğeri fahri olmak üzere 2 sınıf üyeden oluşur ve fahri üyelere vücuda getirecekleri eserlere karşılık ikramiye verilir hükmü ilga edilmişti (m. 2). Böylelikle bu daire de lağvedilmiş oluyordu. Bir süre sonra diğer kuruluşlar gibi maarifin de küçük bir kadro ile yeniden örgütlendiğini görüyoruz. *Program Heyeti*'nin 1920 yılında yerine kurulan *Telif ve Tercüme Dairesi* yeniden örgütlenmiş ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulüne kadar merkezi maarif örgütünün içinde yerini korumuştu.

---

339 Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 351-352

HIFZISSIHA-YI MEKATİB DAİRESİ

23 Cemaziyelevvel 1329/9 Mayıs 1327/1911 tarihli Maarif Hıfzıssıha-yı Mekatib Komisyonu'nun Suret-i Teşkili İle Vezaifine Dair Nizamname'[340]ye göre, Maarif Nezareti tarafından seçilen 7 tabib ile çocuk terbiye ilmine vakıf mekteb müdürlerinden bir kişi ve Nezaret Sıhhiye Müfettişi ile yardımcısından oluşan ve fahri olarak hizmet etmek üzere *Hıfzıssıha-yı Mekatib Komisyonu* adıyla daire-i maarifte bir komisyon oluşturulmuştu (m. 1). Bu komisyonun görevi Dersaadet'te mevcud resmi ve hususi tüm mekteblerin sıhhıye işlerini düzenlenmek, ıslah etmek, müdavim, muallim ve müsdahdemlerinin sıhhi durumlarının temini hakkında talimat ve sıhhi kararlar almaktı (m. 2). Ayrıca vilayetlerde de bu komisyonun şubesi olmak üzere komisyonlar teşkil edilmişti. Bu şubelerinde merkez komisyonla icraatlarının aynı olması için bunların teşkili, vazifeleri ve yetkileri merkez komisyonunca tayin ediliyordu (m. 3). Komisyonun mekteblerin sıhhi özelliklerine yönelik kararları Maarif Nezareti tarafından tatbik mevkiine konulacak ve mekteblerin sıhhi durumlarına aid tüm meselelerde Maarif Nezareti, komisyonunun görüşünü alacaktı (m. 4).

Daha sonraki dönemde, Maarif Nazırı Ahmed Şükrü bey zamanında 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[341]yle *Hıfzıssıha-yı Mekatib Dairesi* kurulmuş oluyordu. Bu daire, doğrudan doğruya Nezaret'e bağlı olup, bir müfettiş ile bir tabib ve bir mimardan oluşuyordu. Yatılı mekteblerin maaşlı tabibleri bu daireye mensub olup haftada bir defa müfettişin başkanlığı altında toplanarak, mekteblerin sıhhi iş ve kanunlara uygun surette düzenlenmesi ve ıslahını görüşürlerdi (m. 11). Bu daire tüm işlemlerden mesul bir müfettiş tarafından idare edilirdi. Müfettişin maiyetine lüzumu kadar memur ve katib verilmişti (m.

---

340 Düstur, 2nci tertib, 3ncü cilt, s. 372-373

341 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

16). Ayrıca müfettiş Meclis-i Kebir-i Maarif'in de üyesiydi (m. 20)(Maarif Nazırı Said paşa zamanında 21 Zilkade 1337/18 Ağustos 1335/1919 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatına Dair 8 Ramazan 1332 ve 17 Temmuz 1330 Tarihli Nizamname'nin 20, 21, 22, 23ncü Mevad-ı Kaimesi Hakkında Nizamname'[342]nin 1nci maddesi).

Yine, daha sonra 1915 Maarif-i Umumiye Teşkilatı Nizamnamesi'nde görülen merkezi idareler arasında bir de *Hıfzısıhha-i Mekatib Dairesi*'nin adı geçmektedir. Bu nizamnameye göre Hıfzısıhha-i Mekatib Dairesi bir müfettiş ile tabip ve mimardan oluşmaktaydı. Doğrudan doğruya Nezarete bağlı yatılı mekteblerin tıbbi durumundan bu daire mesul olub, haftada birkere müfettişin başkanlığında toplanarak mekteblerin sıhhi işlerini ve sıhhi kanunlara uygun surette düzenlenmesi ve ıslahını görüşürdü.

LEVAZIM KALEMİ

Bu kalemin görevlerini daha önce de belirttiğimiz gibi Daimi Maarif Meclisi, Darülfünun ve o dönemde bulunan birkaç mekteb için yerine getiriyordu. Bundan sonra da teşkilat içinde yukarıda gösterdiğimiz gibi bu işle uğraşan çeşitli organlar oluşturulmuştu. Bunları burada tekrar etmek yerine konuya kalemin müstakilen Nezaret içinde yer alışıyla başlamak isitiyoruz. Bunun için bölüme 1902 yılıyla başlıyoruz.

1902 senesinde, Maarif Nezareti kuruluşları içinde bir *Mubayaat Komisyonu* gözükmektedir. Bu komisyonun görevleri de ayrıca belirtilmiştir. Buna göre, komisyonun görevleri, Nezaret dairesiyle Dersaadet ve taşrada mevcut bütün mekteblerin ihtiyaçlarını ve Nezaret hesabına alınacak tüm eşyayı eksiksiz olarak temin etmek ve Nezaret'e ait emlakı müzayede ile kiralamak,

---

[342] Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 351-352

Nezaret ile tüm mekteblerin inşaat ve tamiratıyla ve onların işlemlerini yapmaktı.[343] Ancak bu komisyonunun mekteb ders araç-gereçleriyle gereği gibi görevlendirilmiş olduğu söylenemez. Çünkü; bu sırada İstanbul'da bulunan 3 resmi idadiden yalnız Mercan Mülkiye-i Şahane idadisinde fizik, kimya ve topoğrafya ile ilgili bazı alet ve araçlar bulunmaktaydı. Öteki okullarda ise Bu türlü alet ve araçlardan bahsetmek mümkün bile değildi.

II. Meşrutiyet devriyle beraber hazırlanan 1909 Maarif-i Umumiye Kanun tasarısının 21nci maddesiyle de ilk defa bir *Levazım Müdürlüğü*'nden bahsediliyor ve görevleri sıralanıyordu. Bu tasarıya göre, Müdüriyet, Nezaret Dairelerine ve Dersaadet'te bulunan tüm mekteblere gerekli eşyayı ve levazım-ı tedrisiyeyi, kırtasiyeyi ve mefruşatı usulünce satın almak, temin etmek ve vilayetlerden istenecek siparişleri vaktinde ifa etmekle görevlendirilmişti.

Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[344]yle de Nezaret'in merkez teşkilatı içinde bir *Levazım Kalemi* açılmış oluyordu. Levazım kaleminin başında tüm işlemlerden mesul bir şube müdürü ve maiyetinde lüzumu kadar memur ve katib bulunuyordu (m. 16). Şube müdürleri yüksek bilgiye sahib ve enaz 5 sene idari ve talim hizmetinde bulunmuş olan kişilerden seçilirdi (m. 17). Bu Kalem mekteblere gerekli tüm eşyanın temin ve tedarik ve levazım-ı tedrisiye debboyunun hesabları ve işlemlerini yürütürtü (m. 13).

---

[343] Salname-i Nezareti-i Maarif-i Umumiye, (1319), s. 48 ve Salname-i Nezareti-i Maarif-i Umumiye, (1321), s. 47

[344] Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

Levazım Kaleminin Görevleri

Levazım İdaresi Vezaifi Hakkında Karar Sureti'[345]ne göre, Maarif Nezareti'nde levazım dairesinin tesisinden maksat mekteblere lazım olan esas ile ders araç ve gereçlerinin tedariki olduğundan bu idarenin görevleri bunlarla ilgiliydi. Bunlar, mekteblere gerekli eşyayı tedarik etmek, mektebler için dairelerince kabul olunan örneklere uygun olarak levazım ve eşyayı ihale yoluyla karşılamak, cins ve türüne uygun olarak ihale yoluyla karşılanamayan levazım ve eşya Meclis-i Kebir-i Maarif'in kararı üzerine pazarlık suretiyle tedarik etmek, iki eşya ve levazım defteri olan biri yevmiye, diğeri defter-i kebirini tutmak, bir debboy bulundurmak ve Levazım İdaresi müstahdeminden birini bu debboya memur etmek (bu debboy memuru bir defter tutarak debboya giren çıkan eşyayı kaydedecekti), nezaret tedrisat müdürlerinden verilen yazı üzerine nezaretin havalesi olmadıkça hiçbir şey satın almamak ve imal etmemek, ayrıca Nezaret'ten havaleli yazı olmadıkça mekteblere hiçbir şey teslim etmemek, bu yazıları evrak olarak saklamak, satın alma ve imal yazısında tedariki emrolunan eşyanın cins ve türü ve miktarını açıkça belirtmek ve gerekirse resimlerini de bulundurmak, eşya ve levazım satın alma ve imaline yönelik bir yazı havale edildiği zaman öncelikle muhasebeye müracaatla mevcut tahsisat hakkında bilgi almadıkça hiçbir sipariş icra etmemek, hariçten getirilecek eşya ve levazımı gümrüklerden dışarı çıkarmamak, mekteblere sevki levazım memurları eliyle yapmaktı.

---

[345] Takvim-i Vekayi no: 602

KALEM-İ MAHSUS

Evrakla ilgili olarak ilk defa bir müdürden 1878 senesinde Maarif Teşkilatı içinde olarak bahsedilmiştir. Elbette bundan önce de evrakla ilgilenecek katibler her zaman bulunmuştu. Bunlara Mekatib-i Rüşdiye Nezareti'nin kuruluşuyla rastlıyoruz. Bu durumu yukarıda anlattığımız şekilde bir daha tekrar etmeyerek katibliğin bir kalem ya da daire olarak Nezaret teşkilatı içinde kuruluşuna değin bir liste vermek isityoruz.

1898 yılında Maarif Nezareti teşkilatının yeni bir yapılanmaya gittiğini ve içinde bir de Evrak Kalemi kurulduğunu görüyoruz. Bu kalem

Evrak Müdürü

Mümeyyiz-i Evvel

Mümeyyiz-i Sani

Sermukayyit

5 adet Mukayyit

3 adet Refik'den oluşuyordu.

1319 tarihli Maarif Salnamesinde de Evrak Kalemi, Evrak Odası ismiyle anılarak,

Müdür

Mümeyyiz-i Evvel

Mümeyyiz-i Sani

Sermukayyid

4 adet Mukayyid

5 adet refik kadrosuyla gösterilmişti.

1321 tarihinde çıkarılan Maarif Salnamesiyle de kadro şu şekilde gözüküyordu;

Mümeyyiz-i evvel

Mümeyyiz-i sani

Mümeyyiz muavini

Sermukayyit

10 adet mukayyit

Daha sonra 24 Receb 1326/22 Ağustos 1908 tarihinde çıkan bir irade ile Maarif Nezareti'nde bir tenkisat daha yapılmıştı.[346] Bu yeni duruma göre Evrak Kalemi, Mektubi Kalemi'ne bağlı olarak Evrak Odası şeklinde gösterilmiş ve kadrosu da daraltılmıştı;

1 Müdür

1 Mümeyyiz

8 Memur

Daha sonra II. Meşrutiyet'te Evrak Kalemi müstakil hale getirilmişti. Bu aradaki gelişmeleri yukarıda belirttiğimiz için burada tekrar etmiyoruz. Bundan sonraki dönemde de Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat

---

346 BOA, İ, Maarif, no: 1681-7

1327/1911 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[347]ye göre, bir *Kalem-i Mahsus*'tan bahsedilmişti. Bu nizamnameye göre, Kalem-i Mahsus'un tüm işlemlerden sorumlu bir müdürü ve maiyetinde lüzumu kadar memur ve katibi bulunuyordu (m. 13)(Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[348]nin 16ncı maddesi). Ayrıca müdür, yüksek bilgiye sahip ve en az beş sene muallimlikte bulunmuş olan kişilerden seçiliyordu (m. 14)(Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[349]nin 17nci maddesi). Bu kalem, merkezi şube memurlarının tayin, azil ve sicil durumlarına yönelik kalem işleri ile evrak tescil ve tevzii işlemleri ve Nezaret'e aid olan kanun, nizam ve talimatların tescili ve nazırın haberleşme ve mektub işlerine bakardı. Bunun yanında *Evrak Odası* evrakın kaydı ve dosyaların tanzimi ile mükellef olup bu kaleme bağlıydı (m. 12)(Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[350]nin 14ncü maddesi). Hemen hemen aynı dönemde ve aynı görevlerle yükümlü Prusya Maarif Teşkilatı içinde de Hauptbüro namıyle bir Evrak Odası bulunuyordu.[351]

---

347 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

348 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

349 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

350 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

351 Reşat Şemsettin, a.g.e., s. 146, 150

Evrak Odası'nın Görevi

Kısaca Evrak Odası'nın görevleri, Maarif Nezareti'ne gelen ve Nezaret'ten Bab-ı Ali ve çeşitli daireler ile vilayet-i şahaneye ve maarif idarelerine yazılan tüm tezkire, telgraf, muharrerat ve müstediatı dosya usulüne uygun olarak kayıt ve tescil etmekten ibaretti.[352]

HEYET-İ TEFTİŞİYE

Osmanlı İmparatorluğu'nda daha 1838'lerde yazılan maarifle ilgili raporlarda teftiş müessesesine yer verildiğini görüyoruz. Meclis-i Umur-ı Nafia Layihası'nda,

> "...mekteblerde talim ve taallümlerde bir kaide ve nizam olmayıp hiçbir taraftan dahi nezaret ve ikdam olunmadığından muallimler bildikleri gibi okutmakta...ulum ve maarifin tahsilini kolaylaştırmak ve hızlandırmak için mekatib-i mevcudeye bir nizam vermek ve mahaller arasında bulunan ufak mekteblerdeki talebelerin talimlerine bakmak üzere evvela mevcud olan mekteb hocalarının durum ve bilgi dereceleri *memurlar* görülen ve çocuk terbiyesinde muktedir olanların istihdam edilmesi..."

lüzumuna işaret edilmekteydi.[353] Yalnız bu karar sadece İstanbul'daki mahalle mekteblerinin teftişini öngörmekteydi ve maalesef teftişin maksadı sadece, öğretmenlerin mesleki yönden yeterli olup olmadıklarının tesbitinden ibaretti.

---

[352] Salname-i Nezareti-i Maarif-i Umumiye, (1319), s. 38 ve Salname-i Nezareti-i Maarif-i Umumiye, (1321), s. 45

[353] Mahmud Cevat, 'a.g.e.', s. 8

Daha sonra, 1846 yılında Mekatib-i Umumiye Nezareti kurulduğunda Nezaret'in bünyesi içinde İstanbul okullarının teftiş işini yürütecek iki memuriyete yer verilmişti. Bunlar:

1- Mekatib-i Sibyan Muinliği: Hafız Vehbi efendi

2- Mekatib-i Rüşdiye Muinliği: Nazif efendi

Kısa bir müddet sonra ise, bu memuriyetler kaldırılmış ise de, 1847'de düzenlenen sibyan okulları öğretmenlerine mahsus talimatnamede

> "Mektebleri teftiş ve hocalara yol göstermek üzere müfettişler vardır. Bunlara mekteb muini denir"

ifadesinden anlaşılacağı gibi tekrar bir müfettişlik teşkil edilmişti. Hatta 1851'de Encümen-i Daniş üyeleri arasında Mekatib-i Umumiye Muini ünvanıyla Ahmed Hilmi efendinin[354] bulunması bu hususu doğruladığı gibi memuriyetin devam ettiğini de göstermektedir.[355]

Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Devleti'nde modern eğitim sistemi gelişirken yayımlanan resmi belgelerde teftiş hizmetiyle ilgili olarak üç terim gözükmektedir. Bunlar:

1- Muin

2- Müfettiş

3- Muhakkik

---

354 Ahmed efendi Mekatib-i Umumiye Müfettişliği'ne 9 C 1266/22 Nisan 1850 tarihinde tayin edilmiştir. BOA, İ, DH, no: 12385

355 Kamil Su, **Türk Eğitiminde 'Teftiş'in Yeri ve Önemi**, (İstanbul, 1974), s. 2

Mekatib-i Umumiye Nezareti kurulduğu sırada Mekatib-i Rüşdiye Muinliği ve Mekatib-i Sibyan Muinliği ünvanlarıyla iki görevin de ihdas edildiğini ve bu görevlere de iki kişinin tayin edildiğini yukarıda görmüştük. Bilinmelidir ki, muinlik bu görevlerde müfettişlik manasında kullanılmıştı.

1869 Nizamnamesi ile de teftiş hizmetlerine yeni birtakım hükümler getirilmiş ve böylece teftiş işlemi Nezaret'in resmi ve kanuni görevleri arasına girmişti. Bu nizamnamenin getirdiği hükümler arasında müfettişlerin Maarif Nezareti'nin seçimi ve teklifi üzerine irade ile tayin olunması hükmü bu görüşümüzü doğrular niteliktedir. Yine aynı nizamnamenin 129ncu maddesine göre de azınlık ve yabancı mekteblerin kurulabilmesinin şartları arasında muallimlerin elinde Maarif Nezareti tarafından verilen şehadetnamelerin bulunmasına ve ders cetvellerinin ve kitablarının düzenlendikten sonra Maarif Nezareti'ne onaylattırılmasına ve böylece Nezaret'ten ruhsat alınmasına yer veriliyordu. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi için 1869'da yazılan Meclis-i Hass-ı Vükela mazbatasında,

> "...ve halkı tahsil-i marifete icbar edecek bir kaidenin ve ale'l-umum Mekatib-i Nezaret-i Mütemadiye altında bulunduracak bir Heyet-i Teftişiye'nin fikdanı dahi enva-ı mehazir-i mülkiyeyi tevlid eylediği cihetlerle..."

denilmiş olmasından anlaşılacağı üzere teftiş kelimesinin Teftiş Heyeti'nden daha önce varolduğu anlaşılmaktadır. Yine 1869 Maarif Nizamnamesi'nin Vilayet Maarif Meclisleri ile ilgili hükümleri arasında muhakik ve müfetişlerden bahsedilmiştir. Mesela 143ncü madde hükmüne göre her vilayet merkezinde kurulacak Maarif Meclisi'nin ikisi müslim ve ikisi gayrimüslim olan dört muhakkikten bahsedilmişti. Ayrıca liva merkezlerinde dahi icabına göre biri müslim ve diğeri gayrimüslim olan iki müfettiş memuriyetinin ismi zikrediliyordu. Bununla berabergözden kaçmaması gerekli bir hususda muhakkiklerle müfettişlerin görevleri

hakkındaki hükümlerden birincilerin yetki yönünden ikincilerden üstün tutuldukları konusudur. Öyle ki, muhakkikler gerekli görürse vilayetlerde mekteb ve kütübhaneleri ve livalarda bulunan müfettişlerin hareketlerini dahi teftiş ve tahkik etmek ve mektebler idaresinin kaidelere uygunluğunu denetlemek ve alınacak tedbirleri Vilayet Maarif Meclisi'ne arz etmek ve dönüşlerinde tahkikat ve vuku bulan icraat hakkında görüşlerini de ekleyerek meclise layiha takdim etmek yetkisine sahiplerdi.

Böylelikle, Meclis-i Kebir-i Maarif bünyesinde 9 Cemaziyelahir 1286/16 Eylül 1869 tarihinde Memurin-i Teftişiye adı altında iki teftiş memuriyeti kurulmuştu. Bunlar:

1- *Rumeli Yakası Mekatib-i Rüşdiye ve Sibyaniye Müfettişliği*: Maarif Meclisi üyesi Şahin efendi

2- *Anadolu Yakası Mekatib-i Rüşdiye ve Sibyaniye Müfettişliği*: Maarif Meclisi üyesi Ahmed efendi

Daha sonraki dönemde, Telif ve Tercüme Cemiyeti'nin 1881'de yine Maarif Nezareti'ne bağlı bulunan Matbaalar İdaresi'yle birleştirilmesinden bir *Encümen-i Teftiş-i Maarif* doğmuştur. Sonra 1882'de bu encümen, Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti[356] adını alarak görevi bütün yayımları inceleme işi ve sansür alanına yayılmıştı.[357]

---

356 Daha geniş bilgi için bkz. BOA, İ, Maarif, no: 2499-4, 22 ZA 1313 ve BOA, İ, Maarif, no: 818-3, 10 R 1311 ve BOA, İ, Maarif, no: 50-6, 10 M 1314 ve BOA, İ, Maarif, no: 1170-9, 26 CA 1317 ve BOA, İ, Maarif, no: 1203-2, 8 C 1315 ve BOA, İ, Maarif, no: 1613-8, 29 C 1310 ve BOA, İ, Maarif, no: 629-8, 7 RA 1310 ve BOA, İ, Maarif, no: 993-5, 23 ZA 1310

357 Salname-i Devlet-i Aliye, (1300) ve Encümen-i Teftiş ve Muayeye Heyeti'nin kuruluş tarihi 20 kanun-ı evvel 1297 olarak Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1316)'de gözükmektedir.

Maarif teşkilatında zamanın icaplarına ve edinilen tecrübelere göre vakit vakit bazı düzenlemelerin yapıldığını biliyoruz. Bu yöntemi benimsemiş olan Maarif Nezareti, daha önce varolan Telif ve Tercüme Dairesi'ni zamanın ihtiyaçlarına cevap vermediğine kuruluş maksadına uygun faaliyet göstermediğine kanaat getirerek kapatıp daha mükemmel bir encümenin teşkiline karar vermişti. Bu hususta Nezaret'in Sadrazam'a sunduğu layihada *Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti*'nin kuruluş gerekçesini ve maksadını şöyle açıkladığını sadeleştirerek ve özetleyerek aktarıyoruz:

> "Maarif merkezi idaresindeki düzenlemelerin ruhuna uygun olarak yeni bir değişiklik zaruri görülmüştür. Hükümetten basın ve yayın müsaadesi almak için dışarıdan getirilen ve gümrüklerde tutulan kitab ve buna benzer diğer eserlerin tedkikiyle basımına ve yayımına müsaade verilip verilmemesi hususu Maarif İdaresi'nin önemli vazifelerindendir. Bu vazifenin şimdiki halde yerine getirilmesi ise güven verici değildir. Sözkonusu kitab ve risalelerin zararsız olup olmadıklarını şahsın takdirinden kurtarıp bir heyete havalesi daha uygundur. Bu bakımdan gümrüklerdeki kitabların muayenesi için bir heyet teşkili ve bu heyete ileride akademi seviyesine layık bir encümen şekli verilmesi yerindedir. Şimdiye kadar bir varlık gösterememiş olan Telif ve Tercüme Dairesi'nin şimdiki görevi müstakil ve hususi bir idareyi işgal edecek derecede değildir. O halde Matbaalar İdaresi ile birleştirilmesi ayrıca mevcut müfettişleri de oraya bağlamak uygun olup meydana gelecek heyete Teftiş ve Muayene Encümeni namının verilmesi uygundur." (14 Kanun-ı Evvel 1297)[358]

Sadeleştirerek verdiğimiz bu layiha padişah tarafından kabul edilerek 9 Safer 1299/19 Kanun-ı Evvel 1297/31 Aralık 1881

---

[358] BOA, İ, DH, no: 67818

tarihinde, Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti'nin teşkiline irade buyurulmuştur. Heyetin kuruluş kadrosu aşağıdaki şekildedir:[359]

Reis: Ahmed Hamdi efendi

Üyeler: Davud efendi[360]

Şakir efendi: Herikisi de Dersaadet ve taşra Mekatib-i Rüşdiye teftişine ve Türkçe, Arabca, Farsça kitab ve risalelerin muayene ve tedkikine memurdurlar.

Murad bey: Bulgarca, Rumca ve Ermenice eserleri muayeneye memurdur.

İlyas efendi: Fransızca ve İngilizce eserleri

Osman efendi: Mekatib-i Sibyan Müfettişi

Latif efendi: Dersaadet Rüşdiyeleri Müfettişi

Hayret efendi: Kütübhaneler Müfettişi

Salih efendi: Bu dahi

Vapuridi efendi: Rumca kitablarla ilgili matbaalar müfettişi

Mikail efendi: Ermenice kitablar ile ilgili matbaalar müfettişi

Katibler:

1- Başkatib: Mümtaz efendi

2- İkinci Katib: Abdurrahman bey

3- Diğer Katibler: Subhi bey, Numan efendi, Şakir efendi, Vasfi efendi.

---

359 BOA, İ, DH, no: 67818

360 Davud efendi daha önce Rumeli Mekatb-i Umumiye Müfettişi idİ Bu görevdeyken Anadolu'ya kadı vekili olarak tayinini istemiştİ Ancak Maarif hakkında bilgili bir kimse olması sebebiyle 22 Şaban tarihli irade-i seniye uyarınca 1500 kuruş maaşla Anadolu Mekatib-i Rüşdiye ve İbtidaiye Müfettişliği'ne atanmıştır. BOA, İ, DH, no: 66917

Bu heyetin vazifesi tablodan da anlaşılacağı üzere dört gruptur:

1- Osmanlı İmparatorluğu'nda basılacak Türkçe, Farsça, Arabca, Bulgarca, Rumca ve Ermenice kitab, broşür ve çeşitli fen, edebiyat ve siyasete yönelik olmayan evraklarla meşgul olmak

2- Yabancı memleketlerden gelen çeşitli dillerde yazılmış kitabları gümrüklerde ve postahanelerde bulundurduğu memurlarının anlayamadığı eserleri kontrol etmek

3- Gümrük ve postahanelerde bulundurduğu muayene memurlarını denetlemek ve onlar tarafından verilecek raporlar üzerine gereken işlemleri yürütmek

4- Bütün okuları teftiş etmek.[361]

Daha önce yalnızca siyasi yazılara uygulanan sansür usulü, bu sefer bu dönemde siyasi olmayan "*Resail-i Mevkute*"ye de uygulanmaya başlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nda basılacak tüm kitab, risale ve -Mesela, Münif Paşa'nın Maarif Nezareti'nde bulunduğu sırada Kamil Paşa eserinin basılmasına izin verilmesini istemişti. Fakat Encümen-i Teftiş ve Muayene'ce tab'ı asla caiz değildir denilerek reddolunmuştu. Bunun üzerine Kamil Paşa, Encümenin başkanına müracaat ederek durumu arz etmiş fakat müracaat yine kabul edilmemişti. Kamil Paşa da büyük bir üzüntüyle Münif Paşa'nın makamına çıkmış ve durumu arz etmişti. Eseri alıkoyan ve Kamil Paşa'ya ertesi günü gelmesini söyleyen Münif Paşa, mündericatta bulunan

Hal' olup Sultan Aziz, Şah Murad Han oldu
Biri giryan gözümün diğeri handan oldu

---

[361] Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1319)

beyitini çıkardıktan sonra tab'ını uygun bularak Encümen-i Teftiş'ten bir memur celbederek ruhsatnamenin derhal yazılmasını emretmişti.[362] Fakat, ne gariptir ki, Münif Paşa, o memuriyetten çekilip eski gazetesi olan Mecmua-ı Fünun'u çıkarmaya başladığı zaman gazetenin ilk nüshasında kullandığı "*Yıldız Böceği*" başlığı yüzünden mecmuası kapatılmıştı. Hatta bu devirde sansür işinin o derece ileri gittiği söylenir ki Beşiktaş'ta bir Ramazan arefesinde bakkala "*100 dirhem yıldız şehriyesi ver*" diyen müşteri apar topar, karga tulumba sürgüne yollandığı dillerde uzun müddet dedikodu halinde dolaşmıştır. Bununla da kalınmayarak Encümen-i Teftiş ve Muayene azasından biri aşırı derecede işgüzarlık göstererek bir hesap kitabındaki "+" işaretini yıldıza benzettiği için üstünü karalamış olduğu espri yollu nakledilirdi. Bir başka misal de, istibdad döneminin azılı hafiyelerinden Maarif Nezareti Evrak Müdürü olan Ali Galib, vitr namazında okunan Kunut duasındaki "biz hal' ederiz", "biz terk ederiz" manasına gelen "*nahleu*" ve "*netrekü*" kelimelerini dini eserlerden çıkartmak için Encümen-i Teftiş ve Muayene'ye baskı yapmış, hatta bu kelimeleri içeren ve evvelce basılıp dağıtılmış olan ilm-i hal gibi dini eserleri toplattırmaya bile başlamıştı. Bunu haber alan Fetva Emini Nuri efendi, mercii ve amiri bulunan Şeyhülislamlığı da atlayarak ve Fetva Eminleri'nin irade çıkmadan yani davet vaki olmadan saraya gitmeleri usulden olmadığı halde buna da riayet etmeyerek doğruca Yıldız'a gidip padişaha "*din elden gidiyor, hafiyeler ve jurnalciler dini eserlerden namaz dualarını da çıkartıyorlar*" diye şikayette bulunması üzerine 60 altın lira maaş ve bala rütbesini kazanmış olan Evrak Müdürü Ali Galib bey tahkir ve terzil maksadıyla çöpçülükte kullanılmak üzere Sivas'a sürülmüştü. Bununla beraber, II. Abdülhamid işin peşini bırakmayarak dini eserlerin hafiyelerin ve jurnalcilerin şerrinden ve tecavüzünden kurtarılarak tab' edilmelerini kolaylaştırmak amacıyla Maarif Nezareti'nde Nazır'ın reisliği altında bir komisyon olan *Tedkik-i Müellefat Komisyonu*'nu 1879'da teşkil ettirmişti.

---

[362] İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, c. VI, s. 1009

Bu komisyon gerek dini eserleri birinci dereceden tedkik edecek olan *Tedkik-i Müellefat-ı Şeriye Heyeti* ile ikinci defa görüp tab'ına izin verip vermeyecek bulunan *Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti*'nin kararlarını temyizen tedkik edecekti.[363] Tedkik-i Müellefat Komisyonu'nun görevleri de belirlenmişti. Buna göre, haftada iki defa toplanarak, Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin ruhsat vereceği Arabca, Türkçe, Farsça eserleri ve Türkçe piyesleri tekrar tedkik edecekti.[364] Ancak, heyet sadece kendisine verilen görevleri yerine getirmekle uğraşmış layihada belirtilen akademik bir karakter sergileyememişti. Zaten buna da ne zamanı ne de zemini müsaid olmuştu. Bu sebebden maarif alanında istenilen faydalar bir türlü sağlanamamıştı.

1882 senesine gelindiğinde ise, merkezi teşkilatta taşra-merkez arasındaki ilişkiyi sağlamak için Nezaret'teki müfettiş sayısı artırılmış ve aynı zamanda bu müfettişlerin görev ve yetki sahaları da birbirinden ayrılmıştı. Bu durum maarifte hem teftişin değerinin anlaşıldığını hem de merkeziyetçilik fikrinin geliştiğini göstermektedir. Bu müfettişler:

a- 2 Mekatib-i Rüşdiye Müfettişi

b- 1 Mekatib-i Sibyaniye Müfettişi

c- Anadolu ciheti Mekatib-i Rüşdiye ve İbtidaiye Müfettişi

d- Kütübhaneler Müfettişi olmak üzere 4 sınıfa ayrılıyorlardı.[365]

Böylelikle maarif müfettişleri arasında okullara göre kısmen de olsa işbölümüne doğru bir adım atıldığını görüyoruz. Ancak bu

---

[363] Osman Ergin, a.g.e., s. 848 ve Mehmed Ali Ayni, **Hatıraları**, (İstanbul, 1945), Türkiye Yayınevi, s. 24-25

[364] Salname-i Nezareti-i Maarif-i Umumiye, (1319), s. 33

[365] Salname-i Devlet-i Aliye, (1299)

durum yalnızca İstanbul için geçerliydi. Zira ilk üç müfettiş İstanbul okullarını teftişle görevlendirilirken taşraya umumi müfettişlerin tayinine devam edilmişti.

1 yıl sonra yani, 1883 yılında Mekatib-i Aliye, Rüşdiye ve İbtidaiye için ayrı ayrı müfettişler tayin edilerek herbirinin görev ve yetkileri belirlenmiş ve ilk, orta öğretimden sonra yüksek öğretim müesseselerinin de teftiş edilmesi yoluna gidilmiş[366] ve bir yıl sonra da Matbaalar Müfettişliği bu kadroya alınmıştı.[367]

1884 yılında da gazetelerle tefrika suretiyle neşredilen roman, tiyatro ve diğer edebi eserlerin de kitab şeklinde tabı arzu olunduğu durumda basılmadan evvel Encümen Heyeti'nce okunup aynen veya tadilen okunup kabul edilmedikçe basılamaması hükmü kabul edildi.[368] Böylelikle, Encümen-i Teftiş ve Muayene'den ruhsat alınması prensibi koyuluyordu. Daha sonra da gazetelerin ve mecmuaların teftişi ile meşgul olan Matbaalar Dairesi'nin de kaldırılarak müfettişlerinin yeni kurulan bu heyete bağlandığını görüyoruz.[369]

1886 yılında da o zamana kadar hükümetin müdahale ve teftişinden uzak olan gayrimüslim ve ecnebi okulları ilk defa olarak *Müfettiş-i Mahsusa* vasıtasıyla teftiş ettirilmişti.[370] Bundan sonra yapılan değişiklikler, *Kütüb ve Resail Muayene Memurluğu* ile *Müfettişliklerin* ihdas edilmiş olmasından ibaretti. 1887'de de bütün müfettişler öğretim dairelerini dışında bırakılarak Memurin-i Teftişiye adı altında ayrı bir daireye bağlanmışlardır. Bu dairede ilk defa olarak *Mekatib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği* ve

---

366 Salname-i Devlet-i Aliye, (1300)

367 Salname-i Devlet-i Aliye, (1301)

368 BOA, İ, MV, no: 5976 ve BOA, İ, DH, no: 24542

369 Salname-i Devlet-i Aliye, (1300) ve BOA, İ, DH, no: 67818 ve Encümen-i Teftiş ve Muayeye Heyeti'nin kuruluş tarihi 20 kanun-ı evvel 1297 olarak Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1316)'de gözükmektedir.

370 BOA, İ, DH, no: 81099

İdadi Müfettişliği kadroları ortaya çıkmıştı.[371] Burada dikkatimizi çeken husus idadi okulların ihmal edilemeyecek ve müfettişlere ihtiyaç duyulacak kadar çoğalmış olmasıydı. Diğer taraftan gayrimüslim ve ecnebi okullarının zararlı faaliyetlerine engel olmak ve bunları devamlı surette denetlemek isteğini maarif ve siyasi yönden oldukça müsbet bir teşebbüs olarak nitelendirmek gerekir.

Mekatib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Mektebleri Müfettişliği'nin başına *Mirmiran* rütbesinde Rum cemaatinden Selanik vali muavini Konstantinidi Paşa tayin edilmişti.[372] Buna karşın denetim yine tam kurulamamıştı. Mesela Zühdü Paşa tarafından padişaha sunulan 20 Temmuz 1309/1 Ağustos 1893 tarihli rapordan[373] 392 Amerikan okulundan 341'inin ruhsatsız olduğu anlaşılmaktadır. Bu müfettişliğin görevi, İstanbul'da ve bilad-ı selasede bulunan mekatib-i gayrimüslime ve ecnebiyede öğretimin olması gerektiği şekilde yapılmasını, programlar dışında gerek sözle ve gerek yazılı olarak hükümet aleyhine bir durum meydana getirilmemesini, mekteb açılırken gerekli formalitelerin yerine getirilmesini sağlamak, okullara ruhsat vermek, ruhsatsız olarak gayrimüslim ve ecnebi okulların açılmasını önlemek, evvelce ruhsatsız açılanları ruhsata bağlamak, İstanbul dışında bulunan tüm yabancı ve gayrimüslim mektebler hakkında vilayetten ya da Maarif Müdürlükleri'nden sorulacak sorulara cevab vermek, teftiş yaparak rapor hazırlamak ve bunu Maarif Nezareti'ne sunmak, ve bu okulların umumi imtihanlarında bulunmak üzere mümeyyizler seçerek Padişah'ın iradesi ile bunları okullara mümeyyiz olarak yollamaktır. Bu tarihte Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği'nin bir memurla idaresinin kabil olmadığı anlaşılmış ve 15 Cemaziyelevvel 1310/5 Aralık 1892 tarihinde çıkan bir iradeyle bu hizmete müfettişin refakatinde bulunmak 3 ve kalemde görev almak üzere de 5 memur daha ilave edilmişti.[374] Yani 1892'ye

---

371 Salname-i Devlet-i Aliye, (1305)

372 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1316/1898-1899), s. 30

373 BOA, Yıldız Tasnifi, Kısım 35, Zarf 100, Karton 102, no: 232

374 BOA, İ Maarif, no:1469-3 ve başka bir misal için bkz. BOA, İ, DH, no: 93145

kadar müfettişlerin durumunda ve sayılarında bir değişiklik olmamış, ancak bu tarihte *Rumeli Vilayetleri Maarif Müfettişliği* ihdas edilmişse de iki yıl sonra da kaldırılmıştı. Ayrıca *Mekatib-i Aliye Müfettişliği*'nin adı *Mekatib-i Aliye ve Hususiye* şekline sokulmuştu.[375] Böylece okullar için 5, matbaalar ve kütübhaneler için 3 müfettiş kadrosu ortaya çıkmıştı. Bu sayı 1897'de okullar için 13'e, kütübhaneler ve matbaalar için 8'e çıkarılmıştı.[376] Ayrıca ilk defa olarak bu tarihte kız rüşdiye ve ibtidaiye okullarına da müfettişler tayin edilmişlerdi. İhtiyaca göre sayıları artırılan müfettişler heyeti böylelikle devrin sonunda şu kadroya sahip oluyordu:[377]

Memurin-i Teftişiye

1- Mekatib-i Aliye ve Hususiye Müfettiş-i Umumisi

2- 2 Mekatib-i İdadiye Müfettişi

3- 6 Erkek Mekatib-i Rüşdiye Müfettişi

4- 3 Kız Mekatib-i RÜşdiye Müfettişi

5- 8 Mekatib-i İbtidaiye Müfettişi

6- 4 Kütübhaneler Müfettişi

7- 7 Matbaalar Müfettişi

8- 1 Kütüb ve Resail Vakfiye Müfettişi

Bu arada Mekatib-i Aliye ve Hususiye Müfettişliği'nin görevlerini belirtmek gerekirse, bunun için şunlar söylenebilir;

---

375 Salname-i Devlet-i Aliye, (1310)

376 Salname-i Devlet-i Aliye, (1315)

377 Salname-i Devlet-i Aliye, (1325)

mekatib-i aliye hakkında doğrudan veya dolaylı olarak gerçekleşecek inceleme ve gözlemler ile Maarif Nezareti ve Meclis-i Kebir-i Maarif'ten gönderilecek tebligat üzerine yapacağı inceleme sonuçlarını ve mekatib-i hususiyeyi teftiş ile bu teftişe ait görüşlerini Nezaret'e takdim etmek, Nezaret ve Meclis-i Kebir-i Maarif'ten havale edilen evrak üzerine inceleme yapmak ve sözkonusu mekteblere ait işlemlerin yasa hükümleri dairesinde uygulanmasına nezaret etmekti.[378]

Sıhhiye Müfettişliği ile *Mekatib-i Gayrimüslim ve Ecnebiye Müfettişliği* ayrı birer daire olup Memurin-i Teftişiye Heyeti'ne dahil edilmemişlerdi.[379] Bunlar da İstanbul okullarının teftişiyle görevli müfettişler okuların idaresini, öğretimini, maliyesini ve öğretmenlerini denetlerlerdi.

1899 yılında da ilk defa olarak *Mekatib-i Mülkiye Sıhhiye Müfettişi* adı altında ihdas olunan bir memuriyetle okul sağlık işleri de bir murakabe ve tanzim merciine kavuşmuş, ertesi sene bu kadro tabib olmayan 4 müfettişle de genişletilmişti. Tüm bunlara karşın denetim yine tam kurulamamıştı. Çünkü; hükümet gayrimüslim okullarını ne zaman denetlemeye teşebbüs etse, her defasında büyük tepkilerle karşılaşıyordu. Hatta bu okullar, işi Maarif Müfettişleri'ni sokmamaya kadar vardırıyorlardı. Kadrosu ve durumu bu şekilde olan Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği'nin görevleri ise şöyleydi: Dersaadet ve bilad-ı selasede bulunan mekatib-i gayrimüslime ve ecnebiyenin devamlı surette teftişiyle tedrisatın cereyanına ve programlar haricinde sözlü veya yazılı tedrisat ve telkinatın icra edilmemesine ve ruhsatsız gayrimüslim mekteblerin açılmamasına dikkat etmek, yeniden tesis ve küşad olunacak mekteblerin işlemlerini bu konuda şerefsudur olan irade-i seniye hükümlerine uygun olarak yürütmek, ruhsatname vermek ve önceden ruhsatsız olarak açılan mektebleri ruhsata bağlamak, taşrada bulunan mekatib-i gayrimüslime ve

---

[378] Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1319), s. 47

[379] Sıhhiye Müfettişleri, 1323/1905'te ayrı bir dairede toplanmıştır.

ecnebiye hakkında vilayetlerden ve maarif müdürlerinden gelecek talebleri ve sözkonusu mekteblerin teftişinde görülen yolsuzlukları dair Nezaret'e rapor etmek, bu mekteblerin genel imtihanlarına irade ile mümeyyizler göndermekti.[380]

11 Ramazan 1320/12 Aralık 1902 tarihinde[381] ise, *Tetkik-i Müellefat Komisyonu*'nda bulunan müfettişlerin teftiş işinde aşırıya gitmeleri ve ehliyetsizlik göstermeleri üzerine bu işe layık olanlardan oluşturulmak üzere bir *Kütüb-i Diniye ve Şeriye Tedkik Heyeti*, bir diğer kitabları tedkik etmek için kurulan *heyet* ve bir de Nazır'ın başkanlık ettiği *heyet* teşkil edilmişti.

I- Kütüb-i Diniye ve Şeriye Tedkik Heyeti

1 Reis
5 Üye

II- Tedkik ve Muayene Heyeti

1 Reis
28 Üye

III- Tedkik-i Müellefat Heyeti

1 Reis (Nazır)
5 Üye

Ayrıca yine bu dönemde daha önce basılamamış kütüb-i diniye ve şeriyenin Bab-ı meşihat'tan sorularak tab ve neşrine çalışılmıştı. Öyle ki bu dönemde Encümen-i Teftiş ve Muayene denetimini eski kitabcılara kadar uzatmıştı. Tedkik-i Müellefat

---

380 Salname-i Nezareti-i Maarif-i Umumiye, (1319), s. 41 ve Salname-i Nezareti-i Maarif-i Umumiye, (1321), s. 43

381 BOA, İ, Maarif, no: 1675-1, 11 N 1320

Komisyonu'nun yerine getirdiği vazifeleri Prusya'da Maarif Nezareti'nin 9ncu dairesi görmekteydi.[382]

Bu dönemde *Encümen-i Teftiş ve Muayene*'nin kadrosu da alabildiğine genişletilmişti. Öyle ki bir başkan ve 6 üyeyle kurulan bu Encümenin 1903'de kadrosu 1 reis, 30 üye, 1 başkatib ve 10 muayene memuruna ve 1907'de ise üye sayısı 45'e ve bunun yanında da türlü kitab muayenesiyle görevli memurların sayısı da 28'e çıkarılmıştı.[383]

1909'da hazırlanan Maarif-i Umumiye Kanun-ı layihasında Maarif Nezareti Merkez Teşkilatı'nı oluşturan makamlar arasında bir Müfettiş-i Umumi ile lüzumu kadar da kütübhane, sıhhiye ve mekatib müfettişleri de gösterilmiş ve ayrıca bunların görevleri de belirtilmişti. 1910 yılında Tedrisat-i Aliye Dairesi'nden müstakil bir *Kütüphaneler Müfettişliği* ihdas olunmuş ve Nezaret Müfettişleri Meclis-i Kebir-i Maarif'e bağlanmışlardı.

1911 yılında yayımlanan bir nizamname ile de Maarif Nezareti merkez hizmetleri idare ve teftiş olmak üzere ikiye bölünmüştür. 1913 yılında Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'yla ilköğretim müfettişlikleri kurulmuştu. Yine bu Kanun-ı Muvakkat'a göre, müfettişlerin ilkokul öğretmenlerini denetleme vazifesiyle mükellef oldukları belirtilmekteydi.

1914 yılında ise, Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[384]ye göre de terbiye ve tedrisata ait Maarif Kanunu'na tabi tüm ilim ve sanata yönelik müessese ile kütübhane ve müze gibi daireleri teftiş etmek görevi Maarif Nezareti'ne veriliyordu (m.

---

382 Reşat Şemsettin, a.g.e., s. 146

383 Alpay Kabacalı, **Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü**, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, (İstanbul, 1990), s. 55

384 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

1). Maarif Nezareti'nin bu teftiş hizmetlerini Nezaret tarafından tayin olunan memurlar, müfettişler ve vilayetlerdeki Maarif Müfettişleri eliyle doğrudan doğruya ve Vilayet Tedrisat-ı İbtidaiye Müfetişleri eliyle de dolaylı olarak icra edeceği belirtilmekteydi (m. 2). Aynı nizamnamenin 15nci maddesinde ise Heyet-i Teftişiye Dairesi'nin görevleri gösterilmişti. 19ncu maddesinde ise, Heyet-i Teftişiye Dairesi bir müdür ile dört müfettişten oluşur ve müdürün başkanlığı altında toplanır denmişti. Yine bu nizamnameden anladığımıza göre, yabancı memleketlerde tahsilde bulunan Osmanlı talebesi için Berlin'de Avrupa Öğrenci Müfettişliği bulunuyordu. Heyet-i Teftişiye'nin görmüş olduğu vazifeleri Prusya'da Maarif Nezareti'nin 8nci dairesi yerine getirirdi.[385]

Ayrıca 1915 yılında Nezaret'e bağlı olarak yeni bir inceleme heyetinin teşkil edildiğini görüyoruz. Bu heyet Maarif Nazırı ve Posta ve Telgraf ve Telefon Nazır Vekili Ahmed Şükrü beyin zamanında 7 Cemaziyelevvel 1333/23 Mart 1915 tarihinde yayımlanan Encümen-i Tetkik Nizamnamesi'[386]ne göre, *Encümen-i Tetkik* adıyla anılmaya başlanmış ve bu encümene asar-ı ilmiyye-yi İslamiye ve milliye hakkında incelemede bulunmak ve sonucunu neşretmek görevi verilmişti (m. 1). Yine Nezaret'çe düzenlenecek bir talimatla da idare olunacağı belirtilmişti (m. 2).

1916 yılına geldiğimizde ise, Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişleri'nin görevlerini belirtir bir talimatname yayımlanmıştı. Bu talimatname aşağıda da görüleceği üzere abartılı ayrıntıya ve lüzumsuz izahlara yer vermişti. Buradan da anlaşılacağı gibi bu dönemde de merkeziyetçilik eğilimi her yerde kendini göstermekteydi. Müfettişler bu talimatnameye göre:[387]

1- Teftiş

---

385 Reşat Şemsettin, a.g.e., s. 146

386 Düstur, 2nci tertib, 7nci cilt, s. 533

387 Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişleri'nin Vazifesine Dair Talimatname, (1330), s. 3-5

2- Tahkikat

3- Talimat ve irşad görevleriyle yükümlüydürler.

Okul binalarıyla okul levazımatı gibi ders araçlarıyla öğrencinin yetişme ve olgunluk derecesini kontrolle öğrencinin sağlık ve öğretmenlerin ders ve ahlak durumlarıyla ilgilenirler ve yolsuzluk vukuunda teftiş ederek cezalandırılması veya iyi ahlakı ve derslere bağlılığı ve tedris üstünlük dereceleri görürse mükafaatlandırılması yönüne giderlerdi. Öğrencinin devamlılığını, azınlık mekteblerinde Türk dili ile Osmanlı tarihinin ne derecede okutulduğunu takip ederler, istatistiğe ait incelemeleri sonuçlandırırlardı. Ayrıca Mekatib-i İbtidaiye'ye ait istatistiki bilgileri toplar ve usulüne uygun cetveller yapar ve kendi düşüncelerini de cetvele ekleyerek vakit geçirmeden bu cetvel ile bilgiyi maarif idarelerine ulaştırırlardı. Müfettişler memuru bulundukları bölgenin nüfusu, ekonomik durumu ve sosyal hayatı üzerinde gerekli bilgiyi edinerek bu malumatı yıllık raporlarında açıklarlardı. Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu gereğince halka dağıtılacak olan Mekatib-i İbtidaiye Masarif-i Mecburesi'nin düzenli olarak tahsil edilmesini kontrol ederler, öğretmenlerin talim ve terbiye sahasındaki noksanlarını tamamlarlar, onlara yol gösterirler, örnek dersler vererek tedris sahasında öğretmenlere rehberlik ederler, beden terbiyesi ve askerlik sahasında öğrencinin gerektiği şekilde yetişmesi için öğretmenlere lazım gelen emirleri verirlerdi. Müfettişler öğretmene emir verirken onun haysiyetini kırmayacak şekilde konuşmaya mecburdular. Ayrıca öğretmeni başka bir odaya çekerek *uygun bir lisanla* hatalarını sayar ve onları *okşayarak* iyi bir talim ve tedris yoluna girmelerini sağlarlardı. Müfettişler, vakit vakit öğretmenlere ve halka konferanslar vererek onları uyarırlar, her okulda bir kütübhane kurarak, bu kütübhaneyi halkın da istifadesine arzetmeyi vazife bilirler, Nezaretin kabul ve tavsiye ettikleri kitablardan gayrisinin öğrenci tarafından okunmamasını, ders kitablarının zamanında okula ulaştırılmasını sağlarlardı. Köy okullarının etrafında bahçe yapılmasını, anaokulları usul-i

terbiyesinin "Fröbe" esaslarına uygun olmasını ve bu müessseselerin bir okul gibi idare edilmeyerek, çocukların oyunlar ve oyuncaklar vasıtasıyla terbiye edilmesini temine çalışırlardı.

Maarif Nazırı Said paşa zamanında 21 Zilkade 1337/18 Ağustos 1335/1919 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatına Dair 8 Ramazan 1332 ve 17 Temmuz 1330 Tarihli Nizamname'nin 20, 21, 22, 23ncü Mevad-ı Kaimesi Hakkında Nizamname'[388]nin 1nci maddesine göre de *Heyet-i Teftişiye* umum müdürü de Meclis-i Kebir-i Maarif üyeleri arasında bulunuyordu.

MEKTUBİ KALEMİ

Bu kalemin de diğerleri gibi burada fazla uzatmamak için tarihi gelişimini yukarıda bahsedildiği kadarıyla yetinerek hemen bizi ilgilendiren kısmına giriyoruz.

Daha önce belirtildiği üzere, 1883 yılının Nisan ayında daha evvel kaldırılarak tahsisatı Tercüme Odası'na verilen Mektubi Kalemi haberleşmeyi hızlandırmak ve düzenli hale getirmek için tekrar kurulmuştu.[389] 1893'te de Meclis-i Maarif ve Teftiş kadroları biraz genişletilmiş ve 1894 yılında da Mektubi Kalemi'ne bağlı olarak bir Sicill-i Ahval ve İstatistik şubeleri kurulmuştu.[390] Bu şubelerin açılışından da anlaşılacağı üzere maarif personelinin sayısı bu devirde eskiye nazaran oldukça artmıştı. Buna paralel olarak eskiden beri gelişigüzel yürütülen ve memurlar arasında huzursuzluk yaratan terfi, tayin ve kıdem gibi meselelerin bir düzene sokulması yoluna gidilmiştir. Elbetteki bu her iki şubenin de

---

388 Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 351-352

389 BOA, Ayniyat Defterleri, no: 1419, (1297)

390 1303 yılında ilk İstatistik Komisyonu kurulmuş ve istatistiklerin düzenlenmesine başlanmıştır. Mahmud Cevat, 'a.g.e.', s. 255 ve Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1316/1898-1899)

açılması modern maarif teşkilatını kurma çabalarının bir ürünüydü. Bu tutum, özellikle istatistik usulünün maarifte uygulanması başlıbaşına bir yenilik olup o zamanki maarifçilerin politikalarını ve yapacakları işleri birtakım rakamlara dayandırarak tesbit etmek istediklerini gösterir. Nitekim 1898 yılında Maarif Nezareti'nce bir istatistik tanzimine karar verilmiş ve Salname-i Maarif çıkarılmaya başlanmıştı.[391]

Mektubi Kalemi'nin Görevi

Bu kalemin esas görevi, Makam-ı Ali-i Nezaret ve Bab-ı Ali, merkezi dairelerden ile vilayet, liva ve maarif müdürlerine, kaymakamlara, mekatib-i idadiye müdüriyet ve maarif muhasebe memurlarına ve maarif komisyonları başkanlıklarına yazılmış tezkere, tahrirat ve telgrafları kaleme almak ve yazmaktı.[392]

İHSAİYAT KALEMİ

Tarihi gelişiminden başlayacak olursak Maarif Nezareti'nin görevleri veya yetkileri arasında 1869 Maarif Nizamnamesi'yle istatistik veya ihsa, ihsaiyat terimlerinden hiçbiri geçmemekteydi. Ancak bu nizamname hükümlerinden birçoğunun gereği gibi uygulanabilmesi için önceden istatistikle ilgili birtakım rakamların ortaya konulmuş olması gerekir diye düşünüyoruz. Belki 1871'de Dersaadet ve bilad-ı selasede Maarif Nezareti'nin idaresi altında bulunan tüm mekteblerin şakirdanının imtihanları yapıldıktan sonra Maarif Nazırı'yla Meclis-i Kebir-i Maarif reisinin ve bu meclis üyelerinin de bulundukları mükafaat töreninde dağıtılan cetvelin mukaddimesine okulların ve öğrencilerin sayıları hakkında bir takım

---

391 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1319), s. 13

392 Salname-i Nezareti-i Maarif-i Umumiye, (1319), s. 36 ve Salname-i Nezareti-i Maarif-i Umumiye, (1321), s. 36

rakamların konması buna bir örnek olabilir kanısındayız. Ayrıca 1879'da Maarif Nezareti eliyle bastırılan Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye'de devlet ricalinin rütbeleri, okullar, kütübhaneler, kitab ve risaleler, gazeteler, matbaalar, salnameler, İstanbul'da yazın ve kışın ölüm nisbetleri vesaire hakkında istatistik rakamlarını da içermektedir. Bundan başka Maarif Nezareti'yli ilgili bazı belgelerde de maarif hareketlerini gösteren rakamlar bir dereceye kadar görülebilmekteydi.

Daha sonra, 1885'te Maarif Nazırı Münif Paşa'nın başkanlığı altında ilmi, edebi ve sınai istatistikler düzenlenmesi konusunda bir komisyon kurulmuştu. Üç üyeden oluşan ve haftada iki defa toplanmak üzere padişahın iradesiyle görevlendirilmiş bulunan bu komisyon Maarif Nezareti'nde istatistik kuruluşları için bir başlangıç sayılabilmektedir.

1892 yılına gelrdiğimizde ise Maarif Nezareti'nde artık müstakilen bir *İstatistik Kalemi* kurulmuş oluyordu. Bu kalemin Nezaret için çeşitli istatistikler hazırlamıştı. Bunlardan birincisi olan Salname-i Maarif son ikisi de bir arada olarak yayımlanmıştı.

1893'te de Meclis-i Maarif ve Teftiş kadroları biraz genişletilmiş ve 1894 yılında da Mektubi Kalemi'ne bağlı olarak bir *İstatistik Şubesi* kurulmuştu.[393] Bu şubelerin açılışından da anlaşılacağı üzere maarif personelinin sayısı bu devirde eskiye nazaran oldukça kabarmıştı. Böylelikle buna paralel olarak eskiden beri gelişigüzel yürütülen ve memurlar arasında huzursuzluk yaratan terfi, tayin ve kıdem gibi meselelerin bir düzene sokulması yoluna gidilmişti.

---

393 1303 yılında ilk İstatistik Komisyonu kurulmuş ve istatistiklerin düzenlenmesine başlanmıştır. Mahmud Cevat, 'a.g.e.', s. 255 ve Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1316/1898-1899)

Elbetteki bu şubenin açılması modern maarif teşkilatını kurma çabalarının bir ürünüydü. Bu tutum, özellikle istatistik usulünün maarifte uygulanması başlıbaşına bir yenilik olup o zamanki maarifçilerin politikalarını ve yapacakları işleri birtakım rakamlara dayanarak tesbit etmek istediklerini gösterir. Nitekim 1898 yılında Maarif Nezareti'nce bir istatistik tanzimine karar verilmiş ve *Salname-i Maarif* çıkarılmaya başlanmıştır.[394] İstatistik Şubesi'nin vazifesi memlekette ne kadar okul ve maarife bağlı müessese varsa onlar hakkında her yıl malumat vermek ve istatistikler tertib ederek Nezaret'e bildirmekti.

1894 yılında yine Mektubi Kalemine bağlı olarak bir *İhsaiyat Şubesi* kurulmuş gözükmektedir. Bu şubenin de açılmasını modern maarif teşkilatını kurma çabalarının bir ürünü olarak değerlendirebiliriz. Çünkü istatistik usulünün maarifte uygulanması başlıbaşına bir yenilik olup o zamanki maarifçilerin politikaları ve yapacakları işleri bir takım rakamlara dayanarak tespit etmek istediklerini gösterir. Hatta o dönemin önemli sayılabilecek maarifçilerinden Ahmed Cevdet Paşa 1895'te Maarif Nezareti İstatistik Kalemi Başkatipliği'ne tayin edilmişti. Bu da bize ihsaiyatın Maarif Nezareti için ne kadar önemle algılandığını göstermeye yeterlidir. İhsaiyat Şubesi'nin vazifesi memlekette ne kadar okul ve maarife bağlı müessese varsa onlar hakkında her yıl bilgi vermek ve istatistikler tertip ederek Nezaret'e bildirmekti. Bu kalemin benzeri Prusya'da da bulunuyordu. İsmi de A. Abteilung'du.[395]

II. Meşrutiyet'e geldiğimizde Maarif Nezareti'nce hazırlanan Maarif-i Umumiye Kanun tasarısında Maarif Nezareti merkez teşkilatı içinde bir de bu sefer, *İstatistik Müdürlüğü* gösterilmişti. Aynı tasarının 2nci maddesinde bu müdürlüğün görevleri geniş ölçüde saptanmıştı.

---

394 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1319), s. 13

395 Reşat Şemsettin, a.g.e., s. 1455

Daha sonraki yıllarda yine Nezaret'te ilkin istatistik işleriyle ilgili bir idare kurulmuş, fakat sonra kaldırılmıştı. Nihayet, Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[396]yle istatistik hizmeti merkez kuruluşları arasına *İhsaiyat Kalemi* şeklinde girmiş bulunuyordu. Bu kalemin başında tüm işlemlerden mesul bir şube müdürü ve maiyetinde lüzumu kadar memur ve katib bulunuyordu (m. 16). Şube müdürleri yüksek bilgiye sahib ve enaz 5 sene idari ve talim hizmetinde bulunmuş olan kişilerden seçilirdi (m. 17). Bu Kalem maarif işleri ve mekteblere aid tüm istatistikleri toplar ve neşrederdi (m. 12). Ancak bu kalem de uzun süre yaşayamamış ve 1914'ten önce ve sonra kurulan bu İstatistik Şubesi'nce yalnız birkaç ders yılı için istatistikler yayımlanabilmişti.

İhsaiyat Kalemi'nin Görevleri

Kalemin başlıca görevleri arasında, Memalik-i Mahrusa-i Şahane'de bulunan bütün mekteb-i mülkiye ve ilmi müesseselere ait işlemleri her sene alarak toplamak ve istatistik risaleleri düzenleyerek tab ve neşrettirmek, her senenin istatistikini önceki seneyle mukayese ederek arasında fark gördüğü takdirde sebebini mahallerinden sormak ve neticesini Nezaret'e bildirmek de bulunuyordu.[397]

---

396 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

397 Salname-i Nezareti-i Maarif-i Umumiye, (1319), s. 38 ve Salname-i Nezareti-i Maarif-i Umumiye, (1321), s. 38

SİCİLL-İ AHVAL ŞUBESİ[398]

1894 yılında da Mektubi Kalemi'ne bağlı olarak bir Sicill-i Ahval şubelesi kurulmuştur.[399] 1898 yılında Sicill-i Ahval Şubesi, yine Mektubi Kalemine bağlı olarak 1 adet başkatib ve 2 katibden oluşuyordu.[400]

1319 Maarif Salnamesi'ne göreyse, Sicill-i Ahval şubesi;

1- Başkatib

2- Mukayyid

3- 2 adet Katipten oluşuyordu.

1321 Maarif Salnamesine göre de, bu şube, 1 adet başkatib ve 3 adet katipten oluşuyordu.

Sicill-i Ahval Şubesi Görevleri

Bu şubenin görevlerinin başında Maaşından tekaüd ve mezulin aidatı vermekle mükellef bütün memur ve maarif mensublarından özel nizamnameye uygun olarak tercüme-i hal kağıdı alıp aynen Bab-ı Ali Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi'ne gönderilmesi gerekenlerin özetini yaparak özel deftere kaydetmek ve gönderilmesi gerekmeyenlerin asıllarını saklayarak özetlerini göndermek, memurların azl, seçim, terakki, ödüllendirme ve nakline

---

398 Daha geniş bilgi için bkz. BOA, İ, Maarif, no: 1330-1, 8 C 1312

399 1303 yılında ilk İstatistik Komisyonu kurulmuş ve istatistiklerin düzenlenmesine başlanmıştır. Mahmud Cevat, 'a.g.e.', s. 255 ve Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1316/1898-1899)

400 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1316), s. 482-510

ait işleri tercüme-i hal kayıtlarına işlemek, maarif memurlarından emeklilik veya mezulin maaşı alacak olanlar ile vefat edenlerin ailelerine tahsis edilecek maaş hizmet süresi cetvellerini düzenlemek yeralırdı.[401] Bu arada belirtmek gerekirse, Prusya Merkez Maarif Teşkilatı'nda bu görevler Nezaret'in ikinci şubesi tarafından görülürdü.[402]

DAR-ÜL-EYTAM MÜDÜRİYET-İ UMUMİYESİ

Bu müdürlüğü de diğerleri gibi burada fazla uzatmamak için tarihi gelişimini yukarıda bahsedildiği kadarıyla yetinerek hemen bizi ilgilendiren kısmına giriyoruz.

Islahhanelere Dair Nizamname'[403]nin 15nci maddesine göre, ıslahhaneler heyeti, vilayet merkezinde bir nazır ile muavinlerden ve katib ve sandık emininden oluşur ve şirket ve matbaa idaresine memur bulunan heyetin nezareti altında bulunurlardı. Bu yüzden ıslahhane memurları bu nezaret tarafından seçilir ve tayin edilirlerdi. Tüm hususlar ve muhasebe dahi bu nezarete havale edilmiş olduğundan, zabıta ve imalat idarelerine yönelik her ne olur ise buraların umum müdürleri kanalıyla nezaretten sorulur ve alınacak görüş dairesinde hareket edilirdi. 9 Zilhicce 1329/18 Teşrinisani 1327/1911 tarihli Adana'da Müesses Dar-ül-eytam-ı Osmani Nizamname-i Esasisi'[404]nin 1nci maddesiyle de dar-ül-eytamlar ilk defa doğrudan doğruya bir müdüriyetin idaresi altına veriliyordu.

---

401 Salname-i Nezareti-i Maarif-i Umumiye, (1319), s. 37 ve Salname-i Nezareti-i Maarif-i Umumiye, (1321), s. 37

402 Reşat Şemsettin, a.g.e., s. 1455

403 Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 277-295

404 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 15-19

Daha sonra, Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında 10 Cemaziyelahır 1335/2 Nisan 1333/1917 tarihinde yayımlanan Dar-ül-eytamlar Müdüriyet-i Umumiyesi Teşkili ve Müteferriatı Hakkında Kanun'[405]a göre de Maarif Nezareti tarafından tesis edilen tüm darüleytamların birleştirilmesi için Maarif Nezareti'ne bağlı bir müdüriyet-i umumiyye teşkil edilmişti. Bu müdüriyet-i umumiyye tüzel bir kişi olup mülhak bir bütçe ile idare olunuyordu (m. 1). Ancak bu müdüriyetin sermayesi yine de Maliye Nezareti tarafından karşılanıyordu (m. 2).

Yine, Maarif Nazırı Vekili Ali Münif efendinin zamanında 12 Cemaziyelevvel 1336/24 Şubat 1334/1918 tarihinde yayımlanan 10 Cemaziyelahır 1335 Tarihli Dar-ül-eytamlar Müdüriyet-i Umumiyesinin Teşkili Hakkındaki Kanuna Müzeyyel Kanun'[406]la bu müdüriyetin içinde müzakereye muhtaç muamelatı tetkik, müzakere ve bu muamelat hakkındaki kararları kabul etmek için bir idare meclisi oluşturulmuştu (m. 1). Bu idare meclisi mensub oldukları heyetler tarafından 2 sene süre ile oluşturuluyordu. Bu idare meclisinin üyeleri;

Şura-yı Devlet ve darülfünun heyet-i müderrisininden bir kişi

Ziraat ve Ticaret Odası üyesinden bir kişi

Meclis-i Vükela'ca tayin olunacak 5 kişi

Dar-ül-eytam umum müdürüydü (m. 2).

Meclis başkanı üyeler arasından seçilirdi. Ancak başkan umum müdür olamazdı. Başkanın ve üyelerin tekrar tekrar seçilmeleri ise mümkündü (m. 3).

---

405 Düstur, 2nci tertib, 9ncu cilt, s. 575-576

406 Düstur, 2nci tertib, 10ncu cilt, s. 106-107

Maarif Nazırı Said paşa zamanında 21 Zilkade 1337/18 Ağustos 1335/1919 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatına Dair 8 Ramazan 1332 ve 17 Temmuz 1330 Tarihli Nizamname'nin 20, 21, 22, 23ncü Mevad-ı Kaimesi Hakkında Nizamname'[407]nin 1nci maddesine göreyse, Meclis-i Kebir-i Maarif'te darüleytamlara aid hususların görüşülmesi sırasında Darüleytamlar umum müdürü hazır bulunarak görüş belirtebilirdi.

MÜZE-İ HÜMAYUN MÜDÜRLÜĞÜ[408]

İlk olarak hicri 1266 senesinde Tophane-i Amire müşirliğinde bulunmuş olan Ahmed Paşa buranın Harbiye Ambarı'nda asar-ı atikayı toplamaya başlamıştı. 1846-1850 yılları arasında da asar-ı atika ile ilgili yeni bir problem yaşanıyordu. O da Aya İrini'de biriken eserler gereği gibi incelenememesiydi. İşte ilk defa bu koleksiyona Ali Paşa'nın sadrazamlığı ve Safvet Paşa'nın Maarif Nazırlığı zamanında yani 1866'da "*Müze-i Hümayun*" denilmiş ve müdürlüğüne de Mekteb-i Sultani öğretmenlerinden İngiliz Mr. Goold tayin olunmuştu. Mr. Goold, Harbiye Ambarı'nda bulunan yukarıda bahsettiğimiz eserlerin bir kataloğunu hazırlamıştı. Ancak daha sonra Ali Paşa'nın yerine geçen Mahmud Nedim Paşa zamanında yani 1871 yılında Müze Müdürlüğü lağvolunmuştu.

1873 yılında ise, Çinili köşkün müzehane itihazına irade-i seniyye çıktığından bahisle bu köşkün boşaltılmasına dair Maarif Nezareti'nden Hazine-i Hassa Nezareti'ne bir tezkire yazılmıştı. Ancak Müzenin Çinili köşke nakli fikri daha önce 1867'de ortaya konmuştu. Fakat müzenin Maarif Nezareti'ne bağlı bir kuruluş olarak belirebilmesi 1873-1880 yıllarına denk gelir. Safvet Paşa zamanında

---

[407] Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 351-352

[408] Daha fazla bilgi için BOA, İ, MV, no: 24685 ve BOA, İ, Maarif, no: 2808-5, 25 Z 1312 ve BOA, İ, Maarif, no: 77-2, 11 M 1311 ve BOA, İ, Maarif, no: 1954-3, 19 Ş 1312

yayımlanan Maarif Nizamnamesi'nde müze işlerine yer verilmemiş olması da bu durumla yakından alakalıdır. Müze işleri gelişme yolunu tutunca bunun üzerine 1874'de bir Asar-ı Atika Nizamnamesi yayımlanmıştır. Bu nizamname 4 bölüme ayrılmış ve 36 maddeyi içermekteydi. 1883'de bu nizamname yenilenmiş ve eski eserleri araştırma, satma, alma ve haber verme konuları bir bir hükme bağlanmıştır. Şöyle ki:

23 Rebiyülahır 1301/9 Şubat 1299/1883 tarihinde yayımlanan Asar-ı Atika Nizamnamesi (Bu nizamname ile 20 safer 1291 tarihli asar-ı atika nizamnamesi fesh olunmuştur)'[409]ne göre, asar-ı atika araştırması ve ihracı devlet müzesinin görüşü ve Meclis-i Maarif'in onayı ile olumlu yanıt kararlaştırıldıktan sonra Maarif Nezareti'nin yazısı ile Bab-ı Ali'den verilecek izin ile ancak bu araştırma ve ihraç yapılabilmekteydi (m. 10). Yani araştırma ruhsatının verilmesi Müzeler Müdüriyeti ve Maarif Nezareti'ne aid bir haktı (m. 16). Müzeler Müdüriyeti, asar-ı atika araştırması için bir kefaret akçesi tesbit eder ve ancak bu kefaret akçesi dilekçe veren kişi tarafından yatırıldıktan sonra Maarif Nezareti'nden ruhsat alınabilirdi. Süresi bittiği halde araştırmaya devam etmek isteyen kişi ise yeniden Müzeler Müdüriyeti'nin görüşü ve Maarif Nezareti'nin iznine başvurmak zorundaydı (m. 17)(7 Şaban 1322/3 Teşrinievvel 1320/1904 tarihinde yayımlanan 23 Rebiyülahır 1301 Tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesinin 17nci Madde-i Muaddelesi[410]). Asar-ı atikanın ihracı, ithali veya Memalik-i Osmaniye'de yer değiştirmesi için gerekli ruhsatın alınması ise, bir defterin yapılıp Dersaadet'te Maarif Nezareti vasıtasıyla Müzeler Müdüriyeti'ne verilmesiyle olurdu (m. 26). İthal olunmuş asar-ı atikanın ihracı ve Memalik-i Osmaniye'nin diğer bir yerine nakli muhakkak suretle Müzeler Müdüriyetinin bilgisi ve Maarif Nezaretinin izni dahilinde yapılmalıydı (m. 30).

---

409 Düstur, 1nci tertib, 4ncü cilt zeyli, s. 89-97

410 Düstur, 1nci tertib, 8nci cilt, s. 92

13 Ramazan 1306/1 Mayıs 1305/1889 tarihinde Müze-i Hümayun Nizamname-i Dahilisi[411] yayımlanmıştır. Bu nizamnameye göre, Müze-i Hümayun doğrudan doğruya Maarif Nezareti'ne bağlı sayılıyordu. Müzenin idaresi de padişah tarafından tayin olunan bir müdür ile gerçekleştiriliyordu. Ayrıca müdüre bir de yardımcı olmak üzere muavin ve yeterince muhafız veriliyordu (m. 3). Bunun yanında müze

1- Yunan, Roma ve Bizans asar-ı atikasına,

2- Asur, Keldani, Mısır, Finikya, Hint ve Hicri ile Arap kavimleri ve diğer Asya ve Afrika kavimlerinden kalma eserlere,

3- Sanayi-i atika-i İslamiye eserlerine,

4- Eski paralara,

5- Tarih-i tabii örneklerine,

6- Tarih ve fenn-i asar-ı atikaya dair kitabları cami olmak üzere bir kütübhaneye

mahsus olmak üzere 6 daire şeklinde yeniden düzenleniyordu. Ayrıca padişah gerekli görürse başka daireler de teşkil edebilirdi (m. 2). Bundan başka müzenin kadrosunda her dairenin başına konan birer muhafız da bulunuyordu. Ayrıca müdürün isteği üzerine bir muhafız iki daireye aynı anda bakabilirdi. Muhafızlar müdürün seçimi ve Maarif Nezareti'nin onayı üzerine padişah iradesiyle tayin olunurlardı (m. 4). Ayrıca da padişah iradesiyle müzenin hesabları için Divan-ı Muhasebat'a rapor vermekle yükümlü, bir muhasebeci ve müzenin yazı ile ilgili işleri için yine bir başkatib istihdam olunup bunların yanına da lüzumu kadar katib veriliyordu (m. 5).

---

411 Düstur, mütemmim, s.105-112 ve 1nci tertib, 6ncı cilt, s. 343-349

Müzenin Çinili köşke taşınması münasebetiyle Maarif Nazırı Münif Paşa'nın yaptığı açılış konuşmasından da müzenin buraya naklinden daha evvel Nezaret'in görevleri arasına girdiğini anlıyoruz.[412] Ancak, Müze, Maarif Nezareti'ne bağlanarak Çinili köşke yerleşmesinden sonra da Nezaret içinde müzeye mercii olacak bir daire teşkil edilmemişti.

1906'da Asar-ı Atika Nizamnamesi bir daha yenilenmişti. 29 Safer 1324/10 Nisan 1322/1906 tarihli[413] bu nizamnameye göre de Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi, Memalik-i Mahrusa-yı Şahane'nin asar-ı atikaya yönelik tüm işlerinde memur tutulmuştu. Ayrıca yanına bir de *Müze-i Hümayun Daimi Komisyonu* oluşturularak veriliyordu. Bu komisyon Dersaadet'te Müze-i Hümayun Muhafızları, Müdür ve Muavin'den müteşekkil olup üyelerini Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi seçerdi (m. 1). Maarif müdürleri mahalli müzelerin müdüriyet vazifesini yerine getirirler ve asar-ı atikaya dair işlemler için doğrudan doğruya Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi ile haberleşirler ve bu gibi işlerde Müdüriyet-i Umumiyeye tabi olurlardı (m. 2). Ancak Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından alınan kararların tümünün icraya konulması için Maarif Nezareti'nin bunları tasdik etmesi gerekirdi (m. 3). Bulunan menkul asar-ı atikanın kıymeti Maarif Nezareti ile Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi arasında ittifak ile tayin olunur ve eğer arada bir ihtilaf olursa durum Maarif Nezareti'nce çözülürdü (m. 9). Tüm asar-ı atikanın sondaj, araştırma ve hafriyatı Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi'ne aid ve münhasır bir haktı. Bununla beraber Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi'nin yazısı üzerine Maarif Nezareti'nin, istisnaen ve özel bir müsaade ile her yerde veya Maarif Nezareti'nin uygun bulduğu biryerde başkaları tarafından da bir ruhsatname ile sondaj, araştırma ve hafriyat yapılabilirdi (m. 10). Asar-ı atika hafriyatı Müze-i Hümayunlar

---

412 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1318)

413 Düstur, 1nci tertib , 8nci cilt, s. 506-515

Müdüriyet-i Umumiyesi'nin maarifetiyle icra edildiği takdirde Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi arazide meydana gelen zararları sahibine tazmin etmeye mecburdu. Elde edilen asar-ı atikanın ehemmiyetsizliği veya ehemmiyeti Müdüriyet-i Umumi tarafından beyan olunduktan sonra Maarif Nezareti'nin tasdikine muhtaçtı. Eğer ehemmiyetli ise mükafat değeri Maarif Nezareti'nin yazısı ve Babıali'nin tasdikiyle Müdüriyet-i Umumi tarafından arazi sahibine verilirdi (m. 12).

Yukarıdaki maddelerden, Müzeler Müdüriyeti'nin Maarif Nezareti'nin bir merkez dairesi gibi sayıldığı anlaşılmaktadır. Bundan başka Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi'nin yapacağı işlerde izleyeceği yolu içeren hükümlere göre, Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi yapacağı hafriyat için eğer arazi sahibinin rızasını alamazsa araziyi istimlak edilebilir ancak yapılacak istimlakden önce arazi sahibine bir ihbar gönderip öylece sondaja başlayabilirdi. Elbetteki sondajdan doğan zarar yine arazi sahibine ödeyecekti (m. 13). Asar-ı atika için yapılan talebler Maarif Nezareti tarafından Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesine yöneltilir, Burası da gerekli incelemelerin yapılması için işi *Asar-ı Atika Komisyonu*'na havale ederdi (m. 15).

Bununla beraber Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi sondaj ve hafriyatın başkalarınca yapılabilmesi ve ruhsat verilebilmesi için bazı şartlar istiyordu. Bunlar, hafriyatın sadece kendisiyle ittifak ve yardımlaşma içinde icra edilmesi, araziyi istimlak etme hakkının kendisine aid olması ve istimlak bedelinin hafir tarafından karşılanması ve bu suretle istimlak edilen arazinin hükümetin malı olması, toprak dışına çıkarılan asar-ı atikanın da kendisine verilmesi, sondaj ve hafriyat mevkiinde kendisi tarafından bir memurun hazır bulundurulması ve çıkarılan asar-ı atikanın kendisinin tutacağı bir deftere kaydedileceğinin kabul edilmesiydi (m. 16). Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi'nin uygun bulması üzerine Maarif Nezareti'nin tezkeresiyle sondaj ve hafriyat müsaadesi için Babıali'nin iznine müracaat edilirdi. Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi, Babıali tarafından verilen izin

üzerine Maarif Nezareti'nce tanzim edilen ruhsatnameyi sahibine verirdi (m. 17). Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi'nin diğer yetkileri ise, araştırma ve sondaj için belirlenen sürenin uzatabilmek, ancak bunun için durumun Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi'nce incelemesi ve lüzumun üzerine iznin nezaretçe çıkması gerekiyordu(m. 18). Ruhsatname alan kişinin belli bir sürede araştırmaya başlamaması veya terk etmesi halinde ruhsatnamesinin geçerliliğini kaybetmesi üzerine bu kişiye yeniden izin verilmesinin Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi'nce görüşülerek ve Maarif Nezareti'nin onayıyla verilmesi veya ruhsatnamenin tamamen iptal edilmesi sözkonusuydu (m. 19). Ayrıca hafriyatın başlamasından sonra da hükümetçe bir mahzur görülür ise Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi'yle Maarif Nezareti'nin haberleşmesi sonucu hafriyat tatil edilebilirdi (m. 24). Yine asar-ı atikanın satılmasına dair iznin Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesinin uygun bulması üzerine Maarif Nezareti tarafından verilmesi (m. 26), ithal edilmiş olan asar-ı atikanın naklinin ancak bir defter ile Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi'ne başvurulması ve oradan çıkacak izin ile gerçekleştirilebilmesi (m. 29, 30), asar-ı atikanın önemlilerinin Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi'nce alıkonulması ve diğerlerinin ihracına ve nakillerine izin verilmesi hükümleri Müzeler Müdüriyeti'nin yetkileri arasında kabul edilmişti (m. 31).

II. Meşrutiyet boyunca 1906 Asar-ı Atika Nizamnamesi yürürlükte kalmıştır. 1909'da hazırlanan Maarif-i Umumiye Kanun tasarısının 24ncü maddesiyle de Osmanlı Müzesi doğrudan doğruya Maarif Nezareti'ne bağlı olup idare ve tüm işlemleri Maarif Nezareti'nin inhasıyla ve irade-i seniyye ile seçilen Osmanlı Müzeleri Müdür-i Umumisi namıyla bir kişinin yürütmesi esası kabul olunmuştu. Bu umum müdür için vilayetlerdeki müzelerin dahi umum müdürü olup maiyetinde:

1 Muavin

1 Muhasebe Memuru

1 Başkatib

1 Fransızca Başkatibi

Lüzumu kadar Muhafız ve Ketebe

1 Veznedar

1 Tahsildar bulunurdu.

Bir de 1912'de Maarif Nazırı Said paşa zamanında 16 Şaban 1330/17 Temmuz 1328/1912 tarihinde Muhafaza-yı Abidat Hakkında Nizamname[414] yayımlanmıştır. Bu nizamnameye göre de, hükümetçe bir kasaba surunun, bir kalenin veya bazı eserlerin tamamının veya bir kısmının yıkılmasına lüzum görülüldüğünde yapılacak işin raporu Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumisi'ne gönderilir ve buranın görüşü alınırdı (m. 4). Bundan başka ayrıca 1917'de Maliye Nazırı ve Maarif Nazırı Vekili Cavid bey zamanında 5 Ramazan 1335/25 Haziran 1333/1917 tarihinde Asar-ı Nakşiye Müzesi Nizamnamesi[415] çıkarılmıştı. Bu nizamnameye göre de, İstanbul'da asar-ı nakşiyeye mahsus bir müze tesis edilmiş ve vilayetlerde de birer şube kurulması için talimat verilmişti (m. 1). Bu nakış müzesi, Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi'ne bağlı olarak kuruluyordu (m. 11). Böylelikle bu müzeye konulacak eserlerin incelenmesi işi de üyeleri, Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından belirlenip Maarif Nezareti tarafından seçilen ve tayin edilen bir Asar-ı Nakşiye Tetkik Encümeni'ne havale ediliyor ve bu encümen Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesinin başkanlığı altına konuluyordu (m. 4) ve müzeye dahil olacak eserlerin listesi herzaman özel bir defterde kayıt edilerek defter Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi'nce tertib ve tanzim ediliyordu (m. 8).

---

414 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 599-600

415 Düstur, 2nci tertib, 9ncu cilt, s. 699-701

Müze-i Hümayun Umum Müdürü

13 Ramazan 1306/1 Mayıs 1305/1889 tarihinde Müze-i Hümayun Nizamname-i Dahilisi'[416]ne göre Müze-i Hümayun Müdürü Müze-i Hümayun'un idaresine bakmak için padişah tarafından tayin ediliyordu. Yanına da yardımcı olarak bir muavin veriliyordu (m. 3).

Müze-i Hümayun Müdürü'nün Görevleri

13 Ramazan 1306/1 Mayıs 1305/1889 tarihinde Müze-i Hümayun Nizamname-i Dahilisi'[417]ne göre Müze-i Hümayun Müdürü'nün görevleri, Müze-i Hümayun'a bağlı olarak birer fotoğraf ve modelhaneyi işletmek ve asar-ı atikayı tamir için bir memur (m. 6), müze için gerekli hademe, bahçıvan ve kapıcı tayin etmek (m. 7), bu nizamnamenin hükümlerinin icrasına, dairelerin, iş ve özelliklerine nezaret, müzenin genel ve dairelerin özel fihristlerini tertib etmek, daire muhafızlarının verecekleri lahiyaları inceleyerek müzenin genel bütçesini tanzim ettirmek ve her sene bütçede belirtilmiş miktarın aşılmaması için özen göstermek (m. 8), bir sene içinde müze içinde olan hadiseleri Maarif Nezareti'ne rapor etmek (m. 9), vilayete memur tayinine lüzum gördüğünde durumu Maarif Nezareti'ne bir yazı ile bildirmek ve bu suretle memurların memuriyetlerine yönelik talimatnameyi kendilerine tebliğ etmek (m. 10), daire muhafızlarından birinin memuren bir yere yollanacak veya geçerli bir mazaret sebebiyle geçici müddet ile mahalli memuriyetine gelemeyecek olursa yerine muhafızlardan bir diğerini vekil kılmak (m. 11), üç ayda bir muhafızlarla birlikte mevcud eşyayı muayene ve bir defter tanzim edip onlarla beraber imza etmek, bulunamayan eşyaya çalınmış nazarıyla bakıp o daire muhafızını hemen azl ederek muhakeme altına almak, ayrıca ne

---

[416] Düstur, mütemmim, s. 105-112 ve 1nci tertib, 6ncı cilt, s. 343-349

[417] Düstur, mütemmim, s. 105-112 ve 1nci tertib, 6ncı cilt, s. 343-349

zaman uygun olursa o zaman eşyayı muayene etmek (m. 12), vilayetlerden birinde bir müze teşkili uygun görüldüğünde o vilayetin asar-ı atika memuru var ise o, yoksa diğer bir kişiyi tayin ederek müzeye, bu nizamnamenin hükümlerine uygun hareket edilmesine nezaret etmek (m. 14), müze ve kütübhanenin ne zaman açılıp kapanacağını ve memurların devam çizelgelerini tayin ve gerekli tedbirleri almak (m. 15), 29 Safer 1324/10 Nisan 1322/1906 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'[418]ne göre Memalik-i Şahane'nin asar-ı atikaya aid olan tüm işlerini (m. 1), vilayetlerde asar-ı atikaya yönelik işlemleri görmekti (m. 2).

Müze-i Hümayun Müdürü'nün Yetkileri

13 Ramazan 1306/1 Mayıs 1305/1889 tarihinde Müze-i Hümayun Nizamname-i Dahilisi'[419]ne göre Müze-i Hümayun Müdürü'nün yetkileri, müzenin kısımları olan 6 dairenin her birine birer muhafız seçer ve onları kefaletle rapteder, eğer isterse iki kısmın muhafızlığını da bir kişiye verebilirdi (m. 4). Müdür eşyanın çalındığı veya zayi olduğunu bildiği halde gerekli tahkikata başlamamış ise kendisi de mesul tutularak mahkeme altına alınırdı (m. 13). Müdür yokluğunda yardımcısını vekaleten bırakabilir, ancak bunun için durumu Maarif Nezareti'ne yazılı olarak bildirmesi lazımdı (m. 16). Bunun yanında muhafızların tüm maddeler için müdüre müracaat etmeleri gerekiyordu (m. 19). Yine bir eşyanın modeli ya da fotoğrafı yaptırılmak üzere müze içinde başka bir yere taşınması için de muhafızlaran müdüre müracaat etmeleri gerekiyordu. Müdür, bu müracaat üzerine bir defter tasdik ederek ellerine verirdi (m. 21). Müze Muhafızları hafriyat ve araştırma yapmak ve asar-ı atika nizamnamesine uygun olarak diğer kimseler tarafından yapılacak hafriyat ve araştırmaya nezaret etmek için Maarif Nezareti'nden izinle geçici olarak müdüriyet tarafından tayin edilecek yerlere gitmeye mecburdular (m. 25). Ayrıca muhafızlar müdüriyetten izin almadıkça dairelerde bulunan eşyanın ziyaretçiler

---

418 Düstur, 1nci tertib , 8nci cilt, s. 506-515

419 Düstur, mütemmim, s. 105-112 ve 1nci tertib, 6ncı cilt, s. 343-349

tarafından fotoğrafının çekilmesine veya resimlerinin yapılmasına izin veremezler ve kütübhanedeki kitabları incelemek isteyenler için, dışarı çıkarmamak şartıyla müdüriyetten izin almaları gerekirdi (m. 26). Muhafızlar dairelerinde bulunan eşyayı tertib ve düzenlemek için birbirlerine yardım etmek istediklerinde yine müdüriyeten müracaatla ruhsat almaya mecburdular (m. 27). Fotoğrafhane, modelhane ve ameliyathane memurları doğrudan doğruya Müze-i Hümayun Müdüriyeti'nin idaresi altında bulunurlar ve müdür tarafından verilecek emir ve talimat gereğince hareket ederlerdi (m. 29). Genel ve özel fihristlerin müdür tarafından verilecek emir üzerine usulü ile tab ve neşredilmesi de bu memurların vazifelerindendi (m. 32).

Müze-i Hümayun Daimi Komisyonu

29 Safer 1324/10 Nisan 1322/1906 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'[420]ne göre, Müze-i Hümayun Daimi Komisyonu, Dersaadet'te Müze-i Hümayun Muhafızları, Müdür ve Muavin'den oluşurlardı. Bu üyeleri Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi seçerdi (m. 1). Komisyonun görevi asar-ı atika ile ilgili taleblerin Maarif Nezareti ve Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından kendisine havale edilmesi üzerine bunları incelemekti (m. 15).

Müze-i Hümayun Muhasebecisi

13 Ramazan 1306/1 Mayıs 1305/1889 tarihli Müze-i Hümayun Nizamname-i Dahilisi'[421]ne göre müzenin hesabları için Divan-ı Muhasebat'a rapor vermekle yükümlü, padişah iradesiyle bir muhasebeci istihdam olunuyordu (m. 5). Muhasebecinin Divan-ı Muhasebat'a rapor vermekten başkaca müzenin gelir ve giderlerine

---

[420] Düstur, 1nci tertib , 8nci cilt,s.506-515

[421] Düstur, mütemmim, s. 105-112 ve 1nci tertib, 6ncı cilt, s. 343-349

dair bir defter-i kebir ve bir yevmiye defteri tutup (m. 30) ayrıca her sene müzenin gelir ve giderlerini içeren bir bütçe tanzim etmesi de görevleri arasındaydı (m. 31).

Müze-i Hümayun Başkatibi

13 Ramazan 1306/1 Mayıs 1305/1889 tarihli Müze-i Hümayun Nizamname-i Dahilisi'[422]ne göre müzenin yazı ile ilgili işleri için padişah iradesiyle bir başkatib istihdam olunup yanına da lüzumu kadar katib verilmişti (m. 5). Başkatib her dairede tutulan hususi fihristlerin müzenin umumi fihristiyle uyum içinde gitmesine nezaret, tasdik ve imza ederdi (m. 23). Ayrıca Müze-i Hümayun'da mevcud eşya defterlerinin düzenli bir şekilde tutulmasına, yazı ve haberleşme işlerinin cereyanına, genel ve özel fihristlerin müdür tarafından verilecek emir üzerine usulü ile tab ve neşredilmesine nezaret, hafriyattan zuhur eden ve ferdlerden satın alınan veya müzeye bağışlanan eserleri genel deftere kayd ve sonra mensub olduğu daireye teslim etmek, müzeye dahil olan eserler için ayrıca bir fihrist tertib edip tasdikli bir nüshasını Maarif Nezareti'ne göndermek de başkatibin vazifeleri arasında yer alıyordu (m. 32, 33, 34).

Müze-i Hümayun Muhafızları

13 Ramazan 1306/1 Mayıs 1305/1889 tarihli Müze-i Hümayun Nizamname-i Dahilisi'[423]ne göre Müze-i Hümayun 6 daire olan

1- Yunan, Roma ve Bizans asar-ı atikasına,

---

[422] Düstur, mütemmim, s. 105-112 ve 1nci tertib, 6ncı cilt, s. 343-349

[423] Düstur, mütemmim, s. 105-112 ve 1nci tertib, 6ncı cilt, s. 343-349

2- Asur, Keldani, Mısır, Finikya, Hint ve Hicri ile Arap kavimleri ve diğer Asya ve Afrika kavimlerinden kalma asara,

3- Sanayi-i atika-i İslamiye asarına,

4- Eski paralara,

5- Tarih-i tabii örneklerine,

6- Tarih ve fenn-i asar-ı atikaya dair kitabları cami olmak üzere bir kütübhaneye ayrılıyordu (m. 2).

Bu dairelerin başlarına da padişah tarafından tayin edilen birer muhafız konuyordu.

Müze-i Hümayun Muhafızları'nın Görevleri

13 Ramazan 1306/1 Mayıs 1305/1889 tarihli Müze-i Hümayun Nizamname-i Dahilisi'[424]ne göre Müze-i Hümayun Muhafızları'nın görevleri, üç ayda bir müdürle birlikte mevcud eşyayı muayene ve bir defter tanzim edip onla beraber imza etmek (bulunamayan eşyaya çalınmış nazarıyla bakılıp o daire muhafızı hemen azl edilerek muhakeme altına alınırdı. Muhakeme sonucu eşyanın çalındığı kesinleşirse eşyanın bedeli o dairenin muhafızına tanzim ettirilmekle beraber lazım olan kanuni işlemler de icra kılınırdı (m. 13)) (m. 12), muhafızlar doğrudan doğruya Müze-i Hümayun Müdürü'nün emir ve nezareti altında olduklarından müdürün kanun dairesindeki emirlerini yapmak, kendilerine teslim edilen eserlerin düzen ve muhafazasına gayret etmek, eserler için birer fihrist şeklinde defter tutmak (m. 17), hergün özellikle müzenin açık olduğu günlerde vazife başında bulunmak ve müze kapanıncaya değin bir yere gitmemek, haftada bir gün eşyayı muayene ve teftiş etmek (m. 18), tüm maddeler için müdüre

---

[424] Düstur, mütemmim, s. 105-112 ve 1nci tertib, 6ncı cilt, s. 343-349

müracaatte bulunmak ve dairenin düzen ve ihtiyaçı hakkında olan tedbir ve düşüncelerini yazı ile bildirmek, Müze-i Hümayun bütçesinin her sene düzenlemesinden evvel dairede mevcud eşyanın tamiriyle satın alınması lüzum görülen eşyanın tutarına dair esbabı mucibesiyle beraber bir layiha tanzim ve ita eylemek (m. 19), kendilerine teslim edilen eşyanın hiçbir şekilde dışarı çıkarılmamasına dikkat etmek (m. 20), eşyanın modeli ya da fotoğrafının yaptırılmak üzere müze içinde başka bir mahalle taşınması için müdürden emir alınması gerektiğinden bu emri almak, bu taşıma işlemleri için eşyanın kaydedileceği bir defteri tutmak (m. 21), müzeye yeni gelen eşyayı aid olduğu daireye yerleştirmek ve onu hemen hususi fihriste kaydetmek (m. 22), her dairede tutulan hususi fihristlerin müzenin umumi fihristiyle uyum içinde olduğunu başkatible beraber tasdik ve imza etmek (m. 23), her dairenin kapı ve dolap anahtarlarının muhafaza etmek (m. 24), hafriyat ve araştırma yapmak ve asar-ı atika nizamnamesine uygun olarak diğer kimseler tarafından yapılacak hafriyat ve araştırmaya nezaret etmek ve bunun için Maarif Nezareti'nden izinle geçici olarak müdüriyet tarafından tayin edilecek yerlere gitmek (m. 25), müdüriyetten izin almadıkça dairelerde bulunan eşyanın ziyaretçiler tarafından fotoğrafının çekilmesine veya resimlerinin yapılmasına engel olmak, kütübhanedeki kitabları incelemek isteyenler için, dışarı çıkarmamak şartıyla müdüriyetten izin almak (m. 27), dairelerinde bulunan eşyayı tertib ve düzenlemek için birbirlerine yardım etmek istediklerinde bunun için müdüriyete müracaatla ruhsat almaktı (m. 28).

Müze-i Hümayun Muhafızları'nın Yetkileri

13 Ramazan 1306/1 Mayıs 1305/1889 tarihli Müze-i Hümayun Nizamname-i Dahilisi'[425]ne göre her dairenin kapı ve dolap anahtarlarının muhafazası ve kullanımı yalnızca Müze-i Hümayun muhafızlarına aid bir yetkiydi (m. 24).

---

[425] Düstur, mütemmim, s. 105-112 ve 1nci tertib, 6ncı cilt, s. 343-349

MATBAA-İ AMİRE[426]

1878 yılında Maarif Nezareti teşkilatı içinde gösterilen Matbaa-i Amire İdaresi,

1- Müdür

2- Ruznameci'den ibaret olarak gösteriliyordu.

1882 senesine gelindiğinde ise Matbaalar Dairesi'nin kaldırılarak müfettişlerinin yeni kurulan bu heyete bağlandığını görüyoruz. 1886 yılında yine Nezaret içinde bir Matbaalar Dairesi'nin kurulduğunu görüyoruz.

Matbaa-i Amire'nin zararlı eserler basması ve müdürü olan Ahmed Midhat efendinin matbaayı istenilen şekilde idare edememesi üzerine 20 Rebiyülahir 1312/21 Ekim 1894 tarihli bir irade ile *Matbaa-yı Amire*' nin başına Encümen-i Teftiş ve Muayene üyesinden Salahaddin Bey tayin kılınmıştı.[427] Yine bu iradeyle herhangi bir müessese tarafından Matbaa-i Amire'de bastırılmak istenen eser önce Maarif Nezareti'ne gönderilecek ve burada teftiş edildikten sonra matbaada basılacaktı. Buna rağmen zararlı bir eserin basıldığı tesbit edilirse Maarif Nazırı, matbaa müdürü ve müessese ortaklaşa sorumlu olacaklardı. Böylelikle 1898 yılında Matbaa-yı Amire kadrosu şöyle belirleniyordu:

1- Müdüriyet vazifesi inzimamiyle Ruznameci

2- Muavin

---

[426] Geniş bilgi için bkz. BOA, İ, Maarif, no: 1809-2, 26 Ş 1315 ve BOA, İ, Maarif, no: 953-1, 4 CA 1317 ve BOA, İ, DH, no: 67535

[427] BOA, İ, Hususiye, no: 70 ve BOA, İ, Maarif, no: 1740-77, 14 B 1312

3- Musahhih

4- Tahrirat Katibi ve Jurnal memuru

5- Fabrika Katibi

6- Bunun muavini

7- Hattat

8- Ambar Memuru

9- Ambar Katibi

10- Sandık Emini

11- Sermürettib

12- Bunun refiki

13- Makinist

14- Ustabaşı

15- Tavcı

16- Tahsildar ve Kapıçuhadarı

17- 54 adet Mürettib ve Mücellid ve diğer Müsdahdem

1321 tarihli Maarif Salnamesinde ise kadro şöyle gösterilmişti:

1- Müdür

2- Ruznamçeci

3- Muavini

4- Musahhih

5- Tahrirat Katibi Jurnal memuru

6- Sandık emini

7- Fabrika katibi

8- Muavini

9- Hattat

10- Ambar memuru

11- Ambar katibi

12- Ustabaşı

13- Tahsildar ve kapıçuhadarı

14- Toplam 45 adet mürettib, mücellid ve diğer müstandem

Daha sonra, Maarif Nazırı ve Posta Telgraf ve Telefon Nazır Vekili Ahmed Şükrü beyin zamanında 28 Rebiyülahır 1333/2 Mart 1331/1915 tarihinde yayımlanan Matbaa-ı Amire Nizamnamesi'[428]yle, Matbaa-yı Amire (m. 1), Maarif Nezareti'nin seçtiği ve padişahın onayladığı bir müdür tarafından idare edilmeye başlanıyor ve Matbaa-yı Amire,

---

[428] Düstur, 2nci tertib, 7nci cilt, s. 493-496

İdare

Muhasebe

İmalat şubelerine ayrılıyordu (m. 3).

Böylelikle Matbaa-yı Harbiye ile Matbaa-yı Bahriye'den başka merkezi dairelerde bulunan matbaaların işlemleri ve tüm alet, edevat Matbaa-yı Amire'ye devr olunuyor ve bundan böyle adı geçen dairelerde ayrıca bir matbaanın teşkil edilmesine müsaade edilmiyordu (m. 19).

Matbaa-yı Amire Müdürü matbaanın her türlü işinden mesul olup, Maarif Nazırı'na karşı sorumluydu (m. 4). Mesela, Maarif Nazırı Abdurrahman paşa zamanında 28 Zilhicce 1329/7 Kanunuevvel 1327/1911 tarihinde yayımlanan Tesis-i Mekatib İçin Arnavutluk Vilayatına İzam Olunacak Memurine Mahsus Talimat'[429]a göre Nazır'ın emriyle Arnavutluk vilayetlerinde acilen açılacak olan ibtidai mekteblerin tesislerine aid işlemlerin yapılması için ellerine bir talimat verilerek gönderilecekler arasında Matbaa-ı Amire Müdürü Hamid bey de bulunuyordu.

Matbaa-yı Amire'nin İdare Şubesi;

1 müdür muavini

1 kontrol memuru

1 başkatib

1 katib

1 kayıd memuru

---

[429] Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 20-24

1 yoklama memurundan oluşuyordu. Ayrıca bir kapıcı ve bir de bekçi bulunuyordu (m. 5).

Müdür muavini, müdüre yardım etmekle görevli olup, müdüre karşı sorumluydu (m. 6). Kontrol memuru da tüm isbat edici evrakı tetkik ve tasdik ve fabrika dairesi ile ambarların işlemlerini sürekli teftiş etmek ve gözlemlerini hergün müdüre bildirmekle görevliydi (m. 7).

Muhasebe Şubesi;

1 nakdiyat 1 ayniyat işlemleri yapan ve mükellef 2 muhasebe memuru

2şer katibden 4 katib

1 sandık emini

1 eşya-yı mamuleye 1 eşya-yı gayr-i mamuleye mahsus 2 ambar memuru

1 tahsildar

1 sevk memuru
ve yeterli miktarda müvezziden oluşuyordu (m. 8).

Nakdiyat Muhasebe memuru bütçeye yönelik işlemleri yapmak, sarfiyat işlerini tetkik ve kontrol ile hesab kayıtlarını zabt ve düzenlemek ve muhasebe işlerini görmek ve ödemeleri kontrol memuriyetince tasdikli evrakı ibtina ile görevliydi (m. 9). Ayniyat muhasebe memuru ise eşya-yı mamule ve gayr-i mamule ambarlarına aid işlemleri yapmak ve hesab işlerinin zabt ve düzenlenmekle görevliydi (m. 10). Muhasebe memurları Divan-ı Muhasebat'a hesab vermek zorundaydılar (m. 14).

İmalat Şubesi;

1 imalat-ı umumiye memuru

1 topoğrafya ve 1 litoğrafya kısımlarına mahsus 2 yardımcı

1 ustabaşı

2 katib

1 kayıd memuru

1 başmürettib

1 başmusahhih

1 başhattat

1 başmekanist

1 tesviyeci ve gereği kadar hattat, musahhih, mürettib, makinacı, mücellid ve ameleden oluşuyordu (m 11).

İmalat-ı umumiye memuru fabrika dairesine aid işlemlerini yapmak ve imalat kayıtlarını düzenlenmek ve maliyet fiyatlarını tayin etmek ile görevliydi (m. 12). Müdür muavini, kontrol memuru, muhasebe memurları, ve imalat-ı umumiye memuru, müdüriyetçe seçilir ve Maarif Nezareti'nin tasdiki ile tayin olunurlardı (m. 13). Matbaanın satın alma işlemleri de müdür ile muhasebe memurları, imalat-ı umumiye memuru ve ustabaşıdan oluşan bir komisyon tarafından yapılırdı (m. 16). Satın alma işleri ve acil inşaatlarından 500 kuruşa kadar olanı müdürün emriyle, 5000 kuruşa kadar olanı da Satın Alma Komisyonu kararıyla, bundan fazlası komisyon mazbatası üzerine Maarif Nezareti'nden alınacak izin ile gerçekleştirilirdi (m. 17).

Matbaa-ı Amire'nin Görevleri

Maarif Nazırı ve Posta Telgraf ve Telefon Nazır Vekili Ahmed Şükrü beyin zamanında 28 Rebiyülahır 1333/2 Mart 1331/1915 tarihinde yayımlanan Matbaa-ı Amire Nizamnamesi'[430]ne göre, Matbaa-ı Amire'nin görevleri, Maarif Nezareti'nin seçtiği mühimmeleri tab etmekti (m. 2).

RASATHANE-İ AMİRE[431]

Rasathane-i Amire, 1284/1867 senesinde açılmıştır. 1875 senesinde Viyana'da uluslararası bir kongrenin kararlarına uygun olarak bu tarihten itibaren Avrupa rasathaneleriyle resmi haberleşme başlatılıyordu. Rasathane-i Amire'de her gün sabah saat 8, 9, 12 ve akşam 3, 6, 7 olmak üzere 6 kez hava durumu belirlenir ve özel deftere kaydedilirdi. Rasathanenin hava ve vakitle ilgili muhtelif görevleri olup bu görevleri yaparken Avrupa rasathaneleriyle belirli zamanlarda haberleşmesi gerekiyordu. Ayrıca rasathane imparatorlukta meydana gelen zelzeleler hakkındaki bilgiyi maarif memurlarının telgraflarıyla alıyordu.[432]

1879 yılında ve 1886 yılında Rasathane-i Amire 'de Maarif Nezareti'ne bağlı şekilde gösterilmiştir. Daha sonra 1898 yılında Rasathane-i Amire'nin kadrosu şöyle belirlenmişti:

1- Müdür

2- Muavin

---

430 Düstur, 2nci tertib,7nci cilt, s. 493-496

431 Daha geniş bilgi için bkz. BOA, İ, Maarif, no: 1656-4, 8 Ş 1313 ve BOA, İ, Maarif, no: 1735-2, 19 Ş 1313

432 Salname-i Nezareti-i Maarif-i Umumiye, sene 1321, s. 63-65

3- Katib

1321 Maarif Salnamesinde ise kadro biraz genişlemiş ve şöyle olmuştur:

1- Müdür

2- Başkatib

3- İkinci Katib

4- Saatçi

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilim Dalı

MAARİF-İ UMUMİYE NEZARETİ TEŞKİLATI

İdari Teşkilat Açısından

41754

Cilt 2

(Yüksek Lisans Tezi)

Danışman:
Y.Doç.Dr.Adalet ALADA

Hazırlayan:
A.Teyfur ERDOĞDU
(11078)

İstanbul 1995

Maarif Nezareti Taşra Teşkilatı

Buraya kadar Maarif Nezareti'nin merkez teşkilatını ve bu merkez teşkilatının içinde bulunan organları tek tek ele alıp incelemeye çalıştık. Burada da aynını Nezaret'in taşra teşkilatı için yapmayı planlıyoruz. Ayrıca bu kısımda sadece taşra teşkilatı dahilinde bulunan organları anlatmakla kalmayıp teşkilat dahilinde olmamasına karşın maarifle alakalı yetki ve görevlere sahip olan organları da ele alıp incelemek istiyoruz.

İlkin şunları söyleyebiliriz ki, Maarif Nezareti'nin de diğer nezaretler gibi taşraya açılmasında ve yayılmasında çeşitli sebebler vardı. Bunların başlıcaları, bu dönemde imparatorluğun sıkı bir merkeziyetçilik içine girmesi ve bu merkeziyetçiliği destekleyici birçok aracın da artık imparatorluk dahilinde gözükmesi, sonra çevreden gelen taleblerin artık sadece imparatorluğun merkezinden çıkmaması ama bunun yanında vilayetlerden de yükselmesi ve merkezi zorlamaya başlaması, bu zorlama o dereceye varmıştıki vilayetlerde eğer kabiliyetli ve dirayetli valiler bulunmasaydı iş tamamen çığrından çıkmıştı. Mesela; imparatorluğun çeşitli yerlerine dağılmış ecnebi okulların yayılması, 1869'dan önce öylesine belirgindiki, Nezaret Haleb'de bir Mekatib-i Ecnebiye Muayene Amirliği kurmuştu.[433] Bu misalde de olduğu gibi, Maarif Nezareti yeni yeni taleblerin oluşması ve bu taleblerin artık çok tazyikli gelmesi sonucu yeni organlar oluşturmuş ve bu taleblere karşılık vermeye çalışmıştı. Bu taleblere verilen cevapta geç kalındı mı? Bu sorunun cevabını işte bu kısımda ele almak ve araştırmak istiyoruz.

---

[433] İlknur Polat Haydaroğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, (Ankara, 1990), s. 19

Osmanlı Devleti'nde uzun süre vilayetlerdeki maarif teşkilatlarıyla hiç ilgilenilmemiş, hatta taşra ihmal edilmişti denilebilir. Çünkü; 1869'a kadarki reformlarda öncelik İstanbul'a verilmişti. Bunun hem mali hem de siyasi sebebleri vardı. Ayrıca bu tutum herşeyden önce bir tercih meselesiydi. İmparatorluğun tüm zenginliklerinin merkeze akması gibi, maarifin de merkezde toplanmasına şaşmamak gerekir. Ancak 1869 yılından sonra çevreden gelen çeşitli taleblerin artması sonucu, vilayet teşkilatlarının da ihtiyacı karşılanacak şekilde maarif işlerinin düzenlenmesine özen gösterilmişti. Nitekim Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile oluşturulan İstanbul'daki Meclis-i Kebir-i Maarif'in şubeleri olmak üzere vilayetlerde birer Meclis-i Maarif kuruldu. Vilayet Maarif Meclisleri'nin daimi üyeleri:

1- Başkan

2- 2 Muavin

3- 4 Muhakkik

4- Müfettişler

5- 1 Muhasib

6- 1 Katib

7- 1 Sandık Emini ve daimi olmayan üyeler 4 ila 10 arasında değişen mahalli üyeler olarak belirlendi.

Bu meclislere sadece Müslimlerden değil aynı zamanda başkan hariç olmak üzere meclisin diğer üyeliklerine icabına göre gayrimüslimler de getirilebilecekti.

Vilayetlerdeki mektebler de artık Maarif Nezareti'nin yetkisi dahiline giriyordu ancak Nezaret, herbir mektebi ayrı ayrı

kavrayacak derecede bunlarla ilgilenemiyordu. O, daha çok umumi ve kanuni işlerle meşguldü. Mektebler ise Nezaretle temas edebilecek kadar yakın değillerdi. Yani o dönemde merkez ile çevre arasında büyük bir kopukluk hissediliyordu. Bunun için merkez ile çevre arasında bağlantıyı kuracak yardımcı kurumlara ihtiyaç duyuluyordu. Bunun üzerine vilayetlerde yavaş yavaş maarif müdürlükleri, meclisleri ve müfettişleri kurulmaya başlanmıştı. Ayrıca bu bir geriklilik de arzediyordu. Çünkü; 1869 Maarif Nizamnamesi'ne göre Vilayet Maarif Müdürlükleri'yle Meclis-i Maariflerinin içiçe olma prensibi kabul edilmişti. Bu yüzden maarif idaresi kadrosunda bulunan ve hükümetçe tayin edilen Müdür, Muhasib, Sandık Emini, Katib ve Müfettişler de Meclis-i Maarif'in daimi ve doğal üyesi sayılıyorlardı. Görev yönünden de aynı sorumlulukları yüklenmişlerdi. Aralarındaki fark maarif idareleri Türk ve Müslümanlar'dan, Meclis-i Maarifler ise müslim ve gayrimüslimlerden meydana gelmiş olmasından kaynaklanıyordu. Ayrıca Meclis-i Maarifler 1856 Islahat Fermanı'nın eğitim ve öğretim alanında öngördüğü hükümlerin bir sonucu olarak da zaten varlıklarını devam ettiriyorlardı.

7 Cemaziyelahir 1281/7 Kasım 1864 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi[434]'ne göre Vilayet teşkilatının 1880'lerdeki durumu[435] şöyleydi:

---

434 Düstur, 1nci tertib, 1nci cilt, s. 625

435 İlber Ortaylı, "Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, (İstanbul, 1994), c. I, s. 334

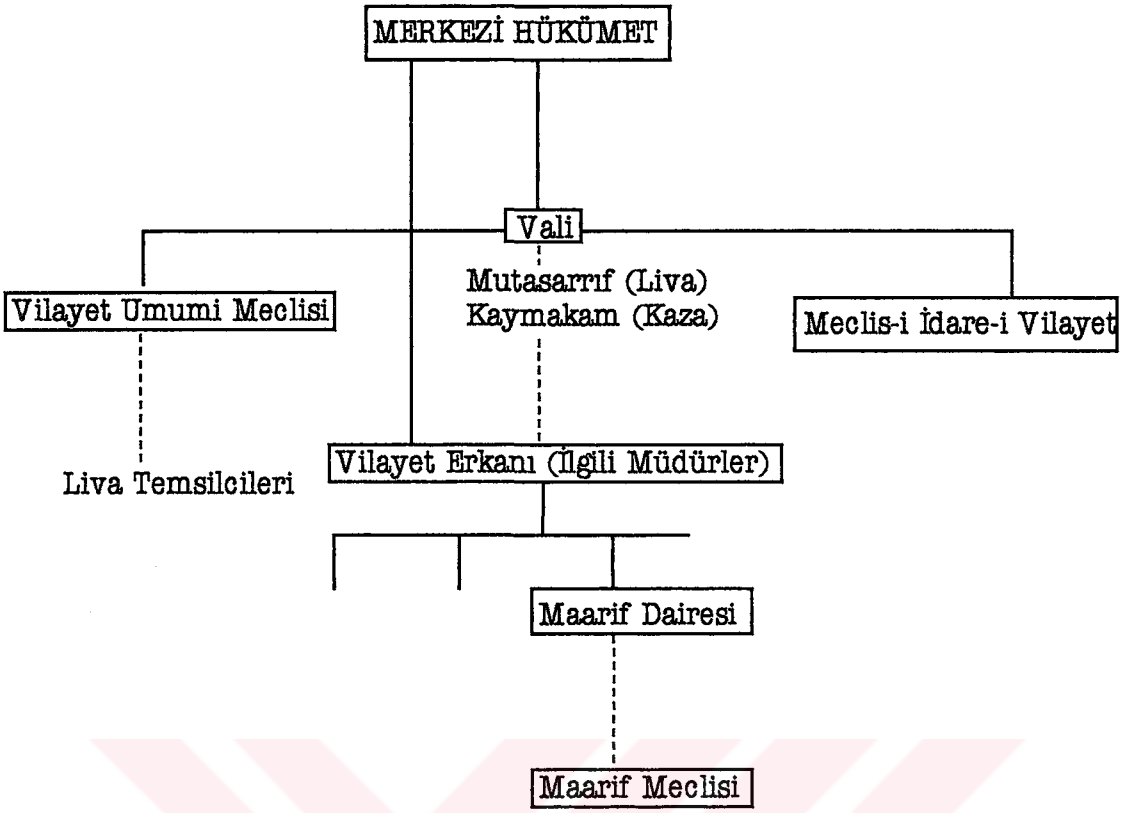
MERKEZİ HÜKÜMET
Vali
Vilayet Umumi Meclisi
Mutasarrıf (Liva)
Kaymakam (Kaza)
Meclis-i İdare-i Vilayet
Liva Temsilcileri
Vilayet Erkanı (İlgili Müdürler)
Maarif Dairesi
Maarif Meclisi
Tayin veya ast-üst ilişkisi, azil yetkisi
Seçimle, tayinle veya inha ilişkisi olan
veya denetime dayanan ilişkiler

II. Abdülhamid devrine geldiğimizde şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, maarif alanında yapılan en büyük hizmetlerin başında hiç şüphesiz vilayetlere kadar Maarif Teşkilatı'nın ve vasıtalarının yayılması gelir. Mesela, 1292/1876 yılında sibyan okullarının ıslahı için ahalice seçilen üyelerden oluşan İstanbul'da Mecalis-i Tedrisiye ve her yerde onlara bağlı birer şube açılması kararlaştırılmıştı.[436] Böylelikle, Tanzimat devrinde bir türlü İstanbul dışına götürülemeyen maarif hizmetleri ancak 1878'den itibaren imparatorluğun her köşesine devlet eliyle götürülmeye başlanmıştır. Bu hareket nitelik ve nicelik bakımından yetersiz kabul edilebilirse de Osmanlı Devleti'nin çağdaşlaşma yolunda attığı en olumlu adımlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğer bu sefer de 1877-1909 devrine bakarsak maarifte reform yapma düşüncesinin yerleştiğini ve yöneticiler arasında bu fikrin savunucularıyla birlikte uygulayıcılarının da varolduğunu görüyoruz. Vilayetlere özellikle Türklerle meskun Anadolu'ya modern eğitim ve öğretimi yaymanın bir zaruret haline geldiği ve imparatorluğun yaşamasının bu teşebbüse bağlı olduğu fikri devrin yöneticilerince benimsenmiş ve bu hususa mümkün olduğunca dikkat edilmiştir. Vilayetler hakkındaki ıslahat raporlarında maarife geniş yer verilmesi valiliklere gönderilen emirlerde maarifle ilgili hususların çokluğu bu devirde taşra eğitim ve öğretimiyle ne kadar yakından alakadar olunduğunu göstermesi bakımından önemlidir. 1879 Maarif Merkezi Teşkilatı'nda yapılan önemli değişikliklerden sonra Vilayet Maarif İdareleri'nin teşkili konusu ele alınmış ve kısa zamanda da bu hususu uygulamaya geçilmiştir. Çünkü; vilayetlerde maarifin yayılması ve başarıya ulaşması idari teşkilatın varlığına ve kuvvetine bağlı olduğu inancı hükümet üyelerine hakimdi. Buna sebebse Tanzimat devrinde idari teşkilat kurulmadan taşrada maarif reformuna girişilmesi ve neticede başarı elde edilmemesidir. Bu yüzden aynı hataya düşmemek ve 1869 Maarif Nizamnamesi gereğince bir an önce Maarif müdürlükleri'nin kurulması yoluna gidilmiştir. 1879'da Said Paşa II. Abdülhamid'e çok tafsilatlı bir layiha sunarak umumi eğitime önem verilmesini tavsiye etmiştir.

---

[436] Mahmud Cevat, a.g.e., s. 142-149

1881'de Said Paşa'nın layihasında görülen umumi fikirlerin geniş bir eğitim programı haline geldiği görülmektedir. Bu programa göre her vilayet merkezinde bir Maarif Müfettişi ve bir Maarif Meclisi bulunacaktı. Nitekim 1879-1886 tarihleri arasında Maarif Nezareti'nde Meclis-i Kebir-i Maarif kurulduktan başka her vilayete de hemen hemen bir Maarif Müdürü ve Müfettişi tayin edilmiş, ayrıca aşara da zam yapılmak suretiyle maarife kaynak olması için, bir Maarif Vergisi koyulmuştur.[437]

Bu dönemde Prusya Maarif Taşra Teşkilatı'na bakmak ve bir karşılaştırma yapmak Osmanlı maarifinin taşradaki durumunu anlamak açısından önemlidir:[438]

---

[437] **Said Paşa'nın Hatıratı**, I, s. 204

[438] Reşad Şemsettin, a.g.e., s. 278

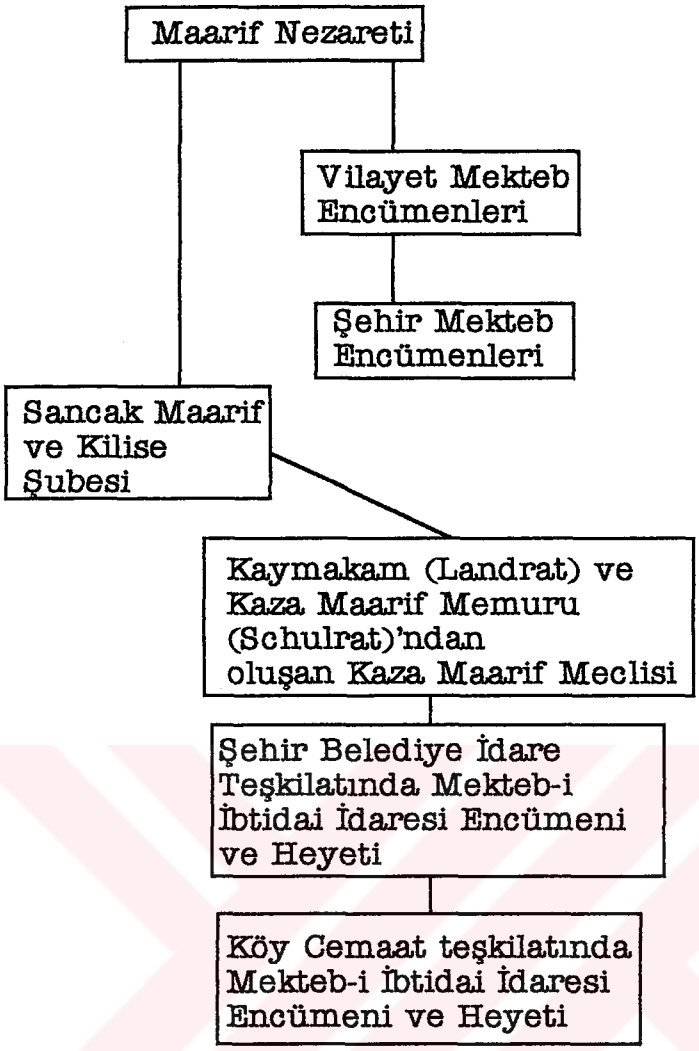

Bizde bu dönemde Vilayet Maarif İdarelerinin kadroları genel olarak ve çok kaba biçimde, Vilayet Maarif Meclisinden başka:

1- Maarif Müdürü

2- Maarif Katibi

3- Muhasebeci

4- Sandık Emini'nden oluşurdu.

Fakat vilayetlere göre bu kadro azaltılmış veya çoğaltılmış olabiliyordu. Böyle olunca da Vilayet Maarif İdareleri'nde bazen 3 katib, 2 muhasebeci, mukayyit, mübeyyiz, muayene memuru, müze memuru, mütercim ve müfettiş kadrolarını görmek de mümkündü. Özellikle İzmir, Selanik, Bursa gibi büyük ve önemli merkezlerde bu kadrolar daha kabarıktı. Mesela, 20 Zilkaade 1310/5 Haziran 1893 Maarif Nezareti'nin tezkeresi üzerine çıkan 24 Zilkaade 1310/9 Haziran 1893 tarihli bir irade ile İzmir şehrinde günden güne artan kitabcı dükkanları, matbaalar, gazeteleri teftiş etmek üzere buraya bir muayene memuru daha tayin olunmuştu.[439] Bunun gibi büyük vilayetlere sürekli tayinler atamalar gerçekleşiyordu.

Taşrada bulunan meclislerin başkanlıklarını ise kimler yapıyordu? Çünkü bu meclislerin idare edilmesi için de yeni bir takım organların ihdas edilmesi lazımdı. Bu kısmen doğru kısmen de yanlış bir yargıdır. Nitekim; Vilayet Maarif Meclisi başkanlıklarına genel olarak Maarif Müdürleri getirilmiş ise de istisnai hallerde valilerin de bu görevi yürüttükleri görülmüştür. Sancaklarda mutasarrıflar, kazalarda ise kaymakamlar Maarif Komisyonları'nın başkanı durumundaydılar. İdadi ve Rüşdiye müdürleri veya muallimlerinden birisi bu meclislerin doğal üyesi sayılıyordu.[440] Yine Maarif Müdürü sadece Vilayet Maarif Meclisler'ine başkanlık etmekle kalmıyor bunun yanında ilk defa 21 Zilkaade 1326/15 Aralık 1908 Maarif Müdürleriyle Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezaifine Müteallik Talimat[441]'ta Tedrisat-ı Taliye Encümenleri'nden bahsedilerek başkanlığında Maarif Müdürü'nün bulunduğu belirtilmekteydi.

1912 yılında ise Emrullah efendi, 2nci nazırlığından ayrılmazdan evvel, yani 1328/1912'de sibyan ve ibtidai mekteblerin

---

439 BOA, İ, Maarif, no: 2584-4

440 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1316/1898-1899), s. 136-146

441 Maarif Müdürleriyle Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezaifine Müteallik Talimat (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1326)

ıslahı ve ihtiyaç görülen yerlerde yeniden düzenli ibtidai mekteblerin açılması ile meşgul olmak için Bulgarlar gibi[442] vilayet, liva ve kazalarda birer Daimi Maarif Encümeni kurdurmuş ve İstanbul'un mahallerinde de birer Maarif Encümeni şubesi açtırmıştı. Bu Vilayet Maarif Encümenleri:

1- Başkan: Vali

2- 2nci Başkan: Maarif Müdürü

3- Üyeler: Marifet, hüner, haysiyet ve itibar sahibi 8 kişiden oluşuyordu.

Bu encümenlere üye seçilmesi usülleri değişik olup mesela, İstanbul mahallelerindeki encümenler için üye seçiminde imam ve muhtar-ı evvellerle mahalle ahalisinin muteberlilerinden uygun kimseler belediye dairesinde toplanırlar, şube için belirli sınırın iki misli olmak üzere haysiyet ve hamiyet sahiplerinden üyeliğe uygun görecekleri kimseleri seçerler ve bir defterini yapıp mutasarrıflığa verirler. Mutasarrıflar da bunlardan uygun gördükleri 6 kişiyi encümene tayir ederlerdi. Bu encümenler haftada enaz bir kere toplanırlar ve ibtidai mekteblerin idare ve ıslahına, muallimlerin seçilmesine, yeniden mekteb tesis ve teşkiline, Evkaf Nezareti'ne aid olanlardan başkasının avarız varidatı ve sair hasılatı ile verilecek ianelerin idaresine, bunların mahalli tahsislerinin gayriye sarfedilmesinden ve verilmesinden ve hertürlü suiistimalden korunmasına ve mekteblere yeni gelir sağlanmasına çalışırlardı.

Kaza ve livalarda da birer Maarif Encümeni kurulmuş, karyelerde İhtiyar Meclisleri, nahiyelerde de Nahiye Meclisleri birer Encümen-i Maarif hükmünde tutulmuşlardı. Daha sonra bu encümenlerden yansıyan görüşler 1913 yılında yasalaşan 101 maddelik Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'nın oluşumunda etkili olmuştur.

---

[442] Ali Haydar Taner, **Bulgaristan Maarifi**, (İstanbul, 1931), s. 5

6 Ekim 1913 Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'nın 3ncü faslı olan Tedrisat-ı İbtidaiye'ye Memur Heyetler başlığı altında her vilayet merkezinde bir Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi kurulacaktır hükmüne uyularak, o zaman her vilayet merkezinde birer de Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi kurulmuştu. Yine bundan yaklaşık bir yıl önce 19 Rebiyülevvel 1330/8 Mart 1912 tarihinde Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname[443]'nin 2nci maddesi de Maarif Nezareti'nin idare ve teftiş hizmetlerini icra etmesi için Vilayet Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisleri'nden bahsediyordu.

VİLAYET MAARİF MECLİSLERİ

24 Cemaziyelevvel 1286/1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'[444]ne göre, her vilayet merkezinde Meclis-i Kebir-i Maarif'in şubesi ve icra vasıtası olmak üzere bir Vilayet Maarif Meclisi kurulmuştu. Bu meclisler:

1- Başkan: Maarif Müdürü (8 Receb 1314/1 Kanunuevvel 1312/1896 tarihli Vilayat-ı Şahane Maarif Müdürlerinin Vezaifini Mübeyyin Talimat'[445]ın 10ncu maddesi)

2- Biri müslim diğeri gayrimüslim 2 muavin

3- Yarısı müslim 4 muhakkik

4- 4'den 10 kişiye kadar müslim ve gayri-müslim üye

5- 1 katib

---

443 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

444 Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 184-219

445 Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s. 118-129

6- 1 muhasib

7- 1 sandık emini

8- Sancak merkezlerinde gerekirse biri müslim diğeri gayrimüslim vilayet makamına bağlı 2 müfettiş'den oluşuyordu.

Sonradan katılan vilayet merkezlerinde de gereğine göre bir müslim ve diğeri gayri-müslim olarak müfettiş namıyla ikişer memur bulundurulup vilayet makamının özel nezareti altında hareket ve memuriyet icra ediyorlardı. Ayrıca buralarda memur olanların tümünün Devlet-i Aliyye tebasından olmaları lazımdı (m. 143). Yine, bu nizamnamenin bir başka hükmüne göre de Maarif Meclisi'nin başkanı, muavini ve muhakkikleriyle sandık eminleri maaşla tayin edilmişlerdi (m. 145). 8 Receb 1314/1 Kanunuevvel 1312/1896 tarihli Vilayat-ı Şahane Maarif Müdürlerinin Vezaifini Mübeyyin Talimat'[446]a göre de Vilayet Maarif Meclisleri'nin üyeleri Maarif Müdürleri'nin bilgisi dahilinde tayin olunurlardı (m. 10). 1910'dan sonra yayımlanan 24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[447]ye göreyse, bundan böyle maarif-i ibtidaiye işlerinde vali, Vilayet Meclis-i Maarif'in başkanı (m. 6), Vilayet Maarif Müfettişi de Vilayet Maarif Meclisi'nin ikinci başkanı oluyordu (m. 18). Ayrıca, Maarif Nezareti her vilayet dahilinde bulunan Maarif-i İbtidaiye Müfettişleri'nden ikisini meclise üye olarak tayin ediyordu (m. 35).

İlk maarif meclisleri 1872 yılında Tuna ve Bağdad vilayetlerinde teşkil edilmişlerdi. Ancak bundan sonra tam 13 yıl bu icraatten başka bir şey yapılmamıştı. Hatta 4 Muharrem 1290/4 Mart 1873 tarihli bir talimatnameye göre de bu iki Maarif

---

[446] Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s. 118-129

[447] Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

Meclisi'nin devam edip etmediği de şüphelidir.[448] 1 Safer 1299/23 Aralık 1881 tarihli Maarif Nezareti'nin tezkeresinin 18 Rebiyülevvel 1299/7 Şubat 1882'de kabulünden sonra[449] ise, Sivas, Diyarbakır, Mamuratülaziz, Erzurum, Van ve Edirne vilayetlerinde birer Meclis-i Maarif teşkil edilmişti.[450] Bunun arkasından Suriye, Aydın, Selanik ve Yanya vilayetlerinde de birer Meclis-i Maarif kurulması için 16 Cemaziyelevvel 1299/6 Nisan 1882 tarihli bir tezkere Babıali'ye sunulmuştu.[451] Bu tarihten itibaren taşra meclis-i maariflerinin kurulması ve çalışmaya başlaması birbirini takib ederek imparatorluğa bir ağ gibi yayılmışlardır.

Vilayetlerde birer Meclis-i Maarif teşkil işi II. Abdülhamid devrinde Maarif Müdürlükleri'yle beraber ele alınmış ve 1869 Maarif Nizamnamesi gereğince tatbik alanına konulmuştu. Çünkü; Vilayet Maarif Müdürlükleri'yle Meclis-i Maarifler içiçe bulunuyorlardı. Bu dönemde sancak ve kaza merkezlerinde de Meclis-i Maarif kurulması yoluna gidilerek 1869 Maarif Nizamnamesi'nin bu konudaki eksikliği giderilmişti. 1310/1892 tarihinde alınan bir kararla vilayet merkezinde bulunan Meclis-i Maarif üyelerinin sayısı 6'ya, sancak ve kazalardaki Meclis-i Maarif üyelerinin sayısı da 3'e çıkarılmıştı.[452] Ayrıca bu üyeliklere, müslim ve gayrimüslim olmak üzere bölgenin ileri gelenleri arasından tayinler yapılmıştı. 1909 yılına gelindiğinde ise vilayet merkezlerinin hemen hemen hepsinde birer Meclis-i Maarif bulunuyordu.

---

448 Bu talimatnameden anlaşıldığına göre II Abdülhamid'den önce vilayet ve sancaklarda Maarif Komisyonları'nın kurulmasına çalışılmıştır.

449 BOA, İ, DH, no: 67930

450 BOA, Ayniyat Defterleri, no: 1420

451 BOA, Ayniyat Defterleri, no: 1420

452 Mahmud Cevad, '**A.g.e.**', s. 338

Vilayet Maarif Meclisleri'nin Görevleri

24 Cemaziyelevvel 1286/1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'[453]ne göre, Vilayet Maarif Meclisleri'nin görevleri, mekatib-i sultaniyenin daimi idaresi için gerekli olan parayı sarf ve idare (m. 43), bu mekteblerin talebesinden alınacak harcı tahsil etmek (m. 44), mekatib-i hususiye kurmak isteyenlere burada kullanacağı muallimler için uygun olduğu takdirde şehadetname vermek, bu mekteblerde okutulacak kitab listesini ve ders programı cetvellerini onaylamak (m. 129), Maarif Nezareti'nden alacağı emirler ve talimatın hükümlerini icra, bu nizamname hükümlerinin vilayet dahilinde tümünün gerçekleşmesinde ve hazine tarafından verilen tahsisat ile ahaliden alınacak iane hasılatının muhafazasına ve harcama ve kullanım şekline dikkat, vilayet dahilinde bulunan tüm mekteplerle kütüphane ve matbaalara ve benzeri tesislere nezaret, mekteplerin daima durumlarını teftiş etmek ve gerekli ıslahata bakmak, her sene vilayetin maarifçe olan durumunu ve o konuda yapılması lazım gelen şeyleri Maarif Nezareti'ne mazbata ile bildirmek (böylelikle merkez-çevre ilişkisini kurmak) ve bu mazbatanın bir suretini de Vilayet Meclis-i Umumisi'ne verip bütçesini tanzim ettirmek, ilim ve marifetin en yüksek noktaya çıkarılması için gerekli olan sebepleri araştırmak ve icra etmek, muallimleri seçmek, değiştirmek ve gereğine göre bunların mükafat ve cezalarını tayin ve icra ettirmek ve özel davalarını görmek, imtihanlarını icra ettirmek ve şehadetnamelerini vermek (m. 146), mekatib-i sultaniyenin imtihanlarını yapmak ve diploma vermek (m. 154), idadiyeyi bitirenler taşradaysalar bir üst mektebe devam etmek için gereken imtihanlarını sözlü olarak yapmak, imtihanı geçenlere, imtihanı vermiş olduğu mahallin meclis-i maarifin adı zikr edilerek, Maarif Nezareti'nin imzasıyla tuğralı bir devam yazısını vermek (m. 158), her sene tedrisin sonunda Meclis-i Maarif 3 şubeye ayrılarak: Birincisi, Vilayet Meclis-i Maarif üyelerinden birer kişi ve birer müfettiş ve ikişer mekatib-i idadiye muallim-i evvelleri *mülazemet*

---

[453] Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 184-219

imtihanını, ikincisi, Vilayet Maarif Meclisi muavinlerinden birer kişi ve birer muhakkik ve mekatib-i aliye sınıf-ı evvel muallimlerinden ikişer kişi *mezuniyet* imtihanını, üçüncüsü, Vilayet Maarif Meclisi müdüründen ve muhakkiklerin ileri gelenlerinden birer kişi ile müntehilik rüusunu haiz olan iki kişi *muhtehilik* imtihanını icra etmek üzere toplanmak (m. 171), her sene vilayetin mekatib-i rüşdiye ve idadiye ve Meclis-i Maarif bütçesini tanzim etmek ve meclis-i umumide tasdik ettirdikten sonra Maarif Nezareti marifetiyle Şura-yı Devlet'e göndermek -irade mucibince adı geçen masraflar için ahaliden verilecek senelik ianeden her cemaatin hissesine meclis-i umuminin tasvib ettiği usulde maarif sandıklarına teslim olunur ve devlete aid olan tahsilat da mahalli mal sandıklarından maarif sandıklarına verilirdi- (m. 194), 25 Cemaziyelahir 1287/1870 tarihli Umum Mekatib-i Rüşdiyenin Nizamname-i Dahilisi'[454]nin 41nci maddesine göre de rüşdiye mekteblerini bitirenlere şahadetnamelerini vermek, 8 Receb 1289/30 Ağustos 1288/1872 tarihli Kitab Tab'ı Hakkında Nizamname'[455]nin 5nci maddesine göreyse, Devletçe yararına inanılan kitabların sahiplerine verilecek parayı dağıtmak, 20 Safer 1291/24 Mart 1290/1874 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'[456]nin 10ncu maddesine göre ruhsat için alınacak depozito miktarını belirlemek, 8 Receb 1314/1 Kanunuevvel 1312/1896 tarihli Vilayat-ı Şahane Maarif Müdürleri'nin Vezaifini Mübeyyin Talimat'[457]a göre nizam, emir ve mevcut talimat hükümlerine uygun olarak vilayet dahilinde bulunan sibyan, ibtidaiye mektebler ile muallimlerini seçmek, ıslahına ve Maarif Nizamnamesi gereğince harcamaları mahalli ahali tarafından alınarak karye ve nahiyelerde yeniden mekteb tesis ve İslami mekteblere ait yok olmuş vakıflar ve avarız gelirleri ve diğer hasılat ile cemaatler arasından verilecek olan gelirlerin idaresine ve bunların tahsislerinin mahallinden dışına sarf ve her türlü suiistimalden muhafazasına (m. 11), yok olmuş

---

[454] Düstur,1nci tertib, 2nci cilt, s. 249-257

[455] Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 229-230

[456] Düstur, 1nci tertib, 3ncü cilt, s. 426-431

[457] Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s. 118-129

vakıfların gelirlerinden geçinen mekteblerin idare ve ıslahına çalışmak (m. 12), 24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[458]ye göre, valinin mekatib-i ibtidaiye-i umumiye muallim-i evvelleri ve mekatib-i rüşdiye muallim-i sanileri hakkında yapacağı azil cezaları ile bir mahallin mektebe elverişli olup olmadığı ve yatılı mekatib-i ibtidaiyeye ücretsiz alınacak şakirdanın ücretsiz okuma müddetini uzatıp uzatmama veya kaldırma hakkında vereceği hüküm üzerine validen gelecek istek üzerine görüş bildirmek (m. 7, 9, 16), Maarif Müfettişi eliyle mekatib-i ibtidaiye-i umumiye muallimleri aleyhinde tenbih ve tekdir cezasını icra etmek (m. 22), mekteb yapılmak istenen binanın dayanıklı olmadığı veya yerinin mahzurlu olduğu ve hıfzıssıhaya uygun bulunmadığı veya ahlak bakımından uygunsuz olduğu durumlarda kaymakam ve/veya nahiye müdürü ile mekteb kurucuları arasında çıkan uyuşmazlık üzerine mekteb kurucuları Liva Maarif Meclisi'ne gidip burası da itirazı reddederse kurucu tarafından açılacak davaya bakmak (m. 38), mekteb tesis etmek veya mevcud bir mektebi kaldırmak ve kaza mekteblerinde memuriyet ihdas veya ilga etmek hususlarındaki Fahri Maarif Vekilleri'nin tekliflerinin Maarif Encümenleri'nce kabul etmediği durumda valinin Fahri Maarif Vekilleri'nin görüşünü alarak durumu meclise sunması üzerine görüş bildirmek (m. 44), ayrıca sultani ve idadi derecesindeki okullarda yapılan yarışma niteliğindeki bir sınavı vilayette yapılacaksa valinin nezaretinde mahalli hükümet memurları, öğrencinin ebeveyni ve yörenin ileri gelenlerinden oluşan bir komisyon ile gerçekleştirmek, bulundukları yerlerde darülmuallimin açmaktı. Mesela; bu yüzden Vilayet Maarif Meclisleri hemen bina için gerekli olan arsaları temin etmeye çalışmışlardı.

Yukarıda uzun uzadiye belirttiğimiz görevleri çok kısa olarak belirtmek istersek belki bunları şu başlıklar altında toplayabiliriz:[459]

---

[458] Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

[459] Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1316/1898-1899), s. 136-146

1- Sorumlu bulundukları bölgenin her türlü işleriyle meşgul olmak

2- Sibyan-ibtidai okulların ıslahına ve çoğaltılmasına dikkat etmek

3- Öğretmenlerin tayin ve teftişiyle uğraşmak

4- Maarif gelirlerini artırmanın yollarını aramak

5- İmtihaları yapmak ve diplomaları vermekten ibaretti.

Böylelikle nizamname öğretim işlerinin teftiş yoluyla izlenip denetlenmesini de ilk defa olarak resmi bir görevlinin sorumluluğuna veriliyordu.

Vilayet Maarif Meclisleri'nin Yetkileri

24 Cemaziyelevvel 1286/1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'[460]ne göre, Vilayet Maarif Meclisleri, mekatib-i sıbyan derslerinin değiştirilmesine Maarif Nezareti'nden çıkacak izin ve Meclis-i Kebir-i Maarif'in görüşü ve onaylaması üzerine karar verebilirler (m. 7), tüm hususlarda valiye müracaat edebilecekleri gibi gereğinde doğrudan Maarif Nezareti'ne de müracaat edebilirlerdi (m. 152). Maarif bütçesine dahil olan varidat Meclis-i Maarif reyiyle sarf edilebilirdi (m. 197). 23 Rebiyülahır 1301/9 Şubat 1299/1883 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi (Bu nizamname ile 20 safer 1291 tarihli asar-ı atika nizamnamesi fesh olunmuştur)'[461]ne göre, asar-ı atika araştırması ve ihracı için Maarif Nezareti'nin yazısı ile Bab-ı Ali'den verilecek izin üzerinde devlet müzesinin görüşü ve Meclis-i Maarif'in onayı bulunurdu (m. 10).

---

460 Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 184-219

461 Düstur, 1nci tertib, 4ncü cilt zeyli, s. 89-97

Yine bir asar-ı atikanın ihracı, ithali veya Memalik-i Osmaniye'de yer değiştirmesi için bir defter yapılıp taşrada Maarif Meclisi'ne verilmesi gerekirdi (m. 26). 24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[462]ye göre, Vilayet Maarif Meclisi, ağır ve acil durumlarda inzibat tahkikatıyla beraber muallimleri işden el çektirebilirlerdi (m. 22). Ayrıca, Liva Maarif-i İbtidaiye Meclisleri aldıkları kararları Vilayet Maarif Meclisi'nin tasdikine sunmaları gerekirdi (m. 65).

Bu yetkiler sayesinde, yani Vilayet Maarif Meclisleri'nin kendi kendilerine karar alabilme yetenekleri sayesinde işler daha çabuk halledilliyor ve merkez her konuda meşgul edilmemiş olunuyordu.

MAARİF MÜDÜRÜ

Rüşdiyeler İstanbul'dan sonra vilayetlerde de yayılmaya başlamasına rağmen taşrada esaslı maarif idareleri kurulamamıştı. Böyle olunca hem vilayet rüşdiyeleri her türlü kontrolden uzak kalmış, hem de Maarif Nezareti kendi emirlerini ve politikasını uygulatacak icra organlarından yoksun bırakılmıştı. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi bu eksikliği gidermek için Vilayet Maarif Teşkilatı hakkında bazı hükümler getirmişti. Her ne kadar doğrudan doğruya her vilayet merkezinde maarif müdürlükleri kurulacaktır diye açık bir hüküm yoksa da; 143ncü madde de belirtildiği üzere, riyaseti Maarif Müdürü ünvanıyla bir zatın uhdesinde bulunmak üzere vilayet merkezinde bir Meclis-i Maarif teşkil olunacaktır denmektedir. Ayrıca 147. maddede de Maarif Müdürü'nün vazifeleri belirtilmişti. Mesela; eğitim giderlerini ve bütçeyi sözde müdürle Vilayet Maarif Meclisleri birlikte hazırlayacaklar ve vilayet merkezinde bulunan mektebleri özellikle idadi, sultani ve aliye

---

462 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

mekteblerini teftiş edeceklerdi. Fakat uygulamada bu kurullar pek iş görmemişlerdir.[463]

Maarif Nizamnamesi'nin yayımlanmasıyla, Vilayet Maarif Müdürlüklerinin kurulması işi, kanun emri olarak hükümetin görevleri arasına girmiştir. 21 Ocak 1871'de yayımlanan İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi'nin 25 ve 26ncı maddeleri de Maarif Müdürleri'nin görevleri ve yetkilerini tayin ederek vilayet kuruluşları içindeki yerlerini Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nden ayrı olarak göstermiştir. Bu kararlara rağmen Vilayet Maarif Müdürlükleri hemen kurulamamıştı. Vilayetlerde yapılması gereken reformların bu yüzden gerçekleşemediğini söylemek mümkündür. Bundan ancak 7 sene sonra, 25 Receb 1295/25 Temmuz 1878 tarihli bir ilanla vilayat-ı şahaneye birer Maarif Müdürü ve maiyetlerine birer müfettiş tayin olunduğunu görüyoruz.[464]

1879 Maarif Merkezi Teşkilatı'nda yapılan önemli değişikliklerden sonra ise, Vilayet Maarif İdareleri'nin teşkili konusu ele alınmış ve kısa zamanda uygulamaya geçilmiştir. Çünkü; vilayetlerde maarifin yayılması ve başarıya ulaşması idari teşkilatın varlığına ve kuvvetine bağlı olduğu inancı artık hükümet üyelerine hakimdi. Buna sebepse Tanzimat devrinde idari teşkilat kurulmadan taşrada maarif reformuna girişilmesi ve neticede başarı elde edilmemesiydi. Aynı hataya düşmemek ve 1869 Maarif Nizamnamesi gereğince bir an önce Maarif müdürlükleri'nin kurulması yoluna gitmek için hemen hareket geçilmişti. Nitekim 14 Safer 1299/1881 tarihinde Maarif Nazırı Kamil Paşa Sadrazam'a yazdığı tezkerede Maarif Meclisi teşkil edilen Sivas, Diyarbakır, Erzurum, Mamuretülaziz ve Van vilayetlerine birer Maarif Müdürü

---

463 II Meşrutiyet yıllarında Anadolu'yu gezen Tanin muhabiri A. Şerif, "Şarki Karaağaç'ta Maarif Komisyonu denilen cahiller heyetinin ismi var, cismi yoktur. Bunlar senede bir, iki defa bile toplanmaz" demektedir. Bkz. Çetin Börekçi, **Anadolu'da Tanin**, (İstanbul, 1977)

464 Mahmud Cevat, '**A.g.e.**', s. 216

tayin edileceğini bildirmiştir.[465] Sadrazam Said Paşa *"hal ve mevki icabınca cümleden ziyade ıslahata muhta..."* olduğu gerekçesiyle Edirne'yi de Nazır'ın listesine ekleyerek 6 vilayete Maarif Müdürü tayini hususunda Abdülhamid'in iradesini temin etmiştir.[466] Bunun dışında ilk defa olarak 1881'de Yanya vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne Mekteb-i Mülkiye mezunu birinin tayin edildiğini görüyoruz.[467] Bundan sonra Maarif Müdürlükleri 16 Şubat 1882'de Sivas vilayetine bir maarif müdürü ile maiyetine bir müfettiş tayin etmek suretiyle başlanmıştır. 25 Receb 1299/1882 tarihli resmi ilanda

> "...her tarafta maarifin yayılması, ilerlemesi ve çocukların talim-terbiyesi maksadına uygun olarak bu kere devletçe vilayat-i şahaneye birer Maarif Müdürü...tayin olunmuş ve peyderpey tayin olunacaktır..."[468]

geçen sözler hükümetin Maarif Müdürlükleri'nin kuruluşunu özel bir dikkatle yürüttüğünü göstermektedir. Çünkü,1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu[469]na göre Maarif Müdürleri, Maarif-i Umumiye Nezareti'nin vilayet ve livalarda resen memuru sayılıyordu.

Bosna vilayeti için hazırlanan Bosna Vilayeti Namıyla Bu Kerre Teşkil Olunan Dairenin İdare-i Umumiye ve Hususiyesine ve Tayin Olunacak Memurların Suver-i İntihablarıyla Vezaif-i Daimesine Dair Nizamname'[470] de Tuna vilayeti nizamnamesine benziyordu. Ancak Tuna'daki tecrübelerden yararlanılarak vilayet dahilinde bulunan mekteblerin idarelerine nezaret etmek fünun ve maarife dair her nevi işlere bakmak üzere Maarif-i Umumiye Müdürlüğü

---

[465] BOA, İ, DH, no: 67930

[466] BOA, İ, DH, no: 67930

[467] BOA, Ayniyat Defterleri, no: 1421

[468] Mahmud Cevat, '**A.g.e.**', s. 216

[469] Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 187

[470] Takvim-i Vekayi, no: 802

ihdas ediliyordu. Bu müdür de diğer müdürler gibi vilayet merkezinde oturuyordu.

1882'den sonra her vilayet merkezine ihtiyaç hasıl oldukça birer Maarif Müdürü tayin edilmeye devam olunmuş ve ancak 1886 yılında vilayetlerin çoğunda Maarif Müdürlükleri kurulabilmişti.[471] 1892 yılına gelindiğinde ise artık pek çok vilayette Maarif Müdürlüğü'ne rastlanmaktaydı:[472] Mesela, Basra, Bağdad, Halep, Suriye, Beyrut, Bursa[473], Konya, Ankara, Aydın, Adana, Kastamonu, Sivas, Diyarbakır, Bitlis, Erzurum, Mamuratülaziz, Van, Trabzon, Rodos, Edirne, Selanik, Kosova, Yanya, İşkodra, Manastır. Denebilir ki, 1898 yılına kadar Hicaz hariç hemen hemen bütün vilayetler maarif idaresine kavuşmuştu.[474] Buna paralel olarak da Zor sancağı dışında diğer müstakil sancaklarda da birer maarif idaresi teşkil edilmişti. Fakat bazı vilayet ve müstakil sancak maarif idarelerine hala müdür tayin edilememişti. Böyle hallerde Bağdad, İzmit ve Çanakkale'de olduğu gibi müdürlük vazifesi ya idadi müdürleri veya Maarif Muhasebecileri yahut diğer memurlara verilmiştir.[475]

Bir başka konuda bu maarif müdürlüğü konusunun mali cihetidir. Maarif Müdürlükleri'nin taşrada açılması sanıldığı kadar kolay bir iş değildi. Çünkü; bu iş sadece bir Maarif Müdürü ve birkaç memur tayininden ibaret değildi. Meseleye bu şekilde bakmak devrin maarif politikasını yanlış değerlendirmemize sebep olabilir.

---

471 1303/1886 tarihli salnamede mevcut 33 vilayetten ancak 22'sinde Maarif Müdürü bulunduğu görülmektedir.

472 Salname-i Devlet-i Aliye, (1310)

473 1325 Bursa Vilayet Salnamesi'nde Bursa'ya 1297/1879 yılında Maarif Müdürü tayin edildiği kaydı vardır. Yine Bursa'ya 1302/1884'te Maarif Muhasebe Memuru ve Sandık Emini, 1308/1890'da Maarif Katibi, 1309/1891'de Muhasebe Yardımcısı, 1313/1895'te ve 1320/1902 yılında üç Katib daha tayin edilerek maarif idaresi kadrosu teşkil edilmiştir.

474 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1316/1898-1899)

475 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1316/1898-1899)

Bu yüzden, vilayet maarif idarelerinin devlet bütçesine yükledikleri mali yükü hesaba katmamız gerekmektedir. Mali ve iktisadi yönden zor durumda olan bir devletin, tüm bunlara rağmen ısrarla vilayetlerde eğitim ve öğretim yatırımlarına devam etmesi dikkate değer bir harekettir. Maarif idarelerinin devletin bütçesine yüklemiş olduğu masrafı birkaç misalle görmekte fayda var sanıyoruz. Mesela;

Sivas Maarif İdaresi Masrafları[476]

Memuriyet	**Aylık**	**Yıllık**
Maarif Müdürü	2 000 guruş	24 000 guruş
Muhasebe Memuru	1 000 „	12 000 „
Maarif Katibi	500 „	6 000 „
Sandık Emini	150 „	1 800 „
Hademe	100 „	1 200 „
	3750 „	45 000 „
Çeşitli masraflar		2 160 „
Toplam		47 160 „

Bu misale göre Vilayet Maarif Müdürleri'nin herbiri[477] hazineye yılda yaklaşık olarak 40 ila 60.000 guruş arasında bir masraf yüklüyordu. Bu masrafın 26 vilayet ve 6 müstakil sancağı da yapıldığı düşünülürse Maarif İdareleri'nin yıllık masrafı yaklaşık 1.600.000 guruşu bulmaktaydı. Bu da o dönem için gerçekten Maarif Nezareti'nin altından kalkamayacağı bir yüktü. İleride açıklanacağı üzere bütçe bu iş için zorlanıyordu. Ancak konunun önemi bilindiği için yine de Maarif Müdürlüklerinin açılmasına devam ediliyordu. Nitekim; Devletin vilayet maarif idarelerinin

---

[476] BOA, Yıldız Tasnifi, Kısım A, no: 21/III d., Zarf 21, Karton, 131. 1 guruş 1975 yılına göre yaklaşık 5 ila 7 lira arasında değişir.

[477] Diyarbakır'ın bir yıllık Vilayet Maarif Müdürlüğü'nün bütçeye yükü 46.560 guruştur. BOA, Yıldız Tasnifi, Kısım A, no: 21/III d., Zarf 21, Karton, 131

maaş ve diğer masraflarıyla yakından ilgilendiğini arşiv belgeleri doğrulamaktadır.[478]

26 Şaban 1326/23 Eylül 1908 tarihli bir irade[479] ile Maarif Müdürleri hakkında bir düzenleme yapılmış ve Maarif Müdürlükleri derecelendirilmeye tabi tutularak bunun için üç derece tesbit edilmiş ve Maarif Müdürü bulunmadığından bu vazifeyi Mekatib-i İdadiye müdürleri ve Muhasebe memurlarının yerine getirdiği bazı vilayetlere de bundan sonra birer Maarif Müdürü atanmasına karar verilmiş ve Maarif Müdürleri arasında bulunan maaş farklarının giderilmesi ve denkleştirilmesine karar verilmişti. Bunun için bazen fazla maaş alanların maaşlarından kesilerek yeni maarif müdürlükleri kurulmuştu. Şöyle ki:

1nci Sınıf Maarif Müdürleri

Dersaadet ve Mülhakatı
Aydın
Selanik
Beyrut
Hicaz
Yemen
Bağdat
Trablusgarb

2nci Sınıf Maarif Müdürleri

Yanya
Manastır
Kosova
İşkodra
Edirne
Kastamonu

---

478 BOA, İ, Meclis-i Mahsusa, no: 4396

479 BOA, İ, Maarif 2175- 3

Erzurum
Trabzon
Ankara
Hüdavendigar
Konya
Adana
Cezayir-i Bahr-i Sefid
Sivas
Haleb
Suriye
Musul
Diyarbakır
Mamuretülaziz
Bitlis
Van
Basra

3ncü Sınıf Maarif Müdürleri

Kudüs-i Şerif
Zor
Bingazi

1nci sınıf Maarif Müdürleri'nin bu düzenlemeden önce aldıkları maaşların toplamı ayda 16.750 kuruş iken 24.000 kuruşa, 2nci sınıf müdürlerin ise 39.330 kuruştan 55.000 kuruşa ve 3ncü sınıf müdürlerden sadece varolan Kudüs-i Şerif Maarif Müdürü'nün ayda aldığı 2.000 kuruş aynen devam ettirilmiş ve buna ilaveten Zor ve Bingazi Sancakları'nda maarif müdürleri ihdas edilerek kendilerine 2.000'er kuruş verilmesi kararlaştırılarak toplam 6.000 kuruşa çıkarılmıştı. Yani tüm maarif müdürlerinin aylık masrafı 58.080 kuruş iken 85.000 kuruşa çıkarılmıştı.

Bundan sonra yayımlanan nizamnamelerde de Maarif Müdürü'nden bahsediliyordu. Mesela, 21 Zilkaade 1326/14 Aralık 1908 tarihli Maarif Müdürleriyle Vilayet Maarif Müfettişlerinin

Vezaifine Müteallik Talimat'[480]la, Maarif Müdürünün Tedrisat-ı Taliye Encümeni'nin başkanı olduğunu söyleniyordu. (8 Şaban 1327 tarihli nizamname)

Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında 19 rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[481]ye göre de, İstanbul Vilayeti Maarif Müdürü, Meclis-i Kebir-i Maarifin daimi ve senevi kısmı üyeleri arasında bulunurdu. Senevi kısmına ise vilayet maarif müdürlerinden 10 seçilmiş üye Maarif Nazırı tarafından tayin edilirdi (m. 17).

Maarif Müdürleri'nin Görevleri

24 Cemaziyelevvel 1286/1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre[482], Vilayetin Maarif Meclisi'ne başkanlık, mekatib-i sultaniyeyi idaresine nezaret (m. 45), yürüyen işlerin bir neticeye bağlanmasına, kararlaştırılmış ıslahatın fiili icraatına, nizamname hükümlerinin, maarif nezaretinden alınacak talimatın icrasının tamamına nezaret, vilayet merkezinde bulunan mektep, kütüphane, özellikle idadiye, mekatib-i sultaniyye ve aliyyeyi teftişe, vilayet maarifi tahsisatının karar ve nizamı dairesinde harcanmasına, kullanılmasına ve israftan kaçınılmasına dikkat etmek (m. 147), vilayet dahilinde umumi terbiye konusunda vaki olan icraat ve ıslahatın bir fezlekesini yapıp Bab-ı Ali'ye takdim etmek üzere valiye vermek, vakti oldukça meclise gelen meselelere maaşla tayin edilmiş olan erkanla birlikte beraberce bakmak, meclis kararıyla, sorumluluğuna maarifle ilgili özel bir memuriyet havale olunduğu zaman da bu işi görmek (m. 150), her sene tedrisin sonunda, muhtehilik imtihanında bulunmak (m. 171), 29 Şevval

---

480 Maarif Müdürleriyle Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezaifine Müteallik Talimat (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1326)

481 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

482 Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 184-219

1287/10 Kanunisani1286/22 Ocak 1871 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Nizamnamesi'[483]ne göre, Vilayet Meclis-i Maarif'e başkanlık etmek, vilayetin maarife yönelik işlerini ve ıslahatlarını yapmak, Maarif Nizamnamesi hükümlerinin ve Maarif Nezareti'nden alınacak emirleri yerine getirmek, vilayet merkezinde bulunan, mekteb, kütübhane ve özellikle idadiye, mekatib-i sultaniye ve aliyenin teftişine, vilayet maarif tahsisatının karar ve nizamı dairesinde sarf ve kullanılmasına nezaret etmek, tahsisat idaresinden birinci dereceden mesul olmak (m. 25), bir sene içinde vilayet dahilinde umumi terbiyece vaki olan icraat ve ıslahatın muhtasar özetini yapıp Babıali'ye takdim edilmek üzere valiye vermek (m. 26), 4 Cemaziyelevvel 1296/26 Nisan 1879 tarihli Rumeli-i Şarki'nin Nizamame-i Dahilisi'[484]ne göre, umumi maarife yönelik tesislerin ve özel mekteblerin genel gözetimini müfettişler eliyle yapmak (m. 156)(20 Rebiyülahir 1298/25 Mart 1297/1881 tarihli Rumeli-i Şarki Vilayeti'nin Mebadi-i Tedris Hakkında Kanun'[485]un 2nci maddesi), cemaat-i mezhebiyeden birine mensub muallim, sancak mahkemesine gidecek derecede bir suçla itham edilirse bu muallimi mahkeme huzurana göndermek (m. 157), 20 Rebiyülahir 1298/25 Mart 1297/1881 tarihli Rumeli-i Şarki Vilayeti'nin Mebadi-i Tedris Hakkında Kanun'[486]a göre, mekatib-i ibtidaiyenin imtihan programı ile tafsilatını bir kararnameyle tayin etmek (m. 30), bir muallimin mualimliğine son verilmesi için Liva Cinayet Mahkemesi'ne talebde bulunmak (m. 53), bütçede gösterilmiş olan mektep ianeleri miktarı mutasarrıfların talepleri üzerine sancak komisyonunda görüşülüp kararlaştırıldıktan sonra ianeleri dağıtmak, eğer bu talepler beğenilmezse yeniden müzakere olunmak üzere işi mutassarıf vasıtasıyla Sancak Komisyonu'na havale etmek (m. 80), bir mekteb kurmak isteyen kimse mutasarrıf vasıtasıyla ve tamam evrak ile maarif müdürüne müracaat ettiğinde, buna 30 gün içinde cevab vermek (cevab vermezse, olumlu cevab verilmiş sayılır) (m. 91),

---

[483] Düstur, 1nci tertib, 1nci cilt, s. 625-651

[484] Düstur, 1nci tertib, 4ncü cilt, s. 813-919

[485] Düstur, 1nci tertib, 2nci cildin zeyli, s. 71-95

[486] Düstur, 1nci tertib, 2nci cildin zeyli, s. 71-95

tüm mekatib-i ibtidaiyeye, müfettişler eliyle nezaret etmek (m. 99), Vilayet Mekatib Meclisi'nin görüşünü aldıktan sonra, mekatib-i ibtidaiyeye dair tüm eğitim meselelerini ve intizamını ayırmak, mevzu olan programa uygun olarak mevad-ı ilmiye planlarını tertib etmek, mekatib-i ibtidaiyeye uygulanacak risaleleri uygun bulmak ve tavsiye etmek, muallimleri imtihan etmek üzere imtihan komisyonlarını tayin ve muallimlik kabiliyetini bildiren şahadetnameler vermek (m. 145), vilayet dahilinde tedris prensiblerine dair her sene bir rapor hazırlayarak Meclis-i Umumi-i Vilayet'e takdim etmek (m. 146), 4 Rebiyülahir 1299/1881 tarihli Alil Olan Mekatib Muallimleriyle Hocalarına Verilecek İane Hakkında Rumeli-i Şarki'ye Mahsus Kanun-ı Vilayet'[487]e göre, hasta olan muallim veya hocaları, doktor marifetiyle muayene ettirmek ve iş göremeyecek olanlara iane tahsis etmek (m. 7), evvelce veya atandıktan sonra mahkum olmuş veya bir ceza almış hocanın ianesinin hükümsüzlüğünü valiye teklif etmek (m. 14), bu kanunname hükümlerini icra mevkiine koymak (m. 16), 8 Receb 1314/1 Kanunuevvel 1312/1896 tarihli Vilayat-ı Şahane Maarif Müdürlerinin Vezaifini Mübeyyin Talimat'[488]a göre, vilayetlerde maarifin resen memuru ve mesuliyet yeri olmak, idareleri altında maarife yönelik tüm işler ve meselelerin nizam, emir ve mevcud talimat hükümlerine uygun olarak yürütme ve görmeye dikkat ve şube memurlarının vazife ve yetkileri dairesinde hizmetlerine nezaret etmek (m. 1), vilayetlerde bulunan memur ve mualimlerinin ve diğer maarif çalışanlarının hiçbiri doğrudan doğruya Maarif Nezaretiyle haberleşmeye izinli olmadıklarından bunların hertürlü maruzat ve resmi dilekçelerini nezarete ulaştırmak (m. 2), umumi terbiye vazifesiyle mükellef olduklarından memuriyetin gerektirdiği tutumlara aykırı harakette bulunmayacakları gibi altında bulundukları memurların dahi uygun halde bulunmalarına nezaret ve buna aykırı hareket olursa bunu yapanlara sözlü ve yazılı ihtar ve tenbihde bulunarak vazife ve

---

[487] Düstur, 1nci tertib, 3ncü cildin zeyli, s. 221-224

[488] Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s. 118-129 ve Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1316/1898-1899), s. 136-146

istenilen duruma davet, istihdamlarına gayret ve buna aykırı harekette ısrar edenleri nezarete şikayet etmek, (vazifesini yapmayan Maarif Müdürleri nezaretçe belirlendiğinde suçlu memur gibi mesul olurlardı) (m. 3), memuriyetlerinin devamında mahsur gördüğü memur, muallimler ve diğer maarif müstahdemlerinin nizama aykırı bir kabahatleri olduğu durumda mesuliyeti kendine ait olmak üzere işten el çektirmek ve durumu aynı gün vilayet makamına ve nezarete bildirmek (m. 4), mahallerince seçilecek veya tayin edilecek memur, muallimler ve diğer maarif müstahdemlerinin görevlerine uygun olmalarına özen göstermek (m. 5), idadi mekteblere ait olup her sene nezarete sunulacak bu mekteblerin talimatında belirtilmiş olan layihalardan başka her 3 ayda bir kere icraat ve hadiseleri içeren bir layiha ve her sene öğretim sonunda da biri memuriyeti altında bulunan tüm mekteblerin durum, derece, ıslah çözümü ve gelecek seneye göre gerek mekteblerin gerek talebenin sayıca artması ve azalmasına, diğeri mal, maarif gelir ve giderlerine yönelik husus ve görüşlerine dair sebep ve lazım olan şeyleri içeren ayrıntılı bir layiha tanzim ve Maarif Nezareti'ne takdim etmek (m. 6), memuriyetleri altında bulunan resmi, hususi, milli, ecnebi her tür mektebin karyelerden başlayarak merkeze kadar dereceleri itibariyle özel defterlerini tutarak vakıaları geciktirmeksizin yürütmek ve nezaretten gönderilen örneğine uygun olarak her sene sonunda bir istatistik tanzim ederek vaktinde nezarete göndermek ve bunun gecikmesinden mesul olmak (m. 7), maarif gelirlerini muhafaza, telef ve israftan korumak, bu konudaki müsamaha ve kusurlarından dolayı mesul olmak (m. 8), özel maddelerde de açıklanacağı şekliyle tüm mektebleri teftiş ile tedrisatın devamına, zararlı yayın ve talimatın vukuuna ve vilayet dahilinde zararlı kitap, risale, evrakın dolaşmasına meydan verilmemesine dikkat etmek (m. 9), Vilayet Maarif Meclisleri'nin başkanlığını yapmak, üyelerinin tayininden bilgi sahibi olmak, Liva ve Kaza Maarif Komisyonları'nın başkan ve üyelerinin seçimini tasdik etmek (m. 10), Liva ve Kaza Maarif Komisyonları'nın hesab işlemlerini yapabilmesi için görüş bildirmek ve Maarif Nezareti'nin iznine aracı olmak (m. 16), maarif umumi mallarını idare, muhafaza ve maarif sandıklarının teşkilatıyla

toplanan yardım paralarının harcanmasına nezaret etmek ve muhasebe memurlarının vazifesine dair olan talimat ve emir hükümlerinine aykırı bir durum ve işlem gerçekleşmemesine çalışmak (m. 17), kefaletle mükellef olan memurların verecekleri kefalet senetlerini yasa hükümlerine uygun hale getirmek ve kefillerin servet durumlarını her altı ayda bir kere Vilayet İdare Meclisi marifetiyle yoklama ettirmek, kefalet için gereken miktarın aşağı bir dereceye indiği anlaşıldığında nizamname gereğini derhal uygulamak (m. 18), maarif muhasebe kayıtlarını, sandık mevcudunu, hesab işlemlerini tahkik, her gün gelir ve gider evrakını, günlük defterleri tedkik etmek herhangi bir yolsuzluk olup olmadığını araştırmak (bir yolsuzluk olup da Maarif Müdürü'nün bu işi ağırdan aldığı anlaşılırsa müdür de memur ile beraber mesul olur) (m. 19), maarif hisselerinin tahsiline dair olan nizamname hükümlerinden maarife ait olan kısmını tamamen icra etmek, maarifin 1305 senesinden sonraki gelirlerinden aşar kısmı için Ziraat Bankası şubelerine ve emlak vergisinden olan kısmı için de mal sandıklarına ait olan vazifeyi tamamıyla yapmak ve bu konuda gerektiği zaman vilayet makamına müracaat etmek ve Maarif Nezareti'ne de icraatları hakkında bilgi vermek (m. 20), muhasebe memuru, yardımcısı, sandık emini ve maarif katibi gibi memurların nizam ve talimat dairesinde icra ettiği tebligat hükümlerine uymasını sağlamak (m. 21), her ay düzenlenip nezarete takdimi gereken aylık cetvellerle günlük ve defter-i kebir suretlerini ve her sene gönderilen muhasebeyle Vilayet Maarif bütçesini ve diğer hesabları zamanında düzenlemek ve nezarete göndermek (m. 22), resmi mekteblerin tüm dereceleri için özel talimatlar düzenlenmiş olduğundan bu talimat hükümlerinin icrasına, personeline nezaret ve bu mekteblerin düzen ve ıslahına sürekli gayret etmek (m. 24), derslerin programda gösterildiği surette tedrisine özen göstermek, müdür ve muallimlerin vazifelerine devam etmeleri ve imtihanların vaktinde yapılması ve nezartete takdimi şart olup resmi mektebler talimatında bulunan cetvellerin düzenli olarak uygulanması ve maaş ve masrafların usul ve tahsisatı dairesinde gerçekleşmesini sağlamak (m. 25), fert, mahalle, nahiye veya karye heyeti tarafından tesis edilen mekatib-i hususiye-i İslamiye'nin terakkisine (m. 26), ecnebi

ve gayrimüslim mekteblerinin resmi ruhsata bağlanması İrade-i Seniye'yi gerektirdiğinden mekteblerin durumu, mevkii, türü ve emirler hükümlerine uygun halde icrasına çalışmak ve bu mekteblere ruhsatname vermek (m. 31), resmi mekteblerin müdür, muallim ve müstahdemlerini vazifelerinde görülen aksaklıklar yüzünden azletmek, gayrimüslim tüm milli mekteblerin müdür, muallim ve müstahdemlerinden şehadetnameleri tasdik olmayanlar ile memuriyetlerinin devamında mahsur görülenlerin kullanılmamasını, mekteb müdüründen ve mektebi kuranlardan taleb (m. 33), gayrimüslim mekteblerde Osmanlı lisanının tedrisinin yapılmasına dikkat etmek (m. 34), önceden kurulmuş olan tüm ecnebi ve gayrimüslim okularını hal, zaman ve mahalli durumun müsaade ettiği oranda kanun dairesine çekmek ve yeni kurulmak istenen mektebler hakkında Maarif Nizamnamesi, emirler ve irade hükümlerini icra (m. 36), tüm mekteblerin programlarını, ders kitablarını görüşerek, programda bulunan derslerin veya kitabların değiştirilmesi lazım geldiğinde müracaat üzerine taleb edilen değişikliği tasdik etmek (m. 37), mekatib-i milliye-i dahiliye ve hususiye hakkında yapacağı teftişte önce ruhsatlı olup olmadığına sonra tedrisatın ruhsatname ile dahili talimata uygun halde yapılıp yapılmadığına ve muallimlerin şehadetnameli ve kitabların ruhsatnamede gösterilen kitaplarla aynı olup olmadığına sonra sözlü tedrisat ve gayrimünasib telkinat gerçekleşip gerçekleşmediğini ve tasdik edilmiş olan programda gösterilen vaktin bozulup bozulmadığına bakmak (m. 38), dereceleri itibariyle tüm mekteblerin örneklerine uygun olarak defterlerini tutmak ve mekteb kabul olunan yerin, muallimlerin, ders kitab ve programlarının değiştirilmesi halinde durumu hemen ruhsatnamelerine ve özel defterine kaydetmek (m. 41), mükafat dağıtımı vesair vesilesiyle mekteblerde müessis, müdür, muallimler ve şakirdan vesaire tarafından okunacak nutuklar ile bazen icra olunacak tiyatroları evvelce görmek (m. 43), umumi fütüvvetlere müracaatla toplanan miktarın mekteblerin ihtiyacına sarfı gerekli olup bu konuda bir kusur veya suiistimal vukubulduğu ortaya çıktığında bu kişiler hakkında dava açarak zayi olan miktarı kendilerine tazmin ettirmek üzere durumu mahalli hükümete (yazılı olarak) ve Nezaret'e (m.

45), her ne türlü olursa olsun mekteble ilgili yazılı veya sözlü zararlı yayım yapan kişiler hakkında gerekli tahkikatı yaptırmak ve durumu yine Maarif Nezareti'ne bildirmek (m. 51), yapacağı tetkikat ve tahkikat için gayr-i müslim mekteblerinin her birisine müracaat ettikçe bu konuda vuku bulacak yazılı veya sözlü sorulara gerekli cevablar verilecek ve mekteblerin dershane, kitab ve gerekli görülürse diğer yerlerini muayene ve teftiş etmek (m. 53), matbaalara, kitabçılara ve bunlarla ilgili kuruluşlara dair konularda önceden neşr olunan 21 cemaziyelahır 1312 (1894)/ 8 kanunuevvel 1310 tarihli matbaalar nizamnamesi hükümlerinin Vilayet Maarif İdareleriyle ilgisi olan maddeleri icra (m. 59), asar-ı atika nizamnamesi hükümlerine ve o konudaki emir ve talimata aykırı olarak gizli hafriyatta bulunanlar veya asar-ı atikayı gizlice geçirmek teşebbüsünde bulunanların tahkikatını süratli bir şekilde Maarif Nezareti'ne arz , bununla beraber vilayete de resmen durumu ihbar etmek (m. 60), bu nizamnamenin icrasına itina göstermek, gereken maddeler hakkında Maarif Nezareti'ne bilgi vermek (m. 61), Darülmualimin Nizamnamesi[489]'nin 8nci maddesine göre de senebaşı imtihanlarının yapılma zamanlarını belirlemek, vilayetin maarifle ilgili gelir gider cetvellerini Nezaret'e göndermek[490], 29 Safer 1324/10 Nisan 1322/1906 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'[491]ne göreyse, vilayetlerde asar-ı atikaya yönelik işlemleri görmek, mahalli müzelerin müdüriyet vazifesini yerine getirmek, asar-ı atikaya dair işlemler için doğrudan doğruya Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi ile haberleşmek ve bu gibi işlerde Müdüriyet-i Umumiye'ye tabi olmak (m. 2), 21 Zilkaade 1326/14 Aralık 1908 tarihli Maarif Müdürleriyle Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezaifine Müteallik Talimat'[492]a göre de vilayet dahilinde bulunan mekatib-i idadiye ile darülmuallimin-i ibtidaiye ve rüşdiyeleri idare, mekatib-i aliye ve taliye-i hususiyeyi nezareti

---

489 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (1316), s. 253

490 Salname-i Vilayet-i Edirne, (1319), s. 454

491 Düstur, 1nci tertib , 8nci cilt, s. 506-515

492 Maarif Müdürleriyle Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezaifine Müteallik Talimat (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1326)

altında bulundurmak, mekatib-i ibtidaiye-i umumiyede yapılan tedrise nezaret etmek (24 Cemaziyelahir 1328 tarihli nizamname), mekatib-i idadiye müdürlerinin ve vilayet maarif müfettişlerinin tedrisat-ı taliyeye yönelik raporlarını kabul etmek ve incelemek, mekatib-i idadiye memur ve mualliminin terakki ve mükafaat cetvellerini düzenlemek, boş olan idadiye memuriyetlerine namzetler seçerek nezarete teklif, muallim yardımcılarını tayin ve azletmek, idadiyelerin bütçeleri ve hesabları hakkında görüş beyanında bulunmak, devirde bulunduğu zaman lüzum görürse liselerin idare meclislerini toplayıp ve bu meclislere başkanlık etmek, mekteblere ücretsiz alınacak talebeyi seçmek ve imtihan komisyonlarını tayin, vilayet darülmuallimlerini idare, darülmuallimlerin idare meclislerini teşkil etmek ve baralara 4 üye seçmek, tatil zamanlarını, ehliyetname ve tasdikname imtihan komisyonlarını tayin, devre çıkarak mekatib-i taliye-i umumiye ve hususiyeyi bizzat teftiş etmek, Vilayet Maarif Müfettişi'yle tedrisat-ı taliye-i umumiye ve hususiyeye yönelik olan konularda haberleşmek, Maarif Nazırı Emrullah efendinin zamanında 12 Cemaziyelevvel 1328/8 Mayıs 1326/1910 tarihli Hakk-ı Telif Kanunu'[493]na göreyse, hakk-ı telife dair defterler tutmak (m. 21), hakk-ı telif için Maarif Muhasebecisi vasıtasıyla harç almak ve bir ilmühaber vermek (m. 22), 24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[494]ye göre de mekatib-i ibtidaiyede tedrisatın nizamat ve talimat hükümlerine uygun gitmesine Vilayet Maarif Müfettişleri ve Mekatib-i İbtidaiye Müfettişleri'nin aracılığıyla dairesinde bulunan bütün mekatib-i ibtidaiyenin tahsil usulü ve öğretimin tatbikine nezaret etmek (m. 1), mekatib-i ibtidaiye-i umumiyede ve darülmuallimin-i ibtidaiyelerde tahsil usulü ve öğretimin ıslahı hakkında Maarif Nezareti'ne teklifde bulunmak (m. 2), darülmuallimin-i ibtidaiyelerin idarelerine bakmak, bu mekteblere kabul olunacak talebenin imtihanlarını yapacak heyetleri tayin etmek, mekatib-i ibtidaiyede

---

493 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 273-279

494 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

muallimlik edeceklere verilecek ehliyet beratları ile muallimlik tasdiknameleri imtihanlarını yapacak heyetleri tayin etmek, mekatib-i ibtidaiyenin ücretli olan ali sınıflarına ücretsiz alınacak şakirdanı tayin ve tefrik etmek, darülmuallimin-i ibtidaiyelerde isdihdam edilecek doktorların tayinini yapmak, darülmuallimin-i ibtidaiyelerde vazife sahiplerine hizmet dağıtımı yapmak, bu mekteblerin idare-i talimiye ve düzenlerine nezaret etmek, her darülmuallimin için 4 idare üyesi tayin etmek, kendi görüşü alınarak valiler tarafından tayin edilecek mekatib-i ibtidaiyede muallimlerinden gayrisi için yani tahsil-i ibtidaiyeye mahsus olan muallim ve maarif memurlarının seçim ile tayin ve ilerlemelerini ve mükafatlarını Maarif Nezaretine teklif ve arz etmek (m. 3), her sene darülmuallimin-i ibtidaiyelerin maddi durumu hakkında idare meclisi tarafından tanzim olunan raporu valiye vermek (m. 11), ehliyetname ve tasdikname imtihanlarının konularını tayin edecek ve Maarif Müfettişi ile mekatib-i ibtidaiye muallimlerinden oluşacak heyete başkanlık (m. 26), Maarif Müfettişinin adı geçen ehliyetname ve tasdikname için yapılacak imtihanları icraya memur olarak seçtiği heyeti tayin etmek (m. 27), Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisi'ne her sene umumi ibtidai mekteplerin ihtiyaçlarına dair bir rapor vermek (m. 61), Maarif Nazırı Abdurrahman paşa zamanında 28 Zilhicce 1329/7 kanunuevvel 1327/1911 tarihinde yayılanan Tesis-i Mekatib İçin Arnavutluk Vilayatına İzam Olunacak Memurine Mahsus Talimat'[495]a göre, bir karyede bulunan mektebde boşalan muallimliğe bir başka muallimi tayin (m. 11), inşaat ve tamirat masraflarının parasının mutemede tesliminden sonra bu işi takib etmek (m. 15), Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında 19 rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[496]ye göre de tedrisat-ı ibtidaiyeye yönelik olarak nezarete rapor göndermek (m. 7), mekatib-i taliyenin teftişlerine yönelik raporlarını, Tedrisat-ı Taliye Dairesi'nin Teşkilat ve Tedrisat Şubesine sunmak (m. 9), Maarif Nazırı Said paşanın zamanında 16

---

[495] Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 20-24

[496] Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

Şaban 1330/17 Temmuz 1328/1912 tarihinde yayımlanan Muhafaza-yı Abidat Hakkında Nizamname'[497]nin 3ncü maddesine göreyse, hükümetçe bir kasaba surunun veya bir kalenin veya bazı eserlerin tamamen veya kısmen yıkılmasına lüzum görüldüğünde bir heyet teşkil etmek ve ona başkanlık yapmak, 1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu[498]na göre de idari olarak, maarife yönelik kanun ve nizamlar ile bunlara bağlı talimat hükümlerinin tatbikini temin etmek, tedrisatın ilmi terbiye esaslarına ve belirli programlara uygun icrasının sebeblerini hazırlamak, mecburi tahsilin yayılmasına ve mekteblerin kurulmasına çalışmak, mekteb binalarının inşaat, tamirat, sıhhi işlerine nezaret etmek, Maarif Nezareti ve vilayet tarafından maarif işlerine dair havale edilecek olan işleri tedkik etmek ve icabına bakmak, teftiş ile ilgili olarak, tüm tedrisatı, memur ve muallimlerin hal ve hareket ve işlemlerini teftiş etmek, tedrisat-ı ibtidaiye müfettişlerinin görevlerini yapıp yapmadıklarını denetlemek, Nezaret'ten alacakları emre uygun olarak devir ve teftişe çıkmak, 5 Zilkaade 1331/6 Ekim 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[499]na göreyse, bazı sebeblerden dolayı o sene, bu kanunun nerelerde uygulanamayacağı Maarif Nezareti'ne bildirmek (m. 22), raporları ve teklifleri üzerine müzakereler icra ve verilecek mükafata dair görüş beyan etmek, vilayetin mekatib-i ibtidaiyece bilinen ihtiyacları ve hususi mekteblerin durumu hakkında her sene umumi bir rapor vermek (m. 30), mekatib-i ibtidaiyye-i umumiyye muallimlerinin tayin, azil ve tahvilleri için valiye teklifte bulunmak (m. 41), cezaların değiştirilmesi veya azil cezalarının icra edilmesi için vali veya mutasarrıfa teklifde bulunmak (m. 54), darülmuallimin ve darülmuallimat müdür ve muallimi hakkında tatbik olunacak ihtar, tekdir ve kat'ı maaş cezalarının icra olunması için vilayete veya diğer cezalar içinse Maarif-i Umumiye Nezaretin'e beyanda bulunmak (m. 56), mekatib-i umumiye ve hususiyenin teftişini yapmak (m. 91), mekatib-i ibtidaiyede muallimlik edecek yabancılar

---

497 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 599-600

498 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 187

499 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

elinde alınması gereken ehliyetname varsa bunları tasdik ve tescil (m. 95), Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında 10 Cemaziyelevvel 1332/24 Mart 1330/1914 tarihinde yayımlanan Vilayat Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisleri Aza-yı Müntehibesinin Suret-i İntihabı Hakkında Nizamname'[500]ye göre de Vilayet Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi'ne üye olacak mekatib-i ibtidaiye-i umumiye ve hususiye müdür ve muallimlerinin seçimi için merkez mekatib-i ibtidaiye-i umumiyesi müdür ve muallimlerini toplantıya davet etmek (m. 3), Vilayet Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi'nin toplanmasından en az 15 gün önce Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişi'nin seçimini Maarif Nezareti'ne bildirmek (m. 7), 1330/1914 yılında yayımlanan Tedrisat-ı Taliye Müdüriyeti'nin Vezaifine Müteallik Talimat Sureti'[501]ne göre, yeniden mekatib-i idadiye teşkili hakkındaki teklifleri inceleyerek karar vermek, mekatib-i idadiye binalarının genişletilmesi, değiştirilmesi ve ıslahı hakkındaki işaretleri tedkik etmek, mekatib-i idadiyenin ıslah ve terakkisi hakkında nezarete gönderecekleri raporlar üzerine görüş beyanında bulunmak ve karar vermek, imtihanların neticesinde şakirdanın derecesini ve tedrisatın halini içeren raporlar imtihan heyetinden almak ve Tedrisat-ı Taliye Müdüriyeti'ne göndermek, 22 Şevval 1333/20 Ağustos 1331/2 Eylül 1915 tarihli Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi'[502]ne göre, mekatib-i hususiyi teftiş etmek ve nezaretinde tutmak (m. 10), mekteb idarelerince yapılan imtihan neticelerini inceleyerek bir nüshasına el koyduktan sonra diğer nüshası tasdik ederek mektebe geri göndermekti (m. 32).

Bu talimatnamenin dışında da Maarif Nezareti, müdürlere gönderdiği talimatta onlara birtakım görevler yüklemişlerdir. Mesela;

"...müdürlerin birinci vazifeleri...bulundukları vilayet merkezinde ilk önce bir darülmuallimin açarak

---

500 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 397-399

501 Takvim-i Vekayi no: 602

502 Takvim-i Vekayi no: 2302

ibtidai mekteblerin tanzim ve ıslahına bakmak, usul-i cedide üzere muktedir öğretmenler yetiştirmektir..."[503]

denmektedir. Bunun üzerine, mesela; Sivas Maarif Müdürü, 11 Muharrem 1314/22 Haziran 1896 tarihinde Nezaret'e ilköğretim hakkında bir rapor yollayarak ilköğretimin mecburiliği hakkında velilere 1869 Maarif Nizamnamesi'nin 11, 12, 13ncü maddelerinin uygulanmasını istemiştir.[504] Bu da bize Maarif Müdürleri'nin bu görevi benimsediklerini ve hatta ilköğretimin yaygınlaştırılması için alınması gerekli tedbirleri düşündüklerini gösterir. Ayrıca Maarif Nezareti müdürlere zaman zaman münferit emirler göndererek onlara yeni görevler yüklemiştir. Mesela, 18 Teşrin-i Sani 1302/1886'da Nezaret bir telgraf emriyle

"Mekatib-i Umumiye'ye müteallik olup da vilayetlere gönderilen kütüb ve resailin muamelat ve hesabatının maliye memurlarından alınıp Maarif Müdürleri'ne devredilmesini"

istemiştir.[505] Yine 30 Kanun-ı sani 1309/1893'te okullarda tevzi-i mükafaat törenlerinde söylenecek nutukların Maarif Müdürleri'nce incelenip yolsuzluk olursa bir suretinin Nezaret'e gönderilmesini istemiştir.[506]

Bütün bu vazifeleri yerine getirebilmesi için hükümet Maarif Müdürleri'ne geniş imkanlar ve yetkiler tanımıştır. Hatta Dahiliye Nezareti vasıtasıyla valilere emir gönderilerek Maarif İdareleri'ne, maarife ait işlerde kolaylık gösterilmesi ve Maarif Müdürleri'nin vezaif-i mevdua ve muayenelerinden başka hiçbir işle işgal edilmemeleri istenmiştir.[507]

---

503 Mahmud Cevat, 'a.g.e.', s. 223

504 BOA, Yıldız Tasnifi, Kısım A, Zarf 21, Karton 131, no: 21/III

505 Salname-i Vilayet-i Edirne, (1319), s. 454

506 Salname-i Vilayet-i Edirne, (1319), s. 454

507 Salname-i Vilayet-i Kastamonu, (1312), s. 120

Maarif Müdürü'nün Yetkisi

Maarif Müdürleri'nin yetkilerinden önemli olanlarının bazıları şunlardır: Darülmualimin Nizamnamesi[508]'nin 6ncı maddesine göre, Darülmuallimin şube muallimleri talebenin mevcut cetvellerini ve senebaşı imtihanında mezuniyet şehadetnamesi alan efendilerin isimleriyle haklarındaki her türlü bilginin yer aldığı cetvelleri Maarif Müdürü'ne vermekle yükümlüydüler. Bunun gibi Maarif Müdürleri'nin bir başka yetkisi de asar-ı atikaya aiddi. Şöyle ki: 29 Safer 1324/10 Nisan 1322 (1906) tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'[509]ne göre de, bulunan gayr-i menkul asar-ı atika için 15 gün, menkul asar-ı atika içinse 1 hafta içinde asar-ı atika memuruna o yoksa mahalli mülkiye memuruna veya askeriyeye haber verilmesi gerekiyordu. Orası da vilayetin maarif müdürüne haber vermek zorundaydı (m. 7, 9). Ayrıca dışarıdan ithal edilmiş asar-ı atika nakli için de bir defterin vilayette Maarif Müdürüne verilmesi lazımdı (m. 30).

Yine Maarif Nazırı Emrullah efendinin zamanında 12 Cemaziyelevvel 1328/8 Mayıs 1326/1910 tarihli Hakk-ı Telif Kanunu'[510]na göre de tek nüsha olan eserler müstesna olarak, hakk-ı telif için müellif eserin nüshasını taşradaysa Maarif Müdüriyeti'ne teslim, kayd ve tescil ettirilmesi gerekmekteydi. (m. 20).

Nazır Emrullah efendi zamanında 19 rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[511]yle, Maarif Nezareti idare ve teftiş hizmetlerini Nezaret tarafından tayin olunan vilayetlerdeki Maarif Müdürleri eliyle doğrudan doğruya icra etmekteydi (m.

---

508 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (1316), s. 253

509 Düstur, 1nci tertib , 8nci cilt, s. 506-515

510 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 273-279

511 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

2)(Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan aynı adı taşıyan nizamnamenin 2nci maddesi[512]). Bu yüzden Maarif Müdürleri bazen Maarif Nezareti tarafından kısıtlanabilmişlerdi. Tahmin edileceği üzere bu daha çok mali alanda yapılan bir kısıtlamaydı. Mesela; Maarif Müdürleri Nezaret'in izni olmadan hiçbir zaman, hususi yasalarda belirtilmiş olan miktarın üzerinde büyük harcama yapamazlardı.[513]

5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/6 Ekim 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[514]na göreyse, tedrisat-ı ibtidaiyye müfettişinin beyan ve teklifi üzerine Maarif Müdürü 3 seneden evvel geçici ehliyetnameleri sahibinin elinden geri alabilir (m. 44) ve vahim veya acil durumlarda mektebin menfaati için, hakkında tahkikat olan bir muallime işten el çektirebilirdi. Yalnız işi, Vilayet Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi'nin ilk toplantısında, bu meclise sunması lazımdı (m 58). Yine 22 Şevval 1333/20 Ağustos 1331/2 Eylül 1915 tarihli Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi'[515]ne göre de bir mektebde kanunlara aykırı hareket edilmesi üzerine, kapatılmasına Maarif Müdürü'nün görüşüyle vali veya müstakil mutasarrıf tarafından karar verilirdi (m. 41).

Daha sonra, 1916 yılında Maarif Müdürleri tarafınan asar-ı atika, coğrafya, tarih ve halkilata dair gönderilecek layihalara eklenecek bilgi ve yapılacak incelemeler, hakkında bir program yayımlanmıştı. Maarif Müdürleri'nin öğretmenlerle ilgili yetkisine göstermek bakımından da 1918 tarihli İstanbul Maarif Müdürlüğü'nden polis müdüriyetine gönderilen bir tezkere[516] kayda değer bir durum arz etmektedir. Buna göre okulda kullanılacak

---

512 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

513 Salname-i Vilayet-i Edirne, (1319), s. 454

514 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s.804-823

515 Takvim-i Vekayi no: 2302

516 MEA, no: 6

öğretmenlerle ilgili bilgiler okulu kuracak müracaat sahibi tarafından Maarif Müdürlükleri'ne gönderildikten sonra müdürlük öğretmenler hakkında güvenlik soruşturması yapmaktaydılar. Bu soruşturmada üç husus olan görev alacakların listesi, diplomaların Maarif Nezareti'nce onaylı olup olmadığı ve güvenlik açısından öğretmenliğe başvuran kişinin sakıncalı olup olmadığı araştırılırdı.

VİLAYET MAARİF MECLİSİ MUAVİNİ

24 Cemaziyelevvel 1286/1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'[517]ne göre, Vilayet Maarif Meclisi Muavini, yürüyen işlerin bir neticeye bağlanmasına ve kararlaştırılmış ıslahatın fiili icraatına ve nizamname hükümlerinin ve maarif nezaretinden alınacak talimatın icrasının tamamına, vilayet merkezinde bulunan mektep kütüphane ve özellikle idadiye ve mekatib-i sultaniyye ve aliyyeyi teftişe ve vilayet maarifi tahsisatının karar ve nizamı dairesinde harcanması, kullanılmasına ve israftan kaçınılmasına nezaret ve dikkat eder (m. 147), vakti oldukça meclise gelen meselelere maaşla tayin edilmiş olan erkanla birlikte bakmak, meclis kararıyla, sorumluluğuna maarife yönelik bir özel memuriyet havale olunduğu zaman bu işi de görür (m. 150), her sene tedrisin sonunda mezuniyet imtihanında hazır bulunurdu (m. 171).

VİLAYET TEDRİSAT-I TALİYE ENCÜMENİ

İlk defa 21 Zilkaade 1326/15 Aralık 1908 Maarif Müdürleriyle Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezaifine Müteallik

---

[517] Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s.184-219

Talimat[518]'ta Tedrisat-ı Taliye Encümenleri'nden bahsedilerek başkanlığında Maarif Müdürü'nün bulunduğu belirtilmektedir.

Vilayet Tedrisat-ı Taliye Encümenleri'nin Yetkileri

1910 Talimatı'na göre her rüşdiyede talebeye verilecek cezaları tedkik etmek üzere bir inzibat meclisi vardır. Meclisin cezaya dair vereceği hükümler Tedrisat-ı Taliye Encümenleri'nce incelenir denilmektedir.

VALİ

1864 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi'nin 1nci maddesine göre; vali, vilayetin umumi idaresinin reisi ve merci-i yeridir. 4ncü maddeye göre ise; valinin gıyabında vali muavini ve vali muavini de mevcud değilse valinin uygun göreceği bir zat vilayete vekalet eder denilmektedir.

Daha sonra, Maarif Nazırı Emrullah efendinin nazırlığı sırasında, 19 Rebiyülevvel 1330/25 şubat 1327/1911 tarihinde ve Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin nazırlığı sırasında 7 ramazan 1332/17 temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan iki ayrı Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[519]nin 2nci maddelerine göre, Maarif Nezareti idare ve teftiş hizmetlerini valiler eliyle dolaylı olarak icra eder denilmekteydi. Yine 1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu'[520]nun 20nci maddesine

---

518 Maarif Müdürleriyle Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezaifine Müteallik Talimat (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1326)

519 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s.167-173 ve Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s.1036-1041

520 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 187

göre vali, vilayette icra kuvvetinin en büyük memuru ve her nezaretin olduğu gibi Maarif Nezareti'nin de vekil ve temsilcisiydi. Valiler 8nci maddeye göre, Dahiliye Nezareti'nin inhası ve Heyet-i Vükela kararıyla tayin olunurlardı.

Valinin Görevleri

7 Cemaziyelahir 1281/7 Kasım 1864 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi[521]'ne göre valilerin görevleri arasında maarif işlerine nezaret etmek, bununla ilgili kanun ve nizamların icrasına nezaret, hususi bir kanun ve nizam ile devlet merkezinin emir ve kararnamesiyle yapılması icabeden işleri ifa etmek, mutasarrıflar ile vilayet merkez memurlarının ve onlar vasıtasıyla tüm idare şubeleri memurlarının hareket ve işlemlerini teftiş etmek ve işledikleri suçlara göre cezalandırmak, azl etmek ve mahkemeye göndermek, mülkiye memurlarının tayinlerinden kendisine aid olanları hususi nizamname ile tayin etmek de vardır. Ayrıca Maarif Müdürü tarafından vilayet dahilinde umumi terbiye konusunda vaki olan icraat ve ıslahatın fezlekesini alıp Bab-ı Ali'ye takdim etmek de valinin görevleri arasındaydı. (1864 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi'nin 25nci maddesi)

1864 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi'nin 4nci maddesine göreyse; valinin umumi görevleri arasında maarifin icraatı da sayılmıştı. Ayrıca madde 11'e göre de maarif işlerini ve bunlara aid hususi kanunların uygulanmasını sağlamak ve korumak da valinin görevleri arasında belirtilmişti. Vali bu görevini Maarif Dairesi vasıtasıyla yerine getirirdi.

---

521 Düstur, 1nci tertib, 1nci cilt, s. 625. Bu nizamname için Ortaylı, "Aydın-despot bir yönetim ve hukuk anlayışına sahip olan Ahmed Cevdet Paşa, Fuad Paşa ve liberal fikirli Mithad Paşa vilayet idaresinin yeni statüsünü hazırladılar" demektedir. İlber Ortaylı, "Devraldığımız Miras", **Yeni Türkiye**, (1995), sayı 4, s. 555

24 cemaziyelahır 1328/19 haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[522]ye göreyse, valinin görevleri şöyle belirlenmişti: Maarif müdürünün görüşünü alarak mekatib-i ibtidaiye muallimlerini tayin etmek (m. 3), maarif-i ibtidaiyeye yönelik olarak, bulunduğu vilayette hükümeti temsil eden idare reisi ve Vilayet Meclis-i Maarif'inin başkanı olmak (m. 6), Maarif Nazırı'nın izni altında ve Vilayet Maarif Müfettişi'nin teklifi üzerine mekatib-i ibtidaiye-i umumiye muallim-i evvelleri ile mekatib-i rüşdiye muallim-i sanilerini tayin, yine bu suretle bu muallimleri değiştirmek ve Meclis-i Maarif-i Vilayet'in görüşünü alarak bunları azl (m. 7), vilayete dahil edilmiş tüm mülki taksimatta, nahiye ve karyelerde maarif-i umumiye işlerine nezaret ve hükümete aid olanlarını teftiş (m. 8), mekatib-i ibtidaiye tesisatı ve maarif idaresi hususlarında nahiye ve karyelerin borç ve taahhüdlerinin icrasına nezaret etmek, Vilayet Maarif Meclisi'nin görüşünü alarak gereğinde bir yerin mektebe elverişli olup olmadığı hakkında hüküm vermek, Maarif Encümenleri'nin olmadığı yerlerde veya mevcud olup da reyleri bulunmadığı durumlarda, tesis masraflarının karşılanmasını ve bir ibtidaiye mektebinin tesisi için gerekli olan tüm tedbirlerin resen icrasını emr ve mahallince seçim olunmadığı takdirde Maarif Encümenleri üyelerini resen tayin ve (m. 9) mekatib-i ibtidaiye muallimin ve memurlarının maaşlarının verilmesini emretmek. Ayrıca, valinin, her mektebe girme yetkisi vardı (m. 10). Valinin diğer görevleri arasında da, darülmuallimin-i ibtidaiyelerin idare meclisi tarafından her sene mektebin maddi durumu hakkında tanzim olunan raporu maarif müdürü vasıtasıyla almak ve kabul etmek, yine bu idare meclisinin tanzim ettiği umumi gelir gider lahiyasının iki kıta suretini almak (m. 11), darülmuallimin-i ibtidaiyeler idare meclisinin tanzim ettiği umumi gelir gider lahiyasını Vilayet Meclis-i Umumisi'nin tartışmasına sunmak ve Meclis-i Umuminin tatilinden sonra adı geçen lahıya ile Meclis-i Umuminin bu konuda tanzim edeceği kararnameyi Maarif Nezareti'ne takdim etmek (m. 12), Maarif Nezareti'nin harcama ile

---

[522] Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

ilgili verdiği vekalet üzerine hükümet tarafından darülmuallimin-i ibtidaiyeye tahsis olunan meblağı mektebin harç memuru namına verilmesini emretmek (m. 13), her sene bir defa tayin edeceği memur ile Maarif Müfettişi birlikte olmak üzere darülmuallimin müdürü ile harç memuru da hazır bulunarak mektebin veznesi ile muhasebesini ve ambardaki mevcudu muayene ettirmek (m. 14), her mali senenin sonunda veya harç memuru değiştikçe darülmuallimin-i ibtidaiyelerde demirbaş eşyanın icra edilecek devir ve teslim muamelesinde bir memur bulundurarak ve bu muameleyi bildiren zabtı tutturarak birini Meclis-i Umumiye'ye diğerini Maarif Nezareti'ne takdim etmek (m. 15), özel talimatnamesine uygun olarak yatılı mekatib-i ibtidaiyeye ücretsiz alınacak şakirdanı tayin ve tefrik etmek ve Maarif Müfettişi'nin teklifi üzerine Vilayet Maarif Meclisi'nin görüş ve kararını alarak şakirdin ücretsiz okuma müddetini uzatmak veya kaldırmak, çocuklardan fakir ve muhtaç olanlara kitab ve kırtasiyelik eşya verilmesini emretmek (m. 16), Vilayet Meclis-i Maarifin başkanı olmak hasabiyle, Vilayet Meclis-i Maarif'i olağan veya olağanüstü toplantıya davet etmek ve meclisin tartışmasına uygun iş ve hususları meclise göndermek, mesai ve meclisin tartışmalarında başkanlık etmek oylamaya katılmak, meclisin kararlarını tebliğ ve icra (m. 17), Maarif Müfettişleri'nin teklifi üzerine mekatib-i ibtidaiye muallimlerini tayin (m. 20), mekteb tesis etmek veya mevcud bir mektebi kaldırmak ve kaza mekteblerinde memuriyet ihdas veya ilga etmek hususlarındaki fahri maarif vekillerinin tekliflerini maarif encümenleri kabul etmediği durumunda, fahri maarif vekillerinin görüşünü alarak durumu Vilayet maarif meclisinin görüşmesine sunmak (m. 44), etibba-yı müfettişeden ibtidai mekteblerde tıbbi inceleme yapmak için izin isteyenlere müsaade vermek (m. 47), mekteb encümenlerinin teşkiline mahallince muhalefet olunduğu takdirde, encümenleri resen teşkil (m. 50), Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisleri'nin başkanı olmak hasebiyle (m. 53) gerektiğinde meclisi olağanüstü toplantıya davet etmek ve (m. 55) gerekli görüldüğü takdirde Liva Maarif-i İbtidaiye Meclisleri'nin toplantı müddetini uzatmak da bulunuyordu (m. 64).

1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu[523] 20nci maddesine göre de valinin görevi, vilayette kanun ve nizamların neşr, ilan ve tatbikini temin etmek ve bunların kendisine yüklediği tüm görevleri yerine getirmek, yetkilerini kullanmak, devletin ve ahalinin hukukunu gözetip Nezaretler'in emir ve talimatlarını icra etmektir. Ayrıca her sınıf halkın fikren, ahlaken, refahen yükselmelerini temin edecek surette maarifi neşr ve yaymaktı. Bu kanuna göre Sanayi Mektebleri illerin özel bütçelerine konarak valiliklere bağlanmış ve sıkıntılı durumlarına bir son verilmiştir.

Vali'nin Yetkisi

Valinin yetkileri kısmında bunları ikiye ayırarak yazıyoruz. Bunlardan ilki, maarifle diğeri de maarifin teşkilatıyla dolayısıyla memurları, meclisleri, heyetleriyle v.b. ilgili yetkiler.

Genel Olarak Maarifle İlgili

Valinin genel olarak maarifle ilgili yetkilerinden öncelikle okullara bakan yönünden başlarsak, bu konuda karşımıza birçok somut örnek çıkmaktadır. Bunlar mekteb kurmak, kapatmak, mekteblere nezarat etmek, mekteb kuracaklara ruhsatname vermek, bunun için ders cetvellerini ve kitablarını incelemek, mekteblerin mali sıkıntılarına çare bulmak, mekteblerin idaresine ortak olmak hatta bizzat idare etmek, mektebleri teftiş etmek ve bunun gibi şeylerdi. Mesela;1860 yılında Midhat Paşa Tuna valiliğinde bulunduğu sırada önce Niş'te sonra Sofya'da ve 1864'te Rusçuk'ta birer ıslahhane açmıştı. Hatta bugün bu ıslahhaneler sanayi mekteblerine doğru atılan ilk adım sayılmaktadır.[524] Yine bir başka misal de Libya'da Türkçe öğretilmesi için Trablusgarb valisi M. Emin Paşa tarafından Meclis-i Maarif'e gönderilen bir raporda Türkçe

---

[523] Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 187

[524] Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası, sayı 31-36

öğretilmesi için bir mekteb açılmasının haberi veriliyordu.[525] Daha sonra, 17 Kasım 1868 tarihinde bir nizamname ile de sözkonusu edilen ıslahhaneler Şura-yı Devlet'e bağlanıyordu. Daha sonra bunlar Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bağlanmışlar ve Vilayet Sanayi Mektebleri adını almışlardı. Ancak yine de bu mektebler valinin tayin edeceği birinin başkanlığında kurulacak özel bir komisyonun nezareti altına veriliyordu.[526] 24 Cemaziyelevvel 1286/1 Eylül 1869 tarihli Maarif Nizamnamesi'nin[527] 129ncu maddesine göreyse mekatib-i hususiye küşadı için gerekli ruhsatnameyi vilayetlerde vali verirdi. Ayrıca talim olunacak ders cetvellerinin ve kitablarının Maarif Nezareti veya mahalli maarif idareleri tarafından tasdik edilmesi gerekiyordu. Mesela; İlköğretimi mali darboğazdan kurtarmak için Sivas valisi Halil Rıfat Paşa 24 teşrinievvel 1298/5 Kasım 1882 tarihinde Maarif Nezareti'ne bir proje sunmuştur. Nezaret paşanın projesini uygun bularak uygulanabilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılmasını istemiştir.[528] Yine, valiler Sadrazam Said Paşa'nın genelgesine uyarak Aşar Vergisi ile Musakkafat Vergisi'ne artış getirmiş, büyük vilayetlerde Tıp Mektebi açmak için komisyonlar kurmuş, kampanyalar başlatmışladı. 2 Cemaziyelevvel 1321/4 Temmuz 1319/1903 tarihli Diyarbekir'de Tesis Olunacak Hamidiye Mekteb-i Sanayii Nizamnamesi'[529]ne göre de vali, Hamidiye Sanayi Mektebi'nin idare komisyonunun başıdır (m. 54). Vali, mektebin idare komisyonun üyelerini, Meclis-i İdare-i Vilayetin seçimi üzerine tayin eder (m. 55), bu nizamnamenin hükümleri gözetir (m. 59). 9 Zilhicce 1329/18 Teşrinisani 1327/1911 tarihli Adana'da Müesses Dar-ül-eytam-ı Osmani Nizamname-i Esasisi'[530]ne göre de Adana valisi Dar-ül-eytam encümeni başkanıdır. Bağdad valisi ise, başkan yardımcısıdır (m. 13). Vali encümeni olağanüstü toplantıya çağırabilme yetkisine sahibtir (m. 14). 22 Şevval

---

525 BOA, BEO, A., MKT., no: 91,52

526 Faik Reşid Unat, **'Bakış'**, s.82-83

527 Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 184-219

528 BOA, İ, MM, no: 3347

529 Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s. 1049-1058

530 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 15-19

1333/20 Ağustos 1331/2 Eylül 1915 tarihli Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi'[531]ne göre, vali, mekatib-i hususiyeyi teftiş etme ve nezareti altında tutma yetkisine sahipti (m. 10). Mekatib-i hususiye kuranlar Osmanlı Tebasından iseler ruhsatname almak için valiye müracaat ederler ve ruhsatnamede valinin tasdikinin mutlaka bulunması şarttı (m. 11). Mektebi tesis edenler, mektebi kendilerinin idare edib etmeyeceklerini ve eğer etmeyeceklerse tayin edecekleri müdürü ve mektebi hangi binada kuracaklarını içeren bir beyannameyi valiye vererek tedrisat için izin isterlerdi (m. 12). Ayrıca mekteb hakkında yapılacak hertürlü değişiklik ruhsatnamede belirtilebilmesi için durumun valiliğe müracaatla bildirilmesi gerekliydi (m. 20). Yeniden hususi bir mekteb inşası veya mevcud mektebin genişletilmesi için valiye müracaat gerekirdi (m. 22). Mekteb idarelerince yapılan imtihan neticeleri valiliğe verilir (m. 32). Yine bu nizamname hükümlerine göre, vali, bir mektebin kanunlara aykırı hareket ettiğini tesbit ederse kapatılmasına Maarif Müdürünün görüşüyle karar verebilirdi (m. 41).

Valinin bir başka yetkisi de mekteb talebeliri hakkında sahip olduğu yetkilerdi. Mesela, 1860 tarihinde Meclis-i Maarif-i Umumiye tarafından hazırlanan Rüşdiye Mektebleri Muallimlerinin Harekatı Lazımelerini Mübeyyin adlı talimatnameye göre ihtar edildiği halde haylazlık yapan çocuğun tardı için vilayette valiye müracaat edilirdi. Doğu Roma İmparatorluğu'nda Theodosios Kodex'inin görüşüyle çıkarılan bir yasa ile yüksek tahsil talebesinin ahlaka zıt şekilde hareket etmesi halinde cezalandırılmaları yetkisi valiye verilmişti.[532]

Bunun haricinde vali mekteblerin imtihanlarının yapılmasında da çeşitli yetkilere sahipti. Nitekim, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 177nci maddesine göre, her sene öğretimin tatilinden önce mekatib-i idadiye ve sultaniyenin talebeleri bir

---

[531] Takvim-i Vekayi no: 2302

[532] Adnan Adıvar, a.g.e., s. 9-11

cemiyet tarafından imtihana tabi tutulurdu. Bu cemiyet taşrada kuruluyorsa valinin başkanlığı altında toplanır ve mükafat bizzat valinin elinden verilirdi.

Valinin bir diğer yetkisi de basım ve yayım işleriyle alakalı olanlarıydı. 20 Cemaziyelahır 1273/15 Şubat 1857 tarihli Matbaa Nizamnamesi[533]nin 2nci maddesine göre, taşrada matbaa kurmak isteyenler önce Vali'ye haber verir. Vali de durumu Meclis-i Maarif'e bildirirdi. Yine basın ve yayım işlerinin gelişmesi, Türkçe ve yabancı dilde gazetelerin çoğalması sonucu bunları bir düzene bağlamak ihtiyacı doğmuştu. Bunun için 1857-1858 yılında Matbaa Nizamnamesi yayımlanmış ve bu nizamnamenin 2nci maddesine göre de kitab basmak arzu edenlerin vilayette valinin uygun bulması üzerine ruhsat alma işlemlerine başlayabilecekleri prensibi konulmuştu. Valinin bu konudaki diğer bir yetkisi de, 2 Şaban 1281/31 Aralık 1864 tarihinde yayımlanan Dersaadet'te ve Memalik-i Şahanede Tab ve Neşr Olunan Her Nevi Gazete ve Evrak-ı Havadis-i Mülkiye ve Politikya Tab ve Neşri Hakkında Bu Kerre Tanzim Olunan Nizamname'[534]ye göre, vilayetlerde hangi lisanda olursa olsun politik veya mülki konuları içeren her türlü evrak ve gazete neşr etmek isteyenlerin dilekçelerini incelemek ve eğer şahıs Osmanlı tebasından ise dilekçesini Maarif Nezareti'ne göndermekti. Buraca yapılacak inceleme sonucunda verilecek ruhsat senetleri valiye gönderilirdi (m. 2). Bunların basacakları ya da temsil edecekleri her tür kitab için bunlar taşradalarsa önce valiye haber verip sonra oradan seçimle Meclis-i Maarif'te görülüp ve buradan bir mazbata ile Sadaret makamına iş intikal ederdi (m. 3). 6 Şaban 1281/4 Ocak 1865 Matbuat Nizamnamesi[535]'ne göre de gazete çıkarmak isteyenler, vilayetlerde valilere müracaat edeceklerdi. Kitab basımı için de ayrıca bir önsansür vardı. Bunun için basılacak kitabların müsveddeleri eyaletlerde valilere verilecek ve ancak öyle izin alınabilecekti. Yine 11 Receb 1327/29 Temmuz 1909 tarihli

---

533 Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 227-228

534 Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 220-226

535 Düstur, 1nci tertib, 2nci cild

Matbuat Kanunu[536]'nun 3ncü maddesine göre de gazete veya günlük risale neşretmek isteyen kimse taşrada valiye bir beyenname vermesi gerekiyordu.

Yine bir başka konu olan asar-ı atika hakkında valinin yetkileri ise şöyleydi: 23 Rebiyülahır 1301/9 Şubat 1299/1883 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi[537] (bu nizamname ile 20 Safer 1291/8 Nisan 1874 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi fesh olunmuştur)'nin 15nci maddesine göre, asar-ı atika araştırmak isteyenler bölgenin sınırını gösterir bir haritayı vilayette iseler valiye takdim etmeleri gerekiyordu. Bunun üzerine vilayetce yapılacak tahkikat sonucunda, mahalli hükümet kendi görüşünü de ekleyerek belgeler Maarif Nezareti'ne takdim edilirdi.

Genel Olarak Teşkilatla İlgili

Şimdi de valinin maarif teşkilatı hakkında olan yetkilerine bakmak gerekirse şunları söyleyebiliriz; İlk olarak, 8 Receb 1314/1 Kanunuevvel 1312/ 1896 tarihli Vilayat-ı Şahane Maarif Müdürlerinin Vezaifini Mübeyyin Talimat'[538]ın 10ncu maddesine göre, vali, maarif müdürlerinin bilgisi dahilinde vilayet maarif meclislerinin üyelerini ve liva ve kaza maarif komisyonlarının başkan ve üyelerince seçilip maarif müdürlerinin tasdiklediği mahalle meclis idarelerini tayin ederdi. Yani vali maarifle ilgili memurları tayin etmeye yetkiliydi. Ayrıca vali bu memurların ve muallimlerin değiştirilmesi ve azilleriyle de ilgili yetkilerle donatılmıştı. Mesela; 24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[539]sinin 18nci maddesine göre, Maarif Müfettişi valinin emri tahtında hareket eden bir memurdu. Yine 5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/1913 tarihinde yayımlanan Tedrisat-ı

---

536 Düstur, 2nci tertib, 1nci cilt, s. 395-399

537 Düstur, 1nci tertib, 4ncü cilt zeyli, s. 89-97

538 Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s. 118-129

539 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[540]na göre de vali, her vilayetin merkezinde teşkil edilen Tedrisatı İbtidaiye Meclisinin başkanıydı (m. 27). Bu bağlamda vali, mekatib-i ibtidaiyye-i umumiyye muallimlerini vilayet maarif müdürünün teklifi üzerine tayin, azl ve tahvil etme yetkisine sahipti (m. 41). Ayrıca vali verilecek cezaların da icrasına yetkiliydi. Nitekim, aynı nizamnameye göre, cezaların değiştirilmesi veya azil cezalarını vilayet maarif müdürünün teklifi üzerine vilayet tedrisat-ı ibtidaiye meclisinin görüşünü alarak icra ederdi (m. 54). Böylelikle vali vilayetlerde maarifle ilgili olarak yürütme yetkisini de elinde bulunduruyordu. Yine bir başka nizamnameyle de bu durum daha bir açıklığa kavuşuyordu: 3 Rebiyülevvel 1288/23 Mayıs 1871 tarihinde neşredilen bu nizamname[541]yle memurluğu yüzbaşı ve teftiş memurluğu derecesinden yukarıda olanlar için haklarında verilecek bir seneye kadar hapis cezaları vali tarafından tasdik ve tatbik olunacaktı ve iş ayrıca Bab-ı Ali'ye yazılacaktı. Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında, 10 Cemaziyelevvel 1332/24 Mart 1330/1914 tarihinde yayımlanan Vilayat Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisleri Aza-yı Müntehibesinin Suret-i İntihabı Hakkında Nizamname'[542]nin 9ncu maddesine göre de vali, seçilmiş üye, Vilayet Maarif Müdürü, Müfettişi, Sıhhiye Müfettişi ile Darülmuallimin müdürüne üyeliklerini bildirerek belirli bir günde Vilayat Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisini kurardı.

VİLAYET MAARİF ENCÜMENİ

Vilayetlerde bulunan Maarif Encümenleri:

1- Başkan: Vali

---

[540] Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

[541] Düstur, 1nci Tertib, 1nci cilt, s. 604

[542] Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 397-399

2- 2nci Başkan: Maarif Müdürü

3- Üyeler: Marifet, hüner, haysiyet ve itibar sahibi 8 kişiden oluşurlardı.

Prusya Maarif Nezareti taşra teşkilatında da Vilayet Maarif Encümeni "Provinzialschulkollegium" önemli bir yer tutmaktaydı. Bu encümenin de başkanı vali "oberpräsident", ikinci başkanı maarif müdürü "vizepräsident" idi. Yine bu encümen de özellikle tali mekteblerin işleriyle meşgul olurdu.[543]

Vilayet Maarif Encümenleri haftada enaz 1 kere toplanırlar ve ibtidai mekteblerin idare ve ıslahına, muallimlerin seçilmesine, yeniden mekteb tesis ve teşkiline, Evkaf Nezareti'ne aid olanlardan başkasının avarız varidatı ve sair hasılatı ile verilecek ianelerin idaresine, bunların mahalli tahsislerinin gayriye sarfedilmesinden ve verilmesinden ve hertürlü suiistimalden korunmasına ve mekteblere yeni gelir sağlanmasına çalışırlardı.

İstanbul mahallelerindeki Maarif Encümenleri'ne üye seçiminde imam ve muhtar-ı evvellerle mahalle ahalisinin muteberlilerinden uygun kimseler belediye dairesinde toplanırlar, şube için belirli sınırın iki misli olmak üzere haysiyet ve hamiyet sahiplerinden üyeliğe uygun görecekleri kimseleri seçerler ve bir defterini yapıp mutasarrıflığa verirlerdi. Mutasarrıflar da bunlardan uygun gördükleri 6 kişiyi encümene tayin ederlerdi.

Mahallelere mahsus avarız akçesinin mekteblere mahsus kısmı ve sibyan mekteblerinin vakfa aid vazife ve gelirleri, mekteblere devam eden çocukların velileri tarafından verilecek ücretler ve okuma çağında bulunub da özrü olmadığı halde mektebe gönderilmeyen çocukların velilerinden 1286/1869 tarihli Maarif Nizamnamesi hükmünce alınacak nakdi cezalar bu şubelerin daimi

---

[543] Reşat Şemsettin, a.g.e., s. 119-120

varidatı olarak gösterilmişti. Bunların bir de 55 maddelik bir talimatnamesi vardı.

Vilayet Maarif Encümen'inin Yetkileri

Vilayet Maarif Encümeni, vilayet içinde yeniden tesis olunacak mekteblerin inşaat planlarını ve her üç ayda bir Liva Maarif Encümenleri'nden gelecek hesab cetvellerini incelemek, tasdik ve Liva Maarif Encümenleri'nin aldıkları bütün kararları görüşüp, kabul veya reddetme yetkisine sahipdi.

İbtidai mekteblerin muallimlerinin seçimi ve imtihanları yine Vilayet Maarif Encümenin'ce yapılırdı. İmtihanda Maarif Müdürü'nün başkanlığı altında encümen üyesinden birinin, Vilayet Maarif Müfettişi ve darülmuallimin ile idadi ve rüşdi muallimlerinden uygun görülen kişiler bulunurdu.

VİLAYET MEKATİB MECLİSİ

20 Rebiyülahir 1298/25 Mart 1297/1881 tarihli Rumeli-i Şarki Vilayeti'nin Mebadi-i Tedris Hakkında Kanun'[544]na göre, Vilayet Mekatib Meclisi, maarif müdüriyetinin maiyetindedir ve bu meclis:

1- Reis: Maarif Müdürü

2- Katib: Maarif müdüriyeti tahrirat

3- Vilayet umumi meclisi tarafından seçilmiş iki kişi

4- Ruhani reislerden bir kişi

---

[544] Düstur, 1nci tertib, 2nci cildin zeyli, s. 71-95

5- Her bir sancakda mevcud mekatib müfetttişlerinden birer kişi alınarak 6 mekatib müfettişi

6- Gerek ibtidaiye ve gerek rüşdiye mektebleri muallimlerinden ve gerekse meşhur ulemadan alınan ve maarif müdüriyeti kararnamesiyle tayin olunacak 8 üyeden oluşurdu.

Ayrıca, Vilayet Mekatib Meclisi üyeleri, bir yıl için tayin olunurlardı (m. 141). Bunun yanında meclis, senede 4 defa ve lüzumuna göre Maarif Müdürü'nün daveti üzerine toplanırdı (m. 142). Meclis üyeleri ücretsiz çalışırlar ancak toplantı zamanı vilayet dışından davet olunan üyenin yevmiye ve harcırahı karşılanmak lazım gelirdi (m. 143). Vilayet Mekatib Meclisi'nin bir karşılığı da Prusya Maarif Nezareti Taşra Teşkilatı içinde bulunuyordu.[545]

Vilayet Mekatib Meclisi'nin Görevleri

20 Rebiyülahir 1298/25 Mart 1297/1881 tarihli Rumeli-i Şarki Vilayeti'nin Mebadi-i Tedris Hakkında Kanun'[546]na göre, Vilayet Mekatib Meclisi'nin görevleri, mekatib-i ibtidaiyeyle ilgili tüm intizam, usul-i tedrisiye ve talimeye yönelik meseleleri konuşmak, maarif kanun ve nizam lahiyalarıyla mekteblerde uygulanacak tedris yöntemleri, risaleler ve ilmi planlar üzerinde görüş bildirmek, maarif işlerinin gelişmesine yarayacak tedbirleri arz etmek, Maarif Müdürü'nün kendisine havale ettiği tüm meseleler ve eğitim prensiblerine dair Sancak Mekatib Meclisleri tarafından gönderilen raporları görüşmek, eğitim prensiblerine yarar risale sahiplerine mükafat vermekten ibaretti (m. 144).

---

545 Reşat Şemsettin, a.g.e., s. 132

546 Düstur, 1nci tertib, 2nci cildin zeyli, s. 71-95

VİLAYET MAARİF-İ İBTİDAİYE MECLİSİ

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihinde yayımlanan Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[547]ye göre Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisleri;

1- Başkan : Vali

2- Başkan vekili: Vilayet Maarif Müfettişi

3- Darülmuallimin müdürü

4- 2 mekteb-i rüşdiye muallimi

5- 2 mekteb-i ibtidaiye muallimi

6- Maarif Nazırı tarafından seçilen iki maarif müfettişinden oluşurdu (m. 53)

Bu üyelerin hepsi fahriydi (m. 54). Meclis, senede 2 defa toplanır ve toplantısı en az 1 ay süreyle devam ederdi. Ancak gerekirse vali bu meclisi olağanüstü olarak toplantıya da davet edebilirdi (m. 55).

Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisleri'nin Yetkileri

Bu meclislerin yetkileri, 24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihinde yayımlanan Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş

---

[547] Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[548]yle belirlenmişti. Bu nizamnameye göre, Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisleri, toplantılarına tecrübelerinden yararlanabileceği kişileri de çağırarak onların bilgisine müracaat edebilir (m. 56) ve umumi ve hususi ibtidai mekteplerinin teftişi için üyelerinden birkaçını memur tayin edebilirlerdi (m. 62).

Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisi'nin Görevleri

21 Zilkaade 1326/15 Aralık 1908 tarihli Maarif Müdürleriyle Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezaifine Müteallik Talimat'[549]a göre, Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisi'nin görevleri, Vilayet Maarif Müfettişi'nin mekatib-i ibtidaiye muallimleri hakkında icra edeceği cezalar için görüşbildirmek, 24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihinde yayımlanan Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[550]ye göre de Maarif Müfettişi'nin Liva, Kaza ve Nahiye Maarif Meclisleri'nin ve Encümenleri'nin görüşünü alarak, Maarif Nazırı'na bağlı olarak her nahiye, karye ve mahallede kurulması gereken umumi ibtidai mekteplerin adedini, mevkilerini, derece ve keyfiyetini ve muallimlerin miktarını tayin etmek (m. 57), ibtidai mekteplerde Maarif Nezareti'nden tebliğ olunan talimat, program ve tedrisat şeklinin tatbik olunduğuna ve tıbbi teftişin yapılmasına nezaret etmek (m. 58), Vilayet Maarif Müfettişi'nin, Mekatib-i İbtidaiye Müfettişleri'nin ve Fahri Maarif Vekilleri'nin, Kaza ve Nahiye Maarif Encümenleri'nin teklifleri üzerine (m. 59), ibtidai mekteplere verilecek yardım paraları ve mükafata dair kararlar vermek (m. 60), her sene umumi ibtidai mekteplerin ihtiyaçlarına dair Vilayet Maarif Müdürü tarafından verilecek rapor hakkında

---

548 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

549 Maarif Müdürleriyle Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezaifine Müteallik Talimat (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1326)

550 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

görüş beyan etmek ve son kararını Maarif Nezareti'ne bildirmekti (m. 61).

VİLAYET TEDRİSAT-I İBTİDAİYE MECLİSİ

Vilayet Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisleri'nden, 19 Rebiyülevvel 1330/8 Mart 1912 tarihinde Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname[551]'nin 2nci maddesinde Maarif Nezareti'nin idare ve teftiş hizmetlerini icra etmesi için bahsedilmekteydi. Daha sonra 5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[552]na göreyse her vilayet merkezinde bir Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi teşkil edilmiştir denilerek üyeleri şöyle belirtilmişti;

1- Başkan: Vali

2- İkinci Başkan: Vilayet Maarif Müdürü

3- Meclis-i Umumi Vilayet azasından bu meclise atanan 3 kişi (Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında 10 Cemaziyelevvel 1332/24 Mart 1330/1914 tarihinde yayımlanan Vilayat Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisleri Aza-yı Müntehibesinin Suret-i İntihabı Hakkında Nizamname'[553]nin 1nci maddesine göre, bunlar Vilayet Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi'nin ilk toplantısında meclise düzenli devam edebilecek üyelerden gizli oyla seçilir)

4- Vilayet sıhhiye müfettişi

---

551 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

552 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

553 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 397-399

5- Vilayet maarif müfettişi

6- Darülmuallimin müdürü

7- Merkez mekatib-i ibtidaiye-i umumiyesi müdür ve muallimleri tarafından atanan 2 mekatib-i ibtidaiye muallimi

8- Maarif Nazırı tarafından atanan bir ibtidai müfettişi

9- Merkez mekatib-i hususiyesi müdür ve muallimleri tarafından atanan iki müdür ve muallim (Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında 10 Cemaziyelevvel 1332/24 Mart 1330/1914 tarihinde yayımlanan Vilayat Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisleri Aza-yı Müntehibesinin Suret-i İntihabı Hakkında Nizamname'[554]nin 3ncü maddesine göre, atanacak olan müdür ve muallim, Maarif Müdürü'nün, Merkez

Mekatib-i İbtidaiye-i Umumiyesi müdür ve muallimlerini bir araya toplantıya davet etmesiyle yapılırdı)den ibaretti.

Ayrıca üyelerden hiçbiri kendi yerine başkasını vekil kılamaz ve Devlet memuriyetinde bulunmayan üye ardıardına 3 kez toplantıya katılmazsa istifa etmiş sayılırdı (m. 27). Üyeler, 4'er sene için nizamname ile tekrar tekrar tayin edilebilirlerdi (m. 28). Meclis her 15 günde bir toplanırdı (m. 29). Meclis görüşmelerinin geçerli olabilmesi için üyelerin yarıdan fazlasının toplantıda hazır bulunması lazımdı. Oyların eşitliği halinde başkanın oyu kararı belirlerdi (m. 31). Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında 10 Cemaziyelevvel 1332/24 Mart 1330/1914 tarihinde yayımlanan Vilayat Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisleri Aza-yı Müntehibesinin Suret-i İntihabı Hakkında Nizamname'[555]sine göre de Meclis-i Umumi Vilayet'in feshi ve seçilmiş üyelerin müddetlerinin dolması halinde

---

554 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s.397-399

555 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s.397-399

Vilayet Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi'nin üyeleri yeni oluşacak Meclis-i Umumi Vilayet tarafından yerlerine yenileri seçilinceye kadar vazifelerine devam ederlerdi (m. 2).

Yine aynı nazır zamanında 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[556]nin 2nci maddesinde de Maarif Nezareti idare ve teftiş hizmetlerini Vilayet Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisleri eliyle dolaylı olarak icra eder denmekteydi.

Vilayet Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi'nin Yetkileri

5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[557]na göre, Vilayet Tedrisatı İbtidaiye Meclisi, Nahiye Meclisi veya Kaza Maarif Encümeni'nin göstereceği lüzum üzerine her karye ve mahallenin bir ibtidai mektebi kurması yerine birleşerek ortaklaşa bir ibtidai mekteb tesis edebileceklerine karar verebilirdi. Yine aynı nizamnameye göre, bu konuda köylüler ile encümenler arasında bir anlaşmazlık meydana gelirse Vilayet Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi'nin kararı icra olunurdu (m. 8). Vilayet Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi, Maarif Nezareti'nin de onayıyla ders programına bazı dersler ilave (m. 24), tedrisat-ı ibtidaiyeye memur veya dirayet sahibi kimseleri meclise davet edebilir (m. 32), kız ibtidai mekteblerine muallime yetiştirmek için Maarif Nezareti'nin onayı üzerine gereken yerlerde yatılı darülmuallimatlar kurulmasına (m. 48), mekatib-i ibtidaiye muallimleri bu meclisin onayı olmadıkça tayin başlangıçlarından itibaren 3 sene zarfında memuriyetlerini terk edemeyeceklerinden aksi bir durumda, bunların memuriyetden geçici veya tamamen ihrac olunmasına (açıkta bulunup da teklif olunan memuriyeti kabul etmeyen muallimler için de aynı cezanın tatbikine) (m. 50), mektebe devam edip de imtihanlara gelmeyen

---

556 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s.1036-1041

557 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s.804-823

talebenin velisinin (m. 86), muallimleri, Karye veya Nahiye Meclisleri'ni ve Maarif Encümenleri'ni aldatan velinin para cezasına çarptırılmasına (m. 87), yaşı geçmişler için açılacak tamamlayıcı derslerin, özel mekteblerin kuruluşu için gerekli hüküm ve şartlara tabi olmamasına karar verebilirdi (m. 90). Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişi veya veli tarafından encümenin kararları aleyhinde bu meclise müracaat edilip kararın feshi istenebilirdi (m. 39). Cezaların değiştirilmesi veya azil cezaları, Vilayet Maarif Müdürü'nün teklifi üzerine meclisin görüşü alınarak icra edilir ve azil cezasına çarptırılan kimse isterse meclis huzuruna çıkabilirdi (m. 54). Meclis, gerekli sebeplere dayanarak tenzili sınıf, hizmetten geçici ve kesin ihraç cezalarına hükmedebilir ve bunun için memur meclise çağrılır ve istenirse evrakı gösterilir, müdafaası için bir mehami bulundurmasına müsaade edilirdi. Bunun yanında ihraç olan memur hükmün tebliğinden 45 gün içersinde Meclis-i Kebir-i Maarif'e hükmün feshini taleb etme hakkına sahipti. Ancak, bu talep hükmün icrasını tehir etmezdi (m. 55). Her çocuk için mecburi olan 9 senelik öğrenim süresini kız ve erkeklerin ayrı olduğu mekteplerde kızlar için öğrenim süresini 1 seneden fazla kısaltmak isteyen Kaza Maarif Encümeni, Vilayet Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi'nin kararı ve Maarif Nezareti'nin müsaadesine başvurmak zorundaydı (m. 77). Ayrıca, meclis, mekatib-i umumiye ve hususiyenin teftişini yapabilirdi. Ancak yine bu meclis, üyelerinden bulunan mekatib-i ibtidaiye muallimlerini teftiş için kullanamazdı (m. 91). 22 Şevval 1333/20 Ağustos 1331/2 Eylül 1915 tarihli Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi'[558]nin 25nci maddesine göre de Vilayet Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisleri, mekatib-i ibtidaiye-i hususiye müdür, muallim ve muavinlerine çalışmaları için ehliyetname verebilirdi.

Bunun yanında, Vilayet Tedrisat-i İbtidaiyye Meclisleri, Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı ve yine Meşrutiyet yıllarında yürürlüğe giren Vilayetler Umumi İdaresi ve Hususi İdaresi Kanunu ile her vilayette bir darülmuallimin açmaya başlanmıştı. Ayrıca, bir başka misal de bize meclisin yetkilerini göstermek bakımından ilginç

---

[558] Takvim-i Vekayi no: 2302

olabilir. Bu misalden de meclisin, mekteb açabileceği gibi kapatabilme yetkisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki; Daha sonra yine belirtip açıklayacağımız üzere, Üsküdar Kız Sanayi Mektebi 5 Temmuz 1899'dan 1327/1911'e kadar Maarif Nezareti'ne bağlı kalmış, bu tarihten sonra vilayete devredilmişti. 1336/1920 senesinde de İstanbul Vilayeti Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi, İl Tedrisat Vergisi'nin tali dereceli bir mektebe sarfedilmesini doğru bulmadığı için Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'nin lağvına karar vermişti. Bunun üzerine Maarif Nezareti mektebi geri almış ve bu mektebe bundan böyle İnas Sanayi Sultanisi demeye başlamıştı.[559]

Vilayet Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi'nin Görevleri

5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[560]na göre, Vilayet Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi'nin görevleri, mekatib-i ibtidaiye imtihan zamanını belirlemek (m. 9), bu kanunun bu sene nerelerde uygulanamayacağını Maarif Nezareti'ne bildirmek (m. 22), Maarif Nezareti'nce kabul olunan programların, nizamnamelerin talimatnamelerin tatbikine ve mekteblerin her konuda teftişine nezaret, muallim muavini ihtiyaç gösteren mekteb-i ibtidaiyeyi tayin, Vilayet Maarif Müdür ve Müfettişi'nin, Kaza Maarif Encümenleri'nin raporları ve teklifleri üzerine, verilecek mükafata, tedrisat-ı ibtidaiyece icrasına lüzum gördüğü ıslahata, muallimlere verilecek mükafata, vilayetin mekatibi ibtidaiyece bilinen ihtiyacat ve hususi mekteblerin ahvali hakkında Vilayet Maarif Müdür ve Müfettişinin her sene vermesi ile yükümlü olduğu umumi raporu tetkik ve ona dair görüş beyan etmek ve bu raporun bir suretini Maarif Nezareti'ne göndermek (m. 30), darülmuallimin mezunlarının yeterli gelmediği yerlerde boş olan muallimlikler veya muavinlikleri

---

559 İnas Sanayi Sultanileri Teşkilatıyla Mezunelerinin Suret-i İstihdamları Hakkında Talimat, (İstanbul, 1338)

560 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

için her sene tatilde bir ehliyetname imtihanı açmak ve ehliyetname vermek (m. 43), muallim ve muallimelerle, Karye, Nahiye Meclisleri ve Maarif Encümenleri arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözmek (m. 59), mekatib-i ibtidaiyede muallimlik veya muallimelik edebilmek için gerekli şartlara haiz olan yabancılar için Maarif Nezareti'nin vereceği umumi ve hususi ibtidai mekteblerde hocalık yapabilir ruhsatı için Nezaret'in isteği üzerine görüş bildirmekten ibaretti (m. 95).

VİLAYET TEDRİSAT-I İBTİDAİYE ENCÜMENİ

Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında, 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 ve Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında, 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihli iki ayrı Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[561]nin 2nci maddelerine göre, Maarif Nezareti, idare ve teftiş hizmetlerini Tedrisat-ı İbtidaiye Encümenleri eliyle dolaylı olarak icra eder denmekteydi.

VİLAYET TEDRİSAT-I TALİYE ENCÜMENİ

21 Zilkaade 1326/15 Aralık 1908 tarihli Maarif Müdürleriyle Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezaifine Müteallik Talimat'[562]a ve 8 Şaban 1327/25 Ağustos 1909 tarihli nizamnameye göre Tedrisat-ı Taliye Encümeni'nin reisi, Maarif Müdürü'ydü.

---

561 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173 ve Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

562 Maarif Müdürleriyle Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezaifine Müteallik Talimat (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1326)

8 Şaban 1328/2 Ağustos 1326/15 Ağustos 1910 tarihli Tedrisat-ı Taliye Encümenlerinin Suret-i Teşkil ve Vezaifi Hakkında Nizamname'[563]siyle, her maarif müdüriyeti merkezinde bir Tedrisat-ı Taliye Encümeni oluşturuluyordu (m. 1). Yine aynı nizamnamaye göre, meclisin üyeleri şöyle belirlenmişti;

1- Vilayet Maarif Müfettişi

2- Mekatib-i Aliye müdürleri

3- Mekatib-i Aliye muallimlerinden Maarif Nezareti'nce tayin edilecek 2 kişi

4- Bab-ı Meşihatçe tayin edilecek iki müderris

5- Mekatib-i İdadiye Müdürleri

6- Mekatib-i İdadiye muallimlerinden Maarif Nezaretince tayin edilecek 4 kişi ve

7- Mekatib-i Taliye-i Hususiye müdür ve muallimlerinden Maarif Nezareti'nce tayin edilecek 2 kişi (m. 2)

Tedrisat-ı Taliye Encümenleri senede 2 kez toplanır ve her toplantı bir ay devam ederdi. Ayrıca Maarif Nazırı encümeni olağanüstü toplantıya da davet edebilirdi (m. 3).

Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında, 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 ve Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında, 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihli iki ayrı Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[564]nin 2nci maddelerine göre de Maarif Nezareti, idare ve teftiş

---

563 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 646-647

564 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s.167-173 ve Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

hizmetlerini Tedrisat-ı Taliye Encümenleri eliyle dolaylı olarak icra etmekteydi.

Tedrisat-ı Taliye Encümenleri'nin Görevleri

8 Şaban 1328/2 Ağustos 1326/15 Ağustos 1910 tarihli Tedrisat-ı Taliye Encümenlerinin Suret-i Teşkil ve Vezaifi Hakkında Nizamname'sine[565] göre, Encümenin görevleri, idadi mekteplerin yerlerine, sultani mektepler ve tüm tali tahsil müesseselerine yönelik düzenlemelere, bütçelerine, idare hesaplarına, idarelerine ve düzenine yönelik olup Maarif Nezareti tarafından havale olunan meselelere dair fikir ve görüş beyan etmekti. Ayrıca tali tahsil müesseselerinin durumu ve icrası için gereken ıslahata yönelik her sene Maarif Nezareti'ne bir rapor verirdi. Tali tahsil müesseselerine yönelik olarak doğacak inzibat meseleleri ve tartışmaları sonuçlandırır, memuriyet vazifelerinden dolayı mekatib-i taliye memur ve muallimleri hakkında inzibati cezayı tayin ederdi. Memur ve muallimler bu karara itiraz ettikleri takdirde tebliğ tarihinden itibaren 15 gün içinde Meclis-i Kebir-i Maarif'e müracaat ederlerse yürütmeyi durdurma kararı otomatik olarak işlemeye başlardı.[566] Bununla beraber Meclis-i Kebir-i Maarif'e müracaat hakkı saklı kalmak üzere Tedrisat-ı Taliye Encümeni, geçici icraya izinliydi (m. 4).

---

565 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 646-647

566 Mekatib-i Taliye memur ve muallimleri müdafaa-yı hukuk zımnında davasına yönelik tüm evrakın suretlerini alabilir ve bu konudaki ifadeleri dinlenirdi Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 646-647, m. 4

VİLAYET UMUMİ MECLİSİ

7 Cemaziyelahir 1281/7 Kasım 1864 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi[567]'ne göre, vilayetlerde Vilayet Umumi Meclisi bulunurmaktaydı. Bu nizamnamede meclisin görevleri arasında eğitim bulunmadığı gibi vilayet memurları arasında bir maarif müdür veya memuruna da yer verilmemişti. Daha sonra 1869 yılında yayımlanan İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi'nin mukaddimesinde vilayetin idari şubelerinden oluşan Vilayet Umumi Meclisi'nde maarif müdürlerinden de bahsedilmekteydi. Bu meclis, bizi ilgilendiren yönüyle senede bir defa toplanarak mukaddimenin 62nci maddesine göre maarif ve terbiyenin yükselmesi gibi genel menfaate aid olan meseleleri görüşürdü. Ayrıca Bab-ı Ali ve vali tarafından havale olunan her türlü iş hakkında görüş bildirirdi. Mesela, 24 Cemaziyelahır 1328/3 Temmuz 1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[568]ye göre, vali, darülmuallimin-i ibtidaiyeler idare meclisinin tanzim ettiği umumi gelir gider lahiyasını, Vilayet Meclis-i Umumisi'nin tartışmasına sunar ve Meclis-i Umumi bu konuda bir kararname tanzim ederdi (m. 12). Ayrıca, vali her mali senenin sonunda veya harç memuru değiştikçe darülmuallimin-i ibtidaiyelerde demirbaş eşyanın icra edilecek devir ve teslim muamelesini bildiren zabtı Meclis-i Umumiye gönderir (m.15). Meclis, umumi maarif hakkında geçen ve gelecek seneye yönelik cereyan edecek inceleme ve görüşmeye daire müdürleri tarafından verilmiş olan senelik faaliyet raporlarını esas kabul ederdi. Bu raporlar üzerine yapılacak görüşmelerde onu düzenleyen daire memuru da mecliste hazır bulunur ve istenilen açıklamayı verirdi.

---

567 Düstur, 1nci tertib, 1nci cilt, s. 625

568 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s.404-415

73ncü maddesine göreyse Vilayet Umumi Meclisi, maarif-i umumiye hakkında geçmiş ve gelecek seneye yönelik oluşacak inceleme ve görüşmeleri özel oturumunda ele alır ve maarif idareleri tarafından tanzim olunmuş fezlekeleri kabul ederdi. Böylelikle bu mukaddimeyle aynı yıl içinde yayımlanmış olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile bir denklik sağlanmak istenmiştir.

1876 Kanun-ı Esasi'ye göre, vilayet, liva ve kaza merkezlerindeki idare meclisleriyle senede bir defa vilayet merkezinde toplanan Vilayet Umumi Meclisi'nin görevleri maarif ve terbiyenin gelişmesi teminine yönelik işlere bakmak, ayrıca devlete aid tekliflerin dağıtılmasına ve tahsile çalışmak, çeşitli muamelelerde kanun ve nizamname hükümlerinin uygun bulmadıkları kısımlarına aid oldukları makam ve mevkilere bildirmek ve düzeltilmesi ve iyileştirilmesi konusunda şikayette bulunmaktı.

VİLAYET HUSUSİ İDARELERİ

İdare-i Umumiye-i Vilayet hakkındaki 1913 Muvakkat Kanunu'nun Hususi İdareler bölümünde bu idarelere yani Vilayet Hususi İdarelerine verilen maarif görevleri şöyle özetlenebilir:

1- İlköğretimin tamimi için genel ve icabında gezici ilkokullarla öğretmen okulları

2- Amele ve fukaraya mahsus gece mektebleri

3- Liva idadileri tesis ve inşası ve bunların umumi maarif kanunlarına göre idare ve nezareti

Aynı yıl içinde yayımlanan Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati'nde de vilayet hususi idarelerinin görevleri hakkında yukarıdaki hükümlere paralel olarak şu hükümler getirilmişti:

1- Madde 16 ve 17'ye göre, mekteb arsaları ve binaları için gerekli arsaları

2- Madde 15 ve 20'ye göre, mecburi masrafları karşılama

3- Madde 27-40'a göre, tedrisat-ı ibtidaiye meclisleri, kaza, nahiye ve köy maarif encümenleri

4- Madde 41-64'e göre, ilkokul muallimlerinin tayin, azil, mükafaat ve cezaları, darülmuallim muallimleriyle müdür ve muavinlerinin, tedrisat-ı ibtidaiye müfettişlerinin tayinleri

5- Madde 65-76'ya göre, tedrisat-ı ibtidaiye varidat, masraf ve maaşları

Bu kanunun 65 ve 66ncı maddeleri hükümlerinden de illere bırakılan eğitim hizmetleri giderlerinin büsbütün özel saymanlıklara yükletilmediği bu hizmetler için devlet bütçesinden de ödenek verilmek yolunun açık bırakıldığı anlaşılmaktadır.

VİLAYET İDARE MECLİSİ

1864 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi'nin 76ncı maddesine göre, Vilayet İdare Meclisi'nin görevi iki kısma ayrılır. Birincisi idari işler, ikincisi idari davalar.

1- 77nci maddeye göre idari işlerde görevi, Vilayet İdare Meclisi hükümetçe lazım olan her tür anlaşma ve mukavelenin akd ve tanzimini yapmak ve özel nizamlara uygun olarak varidat-ı öşriye ve rusumiyenin lüzumuna ve ihalesine karar vermek. Umumi

masrafların teftişine ve hükümetin menkul ve gayrimenkul mallarını nezaret ve muhafaza eder. Devlet veya Vilayet Umumi Meclisleri'nden onaylanmış ve Bab-ı Ali'ce tasdik olunmuş bir karar gereğince vilayet ahalisine tarh olunacak tekliflerin livalara taksimi ve tahsiline çalışır. Liva İdare Meclisleri'nin birinci derecede gördükleri işleri ve vali tarafından idareye dair havale olunan her tür işleri incelemek ve görüşmeye memur olup mazbatalarını vilayete takdim eder.

2- 78nci maddeye göre, yargı işlerinde görevi, Vilayet İdare Meclisi'nin idari davalarda vazifesi önce vilayet memurlarının memuriyetlerince vuku bulacak töhmetleri üzerine düzenlenen sorgulama ve muhakematı, mahsus nizamname hükümlerine uygun olarak görmek ve icra etmektir. İkinci olarak gerek vilayetin daire, meclis ve memurları ve gerekse mahkemelerle idare heyet ve memurları arasında memuriyet daireleri sınırında ve memuriyet görevlerine aid yetkilerinde ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkları, üçüncü olarak ahalinin memur ve hükümet aleyhinde vaki olacak şikayeti ve dördüncü olarak hükümetle fertler arasında çeşitli anlaşmalara dair olan davaları görmek ve çözmektir.

İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi vilayet, liva ve kaza memurlarının memuriyettlerinden dolayı işledikleri suçlardan muhakemelerini idare meclislerine bırakmaktadır. Gerçi işledikleri suçlardan dolayı memurlara verilecek cezalar ceza kanunnamesiyle[569] Tayin ve açıklanmış bulunuyorsa da muhakeme usulü hakkında kanunnamede açıklama olmadığından hangi memurların hangi suçlardan dolayı nerede ve ne şartlar dairesinde muhakemelerinin görüleceğine dair hükümler mevcut değildi. Bu yön dikkate alınarak 3 Rebiyülevvel 1288/23 Mayıs 1871 tarihinde bir nizamname neşredildi.[570] Memurların muhakemesine dair olan bu nizamnameye göre, memurlardan birinin memuriyetinden dolayı kanuni takibata maruz bırakılmasına lüzum görüldüğü zaman önce

---

569 Düstur, 1nci Tertib, 1nci cilt, s. 537

570 Düstur, 1nci Tertib, 1nci cilt, s. 604

mensub olduğu nezaret veya idarece sorgulanacak ve alınacak ifadesinin imzalattırılmasından sonra fezlekesi tanzim edilecek ve ondan sonra muhakemesi görülecek meclise gönderilecekti. Mecliste muhakeme esnasında memurun bağlı olduğu nezaret veya idareden de müddei sıfatıyla bir memur bulunacaktı. Memurluğu yüzbaşı ve teftiş memurluğu derecesine denk olanların muhakeme altına alınabilmesi için liva mutasarrıfının, daha yukarıda olanlar için valinin emri lazımdı. Valinin emriyle muhakeme altına alınacak olanların muhakemeleri Liva ve Vilayet İdare Meclisi'nde görülecek ve verilen kararlar Vilayet İdare Meclisi'nce tasdik olunacaktır. Ayrıca İstanbul'daki memurlardan tayini irade ile olmayanların muhakemeleri İstanbul Vilayet İdare Meclisi'nde görülecekti.

1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi[571]'nin 62nci maddesine göre de Vilayet İdare Meclisi her vilayet merkezinde valinin veya vali muavininin başkanlığı altında üyeleri naib, defterdar, mektubcu, maarif müdürü, nafia sermühendisiyle ziraat müdüründen ve müftü ile değişik üyelerden oluşur. Aynı nizamnamenin 67nci maddesine göreyse, Vilayet İdare Meclisi'nin kararlarının incelenme yeri Şura-yı Devlet'ti. Vilayet İdare Meclisi'nin yetkilerinden biri de, Darülmualimin Nizamnamesi[572]'nin 5nci maddesine göre, mekteb muallimlerinin Darülmualimin Şubeleri'ne devam etmesi gereken mevsimi belirlemekti. Bir başkası da 2 Cemaziyelevvel 1321/27 Temmuz 1903 tarihli Diyarbekir'de Tesis Olunacak Hamidiye Mekteb-i Sanayii Nizamnamesi'[573]ne göre mektebin idare komisyonun üyelerini seçmek ve valiye bildirmekti (m. 55). Aynı nizamnameyle mektebin idare komisyonu mektebin idaresi ile ilgili yıllık raporları Meclis-i İdare-i Vilayet'e vermekle yükümlüydü (m. 56). Bunun gibi 9 Zilhicce 1329/1 Aralık 1911 tarihli Adana'da Müesses Dar-ül-eytam-ı Osmani Nizamname-i Esasisi'[574]ne göre, Vilayet İdare Meclisi kendi içinden ve hariçten

---

571 Düstur, 2nci Tertib, 5nci cilt, s. 187

572 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (1316), s. 253

573 Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s. 1049-1058

574 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 15-19

birer kişiyi Dar-ül-eytam encümenine üye olmak üzere göndermek konusunda yetkiliydi (m.13).

SANCAK MAARİF KOMİSYONU

İlk olarak şunu belirtmeliyiz ki, sancaklara Vilayet Maarif Meclisleri'nin şubelerini açabilmek için orada darülmuallimin mezunu ve usul-i cedideyi bilen bir öğretmenin bulunması gerekliydi. Nitekim, Konya ve Aydın vilayetlerindeki pek çok sancakta ancak İzmir Darülmuallimin mezunlarının buralara tayininden sonra Maarif Meclisleri kurulabilmişti.[575] Sancak Meclis-i Maarifler'in uygulamada daha ziyade okullara arsa bulma, bina inşa ettirme, mali meseleleri halletme hususlarında başarılı oldukları görülür. Bunun sebebi gayet açıktır. Çünkü sancağın ileri gelenleri bu mecliste yer alırlardı.

Ayrıca Devlet'in bu meclislerden umduğu yarar bu meclisler vasıtasıyla halkın maarif yatırımlarına yardımcı olmasını sağlamak ve maarife olan ilgisini artırmaktı. Gerçekten de bu tutum pek çok bölgede olumlu sonuçlar vermişti.

1310/1892 tarihinde alınan bir kararla sancak Meclis-i Maarif üyelerinin sayısı 3 olarak tesbit edilmişti.[576] 1909 yılına gelindiğinde ise sancak merkezlerinin hemen hemen hepsinde birer Meclis-i Maarif mevcuttu. Bu komisyonların Prusya'daki karşılığı sancak marif idareleri yani *"Regierungsabteilung Für Kirchen und Volksschulwesen"*di. 1817 tarihli hususi nizamnamesine göre; bunlar sancak dahilinde kilise ve ilk mekteb işlerine nezaret eder, bir müdür ve değişik miktarda üyeden oluşurlardı. Meclisin müdürü

---

575 BOA, Yıldız Tasnifi, Kısım 18, Zarf 106, Karton 40, no: 9/19

576 Mahmud Cevad, 'A.g.e.', s. 338

Dahiliye Nezareti üyeleri de Maarif Nezareti tarafından tayin olunurlardı.[577]

Sancak Maarif Komisyonu'nun Görevleri

Sancak Maarif Komisyonları Vilayet Maarif Komisyonları'nın sancaklara bakan kısımlarıyla ilgilenir ve en önemlisi de 6 ayda bir maarif gelir ve giderlerini gösteren raporu Maarif Müdürleri'ne gönderirlerdi.[578]

SANCAK MEKATİB MECLİSİ

20 Rebiyülahir 1298/25 Mart 1297/1881 tarihli Rumeli-i Şarki Vilayeti'nin Mebadi-i Tedris Hakkında Kanunu'[579]na göre, her sancakta bir Sancak Mekatib Meclisi kuruluyordu. Aynı nizamnameye göre de bu meclis:

1- Reis mutasarrıf

2- Meclis-i kebir heyetinden tayin olunacak birer aza

3- Cemaat-i mezhebiyenin rüesasından

4- Maarif müdüriyeti kararnamesi ile muallim heyetinden tayin olunmuş iki aza

5- meclisin gizli oyuyla kaza müfettişlerinden ahz olunmuş iki azadan oluşuyordu (m. 134).

---

577 Reşat Şemsettin, a.g.e., s. 122

578 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1316/1898-1899), s. 136-146

579 Düstur, 1nci tertib, 2nci cildin zeyli, s. 71-95

Bu üyeler, birer sene için tayin olunup hizmetleri karşılığında para almazlardı. Ancak, meclisin kırtasiye masrafları ise sancak mal sandıklarından karşılanırdı (m. 135). Sancak Mekatib Meclisi ayda 1 kere ve lüzümuna göre başkanın daveti üzerine toplanırdı (m. 136). Ayrıca Sancak Mekatib Meclisi'nin kararlarının geçerli olabilmesi için toplantıda başkanın yanında üyelerin yarısının mevcud bulunması gerekliydi (m. 138).

Sancak Mekatib Meclisi'nin Görevleri

20 Rebiyülahir 1298/25 Mart 1297/1881 tarihli Rumeli-i Şarki Vilayeti'nin Mebadi-i Tedris Hakkında Kanunu'[580]na göre, Sancak Mekatib Meclisi'nin görevleri, maarif müdüriyetinin sunduğu nizanameleri uygulanmasına özen göstermek, talebe ve mekatibin ve mualim durumunu birbirne uydurmaya çalışmak, mekatib encümenlerine, kaza mekatib müfetişleri raporları üzerine, fikir beyan etmek, mekteblere uygulanmasını gerekli gördüğü yeniliklere görüş belirtmek, mekatib-i umumiye ve hususiye üzerine Kaza Mekatib Müfettişleri'nin verdiği raporu görüşüp neticeyi maarif müdüriyetine bildirmek, tedris masrafından sancak ve nahiyeler ahalisine isabet eden hisseye, bu masrafların tamimi için lazım gelen ianelere dair görüş beyan etmek, muallim ve muavinlerinin defterlerini yapıp muhtelif sınıflara ayırmak (m. 137), gerek mekteblerin ve gerekse muallimlerin idaresini temin edecek sebeblerin yokluğundan dolayı tedris hükümlerinin icrası mümkün olamayan nahiyeleri her sene tayin etmekten ibaretti (m. 147)

Sancak Mekatib Meclisi'nin Yetkisi

20 Rebiyülahir 1298/25 Mart 1297/1881 tarihli Rumeli-i Şarki Vilayeti'nin Mebadi-i Tedris Hakkında Kanunu'[581]na göre,

---

580 Düstur, 1nci tertib, 2nci cildin zeyli, s. 71-95

581 Düstur, 1nci tertib, 2nci cildin zeyli, s. 71-95

mekatib-i ibtidaiye Sancak Mekatib Meclisi kararıyla kurulur (m. 22). Her bir mektebin muallim ve muavinleri, Sancak Mekatib Meclisi'nin tertib ettiği bir defterde kayıtlı olanlardan tayin olunurdu (m. 34). Mualimlerin, muallimlikten başkaca ve sadece ibadethanelerde musikilik ve karye kitabeti hizmetlerinde çalışmalarına Sancak Mekatib Meclisi müsaade verebilirdi (m. 38). Ayrıca Sancak Mekatib Meclisi, lüzum gördüğü takdirde istediği muallimi meclise davet edebilme yetkisine de sahipti (m. 139). Bunun yanında aynı nizamnameye göre meclis üyesi, livadaki tüm umumi ve hususi mektepleri ziyaret ve teftiş edebilirdi (m. 140).

LİVA MAARİF MECLİSLERİ

22 Rebiyülevvel 1299/1881 tarihli Girid Cezıresi Ahali-i Müslimesine Mahsus Maarif Nizamnamesi'[582]yle, ilk olarak Hanya, Resmo, Kandiye, Laşit ve İsfakiye livalarında birer Maarif Meclisi teşkil edilmişti (m. 9). Aynı nizamnameyle belirtilmiştir ki, Liva Maarif Meclisleri'nin mercii merkez Vilayet Maarif Meclisi'dir ve her livanın tahsisatı o livaya ait olup bir liva diğer livanın tahsisatına müdahale edemezdi (m. 10)(19 Safer 1313/29 Temmuz 1311/1895 tarihli Girit Vilayeti Maarif Nizamnamesinin Tadilatını Havi 4 Zilhicce 1312 ve 17 Mayıs 1311 Tarihinde Tadilen Kaleme Alınan Mevadd-ı Nizamiye'[583]nin 3ncü maddesi).

Bununla beraber yine aynı nizamnameye göre, Liva Maarif Meclisleri, merkez Vilayet Maarif Meclisi vasıtasıyla Maarif Nezareti ile haberleşebilecekleri gibi doğrudan doğruya da haberleşebilirlerdi (m. 11). Bu meclisler bir başkan ve sekiz üyeden oluşup (19 Safer 1313/29 Temmuz 1311/1895 tarihli Girit Vilayeti Maarif Nizamnamesinin Tadilatını Havi 4 Zilhicce 1312 ve 17 Mayıs 1311

---

582 Düstur, 1nci tertib, 3ncü cildin zeyli, s. 170-182

583 Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s. 13-16

Tarihinde Tadilen Kaleme Alınan Mevadd-ı Nizamiye'[584]nin 5nci maddesi) başkanın memuriyet süresi iki, üyelerinin ki ise birer seneydi ve bunların tekrardan seçilme imkanları vardı (m. 17). Başkan 35, üyeler 30 yaşını doldurmuş, okuryazar ve namuslu kişilerden olmalıydılar (m. 19). Başkan ve üyeler her livanın içerdiği kazaların İslam İhtiyar Meclisleri tarafından gönderilen 2den 4 kişiye kadar vekiller ile liva merkez muhtarları tarafından (Liva Maarif Meclislerinin başkanı, üyeleri ve bir mülazım üyesi Meclis-i Umuminin toplantı zamanında Müslim üyelerin hususi meclisleri tarafından ittifak veya oy çokluğu ile 13 Rebiyülahır 1300/ 9 Şubat 1288) (m. 20)(8 Cemaziyelevvel 1301/23 Şubat 1299 tarihli Üç Sene Geçmedikçe Tadili Caiz Olmamak Şartıyla Girid Maarif Nizamnamesi'nin 20 ve 21 ve 22nci Madde-i Muaddelerinin Makamına Kaim Olmak Üzere Bi't-tadil Kaleme Alınan Madde-yi Nizamiye'[585]ye göre ise başkan ile üyeler ve bir mülazım üyesi her Liva Meclis-i Umumi'nin İslam üyeleriyle o livanın havi olduğu kaza ve şehir muhtarları marifetiyle seçilecek ikişer vekiller tarafından her sene nisan ayında, Evkaf ve Eytam Meclisinin nezareti altında) seçilirlerdi.

Liva Maarif Meclisleri'nin Görevleri

22 Rebiyülevvel 1299/1881 tarihli Girid Cezıresi Ahali-i Müslimesine Mahsus Maarif Nizamnamesi'[586]ne göre, Liva Maarif Meclisleri'nin görevleri, maarif işlerini görmek (m. 13), maarife aid olan tahsisatı tahsil (m. 6), maarif meclisleri ve şubelerinin bulunduğu yerlerde mevcut mekteplerin durumuna nezaret etmek, noksanları tesbit edip mercilerine bildirmek, kendisine ait olan tahsisatı tahsil etmek için birer müdür tayin etmek (m. 12), tahsil edilen meblağlara karşılık olarak makbuz vermek (m. 14), mektep müdürü ve kapıcılarını tayin (m. 15), kabahatleri halinde bunları azl

---

584 Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s. 13-16

585 Düstur, 1nci tertib, 4ncü cildin zeyli, s. 298-299

586 Düstur, 1nci tertib, 3ncü cildin zeyli, s. 170-182

etmek (m. 16), her sene, eski Liva Maarif Meclisi Heyeti'nin muhasebe kayıtlarını incelemek (m. 26), haftada 1 veya 2 defa toplanmak (m. 27), mevcud mekteblerin idaresine ve gereken yerlerde mekteb tesisine ve yeni usul üzerine tahsil edilmesi için gerekenleri yapmaya, maarif varidatının tahsil edilmesine ve bunun suiistimal edilmemesine ve mecburi tahsilin ilerletilmesine (m. 28), şehirlerde ibtidai mekteblerin bir dairede birleştirilmesine çalışmak (m. 29), sahih olmayan vakıfların mekteblerden yeni usule uymayan ve lüzumsuz görülenlerini lağv etmek (m. 30), velileri olmayan ve serseri gezen çocukları mektebe kaydettirmek ve bunlardan kabiliyetsiz olanlarını ıslahaneye göndermek veya sanata koymak (m. 31), tüm mektepler için gereken kitap ve diğer araç ve gereçlerin tedarik etmek ve bunların muhafazasına çalışmak (m. 32)(19 Safer 1313/29 Temmuz 1311/1895 tarihli Girit Vilayeti Maarif Nizamnamesinin Tadilatını Havi 4 Zilhicce 1312 ve 17 Mayıs 1311 Tarihinde Tadilen Kaleme Alınan Mevadd-ı Nizamiye'[587]nin 11nci maddesi), tahsillerine, geçim problemleri engel olan talebelere iş vermek (m. 43), muallimleri seçmek ve Maarif Nezareti'nin tasdikine sunmak (m. 50), mekteb-i sultani imtihanlarına gözetmenlik yapmak (m. 76), imtihan komisyonlarını oluşturmak (m. 77), hariçte mektep kuracaklara ruhsat vermek (m. 82), bu mektebin muallimlerini imtihana tabi tutmak, başarılı olamayanlara mekteb kurmak için ruhsat vermemek (m. 83), özel mektepler sürekli nezareti altında bulundurmak, muallim ve müdürlerin hareketlerinin, kararlarına uygun hareket etmeye mecbur etmek (m. 84), bu mekteplerin tedris usulleri ve kitaplarını tayin etmek ve sınırlandırmak (m. 85), müdür ve muallimlerden kanunda belirtilen maddelere birçok ihtarlara rağmen uymayanları tedristen menetmek (m. 86), çocuğunu mecbur olan ibtidai tahsile zamanında göndermeyen velileri ihtar etmek ve eğer ihtara yine de uyulmazsa para cezasına hükmetmek (m. 87), 19 Safer 1313/29 Temmuz 1311/1895 tarihli Girit Vilayeti Maarif Nizamnamesinin Tadilatını Havi 4 Zilhicce 1312 ve 17 Mayıs 1311 Tarihinde Tadilen Kaleme

---

[587] Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s. 13-16

Alınan Mevadd-ı Nizamiye'[588]ye göre her senenin bütçesini tanzim etmek (m. 3), muallim maaşlarını tahsis etmek ve vermek (m. 10), 24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[589]ye göre de Maarif-i İbtidaiye Müfettişi ve Mekteb Encümenleri'nin toplantısından çıkan kararları yeniden görüşmek (m. 34), Fahri Maarif Vekilleri'nin teftiş hizmetlerini, hangi mektebleri teftiş edeceklerini tayin etmek (m. 43), bunlardan her birinin teftişlere yönelik olan raporlarını kabul etmek ve onlarla haberleşmek (m. 45), her nahiye, karye ve mahallede tesisi gereken umumi ibtidai mekteplerin adet, mevki, derece ve keyfiyet ve muallimlerinin miktarının Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisleri'nce tayin edilebilmesi için onlara görüşmekti (m. 57).

Liva Maarif Meclisleri'nin Yetkileri

22 Rebiyülevvel 1299/1881 tarihli Girid Cezıresi Ahali-i Müslimesine Mahsus Maarif Nizamnamesi'[590]ne göre, Liva Maarif Meclisleri, talebeleri zaruret halinde şehadetname ve rüus ücretinden muaf tutabilirlerdi (m. 80). Ayrıca 19 Safer 1313/29 Temmuz 1311/1895 tarihli Girit Vilayeti Maarif Nizamnamesinin Tadilatını Havi 4 Zilhicce 1312 ve 17 Mayıs 1311 Tarihinde Tadilen Kaleme Alınan Mevadd-ı Nizamiye'[591]ye göre de karye mekteblerinin ahali tarafından tedrisi için gerekli ücretin verilmemesi durumunda kapatılmasına Liva Maarif Meclisi karar verebilirdi (m. 9). 24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[592]ye göreyse Liva Maarif Meclisi, mekteb yapılmak istenen binanın yapılmasına bir takım sebeplerden

---

588 Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s. 13-16

589 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

590 Düstur, 1nci tertib, 3ncü cildin zeyli, s. 170-182

591 Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s. 13-16

592 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

dolayı kaymakam veya nahiye müdürünün muhalefetini reddedebilirdi (bu durumda Vilayet Maarif Meclisi'nin kararı geçerli olurdu) (m. 38).

LİVA MAARİF MÜDÜRLERİ

Liva Maarif Müdürleri, Vilayet Maarif Müdürleri'nin Livalarda ki temsilcileriydiler. Yani, bunların yetkilerinden ve görevlerinden livaya düşenleri üzerinde aynı yetki ve yükümlülüklerle donatılmışlardı.

Liva Maarif Müdürleri'nin Yetkileri

Liva Maarif Müdürleri'nin görevleri, 19 Safer 1313/29 Temmuz 1311/1895 tarihli Girit Vilayeti Maarif Nizamnamesinin Tadilatını Havi 4 Zilhicce 1312 ve 17 Mayıs 1311 Tarihinde Tadilen Kaleme Alınan Mevadd-ı Nizamiye[593]nin 11nci maddesine göre mektebleri teftiş ve göreceği eksiklikleri maarif meclislerine ihtar etmek, tedrisatın ders cedveline uygun olarak icrasına, mekteblerin intizamına dikkat, 22 Şevval 1333/20 Ağustos 1331/2 Eylül 1915 tarihli Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi[594]nin 10ncu maddesine göre de mekatib-i hususiyeyi teftiş ve nezaretine etmekti.

LİVA MAARİF KOMİSYONU

8 Receb 1314/1 Kanunuevvel 1312/1896 tarihinde yayımlanan Vilayat-ı Şahane Maarif Müdürleri'nin Vezaifini

---

593 Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s.13-16

594 Takvim-i Vekayi no: 2302

Mübeyyin Talimat'[595]a göre, Liva Maarif Komisyonları'nın başkan ve üyeleri mahalleri meclis idareleri tarafından seçilir ve Maarif Müdürleri'nin tasdiki üzerine vali tarafından tayin olunurlardı (m. 10). Mekatib-i İdadi müdürleri ve muallimleriden birisi de bu komisyona üye olurdu (m. 15). Ayrıca komisyonun hesab işlemlerinin yapılabilmesi için Maarif Müdürleri'nin görüşüyle Maarif Nezareti'nin izni üzerine bir miktar maaşla bir katib de istihdam edilebilirdi (m. 16).

Liva Maarif Komisyonu'nun Görevleri

8 Receb 1314/1 Kanunuevvel 1312/1896 tarihinde yayımlanan Vilayat-ı Şahane Maarif Müdürlerinin Vezaifini Mübeyyin Talimat'[596]a göre, Liva Maarif Komisyonları'nın görevi, Vilayet Maarif Meclisleri'ne aid olan vazifeleri icraya özen göstermek (m. 13), 6 ayda bir defa gerek vakıf, avarız ve diğer gelirlerden ve talebe velilerinden alınan tedris ücretinden vuku bulan hasılat ile bunların harcama yollarını içeren bir cedveli ve her sene sonunda umumi bir cedveli Maarif Müdürleri'ne göndermekti (m. 14).

LİVA MAARİF ENCÜMENİ

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[597]nin 57nci maddesine göre, Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisleri, Liva Maarif Encümeni'nin görüşü üzerine Maarif Nazırı'nın kabulüne bağlı olarak her nahiye, karye ve mahallede tesisi gereken umumi ibtidai mekteplerin adedini,

---

595 Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s. 118-129

596 Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s. 118-129

597 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

mevkilerini, derece ve keyfiyetini ve muallimlerin miktarını tayin ederdi.

LİVA MAARİF-İ İBTİDAİYE MECLİSLERİ

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'598ye göre, Liva Maarif-i İbtidaiye Meclisleri, mutasarrıfın başkanlığı altında toplanır ve Liva İdare Meclisi'nce seçilen iki üye ile iki rüşdiye ve iki ibtidaiye muallimlerinden oluşurdu. Ayrıca yine aynı nizamnameye göre, Liva Maarif Müfettişleri ile Kaza Fahri Maarif Vekilleri de bu meclisin doğal üyesiydiler (m. 63). Liva Maarif-i İbtidaiye Meclisleri, senede 2 defa 1er ay müddetle toplanır ve gerekli görüldüğü takdirde valinin uygun bulması ile bu toplantı müddeti uzatılabilirdi (m. 64).

Liva Maarif-i İbtidaiye Meclisleri'nin Görevleri

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'599ye göre, Liva Maarif-i İbtidaiye Meclisleri'nin görevi, maarif-i ibtidaiye gelirinin harcanmasına nezaret etmek, Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisleri'ne ait olan vazifeleri birinci derecede görerek kararını Vilayet Maarif Meclisi'nin tasdikine sunmaktı (m. 65).

---

598 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

599 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

LİVA MEKATİB-İ İBTİDAİYE MECLİSİ

Liva Mekatib-i İbtidaiye Meclisi, Vilayet Mekatib-i İbtidaiye Meclisi'nin livaya düşen yetki ve görevleriyle donatılmış ve yükümlüydü.

Liva Mekatib-i İbtidaiye Meclisi'nin Görevleri

Bunun yanında 5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[600]nın 22nci maddesine göre de Liva Mekatib-i İbtidaiye Meclisleri o sene, bu kanunun nerelerde uygulanamayacağını Maarif Nezareti'ne bildirmekle mükelleftiler.

Liva Mekatib-i İbtidaiyesi Meclisi'nin Yetkileri

20 Rebiyülahir 1298/25 Mart 1297/1881 tarihli Rumeli-i Şarki Vilayeti'nin Mebadi-i Tedris Hakkında Kanun'[601]nun 23ncü maddesine göre, Liva Mekatib-i İbtidaiyesi Meclisi, mekatib-i ibtidaiyenin açılış ve kapanışını tayin ederdi.

LİVA İDARE MECLİSİ

24 cemaziyelahır 1328/19 haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[602]nin 63ncü maddesine göre Liva İdare

---

600 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

601 Düstur, 1nci tertib, 2nci cildin zeyli, s. 71-95

602 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

Meclisi, Liva Maarif-i İbtidaiye Meclisleri'ne üye olmak üzere iki üye göndermek konusunda yetkiliydi.

EYTAM VE EVKAF DAİRESİ

22 Rebiyülevvel 1299/1881 tarihli Girid Cezîresi Ahali-i Müslimesine Mahsus Maarif Nizamnamesi'[603]ne göre Eytam ve Evkaf Dairesi, liva merkezlerinde bulunurdu. Eytam ve Evkaf Dairesi, maarif heyetlerinin seçimine, başkan ve üyeleri hazır bulunmak suretiyle nezaret eder (m. 22) ve her sene Kaza Maarif Meclisleri üyelerinin ve Liva Maarif Meclisleri üyelerini seçecek olan kaza vekillerinin seçim gününü ilan ederdi (m. 23). Ayrıca, Eytam ve Evkaf Dairesi, Liva Maarif Heyetleri seçildikten sonra ellerine bir seçim belgesi verir ve bu belge kayıd olunmak üzere Maarif Dairesine gönderilirdi. Sonra seçilecek başkan ve üyelerin seçim belgeleri mahalli hükümet tarafından tasdik edildikten sonra Eytam ve Evkaf Dairesi başkanı tarafından kendilerine tebliğ olunurdu (m. 24).

MUTASARRIF

Mutasarrıflar, sancaklarda valinin temsicisi idiler ve valinin yetki ve yükümlükleriyle donatılmışlardı. Bu açıdan da valinin maarife aid olan yekti ve görevleri sancaklarda mutasarrıf tarafından yerine getirilirdi.

Sancaklarda mutasarrıflar, Maarif Komisyonları'nın başkanı durumundaydılar. Nitekim 1869 Maarif Nizamnamesi hükmüne göre gerekli görülen her konuda muallimler müfettişlere, bunlar da mutasarrıflara müracaat edebileceklerdi.

---

603 Düstur, 1nci tertib, 3ncü cildin zeyli, s. 170-182

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[604]nin 63ncü maddesine göreyse, Mutasarrıf, Liva Maarif-i İbtidaiye Meclisleri'nin başkanıydı. 5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[605]na göre de mutasarrıf, kaza maarif encümenlerine livalarda başkanlık ederdi (m. 33).

Mutasarrıf'ın Yetki ve Görevleri

Mutassarıf'ın 7 Cemaziyelahir 1281/7 Kasım 1864 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi[606]'ne göre valilerin yapmakla mükellef oldukları vazifelerin liva idaresine düşen kısmında sorumluluğu, valinin sorumluluklarıyla aynıydı. Mutasarrıflar validen alacakları emir ve talimatı yerine getirecekleri gibi kanunların uygulanması ve memurların hareketlerini kontrol etmek de görevleri arasında yer alır. Yine aynı nizamnamenin 35nci maddesine göre de mutasarrıf, valinin görevlerinin livaya taalluk eden kısmında görevli ve sorumlu tutulmuştu. Mutasarrıfın görevleri arasında ayrıca yine aynı maddeye göre umumi nizamlar ile liva idaresine aid olan işlerin vilayetten alacağı izinden ve liva idare meclisinin kararından sonra uygulanmasına müsaade etmek de vardır. Madde 36'ya göre ise, mutasarrıflar validen alacakları emir ve talimatları yerine getirmek, kanunların işlemesine ve tüm liva memurlarının hareketlerine dikkat ederek kanunlara aykırı harekette bulunan olduğu zaman hareketin derecesi ve ıslah yöntemi hakkında valiye görüş beyan etmek, umur-ı nafia ve vilayet

---

604 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

605 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

606 Düstur, 1nci tertib, 1nci cilt, s. 625. Bu nizamname için Ortaylı, "Aydın-despot bir yönetim ve hukuk anlayışına sahip olan Ahmed Cevdet Paşa, Fuad Paşa ve liberal fikirli Mithad Paşa vilayet idaresinin yeni statüsünü hazırladılar" demektedir. İlber Ortaylı, a.g.e., s. 555

işlerinden livaya düşen yönler hakkında inceleme ve denetleme yaparak durumu valiliğe tebliğ ederlerdi. Madde 90'a göre, Meclis-i İdare-i Vilayet'ten livaya gönderilen tekliflerin kazalara taksim ve tahsiline aid işlerin görüşülmesi ve bu işlere dair kazalardan gelen evrakın incelenmesi de mutasarrıfın görevleri arasında sayılmıştı. 11 Receb 1327/16 Temmuz 1325/29 Temmuz 1909 tarihli Matbuat Kanunu'[607]nun 3ncü maddesine göre de, gazete veya günlük mecmua neşretmek isteyen kimse taşrada mutasarrıfa bir beyanname vermek zorundaydı. Yine mutasarrıfın bir başka yetkisi de 22 Şevval 1333/20 Ağustos 1331/2 Eylül 1915 tarihli Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi'[608]nde gösterildiği şekilde, Osmanlı tebasından olanlardan mekatib-i hususiye tesisi kurmak isteyenlerin müracaatları üzerine ruhsat vermekti (m. 11). Bunun için mektebi tesis edenler, mektebi kendilerinin idare edib etmeyeceklerini ve eğer etmeyeceklerse tayin edecekleri müdürü ve mektebi hangi binada kuracaklarını içeren bir beyannameyi müstakil olan mutasarrıfa vererek tedrisat için izin istemek zorundaydılar (m. 12). Ayrıca mektebde yapılacak hertürlü değişiklik ruhsatnamede belirtilebilmesi için durumun müstakil mutasarrıflığa müracaatla bildirilmesi lazımdı (m. 20). Yeniden hususi bir mekteb inşası veya mevcud mektebin genişletilmesi için de müstakil mutasarrıfa müracaat gerekiyordu (m. 22). Müstakil Mutasarrıf, bir mektebde kanunlara aykırı hareket tesbit ederse kapatılmasına Maarif Müdürünün görüşüyle karar verebilirdi (m. 41).

Mutasarrıfların teşkilatla ilgili yetkileri ve görevleri ise şöyleydi; 1912'de teşkil edilen Maarif Encümenleri'nden mahallelerdeki encümenlere üye seçiminde imam ve muhtar-ı evvellerle mahalle ahalisinin muteberlilerinden uygun kimseler belediye dairesinde toplanırlar, şube için belirli sınırın iki misli olmak üzere haysiyet ve hamiyet sahiplerinden üyeliğe uygun görecekleri kimseleri seçerler ve bir defterini yapıp mutasarrıflığa verirlerdi. Mutasarrıflar da bunlardan uygun gördükleri 6 kişiyi

---

607 Düstur, 2nci tertib, 1nci cilt, s. 395-399

608 Takvim-i Vekayi no: 2302

encümene tayin ederlerdi. 5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[609]na göre de mutasarrıf, cezaların değiştirilmesi veya azil cezalarını vilayet maarif müdürünün teklifi üzerine vilayet tedrisat-ı ibtidaiye meclisinin görüşünü alarak icra ederdi (m. 54).

KAZA İDARE MECLİSİ

1864 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi'nin 92nci maddesine göre, Liva İdare Meclisi kararı ile tarh olunan tekliflerin mahalle ve karyelere taksimi ve aldığı kararlarını Kaza İdare Meclisi, düzenlediği bir mazbata ile kaymakama tebliğ ederdi.

KAZA MAARİF MECLİSLERİ

22 Rebiyülevvel 1299/1881 tarihli Girid Cezîresi Ahali-i Müslimesine Mahsus Maarif Nizamnamesi'[610]ne göre, Kaza Maarif Meclisleri, bir başkan ve sekiz üyeden oluşuyordu. Yine aynı nizamnameye göre, Meclis başkanının memuriyet süresi iki yıl olup ve üyelerin birer seneydi. Ayrıca başkan ve üyeler tekrar seçilebilirlerdi (m. 17). Başkanın 35, üyelerin de 30 yaşını doldurmuş, okuryazar ve namuslu kişilerden olması gerekiyordu (m. 19).

Devlet bu meclisler vasıtasıyla halkın maarif yatırımlarına yardımcı olmasını sağlamaya ve maarife olan ilgisini artırmaya çalışmıştı. Nitekim, devletin bu tutumu pek çok bölgede olumlu sonuçlar vermişti. Mesela, Gemlik kazasında kaymakamın başkanlık

---

609 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s.804-823

610 Düstur, 1nci tertib, 3ncü cildin zeyli, s. 170-182

ettiği Meclis-i Maarif mahalli imkanlarla 3'ü kız 3'ü erkek olmak üzere usul-i cedid ile eğitim ve öğretim yapan altı ibtidai okul açılmıştı.[611] Böyle iyi sonuçlar alındığı görülünce meclislerin kurulması Nezaret tarafından daha bir fazla teşvik edilmeye başlanmıştı. Özellikle Anadolu'nun büyük vilayetlerinde kazalara kadar Meclis-i Maarif yayılmıştı. Buna örnek olarak Kastamonu vilayetinin 1892 yılındaki durumu verilebilir: Kastamonu, İnebolu, Safranbolu, Taşköprü, Tosya, Araç, Daday, Cide, Çankırı, Çerkez, İskilip, Sinop, Gerze, Boyabat, Ayancık, Bolu, Bartın, Hamidiye, Düzce, Akçaşehir, Mudurnu, Göynük, Gerede ve Ereğli'de birer Kaza Maarif Meclisi bulunuyordu. 1310/1892 tarihinde alınan bir kararla da kazalardaki Meclis-i Maarif üyelerinin sayısı 3 olarak tesbit edilmişti.[612] 1909 yılına gelindiğinde ise artık kazaların çoğunda birer Meclis-i Maarif mevcuttu.

Kaza Maarif Meclisleri'nin Görevleri

22 Rebiyülevvel 1299/1881 tarihli Girid Cezîresi Ahali-i Müslimesine Mahsus Maarif Nizamnamesi'[613]ne göre, Kaza Maarif Meclisleri'nin görevleri, maarife aid olan tahsisatı tahsil etmek (m. 6), tüm mekteplere gereken kitap ve diğer gereçleri temin etmek, bunları korumak (m. 32), muallimleri seçip, Maarif Nezareti'nin tasdikine sunmak (m. 50), mekteb-i sultani imtihanlarını gözetim altında tutmak (m. 76), imtihan komisyonlarını oluşturmak (m. 77), özel mektepleri sürekli olarak nezaretleri altında tutmak (özel mekteb, muallim ve müdürleri bu meclislerin kararlarına uygun hareket etmeye mecburdular) (m. 84), bu mekteblerin tedris usulleri ve kitaplarını tayin etmek ve sınırlandırmak (m. 85), 19 Safer 1313/29 Temmuz 1311/1895 tarihli Girit Vilayeti Maarif Nizamnamesinin Tadilatını Havi 4 Zilhicce 1312 ve 17 Mayıs 1311

---

611 BOA, Ayniyat Defterleri, no: 1420

612 Mahmud Cevad, a.g.e., s. 338

613 Düstur, 1nci tertib, 3ncü cildin zeyli, s. 170-182

Tarihinde Tadilen Kaleme Alınan Mevadd-ı Nizamiye'[614]nin 11nci maddesine göre de tüm mekteblerin kitab, risale ve ilmi aletlerini tedarik etmek ve bunların iyi kullanılması ve muhafazasını sağlamaktı.

Meclis-i Maarifler'in uygulamada ise daha ziyade okullara arsa bulma, bina inşa ettirme, mali meseleleri halletme hususlarında

başarılı oldukları görülür. Bunun sebebi yukarıda açıklandığı üzere gayet açıktır. Çünkü kazanın ileri gelenleri bu mecliste yer alırlardı.

Kaza Maarif Meclisleri'nin Yetkileri

22 Rebiyülevvel 1299/1881 tarihli Girid Cezıresi Ahali-i Müslimesine Mahsus Maarif Nizamnamesi'[615]ne göre, Kaza Maarif Meclisleri, tahsillerine geçim problemleri mani olan, mahrec-i muallimin talebelerine iş (m. 43), talebelerin zaruret halinde şehadetname ve rüus ücretinden muaf tutulmalarına karar verebilirler (m. 80), özel mekteb, müdür ve muallimlerden kanunda belirtilen maddelere birçok ihtarlara rağmen uymayanları tedristen men edebilirler (m. 86), çocuğunu mecbur olan ibtidai tahsile zamanında göndermeyen velileri bir kez ihtar ettikten sonra hala kurala uymayanlar hakkında para cezasına hükmedebilirlerdi (m. 87). Ayrıca, 24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[616]nin 57nci maddesine göre de Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisleri, Kaza Maarif Meclisi'nin görüşünü alarak Maarif Nazırı'nın kabulüne bağlı olarak her nahiye, karye ve mahallede tesisi gereken umumi ibtidai mekteplerin adedini, mevkilerini, derece ve keyfiyetini ve muallimlerin miktarını tayin ederdi.

---

614 Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s. 13-16

615 Düstur, 1nci tertib, 3ncü cildin zeyli, s. 170-182

616 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

KAZA MAARİF ŞUBESİ

22 Rebiyülevvel 1299/1881 tarihli Girid Cezîresi Ahali-i Müslimesine Mahsus Maarif Nizamnamesi'[617]ne göre, her kazada bir maarif şubesi oluşturulmuştu (m. 9)(19 Safer 1313/29 Temmuz 1311/1895 tarihli Girit Vilayeti Maarif Nizamnamesinin Tadilatını Havi 4 Zilhicce 1312 ve 17 Mayıs 1311 Tarihinde Tadilen Kaleme Alınan Mevadd-ı Nizamiye'[618]sinin 6ncı maddesi). Bu şubelerin mercii, Liva Maarif Meclisleri'ydi (m. 10) (19 Safer 1313/29 Temmuz 1311/1895 tarihli Girit Vilayeti Maarif Nizamnamesinin Tadilatını Havi 4 Zilhicce 1312 ve 17 Mayıs 1311 Tarihinde Tadilen Kaleme Alınan Mevadd-ı Nizamiye'[619]sinin 3ncü maddesi). Kaza Maarif Şubeleri, 1 başkan ve 8 üyeden oluşur ve başkanın memuriyet süresi iki yıl olup, üyelerininki ise 1er seneydi. Ancak bunlar tekrar seçilebilirlerdi (m. 17). Ayrıca başkan 35, üyeler 30 yaşını doldurmuş, okuryazar ve namuslu kişilerden olmalıydılar (m. 19)(19 Safer 1313/29 Temmuz 1311/1895 tarihli Girit Vilayeti Maarif Nizamnamesinin Tadilatını Havi 4 Zilhicce 1312 ve 17 Mayıs 1311 Tarihinde Tadilen Kaleme Alınan Mevadd-ı Nizamiye'[620]sinin 4ncü maddesi). Başkan ve üyeler, o kazanın İhtiyar Meclisi üyeleri tarafından seçilirlerdi (Kaza Maarif Şubeleri'nin reis ve azası ve bir mülazım üyesi Meclis-i Umumi'nin toplantı zamanında Müslim üyelerin hususi meclisleri tarafından ittifak veya oy çokluğu ile seçilirlerdi. 13 Rebiyülahır 1300/ 9 Şubat 1288) (m. 21). Ancak, 8 Cemaziyelevvel 1301/23 Şubat 1299 tarihli Üç Sene Geçmedikçe Tadili Caiz Olmamak Şartıyla Girid Maarif Nizamnamesi'nin 20 ve 21 ve 22nci Madde-i Muaddelerinin Makamına Kaim Olmak Üzere

---

617 Düstur, 1nci tertib, 3ncü cildin zeyli, s. 170-182

618 Düstur, 1nci tertib, 7ncü cilt, s. 13-16

619 Düstur, 1nci tertib, 7ncü cilt, s. 13-16

620 Düstur, 1nci tertib, 7ncü cilt, s. 13-16

Bi't-Tadil Kaleme Alınan Madde-yi Nizamiye'[621]ye göre, yine yukarıda belirtildiği üzere, başkan ve üyeler, o kazanın İhtiyar Meclisi üyeleri tarafından seçilir hükmü değiştirilerek, başkan ile üyeler ve bir mülazım üyesinin seçimi her sene nisan ayında ya Evkaf ve Eytam Meclisi tarafınca doğrudan doğruya veya bu meclisce tayin olunacak memurun yanında, Kaymakam ve bütün Kaza Muhtarlarınca yapılır hükmü konulmuş ve seçim sistemi böylelikle değiştirilmişti.

Kaza Maarif Şubesi'nin Görevleri

22 Rebiyülevvel 1299/1881 tarihli Girid Cezıresi Ahali-i Müslimesine Mahsus Maarif Nizamnamesi'[622]ne göre, Kaza Maarif Şubesi'nin görevleri, maarife aid olan tahsisatı tahsil etmek (m. 6), tahsil ettiği meblağlara karşılık olarak makbuz vermek (m. 14), tüm mektepler için gereken kitap ve diğer aletleri tedarik ve muhafaza etmek (m. 32)(19 Safer 1313/29 Temmuz 1311/1895 tarihli Girit Vilayeti Maarif Nizamnamesinin Tadilatını Havi 4 Zilhicce 1312 ve 17 Mayıs 1311 Tarihinde Tadilen Kaleme Alınan Mevadd-ı Nizamiye'[623]sinin 11nci maddesi), her sene muhasebe ve istatistik cetvellerini bağlı oldukları Liva Maarif Meclisleri'ne vermek (m. 91), ayrıca,19 Safer 1313/29 Temmuz 1311/1895 tarihli Girit Vilayeti Maarif Nizamnamesinin Tadilatını Havi 4 Zilhicce 1312 ve 17 Mayıs 1311 Tarihinde Tadilen Kaleme Alınan Mevadd-ı Nizamiye'[624]nin 12nci maddesine göre, karye ahalisinden tahsil müddetini geçirerek mektebe devam edemeyenler için mahalli maarif meclisleri tarafından verilecek talimat gereğince bunlara ders-i amm tarafından okutturulacak dersin vaktini tayin etmekti.

---

621 Düstur, 1nci tertib, 4nci cildin zeyli, s. 298-299

622 Düstur, 1nci tertib, 3ncü cildin zeyli, s. 170-182

623 Düstur, 1nci tertib, 7ncü cilt, s. 13-16

624 Düstur, 1nci tertib, 7ncü cilt, s. 13-16

Kaza Maarif Şubesi'nin Yetkileri

22 Rebiyülevvel 1299/1881 tarihli Girid Cezıresi Ahali-i Müslimesine Mahsus Maarif Nizamnamesi'[625]ne göre, Kaza Maarif Şubesi, çocuğunu mecbur olan ibtidai tahsile zamanında göndermeyen velileri ihtar edebilirdi (m. 87).

Kaza Şube Reisi

Kaza Şube Reisi'nin görevleri, 19 Safer 1313/29 Temmuz 1311/1895 tarihli 19 Safer 1313/29 Temmuz 1311/1895 tarihli Girit Vilayeti Maarif Nizamnamesinin Tadilatını Havi 4 Zilhicce 1312 ve 17 Mayıs 1311 Tarihinde Tadilen Kaleme Alınan Mevadd-ı Nizamiye'[626]nin 11nci maddesine göre, mektebleri teftiş, göreceği eksiklikleri maarif meclislerine ihtar, tedrisatın ders cedveline uygun olarak icrasına ve mekteblerin intizamına dikkat etmekti.

KAZA MAARİF KOMİSYONU

8 Receb 1314/1 Kanunuevvel 1312/1896 tarihli Vilayat-ı Şahane Maarif Müdürleri'nin Vezaifini Mübeyyin Talimat'[627]a göre Kaza Maarif Komisyonları'nın başkan ve üyeleri mahalli meclis idareleri tarafından seçilir ve Maarif Müdürleri'nin tasdiki üzerine vali tarafından tayin olunurlardı (m. 10). Rüşdiye muallim-i evvelleri de Kaza Maarif Komisyonu'nun doğal üyesindendiler (m. 15). Ayrıca, komisyonunun hesab işlemlerinin yapılabilmesi için Maarif Müdürleri'nin görüşüyle ve Maarif Nezareti'nin izni üzerine

---

625 Düstur, 1nci tertib, 3ncü cildin zeyli, s. 170-182

626 Düstur, 1nci tertib, 7ncü cilt, s. 13-16

627 Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s. 118-129

bir miktar maaşla tayin edilmiş ve mükellef bir katib istihdam edilirdi (m. 16).

5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[628]yla da Kaza Maarif Komisyonları ilga ediliyor ve cemaat-i islamiyenin maarife aid olarak idare ettikleri mekteb gelirleri Kaza Maarif Encümenleri'ne devir ediliyordu (m. 96).

Kaza Maarif Komisyonu'nun Görevleri

8 Receb 1314/1 Kanunuevvel 1312/1896 tarihli Vilayat-ı Şahane Maarif Müdürlerinin Vezaifini Mübeyyin Talimat'[629]a göre Kaza Maarif Komisyonları'nın görevleri, Vilayet Maarif Meclisleri'ne aid vazifeleri icraya özen göstermek (m. 13), 6 ayda bir defa gerek vakıf, avarız ve diğer gelirlerden, talebe velilerinden alınan tedris ücretinden vuku bulan hasılat ile bunların harcama yollarını içeren bir cedvel, ayrıca her sene sonunda umumi bir cedvel düzenleyip Maarif Müdürlerine göndermekti[630] (m. 14),

KAZA MAARİF ENCÜMENİ

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[631]ye göre, Kaza Maarif Encümenleri'nin toplantılarında Maarif-i İbtidaiye Müfettişleri de bulunur ve oyu olmayarak sadece görüşmelere katılırdı (m. 29). Bu bakımdan Kaza

---

628 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

629 Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s. 118-129

630 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1316/1898-1899), s. 136-146

631 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

Maarif Encümeni'nde kaymakam ve nahiye müdürü gereken görüşü öncelikle teklif ederdi.

Yine aynı nizamnameye göre, Kaza Maarif Encümeni, ibtidai mekteblerin tabiplerini tayin ederdi (m. 37). Kaza Maarif Encümenleri'nin doğal başkanı kaymakam veya nahiye müdürü olarak gösterilmişti (m. 39). Ayrıca, Fahri Maarif Vekilleri de Kaza Maarif Encümeni'nin doğal üyesiydiler (m. 46). Kaza Maarif Encümenleri en az 3 ayda 1 kere toplanırlardı. Encümenler kaymakam veya nahiye müdürüyle ittifak halinde mecburi tahsile tabi olan tüm çocukların bir defterini düzenlerlerdi (m. 39). Kaza Maarif Encümenleri, mekteb tesis etmek veya mevcud bir mektebi kaldırmak ve kaza mekteblerinde memuriyet ihdas veya ilga etmek hususlarındaki Fahri Maarif Vekillerinin tekliflerini kabul etmediği durumunda, vali, Fahri Maarif Vekilleri'nin görüşünü alarak durumu Vilayet Maarif Meclisi'nin görüşüne sunardı (m.44). Ayrıca, Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisleri, Kaza Maarif Encümeni'nin görüşünü alarak Maarif Nazırı'nın kabulüne bağlı olarak her nahiye, karye ve mahallede tesisi gereken umumi ibtidai mekteplerin adedini, mevkilerini, derece ve keyfiyetini ve muallimlerin miktarını tayin eder (m. 57) ve Kaza Maarif Encümeni'nin teklifi üzerine görüşerek kararlar verirdi (m. 59).

Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında, 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 tarihli Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[632]nin 2nci maddesine göre de Maarif Nezareti, idare ve teftiş hizmetlerini Kaza Maarif Encümenleri eliyle dolaylı olarak icra etmekteydi.

Yukarıda da belirtildiği üzere, 5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[633]na göre de Kaza Maarif Encümenleri kaymakamın, livalarda ise mutasarrıfın başkanlığında toplanırlardı. Kaza Maarif Encümeni, idare meclisi ve

---

632 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

633 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

belediye tarafından atanan 6 üye ile belediye tabibi, mekatib-i ibtidaiyye müfettişinden oluşurdu. Meclis, ilk toplantısında içlerinden birini ikinci başkan seçerdi. (m. 33). Ayrıca, Encümende bir katip, bir sandık emini de bulunurdu. Encümen üyesinin çalışma müddeti ise 4 yıl olarak belirlenmişti. Ayrıca üyeliğin tekrarlanabileceği prensibi de kabul edilmişti (m. 34).

Aynı nizamnameye göre, bir memuriyeti bulunmayan üye birbirini takip eden 3 toplantıda encümen toplantısında bulunmazsa istifa etmiş sayılırdı (m. 38). Kaza Maarif Encümenleri bu sefer enaz haftada 1 kere toplanır hale getirilmişlerdi. Ayrıca encümenin görüşleri ve kararları çoğunluk olmadan geçersiz sayılırdı (m. 35). Encümen toplantısında iki kere çoğunluk sağlanamazsa da kaymakamın veya maarif-i ibtidaiye müfettişinin hazır bulunmasıyla görüşmeler icra edilir ve karar alınabilirdi (m. 36). Bir toplantıda Kaza Maarif Encümeni'nin görüş ve kararlarının bir sureti Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişine bildirilirdi (m. 37).

Daha önce de belirtildiği üzere, Kaza Maarif Komisyonları, ilga edildiği için böylelikle, cemaat-i İslamiyenin maarife aid olarak idare ettikleri mekteb gelirleri Kaza Maarif Encümenleri'ne devir ediliyordu (m. 96). Kaza Maarif Encümeni'nin göstereceği lüzum ve Vilayet Tedrisatı İbtidaiye Meclisi'nin kararı ve vilayetin tasvibi üzerine her karye ve mahallenin bir ibtidai mektebi olması yerine komşu birkaç karye veya mahalle birleşerek ortaklaşa bir ibtidai mekteb tesis edebilirler ve bu konuda köylüler ile encümen arasında ihtilaf vukuunda Vilayet Tedrisatı İbtidaiye Meclisi'nin kararı icra olunurdu (m. 8). Ayrıca, Vilayet Tedrisatı İbtidaiye Meclisi, Kaza Maarif Encümenleri'nin raporları ve teklifleri üzerine müzakereler icra ve verilecek mükafata dair görüş beyan ederdi (m. 30). Kaza Maarif Encümeni, mekatib-i ibtidaiye-i umumiyye müdür, muallim ve muavinleri hakkında tekdir ve maaş kesme cezasına da karar verebilirdi (m. 53).

Bunun yanında, Kaza Maarif Encümeni, hizmetleri 30 seneye ulaşan memur ve muallimleri talep ettikleri durumda emekliliğe

sevkedebilirdi (m. 60). Kaza Maarif Encümeni, her çocuk için mecburi olan 9 senelik öğrenim süresini kız ve erkeklerin karışık olduğu mekteplerde kızlar için, 4 seneye düşürülebilir. Kızlar ve erkeklerin mektepleri ayrı olduğu durumlarda ise bu kısaltmayı ancak 1 sene yapabilirdi (m. 77). Mekteb muallim ve muallimesi talebeler için bir devam defteri tutararak bunu muhtara veya Maarif-i İbtidaiye Müfettişi'ne gönderirlerdi. Buralarca imza edildikten sonra defter, Kaza Maarif Encümeni'ne iletilirdi. Kaza Maarif Encümeni de bu vazifeyi yapmayan muallimi bir defa uyardıktan sonra yine bir fayda elde edemezse, onu para cezasına çarptırabilirdi (m. 80). Kaza Maarif Encümeni, kanunda belirtilen süreden fazla devamsızlığı olan çocuğun mazeretinin geçerli olup olmadığına kanunda sayılan mazeretlere ve kendi görüşüne dikkat ederek karar verirdi. Eğer mazareti geçerli saymazsa veliye ihtar cezası verebilirdi (m. 81). Daha sonra, iki kez ihtar cezası verdiği veliyi, mahallin en büyük mülkiye memuruna şikayet ederdi (m. 83).

Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında, 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihli Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[634]nin 2nci maddesine göre de Maarif Nezareti, idare ve teftiş hizmetlerini Kaza Maarif Encümenleri eliyle dolaylı olarak icra eder denmekteydi.

FAHRİ MAARİF VEKİLLERİ

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[635]ye göre, her kazada Liva Maarif Meclisi'nce Fahri Maarif Vekilleri tayin edilir ve vazife müddetleri 2 veya 3 sene devam ederdi. Bu süre içinde azledilebilirler ve sonradan

---

634 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

635 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

tekrar seçilebilirlerdi (m. 41). Fahri Maarif Vekilleri bulunduğu kazanın Kaza Maarif Encümeni ve Mekteb Encümenleri'nin ve Liva Maarif-i İbtidaiye Meclisleri'nin doğal üyesi sayılırlardı (m. 46, 49, 63).

Fahri Maarif Vekilleri'nin Görevleri

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[636]ye göre, Fahri Maarif Vekilleri'nin görevleri, kaza dahilinde bulunan ibtidai mektebleri teftiş etmek, ancak bu teftiş yalnız mekteb binalarının haline, mekteb esasına, sınıfların maddi durumlarına, hıfzıssıhaya ve şakirdanın tavır ve kıyafetlerine aiddi. Yoksa tedrisi, okunan kitabları ve takib olunan programları teftiş edemezlerdi. Fakat talebenin ders defterlerini muayene edebilirlerdi. Özellikle aylık vazife defterlerin tamam edilib edilmediğini araştırabilirlerdi (m. 42). Diğer görevleri arasında da mekteblerle ilgili gözlemlerini ve topladıkları bilgileri Liva Maarif Müfettişine bildirmek (m. 43), vali mekteb tesis edilmesi, mevcud bir mektebin kaldırılması ve kaza mekteblerinde memuriyet ihdas veya ilga edilmesi hususlarında Maarif Encümenleri'nin verdikleri teklifleri kabul etmediği durumunda, isteği üzerine valiye görüş bildirmek (m. 44), Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisleri'ne teklif götürmekten ibaretti (m. 59).

Fahri Maarif Vekilleri'nin Yetkileri

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[637]ye göre, Fahri Maarif Vekilleri'nin teftiş hizmetleri, hangi mektebleri teftiş edecekleri Liva Maarif Meclisi'nce tayin edilmiş olup buna göre fahri maarif vekilleri bir

---

636 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

637 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

kazanın ya tüm mekteblerini veya belirli birkaç mektebini teftiş edebilirler, genel ibtidai mekteb ittihaz olunmak üzere her karye veya mahallenin tedarikine mecbur olduğu bina veya hanenin mekteb olmağa elverişli olup olmadığı, karyeler ve nahiyelerde teşkili lazım olan mekteblerin adedi, küçük köy mektebi tesisine lüzum olup olmadığı, muallim muavinliği ihdası hakkında müracaat üzerine görüş bildirebilir (m. 43) ve teftişlere yönelik olarak hazırladıkları raporlarını takdim edeceği Liva Maarif Meclisi ile haberleşebileceği gibi İbtidai maarifin hal ve ihtiyacına dair bulunduğu kaza mülki hükümetiyle de haberleşebilirlerdi (m. 45).

KAYMAKAM

Kazalarda kaymakamlar Maarif Komisyonları'nın başkanı durumundaydılar. Prusya'da da aynı şekilde kazalarda kaymakam "*landrat*" ve kaza maarif memuru "*schulrat*" hükümet namına maarif işlerini güderlerdi.[638] 5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[639] na göreyse, kaymakam, kaza maarif encümenlerinin başkanı olarak sayılmıştı (m. 33). Yapılan encümen toplantısında iki kere çoğunluk sağlanamazsa kaymakamının huzuru ile görüşmeler icra edilir ve karar alınabilirdi (m. 36).

Kaymakamın Görev ve Yetkileri

7 Cemaziyelahir 1281/7 Kasım 1864 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi[640]'ne göre mutasarıflar hakkında belirtilen görevlerin kaza idaresine düşen kısmı kaymakamlara aiddi (m. 43).

---

638 Reşat Şemsettin, a.g.e., s. 123

639 Düstur, 2nci tertib,5 nci cilt, s. 804-823

640 Düstur, 1nci tertib, 1nci cilt, s. 625. Bu nizamname için Ortaylı, "Aydın-despot bir yönetim ve hukuk anlayışına sahip olan Ahmed Cevdet Paşa, Fuad Paşa

8 Cemaziyelevvel 1301/23 Şubat 1299/6 Mart 1884 tarihinde yayımlanan Üç Sene Geçmedikçe Tadili Caiz Olmamak Şartıyla Girid Maarif Nizamnamesi'nin 20 ve 21 ve 22nci Madde-i Muaddelerinin Makamına Kaim Olmak Üzere Bi't-tadil Kaleme Alınan Madde-yi Nizamiye'[641]ye göre, Kaymakam, Kaza Maarif Şubesi başkanı ile üye ve bir mülazım üyesinin seçicileri arasında bulunurdu. Nitekim 22 Rebiyülevvel 1299/ 1881 tarihli Girid Cezıresi Ahali-i Müslimesine Mahsus Maarif Nizamnamesi'[642]ne göre de her sene Kaza Maarif Meclisi üyelerinin seçim gününde kaza kaymakamı da hazır bulunur hükmü kabul edilmişti. Ayrıca kaymakam, Liva Maarif Meclisleri üyelerini seçecek olan kaza vekillerinin seçimine de katılırdı (m. 23).

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[643]ye göre de kaymakam, mektebleri teftiş edebilirdi. Fakat kaymakamın teftişi mekteb ve bina mahallerine, hıfzıssıhaya, şakirdanın kıyafetlerine aiddi. Yoksa kaymakam, tedrisatı teftiş etme yetkisine sahip değildi. Ancak 20 Rebiyülahir 1298/25 Mart 1297/ 1881 tarihli Rumeli-i Şarki Vilayeti'nin Mebadi-i Tedris Hakkında Kanun'[644]un 35nci maddesine göre, bu kanuna aykırı hareket eden cemaati kaza ve mekatib müfettişinin ihtarı üzerine kaymakam ihtar edilebilirdi. Bu da bize bu kanun ile kaymakamın tedris üzerindeki yetkilerinin genişlediğini gösterir. Yine ilk nizamnameye göre kaymakamın görevleri arasında, mekatib-i ibtidaiye-i umumiyenin esas ve tedris levazımını tedarik etmek (m. 36), mekteb binaları planlarının keşiflerini yaptırmak, mekteb olunacak yerleri kiralamak, kira mukavelenamelerini

---

ve liberal fikirli Mithad Paşa vilayet idaresinin yeni statüsünü hazırladılar" demektedir. İlber Ortaylı, a.g.e., s. 555

641 Düstur, 1nci tertib, 4nci cildin zeyli, s. 298-299

642 Düstur, 1nci tertib, 3ncü cildin zeyli, s. 170-182

643 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

644 Düstur, 1nci tertib 2nci cildin zeyli s. 71-95

yapmak, maarif encümeninde görüş bildirmek, ibtidai mekteblerin tabiplerini tayin etmekte vardı (m. 37). Kaymakam, mekteb yapılmak istenen binanın dayanıklı olmadığı veya yerinin mahzurlu olduğu, hıfzıssıhaya uygun bulunmadığı, ahlak bakımından uygunsuz olduğu durumlarda mektebin yapılmasına muhalefet edebilirdi (m. 38).

Kaymakamın maarifle ilgili diğer görevleri arasında da kazada mecburi tahsil hakkındaki kanuni hükümlerin uygulanmasına nezaret etmek, Maarif Encümenlerinin doğal başkanı olmak (bu vazifeye başkasını vekil tayin edebilir), en azından 3 ayda bir kere Maarif Encümenleri'ni toplantıya davet etmek, encümenler ile ittifak halinde mecburi tahsile tabi olan tüm çocukların bir defterini düzenleyerek, ibtidai mekteblerin açılma gününü ilan etmek, velilerinden haber gelmeyen çocukları resen mektebe kaydettirip velilerine bilgi vermek, (vermediği taktirde kayıd işlemi hiç olmamış hükmüne girer) (m. 39), her sene mekteblerin açılışından bir hafta önce ibtidaiye mekteblerinin müdür veya muallim-i evvellerine tahsil yaşına gelmiş bulunanların isimlerini içeren bir defter verip, her ay sonunda mevcud olmayanları içeren bir defteri mekteb müdür ve muallimlerinden taleb etmek (m. 40), fahri maarif vekilleriyle ibtidai maarifin hal ve ihtiyacına haberleşmek (m. 45), mekteb encümenlerine ya kendisi veya vekil kılacağı biriyle başkanlık etmek (m. 49), mekteb encümenlerini en az iki ayda bir kere toplanmaya davet etmekte bulunuyordu (m. 50). 5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[645] na göreyse, kaymakam, mekatib-i umumiye ve hususiyenin teftişini yapmaya yetkilidir (m. 91).

---

[645] Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

NAHİYE MAARİF ENCÜMENİ

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[646]ye göre, Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisleri, Nahiye Maarif Encümeni'nin görüşünü alarak Maarif Nazırı'nın kabulüne bağlı olarak her nahiye, karye ve mahallede tesisi gereken umumi ibtidai mekteplerin adedini, mevkilerini, derece ve keyfiyetini ve muallimlerin miktarını tayin ederdi (m. 57). Ayrıca Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisleri de Nahiye Maarif Encümeni'nin teklifi üzerine görüşerek kararlar verirdi (m. 59).

Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında, 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 ve Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında, 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihli iki ayrı Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[647]nin 2nci maddelerine göre, Maarif Nezareti, idare ve teftiş hizmetlerini Nahiye Maarif Encümenleri eliyle dolaylı olarak icra eder denilmektedir.

Nahiye Maarif Encümeni'nin Görev ve Yetkileri

5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[648]na göre, Nahiye Maarif Encümeni, mekatib-i ibtidaiyye-i umumiyye müdür ve muallim ve muavinleri hakkında tekdir ve maaş kesme cezası kararı verebilir (m. 53).

---

646 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

647 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173 ve Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

648 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

Mektebi terk eden çocuğun velisi bunun sebebinin muallime bildirmezse Nahiye Maarif Encümeni'nin kararı ile para cezasına çarptırılabilirdi (m. 79).

NAHİYE MAARİF MECLİSİ

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[649]nin 57nci maddesine göre, Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisleri, Nahiye Maarif Meclisi'nin görüşünü alarak Maarif Nazırı'nın kabulüne bağlı olarak her nahiye, karye ve mahallede tesisi gereken umumi ibtidai mekteplerin adedini, mevkilerini, derece ve keyfiyetini ve muallimlerin miktarını tayin ederdi.

NAHİYE MÜDÜRÜ

7 Cemaziyelahir 1281/7 Kasım 1864 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi[650]'nin 54ncü maddesine göre, her nahiyede bir müdür bulunurdu ve Nahiye İdare Meclisi namıyla bir heyete başkanlık ederdi. Bu müdürün görevi, devletin kanun, nizam, emir ve tenbihlerini neşr ve ilan etmek ve muhtarların kararlarını incelemekti.

20 Rebiyülahir 1298/10 Mart 1297/22 Mart 1881 tarihli Rumeli-i Şarki Vilayetinin Mebadi-i Tedris Hakkındaki Kanun'[651]a göreyse, eğer bir mektebde 1den fazla muallim varsa, mekatib müfettişin görüşüyle Nahiye müdürü bunlardan birini başmuallim

---

649 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-416

650 Düstur, 1nci tertib, 1nci cilt, s. 625

651 Düstur, 1nci tertib 2nci cildin zeyli s. 71-95

tayin ederdi (m. 36). Ayrıca nahiye müdürleri, mekatib-i ibtidaiyenin dahili idaresine mekteb encümeni vasıtasıyla bakarlardı (m. 98).

24 Cemaziyelahır 1328/20 Haziran 1326/3 Temmuz 1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurin Vezaifi Hakkında Nizamname'[652]ye göre de Nahiye Müdürleri mektebleri teftiş edebilirlerdi. Fakat Nahiye müdürünün teftişi mekteb ve bina mahallerine, hıfzıssıhaya, şakirdanın kıyafetlerine aid olup yetkisi tedrisatı teftişe kadar uzanamazdı. Nahiye müdürünün görevleri arasında ayrıca, mekatib-i ibtidaiye-i umumiyeye yer ve mektebin esas ve öğretim araç ve gereçlerini sağlamak (m. 36), mekteb binalarının planlarının keşiflerini yaptırmak, mekteb olacak yerleri kiralamak, kira mukavelelerini yapmak, ibtidai mekteblerin tabiplerini tayin etmek de vardı (m. 37).

Yine bu nizamnameyle, mekteb yapılmak istenen binanın dayanıklı olmadığı veya yerinin mahzurlu olduğu ve hıfzıssıhaya uygun bulunmadığı ve/veya ahlak bakımından uygunsuz olduğu durumlarda Nahiye müdürü mektebin yapılmasına muhalefet ederdi (m. 38).

Bu nizamnameyle Nahiye Müdürü, Maarif Encümenlerinin doğal başkanı olarak gösterilmişti. Ancak müdür, bu vazifeye başkasını da vekili olarak tayin edebilirdi. Nahiye müdürünün maarifle ilgili diğer görevleri de şunlardı; kazada mecburi tahsil hakkındaki kanuni hükümlerin uygulanmasına nezaret etmek, en azından 3 ayda 1 kere Maarif encümenlerini toplantıya davet etmek, encümenler ile ittifak halinde mecburi tahsile tabi olan tüm çocukların defterini düzenlemek, ibtidai mekteblerin açılma gününü ilan etmek, velilerinden haber gelmeyen çocukları resen mektebe kaydettirip velilerine bilgi vermek, (eğer haber vermezse kayıd işlemi hiç olmamış hükmündedir) (m. 39), her sene mekteblerin

---

652 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

açılışından 1 hafta önce ibtidaiye mekteblerinin müdür veya muallim-i evvellerine tahsil yaşına gelmiş bulunanların isimlerini içeren bir defter vermek ve her ay sonunda mevcud olmayanları içeren bir defteri mekteb müdür ve muallimlerinden taleb etmek (m. 40). Ayrıca 5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/6 Ekim 1913 tarihinde yayımlanan Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[653]na göre de Nahiye Müdürü, mekatib-i umumiye ve hususiyenin teftişini yapabilirdi (m. 91).

NAHİYE MECLİSİ

7 Cemaziyelahir 1281/7 Kasım 1864 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi[654]'nin 96ncı maddesine göre, her nahiyede bir Nahiye Meclisi bulunurdu ve bu meclis umumi nizamlardan köylere taalluk eden işlere nezaret ederdi. Nahiye Meclisi'nin toplantı zamanında kaymakam liva merkezinden alacağı emir üzerine Nahiye Müdürü'ne bunları tebliğ ve ihtar ederdi.

Nahiye meclisleri her nahiyenin dairesine dahil olan köylerin İhtiyar Meclisleri üyeleri tarafından dörder kişiyi geçmemek üzere gönderilecek ve belirli zamanlarda toplanacak üyelerden oluşurdu. Bu meclisler valinin uygun göreceği zamanda senede 4 kez nahiye merkezlerinde toplanırlardı. Ayrıca Nahiye Meclisleri'nin alacağı kararlar kati olmayıp kaymakam tarafından nahiye müdürüne verilecek izne göre icraya konurdu.

5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/6 Ekim 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[655]na göre de her karye ve mahallenin bir ibtidai mektebi olacak hükmü getirilmiş fakat Nahiye meclisinin veya Kaza Maarif Encümeni'nin göstereceği lüzum ve Vilayet Tedrisatı İbtidaiye Meclisi'nin kararı ve vilayetin tasvibi üzerine

---

653 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

654 Düstur, 1nci tertib, 1nci cilt, s. 625

655 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

komşu birkaç karye veya mahallenin birleşerek müştereken bir ibtidai mekteb tesis edebilmeleri de kabul edilmişti (m. 8). Nahiye meclisleri, karye ve nahiyenin maarif işlerinden mesul tutulmuşlar ve bu yüzden nahiye meclisi bir encümen-i maarif hükmünde kabul edilmişti (m. 40). Bu bağlamda, Nahiye meclisi, hizmetleri 30 seneye ulaşan memur ve muallimleri talep etmeleri halinde emekliliğe sevk edebilirdi (m. 60). Bunun yanında yukarıda da belirtildiği üzere mektebi terk eden çocuğun velisi bunun sebebinin muallime bildirmek zorundaydı. Veli bunu yapmazsa nahiye meclisinin kararı ile para cezasına çarptırılabilirdi (m. 79). Ayrıca, Kaza Maarif Encümeni, kanunda belirtilen süreden fazla devamsızlığı olan çocuğun mazeretinin geçerli olup olmadığına, kanunda sayılan mazeretlere ve kendi görüşüne dikkat ederek karar verirdi. Eğer mazaret geçerli sayılmazsa nahiye meclisi, veliyi ihtar edebilirdi (m. 81). Nahiye meclisi, bir veliyi iki kez ihtar etmişse, bu veliyi mahallin en büyük mülkiye memuruna şikayet eder ve bunun üzerine mahalli idare meclislerince veli hakkında para cezasına hükm olunabilirdi (m. 83).

KASABA MAARİF ŞUBESİ

19 Safer 1313/29 Temmuz 1311/1895 tarihli 19 Safer 1313/29 Temmuz 1311/1895 tarihli Girit Vilayeti Maarif Nizamnamesinin Tadilatını Havi 4 Zilhicce 1312 ve 17 Mayıs 1311 Tarihinde Tadilen Kaleme Alınan Mevadd-ı Nizamiye[656]ye göre, Yenişehir ve İspirlanga kasabalarında birer maarif şubesi teşkil edilmiş ve bu şubelere birer mülazım, birer başkan ve 4 üye atanmıştı (m. 6).

---

656 Düstur, 1nci tertib, 7ncü cilt, s. 13-16

Kasaba Maarif Şubesi Görevleri

19 Safer 1313/29 Temmuz 1311/1895 tarihli 19 Safer 1313/29 Temmuz 1311/1895 tarihli Girit Vilayeti Maarif Nizamnamesinin Tadilatını Havi 4 Zilhicce 1312 ve 17 Mayıs 1311 Tarihinde Tadilen Kaleme Alınan Mevadd-ı Nizamiye[657]ye göre, Kasaba Maarif Şubesi görevleri, tüm mekteblerin kitab, risale ve ilmi aletlerini tedarik etmek, bunların iyi kullanılması ve muhafazasını sağlamak (m. 11), karye ahalisinden tahsil müddetini geçirerek mektebe devam edemeyenler için mahalli maarif meclisleri

tarafından verilecek talimat gereğince bunlara ders-i amm tarafından okutturulacak dersin vaktini tayin etmekti (m. 12).

KARYE MAARİF ENCÜMENİ

Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında, 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname[658]nin 2nci maddesine göre Maarif Nezareti idare ve teftiş hizmetlerini Karye Maarif Encümenleri eliyle dolaylı olarak icra eder denilmekteydi.

MUHTAR

7 Cemaziyelahir 1281/7 Kasım 1864 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi[659]ne göre, her köyde bir muhtar bulunurdu ve Nahiye Müdürü tarafından kendilerine verilen kanun ve

---

657 Düstur, 1nci tertib, 7ncü cilt, s. 13-16

658 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

659 Düstur, 1nci tertib, 1nci cilt, s. 625

nizamları ve hükümet emirlerini mensub oldukları köylerde ilan ederdi. Bu bağlamda muhtar, kendisine maarifle ilgili bir emir gelirse bunu da yapmakla yükümlüydü.

İHTİYAR MECLİSİ

5 Zilkaade 1331/6 Ekim 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[660]na göre ihtiyar meclisleri, karyelerde maarif işlerinden mesuldüler. Bu yüzden bu meclis bir encümen-i maarif hükmündeydi.

7 Cemaziyelahir 1281/7 Kasım 1864 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi[661]'ne göre de her köyde bir İhtiyar Meclisi bulunuyordu. Köy İhtiyar Meclisi mekteblerin idaresine de nezaret ederdi. Ancak hiçbir surette ceza işleri hakkında hüküm veremezler ve mekteb tamiri gibi işler için de Nahiye Meclisi'nin görüşü ve Nahiye Müdürü'nün vasıtasıyla kaymakamın iznini alması şarttı.

Nitekim, 24 Cemaziyelevvel 1286/1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'[662]nin 10ncu maddesine göre İhtiyar Meclisi, bir mahalle veya karyede sıbyan mektebine gitmek için vakti gelmiş erkek ve kız çocuklar hakkında tüm bilgileri içeren bir defter hazırlar ve bu defteri mekteb hocasına verirdi. (5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/6 Ekim 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı[663] m. 78) Yine aynı nizamnamenin 11nci maddesine göre de defterde adı geçen çocuklar mektebe gönderilmezse İhtiyar Meclisi bu veliyi uyarırdı. Bu hususta Maarif Nezareti tarafından daha sonra 11 Mayıs 1308/23 Mayıs 1892 tarihinde vilayetlere, köy ve kasabalarda öğretim çağındaki

---

660 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

661 Düstur, 1nci tertib, 1nci cilt, s. 625

662 Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 184-219

663 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

çocukların mekteblere devamının sağlanması ve bunun İhtiyar Heyeti marifetiyle yapılması hususu tebliğ edilmişti.[664] 5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/6 Ekim 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[665]na göre de mektebi terk eden çocuğun velisi, terk etme sebebini muallime bildirmezse, ihtiyar ve nahiye meclisi ve maarif encümeni veliyi para cezasına çarptırabilirlerdi (m. 79). Kaza Maarif Encümeni, kanunda belirtilenden fazla devamsızlığı olan çocuğun mazeretinin geçerli olup olmadığına, kanunda sayılan mazeretlere ve kendi görüşüne dikkat ederek karar verirdi. Eğer mazaret geçerli sayılmazsa bunun üzerine ihtiyar meclisi, veliyi ihtar ederdi (m. 81). İhtiyar meclisi, bir veliyi eğer iki kez ihtar etmişse, bu veliyi ayrıca, mahallin en büyük mülkiye memuruna şikayet ederdi. Bunun üzerine mahalli idare meclislerince veli hakkında para cezasına hükm olunur (m. 83). İkinci nizamnamenin 154ncü maddesine göreyse karye ve mahalle sıbyan mekteblerinin imtihanları ihtiyar meclisinin huzurunda yapılırdı.

Bunun yanında 22 Rebiyülevvel 1299/11 Şubat 1882 tarihli Girid Cezıresi Ahali-i Müslimesine Mahsus Maarif Nizamnamesi'[666]nin 21nci maddesine göre de İhtiyar Meclisi, üyeleri Kaza Maarif Şubeleri'nin reis ve üyelerini seçerdi.

Maarif Nazırı Abdurrahman paşa zamanında, 28 Zilhicce 1329/7 Kanunuevvel 1327/20 Aralık 1911 tarihinde yayımlanan Tesis-i Mekatib İçin Arnavutluk Vilayatine İzam Olunacak Memurine Mahsus Talimat'[667]ın 15nci maddesine göreyse, İhtiyar Meclisi, inşaat ve tamirat masraflarının senedini tasdik ederek takdirini yapardı. 17nci maddeye göreyse İhtiyar Meclisi, mektebe lazım olan levazımatı, Maarif Müdürü'nün elindeki cedvele uygun olarak karşılardı.

---

664 Salname-i Vilayet-i Kastamonu, (1311), s. 96

665 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

666 Düstur, 1nci tertib, 3ncü cildin zeyli, s. 170-182

667 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 20-24

5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/6 Ekim 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[668]na göre birkaç karye veya mahalle bir mektep idare ettikleri takdirde bunların ihtiyar meclisleri bir araya gelerek müşterek bir encümen-i maarif teşkil ederler ve durumu kaza maarif encümenine bildirirlerdi (m. 40). Hizmetleri 30 seneye ulaşan memur ve muallimler talep ederlerse ihtiyar maclisi tarafından emekliliğe sevk edilebilirlerdi (m. 60).

BELEDİYE MECLİSLERİ

Vali, mutasarrıf ve kaymakamlık merkezi olan her şehir ve kasabada belediye işleri için Belediye Meclisi adıyla bir meclis bulunmaktaydı. Belediye Meclisleri her türlü bina inşaatına vakıf işleri Evkaf Nezareti'ne tabi olmak üzere bu tür işlere bakardı. Bu bakımdan mekteblerin ve diğer maarif kurumlarının barındığı binaların da beledi yönden işlerine bu meclis bakmaktaydı.

HİMAYE-Yİ MEKATİB ENCÜMENİ

Adliye Nazırı ve Maarif Nazır Vekili Arif Hikmet beyin zamanında ve 7 Cemaziyelevvel 1339/12 Kanunusani 1337/1921 tarihli İstanbul Vilayeti Mekatib-i İbtidaiyesi İçin Teşkil Olunacak Himaye-i Mekatib Encümenleri Hakkında Kararname'[669]yle, İstanbul vilayeti dahilinde bulunan mekatib-i ibtidaiyeye verilecek yardım paralarının korunması ve sarfı için her mekteb muhitinde bir Himaye-yi Mekatib Encümeni teşkil olunmuştu (m. 1). Bu encümen, her mahalleden seçilecek 5 ile 9 kişi ile mekteb müdür ve başmuallimlerinden oluşturulmuştu. Encümenin yazı ve hesab işleri ise o mektebe bağlı iki muallim tarafından yürütülüyordu (m. 2).

---

668 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

669 Düstur, 2nci tertib, 12nci cilt, s. 374-375

Ayrıca encümenin bütün üyeleri toplanan paradan topluca mesuldüler (m. 3).

MUSİKİ ENCÜMENİ

Maarif Nazırı ve Posta ve Telgraf Nazır Vekili Ahmed Şükrü beyin zamanında ve 7 Rebiyülevvel 1335/19 Kanunuevvel 1332/1916 tarihli Musiki Encümeni ve Dar-ül-elhan Talimatnamesi İle Dar-ül-elhan Programı[670]yla Maarif Nezareti'nce bir Musiki Encümeni teşkil edilmişti (m. 1).

Bu encümeninin başkan ve başkan yardımcısı Maarif Nezareti'nce seçilir, ayrıca yeterli miktar da üyesi bulunurdu (m. 2). Encümen haftada 1 veya gereğinde daha fazla toplanır ve kararlarını Maarif Nezareti'ne bildirirdi. Dışarıdan davet edilen üyelerin de encümende birer oy hakları vardı (m. 4). Başkan yardımcısı, başkanlıktan havale edilen meselelerin ilk tetkikatını yapar, encümenin kitabet vazifesi yerine getirir, kararların esasını belirterek ve başkanın bulunmadığı zaman encümene başkanlık ederdi. (m. 5). Katib ise Musiki Encümeni'nce verilecek eserleri tercüme ederdi (m. 47). Encümen başkan ve üyeleri oylarında müstakil ve herbiri kendi görüşlerini başkanlık makamına bildirerek meselenin encümende tartışmasını taleb etmek yetkisine sahibtiler (m. 6). Hesab memuru, encümence kabul edilen ve satın alınmasına lüzum gösterilen levazım, eşya ve edevatı yine Encümence tayin edilecek bir özel heyet ile beraber satın alırdı (m. 48).

Encümenin başkan ve üyelerinin vazifeleri fahriydi. Ancak toplantılara mazeretsiz 3 kez katılmayan üye istifa etmiş sayılıyordu. Üyeler aynı zamanda Dar-ül-elhan'da muallimlik yapabilirdi. Ayrıca, aynı zamanda muallim olan üyenin encümenin

---

[670] Düstur, 2nci tertib, 9ncu cilt, s. 24-25

karalarına tamamen uyması ve diğer muallimlerin tabi olduğu usule itaat etmesi mecburiydi (m. 8).

Musiki Encümeni'nin Görevi

7 Rebiyülevvel 1335/19 Kanunuevvel 1332/1916 tarihli Musiki Encümeni ve Dar-ül-elhan Talimatnamesi İle Dar-ül-elhan Programı'[671]na göre, encümenin görevi, musiki ile ilgili tüm gelişmeleri sağlamak, mekteblerin musiki programlarını düzenleyerek Nezaret'e vermek, gerektiğinde musiki muallimlerini seçmek, Dar-ül-elhan'ın hersene bütçesini düzenlemek, bu mektebe gerekli tüm levazımatı sağlamak, sanatkarlar yetiştirmek (m. 3) ve mekteblerde musiki tedrisatının teftişini gerçekleştirmek için seçip Nezaret'e gönderdiği 3 üyeden tayin olunanlar ile teftişi yapmak (m. 7), musiki eserlerini tab etmekdi (m. 38).

Musiki Encümeni'nin Yetkileri

7 Rebiyülevvel 1335/19 Kanunuevvel 1332/1916 tarihli Musiki Encümeni ve Dar-ül-elhan Talimatnamesi İle Dar-ül-elhan Programı'[672]na göre, encümenin yetkileri Dar-ül-elhan müdür ve muallimlerini seçmek (m. 10), mektebçe satın alınmasına lüzum görülen musiki aletlerine karar vermek, tabına lüzum görülecek musiki eserlerinin esaslarını ortaya koymak, bunları tab ve neşretmek (m. 12), umumi adaba aykırı harekette bulunanların kayıtlarının silinmesine karar vermek ve kararı Maarif Nezareti'nin onayına sunmak (m. 23), kütübhaneye alınacak eserleri umumi istifadeye sunulup sunulamayacağını tetkik ve tasdik etmek (m. 34), kütübhane ve müze için yapılan harcamalara karar vermek (m. 39), musiki muallimlerini seçmek (m. 40), imtihanları seçtiği ve

---

671 Düstur, 2nci tertib, 9ncu cilt, s. 24-25

672 Düstur, 2nci tertib, 9ncu cilt, s. 24-25

Nezaretçe memuriyetleri tasdik olunmuş mümeyyizler huzurunda ve tertib etmiş olduğu programlar dahilinde yaptırmaktı (m. 50).

MEKTEB ENCÜMENİ VEYA TEDRİS MECLİSLERİ

7 Rebiyülevvel 1292/1 Nisan 1291/1875 tarihli Dersaadet ve Bilad-ı Selasede Bulunan Mekatib-i Sibyaniyenin İdaresi İçin Ahalice İntihap Olunacak Azadan Mürekkeb Olmak Üzere Teşkil Olunacak Mecalis-i Tedrisiye ve Şubelerinin Suret-i Teşkili İle Vazifeleri Hakkında Talimat'[673]a göre, Dersaadet ve bilad-ı selasede bulunup bugün merkez mekteblerine bağlı olan mekatib-i sıbyaniye Maarif Nezareti'nin nezareti altında ve bu mekatib-i sıbyaniye de çeşitli dairelere ve daireler de çeşitli şubelere taksim olunarak her daire için bir Meclis-i Tedris ve her şube için de Meclis-i Tedrisin nezareti altında bulunmak üzere bir Meclis-i Tedris şubesi bulunuyordu (m. 1). En az 40 hane olan her mahallenin bir Meclis-i Tedris'i bulunacak ve hane sayısı bundan az olan mahalleler eğer mektebleri idare edemiyorlarsa bir başka mahalle Meclis-i Tedris'ine dahil olacaklardı (m. 6).

Bu Meclis-i Tedrislerin 1er başkan ve 7 üyesi bulunuyordu. Şubelerinin de 1 başkanı, 1 muhasib ve 1 sandık emini vardı, ayrıca her mahallenin imam ve muhtarı da Meclis-i Tedris'in görüş ve seçimi ile şubenin azalığında bulunabileceklerdi (m. 2, 6). Bunlar her mahallenin imamı ve muhtar-ı evvelleri ile mahalle ahalisinden itibarlı kişiler tarafından belirlenir ve Maarif Nezareti'ne bildirilirlerdi (m. 3). Bunun üzerine Maarif Nezareti tayin işlemini yaparak heyete bildirirdi (m. 4). Tayin olunan kişilerin 2 senede bir yeniden seçim ve tayini yapılırdı. Daha önce Meclis-i Tedris ve ona bağlı olan şubelerde başkan ve üye olmuş kişiler yeniden seçilebilirlerdi (m. 5).

---

[673] Düstur, 1nci tertib, 3ncü cilt, s. 432-438

Meclis-i Tedris şubelerin daimi gelirleri;

Mahallere ait olup belirli bir yönü olmayan avarız akçesi

Sibyan mekteblerinin vakıf gelirleri

Mektebe devam eden talebenin velisinin verdiği ücret

Özürsüz mektebe gelmeyenden alınacak ceza

Bu gelirler şube üyesinden olan sandık emininin idaresi altında olan şube sandığında toplanırdı (m. 21). Her mektebin vakıf gelirleri Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nden Meclis-i Tedris'e ve oralardan da ait olduğu şubelere verilmek üzere Maarif Nezareti'ne gönderilirdi (m. 22). Şubeye ait gelirleri şube heyeti şahsi işleri için harcayamayacaklarından bu hükme aykırı davrananlar için bağlı olduğu Meclis-i Tedris tarafından ceza verilmek üzere durum Maarif Nezareti'ne ihbar olunurdu (m. 31).

Daha sonra bu teşkilat taşrada da genişletilmiş ve bununla ilgili olarak bazı hükümler getirilmişti. Mesela; 20 Rebiyülahir 1298/25 Mart 1297/1881 tarihli Rumeli-i Şarki Vilayeti'nin Mebadi-i Tedris Hakkında Kanun'[674]a göre, her nahiye, kasaba cemaatinin veya nahiye fırkasının mektebleri için de birer Mekteb Encümeni kurulması isteniyordu (m. 100). Bu nizamnameyle Mekteb Encümenleri'nin teşkilatları çeşitli kısımlara ayrılmıştı;

1- Şehirlerde Mekteb Encümeni heyeti,

Nahiye müdürü veya müdür muavinlerinden 1 ve
4 ila 6 aza-yı müntehibeden mürekkepti.

---

[674] Düstur, 1nci tertib, 2nci cildin zeyli s. 71-95

Ayrıca her mektebin muallimi veya muallim-i evveli kendi mektebine dair olan görüşmelerde müşavir sıfatıyla mektep encümeni üyesi silkine dahil olacaktı (m. 102).

2- Karye nahiyelerinde bulunan Mekteb Encümenleri,

Herbir fırkanın ihtiyar meclisi arasından veya heyetinden hariç iken 4e kadar üye seçerek bunlar o fırkaya aid olan mektebin muallimi ile veya mualli-i evveli ile mektep encümeni vazifesini icra ederlerdi (m. 103).

3- Çeşitli karye nahiyelerine veya fırkalarına aid olan kaza ve sair müşterek mektebler için olan Mekteb Encümenleri,

Bunlar o nahiye veya fırkaların bütün ihtiyar meclisleri tarafından ortaklaşa seçilirlerdi (m. 104).

Mekteb Encümeni, nahiye müdürünün ve şehirlerde müdür muavinlerinden birinin veya onun vekilinin başkanlığında ayda 1 kere belirli bir günde mektebde toplanırdı (m. 108). Mekteb Encümenin kararlarının hüküm ve tesiri ancak tüm üyelerin başkan tarafından davet edilmeleri ve toplantıda başkan hariç yarısının hazır bulunmaları durumunda gerçekleşirdi. Oylar yarıyarıya kalırsa başkanın oyu esas alınırdı (m. 109).

Mektep Encümeni'nin başkanı mahalli mektep nazırıydı. Bu nazır, mektebin ilmi işleriyle, intizam ve dahili gelişmesine nezaret ederdi. Bunun için talebenin şubelere ve sınıflara ayrılmasına, mektep hakkında vaz olunan dahili intizam ile umumi programa riayet olunmasına, kitaplardan sadece uygun görülenlerin kullanılmasına, nizamen lazım gelen defter ve cetvellerin mektepte bulundurulmasına dikkat eder ve bunları bir muallim marifetiyle irat ederdi. Ayrıca tayin olunan müdür muallimlerden olmayacaktı (m. 117). Muallimi tek olan mekteplerin imtihanlarını mahalli mektep nazırı tertip ve idare eder ve bunlara dair olan icmali kaza mektep müfettişine gönderir, imtihanda öğrenim senesi esnasında

tedris edilen maddelerden ve hangi şakirdlerin hangi sıra ile imtihan ettirilmek keyfiyetinden başka bir şeye karışmazdı (m. 118). Nazır muallimi gerekli gördüğü zaman ihtar eder, muallim buna hala uymazsa mektep müfettişine ihbar ederdi (m. 120). Nazır tek muallimli okul için mektep muallimine 3 günü geçmeyecek şekilde izin verebilir, birden fazla muallimi olan okulda ise bu yetki muallim-i evvele intikal ederdi (m. 121).

Bunun yanında belirtmemiz gerekiyor ki, Mekteb Encümenliği maaşsız ve mecburi bir hizmetti. Ancak geçerli bir özre sahip olmadan bunu yapmayan kimse kaza hakimi tarafından cezalandırılırdı (m. 105). Mekteb Encümeni'nin zararlı durumu görülürse Sancak Mekatib Meclisi o encümenin tatilini isteyebilirdi (m. 106). Daha sonra belediye dairesi veya ihtiyar meclisi Mekteb Encümeni'nin yeniden oluşturulmasına mukayyid olmadığı halde Kaymakam, Kaza Mekatib Müfettişi'nin talebi üzerine cemaatin ileri gelenleri arasından Mekteb Encümeni üyelerini tayin ederdi. Bu üylerin tayininin bir sene hükmü olup belediye ve ihtiyar meclisi seçim hukukundan istifade etmedikleri halde bu tayin tekrar olunurdu (m. 107).

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[675]yle de bu encümenlerin teşkilatına dair yenilikler getirilmişti. Buna göre, Mekteb Encümenleri, Maarif-i İbtidaiye Müfettişi tarafından toplantıya davet edilir ve kararları yeniden görüşülmek üzere Liva Maarif Meclisine sunulurdu (m. 34). Bu encümenler

1- Başkan; Kaymakam veya tarafından vekil kılınacak bir kişi

2- Üyeler; Fahri Maarif Vekilleri

---

675 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

Bu yeni nizamnameyle her kazada encümenin 3 ile 5 üyesi bulunuyordu. Ayrıca, Liva Maarif-i İbtidaiye Müfettişi, teftişi altında bulunan yerlerde teşkil edilmiş Mekteb Encümenleri'nin tümüne üyeydi (m. 49). Mekteb Encümenleri'nin teşkiline mahallince muhalefet olunduğu takdirde vali tarafından da bu encümen resen teşkil edilebilirdi. Mekteb Encümenleri, kaymakamın daveti ve bunun yokluğu halinde Maarif-i İbtidaiye Müfettişi'nin teklifi üzerine en az 2 ayda 1 kere toplanırdı (m. 50).

Meclis-i Tedrislerin Görevleri

7 Rebiyülevvel 1292/1 Nisan 1291/1875 tarihli Dersaadet ve Bilad-ı Selasede Bulunan Mekatib-i Sibyaniyenin İdaresi İçin Ahalice İntihap Olunacak Azadan Mürekkeb Olmak Üzere Teşkil Olunacak Mecalis-i Tedrisiye ve Şubelerinin Suret-i Teşkili İle Vazifeleri Hakkında Talimat'[676]a göre, Meclis-i Tedrislerin görevleri, en az ayda 2 defa toplanıp mekteblerin iş ve hususlarına bakmak, Maarif Nezareti'ne müracaatı lazım gelecek maddeleri nezarete beyan etmek (m. 7), nezareti altında bulunan şubeler tarafından verilecek defterlere göre şube sandıklarına ait bulunan gelirler ile şubenin idare ettiği sibyan mekteblerinin masraflarını deftere yazarak şubelerin mali işlemlerine nezaret etmek (m. 8), sibyan mektebi hocalığında bulunup da elinde ehliyetnamesi bulunmayan muallimlerin imtihanlarını yapıp kazananlara ehliyetname vermek, kazanamayanları Darülmuallimin-i Sibyan'a devam ettirmek üzere bir defter tanzim ederek Maarif Nezareti'ne vermek (m. 9), şubeleri tarafından alacakları bilgiye göre sibyan mekteblerinin durumunu, vakıf gelirlerini, muallimlerini, kapalı, yanmış ve yıkılmış olan mekteblerin sayısını gösteren bir defter düzenlemek, bunu Maarif Nezareti'ne takdim etmek (m. 10), şubelerin seçtiği sibyan mekteblerinin hocalarının memuriyetlerini tasdik, bunların isdihdam tarihlerini ve maaş miktarlarını bir deftere kayıd etmek(m. 11), şubeler yoluyla birbirlerini teftiş (m. 12), mekteblerin düzen ve

---

[676] Düstur, 1nci tertib, 3ncü cilt, s. 432-438

sıhhatine nezaret ve muallimleri ayda bir defa mektebe giderek teftiş etmek (m. 13), sibyan mekteblerinin imtihanlarında gözlemci bulundurmak (m. 15), sene sonunda sibyan mekteblerinden şehadetname ile çıkan talebe ile halen mevcut olan şakirdanın adedini ve dairenin senevi icraatı ve görüşünü içeren bir defteri Maarif Nezareti'ne göndermek (m. 16), şubeler tarafından bildirilen ve çözemediği her hususu Maarif Nezareti'nden sormak (m. 17), sibyan mektebleri hocalarının elinde Maarif Nezareti'nden tasdikli ehliyetname olması gerektiğinden bundan böyle şubeler tarafından seçilecek muallimler nizama uygun olarak memuriyetlerini tasdik etmek (m. 19), 20 Rebiyülahir 1298/25 Mart 1297/1881 tarihli Rumeli-i Şarki Vilayeti'nin Mebadi-i Tedris Hakkında Kanun'[677]a göre de mektebleri idare, levazımat-ı tedrisiyeyi tedarik ve kanunları infaz etmek ve bu nizamname hükümlerinin uygulanmasına gayret göstermek (m. 101), muallimliğe alınmak için yeterli vasıflara sahip olanları nahiye müdürüne ve ihtiyar meclisine tavsiye, mektebin ahval-i maddiyesine nezaret, mektebin emlak ve envalini idare ve muhafaza, mektep varidatı ile iane ve vasiyetleri tahsil, muallimlerin maaşlarını ve mektep levazımatı için vuku bulan masrafları tediye etmek, mektebin muhasebesini tutmak ve mektep varidatı için yeni kaynaklar husulü ile belediye veya ihtiyar meclisine tebliğ ve muallimin tavsiyesi üzerine şakirdana mükafat vermeye ve fukara şakirdana iane tahsis ve tevzi (m. 111), öğretim süresinin sonunda mektep encümeni bir senelik idaresi muamelatının icmali ile mektebin o seneki muhasebesini ve gelecek sene için mektep bütçesini belediye veya ihtiyar meclisine takdim (m. 112), her sene öğrenimde olanları tespit, bunların okula devamlarına nezaret, çocuğunu mektebe göndermeyen veli ve vasilere nasihat, onları teşvik ve direnenler hakkında kanuni muameleyi icra etmek, talebenin imtihanında hazır bulunmak ve kendi hanelerinde eğitim gören etfali açık imtihanla denemek (m. 113), her 3 ayda 1 muamelat ve icraatı hakkında kaza mekatib müfettişine birer mufassal rapor göndermek (m. 114), muallimler ve veliler arasındaki sürtüşmeyi ortadan kaldırmak ve muallimlerin

---

[677] Düstur, 1nci tertib, 2nci cildin zeyli, s. 71-95

çalışmasına yardımcı olmak, muallime her konuda nezaret etmek (m. 115), haftada birer kere mektebi ziyaret ve teftiş için mezun ve mükellef olduklarından içlerinden birini göndermek (m. 116), 24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[678]ye göre her kazada çocukların mektebe devamına nezaret ve devamı teşvik etmekti (m. 49). Yalnız, Mekteb Encümenleri hiçbir vakit eğitim ile ilgili maddelere ve tedrisatla ilgili yollara müdahale edemezlerdi (m. 51).

Meclis-i Tedris Şubeleri'nin Görevleri

7 Rebiyülevvel 1292/1 Nisan 1291/1875 tarihli Dersaadet ve Bilad-ı Selasede Bulunan Mekatib-i Sibyaniyenin İdaresi İçin Ahalice İntihap Olunacak Azadan Mürekkeb Olmak Üzere Teşkil Olunacak Mecalis-i Tedrisiye ve Şubelerinin Suret-i Teşkili İle Vazifeleri Hakkında Talimat'[679]a göre Meclis-i Tedris Şubeleri'nin görevleri, kendi mahallelerinde bulunan açık, kapalı, yanmış ve yıkılmış mekteblerin defterlerini düzenleyip üzerlerine vazifeleri, vakıf gelirleri ve muallimler hakkındaki görüşlerini Meclis-i Tedris'e aktarmak (m. 18), özürsüz veya fakir olarak tahsil çağında bulunan çocuğu eğitimden mahrum bırakan velilerin gösterildiği bir defteri tanzim edip Maarif Nezareti'ne takdim olunmak üzere Meclis-i Tedris'e vermek (m. 28), birinde mektebin günlük işlemleri, diğerinde mektebin senelik gelir ve giderleri yazılmak üzere iki defteri sene sonunda tasdik olunmak üzere Meclis-i Tedris'e göndermek (m. 29), geçerli herhangi bir sebepten muallimin azil, ihraç, yer değiştirmesi ve yerlerine seçilen muallimlerin tayini hususu bağlı olduğu Meclis-i Tedris'e bildirmek (m. 32), idareleri altında bulunan sibyan mekteblerinde eğitim usullerini ıslah etmek ve geliştirmek (m. 33), her türlü müşküllerinde Meclis-i Tedris'e müracaat etmekti (m. 34).

---

678 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

679 Düstur, 1nci tertib, 3ncü cilt, s. 432-438

MAARİF NEZARETİ TAŞRA TEŞKİLATINDA TEFTİŞ İŞLERİ

1846 yılında Mekatib-i Umumiye Nezareti kurulduğunda Nezaret'in bünyesi içinde teftiş işini yürütecek muinlik memuriyetleri hakkında fazla bir bilgi olmamakla birlikte bunların zaman zaman vilayetlere gönderilerek oradaki okulları teftiş ettikleri bilinmektedir. Ayrıca, taşradaki teftiş hizmetlerinin bazen yetkisi daha geniş kimselerce de karşılandığını görüyoruz. Nitekim 1862'de Rumeli ve Anadolu'ya teftiş için gönderilen Ahmed Vefik efendi, Bursalı Rıza efendi, Subhi bey ve Ziya bey gittikleri vilayetlerde maarif müesseselerini de teftiş etmişlerdi.[680] Diğer taraftan 1867 yılında yalnız rüşdiye ve sibyan okullarının teftişi için Tekirdağ sancağına Hilmi efendinin gönderildiğini görüyoruz:

> "Hilmi efendi oraya vardığında İslam ve Hıristiyan mekatibinin cümlesini muayene ederek, her ne kadar nizam ve intizamları yolunda bulunduğunu görmüş ise de, bazı noksanların ikmaline lüzum görüldüğü..."[681]

ibaresinden anlaşılacağı üzere Maarif Nezareti yetersiz de olsa taşrada teftiş işlerini devam ettirmek istemiştir.

İmparatorluğun çeşitli yerlerine dağılmış ecnebi okulların yayılması, 1869'dan önce öylesine belirgindi ki, Nezaret bunun

---

680 Mahmud Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, (İstanbul, 1969), c. 2, s. 188 ve c. 5, s. 664

681 Kamil Su, **'Teftiş'**, s. 64

üzerine Haleb'de bir Mekatib-i Ecnebiye Muayene Amirliği kurmuştu.[682]

Nihayet 1869 Nizamnamesi ile teftiş hizmetlerine yeni birtakım hükümler gelmiş ve böylece teftiş işlemi Nezaret'in resmi ve kanuni görevleri arasına girmişti. Bu nizamnamenin getirdiği hükümler arasında:

1- Maarif idaresine bağlı olarak "*Elviye-i Mülhaka*" merkezlerinde gereğinde biri müslim, diğeri gayrimüslim olan iki müfettiş bulundurulması.

2- Müfettişler Maarif Nezareti'nin seçimi ve teklifi üzerine irade ile tayin olunmaları

3- Muhakkikler ve müfettişler vilayet maarif meclislerinin vazifeli üyeleriydilerr. Bu bakımdan taşrada eğitim ve öğretim işlerinin teftiş yoluyla izlenip denetlenmesi ilk defa olarak resmi görevlilerin sürekli sorumluluğu altına konuluması

4- Muhakkiklere teftiş için bir yere gittiklerinde harcırah verilecekti. Müfettişlerin harcırahları ise maaşlarına dahil olması

5- Maarif Meclisleri vilayet dahilinde bulunan tüm mekteblerle kütübhane ve matbaalara ve diğer maarif tesislerine nezaret edecek ve mektebleri daima teftiş ederek gerekli ıslahatı yapmaları.

6- Maarif müdürleri ve muavinleri dahi vilayet merkezinde bulunan mektebleri özellikle idadi, sultani ve aliye mekteblerini teftişe memur olmaları

---

682 İlknur Polat Haydaroğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, (Ankara, 1990), s. 19

7- Muhakkikler sıra ile vilayet dahilini gezerek mektebleri kütübhaneleri ve sancaklarda bulunan müfettişleri teftiş ve tahkik edip yetkileri oranında bazı tedbirler alacaklar ve dönüşlerinde bir rapor hazırlamaları

8- Müfettişlerin sancaktaki mektebleri ıslah edinceye kadar 3 ayda bir, sonraları 6 ayda bir teftiş edip sonucu Maarif Meclisi'ne bildirmeleri

9- İşin gereğine göre öğretmenlerin müfettişlere, bunlar da mutasarrıflara müracaat etmeleri yer alıyordu.

Maarif Nizamnamesi'nin ilanından sonra da Meclis-i Kebir-i Maarif bünyesinde 9 Cemaziyelahir 1286/16 Eylül 1869'da Memurin-i Teftişiye adı altında iki teftiş memuriyeti kurulmuştu. Bunlar,

1- Rumeli Yakası Mekatib-i Rüşdiye ve Sibyaniye Müfettişliği: Maarif Meclisi üyesi Şahin efendi

2- Anadolu Yakası Mekatib-i Rüşdiye ve Sibyaniye Müfettişliği: Maarif Meclisi üyesi Ahmed efendi idiler.

Bu iki müfettişlik Anadolu ve Rumeli cinetinde mevcut sibyan okullarını teftiş ederek bina, tedrisat ve öğretim kadroları yönünden ıslahına, yeni açılmakta olan rüşdiyelerin de memleket çapında yayılmasına gayret ediyorlardı. Bunlar taşra ile Nezaret arasında sürekli olarak irtibatı sağladıkları için halkın isteklerini, maarif durumunu, yani çevrenin taleblerini idarecilere bildirmekle daha etkin tedbirler alınmasını sağlıyorlardı. Fakat imparatorluğun genişliği sibyan okullarının her yönüyle ıslah olunmaz durumu, öğretmenlerin yetersizliği, rüşdiyelerin henüz açılmakta olması, taşrada maarif teşkilatının yokluğu ve halkın cahilliği müfettişlerin gerçek manada teftiş yapmalarını büyük oranda engelliyordu.

Teftiş hizmetlerindeki bu durum 1879 yılına kadar devam etmiş ve bu tarihte merkez teşkilatında iki müfettişlik muhafaza edilmekle beraber maarif müdürlüğü ve meclisleri kurulan yerlere birer de müfettiş tayini yoluna gidilmişti. Mesela; 1880 yılında İşkodra vilayeti Mekatib-i Umumiye müfettişi Davud efendi, Anadolu Mekatib-i Rüşdiye ve İbtidaiye müfettişliği'ne tayin edilmişti.[683] Bu kişinin tayini hakkında Nezaret'çe yazılan tezkerede Anadolu'daki okulların daimi surette teftişe muhtaç olduğu belirtilerek buralara maarifçe işe yarar bir kişinin gerekliliği ifade edilmişti.

Sancak ve kazalardaki müfettişlerin eğitim ve öğretimle ilgili vazifeleri de 1879 yılında kabul edilen bir kanuna göre, okulların öğretim programlarının uygulanmasını, sağlık kurallarına uygun olup olmadıklarını ve araç ve gereçlerini denetlemekti. Bunun yanısıra görevleri arasında halkı okul yapmaya teşvik etmek, öğretmenlerin tayininde rehberlik yapmak, öğrenci ve öğretmenleri kontrol etmek ve Maarif Müdürlükleri'ne gerekli bilgileri vermek de bulunuyordu.[684] Kazalardaki Maarif Müfettişleri civar köylerdeki ibtidai okulları da teftiş ederek bunların ıslahı yolunda çalışmalar yapmışlardı. Mesela; Selanik vilayetinde yapılan icraatın

> "Bir müddetten beri Nezaret emri gereğince mülhakata gönderilen müfettişlerin teftiş ve teşviki neticesi usul-i atika tedrisata devam eden ibtidailerin bir kısmı usul-i cedideye ifrağ ve diplomalı muallimler tayin kılındığı gibi mektebi olup da muattal halde bulunan köylerin dahi mektebleri tamir ve küşad ettirilmiş ve şu usulün takibiyle bütün köylerin mekteb-i tedrisatının ıslah edileceği ve bunun müfettişler sayesinde olduğu..."

bu belgeden anlaşılmaktadır.[685]

---

683 BOA, İ, DH, no: 66917

684 Düstur Zeyli, 1-4, s. 71

685 Salname-i Vilayet-i Selanik, (1321), s. 630

1881 senesinde de bazı vilayetlere birer Maarif Müdürü tayini sırasında bunların maiyetlerine birer de müfettiş tayin edilmişti. 1882 yılında ise, Merkez Teftiş Teşkilatı'nda işbölümü başlamışken aynı tarihlerde taşraya halen umumi müfettişlerin tayinine devam ediliyordu.

Anadolu ve Rumeli'ye gönderilen umumi maarif müfettişlerinin vazifeleri hakkında 21 Şevval 1308/30 Mayıs 1891 tarihinde hazırlanan Rumeli Vilayat Şahanesi Maarif Müfettişliği Talimatnamesi'nden bazı önemli bilgiler ediniyoruz. Bu geçici nizamnameye göre mesela;

1- Müfettiş, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin uygulanmasına dikkat edecekti.

2- Mekteblerin hertürlü faaliyetlerini kontrol edecekti.

3- Maarif Meclis ve Komisyonlarını denetleyecekti.

4- Maarife bağlanmış olan vakıfların iyi bir şekilde yönetilmesine ve bunlardan elde edilecek gelirlerin yolunda harcanmasına gayret gösterecekti.

5- Mekteblere diplomalı ve yetenekli öğretmenlerin tayin edilmesine gayret edecekti.

6- Ayrıca teftiş neticelerini tafsilatlı bir rapor halinde Nezaret'e arzedecekti.[686]

Bu talimatname, umumi maarif müfettişlerinin teftişlerinden neler umulduğunun gösterilmesi bakımından önemlidir. Nitekim müfettişler, genelde, daha ziyade eğitim ve öğretim dışındaki konularda teftişler yapmışlardı. Bu konuların başında maarif

---

686 Kamil Su, **'Teftiş'**, s. 89-91

bütçelerine bakmak da gelmekteydi. Okullar ise vilayet, sancak ve kazalarda bulunan müfettişlere bırakılmıştı.

1886'da ise o zamana kadar hükümetin müdahale ve teftişinden uzak olan gayrimüslim ve ecnebi okulları ilk defa olarak Müfettiş-i Mahsusa vasıtasıyla teftiş ettirilmeye başlanıyordu.[687] Daha önce, İstanbul'daki bu icraatın faydaları görüldüğünden Maarif Nezareti bu sefer, taşradaki diğer gayrimüslim ve ecnebi okullarını da teftiş ettirmeyi uygun bulmuştu. Mesela, Makedonya'daki Rum okullarının zararlı faaliyetlerini artırması ve bu hususta Bab-ı Ali'ye raporlar gelmesi üzerine Sadrazam Kamil Paşa 21 Cemaziyelevvel 1304/14 Şubat 1887 tarihinde aşağıdaki tezkereyle durumu şöyle açıklamıştı:

> "... ilka-yı fesad etmekte olan Rum ve Yunan mekatibi muallimlerinin ahval ve harekatı hakkında Selanik vilayeti umur-ı ecnebiye müdüriyetinden Hariciye Nezareti celilesine varid olan tahriratın tercümesi irsal-ı savb-ı devletleri kılınmış olmakla mealine nazaran mehazir-i mebsutayı def'i olacak surette tedabir-i teftişiye ittihazına himmet buyurulması..."[688]

Sadrazam bu tezkereden önce 16 Teşrinievvel 1302/28 Ekim 1886'da Şinayder efendi adında birinin Umum Vilayat-ı Şahane Mekatib-i Ecnebiye Başmüfettişliği'ne tayin edilmesini istemesi üzerine bu makama Şinayder efendi seyyar olarak tayin edilmişti.[689] Bu başmüfettişin, görevi, okulları ve hocaları teftiş etmek ve muzur kitabların okutulmamasına dikkat ve özen göstermekti. Bunun yanında, Maarif Nezareti de teftiş hizmetlerini taşraya ve özellikle Rumeli'ye götürmeyi ve ilerde her vilayet için özel müfettişler tayinini arzu ediyordu.[690]

---

687 BOA, İ, DH, no: 81099

688 BOA, İ, DH, no: 81099

689 BOA, İ, DH, no: 81099

690 BOA, İ, DH, no: 81099

Kısa bir müddet sonra II. Abdülhamid bir irade ile teftiş işinin ihmal edilemeyecek kadar önemli olduğunu, bu bakımdan 10 Receb 1304/4 Nisan 1887'de

> "... emr-i teftişin bilcümle vilayat-ı şahaneye tamim ve tayin edilecek müfettişlerin Müslümanlar'dan intihabını..."

emir buyurmuştu.[691] Nitekim 1889 tarihinde Van, Erzurum, Bitlis vilayetlerindeki mekatib-i ibtidaiyenin çoğaltılması ve Hıristiyan okullarının teftişi için buralara, Bekir beyin müfettiş olarak gönderildiğini görüyoruz.[692]

Vilayet Maarif Müdürlükleri ve Maarif Meclisleri maiyetinde bulunan müfettişlere gelince bunların sayısı oldukça fazladır. Her vilayette Maarif Müdürlüğü ve Meclisi, her kaza ve sancakta da birer Maarif Komisyonu olduğuna göre bunların bünyesinde birer müfettişin olması doğal idi. Vilayet salnameleri incelendiğinde bu müfettişlerin ekserisinin mekatib-i ibtidaiye ve rüşdiye müfettişi durumunda oldukları görülür.[693] Ayrıca İdadiler ve Darülmuallimler daha çok Maarif Müdürleri ve Vilayet Müfettişleri tarafından teftiş ediliyorlardı.

Köy okullarının teftişi de bu dönemde Anadolu'da esaslı şekilde yürütülmüştü. Müsbet neticeler görüldükçe Maarif Müdürleri'nce Nezaret'e veya *Anadolu-yı Şahane-i Islahat Müfettiş-i Alisi*'ne tezkereler gönderilerek köy okullarının teftişi için sürekli seyyar müfettişlerin tayini ve sayılarını artırılması isteniyordu. Mesela; Sivas Maarif Müdürü maarif ıslahatı hakkında 10 Haziran

---

691 BOA, İ, DH, no: 81099

692 BOA, Ayniyat Defterleri, no: 1322

693 Salname-i Vilayet-i Bursa, (1325) ve Salname-i Vilayet-i Edirne, (1319) ve Salname-i Vilayet-i Kastamonu, (1312) ve Salname-i Vilayet-i Selanik, (1321)

1312/22 Haziran 1896 tarihinde *Anadolu Islahat Müfettişi*'ne gönderdiği raporda teftiş hizmetlerinin yürütülmesi konusunda

> "...köylerin mektebleri mütemadiyen teftiş olunmak için seyyar bir maarif memuru tayin etmek muktezadır...ve evvelki sene civar kazaların birkaçına isra kılınarak bir hayli köy mekteblerinin teftiş ve inşasına itina olunmuş ve bu sene işbu tedbirin takib ve devamı musammem bulunmuş ise de, bu gibi icraatın hüsn-i tesiratı yalnız teftişat zamanına münhasır kalındığını"

kaydederek müfettişlerin sadece varolan okulları teftiş değil, aynı zamanda halkı da bina yaptırmaya teşvik ettiği de anlaşılmaktadır.[694] Devrin sonunda merkezden yapılan tayinlerle taşrada özelikle mekatib-i ibtidaiye müfettişlerinin sayısında fazlaca bir kabarma görülmüştü. Ayrıca bu devirde ilk öğretimle yakından ilgilenildiği de bilinmektedir.[695]

1911 yılında yayımlanan 23 Cemaziyelevvel 1329/9 Mayıs 1327/1911 tarihli Maarif Hıfzıssıha-yı Mekatib Komisyonu'nun Suret-i Teşkili İle Vezaifine Dair Nizamname'[696]ye göre de Maarif Nezareti tarafından Hıfzıssıha-yı Mekatib Komisyonu adıyla daire-i maarifte bir komisyon oluşturuluyordu (m. 1) ve vilayetlerde de bu komisyonun şubesi olmak üzere komisyonlar teşkil ediliyordu. Ayrıca bu şubelerle merkez komisyonun icraatlarının aynı olması için bunların teşkili, vazifeleri ve yetkileri merkez komisyonunca tayin ediliyordu (m. 3).

---

694 BOA, Yıldız Tasnifi, Kısım A, no: 21/3, Zarf 21, Karton 131

695 BOA, Yıldız Tasnifi, Kısım 31, no: 1374, Zarf 115, Karton 84 ve BOA, Yıldız Tasnifi, Kısım 14, no: 1438, Zarf 126, Karton 66 ve BOA, Yıldız Tasnifi, Kısım 22, no: 462, Zarf 153, Karton 66

696 Düstur, 2nci tertib, 3ncü cilt, s. 372-373

VİLAYET MAARİF MÜFETTİŞİ

24 Cemaziyelevvel 1286/1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'[697]ne göre, vilayet dahilinde bulunan mektep muallimlerinin mercii Vilayet Maarif Müfettişi olarak gösterilmişti. Bu müfettişliğin bulunmadığı zaman ve yerlerde ise mekatib-i sibyan hocaları mesafenin yakınlığı ve uzaklığına göre rüştiye veya idadiye muallimlerine ve rüştiye hocaları dahi idadiye muallimlerine veya doğrudan doğruya müfettişlere ve müfetişler dahi maslahat icabına göre mutasarrıfa veya vilayet maarif meclisine müracaat edebilirlerdi (m. 151).

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[698]ye göre de Vilayet Maarif Müfettişi, Vilayet Maarif Meclisi'nin ikinci başkanı ve vilayet dahilinde bulunan darülmuallimin-i ibtidaiye idare meclislerinin başkanı ve Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisleri'nin başkan vekili (m. 18, 53), Tedrisat-ı Taliye Encümeni üyesi (8 Şaban 1328/31 Temmuz 1326/15 Ağustos 1910 tarihli Tedrisat-ı Taliye Encümenleri'nin Suret-i Teşkil ve Vezaifi Hakkında Nizamname'[699]nin 2nci maddesi) ve birkaç vilayetin aynı anda Maarif Müfettişi olan kişi o vilayetlerden her birinin de Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi'ne üyesiydi (Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında 10 Cemaziyelevvel 1332/24 Mart 1330/1914 tarihinde yayımlanan Vilayat Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisleri Aza-yı Müntehibesinin Suret-i İntihabı Hakkında Nizamname'[700]nin 8nci maddesi).

---

697 Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 184-219

698 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

699 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 646-647

700 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 397-399

Yine bu nizamnameye göre, Vilayet Maarif Meclisi'nin birinci başkanı olan vali ile ikinci başkanı olan Maarif Müfettişi arasında uyuşma sağlanamadığı zaman çözüm için Maarif Nezareti'ne müracaat edilirdi (m. 21).

Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[701]nin 10ncu maddesine göreyse, Vilayet Maarif Müfettişleri'nin azli, değiştirilmesi ve tayinlerine yönelik olan işlemleri, Tedrisat-ı Aliye Dairesi'nin 1nci şubesi idare ederdi (m. 10).

Vilayet Maarif Müfettişleri'nin Görevleri

24 Cemaziyelevvel 1286/1 eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'[702]ne göre, Vilayet Maarif Müfettişleri'nin görevleri, sancak dahilinde bulunan mektepleri önce 3 ayda 1 ve mekteplere lazım olan düzenlemeler tamam olduktan sonra 6 ayda bir devir ve teftiş edip muhtaç oldukları ıslahatı, izinleri dairesinde Nezaret'e danışmaksızın icra etmek ve külli icraatlar için de Vilayet Maarif Meclisi'ne müracaat eylemek ve şehriyye vukuat jurnallerini adı geçen meclise göndermek (m. 149), 5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[703]nın 91nci maddesine göre de mekatib-i umumiye ve hususiyenin teftişini yapmak (22 Şevval 1333/20 Ağustos 1331/2 Eylül 1915 tarihli Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi'[704]nin 10ncu maddesi), vakit oldukça meclise gelen meselelere maaşla tayin edilmiş olan erkanla birlikte bakmak ve meclis kararıyla, kendilerine maarifle ilgili özel bir memuriyet havale olunduğu zaman bu işi görmek (m. 150), her sene tedrisin sonunda mülazemet imtihanında hazır

---

701 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

702 Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 184-219

703 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

704 Takvim-i Vekayi no: 2302

bulunmak (m. 171), 21 Zilkaade 1326/15 Aralık 1908 tarihinde yayımlanan Maarif Müdürleriyle Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezaifine Müteallik Talimat'[705]a göreyse, Maarif Müdürü'ne tedrisat-ı taliye-i umumiye ve hususiyeye ve mekatib-i ibtidaiye-i umumiyede eğitimi yönlendirmeye, her 3 ayda bir vilayet dahilinde bulunan darülmuallimler ile mekatib-i ibtidaiyenin durumuna dair rapor vermek (Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[706]si 7nci madde), Maarif Müdürü'nün yokluğu halinde lüzum görürse liselerde oluşturulmuş idare ve darülmuallimlerin idare meclislerine, muallimin ehliyetnamesi komisyonlarına başkanlık etmek, muallim imtihan heyetini değiştirmek, azl, mekatib-i ibtidaiye muallimlerinin tayinlerini, tebdil ve azillerini valiye sözlü olarak teklif, kız mektebleri dikiş muallimlerini tayin, mekatib-i ibtidaiye muallimleri hakkında tenbih ve Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisi'nin görüşünü alarak tekdir cezasını icra, 24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[707]ye göre, mekatib-i ibtidaiyede tedrisatın nizamat ve talimat hükümlerine uygun gitmesine, mekatib-i ibtidaiyenin tahsil usulü ve öğretimin tatbikine nezaret etmek (m. 1), mekatib-i ibtidaiye-i umumiye muallim, muallim-i evvelleri ile mekatib-i rüşdiye muallim-i sanilerinin tayin edilmesi, değiştirilmesi, azli ve yatılı mekatib-i ibtidaiyeye ücretsiz alınacak şakirdanın ücretsiz okuma müddetini uzattırmak veya kaldırtmak için valiye teklifte bulunmak (m. 7, 16, 20), her sene bir defa vali, onun tayin edeceği bir memur, darülmuallimin müdürü, harç memuru ile birlikte mektebin veznesi ile muhasebesini ve ambardaki mevcudu muayene etmek (m. 14), valinin emri tahtında hareket, bulunduğu vilayetin maarif-i ibtidaiyesine yönelik olarak tahkikatı yapmak (m. 18), mekatib-i

---

[705] Maarif Müdürleriyle Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezaifine Müteallik Talimat (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1326)

[706] Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

[707] Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

ibtidaiye-i umumiye muallimleri aleyhinde tenbih ve hatta Vilayet Maarif Meclisi'nin oyu ile tekdir cezasını icra etmek (m. 22), ailesi nezdinde, ibtidai tahsilini görmüş çocukları imtihan edecek heyeti tayin kılmak (m. 25), Maarif Müdürü'nün başkanlığı altında mekatib-i ibtidaiye muallimlerinden oluşan heyet tarafından verilmesi kararlaştırılacak ehliyetname ve tasdikname imtihanlarının konularını tayin hususunda bu heyete iştirak etmek (m. 26), adı geçen ehliyetname ve tasdikname için yapılacak imtihanları icraya memur olan heyetin üyelerini seçmek ve Maarif Müdürü'ne teklifde bulunmak, hemen tüm imtihan heyetlerine ve özellikle ehliyetname vermek için oluşan heyete başkanlık etmek (m. 27), Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisleri'ne her nahiye, karye ve mahallede tesisi gereken umumi ibtidai mekteplerin adedini, mevkilerini, derece ve keyfiyetini ve muallimlerin miktarını bildirmek (m. 57, 59), Tedrisat-ı Taliye Müdüriyeti'nin Vezaifine Müteallik Talimat Sureti'[708]ne göre de mekatib-i idadiyenin ıslah ve terakkisi hakkında Nezaret'e rapor göndermek, bunlar üzerine görüş beyanında bulunmak ve karar vermekti.

Vilayet Maarif Müfettişleri'nin Yetkileri

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[709]ye göre, Vilayet Maarif Müfettişi, Mekatib-i ibtidaiye-i umumiye muallimleri aleyhinde tenbih ve hatta Vilayet Maarif Meclisi'nin oyu ile tekdir cezasını icra edebilirdi. Ayrıca ağır ve acil durumlarda inzibat tahkikatıyla beraber muallimleri işden el çektirebilirdi. Ancak durumu Vilayet Maarif Meclisine ilk toplantıda haber vermek zorundaydı (m. 22). Maarif Müfettişi mekatib-i ibtidaiye umum muallim adaylarının asıl muallim oluncaya kadar, hizmet etmelerine izin verebilir (m. 18), Mekatib-i İbtidaiye Müfettişi'nin gerekli sebeplere dayanan teklifi üzerine muallim

---

[708] Takvim-i Vekayi no: 602

[709] Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

vekillerinin verdiği eğitimi doğrudan doğruya kaldırabilir (m. 19), ağır ve acil durumlarda inzibat tahkikatıyla beraber muallimleri işden el çektirebilirdi. Ancak durumu Vilayet Maarif Meclisine ilk toplantıda haber vermek zorundaydı (m. 22). Hususi mektebleri, bunlara tanınan talim hürriyetine dokunmamak şartıyla teftiş (m. 23), Maarif Encümenleri'nin üyelerini tayin ve azledebilirdi (m. 24). Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 ve Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan iki ayrı Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[710]lerin 2nci maddelerine göre de Maarif Nezareti teftiş hizmetlerini Nezaret tarafından tayin olunan Vilayet Maarif Müfettişleri eliyle doğrudan doğruya icra ederdi (m. 2).

VİLAYET MAARİF MUHAKKİKLERİ

24 Cemaziyelevvel 1286/1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'[711]ne göre, Vilayet Maarif Muhakkikleri, vilayet dahilinde bulunan mektep muallimlerinin mercii konumundaydı (m. 151).

Vilayet Maarif Muhakkikleri'nin Görevleri

24 Cemaziyelevvel 1286/1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'[712]ne göre, Vilayet Maarif Muhakkikleri'nin görevleri, lüzum görüldükçe nöbetleşe vilayet dahilinde bulunan mektep, kütüphane ve livalarda bulunan müfettişlerin hareketlerini teftiş etmek ve incelemek, mektepler idaresinin mevzuat kaidesi

---

[710] Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173 ve Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

[711] Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 184-219

[712] Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 184-219

dairesinde cereyanını muhafaza etmek, izinleri dairesinde tedbirleri danışmaksızın alıp külli icraatı vilayet maarif meclisine arz etmek, teftiş dönüşlerinde tahkikat ve icraat-ı vakıa ve o hususta hususi görüşlerini meclise lahiya şeklinde takdim eylemek (m. 148), vakti oldukça meclise gelen meselelere maaşla tayin edilmiş olan erkanla birlikte bakmak, meclis kararıyla, sorumluluğuna maarifle ilgili özel bir memuriyet havale olunduğu zaman da bu işi görmek (m. 150), mümkün olduğunca idadiye mekteblerinin imtihanında hazır bulunmak (m. 154), her sene tedrisin sonunda mezuniyet ve muhtehilik imtihanlarında hazır bulunmaktı (m. 171).

TEDRİSAT-I İBTİDAİYE MÜDÜRÜ

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[713]ye göre, Maarif-i Umumiye Müfettişleri *Tedrisat-ı İbtidaiye Müdürü*'nün başkanlığı altında toplanarak Maarif Nezaretinden havale edilen maarif-i ibtidaiye meseleleri üzerine tartışırlardı (m. 5)

Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında, 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 ve Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında, 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihli iki ayrı Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[714]nin 2nci maddelerine göre, Maarif Nezareti, idare hizmetlerini *Tedrisat-ı İbtidaiye Müdürü*'nün eliyle doğrudan icra etmekteydi. Birinci nizamnamenin 17nci maddesine göre de Tedrisat müdürleri, Meclis-i Kebir-i Maarif'in daimi ve senevi kısmı üyeleri arasında bulunurlardı.

---

[713] Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

[714] Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173 ve Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

MAARİF-İ UMUMİYE MÜFETTİŞLERİ

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[715]ye göre, Maarif Umumi Müfettişleri, Maarif Nezareti tarafından tayin edilirlerdi (m. 4).

Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında, 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 tarihli Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[716]ye göre de bütün mekteblerin, memur ve muallimlerin durumunu teftiş etmek üzere Maarif Nazırı'nın doğrudan doğruya emri altında 12 maarif müfettiş-i umumisi bulunurdu. Bunlar;

1 ulemadan

1 Arab lisanı uzmanlarından

1 Türkçe ulemasından

1 matematik ilmi erbabından

1 doğal ilim ulemasından

1 terbiye ve talim ilmi ulemasından

1 felsefe ilmi erbabından

1 beden terbiyesi uzmanlarından

---

[715] Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

[716] Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

1 mimar

1 tabib

1 coğrafya ve tarih ulemasından

1 yabancı dile vakıf olanlardan oluşmuştu.

Ayrıca bütçe müsait oluncaya kadar iki müfettişlik bir kişi üzerinde de bulunabilirdi. Bu müfettişler mekatib-i aliye ve taliye muallimliğinde terakki eden kişilerden seçilirlerdi (m. 15).

Maarif-i Umumiye Müfettişleri'nin Görevleri

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[717]ye göre, Maarif-i Umumiye Müfettişleri'nin görevleri, Tedrisat-ı İbtidaiye Müdürü'nün başkanlığı altında Nezaret'te toplantı yaparak Maarif Nezaretinden havale edilen maarif-i ibtidaiye meseleleri üzerine tartışmak (m. 5), Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında, 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 tarihli Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[718]ye göre de Meclis-i Kebir-i Maarif'in daimi ve senevi kısmı üyeleri arasında bulunmaktı (m. 17).

Maarif-i Umumiye Müfettişleri'nin Yetkileri

Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında, 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 ve Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında, 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihli iki ayrı

---

[717] Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

[718] Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[719]nin 2nci maddelerine göre, Maarif Nezareti, teftiş hizmetlerini Maarif-i Umumiye Müfettişleri'nin eliyle doğrudan icra etmekteydi. 5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[720]nın 91nci maddesine göreyse, Maarif-i Umumiye Müfettişleri, mekatib-i umumiye ve hususiyenin teftişini yapmaya yetkiliydiler. Yine daha sonra 22 Şevval 1333/20 Ağustos 1331/2 Eylül 1915 tarihli Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi'[721]nin 10ncu maddesine göre de Maarif-i Umumiye Müfettişi, mekatib-i hususiyeyi teftiş ve nezaretine etme yetkisine sahipti.

MAARİF SIHHİYE MÜFETTİŞLERİ

Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında, 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 ve Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında, 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihli iki ayrı Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[722]nin 2nci maddelerine göre, Maarif Nezareti, teftiş hizmetlerini Maarif Sıhhiye Müfettişleri'nin eliyle doğrudan icra eder denmekteydi.

23 Cemaziyelevvel 1329/9 Mayıs 1327/1911 tarihli Maarif Hıfzıssıha-yı Mekatib Komisyonu'nun Suret-i Teşkili İle Vezaifine Dair Nizamname'[723]nin 1nci maddesine göre de Maarif Sıhhiye Müfettişi ile yardımcısı Hıfzıssıha-yı Mekatib Komisyonu namıyla daire-i maarifte oluşturulan komisyona üye idiler.

---

719 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173 ve Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

720 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

721 Takvim-i Vekayi no: 2302

722 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173 ve Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

723 Düstur, 2nci tertib, 3ncü cilt, s. 372-373

Maarif Sıhhiye Müfettişleri'nin Yetkileri

5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[724]nın 91nci maddesine göre Maarif Sıhhiye Müfettişi, mekatib-i umumiye ve hususiyenin (22 Şevval 1333/20 Ağustos 1331 tarihli Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi'[725] m. 10) teftişini yapmaya yetkiliydi.

ETİBBA-YI MÜFETTİŞE

Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında, 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 ve Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında, 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihli iki ayrı Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[726]nin 2nci maddelerine göre, Maarif Nezareti, teftiş hizmetlerini Etibba-yı Müfettişe'nin eliyle doğrudan icra etmekteydi.

Daha sonra 24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[727]nin 48nci maddesine göre de, Etibba-yı Müfettişe, Osmanlı tebasından ve en az 25 yaşını bitirmiş kişilerden atanır hükmü konuyordu.

---

724 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

725 Takvim-i Vekayi no: 2302

726 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173 ve Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

727 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

Etibba-yı Müfettişe'nin Yetkileri

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[728]nin 47nci maddesine göre, Etibba-yı Müfettişe, ibtidai mekteblere yalnızca tıbbi inceleme yapmak için girebilirdi. Fakat Etibba-yı Müfettişe, bunun için önce, o yerin en büyük mülki amirinden izin almak zorundaydı. Ayrıca bu müfettişler, sadece çocukların sıhhatine ve mektebin sıhhi durumuna aid olarak teftişte bulunabilirlerdi (m. 48).

TEDRİSAT-I HUSUSİYE MÜFETTİŞLERİ

Maarif Nazırı Emrullah efendinin zamanı, 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 tarihli Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[729]nin 15nci maddesine göre, Tedrisat-ı Hususiye Müfettişi, doğrudan doğruya Maarif Nazırı'nın emri altında bulunup, mekatib-i aliye ve taliye muallimliğinde ilerleyen kişiler arasından seçilirdi.

Maarif Nazırı Ahmed Şükrü bey zamanı 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[730]nin 2nci maddesine göre de Maarif Nezareti teftiş hizmetini Nezaret tarafından tayin olunan Tedrisat-ı Hususiye Müfettişleri eliyle doğrudan doğruya icra eder denilmekteyti.

---

[728] Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-416

[729] Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

[730] Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

Tedrisat-ı Hususiye Müfettişi'nin Yetkisi

22 Şevval 1333/20 Ağustos 1331 tarihli Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi'[731]nin 10ncu maddesine göre mekatib-i hususiye, Tedrisat-ı Hususiye Müfettişi'nin teftişi ve nezaretine tabiiydi.

MAARİF-İ İBTİDAİYE MÜFETTİŞİ

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[732]ye göre, Maarif-i İbtidaiye Müfettişleri, her sancakta umumi maarif-i ibtidaiye hizmetinin en büyük memuruydu. Bunun yanısıra bu nizamnameyle bazı mühim kaza merkezlerinde de Maarif-i İbtidaiye Müfettişliği'nin kurulabileceği kabul ediliyordu (m. 28). Maarif-i İbtidaiye Müfettişleri, kendisinin bulunduğu tüm sancaklardaki mekatib encümenlerinin üyesi konumundaydı (m. 29). Her vilayet dahilinde bulunan Maarif-i İbtidaiye Müfettişleri'nden ikisi Vilayet Maarif Meclisi üyesi olmak üzere Maarif Nezareti tarafından tayin edilirdi. Ayrıca, Maarif-i İbtidaiye Müfettişleri darülmuallimin ibtidaiyelerinin ehliyetname imtihan komisyonlarının da doğal üyelerindendiler (m. 35).

Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında, 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 ve Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında, 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihli iki ayrı Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[733]nin 2nci maddelerine göre, Maarif Nezareti, teftiş hizmetlerini Maarif-i İbtidai Müfetişleri'nin eliyle doğrudan icra etmekteydi.

---

731 Takvim-i Vekayi no: 2302

732 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-416

733 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173 ve Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

Maarif-i İbtidaiye Müfettişleri'nin Görevi

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[734]ye göre, Maarif-i İbtidaiye Müfettişleri'nin görevi, bulundukları sancaktaki umumi ve hususi ibtidai mekteblerini teftiş etmek, Kaza Maarif Encümenleri'nin toplantılarında bulunup, oyu olmayarak görüşmelere katılmak (m. 29), kaza muallim toplantılarına ve ibtidai tahsil tasdiknamesi veren imtihan heyetlerine başkanlık etmek, mekatib-i ibtidaiye-i umumiyi ihdas, mekatib-i hususiye küşadı, gece dersleri ve çırak sınıfları teşkiline yönelik olan tüm işlemlerin yürütülmesini icra (m. 30), mekatib-i ibtidaiye-i umumiye muallimlerinin terakkilerine ve bu muallimlere verilecek mükafat ve cezalara dair görüş beyan (m. 31), mekatib-i ibtidaiye-i umumiyede her ders senesinin başında çocukların sınıflara ayrılmasına nezaret, mekteb müdürünün düzenlediği vakit cedvelini tasdik etmek (m. 32), 5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[735]na göre, mekteb mualliminin talebeler için tutduğu devam defterini imzaladıktan sonra maarif encümenine iletmek (m. 80), iki kez ihtar cezasına uğrayan veliyi mahallin en büyük mülkiye memuruna şikayet etmek (m. 83), maarif müfettişlerinin bulunmadığı yerlerde ana mekteblerinin teftişini yapmaktı (m. 91).

Maarif-i İbtidaiye Müfettişlerinin Yetkileri

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[736]ye göre, Maarif-i İbtidaiye Müfettişleri,

---

[734] Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

[735] Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s.804-823

[736] Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

mekatib-i ibtidaiye-i hususiyede okutturulan kitabları ve ders defterlerini muayene edebilir, nizama aykırı olan tedrisat hakkında bir zabıtname düzenler, aykırı bir kitab görürse hemen zabteder. Mekteb müdürlerinin şakirdanın devam cedvellerini taleb halinde muayene edebilir (m. 33), mekteb encümenlerini toplantıya davet ederek bunların kararlarını yeniden görüşülmek üzere Liva Maarif Meclisine sunabilir (m. 34), muallim ve mekteb kütübhanelerini teftiş edebilinlerdi (m. 35).

5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[737]na göre de Maarif Encümen toplantısında iki kez çoğunluk sağlanamazsa Maarif-i İbtidaiyye Müfettişi'nin hazır bulunmasıyla görüşmeler icra edilir ve karar alınabilirdi (m. 36).

TEDRİSAT-I İBTİDAİYE MÜFETTİŞİ

Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında, 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 ve Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında, 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihli iki ayrı Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[738]nin 2nci maddelerine göre, Maarif Nezareti, teftiş hizmetlerini Tedrisat-ı İbtidai Müfettişleri'nin eliyle doğrudan doğruya icra etmekteydi. Prusya'da bu müfettişlerin karşılığı kaza maarif memuru yani "*schulrat*"tı. Bunlar da Tedrisat-ı İbtidaiye müfettişi gibi mektebleri teftiş ve bu müesseselerde gerçekleşen talim ve terbiye faaliyetlerini kontrol eder ve cemaat teşkilatı nezdinde hükümet komiseri sıfatıyla çalışırlardı.[739]

---

[737] Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

[738] Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173 ve Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

[739] Reşat Şemsettin, a.g.e., s. 123

5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[740]yla da Tedrisat-ı İbtidaiyye Müfettişi, mekatib-i ibtidaiye ve darülmuallimin muallim ve müdürlerinden üstün hizmet göstermiş olanlarının arasından (m. 63), Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanı, 10 Cemaziyelevvel 1332/24 Mart 1330/1914 tarihinde yayımlanan Vilayat Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisleri Aza-yı Müntehibesinin Suret-i İntihabı Hakkında Nizamname'[741]nin 7nci maddesine göre de, Vilayet Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi'nin toplanmasından en az 15 gün önce Maarif Müdürü tarafından seçilerek Maarif-i Umumiye Nazırı'nca tayin edilirdi.

Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişi'nin Görevleri

Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında, 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 tarihli Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[742]sine göre, Tedrisat-i İbtidaiye Müfettişleri'nin görevi, tedrisat-ı ibtidaiyeye yönelik olarak nezarete rapor göndermek (m. 7), 5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[743]na göre de maarif müfettişlerinin bulunmadığı yerlerde ana mekteblerinin teftişini yapmaktı (m. 91).

Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişi'nin Yetkileri

5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[744]na göre, Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişi, encümenin kararları aleyhinde bu Tedrisat-ı İbtidaiye

---

740 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

741 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 397-399

742 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

743 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

744 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

Meclisi'ne müracaat edebilir ve kararın feshini isteyebilirdi (m. 39). Ayrıca yine aynı nizamnameye göre, Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişi'nin beyan ve teklifi üzerine Vilayet Maarif Müdürü 3 seneden evvel geçici ehliyetnameleri sahibinin elinden geri alabilirdi (m. 44).

MEKATİB-İ İBTİDAİYE MÜFETTİŞİ

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[745]ye göre, Maarif Müdürü, bütün mekatib-i ibtidaiyede tedrisatın nizamat ve talimat hükümlerine uygun olarak yürümesine *Mekatib-i İbtidaiye Müfettişleri*'nin aracılığıyla nezaret ederdi (m. 1).

Ayrıca, Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında, 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 ve Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında, 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihli iki ayrı Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[746]nin 2nci maddelerine göre, Maarif Nezareti, teftiş hizmetlerini Mekatib-i İbtidai Müfetişleri'nin eliyle doğrudan doğruya icra etmekteydi.

Mekatib-i İbtidaiye Müfettişleri'nin Yetkisi

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[747]ye göre, Mekatib-i İbtidaiye Müfettişi,

---

[745] Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

[746] Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173 ve Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

[747] Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

gerekli sebeplere dayanarak muallim vekillerinin verdiği eğitimin kaldırabilmesi için Maarif Müfettişi'ne teklif verebilir (m. 19), ayrıca herhangibir karar verilmesi için Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisleri'ne teklifde bulunabilirdi (m. 59).

LİVA MAARİF MÜFETTİŞLERİ

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[748]ye göre, *Liva Maarif Müfettişleri* Liva Maarif-i İbtidaiye Meclisleri'nin doğal üyesiydiler (m. 63).

Liva Maarif Müfettişleri'nin Görevleri

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[749]ye göre, Liva Maarif Müfettişleri'nin görevleri, Fahri Maarif Vekilleri gözlemlerini ve topladıkları bilgileri kabul etmekti (m. 43).

Liva Maarif Müfettişleri'nin Yetkileri

Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında, 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 ve Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında, 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihli iki ayrı Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[750]nin 2nci maddelerine göre, Maarif Nezareti, teftiş hizmetlerini Liva

---

[748] Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

[749] Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

[750] Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173 ve Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

Maarif Müfetişleri'nin eliyle doğrudan icra etmekteydi. Ayrıca, 22 Şevval 1333/20 Ağustos 1331/2 Eylül 1915 tarihli Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi'[751]nin 10ncu maddesine göre de *mekatib-i hususiye*, *Liva Maarif Müfettişi*'nin teftişi ve nezaretine tabi olarak tedrisatta bulunurdu.

LİVA MAARİF-İ İBTİDAİYE MÜFETTİŞİ

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[752]nin 49ncu maddesine göre *Liva Maarif-i İbtidaiye Müfettişi*, teftişi altında bulunan yerlerde teşkil edilmiş Mekteb Encümenleri'nin tümüne üyeydiler.

Liva Maarif- İbtidaiye Müfettişleri'nin Yetkileri

Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında, 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 ve Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında, 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihli iki ayrı Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[753]nin 2nci maddelerine göre, Maarif Nezareti, teftiş hizmetlerini Liva Maarif-i İbtidaiye Müfetişleri'nin eliyle doğrudan icra etmekteydi.

---

751 Takvim-i Vekayi no: 2302

752 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

753 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173 ve Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

KAZA MEKATİB MÜFETTİŞİ

20 Rebiyülahir 1298/25 Mart 1297/1881 tarihli Rumeli-i Şarki Vilayeti'nin Mebadi-i Tedris Hakkında Kanun'[754]a göre, *Kaza Mekatib Müfettişleri*, birer sene müddetle maarif müdürü heyetinin kararnamesiyle teftiş edecekleri mekatibin ait olduğu cemaatin ileri gelenlerinden ve özellikle mektepler hakkında meşhur olan veya muallim kabiliyetini içeren şehadetnameleri olan veya hiç olmazsa 5 sene muallimlik etmiş olanlardan tayin edilirlerdi (m. 124) ve Kaza Mekatib Müfettişleri'nin sayısı 50 olup bunların 27'si Bulgar Ortodoks mektepleri için, 16'sı İslam mektepleri için, 3'ü Rum mektepleri için ve birerleri de vilayet dahilinde bulunan tüm Bulgar Katolik, Bulgar Protestan, Ermeni ve Yahudi mektepleri için ayrı ayrı teşkil edilmişti. Ancak gerektiğinde sayı İdare-i Umumiye Nizamnamesi uyarınca ayarlanabilirdi (m. 122). Ayrıca Kaza Mekatib Müfettişleri'nin daire müfettişleri de maarif müdüriyetinin kararnamesiyle sınırlandırılabilmekteydi (m. 123). Kaza Mekatib Müfettişleri'nin belirli bir maaşları yoktu, bunlar tazminat ve harcırahlarla geçinirlerdi (m. 131). Mesela, tazminatları teftiş edilecek mekteplerin miktarına ve mahallerin uzaklığına ve mevkisine göre üç kısma ayrılıyordu: Yıllık olarak 1. sınıf müfettişlere 8000, 2. sınıfa 6000, 3. sınıfaysa 5000 kuruş veriliyordu (m. 132).

Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında, 19 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1327/1911 ve Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında, 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihli iki ayrı Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[755]nin 2nci maddelerine göre, Maarif Nezareti, teftiş hizmetlerini Kaza Mekatib Müfetişleri'nin eliyle dolaylı olarak icra eder denmekteyti.

---

[754] Düstur, 1nci tertib, 2nci cildin zeyli, s. 71-95

[755] Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173 ve Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

Kaza Mekatib Müfettişi'nin Görevi

20 Rebiyülahir 1298/25 Mart 1297/1881 tarihli Rumeli-i Şarki Vilayeti'nin Mebadi-i Tedris Hakkında Kanun'[756]a göre, Kaza Mekatib Müfetişlerinin görevleri, bir mualim encümeni tertib (m. 45), mualimlere verilecek, ihtar, tenbih, para, mükafatını tenkih, daha aşağı sınıfa tenzil ve iadesi cezalarını icra etmekti (m. 53). Her nahiye cemaat ve müdürü o yıl mektebe devam edeceklerin ve muaf olacakların listesinin bir nüshasını Kaza Mekatib Müfettişi'ne verirdi (m. 61). Kaza Mekatib Müfettişi'nin diğer görevleriyse iki kez ihtar edildiği halde çocuğunu okula göndermeyen veliyi (m. 69), üzerine düşen görevi yapmayan nahiye müdürü, mekteb encümenleri ve mualimlerini kaza hakimine şikayet (m. 70), senede en az 4 defa mensup olduğu mekatib-i umumiye ve hususiyesinin (m. 125), tedris cihetini, şakirdanın terakkiyatını, mektebin dahili nizamını, binanın sıhhi, kütüphane ve levazımat durumunu teftiş, mekatibi olmayan mahalllerin ahalisini mekatib tesis etmeye teşvik, onlara her konuda yardım ve nezaret etmek, kabiliyetli muallimlerin tayini için cemaate kolaylık sağlamak, mekatib encümenlerine yardım, mekatib ile ilgili kanun ve nizamnamelerin icrasına nezaret, gerek maarif müdüriyeti tarafından doğrudan doğruya ve gerekse Sancak Mekatib Meclisi tarafından kendisine havale olunan tüm ahvali tahkik ve tetkik (m. 126), talebenin devamını teftiş ve riayet etmeyenin velisini hükümete beyan etmek (m. 127), hersene mekteblerle ilgili istatistiklerin yer aldığı bir raporu Maarif Müdürü'ne göndermek (m. 128), en azından senede iki kez muallimleri toplayarak maarifle ilgili tüm konularda müzakere yapmaktı. Muallimler bu çağrıya uymak zorundaydılar. Ayrıca, muallim meclisinde alınan kararlar Kaza Mekatib Müfettişi tarafından Maarif Müdüriyeti'ne gönderilirdi (m. 130).

---

[756] Düstur, 1nci tertib, 2nci cildin zeyli, s. 71-95

Kaza Mekatib Müfettişi'nin Yetkileri

20 Rebiyülahir 1298/25 Mart 1297/1881 tarihli Rumeli-i Şarki Vilayeti'nin Mebadi-i Tedris Hakkında Kanun'[757]a göre, Kaza Mekteb Müfettişi'nin reyi olmadıkça bir muallim başka bir mektebe nakl olunamazdı (m. 47). Ayrıca bir muallim 3 günden fazla yerinden ayrılacaksa bunun için *Kaza Mekatib Müfettişi*'nden ruhsat alması gerekirdi (m. 49). Kaza Mekatib Müfettişi teftiş sırasında mahalli hükümet memurlarından yardım isterse bunlar ona yardım etmeye mecburlardı (m. 129). Ayrıca müfettiş en azından senede 2 kez muallimleri toplantıya davet ettiği zaman, muallimler toplantıya gitmeye mecburlardı (m. 130).

---

[757] Düstur, 1nci tertib, 2nci cildin zeyli, s. 71-95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MAARİF NEZARETİNİN YETKİLERİ VE GÖREVLERİ

Maarif Nezareti'nin Diğer Makamlarla Olan İlişkileri ve Bunun Sonucunda Yetki ve Görevlerinin Şekil Alması

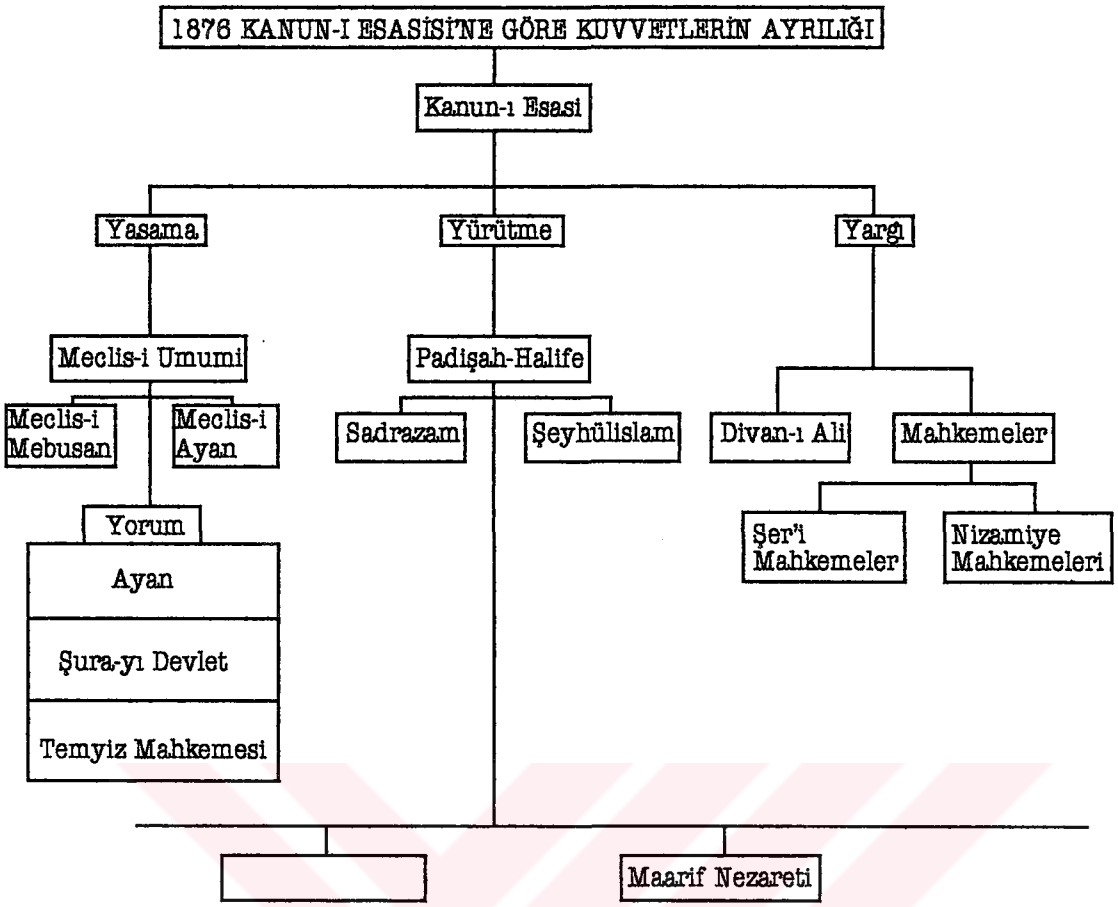
1876 KANUN-I ESASİSİ'NE GÖRE KUVVETLERİN AYRILIĞI
Kanun-ı Esasi
Yasama
Yürütme
Yargı
Meclis-i Umumi
Padişah-Halife
Meclis-i Mebusan
Meclis-i Ayan
Sadrazam
Şeyhülislam
Divan-ı Ali
Mahkemeler
Yorum
Ayan
Şura-yı Devlet
Temyiz Mahkemesi
Şer'i Mahkemeler
Nizamiye Mahkemeleri
Maarif Nezareti

PADİŞAH-MAARİF NEZARETİ İLİŞKİSİ

Padişah ve Maarif Nezareti arasındaki gerçekleşen ilişkiler konusunda bu kısmı fazla uzatmamak için yukarıda Padişah-Maarif Nazırı kısmında belirttiğimiz şekliyle yetinmeyi düşünüyoruz. Çünkü; O kısımda Padişahın imparatorlukta her alana, siyasete, iktisada, hukuka v.b. hakim olması gibi, maarif alanına da hakim olduğunu göstermiştik. Bu bağlamda Padişah'ın maarifin temsilcisi ve yasamacı-yürütmeci-yargıcı konumunda olan Maarif Nezareti'ne de hakim olması yadırganacak bir husus değildir. İşte bunlardan dolayı Padişah ve Maarif Nezareti ilişkilerini somut misaller ve yapılarla ele almayı yeğledik.

Genel Olarak Maarifle İlgili

Padişahın maarif alanında Nezaretle olan ilişkilerinin büyük kısmını tahmin edilceği üzere mektebler konusu oluşturmaktadır. Çünkü; o dönemde bir kurumun ne oranda mekteb üzerinde hakimiyeti varsa o oranda da maarife etkisi vardı. Bu bakımdan Padişah'ın böyle bir alandan içtinab etmesi düşünülemezdi. Kaldı ki imparatorluk dahilindeki asayişin temini de bir bakıma mekteblere ve buralardan gelecek kuşaklara aktarılan bilincin imparatorluğun bekası açısından sağlıklı olup olmamasına bakıyordu. Bu yüzden mekteblerin önem kazandığı 19. asrın başından itibaren Padişahlar bu hususda herzaman söz sahibi olmuşlar ve bunları denetimleri altında tutmak için gereken hemen her türlü girişimde bulunmuşlardı. Mesela, II. Mahmud'un emriyle 1839'da Mekteb-i Ulum-ı Harbiye'nin ve Mekteb-i Maarif-i Adliye'nin[758] kurulmuş

---

[758] BOA, İ, Dahiliye, no:64 Başka örnekler için bkz BOA, İ, MV., no: 4415

olduğunu daha önceki kısımlarda gördük.[759] Bu misal bize Padişah'ın imparatorluk dahilinde ihtiyaç duyduğu reformları yapabilmek için mektebe yani memurlara olan ihtiyacını gösterir de dedik. Hatta bu mekteblerden mezun olanlardan başkalarının kesinkez memuriyete alınmamaları hususunda da Padişah'ın çok hassas davrandığını da belirttik. Hatta Padişah, bunun için zaman zaman Bab-ı Ali kalem şeflerinin dikkati de bu konuya çekiliyordu.[760]

Reformlar için çok önemli olan bu itici gücün yani mekteblerin de ilk olarak Padişah tarafından, ki bu Padişah'ın -II. Mahmud- kendisi zaten reformların öncüse sayılıyordu, başlatılmasında ve başlayan bir projenin denetiminin yapılmasında o dönem için bir anormallik yoktu. Nitekim, II. Mahmud'un uyguladığı maarifle ilgili bu reform programlarının tıpkısını Mısır'da adeta oranın hakimi olan Mehmed Ali Paşa tarafından uygulanıyor ve denetliyordu. Mesela, Mehmed Ali Paşa, 1809'da İtalya'ya askeri bilimler, basımcılık ve gemi inşası konularında eğitilmek için öğrenci gönderiyor, 1816'da Kahire'de Kaleiçinde bir harb okulu kuruyor, 1821'de buna Fransızlar'ın da yardımıyla Asvan'da kurulan bir yenisini daha ekliyordu. Bununla da kalmayarak 1827 yılında Fransızca eğitim yapan bir tıbbiye, aynı yıl bir veteriner okulu, 1829'da da bir eczacılık okulu açıyordu. Ayrıca bu mekteblerin gelişimini bir nezaret altında tutmak için de *Divanü'l-Medaris* adı altında bir merkezi organ dahi kuruyordu. Bunun gibi II. Mahmud da ilk ve orta eğitimi kurmadan yüksek eğitimi geliştirme çabası içine giriyordu. Ayrıca burada belirtmemiz gerekiyor ki bu iki programın arasındaki paralellik esas olarak temelinde bir elit modernizasyonunun olması ve halk eğitimi konusunda birtakım öğelere sahip bulunmamasında yatıyordu.[761] Bunun gibi Napoleon dönemi Fransız maarif sistemi için de aynı şeyler rahatlıkla

---

[759] İhsan Sungu, "Mekteb-i Maarif-i Adliye'nin Tesisi", **Tarih Vesikaları**, (1941), 1/3, s. 212-225

[760] BOA, İ, DH, no: 15970 ve BOA, Buyuruldu Defteri, no: 3, s. 127

[761] Bill Williamson, Education and Social Change in Egypt and Turkey, (London, 1987), s. 57-68

söylenebilir.[762] Yine çok önceleri, 425 yılında Doğu Roma İmparatoru II. Theodosios ile Batı Roma İmparatoru Valentinianus tarafından neşrolunan bir emirname ile Constantinople'da bir yüksek mekteb açılması emrediliyordu.[763] Yani anlaşılacağı üzere mekteb kurmak ve onu denetlemek sadece Osmanlı Hükümdarları'na özgü bir hadise değildi. Bu durum her tür devlet de gözükebiliyordu.

Daha sonra ki yıllarda da bu durum değişmemiş aksine bu sefer imparatorluk büyük bir reform dalgasına tutulmuş olduğu için, Padişahlar maarife özellikle mekteblere daha bir özenle yaklaşmaya başlamışlardı. Nitekim, 25 Rebiyülevvel 1294/29 Mart 1293/1877 tarihli Cedid Mekteb-İ Mülkiye-i Şahane Nizamname-i Dahilisi'[764]nin 1nci maddesinde bunu çok açık bir biçimde görüyoruz. Bu maddeyle mekteb doğrudan doğruya Padişahın himayesi altına alınıyordu. Bunun dışında da Padişah mektebleri diğer bazı sebelerle kendi gözetimi altında tutuyordu. Mesela; 1884 yılında Mehmed Nadir bey tarafından kurulan Nümune-i Terakki Mektebi, 1895 yılında, Mehmed Nadir beyin adının Abdülhamid'i tahttan indirmek isteyen 300 kişi arasında geçmesi yüzünden, iradeyle Maarif Nezareti'ne bağlanmış ve Mehmed Nadir bey de Haleb Maarif Müdürlüğü'ne sürülmüştü.[765] Bunun yanında Padişah mekteb kurulması hususunda yine bir çeşit yetki olan mekteb açma iznini de elinde bulunduruyordu. Mesela, Maarif Nezareti, Fenn-i Mimari Mektebi'ni kurmak için 29 Teşrinievvel 1310/10 Kasım 1894'te Sadaret makamı vasıtasıyla padişahtan izin istemişti.[766] 1896 yılında da II. Abdülhamid nahiye merkezlerinde büyük birer ibtidai yapılması ve muallimlerinin derhal tedariki yolunda emir vermiş bunun üzerine hükümet, Dahiliye Nazırı Memduh paşa vasıtasıyla 27 Teşrinievvel 1312/8 Kasım 1896 valiliklere ve Anadolu ıslahat müfettişi Şakir

---

762 Çağatay Uluçay ve E. Kartekin, **Yüksek Mühendis Okulu**, (İstanbul, 1958), s.124-125

763 Adnan Adıvar, a.g.e., s.11

764 Düstur, 1nci tertib, 4ncü cilt, s. 439-444

765 Hasan Ali Koçer, **'Modern Eğitim'**, s. 155-156

766 Osman Ergin, a.g.e., s. 1026-1027

paşaya telgraflar çekerek ibtidai mekteblerin yapılmasını ve maarif bütçesinden karşılanmak üzere 100'er kuruş maaşla muallim bulunmasını emretmişti.[767] Bir başka misal de, yine 29 Zilhicce 1299/10 Kasım 1882 tarihinde, Maarif Nazırı Mustafa Nuri paşanın daveti üzerine toplanan ve Selim Sabit efendinin de bulunduğu Meclis-i Maarif, taşrada darülmualliminlerin açılması meselesini ele almış ve maarif müdürü bulunan 10 vilayet merkezinde darülmuallimin açılmasını ve bu iş için ayda 12.000 kuruş tahsisat ayrılmasını kararlaştırmıştı ancak bunun üzerine II. Abdülhamid konununun önemine binaen yeniden görüşülmesi için alınan kararı Heyet-i Vükela'da görüşülmesini istemiş olmasıydı. Yine bu dönemde II. Abdülhamid, ilgisini sadece devlet okullarıyla sınırlamamamış yabancı mekteblerinin de durumunu gözden geçirmek ve bunlar için yeni birer politika belirlemek üzere çeşitli bilgi kaynaklarını harekete geçirmişti. Nitekim, 1893 yılında Maarif Nezareti'nden Protestan okulları konusunda bilgi istenmiş ve bunun üzerine Maarif Nazırı Zühdü Paşa, vilayetlerden ve Maarif Müdürlükleri'nden bu hususta bilgi toplayarak bir defter haline getirmiş ve bunu 20 Temmuz 1309/1 Ağustos 1893 padişaha sunmuştu.[768] Daha ilerde göreceğimiz üzere bu raporlar üzerine Padişah gayrimüslim ve yabancı okullar konusunda birçok yeni politikalar üretmişti.

Padişahın mekteblere dair olan yetkileri sadece bir mektebi açmak, onu kendi himayesi veya gözetimi altına almak veya kapatmakla sınırlı kalmayıp bu yetkilerin doğal birer uzantıları olan mekteblerinin ders cetvellerini ve kitablarını belirleme, değiştirme ve muallimlerini atama, değiştirme veya azletme konusunda da gözüküyordu. Bununla ilgili olarak arşiv belgeleri arasında birçok örneğe rastlanmaktadır. Mesela; 1869 yılında mekteblerin dereceleri ula, saniye, aliye olmak üzere düzenlenmiş, Maarif Nezareti'nce kabul edilmiş, fakat Padişah verdiği bir emirle cetvellerin içerdiği derslerden bazılarını tamamen ve bazılarını da kısmen iptal

---

[767] BOA, Yıldız Tasnifi, kısım A, zarf 21, karton 131, no: 21/IIIa

[768] BOA, Yıldız Tasnifi, Kısım 35, Zarf 100, Karton 102, no: 232

etmişti.[769] Yine, 18 Muharrem 1294/2 Şubat 1877 tarihli bir irade ile Padişah Sadrazam'a Mekteb-i Mülkiye talebesinin gidişatından pek memnun olmadığını belirterek tedbir alınmasını istemiş, bunun üzerine Bab-ı Ali ve Maarif Nezareti telaşa düşerek ders cetvellerini değiştirip muallimler için bir talimatname yapmışlardı. Bu talimatname ile muallimlerin ders konusu dışında konuşmaları yasaklanıp sadakat dışında hareket edenlerin şiddetle cezalandırılacağı belirtilmişti.[770] Yine bunun gibi, Abdülhamid ders cetvellerine müdahale ederek 17 Kanunusani 1302/29 Ocak 1887 tarihinde ve 22 Şubat 1304/6 Mart 1889 tarihinde Sadaret'e ders programları içeren iradeler gönderiyordu. Mesela; Padişah, Maarif Nezareti'nin Şura-yı Devlet'e hazırlattığı Lisan Mektebi Nizamnamesi'nde belirtilen derslerin yanında Arabca'nın da Fransızca gibi mecburi olmasını emretmişti.[771] Diğer bir misalde, 26 Zilkaade 1309/22 Haziran 1892 tarihinde Ferik Osman Zeki Paşa padişahın emri ile bir önerge[772] hazırlayarak Nezaret'çe Aşiret Mektebi'nin ders programlarının belirlenmesini istemişti.[773] Bunun gibi bir örnek de 21 Aralık 1904 tarihinde II. Abdülhamid'in emri üzerine bütün okul programlarının özel bir komisyon tarafından tesbit edilmesi kararlaştırılmış olmasıydı.

Yukarıda da belirtildiği üzere, Padişah'ın mekteb konusunda yetkilerinin doğal uzantıları olan muallimler hususunda da birçok örnekler mevcuttur. Bunlar özellikle, muallimleri doğrudan tayin, değiştirme ve azletme ile muallimlere bu işlemlerin yapılabilmesi için gerekli iznin verilmesi şeklinde cereyan ediyordu. Mesela; Darülfünun coğrafya dersine Maarif Nezareti muavinlerinden Mekteb-i Mülkiye hocası Mehmed Cevdet efendinin tayin edilmesi için 27 Rebiyülahir 1280/12 Ekim 1863 tarihinde Padişah'tan irade

---

769 Osman Ergin, a.g.e., s. 843

770 Mehmed Emin Erişirgil, "Nutuk", Siyasi İlimler Mecmuası, sayı 105, s. 478

771 Cavide Işıksal, "Türkiye'de Açılan İlk Yabancı Dil Okulları", **Belgelerle Türk tarihi Dergisi**, (1968), sayı 8, s. 31

772 BOA, İ, MM, no: 5638 lef 2

773 BOA, İ, MM, no: 5638 lef 1

istenmiş ve bu kişi Padişah'ın verdiği izin üzerine mektebe muallim olarak tayin edilebilmişti.[774] Yine yukarıda bahsedildiği üzere 26 Zilkaade 1309/22 Haziran 1892 Ferik Osman Zeki Paşa padişahın emri ile bir önerge[775] hazırlayarak Nezaret'çe Aşiret Mektebi'nin arsasının kiralanması, programlarının, müdürünün ve muallimlerinin seçilmesini istemişti.[776]

Genel Olarak Teşkilatla İlgili

Bu konuda tarihi gelişim açısından hadiseyi ele alacak olursak, bilindiği üzere, Maarif Nezareti'nin kurulmasından sonra, çeşitli meclisler, heyetler ve organlar Nezaret'in çalışmasına yardımcı olmak amacıyla oluşturulmuştu. İşte bunlardan biri de yukarıda bahsedildiği üzere *Meclis-i Muhtelit* idi. Padişah'ın maarifi ve bununla ilgili olarak varolan her türlü şeyi önemsemesi ve denetlemek istemesi sonucu bu meclisin üyelerinin seçimi ve tayininde de tek söz sarfeden kişi olmak istemesiyle karşılaşıyoruz. Bu yüzden bu meclisin üyeleri Padişah tarafından seçilmiş ve tayin edilmişlerdi. Bunun gibi Maarif Nezareti'nin kurulmasından önce de Padişahın onayı olmadan kimse Maarif meclislerine üye olarak atanamıyordu. Mesela; 13 Cemaziyalahır 1267/15 Nisan 1851 tarihinde Encümen-i Daniş'in birinci başkanlığına Ataullah efendizade Şerif efendi, ikinci başkanlığına Hayrullah efendi atanırken son söz padişahın olmuştu.[777] Bunun gibi meclisler konusunda daha birçok örneğe rastlamaktayız.

Padişah'ın teşkilatla ilgili yetkileri sadece meclisler konusuyla sınırlı kalmayıp, Nezaret'in diğer teşkilat memurlarına kadar da uzanıyordu. Mesela, nizamname hükümlerine göre Darülfünun Maarif Nezareti'nin teklifi ve Padişah'ın iradesi ile tayin olunacak

---

[774] Takvim-i Vekayi, no: 717

[775] BOA, İ, MM, no: 5638 lef 2

[776] BOA, İ, MM, no: 5638 lef 1

[777] BOA, İ, MV., no: 6740 ve Takvim-i Vekayi, no: 449

bir nazır tarafından idare ediliyordu. Yine mesela, Maarif Nazırı Safvet Paşa tarafından 17 Zilhicce 1285/31 Mart 1869 tarihinde verilen bir tezkerede Darülfünun'un Mayıs 1869'da açılması müdürlüğüne idari ve tedris işlerinden sorumlu olmak üzere Tahsin efendinin tayin olunması teklif edilmiş Bunun üzerine Tahsin efendinin tayin işlemi 25 Zilhicce 1285/8 Nisan 1869 tarihinde padişah tarafından tasdik edilmişti.[778] 13 Ramazan 1306/1 Mayıs 1305/1889 tarihli Müze-i Hümayun Nizamname-i Dahilisi'[779]yle de Müze-i Hümayun doğrudan doğruya Maarif Nezareti'ne bağlı bir müessese olarak kabul edilmiş ancak müzenin idaresini Padişah tarafından tayin olunan bir müdür ve 6 muhafız yerine getirir hükmü kabul edilmişti (m. 3, 4). Yine 20 Rebiyülahir 1312/21 Ekim 1894 tarihli irade[780] ve Maarif Nazırı ve Posta Telgraf ve Telefon Nazır Vekili Ahmed Şükrü bey zamanında 28 Rebiyülahır 1333/2 Mart 1331/1915 tarihinde yayımlanan Matbaa-yı Amire Nizamnamesi'[781]ne göre, Matbaa-yı Amire de Maarif Nezareti'nin seçtiği ve Padişahın onayladığı bir müdür tarafından idare ediliyordu (m. 3). Bunun gibi, 26 Zilkaade 1309/22 Haziran 1892 Ferik Osman Zeki Paşa padişahın emri ile bir önerge[782] hazırlayarak Nezaret'çe Aşiret Mektebi'nin müdürünün atanmasını istemişti.[783] 30 Temmuz 1319/12 Ağustos 1903 tarihinde de Aşiret Mektebi Müdürü Nadir bey Haleb Maarif Müdürlüğü'ne padişah tarafından tayin edilmişti.[784] Son olarak da başka bir örnek, Maarif-i Umumiye Nazırı Emrullah efendi zamanında 7 Cemaziyelevvel 1328/3 Mayıs 1326/1910 tarihinde yayımlanan Maarif Nişanı Nizamnamesi'[785]nin 11nci maddesine göre Maarif Nezareti, birisine maarif nişanı vermek istediğinde bir takdiryazısı kaleme alarak Padişahın iznini

---

778 BOA, İ, DH, no: 41014

779 Düstur, mütemmim, s.105-112 ve 1nci tertib, 6ncı cilt, s. 343-349

780 BOA, İ, Hususiye, no: 70

781 Düstur, 2nci tertib, 7nci cilt, s. 493-496

782 BOA, İ, MM, no: 5638 lef 2

783 BOA, İ, MM, no: 5638 lef 1 ve BOA, İ, DH, no: 101-121

784 Osman Ergin,a.g.e., s. 1007

785 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 266-267

isterdi. Bu misal de bize gösteriyor ki, Padişah doğrudan veya dolaylı olarak bir dönem imparatorlukta her alanda olduğu gibi maarif alanında yani bizi ilgilendiren cihetiyle Nezaret konusunda da tam yetkili bir konumda bulunmuştu. Ancak bu yetki zaman zaman Tanzimat ve II. Meşrutiyetle başkaları tarafından paylaşılmış ve sınırlandırılmıştı.

BAB-I ALİ, HEYET-İ VÜKELA-MAARİF NEZARETİ İLİŞKİSİ

Heyet-i Vükela ile Maarif Nazırı ilişkilerini anlatırken bahsettiğimiz gibi, Maarif Nazırı'nın Heyet-i Vükela'ya dahil olmasıyla Maarif Nezareti, Heyet-i Vükela'da nazırlık düzeyinde temsil edilmeye başlanılmıştı. Bu temsil işleminden sonra, Nezaret ile Heyet-i Vükela ilişkileri daha bir yoğunlaşmıştı. Heyet-i Vükela ile Maarif Nezareti arasındaki ilişkiler Nezaret tarafından yapılan veya yaptırılan yasa tasarılarını görüşerek oylamak ve padişahın iradesine sunmak şeklinde gerçekleşmekteydi. Bu ilişkileri de diğer kısımlarda yaptığımız gibi iki grupta toplayacağız.

Genel Olarak Maarifle İlgili

Genel olarak maarif dediğimiz zaman, bundan kastımız, mektebler ve mekteblerle doğrudan alakalı olan şeylerdir. Mesela, mekteblerin kuruluşu, kapatılışı, tahsisatı, muallimleri, ders cetvelleri v.b. Bu konuda ilişkileri çarpıcı hale getiren 29 Cemaziyelevvel 1311/27 Teşrinisani 1309/1893 tarihli bir kararı öncelikle belirtmemiz gerekiyor. Bu karar[786] ile Heyet-i Vükela mekteb kurulması konusunda tam yetkili hale getiriliyor ve Heyet-i Vükela'nın izin vermediği hiçbir mekteb için Maarif Nezareti ruhsat veremez deniliyordu. Ayrıca, Heyet-i Vükela, daha önce başka bir

---

[786] Düstur, 1nci tertib, 6ncı cilt, s. 1456-1457

kurumun kurduğu, bir mektebin daha sonra Maarif Nezareti'ne bağlanmasına da karar verebilirdi. Mesela, 9 Teşrinievvel1309/21 Ekim 1893 tarihinde Ticaret Nezareti'ne bağlı olan Hamidiye Ticaret Mektebi Heyet-i Vükela kararıyla bundan sonra, Maarif Nezareti'ne bağlanıyordu.[787] 8 Receb 1314/1 Kanunuevvel 1312/1896 tarihli Vilayat-ı Şahane Maarif Müdürleri'nin Vezaifini Mübeyyin Talimat'[788]a göre de bir mektebin yeniden inşası için bulunduğu yerin nüfus miktarı, yer ve siyasi itibarla bir mahzuru olup olmadığı yönlerinin araştırılması ile resminin ve gerçekleşecek masraflarının kullanılma şeklini içeren bir keşif defteri Maarif Nezareti tarafından Babıali'ye verilmesi lazımdı. Yine 22 Şevval 1333/20 Ağustos 1331/2 Eylül 1915 tarihli Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi'[789]nin 22nci maddesine göre de, hususi bir mekteb inşası veya mevcud mektebin genişletilmesi için Maarif Nezareti'nce yapılacak inceleme sonunda taleb olumlu görülürse mekteb için irade çıkarılmak üzere durum Babıali'ye arz edilirdi. Maarif Nazırı Abdurrahman paşa zamanında 28 Zilhicce 1329/7 Kanunuevvel 1327/1911 tarihinde yayımlanan Tesis-i Mekatib İçin Arnavutluk Vilayatına İzam Olunacak Memurine Mahsus Talimat'[790]a göre de Arnavutluk vilayetlerinde acilen açılacak olan ibtidai mekteblerin tesislerine aid işlemlerin yapılması için hazırlanan bir talimatın hükümlerinin Maarif Nezareti'nce tatbikine Şura-yı Devlet ve Heyet-i Vükela kararıyla ruhsat verilmişti. Bunun yanında Heyet-i Vükela bir mektebin Nezaret'le olan irtibatını kesmeye de yetkiliydi. Mesela, Ticaret ve Ziraat Nazırı ve Maarif Nazır Vekili Mehmed Hadi bey zamanında 19 Muharrem 1339/3 Teşrinievvel 1336/1920 tarihinde yayımlanan Dar-ül-eytamların Maarif Nezaretinden Fekk-i İrtibatı İle Dahiliye Nezareti'ne İlhakları Hakkında İrade-i

---

[787] Osman Ergin, a.g.e., s. 1142

[788] Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s. 118-129

[789] Takvim-i Vekayi no: 2302

[790] Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 20-24

Seniyye'[791]yle Dar-ül-eytamlar Heyet-i Vükela'nın kararı ile Maarif Nezareti'nin elinden alınmışlardı.

Maarif Nezareti'nin maarifin mali yönüyle ilgili olarak bulunacağı tasarruflarda yine Heyet-i Vükela bir denetim konumunda bulunuyordu. Nitekim, 26 Şevval 1306/12 Haziran 1305/1889 tarihli Dersaadet'te Dilsiz Etfale Mahsus Bir Mekteb Tesisine Dair İrade[792]ile bu yol izlenmiş ve mektebin kurulmasına önce Heyet-i Vükela'da izin verilmişti. Nitekim, ilköğretimi mali darboğazdan kurtarmak için Sivas valisi Halil Rıfat Paşa, 24 Teşrinievvel 1298/5 Kasım 1882 tarihinde Maarif Nezareti'ne sunduğu proje daha sonra Nezaret tarafından uygun bulunarak Heyet-i Vükela'ya sunulmuştu. Heyet-i Vükela da projeyi uygun bularak Sivas'ta tecrübe edilmesine karar vermişti.[793] Bu misal de bize, Heyet-i Vükela'nın, maarife dair olarak uygulanacak projelerin denetimine sahip olduğunu gösterir niteliktedir. Mekteblerin mali durumlarıyla ilgili bir başka örnek de, 29 Zilhicce 1299/10 Kasım 1882 tarihinde, Maarif Nazırı Mustafa Nuri paşanın daveti üzerine toplanan ve Selim Sabit efendinin de bulunduğu Meclis-i Maarif, taşrada darülmuallimlerin açılması meselesini ele almış ve maarif müdürü bulunan 10 vilayet merkezinde darülmuallimin açılmasını ve bu iş için ayda 12.000 kuruş tahsisat ayrılmasını kararlaştırmıştı. Fakat II. Abdülhamid önemine binaen konunun yeniden Heyet-i Vükela'da görüşülmesini istemiş ve bunun üzerine 5 Rebiyülevvel 1300/14 Ocak 1883 tarihinde Heyet-i Vükela maarif hayatında öğretmenin önemini dile getiren bir mazbata kaleme almıştı.[794] Bunun üzerine de Sadrazam mazbatayı Padişah'a arz etmiş ve 8 Rebiyülevvel 1300/17 Ocak 1883 tarihinde bu konuda bir irade çıkmıştı. Bunun hakkında bir başka örnek de 11 Cemaziyelahır 1307/2 Şubat 1890 tarihli İdadi Mektebleri Bulunan Yerlerde Rüşdiye Mekteblerinin Lağvıyla Tahsisatlarının Mekatib-i

---

[791] Düstur, 2nci tertib, 12nci cilt, s.284

[792] Düstur, 1nci tertib, 6ncı cilt, s. 389

[793] BOA, İ, MM, no: 3347

[794] BOA, İ, DH, no: 64621

İdadiye Tahsisatına İlavesi Hakkında İrade-i Seniye'[795]den anladığımıza göre Maarif Nezareti idadi mektebleri bulunan yerlerdeki rüşdiye mekteblerinin lağvedilerek, bunların tahsisatının idadi mekteblerinkine ilavesi için bir tezkere kaleme alarak bunu Heyet-i Vükela'ya sunmuştu. Burası da öneriyi uygun bularak cevab için iradeye başvuruyor ve olumlu yanıtı alıyordu. Yine, Heyet-i Vükela yetkisini kullanarak, Aşiret Mektebi'nde okuyacak çocuklara burs verme işini Maarif Nezareti'ne yükleyebiliyordu.[796] Mali yönüyle alakalı olarak 12 Ramazan 1327/14 Eylül 1325/1909 tarihli Mekatib-i Aliyeden Birinci ve İkinci Derecede Mezun Olanlara Verilmek Üzere Tesis Edilmiş Olan Maarif Madalyası'nın Verilmesinden Vazgeçilmesi Hakkında İrade-i Seniyye'[797]yle maarif madalyasının kaldırılması için Maarif Nezareti'nin tezkeresi üzerine Heyet-i Vükela bir mazbata kaleme almış ve durumu padişahdan sormuş ve bunun üzerine bu madalyanın kaldırılmasına karar verilmişti. Bundan önce bilindiği üzere, Nezaret mükafaat cinsinden başarılı olan talebelere ve muallimlere madalya dağıtıyordu.[798]

Yine Heyet-i Vükela maarifle ilgili bazı konular için de özel komisyonlar kurarak durumu incelettirir ve çözümler arardı. Mesela, Avrupa üniversitelerinin durumunun araştırılıp Darülfünun'un içinde bulunduğu kötü duruma bir çözüm getirilebilmek için Heyet-i Vükela özel bir komisyon kurmuş ve durumu inceletmişti. Bu komisyon sonunda, Haziran 1912'de bir Tedrisat-ı Aliye Kanun Layihası[799] hazırlayarak Heyet-i Vükela'ya sunmuştu. Daha sonra buraca da kabul edilen layiha kanun haline getirilmiş ve kanunun icrasına Maarif Nezareti memur kılınmıştı.[800] Yine 1336/1920'de Bab-ı Ali, Maarif Nezareti'nden bir ıslahat projesi istenir. Bunun üzerine Müsteşar Ali Reşad beye bir komisyon

---

795 BOA, İ, MM, no: 4704 ve Düstur, 1nci tertib, 6ncı cilt, s. 499-500

796 BOA, İ, MM, no: 5638

797 BOA, İ, DUİT, no: 40 ve Düstur, 2nci tertib, 1nci cilt, s. 765-766

798 Misal için bkz. BOA, İ, Maarif, no: 255-6, 12 CA 1327

799 Hak Gazetesi, "Tedrisat-ı Aliye", sayı 109

800 Hak Gazetesi, "Tedrisat-ı Aliye", sayı 109

teşkil ettirilir ve daha sonra bu komisyonun hazırladığı layiha Maarif Nazırı Hadi Paşa tarafından Bab-ı Ali'ye takdim edilmiş ve görüşü alınmıştı.[801]

Heyet-i Vükela, Maarif Nezareti'nin hazırlamış olduğu kanun layihaları üzerinde de denetim yetkileri bulunuyordu. Mesela, Maarif Nezareti'nin Şura-yı Devlet'e hazırlattığı Lisan Mektebi Nizamnamesi'nin Heyet-i Vükela'ya sunulmuş ve oraca da kabul edilerek 6 Şevval 1296/24 Eylül 1879 tarihinde Padişah'a onay için gönderilmiş olmasıdır.[802] Heyet-i Vükela ayrıca 15 Rebiyülevvel 1305/18 Teşrinisani 1305/1889 tarihli Mekteb-i İdadiye'ye Tebaa-yı Ecnebiye Evladından Şakird Kabulü Hakkında İrade'[803]yle, yabancı uyruklu talebelerin idadi mekteblere kabul edilebilmesi için yetkili hale geliyordu. Şöyle ki; önce Maarif Nezareti'nden Heyet-i Vükela'ya bir tezkere ile durum arz ediliyor ve bu durumun mümkün olup olmadığını soruluyordu. Heyet-i Vükela bunu üzerine bir araştırma yaptırıyor ve araştırma sonucunda sakıncalı bir durum ortaya çıkmazsa, iş Maarif Nezareti'ne havale ediliyor ve bunun üzerine bir irade ile çocuk mektebe kabul ediliyordu.

Bunun gibi Heyet-i Vükela, Asar-ı Atika konusunda da Maarif Nezareti'nin yetkilerini denetleyen ve gereğine göre de, özel hüküler çıkaran bir konumda yeralıyordu. Mesela, 1867 Asar-ı Atika Nizamnamesi uyarınca araştırma yapmak isteyenlerin aşağıda da gösterileceği üzere, Maarif Nezareti'nden izin almaları gerekiyordu. Yalnız herhangi bir hükümet tarafından bir araştırıcı hakkında Bab-ı Ali'den iltimas istenirse, durum Heyet-i Vükela'da görüşülerek gereğinde izin dahi verilebiliyordu.[804] 23 Rebiyülahır 1301/9 Şubat 1299/1883 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi (Bu nizamname ile 20

---

801 Necmeddin Tozlu, **a.g.e.**, s. 18. Bu layiha için bkz. **Maarif Hakkında Layihalar**, (1339-1923)

802 Cavide Işıksal, a.g.e., s. 30

803 Düstur, 1nci tertib, 5nci cilt, s. 949-950

804 Enver Ziya Karal, a.g.e., c.VII, s. 219

safer 1291 tarihli asar-ı atika nizamnamesi fesh olunmuştu)'[805]ne göre de yapılacak bir asar-ı atika araştırması ve ihracı için izin yine Maarif Nezareti'nin yazısı ile birlikte Bab-ı Ali'nin görüşüne bağlıydı (m. 10, 11). Yani bu nizamnameye göre, Bab-ı Ali'den izin alınmadıkça asar-ı atikanın araştırılması ve ihracı için ruhsat verilemezdi (m. 16). 29 Safer 1324/10 Nisan 1322/1906 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'[806]ne göre de Maarif Nezareti sondaj ve hafriyat yapabilmek veya yapmak isteyenlere müsaade verebilmek ve araştırma ve sondaj için belirlenen sürenin uzatılması için Babıali'nin iznine müracaat etmek zorundaydı (m. 17, 18). Yine bunun için Maarif Nezareti, bulunan gayr-i menkul ve menkul asar-ı atikanın kıymet takdirini yaparken Babıali'ye danışmak zorundaydı (m. 7, 9). Ayrıca menkul asar-ı atikada Maarif Nezareti'nin biçtiği değere şahıslarca itiraz olunduğu takdirde müracaat Babıali'ye yapılırdı (m. 9). Bunun yanında herhangi birinin arazisinden elde edilen asar-ı atika eğer ehemmiyetli ise tesbit edilen mükafat değeri Maarif Nezareti'nin yazısı ve Babıali'nin tasdikiyle arazi sahibine verilirdi (m. 12).

Genel Olarak Teşkilatla İlgili

Osmanlı basınına "Tahlif Senedatı"[807] adıyla yansıyan özellikle üst düzeydeki İttihatçı yöneticileri görevden uzaklaştırmaya yönelik kararlardan ilki Heyet-i Vükela'nın 7 Ağustos 1912 tarihli toplantısında ele alınarak sonuçlandırılmıştı.[808] Bu karar ile devlet memurlarının politika yapmayacaklarına dair yeminli bir senet vermeleri zorunlu hale getiriliyordu. Senetlerin hazırlanması işi de Maarif Nezareti'ne verilmiş,[809] fakat Nezaret, muallimlerden böyle bir senet istediği takdirde bunların çoğunun kaybedileceğini ve

---

[805] Düstur, 1nci tertib, 4ncü cilt zeyli, s. 89-97

[806] Düstur, 1nci tertib , 8nci cilt, s. 506-515

[807] İkdam Gazetesi, s. 5561

[808] BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları, Defter no: 167, Zabıt no: 443

[809] BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları, Defter no: 167, Zabıt no: 444

Darülfünun'un muallimsiz kalacağını Sadaret'e 24 Şevval 1330/6 Ekim 1912 tarihinde bildirmişti.[810] Maarif Nezareti'nin, bu sıkıntısı aynı gün Heyet-i Vükela'ca görüşülüp Nezaret'in önerisi doğrultusunda Darülfünun muallimlerinin

> "...yalnız mekteb dahilinde ve esna-yı tedrisatta fırka, ihtirasat ve propagandasında bulunmayacaklarına dair sened ahziyle iktifa olunması münasib..."[811]

tir şeklinde karara bağlanmıştır. Alınan karar da 24 Eylül 1328/7 Ekim 1912 günü Maarif Nezareti'ne bildirilmişti.[812]

Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında 7 Rebiyülahır 1330/13 Mart 1328/1912 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatına Mütedair 19 Rebiyülevvel 1330 Tarihli Nizamnameden 24ncü Maddenin Tayy'ı Hakkında İrade-i Seniyye'[813]den anladığımıza göre, sözkonusu olan maddeyi Heyet-i Vükela yetkisini kullanarak, Maarif-i Umumiye Nezareti teşkilatına dair olan nizamnameden çıkarmıştı. Yani Heyet-i Vükela, Maarif Nezareti'nin teşkilatına doğrudan doğruya müdahale edebiliyordu. Nitekim bu konuda bir başka örnek de, Maarif Nazırı ve Evkaf-ı Hümayun Nazır Vekili Said paşa zamanında 15 Muharrem 1338/11 Teşrinievvel 1335/1919 tarihinde yayımlanan Darülfünun-ı Osmani Nizamnamesi'[814]ne ve Maarif Nazırı Said paşa zamanında 6 Muharrem 1341/29 Ağustos 1338/29 Ağustos 1922 tarihinde yayımlanan Darülfünun-ı Osmani Nizamnamesi'nin 12nci Maddesi

---

810 BOA, Başbakanlık Evrak Odası, no: 306978 (Belge 3)

811 BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları, Defter no: 169, Zabıt no: 561, (Belge 4)

812 BOA, Başbakanlık Evrak Odası, no: 306978. Maarif Nezareti ve Heyet-i Vükela'yı geri adım atmaya zorlayan ve hemen bir karar vermeye iten sebeb, o günlerde Darülfünun öğrencileri tarafından yapılan toplantı ve gösteriler olabilir. Bkz. Yücel Aktar, **II Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları**, (İstanbul, 1990), s. 133

813 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 401

814 Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 401-409

Makamına Kaim Madde Hakkında Nizamname'[815]nin 1nci maddesine göre, Maarif Nezareti, bir medresede bir kürsü veya bir ders boşaldığı zaman müderrisliğe birini seçer ve adayı Babıaliye arz ve takdim ederdi ve buraca da uygun bulunan müderris Padişahın iradesiyle memuriyete atanırdı (m. 12). Ayrıca Darülfünun emini de Maarif Nezareti'nin seçimi Babıali'nin onayı ve padişahın iradesiyle tayin olunur denilmekteydi (m. 19).

SADARET-MAARİF NEZARETİ İLİŞKİSİ

Sadaret makamıyla Maarif Nezareti arasında birçok alanda münasebetler gerçekleşiyordu. Bu ilişkileri de yine iki grup halinde toplamak ilişkilerin derli toplu gözükmesi açısından daha anlamlı olarak durmaktadır.

Genel Olarak Maarifle İlgili

Bu ilişkilerden ele alacağımız ilk konu hep yaptığımız gibi mekteblere aid olacaktır. Sadaret'in mektebler hususunda birçok yetki ve görevleri bulunmaktaydı. Bunlardan bazıları mekteb açmak, kapamak, bağlı olduğu merciileri değiştirmek v.b. gibi sayılabilir. Mesela; 1275/1858 yılında *Sadaret*, Maarif Meclisi'den yazılmış bir tavsiye mektubu[816] üzerine, belli bir yaştan sonra ibtidai mekteblerde kız ve erkek çocuğunun birarada okumasının da, kızların cahil bırakılmasının da sakıncalı olduğu görüşünü belirterek büyümekte olan kızların ibtidai mekteblerin vereceğinden fazla tahsil görmeleri için kız rüşdiyelerinin açılmasına karar verir.[817] Yine Sadüaret'in mekteb açma hususunda yetkilerine devam edecek olursak, buna bir başka misal de 6 Kanunuevvel 1289/18 Aralık

---

[815] Düstur, 2nci tertib, 12nci cilt, s. 715

[816] BOA, İ, DH, no: 27616

[817] Takvim-i Vekayi, no: 649

1873 tarihinde Maarif Nezareti'nin Sadaret'e idadilerin açılmasına ihtiyaç olduğunu bildirmesi[818] üzerine Sadaret'çe teklifin kabul edilerek ilk mülki idadi olan Darü'l-Maarif binası açılması verilebilir.[819] Yine bir mektebin kurulması hususunda Maarif Nezareti, sadaretin görüşünü almak mecburiyetinde idi. Nitekim, 10 Şevval 1291/20 Kasım 1874 tarihli bir tezkereyle Maarif Nezareti Müze Mektebi'nin korunması için Sadaret'ten müsaade istemiş[820] bunun üzerine çıkan izinle mekteb kurulabilmişti. Yine Maarif Nezareti, Fenn-i Mimari Mektebi'ni kurmak için 29 Teşrinievvel 1310/10 Kasım 1894'te Sadaret makamı vasıtasıyla padişahtan izin istemiş[821] ve mekteb kurulabilmişti. Bazen de sadaret mektebin açılması için gerekli izni vermeyerek mektebin kurulmasını engelliyordu. Mesela, Suriye kıtasında ve Beyrud'da açılmış olan ecnebi mekteblerine karşı, Maarif Nezareti vilayet merkezlerinde birer Tıb Mektebi açılmasına karar vermiş, durumu Sadaret'e bildirmiş ise de, Sadaret talebi kabul etmeyerek cevabını 8 Mayıs 1300/20 Mayıs 1884'te Nezaret'e tebliğ etmişti.[822] Bunun yanında Sadaret makamı tek başına da mekteb açılması için karar verebilmekteydi. Mesela; 1878'de Sadrazam Said Paşa, Divan-ı Muhasebat'ı düzenlerken Fransızlar'ın *Sciences Politiques*'ini örnek alarak Mekteb-i Fünun-ı Maliye'yi açmıştı.[823] Sadaret makamı, mekteblerin ders cetvelleri konusunda da bazı yetkilere sahipti. Mesela, Nezaret'ten mekteblerde takib edilen ders cetvelleri konusunda bilgi isteyebilir ve bunları teftiş edebilirdi. Nitekim, 1869 yılında Maarif Nezareti, Darülfünun dersleri hakkında Sadaret'ten istenmiş olan bir değerlendirmeyi yaparak Sadaret'e göndermişti.[824]

---

818 BOA, Yıldız Tasnifi, Kısım 18, Zarf 93, Karton 37, no: 553/419

819 Bayram Kodaman ve A. Saydam, "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi", **150. Yılında Tanzimat**, (İstanbul, 1992), s. 485

820 Osman Ergin, a.g.e., s. 709

821 a.g.e., s. 1026-1027

822 a.g.e., s. 877-878

823 a.g.e., s. 888-889

824 Mehmed Ali Ayni, **Hatıraları**, s. 18

Sadaret makamı, 20 Cemaziyelahır 1273/1856 tarihli Matbaa Nizamnamesi'[825]nin 2nci maddesine göreyse, imparatorlukta kitab basmak isteyenler, önce valiye haber verirler sonra vali tarafından durum Meclis-i Maarif'e intikal ettirilip, buradan da dilekçe bir mazbatayla sadarate makamına arzedilirdi. Bu bakımdan kitab basımı işinin izni ancak Sadaret'in bilgisi dahilinde alınmaktaydı. Bu nizamnamenin 3ncü maddesine göre de buna yakın bir hükümle bu basımhanelerin tabedecekleri her tür kitab ve mecmuanın Meclis-i Maarif'de incelendikten sonra Sadaret makamına arz edilmesi gerekiyordu. Ancak böylelikle Nezaret'çe bunların tabına müsaade edilebiliyordu.

Genel Olarak Teşkilatla İlgili

Sadaret'in maarifle olan münasebetleri bilindiği üzere Maarif Nezareti'nin kurulmasından çok daha öncelere dayanmaktadır. Maarife aid olan teşkilatlar konusunda sadaret'in padişaha hitaben yazılan arzlarında bu yetkileri rahatlıkla tesbit edebilmekteyiz. Bunlara göre her türlü işlemin Padişah'tan önce uğrayacağı son mercii sadaretti. Ancak buranın görüşünün alınmasıyla Padişah iradesine başvurulabiliyordu. Bunun gibi maarifle ilgili bir meclisin kurulmasından önce de muhakkak sadaretin görüşü alınmalıydı. Mesela, Encümen-i Daniş'in kurulması için, Sadaret Meclis-i Maarif-i Umumi'den gelen evrakı görüşünün alınması için 6 Mart 1851 tarihli bir yazıyla Meşihat'a yollamıştı. 28 Mart 1851 tarihli Meşihat'ın cevabıyla Encümen-i Daniş'in kurulmasının yerinde olduğu bildiriliyordu. Bu sefer sadaret yine görüşünün alınması için bütün evrakları Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'ye göndermiş ve buradan da olumlu yanıt alınınca bu sefer sadaret, bütün yazışmaları içeren bir tezkereyi padişaha arzederek gerekli iradenin alınması yoluna gitmişti. Neticede, böylelikle Encümen-i Daniş'in kurulması işlemleri tamamlanmış oluyordu. Bunun yanında sadaret maarifle ilgili olan meclislerin çalışmalarını da onlarla haberleşerek

---

[825] Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s.227-228

denetliyordu. Mesela, 1846 yılında kurulan Daimi Maarif Meclisi sürekli sadaretle yazışıyordu.

Bunun gibi sadaret, maarif teşkilatında bulunan memurlar konusunda da bunların tayini, değiştirilmesi ve azilleri, bunlara verilecek mükafatlar ve cezalar gibi bir takım yetkilere sahipti. Nitekim, Sadrazam Ali Paşa'nın, bir takım uygunsuz hareketlerinden dolayı, Şinasi'nin "*rütbesinin ref'i, memuriyetten def'i, maaşının kat'ı*"[826]nı isteyen bir tezkeresi üzerine 18 Muharrem 1273/18 Eylül 1856 tarihinde Şinasi efendi Meclis-i Maarif üyeliğinden azledilmişti.[827] Ayrıca Sadrazamın emrinde olan ve 1878 yılında kurulan *Memurin-i Mülkiye Komisyonu*, Batılı yöntemlere yakın bir biçimde, bütün memurların atanması, terfileri, nakilleri ve emekliye ayrılmasıyla uğraşıyordu. Bundan başkaca yine sadaretin emri altında çalışan bir de *Ahval-i Memurin Sicill-i Komisyonu* vardı. Bu komisyonun, her nezaret ve dairede şubeleri olup bütün bürokratların ayrıntılı özgeçmişleri, çalışma raporları, beyanları ve düşünceleri burada toplanmaktaydı.[828] Bu iki komisyon yüzünden maarifin tüm memurları, sadarete biraz da korkuyla bağlanıyorlar ve hareketlerinde temkinli davranıyorlardı. Çünkü; sicillerine gelebilecek herhangi bir leke memuriyetlerinin o noktada durması veya işten azledilmelerine sebep olmaktaydı. Nitekim, 1302/1886 senesinde Said Paşa maarif memurlarının Maarif Nezareti'nden ziyade Sadaret makamının nüfuz ve baskısı altında olduğunu ve bu yüzden mekteblerin tesisi için gerekli tüm meseleler hakkında mahalli maarif memurlarıyla sürekli haberleşebildiğini söylemektedir. Hatta umumi maarif için ahaliden bir vergi alınması teklifini Heyet-i Vükela'ya götürmüş, oradan red cevabı alınca

---

826 Şinasi, **Türk Klasikleri**, s. 6

827 BOA, İ, MM, no: 312

828 Düstur, 1nci tertib, 4ncü cilt, s.63-66 ve Düstur, 1nci tertib, 5nci cilt, s.965 ve Düstur, 1nci tertib, 6ncı cilt, s. 3 ve BOA, Yıldız Tasnifi, no: K 37, 47/37 ve BOA, Yıldız Tasnifi, no: K 36, 47/36 ve BOA, Yıldız Tasnifi, no: K 14, no: 1239 ve BOA, Yıldız Tasnifi, no: K 14, no: 1339

valilere resen aşara zam yapmalarını emretmişti.[829] Bunun üzerine de valiler sadaretin bu emrini hemen yerine getirmeye başlamışlardı. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, mükafat konusunda da sadaretin çeşitli yetkileri vardı. Mesela, bunlardan biri, Maarif Nezareti, mekteblerde bulunan başarılı kadrolara mükafat vermek istediğinde Sadaret'e başvurmak zorundaydı. Nitekim, Nezaret, Medrese-i Hayriye, Şemsü'l-Maarif ve Halile-i Mahmudiye Medreseleri talebelerinin 20 Haziran 1299/2 Temmuz 1883 tarihinde imtihanlarını yapmış ve talebelerinin göstermiş olduğu üstün başarıdan dolayı bu medreselerin müdür ve ders nazırlarına mükafaat vermek istemiş, bunun için Sadaret'e başvurmuş ve oradan izin istemişti.[830]

MECLİS-İ VALA-YI AHKAM-I ADLİYE-MAARİF NEZARETİ İLİŞKİSİ

Daha önce de bahsettiğimiz üzere, II. Mahmud, Divan-ı Hümayun'un görmekte olduğu meselelerle zamanın gereklerinden doğan işleri görüşmek ve karara bağlamak üzere bir takım meclisler kurmaya başlamıştı. Bu meclisler daha sonra, Abdülmecid devrinde geliştirilmişti. Bunlardan başka da bu devirde yeni meclisler de kurulmuştu. Bunlar devlet hizmetlerinin görülmesinde Bab-ı Ali'nin yardımcısı durumundaydılar. Bu meclislerden biri de 23 Mart 1837 tarihinde kurulan Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'dir. Bu meclislerden diğeri de Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali'dir. Bu meclise adeta nazırlar meclisi karakteri verilmişti. Bu meclislerden bir diğeri de Dar-ı Şura-yı Askeri'dir. I. Meşrutiyet'e kadar farklılaşan çeşitli görevleri üstlenen bu meclislerin üyeleri sivil bürokratlardı ve işlevleri II. Mahmud'un öngördüğü düzen ve yerleşik bir devlet

---

829 Said Paşa, **Said Paşa Hatıratı**, c. 1, s. 160

830 a.g.e., s. 930

düzeni kurmak için "*nizamat-ı hayriye*" yapmaktı.[831] Hatta bu meclislerden Meclis-i Vala Tanzimat'ın "*hami-i hakikisi*"ydi.

Kurulan bu Meclis-i Vala'nın üyeleri padişah tarafından seçilir ve azledilirdi.[832] Bu meclisin başlıca vazifeleri devletin muhtaç olduğu kanunname tasarılarıyla nizamnameleri hazırlamak, memurların davalarından başka devletle ferdler arasındaki davaları görmekti. Meclisin, kanun yapmanın dışındaki bir diğer görevi de kanun ve nizamlara aykırı davranan idareci ve devlet adamlarını yargılamaktı. Bunlar arasında vüzera ve hatta sadaret makamında bulunmuş kişiler de olabiliyordu.[833] Tanzimat fermanının ilanı üzerine yeni kanun ve nizamların hazırlanması gerektiğinden Meclis-i Vala'nın işi çoğaldı ve bu sebeple de önemi arttı. Görevlerini hakkıyla yerine getirebilmesi için de bir nizamnameyle yeni çalışma şekli tesbit edildi. Buna göre görüşme konusu olan layihalar önceden incelenmek üzere bütün üyelere dağıtılacak, görüşmeler esnasında fikirlerini açıklayacaklar, kendisinden izah istenen nazır ve ilgili kişiler gerekli izahı vermeğe mecbur olacak[834] ve oyların eşitliği halinde son söz padişaha aid bulunacaktı. Kesinleşen bir kararın da tenkidi yasak olacaktı.

Ayrıca, herhangibir konuda meclise havale edilen evrak, meclis tarafından ilgili olduğu daireye gönderilerek o dairenin fikri alındıktan sonra mecliste görüşülmekteydi. Eğer evrak birkaç daireyi birden ilgilendiriyorsa, bir tarafın görüşü alındıktan sonra evrak görüşleri alınmak üzere diğer dairelere de gönderilmekteydi.

---

831 Stanford J. Shaw, "The Central Legislative Councils in the Nineteenth Century Ottoman Reform Movement Before 1876", **International Journal of Middle East Studies**, (1970), I, s. 51-84

832 Bu da Avusturya ve Prusya'daki misline uygun bir karakter arzetmektedir. Reşat Kaynar, a.g.e., s.138

833 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, (İstanbul, 1982), I, s. 77-79

834 TSMA, E. 2260/3, 8 M 1261/17 Ocak 1845

Ancak daha sonra, Meclis-i Vala'nın kanun tasarılarıyla nizamnameleri hazırlamak yetkisi 1854'te kurulan Meclis-i Ali-i Tanzimat'a devredildi. Daha sonra, 6 Muharrem 1278/14 Temmuz 1861 yılında bu meclis Meclis-i Vala'yla birleşti. Daha sonra bu iki meclis yerlerini Meclis-i Ahkam-ı Adliye'ye bıraktılar.[835] Bunun ardından Meclis-i Ahkam-ı Adliye, biri *mülkiye* kısmı; mülki işlerle, diğeri *kavanin* kısmı; kanun ve nizamların incelenmesi ve düzenlenmesiyle, *üçüncüsü* de neşredilmek üzere bulunan cinayet divanları nizamnamesine uygun olarak, kendisine havalesi lazım gelen davalara bakmakla meşgul oluyordu.

Genel Olarak Maarifle İlgili

Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'nin maarifle ilgili olarak ilk ele alacağımız konu mekteblere yönelik yetkileri olacaktır. Meclisn bu yetkilerine göre, mekteb açılması için verilen teklifleri inceler, mektebler için hazırlanan nizamnameler hakkında görüşme yapar, yeni mekteblerin ve bu mekteblere gerekli olan araç ve gereçlerin temini için karar almak, her türlü komisyonun maarifle ilgili olarak hazırladığı yasa tasarılarını tetkik ve kabul ederdi. Nitekim, 11 Şubat 1839 tarihinde açılmış bulunan Mekteb-i Maarif-i Adliye hakkında yazılan layiha Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'ye sunulmuş ve bu meclis layihayı uygun bularak mektebin açılmasını ve layihada belirtilen esasların icraya konulması için Padişah'ın iradesine sunmuştu.[836] Yine, 1851 yılında Darülmuallimin müdürü Ahmed Cevdet efendi bu mektebin nizamnamesini hazırlayarak Meclis-i Maarif-i Umumiye'ye sunmuş, bu belge önce orada sonra Meclis-i Vala'da görüşülmüş, daha sonra Sadrazam'ın yazısıyla Padişah'ın iradesine sunulmuştu.[837] Yine meclisin mekteb hakkında yetkilerinden mekteb kurma konusunda mesela, Ahmed Vefik efendi Anadolu'nun Sol Kol Müfettişi geçici göreviyle 1862-1864 arasında

---

[835] BOA, İ, DH, no: 31803

[836] İhsan Sungu, 'Mekteb', s. 215

[837] BOA, İ, DH, no: 6894

Batı Anadolu'yu dolaşmış, okulları denetlemiş ve dönüşünde Meclis-i Vala ve Maarif Nezareti'nde yapılan görüşmeler sonucunda yeni mektebler yapılması ve okullara kitab gönderilmesi kararlaştırılmıştı.[838] Bunun gibi, komisyonların hazırladıkları raporları görüşmek üzere de Meclis-i Vala oturumlar yapardı. Bunlardan biri de, bir sanayi mektebi kurulması için oluşturulan 6 kişilik özel bir komisyonun 15 Receb 1279/5 Ocak 1863 tarihli raporu üzerine Meclis-i Vala'ya bir oturum yapmış ve komisyonun bu raporu Meclis-i Vala'nın Kavanin ve Nizamat Dairesi'nde incelenirken, eski Sadrazam Fuad Paşa bu meclisin başkanlığına getirilmişti. Meclis-i Vala yaptığı çalışma sonucunda, özel komisyonun tekliflerini onaylamış sonra sadaret makamına 11 Şaban 1279/1 Şubat 1863 tarihli müzekkere yazmıştı.[839]

Genel Olarak Teşkilatla İlgili

Meclis-i Vala'nın teşkilatla ilgili yetkilerine gelince bunların ençok meclisler ve maarifle ilgili olarak kurulan organlar üzerinde yoğunlaştığı görülür. Mesela; Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Sultan Abdülmecid 1845'te Bab-ı Ali'yi ziyaret ederek bir Hatt-ı Hümayun yayınlamıştır ve bu Hatt-ı Hümayun[840] üzerine Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye, imar ve ıslahı işlerini yürütmek amacıyla *Meclis-i Muvakkat* ismiyle İstanbul'da bir meclisin kurulmasına karar vermişti. Böylelikle maarif meseleleriyle uğraşacak ve Meclis-i Vala'nın bir komisyonu olacak 12 Nisan 1845'te bir Muvakkat Meclis-i Maarif teşkil edilmiş olunuyordu.[841] Komisyonu diyoruz çünkü; o dönemde, Meclis-i Vala, eğitim konularında, Meclis-i Muvakkat'ın hazırlamış olduğu raporlara istinaden kararlar

---

838 5 Teşrinievvel 1324/18 Ekim 1908 tarihli Sabah Gazetesi

839 Adnan Giz, "İstanbul'da İlk Sanayi Mektebi'nin Kuruluşu", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, (Ocak 1969), c.3, f. 35, s. 20-22

840 BOA, A., AMD., no: 374, s. 30, 4 M 1261 ve Takvim-i Vekayi, No: 280

841 Takvim-i Vekayi, no: 283

verirdi.[842] Daha sonraki dönemde de Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'nin sunduğu istek üzerine Padişah tarafından çıkarılan bir hatt-ı hümayun ile 11 Mart 1839 tarihinde *Mekatib-i Rüşdiye Nezareti* kurulmuş ve başına İmamzade Esad efendi, başkatibliğine de Mehmed Nazif efendi getirilmişti. Yine Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye, 21 Temmuz 1846/27 Receb 1262 tarihinde *Daimi Maarif Meclisi*'nin kurulmasına karar vermişti.[843] Bunun üzerine kurulan Daimi Maarif Meclisi'nin Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'yle olan ilişkisi iki yönlüydü: *Biri* Daimi Meclis kurulduğu sırada Meclis-i Vala reisi Rıfat Paşa ve Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa'nın gözetimi ve denetimi altındaydı.[844] Ayrıca bu denetim işlemi meclisin çalışma hayatı boyunca devam etmişti. *Diğeri*, Daimi Maarif Meclisi, Meclis-i Muvakkat'ın hazırlayıp Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'ye sunduğu layihaların uygulanmasıyla görevliydi.[845] Bu bakımdan Meclis-i Vala tüm refomlarda olduğu gibi maarif alanındaki reformlarda da öncülüğü çekiyor ve aynı zamanda bu reformları denetliyordu. Meclis adeta o dönemde bir Nezaret gibi çalışıyordu. Hatta denilebilir ki Meclis, Maarif Nezareti'nin bir öncülüydü.

MECLİS-İ ALİ-İ TANZİMAT-MAARİF NEZARETİ İLİŞKİSİ

3 Muharrem 1271/26 Eylül 1854 tarihinde kurulan Meclis-i Ali-i Tanzimat'a çalışma yeri olarak Bab-ı Ali'deki Meclis-i Maarif-i Umumiye Dairesi tahsis edilmişti. 19 Muharrem 1271/12 Ekim 1854'te de meclis Padişah'a bağlı olacağı düzen ve görüşme usulünün hazırlanabilmesi için kendi görev ve yetkilerini belirten bir belgenin tanzim edilerek tarafına gönderilmesini istemişti. Bunun

---

842 Ekmeleddin İhsanoğlu, a.g.e, s. 363

843 Andreas M. Kazamias, a.g.e., s. 58

844 Takvim-i Vekayi, no: 303

845 BOA, İ, DH, no: 6634 ve Takvim-i Vekayi, no: 303

üzerine Encümen-i Vükela'da yapılan görüşmeler neticesinde meclisin yetki sınırları belirlendiği nizamname 21 safer 1271/13 Kasım 1854 tarihinde yayımlandı.[846]

Genel Olarak Maarif ve Teşkilatla İlgili

Yukarıda belirtilen nizamnameye göre, diğer bütün meclislerin üzerinde yer alan Meclis-i Ali-i Tanzimat'a uygulanan kanunlardan eksik olanları ıslah, ikmal, müzakere ve gerektiğinde ilga edebilme yetkisi tanınıyordu. Ayrıca Heyet-i Vükela'nın havale ettikleri yanında kendi uygun gördüğü konuları da resen ele alıp inceleyebilecekti. Meclisin yaptığı kanunların uygulanması yine eskisi gibi Heyet-i Vükela tarafından yapılacak ancak meclis uygulamada birtakım aksaklıklar ve yolsuzluklar gördüğü takdirde bunları Heyet-i Vükela'ya ihtar, gerekirse dava edebilecekti.[847] Eğer Meclis-i Ali-i Tanzimat'ın Heyet-i Vükela'yı herhangi bir eksiklik veya kanunsuzluktan haberdar etmediği anlaşılırsa bütün üyeler görevlerini kötüye kullandıkları gerekçesiyle sorumlu tutularak Heyet-i Vükela'ya hesab vermek üzere çağırılacaktı. Buna mukabil, Meclis-i Ali-i Tanzimat da Heyet-i Vükela'dan kanunlara aykırı davranan veya görevini kötüye kullananları yargılama hakkına sahipti.

Böylece Meclis-i Vala'nın en önemli iki görevinden biri olan yasama yetkisi yeni kurulan bu meclise devredilmiş oluyordu. Meclis-i Ali-i Tanzimat mevcut olan bütün nizamları takım takım herbir nezaret, daire ve meclisten alır onlar üzerinde gereken tedkikleri yaptıktan sonra eksiklerini tamamlayıp hatta ibarelerini dahi değiştirerek, okunması ve anlaşılması kolay bir şekle sokar ve yekdiğerine muhalif olan birçok yasaları birleştirmek suretiyle yeni nizamnameler oluşturur ve onların icraya konmasına izin verirdi. Hatta her nezaret ve daire kendisine aid nizamlar için layihalar

---

846 Takvim-i Vekayi, no: 519

847 BOA, İ, MM, no: 96

düzenlemek yetkisine sahib olmakla beraber bu nizamnameler önce Meclis-i Ali-i Tanzimat'ta incelenir ve onun tasvibinden sonra icraya konulurlardı. Herhangi bir kimse veya memur tarafından nizamlara ve umur-ı nafiaya aid olarak düzenlenecek layihalar da yine Meclis-i Ali-i Tanzimat'ta incelenirlerdi. Meclis herhangi bir layihanın görüşülmesi sırasında lüzum görürse onu hazırlayan dairenin memurlarını hatta gerekirse nazırını huzura çağırıp açıklama isterdi. Nitekim, Meclis-i Ali-i Tanzimat ve Meclis-i Mahsus kararı üzerine, Mekteb-i Mülkiye'ye alınması lazım gelen şakirdanın sıfatlarını, ders cetvellerini, dahili nizamnamesini, kurulacağı yeri, mali işlerini ve muallimlerini belirlemek üzere 18 Cemaziyelahir 1275/23 Ocak 1859 Maarif Nezareti ile Meclis-i Ali-i Tanzimat birleşmişlerdi.[848] Bu ve bu gibi birleşmelerden beklenen amaç ise, yasamanın yürütmeyi kontrol etmesiydi. Yani Meclis-i Ali-i Tanzimat, Heyet-i Vükela'yı böylelikle kontrol ediyordu. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nda daha önce görülmeyen bir uygulamaydı. Yine Meclis-i Vala'nın ancak kendisine Heyet-i Vükela ve Sadaret tarafından gönderilen konuları inceleyebilmesine karşılık Tanzimat Meclisi'nin gerekli gördüğü konuları ele alıp inceleyebilme yetkisi de yeni meclis adına önemli bir ayrıcalık teşkil ediyordu. Çünkü bu yetki aynı zamanda reformların yönlendirilmesi türünün belirlenip hızının tesbit edilmesi anlamını da taşıyordu.

Bunun gibi nezaret ve dairelerin hazırladığı kanun taslakları meclisce onaylandığında, gelen evrak meclis mazbatasına eklenir, bazı kısımlarının değiştirilmesi gerektiğinde ise ilgili daire ile haberleşilerek yapılan değişikliklerin nedeni ve türü mazbatada belirtilirdi.

Yine, Meclis-i Ali-i Tanzimat inceleyip kabul ettiği hertürlü layihayı Meclis-i Vükela'ya sunar ve Heyet-i Vükela'da görüşülen mazbata, kabul olunduktan veya gerekli değişiklik yapıldıktan sonra bütün diğer evrakla beraber iradesi çıkmak üzere Padişah'a arz edilirdi. Padişahın iradesine sahip olmayan hiçbir layiha icra

---

848 Osman Ergin, a.g.e., s. 597

mevkine konulamazdı. Ayrıca, Padişah'dan onay alan evrak tekrar Meclis-i Ali-i Tanzimat'a geri verilirdi. İradenin aslı meclisce bir esbab-ı mucibe layihası hazırlanarak bir mazbata ile deftere kaydedildikten sonra yine bir buyuruldu ile durum ilgili daireye bildirilirdi. Bunların birer kopyaları da bütün kanun ve nizamların uygulama merkezi olan Meclis-i Vala'ya gönderilirdi. Sudur eden hiçbir nizam ve kanunun hükmü, rastgele yürürlülükten kaldırılmaz, değiştirilmesine ve düzeltilmesine lüzum görülen işlere aid kısımlar da tekrar Meclis-i Ali-i Tanzimat'ın incelemesi ve Meclis-i Vükela'nın tasvibine arzedildikten sonra icra mevkiine konulması padişahın iradesine bırakılırdı.

Meclis-i Ali-i Tanzimat, nizamnamenin yalnız müzakere ve tanzimine memur olup, onların infaz ve icrası Heyet-i Vükela ve memurlara aitti. Ayrıca Meclis-i Ali-i Tanzimat'ın hazırladığı kanun taslaklarını Heyet-i Vükela'nın reddetme ve değiştirme yetkisi de bulunuyordu. Yalnız, Meclis-i Ali-i Tanzimat, sözkonusu edilen yasanın cereyan suretini inceler ve tahkik edebilirdi. Nitekim 3 Mart 1861 tarihli Maarif Nezareti'nin Vazifelerine Dair Mevad adlı ilmühaber[849]in 7nci maddesine göre, Meclis-i Muhtelit yapılan işleri Meclis-i Ali-i Tanzimat'a bildirmekle yükümlüydü. Meclis-i Ali-i Tanzimat, nizamları ihlal edici mahiyette bir hareket veya hal duyduğu zaman, mazbatayla işi ihtar eder ve tekrar aynı hali görürse, nizamın korunması yolunda, kanuni hükümlerin tayin ettiği şekilde sebep olanların hakkında kanuni takibatta bulunulmasını isterdi. Memuriyet vazifesini kötüye kullanan veya sözkonusu edilen nizamlara aykırı harekette bulunan memurların muhakemeleri, nizamen tayin olunacak yerlerde görülür, fakat vükeladan birinin bu yollu bir hareketi olursa onun da muhakemesi Meclis-i Ali-i Tanzimat'ta yapılırdı.[850] Yalnız vükela hakkında verilen karar, Heyet-i Vükela'da yeniden incelenir ve padişahın onay ve tasdikine

---

849 BOA, İ, MM, no: 1204

850 BOA, İ, MM, no: 130, lef 9 ve BOA, Meclis-i Tanzimat Defteri, no: I, s. 1-3 ve Takvim-i Vekayi, no: 519 ve Ceride-i Havadis, no: 731

sunulmadıkça yerine getirilemezdi. Ayrıca muhakeme usulleri, uygulanan özel nizamına uygun olarak yapılmak zorundaydı.

Yine, şayet bir nizamnamenin bazı maddelerinin değiştirilmesine lüzum görülürse, değiştirilecek madde hakkında aid olduğu daire veya nezaret bir esbab-ı mucibe layihası hazırlar ve bir müzekkere ile Meclis-i Ali-i Tanzimat'a vererek yukarıda bildirilen esaslar dairesinde bu maddeler tasdik ve icra mevkiine konulurdu. Bunun yanında, çıkarılacak kanunları belirleme ve teklif etme yetkisiyle bütün kanunların kesinlikle Meclis-i Ali-i Tanzimat'ta görüşülmesinin gerekliliği Osmanlı Devleti'nde bir yasama organını ilk defa bu kadar müstakil bir duruma getirmişti. Yani yasama ve yürütme organları ilk defa belirgin bir şekilde birbirlerinden ayrılıyorlardı. Ayrıca son derece önemli olan bir diğer konu da kişilerin hazırladıkları yasa tasarılarının meclis tarafından değerlendirilmeye tabi tutulmasıydı. Bu çevrenin merkeze yasama mekanizmasıyla sızması demekti. Ayrıca diğer devlet daireleri de kanun tasarıları hazırlayarak meclise sunabilirlerdi. Bu durum belki birincisinden daha önemli olup merkezin kendi içinde yeni bir teşkilatlanmaya ve fikirlerin mobilizasyon katsayısının yüksekliğine işaret etmekteydi. Meclis-i Ali-i Tanzimat bu tasarılar hazırlanırken nelere dikkat edilmesi ve hangi süreçlerden geçilmesi gerektiğini belirten bir nizamname hazırlamıştı. Buna göre evrakın takib ettiği seyir şu idi: Yapılacak yasanın usul-ı tertibine dair olan nizamnamenin içerdiği hükümlere göre, nezaretler ve sair memuriyetler tarafından yapılacak nizamname layihalarının, onu hazırlayan nezaret veya dairenin nazır veya memuru tarafından lüzum müzekkeresi ve esbab-ı mucibe layihasıyla birlikte meclise verilecek ve her maddenin ne gibi sebeblere dayanılarak kabul edildiği açıkca gösterilecekti. Bu şekilde sunulan layihalar, konulmuş olan usulüne uygun olarak, Meclis-i Ali-i Tanzimat'ta ve Heyet-i Vükela'da incelenir ve Padişah'ın müsaadesi alındıktan sonra gereken müzekkeresi ile esbab-ı mucibe layihası Meclis-i Ali-i Tanzimat'ta kalır ve nizamnamelerin asılları meclisin resmi mührüyle mühürlendikten sonra ve üzerine sahh-ı ali çekildikten

sonra ilgili daireye gönderilip defterlere kaydedilirdi. Buradan taşraya veya bir başka daireye gönderilecek yazının altına

"Balada muharer... bend nizamın düsturü'l-amel tutulmasına irade-i seniye taalluk buyuruldu"

ibaresi yazılarak memuru tarafından mühürlenir ve yine buna göre çıkarılan kanunlar geçmişe uygulanmayıp çıktığı tarihten sonra geçerli olurdu.[851]

Meclis-i Ali-i Tanzimat az zaman içinde maarif sahasında birçok yeni hareketlere yol açan nizamnamelerin çıkarılmasında başarılı olmuştu. Meclis üyelerinin bir kısmı Heyet-i Vükela'ya dahil olan kişilerden oluşmakla beraber, meclis başkanı da bu heyet içinde yer alıyordu. Mesela, Maarif-i Umumiye Nazırı Sami Paşa 1273 senesinde bu meclisin üyelerindendi. Bununla beraber Meclis, nezaretlerden gelen talebleri de değerlendirir, onlara çözümler bulmaya çalışırdı. Mesela, Maarif Nezareti tanzim ve küşad edeceği mekteblere gereği kadar şakirdan bulabilmek için Meclis-i Ali-i Tanzimat'a başvurmuş, o da durumu Seraskerlik ve Tophane müşirliğine bildirerek şakirdanın buradan alınmasını yolunu 10 Zilkaade 1273/2 Temmuz 1857 tarihli bir mazbata ile Maarif Nezareti'ne cevab olarak verimişti.[852]

Meclis-i Ali-i Tanzimat açık olduğu 7 sene zaman içinde birçok önemli yasamalarda bulunmuştu. Mesela bunlardan bizi ilgilendireni 1838 eğitim reformu,[853] Ziraat Mektebi'nin kurulması[854], yine 7 Receb 1273/3 Mart 1857 tarihli bir irade ile Meclis-i Ali-i Tanzimat kitab tabı hakkında yed-i vahid usülünün

---

851 BOA, İ, MM, no: 130, lef 5 ve BOA, Meclis-i Tanzimat Defteri, no: I, s. 11-12 ve Takvim-i Vekayi, no: 519 ve Ceride-i Havadis, no: 734 ve Ceride-i Havadis, no: 735

852 Osman, Ergin, a.g.e., s. 588-590, 593

853 Takvim-i Vekayi, no: 176

854 Faik Reşid Unat, **'Bakış'**, s.80

lağvedilmesi için bir mazbata kaleme almış ve bu mazbata Meclis-i Mahsus'da görüşülerek kabul edilmiş ve herhangi sebepten olursa olsun basılamamış eserler için bunu basmak isteyenlerin Meclis-i Maarif'e haber vermesi ve Devletçe basılmak istenen eserlerin de sahiplerine ne miktar para verilecekse bunun Meclis-i Maarif eliyle yerine getirilmesi ve böylelikle adeta telif hakkı denebilecek mukavele sistemi oturtulmaya çalışılmıştı.[855] Bir diğer misal de Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi'nin de 18 Cemaziyelevvel1275/25 Aralık 1858 tarihinde bu meclisce yapılmış olmasıdır.[856]

Daha sonra 6 Muharrem 1278/14 Temmuz 1861 yılında bu meclis Meclis-i Vala'yla birleşti. Daha sonra bu iki meclis yerlerini yukarıda da belirtildiği üzere Meclis-i Ahkam-ı Adliye'ye bıraktılar.[857]

MECLİS-İ ALİ-İ UMUMİ-MAARİF NEZARETİ İLİŞKİSİ

Meclis-i Tanzimat'ın teşkili sırasında yine aynı maksatla Meclis-i Ali-i Umumi adı altında 1855 yılında bir meclis daha teşkil edilmişti. Meclis-i Ali-i Tanzimat'ın görüşüp düzenleyeceği layihaları Meclis-i Ali-i Umumi'de tedkik olunduktan sonra tasdik olunması kararlaştırılıp bu meclisin Meclis-i Hass'a memur olan, vükela ve memurlar ile Tanzimat Meclisi ve Meclis-i Ahkam-ı Adliye üyelerinden ve Bab-ı Ali'de bulunan devlet ricalinden ve bazı hallerde ulema kesiminden gelen kişilerden de oluşarak Sadrazam'ın yanında ve Tanzimat Meclisi'nden çıkan nizamname layihalarının görüşülmesi için gerektiğinde toplanacağı ve bu meclisin çalışma tarzı ve diğer dahili işleri 9 Cemaziyelahir 1271/27 Şubat 1855

---

855 BOA, İ, MM, no: 372

856 Takvim-i Vekayi, no: 567

857 BOA, İ, DH, no: 31803

tarihli[858] bir nizamname ile tesbit edilmişti. Ayrıca gerekli görüldüğü zamanlarda da toplanacağı hükmü ona olağanüstü bir kurul karakteri kazandırıyordu.

Ayrıca bu meclis Devletin en yüksek istişare meclisi konumunda olup Sadrazam'ın başkanlığı altında toplanırdı.

Genel Olarak Maarif ve Teşkilatla İlgili

Meclisin görevi kanun tasarılarıyla nizamname layihalarını incelemek ve bir karara bağlayarak Padişah'ın tasdikine sunmaktı. Yine Padişah'ın tasdikine sunulmayan layihalar icraya konulamazdı. Gerek Meclis-i Ali-i Tanzimat'ın ve gerekse Meclis-i Ali-i Umumi'nın incelemesinden geçen nizamnameler Padişah'ın onayına sunulduktan sonra bir hatt-ı hümayunla belirlenip Meclis-i Tanzimat'a gönderilerek Meclis-i Ali-i Umumi mazbatası kaydettirildikten sonra amedi odasına verilir ve Meclis-i Tanzimat'ın dahili ve umumi nizamnamelerinde bildirildiği şekilde neşr ve ilan olunurdu. Meclis-i Ali-i Tanzimat ve gerekse Meclis-i Ali-i Umumi az zaman içinde maarif sahalarında birçok yeni hareketlere yol açan nizamnamelerin çıkarılmasında başarılı olmuşlardı. Mesela, 1846 yılında kurulan Daimi Meclis-i Maarif'in darülfünun ve diğer mektebler hakkındaki mazbatası Meclis-i Vala, Meclis-i Tanzimat ve Daimi Meclis-i Maarif'in bir araya gelmesiyle oluşan *Meclis-i Ali-i Umumi*'de görüşülmüş[859] ve kabul edilmişti. Bunun üzerine de bu mekteblerin kurulmasına karar verilmiş ve uygulamaya geçilmişti.

---

858 Yaman bu nizamnamenin tarihini 16 Receb 1271/3 Nisan 1855 olarak vermektedir. Talat Mümtaz Yaman, a.g.e., s. 1313

859 Ekmeleddin İhsanoğlu, a.g.e., s. 364

ŞURA-YI DEVLET-MAARİF NEZARETİ İLİŞKİSİ

Bilindiği üzere, Tanzimat'tan önceki dönemde idari yargı görevini kısmen Divan-ı Hümayun, eyaletlerdeki paşa divanları ve sancaklarda mirliva divanları yürütüyorlardı. Tanzimat'tan sonra bu konuda da bir değişiklik yapıldı ve önce bu görevi Tanzimat'tan hemen sonra teşkilatı geliştirilen Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye yerine getirmeye başladı. 1278/1861 yılında teşkil olunan Meclis-i Ahkam-ı Adliye'nin üç dairesinden biri de idari yargıya bakıyordu. İlk defa resmen müstakil bir idari yargı organı, 8 Zilhicce 1284/1 Nisan 1868 tarihli bir nizamname ile tüm mülki işlerin görüşülmesi merkezi olmak maksadıyla bir nizamnameyle Şura-yı Devlet adıyla kuruluyordu.[860] Şura-yı Devlet ile Maarif Nezareti'nin ilişkilerine bakacak olursak, bunlarıda yine aşağıdaki başlık altında toplamayı uygun bulduk.

Genel Olarak Maarif ve Teşkilatla İlgili

Yukarıda adı geçen nizamnameye göre, Şura-yı Devlet:

1- Tüm kanun ve nizamnameleri tedkik ve layihaları tanzim

2- Kanun ve nizamen memur olduğu derecede idari işleri tedkik ve kararlarını arz,

3- Hükümet ile şahıslar arasındaki davalara bakmak

4- Uyuşmazlık mahkemesi görevini ifa etmek

---

[860] BOA, Yıldız Tasnifi, Kısım 31, Zarf 41, Karton 79, no: 1140 ve nizamname için bkz. Düstur, 1nci Tertib, 1nci cilt, s. 703

5- Kanun ve nizamnamelere aid olarak dairelerden gelen evrak ve takrirler üzerine görüşünü beyan etmek

6- Kanun ve nizamnamelerin hükümleri üzerine devlet memurlarının durumlarını tahkik ve muhakemelerini icra etmek

7- İlgili dairelerin talebi üzerine görüş beyan etmek, bütçeleri denetlemek v.s.

8- Vilayetler nizamnamesi icabına göre her sene vilayet merkezlerinde toplanacak umumi meclislerin ıslahata dair karar verecekleri maddelerin mazbatasını İstanbul'a götürecek olan, her meclisin mevcut üyesi arasından seçilmiş olan ve mikdarı lüzumuna göre üç ila dört kişiden oluşan komisyonları kabul etmek ve meseleyi onlarla kararlaştırmak gibi görevlerle mükellefti.

Bu işlerin hepsi Sadaret makamından Şura-yı Devlet'e havale olunur ve burası da tanzim ettiği mazbataları yine Sadaret'e gönderirdi. Yine bu nizamnameden sonra Şura-yı Devlet beş daireye ayrılmıştı. Bunlardan bizi ilgilendireni umumi terbiye ve tedris işleriyle, mülkiye mekteb ve medreselerine aid işleri görüşmeye görevli olan *Maarif Dairesi*'dir. Bu dairede 5 ila 10 üye bulunuyordu. Ayrıca bu dairede 5 muavin ile 5 mülazim olup bunlar da mevcut katib ve diğer liyakat sahibi kimseler arasından seçilirlerdi. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin esas mimarı daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere, *Şura-yı Devlet Maarif Dairesi* başkan başmuavini olan Sadullah Paşa'ydı. Bu daire, Maarif Nazırı Safvet Paşa zamanında münhasıran böyle bir nizamname hazırlamak üzere özel olarak oluşturulmuştu. Ayrıca Meclis-i Kebir-i Maarif'in yaptığı programlar Şura-yı Devlet'in tedkikinden geçerdi. Maarif Dairesi'nde Sadullah Paşa'dan başka daire başkanı olan Kemal Paşa, Dadyan Artin efendi, Recaizade Ekrem bey, Mahmud Mansur efendi ve Dragon Çankof efendi bulunmaktaydı. Bu heyetin

gayesi, 1789 Fransız İnkılabı'ndan bugüne kadar olan Fransız eğitim sisteminin geçirmiş olduğu tecrübeleri ve yapılan uygulamaları inceleyerek, memleketin içinde bulunduğu şartları da gözönünde bulundurmak suretiyle Osmanlı Devleti'nde uygulanabilecek bir Maarif Nizamnamesi hazırlamaktı. Dadyan Artin efendi Fransa'da eğitim sahasında o güne kadar yapılmış ıslah çalışmalarını tüm detaylarıyla Sadullah Paşa'ya aktarmış, Paşa da bunların içinden düşünülen maarif politikasına uygun olanlarını seçmişti. Daha sonra da yukarıda anlatıldığı üzere maarif hayatının belki de en önemli nizamnamelerinden biri yayımlanmış oluyordu. Bunun gibi bu daire başka işler de yapmış, mesela, 1869 yılında Maarif Nezareti'nin önerisiyle, İstanbul'da bir zükur darülmuallimin açılmasına, vilayetlerde rüşdiyelerin çoğaltılmasına ve İstanbul'da kız öğrenciler için rüşdiyeler açılmasına karar vermişti. Yine bunun gibi bir misal de 1877 yılında Manastır vilayetine bağlı Debre sancağında usul-i cedid üzere 30 adet mektebe ihtiyaç olduğu yolunda Nezaret'çe hükümete yapılan müracaatın olumlu karşılanarak ve görüşülmesi için Şura-yı Devlet'e havale edilmesi olup bunun üzerine Şura-yı Devlet'in durumu aciliyetine binaen 1869 Maarif Nizamnamesi'nin 4ncü maddesine rağmen okulların inşa, öğretmen ve hademe masraflarının Maarif Nezareti bütçesinden karşılanmasına 9 Rebiyyülevvel 1293/4 Nisan 1876 tarihinde karar vermesidir.[861] 4ncü maddesine rağmen diyoruz çünkü, 1869 Maarif Nizamnamesi'nin 4ncü maddesinde mekatib-i sibyanın, muallimlerinin maaş ve masraflarının mektebi kuranlar tarafından veya cemaatler tarafından karşılanacağı belirtilmekteydi.

Daha sonra 25 Muharrem 1286/6 Mayıs 1869[862] tarihinde[863] Şura-yı Devlet'in dahili nizamnamesi de neşredilmiş, 22 Zilhicce 1285/5 Nisan 1869 tarihinde Mülkiye ve Maarif Daireleri birleştirilmiş, *Dahiliye ve Maarif Dairesi* adıyla ve ayrıca idari işlerden dolayı Şura-yı Devlet'e aid muhakematın mercii olmak

---

[861] BOA, İ, Şura-yı Devlet, no: 1468 ve BOA, Ayniyat Defteri, no: 1073

[862] BOA'de bu tarih 20 Zilhicce 1285/3 Nisan 1869'dur.

[863] Düstur, 1nci cilt, 1nci cilt, s.707-718

üzere *Muhakemat Dairesi* ünvanıyla yeni bir daire oluşturulmuştu.[864]

Adı geçen nizamnamenin 5nci maddesine göre, kanun ve nizamlara yönelik işler önce ilgili dairede, sonra meclisin heyet-i umumisinde görüşüldükten sonra Şura-yı Devlet'e arzolunabiliyordu. Ancak bunun için önce, yukarıda da belirtildiği gibi kararın Sadaret'ten Şura-yı Devlet'e havale olunması lazımdı. Daha sonra Şura-yı Devlet kararını bir mazbata ile durumu Sadaret'e bildirirdi. Her daire özellikle memuru olduğu işleri kararlaştırıp vereceği mazbatanın arzolunacağı ve o maksatla yalnız bir dairenin görüşü ile yürüyecek mazbatalara Şura-yı Devlet'in büyük mührü basılır ve reis-i evvel kendi hazır olduğu halde müzakere olunan işlerin mazbatalarını mührü ile mühürlerdi. Şura-yı Devlet'in sadece kendisine havale olunan hususların müzakere ve incelemesine memuriyeti vardı. Yoksa Şura'nın, daire ve memurlara aid bulunan icrai işlere müdahale hakkı yoktu. Fakat kanun ve nizamların uygulanmasına nezarete ve kötü icraat yapıldığı durumlarda ilgililere ihtarda bulunmak konusunda hakkı saklıydı.

Muhakemat Dairesi'nin görevleri arasında ise idare ile şahıslar arasında vuku bulup konuyu ilgilendiren meclislerde hükmolunan davaların istinafen ve yine bu çeşitten olup önemine binaen havale kılınan davaların nihayet mercii olmak, memuriyet görevlerine yönelik hallerden dolayı suçlanan memurların Şura-yı Devlet'e havale edilen muhakemelerini icra etmek, vilayet idare meclislerinde görülüp nizamı gereğince Şura-yı Devlet'in temyiz ve tasdikine sunulan memurların muhakemesinin incelenmesini yapmak ve hüküm vermek, vilayet idare meclislerinin o konuyla ilgili muhakemeleri hakkında verdikleri hüküm ve kararların istinafı kabil olanlarının başvuru üzerine istinafen görmek de vardı. Memurların muhakemesine dair neşredilmiş olan 3 Rebiyülevvel

---

[864] 30 Zilkaade 1288/10 Şubat 1872 tarihinde neşredilen bir iradeyle Şura-yı Devlet bu tarihten sonra Tanzimat, Muhakemat ve Dahiliye Daireleri namıyla üç daireye indirilmiştir.

1288/23 Mayıs 1871 tarihli nizamnamede irade-i seniye ile mansub memurların muhakemesinin bir seneden yukarı cezalara aid hükümlerinin Şura-yı Devlet'te görüleceği esası koyulduğu gibi diğer memurların muhakemelerinin de kaza, liva, vilayet meclis-i idarelerinden hangisinde görüleceğini ve hükmolunacak cezaların ne surette icra olunup hangilerinin Şura-yı Devlet'in tasdikine ihtiyaç gösterdiğini ve vilayet meclis-i idarelerinde cezaları hükmolunan suçla itham edilenlerin Şura-yı Devlet'te muhakemeleri icra edilmek üzere istinaf talebine yetkileri bulunduğunu içerdiğinden Şura-yı Devlet'in Muhakeme Dairesi'nin bu konudaki vezaif-i memurin muhakemesine dair olan nizamname hükümleriyle denk düşürülerek konulduğu görülür. Ayrıca İstanbul'daki memurlardan tayini irade ile olanların muhakemeleri de Şura-yı Devlet'te görülürdü. Bir davanın faslolunacağı ve görüleceği mahkeme veya meclisin temyizi emrinde daire memurlarıyla idare memurları arasında meydana gelen anlaşmazlıkları incelemek ve hüküm vermek için esas nizamnamede Şura-yı Devlet'e yetki verilmişken dahili nizamnamede bir davanın görüleceği ve faslolunacağı mahkeme veya meclisin temyizi emrinde daire memurlarıyla idare memurları arasında veya davalara yönelik hususlardan dolayı yalnız daire ile idare arasında çıkan anlaşmazlıkların hal ve faslı Şura-yı Devlet Muhakeme Dairesi'ne verildiği görülmektedir. Anlaşılacağı üzere burada ilave edilen nokta davalara yönelik hususlardan dolayı yalnız daireler ile idare arasında çıkan anlaşmazlıkların hal ve faslı durumu olup esasen aynı hiyerarşiye tabi ve bir derecedeki mahkemeler arasında çıkacak vazife ve yetki anlaşmazlıklarının halli üst mahkemeye aid olacağına ve idare meclislerinin üst mahkemesinin Şura-yı Devlet bulunduğuna binaen dahili nizamname ile Şura-yı Devlet Muhakemat Dairesi'ne bu görevin ilavesi uygun bulunmuş ve adliye ile idare arasında merci anlaşmazlıkların Şura-yı Devlet'çe hal ve faslı da eklenmişti. Esas nizamname ile sonradan Şura-yı Devlet'e verilen görevlerden biri de hükümet ile şahıslar arasında olan davaların görülmesiydi.

Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi, de Maarif Nezareti'nin usulen ve nizamen yapmaya izinli olduğu hususlardan başka yeniden

muhtelif derecedeki mektebler, darülfünun, darülmuallimin ve ıslahhaneler teşkiline ve kitab ve mecmua telif ve tercümesi ve ilmi icadları mükafaat verme husularına dair Maarif Nezareti tarafından gönderilen şeyleri görüşürdü. Ayrıca mülkiye memurlarından azl ve değiştirilmesi lazım gelenlerden muhakeme altına alınması gerekenler hakkında kararlar verirdi.

1288/1871 yılına gelindiğinde Şura-yı Devlet, *Tanzimat*, *Muhakemat* ve *Dahiliye* adıyla üç daireye indirgenmişti.[865] Burada da Tanzimat Dairesi, mekteblerle ilgili kararlar alabilmekteydi. Mesela, mekatib-i aliye için yapılacak idadiye mekteblerine mahsus tedrisat Maarif Nizamnamesi tarafından kararlaştırılmış olduğundan ve bundan sonra mekatib-i aliye için yapılacak idadi mekteblerin lisan mektebine dönüştürülmesi hususu Maarif Nezareti'nce Şura-yı Devlet'e sunulmuş ve Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nde müracaat görüşülerek bir mazbata ile Şura-yı Devlet Heyet-i Umumisi'ne sunulmuş, buradan da Maarif Nezareti'ne 8 Rebiyülahir 1296/1 Nisan 1879 yılında istediği verilmiş ve mektebin ders cetvelinin ve Nezaret'çe hazırlanmasına karar verilmişti.[866] Maarif Nezareti'nin 1879'da kurmak istediği lisan mektebinin nizamnamesi de Nezaret'in başvurusu üzerine Şura-yı Devlet'çe hazırlanmıştı.[867] Yine, 4 Rebiyülahir 1312/22 Eylül 1310/1894 tarihli Kız Sanayi Mektebi'ne aid akçenin nemasıyla beraber sermaye ittihaz edilerek Maarif Nezareti'nde bir Tahsilat Sandığı Teşkili hakkında irade'[868]den anlaşılan o ki, Maarif Nezareti bunun için önce bir tezkere hazırlayarak Şura-yı Devlet'e sunuyor orası da durumu Tanzimat Dairesi'ne havale ediyor ve buraca da görüşme yapılıp bir karara varıldıktan sonra, iş genel kurula intikal ediyor. Burada tekrar gözden geçirilen müracaat kabul edilerek Maarif Nezareti'ne istediğini yapması için izin vermek üzere emri padişahdan isteniyor bunun için iş Heyet-i Vükela'ya havale ediliyor. Burası da bir

---

865 Düstur, 1nci tertib, 1nci cilt, s. 703

866 Osman Ergin, a.g.e., s. 1264-1265, 1267-1268

867 Cavide Işıksal, a.g.e., s. 30

868 Düstur, 1nci tertib, 6ncı cilt, s. 1511-1514

mazbata ile işi padişahdan soruyor. Oradan da olumlu cevab çıkıyordu. Yine bir başka misal de, Darülmuallimin-i sibyanın ibtidai şubesine kalbi ve bu şubenin hem şimdiki rüşdiye şubesine mahreç olması ve rüşdiyenin üstünde mekteblere muallimler yetiştirmek üzere de aliye şubesi adıyla bir şubenin açılmasına Şura-yı Devlet'çe karar verilmiş olunmasıdır.[869]

1876 tarihine geldiğimizde ise bu vakte kadar ayrıca bir yasama organı bulunmadığından Şura-yı Devlet'e verilen görevlerin başında kanun ve nizam layihalarının incelenmesi ve tanzim işi geldiği gibi hükümet ile şahıslar arasındaki davaların görülmesi de Şura-yı Devlet'in görevleri arasında yer alırdı. 1876 Kanun-ı Esasisi'nin 53ncü maddesinde ise yeniden kanun tanzimi veya mevcud kanunlardan birinin değiştirilmesi teklifi Heyet-i Vükela'ya aid olduğu ve Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan dahi kendi belirli vazifeleri dairesinde bulunan işler için kanun düzenlemesi veya mevcut kanunlardan birinin değiştirilmesine yetkileri olmakla önce Sadaret aracılığıyla irade-i seniyeye başvurulur ve işin aid olduğu dairelerden verilecek izah ve tafsilat üzerine layihaların düzenlenmesi Şura-yı Devlet'e havale edilmişti. Aynı nizamnamenin 54ncü maddesinde ise, Şura-yı Devlet'te görüşülerek düzenlenen kanun layihalarının önce Meclis-i Mebusan'da sonra Meclis-i Ayan'da incelenip kabul olunduktan sonra hükümlerin icra olunması için iradeye sunulacağı gösterilmişti. Böylelikle yeni bir yasama kuvveti vücuda getirilmiş olduğundan kanunların incelenmesi ve düzenlenmesine o vakte kadar sadece Şura-yı Devlet bakmakta iken bu tarihten sonra kanunlar hakkında karar vermenin son mercii Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'dan oluşan Meclis-i Umumi olmuştu. Bunula beraber kanun layihalarının düzenlenmesi durumunun izin ile irade-i seniye üzerine Şura-yı Devlet'çe yapılmasına karar verilmiş ve mülki idareye aid kanunların açıklanması işi de Şura-yı Devlet'e bırakılmıştır. Bundan başka Kanun-ı Esasi'nin 85nci maddesinde şahıslar ile hükümet arasındaki davaların dahi umumi mahkemelere aid olacağı açıklanmış

---

869 Salname-i Maarif-i Umumiye Nezareti (1319), s. 12

olmasıyla Şura-yı Devlet'in bu konudaki görevi ortadan kalkmış bulunuyordu.

20 Zilkaade 1299/3 Ekim 1882 tarihinde Maarif Nezareti Şura-yı Devlet'e bir tezkere göndererek kendisi için yeni bir daire inşa edilmesini taleb etmişti. Bunun üzerine Şura-yı Devlet 2 Zilhicce 1299/15 Ekim 1882 tarihinde Dahiliye Dairesi'ne işi intikal ettirmiş ve bunun üzerine buradan iradeye sunulan mazbatada Maarif Nezareti'nin önce Adliye Dairesi'nin bir kısmında, daha sonra kira ile kirahanelerde ve en sonunda Darülfünun'da iş görmesinin pek uygun olmayacağı belirtilmiş, bunun için Mekteb-i Mülkiye'nin arkasındaki Bab-ı Ali caddesi üzerinde bulunan arsanın üzerine Nezaret için yeni bir daire inşa edilmesi gerekliliği belirtilmiş ve 26 Muharrem 1300/7 Aralık 1882 tarihinde de alınan karar onaylanmıştı.[870]

Bunun gibi, 13 Şevval 1322/6 Kanunuevvel 1320/1904 tarihli Yetim Çocuklara Mahsus Yatılı Kız Sanayi Mektebi'ne İki Taksitle 7,5 Lira Alınmak Şartıyla Zengin Çocuklarından Gündüz İçin Kız Talebe Kabulü Hakkında İrade-i Seniyye'[871]den anladığımıza göre, Maarif Nezareti bunu sağlamak için bir tezkere hazırlıyor ve Şura-yı Devlet'e havale ediyor orası da Maliye Dairesi'ne işi gönderiyordu. Müracaat burada görüşüldükten sonra Şura-yı Devlet genel kuruluna sunuluyor. Buraca da kabul edilen müracaat Maarif Nezareti'ne izin vermek için padişaha sunuluyor. Buradan da olumlu cevab çıkarak Maarif Nezareti'ne bu konuda izin veriliyor.

Şura-yı Devlet içinde 13 Receb 1326/18 Temmuz 1324/11 Ağustos 1908 tarihinde lüzumuna binaen daha önce olduğu gibi yine *Maarif Dairesi* oluşturulmuştu. 1325/1909 senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu ile Şura-yı Devlet dairelerinin sayıları azaltılmaya

---

[870] BOA, İ, Şura-yı Devlet, no: 3557 ve Maarif Nezareti'nin taşındığı diğer yerler için bkz. BOA, İ, DH, no: 25042 ve BOA, İ, DH, no: 60967 ve BOA, İ, DH, no: 76456 ve BOA, İ, Maarif, no: 2049-6, 29 Ş 1310 ve BOA, İ, DH, no: 100036

[871] Düstur, 1nci tertib, 8nci cilt, s. 109-111

tabi tutularak 1897'de kararlaştırılan büyüklük ve biçiminde yani, idari daireler

1- Tanzimat,

2- Mülkiye,

3- Maliye, Nafia ve Maarif Daireleri şeklinde düzenlenmişti.[872]

Daha ilerde açıklayacağımız üzere bir cemaatin sahib olduğu dini müçtemilatta yapılacak hertürlü yenilik muhakkak suretle devletin iznine muhtaçdı. Bunlardan mekteblerle ilgili olanlarında da Maarif Nezareti işin içine girmekteydi. Ancak diğer tadilat konularında Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi, yapılan müracaatları incelemekle yükümlüydü. Mesela, Bulgar cemaati 2 Rebiyülahir 1316/20 Ağustos 1898 Cuma-ı Bala kazası Paveş karyesinde mevcut kilise harabesi üzerine bir kilise ile çan kulesi için ruhsat istemişti. Bunun üzerine Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi'nde istek görüşülmüş ve ruhsat verilmesine karar verilmişti.[873]

Maliye, Nafia ve Maarif Dairesi'ne isabet eden işler çok ve çeşitli olup tümünün orada incelenmesi ve görüşülmesi zor ve gecikmeye sebeb olduğundan maarife yönelik hususların öncelikle görevi hafif olan Mülkiye Dairesi'ne verilmesine ve adı geçen dairelerin isimlerinin de bu yeni düzene göre değiştirilmesine Şura-yı Devlet başkanlığının 6 Zilkaade 1330/17 Ekim 1912 tarihli teklifi

---

872 Salname-i Devlet-i Aliye, (1327), s. 111 ve Salname-i Devlet-i Aliye, (1328), s. 107

873 BOA, İ, Adliye ve Mezahib, no: 767-4, 2 R 1316 ve başka misaller için bkz. BOA, İ, Adliye ve Mezahib, no: 1599-2, 2 B 1316 ve BOA, İ, Adliye ve Mezahib, no: 615-6, 16 RA 1314 BOA, İ, Adliye ve Mezahib, no: 1910-3, 4 Ş 1316 ve BOA, İ, Adliye ve Mezahib, no: 735-2, 2 R 1316 ve BOA, İ, Adliye ve Mezahib, no: 1655-2, 16 B 1317

üzerine 11 Zilkaade 1330/22 Ekim 1912 tarihli irade[874] ile karar verilmişti. Böylelikle dairelerin isimleri

1- Tanzimat,

2- Mülkiye ve Maarif,

3- Maliye ve Nafia daireleri olarak değiştirilmişti.

Memurin muhakematı hakkında neşrolunan 4 Şubat 1329/17 Şubat 1914 tarihli kanun ile de memurların memuriyet görevlerinden veya görevlerini yaparken oluşan cürümlerden dolayı muhakemelerini yapılmasını adliye mahkemelerine yöneltmiş olduğundan böylelikle, Şura-yı Devlet nezdindeki temyiz, istinaf ve bidayet mahkemeleri kaldırılmıştı. Yine, Maarif Nazırı Abdurrahman paşa zamanında 28 Zilhicce 1329/7 Kanunuevvel 1327/1911 tarihinde yayımlanan Tesis-i Mekatib İçin Arnavutluk Vilayatına İzam Olunacak Memurine Mahsus Talimat'[875]a göre, Arnavutluk vilayetlerinde acilen açılacak olan ibtidai mekteblerin tesislerine aid işlemlerin yapılması için hazırlanan bir talimatın hükümlerinin Maarif Nezareti'nce tatbikine, yani buralara memur atanmasına, Şura-yı Devlet ve Heyet-i Vükela kararıyla ruhsat verilmişti.

Bunun yanında Şura-yı Devlet'in kendisi de mekteb kurup, idare edebiliyordu. Mesela, Midhat Paşa Tuna valiliğinden İstanbul'da Şura-yı Devlet reisliğine atanınca 1866 yılında Türk sanayiinin çökmesini önlemek ve onu himaye etmek için İstanbul'da Islah-ı Sanayi Komisyonu adı ile bir komisyon kurmuştu. Bu komisyon yaptığı çalışmalar sonunda 24 Şaban 1285/10 Aralık 1868 tarihinde bir Mekteb-i Sanayi Nizamnamesi çıkarmıştı.[876] İşte bu

---

[874] BOA, TDvM (Teşkilat-ı Devair ve Mecalis), 10/84-85 ve Salname-i Devlet-i Aliye, (1333-1334), s. 126-127

[875] Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 20-24

[876] Takvim-i Vekayi, no: 988 ve Mekteb-i Sanayi Nizamnamesi (1299), s. 1 ve Düstur,1nci tertib,2nci cilt, s. 258-276

nizamnameyle ıslahhanelerin umumi nezareti Şura-yı Devlet Nafıa Dairesi'ne bırakılıyordu. Aynı yılda yine Şura-yı Devlet başkanı Mithad Paşa, Erkek Sanayi Mektebini açıyordu.[877] Bunun yanısıra Şura-yı Devlet, yukarıda verdiğimiz örnekler gibi mekteblerle ilgili başka bazı yetkilere de sahipti. Mesela, Şura-yı Devlet, vermiş olduğu karar ile mekatib-i askeri-i mülkiye ve rüşdiyeye sadece Maarif Nezareti'nin teftiş ve nezareti altında bulunan ilim müesseselerinden mezun olanların da kabul edilmesine başlanmıştı.[878] 12 Ocak 1911, tarihinde Kadastro Memurları Mektebi, Şura-yı Devlet'in kararıyla yüksek mekteb haline getirilerek Kadastro Mekteb-i Alisi adını almıştı.[879]

Bunun haricinde Şura-yı Devlet, temyiz mercii olarak, Maarif Nezareti'nin başka organlarla arasında olan ihtilafları da yetkisi dahilinde, çözümleme yoluna gitmekteydi. Mesela, 29 Safer 1324/10 Nisan 1322/1906 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'[880]ne göre, bulunan menkul asar-ı atikanın kıymet takdiri konusunda Maarif Nezareti ile Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi ortaklaşa bir değer belirlerlerdi. Ancak bunlar arasında bir uyuşmazlık olursa durum Maarif Nezareti'nce çözülürdü. Eğer Maarif Nezareti'nin bu çözümüne itiraz olunmak istenirse Babıali'ye başvurulur hadise de buradan Şura-yı Devlet'e havale olunur ve sonuçta verilen karara itiraz edilemezdi (m. 9).

---

877 Osman Ergin, a.g.e., s. 686

878 a.g.e., s. 1155

879 a.g.e., s. 1262-1263

880 Düstur, 1nci tertib , 8nci cilt, s. 506-515

MECLİS-İ MEBUSAN-MAARİF NEZARETİ İLİŞKİSİ

Meclis-i Mebusan ile Maarif Nezareti ilişkileri çok çeşitli olup bunların birçok yönleri vardır. Mesela, mekteb tahsisatları, maarifle ilgili yeni yasalar yapmak veya yapılan yasaları değiştirmek v.b. Mesela, Yasama organı Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan denilen iki meclisten oluşan bir Meclis-i Umumi'dir. Yeni kanunlar yapmak veya eskileri değiştirmek ve padişahın onayıyla nezaretleri bu yasaların uygulanmalarına memur kılma yetkisine sahipti. Mesela; 25 Mayıs 1910 tarihinde Meclis-i Mebusan genel kurulunda maarif bütçesi görüşülmüş ve belirlenmiştir.[881] Yine Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında 25 Cemaziyelahır 1328/20 Haziran 1326/1910 tarihinde yayımlanan Maarif ve Mekatib Müdür ve Muallimlerinden Müddet-i Hizmetleri Yirmi Seneye Baliğ Olup da Devam-ı Hizmetlerinden İstifade Olunamayacağı Tahukkuk Edeceklerin İcra-yı Emeklilikleri Hakkında Kanun'[882] layihası Maarif Nezareti tarafından hazırlanmış ve Meclis-i Ayan ve Mebusanda kabul olunarak kanuniyet niteliği kazanmıştı. 30 Cemaziyelevvel 1330/3 Mayıs 1328/1912 tarihli Trablusgarb ve Bingazi Talebesinin Mekatib-i Leyliye Meccanen Kabulü Hakkında Kanun'[883] bir lahıya şeklinde Maarif Nezareti tarafından Meclis-i Ayan ve Mebusan'a sunulmuş buralarda görüşülerek kabul edilmiş ve padişahın iradesine sunularak kanunun icrasına Maarif Nezareti memur kılınmıştı. Yine, Maarif Nazırı Ahmed Şükrü bey zamanında 10 Cemaziyelahır 1335/2 Nisan 1333/1917 tarihinde yayımlanan Dar-ül-eytamlar Müdüriyet-i Umumiyesi Teşkili ve Müteferriatı Hakkında Kanun[884] bir lahıya şeklinde Meclis-i Ayan ve Mebusan'da

---

881 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, c. 6/2, s. 76-81 ve diğerleri

882 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 426

883 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 493

884 Düstur, 2nci tertib, 9ncu cilt, s. 575-576

kabul edilmiş ve padişahın iradesine sunulmuş ve kanun şeklini almıştı. Bu kanunun 7nci maddesine göre de bu müessesenin her seneki icraatı ve bütçesini içeren bir rapor Maarif Nezareti tarafından Meclis-i Mebusan'a gönderilir. Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin 11 Cemaziyelahır 1335/3 Nisan 1333/1917 tarihinde yayımlanan Mekatib-i Resmiyeden Birinde Müteaddid Evladı Olanlardan İstifa Edilecek Ücerat Hakkında Kanun[885] ve Maarif Nazırı Vekili Ali Münif efendi zamanında 12 Cemaziyelevvel 1336/24 Şubat 1334/1918 tarihinde 10 Cemaziyelahır 1335 Tarihli Dar-ül-eytamlar Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Teşkili Hakkındaki Kanuna Müzeyyel Kanun[886] bir lahıya şeklinde Meclis-i Ayan ve Mebusan'da kabul edilmiş ve padişahın iradesine sunulmuş ve kanun şeklini alarak icrasına Maliye ve Maarif Nezaretleri memur kılınmışlardı. Eskiden bu görev Şura-yı Devlet'e aid iken, Meclis'in kurulmasından sonra Şura-yı Devlet sadece layihaları hazırlamakla görevli olmuştu. Meclis-i Mebusan'ın üyeleri halkın oylarıyla seçilirdi. Meclis-i Ayan ise, Padişah'ın tayin ettiği şahıslardan oluşurdu. Yine, Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun Tasarısı, Meclis-i Mebusan Maarif Encümeni'nce özel öğretim kısmının ileriye bırakılmasına Heyet-i Vükela'ca muvakkat edildikten sonra kabul olunmuştu. Böylelikle, tasarıda yalnızca hususi okullarla ilgili bazı maddeler kalabilmişti. Bu tasarı Heyet-i Umumiye'de görüşülmeden önce, yeniden seçim yapılması gerektiği için, toplanan yeni Meclis-i Mebusan'ın Maarif Encümeni'nde tekrar incelenmiş, sonra sonuç 23 Eylül 1329/6 Ekim 1913 tarihinde yeni Heyet-i Umumiye'ye sunulmuş ise de, Heyet-i Umumiye'ce müzakere ve kabul olunmadan evvel Maarif Nezareti'nin teşebbüsü üzerine Heyet-i Vükela, Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun Tasarısı'nı geçici kanun[887] halinde 5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/1913 tarihde çıkarmıştı. Bu muvakkat kanuna göre, her sene Maarif Nezareti, Meclis-i Mebusan ve Ayan'a bu kanunun tatbik olunduğu nahiyeler ve karyeler hakkında bir defter vermekle yükümlüydü (m. 22). Yine, Maarif

---

885 Düstur, 2nci tertib, 9ncu cilt, s.611

886 Düstur, 2nci tertib, 10ncu cilt, s. 106-107

887 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında 28 Rebiyülahır 1332/13 Mart 1330/26 Mart 1914 Mekatib İnşaatıçün Maarif Nezaretince 600.000 Liralık Bir Mukavelename Akdine Mezuniyeti Mutazammın Kanun-ı Muvakkat'[888]a göre, Maarif Nezareti'ne şirket veya banka ile geçici olarak, Nezaret ve vilayet bütçeleri arasında yarıyarıya kullanılmak üzere, Heyet-i Vükela'ca incelenmek ve tasdik edilmek şartıyla mukalevename yapma yetkisi veriliyordu (m. 1).

MECLİS-İ MAHSUS-MAARİF NEZARETİ İLİŞKİSİ

Meclis-i Mahsus ile Maarif Nezareti arasındaki ilişkilerden bazılarına örnek olarak şunları verebiliriz, Maarif Nezareti'nin tezkeresi Meclis-i Mahsus'ta görüşüldükten sonra 8 Cemaziyelahir 1307/30 Ocak 1890 tarihinde verilen karar ile Maarif Nezareti'ne boş kalan rüşdiye binaları ibtidailere tahsis etmesi için izin verilmişti.[889] Yine, 1309/1892 Meclis-i Mahsus mazbatasında Maarif Nezareti'nden gelen yazıların incelendiği ve Aşiret Mektebi'nin açılma zamanı ile ders programlarının uygun olduğu ve bunun hazırlıklarının yapılmasının da Maarif Nezareti'ne bırakılmasının oy çokluğu ile karar verildiği belirtilmekteydi.[890]

---

888 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s.324

889 BOA, İ, MM, no: 4704

890 BOA, İ, MM, no: 5641, lef 4

Maarif-i Umumiye Nezareti'nin Yetkileri ve Görevleri

1857'de Maarif Nezareti'nin kurulması üzerine Nazırlığa tayin olunan Abdurrahman Sami Paşa'ya 3 Mart 1861 tarihinde Maarif Nezareti'nin Vazifelerine Dair Mevad-ı İlmühaber başlıklı bir vazife yazısı tebliğ edilmişti. Padişahın iradesine de dayandığı için Maarif Nezareti'nin ilk görev ve yetki kanunu sayılabilecek bu vesika[891] şöyle başlamaktaydı:

> "Şeref sünuh ve sudur buyurulan İrade-i Seniye-i Cenab-ı Mülukane iktiza-i alisi üzere terbiye-i umumiye için derecat-ı mütenevviada olarak memalik-i mahrusa-i şahanede herbir sınıfın tederrüs ve taallümleri için bulunacak *kaffe-i mekatibin nizamat ve usulüne nezaret etmek* üzere Maarif-i Umumiye Nazırı nasb ü tayin buyurulmuş olan Meclis-i Ali-i Tanzimat aza-yı fihamından devletlü Sami Paşa hazretlerinin esas-ı memuriyetlerini mübeyyin Meclis-i Ali-i Mezkur'un mazbatasında münderic ve ba-İrade-i Seniye mukarrer olan mevad olmayla ilmühaber olarak müşarün ileyh hazretlerinin canibine ita kılındı."

Böylelikle Harbiye, Bahriye ve Tıbbiye'den başka tüm mektebler Maarif Nezareti'ne bağlı olacaklardı. 1810 yılında kurulan Prusya Maarif Nezareti'nin yetki ve görevleri de Osmanlı'nınkine benziyordu, şöyle ki: *Zentralabteilung* (Merkezi İdare) öncelikle

---

891 BOA, İ, MM, no: 1204

Nezaret'in genel idari meseleleriyle meşgul olurdu. Bunun yanısıra Nezaret memurlarının tayinleri, sicillerinin muhafazası, daireler arasında işlerin taksimi, Nezaret binasının, kasasının, kütüphanesinin idaresi, matbuatla parlamento üyeleriyle temas, siyasi içerikli meselellerle gizli konuları takip etmek de bu Nezaret'in görevleri arasında bulunuyordu.[892]

Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında 19 Rebiyülevvel 1330/24 Şubat 1327/8 Mart 1912 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[893]ye ve Maarif Nazırı Ahmed Şükrü bey zamanında 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[894]ye göre, Maarif Nezareti'nin görevleri şöyle belirleniyordu; *terbiye ve tedrisata aid ve maarif kanununa tabi tüm tedris müesseseleri ile ilmin korunması ve arttırılmasına hizmet eden yüksek daireleri teşkil, idare ve teftiş etmek* (m. 1). Böylelikle, Maarif Nezareti'nin merkezi olarak hizmeti iki tür olarak belirleniyordu. Bunlar;

1- İdare hizmet

2- Teftiş hizmeti (m. 4)

Ayrıca, Maarif Nezareti tüm okullara muallim sağlar, belirli bir düzeyi tutturmaya çalışır ve bunu korumak için çaba sarfeder, ders kitablarının yazım ve çevrilmesini temin ederdi.

---

892 Reşat Şemsettin, a.g.e., s. 145

893 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

894 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

MEKTEBLER KONUSUNDA[895]

Siyasal iktidarın olduğu kadar diğer iktidarların da sahip oldukları ideolojiyi devam ettirmek gelecek kuşaklara yaymaktaki etkin araçlarından biri olan eğitim süreci içinde okul açmak ne derece önem taşıyorsa açılan okulları yine aynı kaygılarla denetlemek de eş değerde bir önem ifade etmektedir. Tabiidir ki bu denetleme o dönemde, bir yandan Osmanlı yöneticilerini bilinçlenme düzeyine diğer yandan idarenin gücüne bağlı kalmıştır. Bu girişden sonra konumuza gelirsek, tarihi gelişim içinde şöyle bir duruma rastlarız;

İmamzade Esad efendi Mekatib-i Rüşdiye Nezareti'nin başına atandığı zaman ortada bir rüşdiye dahi yoktu. İlk olarak Sultanahmed camii sultan mahfilinde daha ziyade devlet memuru yetiştirmek amacıyla Mekteb-i Maarif-i Adliye ismiyle bir mekteb açılmıştı.[896] Açılan bu mektebin bir diğer görevi de devlet dairelerinde halen çalışan memurların devamlarını temin ederek bilgi seviyelerinin yükseltilmesini sağlamaktı. Yine bu mekteb Hariciye ve Maliye Nezaretleri'nin gözetimi altında bulunacaktı. Bu mekteb kurulduktan kısa bir süre sonra 12 Zilkaade 1255/17 Ocak

---

[895] Geniş bilgi için bkz. BOA, İ, Hususiye, no: 97 ve BOA, İ, MV., no: 6582 ve BOA, İ, MV., no: 14873 ve BOA, İ, DH, no: 48890 ve BOA, İ, DH, no: 48980 ve BOA, İ, DH, no: 50477 ve BOA, İ, Maarif, no: 1259-5, 20 CA 1310 ve BOA, İ, DH, no: 46781 ve BOA, İ, Maarif, no: 572-3, 4 RA 1310 ve BOA, İ, Maarif, no: 1537-4, 24 B 1311 ve BOA, İ, Maarif, no: 455-3, 25 S 1311 ve BOA, İ, MV., no: 6146 ve BOA, İ, DH, no: 46279 ve BOA, İ, Maarif, no: 1881-1, 21 Ş 1317 ve BOA, İ, Maarif, no:224-7, 25 M 1310 ve BOA, İ, Şura-yı Devlet, no: 2047 ve BOA, İ, Şura-yı Devlet, no: 1919 ve BOA, İ, Maarif, no: 1112-3, 29 B 1327 ve BOA, İ, Maarif, no: 1062-1, 23 B 1327 ve BOA, İ, DH, no: 16630

[896] Mahmud Cevat, a.g.e., s. 25-27

1840 Mekatib-i Rüşdiye Nezareti'ne,[897] çocukların mektebe kabul edilme işlemleri de belli bir bürokratik usule bağlanmıştı.[898]

Bunun yanında bir başka hususu belirtmemiz gerekiyor, sanılmasın ki Maarif Nezareti kurulduktan sonra tüm mektebler bu nezarete bağlanmış ve denetim ve idare tek elden görülmeye başlanmıştı. Hayır hiç de böyle bir gelişme yaşanmamış aksine bu tek elden idare denilebilir ki hemen hemen imparatorluğun sonuna kadar maalesef sağlanamamıştı. Çünkü; Maarif Nezareti kurulmakla beraber hala her teşkilat kendi ihtiyaç duyduğu personeli kendisi yetiştirmeye devam ediyordu. Nitekim; *Ticaret Nezareti*; 23 temmuz 1858'de orman işleri için gerekli eleman yetiştirmek üzere Fransa'dan getirtilen orman mühendisi Tassy'nin idaresinde bir yüksek okul açmıştı.[899] 1858'de Maden Mektebi ve 1860'ta Telgraf Memurları Mektebi, 1878'de Ziraat ve Orman Mektebleri,[900] 1882'de, Sanayi-i Nefise Mektebi,[901] yine 1882'de Ticaret Mektebi'ni Ecole de Hautes Etudes Commerciales'den esinlenerek açmıştı.[902] 1884 yılında Ticaret Nezareti Erkek ve Kız Sanayi Mektebleri umum müdürlüğünün nezaretinde iki Kız Sanayi Mektebi açmıştı.[903] Yine 1911 yılında *Ticaret ve Nafia Nezaretleri* vilayetlerde bir sisteme bağlı olmamakla beraber birer sanayi mektebi olan Vilayet Sanayi Mektebleri'ni kuruyorlardı. Daha sonra bunlar 1913 yılında Vilayetler Hususi İdaresi Kanunu'yla vilayet hususi idarelerine bırakılmıştı.[904] Aynı şekilde *Hariciye Nezareti* de kendisine eleman yetiştirmek için, 1864 yılında Lisan Mektebi'ni açmıştır. 1875 yılında *Zabtiye Nezareti*'ne bağlı yaklaşık 13 rüşdiye

---

897 BOA, BEO, Ayniyat Defteri, no: 766, s. 156

898 BOA, Cevdet Maarif, no: 170 ve BOA, Cevdet Maarif, no: 24

899 Faik Reşid Unat, **Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir 'Bakış'**, (Ankara, 1964), s. 135

900 a.g.e., s. 91-93

901 Osman Ergin, a.g.e., s. 1123-1124

902 a.g.e., s. 932-946

903 Faik Reşid Unat, a.g.e., s. 85

904 a.g.e., s. 80

vardı. *Dahiliye Nezareti* Mekteb-i Mülkiye'yi kurmuştur. *Maliye Nezareti* 7 Temmuz 1881 tarihinde Orman ve Maadin Mektebi'ni,[905] 1910 yılında da Maliye Memurları Mektebi'ni kurmuştu.[906] Bundan başka 1886 yılında Bursa'da *Düyun-ı Umumiye İdaresi* tarafından bir Harir Darü't-talimi açılmıştı.[907] *Harbiye Nezareti* 1908'de Polis Mektebi'ni[908], Askeri Baytar Mektebi'ni açmıştı.[909] *Defter-i Hakani Nezareti*, 1911 yılında bir Kadastro Memurları Mektebi açmıştı.[910] Yine, *Telgraf Nezareti*, 1860 yılında Telgraf Mekteb-i Alisi'ni açmıştı.[911] *Belediye* de 1911 yılında şehremini Tevfik beyin vasıtasıyla, belediye müfettişi, belediye çavuşu ve tebhirhane memuru yetiştirmek üzere Belediye Memurları Mektebi'ni açmıştı.[912] *Meşihat* makamı da 1853 yılında şer'iye mahkemeleri için hakim yetiştirecek bir mekteb olan Muallimhane-i Nüvvab'ı açmıştı.[913] *Nafia Nezareti*, 22 Ağustos 1911 tarihinde mühendishanelere yardımcı unsurlar yetiştirmek üzere Kondüktör Mektebi'ni açmıştı.[914] Bu mektebin programı, Ecole de Conducteur'ünkine benzetilmişti.[915] *Divan-ı Ahkam-ı Adliye Nezareti* tarafından, nizami mahkemeler için lüzumlu elemanları yetiştirmek ve onlara gerekli kanunlarla hukuk usul ve prensiblerini öğretmek için 2 Temmuz 1870 tarihinde Kavanin ve Nizamat Dersanesi açılmıştı.[916] Darülfünunun kapanması üzerine eleman ihtiyacını en yakından duyan *Adliye Nezareti* de 1874'de Mekteb-i Sultani

---

905 a.g.e., s.94

906 Osman Ergin, a.g.e., s. 1255-1257

907 Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar (1324), s. 596-597

908 Osman Ergin, a.g.e., s. 1245-1247

909 Faik Reşid Unat, a.g.e., s. 69

910 Osman Ergin, a.g.e., s. 1262-63

911 a.g.e., s. 625

912 Hasan Ali Koçer, **'Modern Eğitim'**, s. 214-215

913 Faik Reşid Unat, a.g.e., s. 135

914 **Bayındırlık İşleri Dergisi**, Cumhuriyet'in X. Yıldönümü Özel Sayısı, (1933), s. 291

915 Çağatay Uluçay ve E. Kartekin, a.g.e., s.128-129

916 Faik Reşid Unat, a.g.e., s. 74-75

bünyesinde İlm-i Hukuk Mektebi'ni[917], daha sonra da Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'yi kurmuştu. Yine, *Evkaf Nezareti*, evkaf işlerini düzene sokmak, evkaf katib ve memurları yetiştirmek amacıyla 10 Mayıs 1911 tarihinde Evkaf Memurları Mektebi'ni kurdu.[918] *Tophane-i Amire Nezareti*, 1869 yılında ordu ihtiyaçları için dikimhane niteliğinde Yedikule Kız Sanayi Mektebi'ni açmıştı.[919] *Şura-yı Devlet* de 1864 yılında Mekteb-i Sanayii kurmuştu.[920]

Yine, personel harici sebeblerle de bazı şahıslar ve kurumlar mekteb açıyorlardı. Mesela, İstanbul Vilayeti Genel Meclisi'nin kararıyla 1310/1914 yılında üç tane çırak mektebi açılmıştı.[921] Yine belediye 1914'te bir tiyatro mektebi kuruyordu. Bunun gibi yine bir karşılaştırma olsun diye söylenebilir, Doğu Roma İmparatorluğu'nda da laik yüksek mektebleri belediyeler kurmuşlar ve yaşatmışlardı.[922] Ayrıca Prusya hükümetinde de belediyeler, mektebler kurar ve idare ederlerdi.[923] Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, Darü'ş-şafaka-i İslamiye'yi açmış ve 16 Kasım 1287/28 Ocak 1872'de nizamnamesini hazırlamıştı.[924] Yine İttihad ve Terakki Cemiyeti İstanbul ile Rumeli ve Anadolu'nun bazı büyük şehirlerinde ibtidaiden sultaniye kadar masrafı cemiyete aid olmak üzere mektebler açmıştı. Bu devirde bütün azınlıklarla vakıfların yaptığı gibi İttihad ve Terakki Cemiyeti de Maarif Nezareti'ni bir kenara bırakmıştı. Fakat cemiyet hükümet olunca bu yolun çıkmaz olduğunu anlayarak bu yolu terketmiş ve Nezaret'in birleştirici bir

---

917 a.g.e., s. 74-75

918 Osman Ergin, a.g.e., s. 215

919 Faik Reşid Unat, a.g.e., s. 85

920 Osman Ergin, a.g.e., s. 636

921 a.g.e., s. 1280-1281

922 L. Bréhier, La Civilisation Byzantine, s. 456 (Adnan Adıvar, a.g.e., s.8'den naklen)

923 Reşad Şemsettin, a.g.e., s. 47

924 Hasan Ali Koçer, **'Modern Eğitim'**, s. 77

güç olmasına çalışmıştı.[925] Bunun gibi Bulgaristan'da da ilk idadi mektebi açan Aprilof adında bir tüccardı.[926]

Bununla birlikte, değişik kurumlara bağlı olarak açılan mektebler zamanla Maarif Nezareti'ne bağlanıyorlardı. 3 Mart 1861 tarihinde Maarif Nezareti'nin Vazifelerine Dair Mevad[927] adı ile yayımlanan ilmühaber Harbiye, Bahriye ve Tıbbiye'den başka bütün okullar Maarif Nezareti'ne bağlı olacaklardır denmiştir. Ancak istisnai de olsa, idareleri tekrar Maarif Nezareti'nden alınarak başka kurumlara bırakılmıştı. Mesela, 1884 yılında önce Ticaret Nezareti içinde kurulan Hamidiye Ticaret Mektebi 1887 yılında sanayi mektebleriyle birlikte Maarif Nezareti'ne devrolunmuştu.[928] 1864 yılında Şura-yı Devlet tarafından kurulan Mekteb-i Sanayi daha sonra 8 Zilhicce 1310/23 Haziran 1893 tarihinde Maarif Nezareti'ne bağlanmıştı.[929] 29 Muharrem 1304/16 Teşrinievvel 1302/1886 tarihli bir iradeyle[930] de Adliye Nezareti'ne bağlı Mekteb-i Hukuk Maarif Nezareti'ne devredilmişti. 3 Rebiyülahır 1304/17 Kanunuevvel 1302/1886 tarihli bir irade[931] ile Ticaret ve Nafia Nezareti emrinde bulunan Ticaret, Kız Sanayii Nefise mektebleri, Heyet-i Vükela'nın kararıyla Maarif Nezareti'ne devredilmişti. Özel şahıs tarafından (Mehmed Nadir bey) 1884 yılında kurulan Nümune-i Terakki Mektebi 1895 yılında II. Abdülhamid tarafından Maarif Nezareti'ne bağlanmıştı.[932] Hususi bir mekteb olarak 1909 senesinde kurulan Milli Ticaret-i Bahriye Kaptan ve Çarkçı Mekteb-i Alisi de 1913 yılında Maarif Nezareti'ne bağlanmıştı.[933] 2 Ocak 1882 tarihinde kurulan Sanayi-i Nefise Mektebi 4 Ocak 1887'de

---

925 Osman Ergin, a.g.e., s. 1280-1281

926 Ali Haydar Taner, **Bulgaristan Maarifi**, (İstanbul, 1931), s. 4-5

927 BOA, İ, MM, no: 1204

928 Faik Reşid Unat, a.g.e., s. 87

929 BOA, İ, Maarif, no: 2815-3, 8 Z 1310

930 Düstur, 1nci tertib, 5nci cilt, s. 935-936

931 Düstur, 1nci tertib, 5nci cilt, s. 937-938

932 Hasan Ali Koçer, **'Modern Eğitim'**, s. 155-156

933 Faik Reşid Unat, a.g.e., s. 61

Maarif Nezareti'ne bağlanmıştı.[934] 17 Kasım 1868 tarihinde bir nizamname ile ıslahhaneler Şura-yı Devlet'e bağlanıyordu. Daha sonra bu ıslahhaneler Dahiliye Nezareti'ne ve sonra da Maarif Nezareti'ne bağlanmıştı. Daha sonra bu okullar Ticaret ve Nafia Nezareti'ne devrolunmuşlar ve Vilayet Sanayi Mektebleri adını almışlardı. Maarif Nazırı ve Adliye Nazır Vekili Fahreddin paşa zamanında 10 Zilkade 1338/27 Temmuz 1336/1920 tarihinde yayımlanan Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'nin Maarif-i Umumiye Nezareti'ne Raptı ve Teferruatı Hakkında Kararname'[935]nin 1 ve 2nci maddesiyle Mekteb-i Mülkiye, Dahiliye Nezareti'nden alınıp Maarif Nezareti'ne bağlanmıştı. Bunun gibi mekteblerin daha önce başka organlarca kurulup sonra Maarif Nezareti'ne bağlanması sadece biz de değil diğer hükümetlerde de gözüküyordu. Mesela, Bulgaristan'da da önce belediye tarafından açılan tiyatro müessesesi 1904 senesinde Bulgaristan Maarif Nezareti'ne devrolunuyordu.[936]

Bazen de Maarif Nezareti bünyesinde açılan bir mekteb sonradan başka bir müesseseye bağlanıyordu. Mesela, Üsküdar Kız Sanayi Mektebi 5 Temmuz 1899'dan 1327/1911'e kadar Maarif Nezareti'ne bağlı kalmış, bu tarihten sonra vilayete devredilmişti. Daha sonra da 1336/1920 senesinde İstanbul Vilayeti Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi, İl Tedrisat Vergisi'nin tali dereceli bir mektebe sarfedilmesini doğru bulmadığı için Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'nin lağvına karar vermiş bunun üzerine Maarif Nezareti mektebi geri alarak buna İnas Sanayi Sultanisi demeye başlamıştı.[937] Ticaret ve Ziraat Nazırı ve Maarif Nazır Vekili Mehmed Hadi bey zamanında da 19 Muharrem 1339/3 Teşrinievvel 1336/1920 tarihinde yayımlanan Dar-ül-eytamların Maarif Nezareti'nden Fekk-i İrtibatı İle Dahiliye Nezareti'ne İlhakları Hakkında İrade-i Seniyye'[938]yle Dar-ül-

---

934 Salname-i Maarif-i Umumiye Nezareti (1316), s. 99-106

935 Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 173

936 Ali Haydar Taner, a.g.e., s. 211,214

937 İnas Sanayi Sultanileri Teşkilatıyla Mezunelerinin Suret-i İstihdamları Hakkında Talimat, (İstanbul, 1338)

938 Düstur, 2nci tertib, 12nci cilt, s.284

eytamlar Meclis-i Vükelanın kararı ile Maarif Nezareti'nin elinden alınmışlardı.

Bunun haricinde Maarif Nezareti zaman zaman diğer müesseselerle birlikte ortaklaşa mekteb kurmuş ve idare etmiştir. Mesela, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin ilmi nezareti daima Askeri Tıbbiye'ye bağlı olmakla beraber yönetimi Maarif Nezareti'ne bağlıydı.[939]

Elbetteki Maarif Nezareti'nin tek başına kurduğu mektebler de vardı. Mesela[940]; 25 Safer 1317/22 Haziran 1315/1899 tarihli Dar-ül-eytam'ın Talimat-ı Esasiyesi'[941]yle Maarif Nezareti'ne bağlı olmak üzere Dar-ül-eytam isminde bir mektebin kurululduğunu haber veriyordu (m. 1). Bu mekteb maaşlarının miktarı ve vazifeleri ve çalışma şekilleri Nezaret'çe belirlenmiş olan ve yine Nezaret'çe seçilmiş bir müdür, muavin, muallim ve hademelerle idare edilmekteydi (m. 7, 9). Ayrıca bu mektebin, talebe ve çalışanlarının yapacakları ve onlar hakkında yapılacak harcamalar Maarif Nezareti'nce karşılanırdı (m. 26). Diğer bir misal de Maarif Nazırı ve Posta ve Telgraf Nazırı Vekili Ahmed Şükrü bey zamanında 7 Rebiyülevvel 1335/19 Kanunuevvel 1332/1916 tarihinde yayımlanan Musiki Encümeni ve Dar-ül-elhan Talimatnamesi İle Dar-ül-elhan Proramı[942]na göre Maarif Nezareti Dar-ül-elhan ismiyle de

---

939 Faik Reşid Unat, a.g.e., s. 74

940 Geniş bilgi için bkz. BOA, İ, Maarif, no: 1575-2, 24 B 1315 ve BOA, İ, Maarif, no: 1536-3, 23 B 1315 ve BOA, İ, DH, no: 39778 ve BOA, İ, Maarif, no: 270-4, 8 S 1312 ve BOA, İ, Maarif, no: 1211-4, 29 CA 1312 ve BOA, İ, Maarif, no: 1917-2, 18 Ş 1312 ve BOA, İ, Maarif, no: 2743-1, 4 Z 1312 ve BOA, İ, Maarif, no: 700-1, 26 RA 1311 ve BOA, İ, Maarif, no: 900-4, 20 R 1311 ve BOA, İ, Maarif, no: 337-1, 7 S 1310 ve BOA, İ, Hariciye, no: 7830 ve BOA, İ, MV., no: 15268 ve BOA, İ, MV., no: 3324 ve BOA, İ, Maarif, no: 2812-6, 5 Z 1312 ve BOA, İ, Maarif, no: 2440-3, 28 ZA 1311 ve BOA, İ, Maarif, no: 1556-7, 25 B 1311 ve BOA, İ, Maarif, no: 1530-3, 23 B 1311

941 Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s. 263-275

942 Düstur, 2nci tertib, 9ncu cilt, s. 24-25

bir musiki mektebi açmış ve bir musiki encümeni teşkil etmişti (m.1). Bu encümen üyeleri Nezaret'çe seçiliyordu (m. 7). Bunun gibi daha bir çok misal olmakla burada keserek bunlarla yetinmeyi yeğliyoruz.

Yasal olarak okullar üzerindeki ilk denetim ise, 24 Cemaziyelevvel 1286/1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'[943]yle getirilmişti. Çünkü bu nizamname ile teftiş hizmetlerine yeni birtakım hükümler gelmiş ve böylece teftiş işlemi Nezaret'in resmi ve kanuni görevleri arasına girmişti. Nizamnamenin ilk maddesi açıkca bunu belirtmekteydi. Şöyle ki: *Memalik-i Devlet-i Aliye'de bulunan mektebler iki kısma ayrılır: Birincisi mekatib-i umumiyedir ki nezareti ve emr-i idaresi devlete aiddir. İkincisi: mekatib-i hususiyedir ki yalnız nezareti devlete ve tesis ve idaresi ferdlere veya cemaatlere aiddi.* Mesela bu nizamnamenin getirdiği hükümler arasında müfettişlerin Maarif Nezareti'nin seçimi ve teklifi üzerine irade ile tayin olunması da vardı. Ayrıca bu nizamnameye göre, Maarif Nezareti, darülfünun nazırının irade ile tayin edilbilmesi için önerge vermesi gerekirdi (m. 108). Bu şekilde tayin olunan Nazır talebenin yolsuzluklarını gerekli gördüğü durumda Maarif Nezareti'ne bildirmekle yükümlüydü (m. 109). Yine darülfünun kütübhane müdürünün de iradeyle tayin olunabilmesi için darülfünun nazırının yazısına ve Maarif Nezareti'nin önergesine ihtiyaç vardı (m. 120). Bunun gibi darülfünun sandığının idaresinin özel bir memura havalesi için gerekli iradenin çıkması da darülfünun nazırının yazısı ve Maarif Nezareti'nin önergesine bağlıydı (m. 124).

Yine bu nizamname ile ilk kez yabancı okullara ruhsat alma mecburiyeti konmuştu. Yani özel okul açmak isteyenlerin elinde Maarif Nezareti'nin ruhsatı bulunması lazımdı. Buna göre, mekatib-i hususiyenin muallimlerinin elinde Maarif Nezareti'nden veya mahalli maarif idarelerinden verilmiş bir şahadetname olması gerekiyordu. Ayrıca talim olunacak ders cetvellerinin ve kitablarının

---

[943] Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 184-219

da Maarif Nezareti veya mahalli maarif idareleri tarafından tasdik edilmesi gerekiyordu (m. 129).

25 Cemaziyelahir 1287/22 Eylül 1870 tarihli Umum Mekatib-i Rüşdiyenin Nizamname-i Dahilisi'[944]ne göre de bütün rüşdiye mektebleri, Maarif Nezareti'nin gözetimi altındaydı (m. 1). Bu yüzden, Maarif Nezareti kendisinden ruhsat almadan, başka bir yere giden muallim-i evvelleri azl edebilirdi (m. 4). Talabeye uygulanacak muamelere ilişkin olarak da bu nizamnameyle bazı sınırlamalar getirilmişti. Mesela, muallim-i evveller bir şakirdanı tard etmek istediklerinde Maarif Nezareti'nden durumu sormak ve izin almak mecburiyetindeydiler (m. 5). Yine, Maarif Nezareti'nden muallim-i evvel tarafından izin alınmadıkça hiçbir rüşdiye mektebi belirli olan masrafını aşamazdı (m. 12). Daha sonra, 17 Zilkaade 1290/6 Ocak 1874 tarihli bir iradeyle rüşdiye mekteblerinin bulunduğu yerlerde birer de idadi mektebi kurulmasına karar verilmişken bunun o zaman mümkün olamayacağından darülmaarif içinde bir şube halinde idadi kurulmasına karar verilmişti.[945] Maarif Nezareti'nin işareti üzerine Heyet-i Vükela tarafından kaleme alınan bir mazbata sonucu 11 Cemaziyelahır 1307/2 Şubat 1890 tarihinde çıkan bir irade ile maarif hisse-i ianesinin yarısının Dersaadet hissesine aktarılmasından dolayı çoğu yerde mekatib-i idadiye tesisi mümkün olamaması yüzünden idadi kurulmak istenen yerlerdeki rüşdiyelerin lağvıyla bunların tahsisatının idadiyelere verilmesi kararlaştırılmıştı.[946]

İstanbul sibyan mekteblerinin idaresiyle ilgili olarak 7 Rebiyülevvel 1292/1 Nisan 1291/1875 tarihli Dersaadet ve Bilad-ı Selasede Bulunan Mekatib-i Sibyaniyenin İdaresi İçin Ahalice İntihab Olunacak Azadan Mürekkeb Olmak Üzere Teşkil Olunacak Mecalis-i Tedrisiye ve Şubelerinin Suret-i Teşkili İle Vazifeleri Hakkında

---

944 Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 249-257

945 BOA, İ, DH, no: 47203

946 BOA, İ, MM, no: 4704

Talimat'[947]a göre de Dersaadet ve bilad-ı selasede bulunup bugün merkez mekteblerine bağlı olan mekatib-i sıbyaniye Maarif Nezareti'nin nezareti altında ve bu mekatib-i sıbyaniye de çeşitli dairelere ve daireler de çeşitli şubelere taksim olunarak her daire için bir *Meclis-i Tedris* ve her şube için de Meclis-i Tedrisin nezareti altında bulunmak üzere bir *Meclis-i Tedris şubesi* bulunuyordu (m. 1). Maarif Nezareti sibyan mekteblerinin işlerini görmek için teşkil ettiği meclis-i tedris ve ona bağlı olan şubelerin başkan ve üyelerini mahallenin önerdiği kişiler arasından ayırır ve tayin ederdi (m. 4). Bu nizamname ile muallim tayini bu meclislere bırakılmıştı. Ancak görüldüğü üzere başkan ve üyelerini seçtiği meclis kanalıyla Nezaret yine muallim tayininde etkili olmakta devam etmiştir. Mesela, Yeniköy mektebi mualliminin Maarif Nezareti tarafından tayin edildiği bilinmektedir.[948] Ayrıca Maarif Nezareti, sibyan mekteblerini denetlemek için de müfettiş görevlendirirdi (m. 14). Böylelikle tüm sibyan ve ibtidai mektebler Maarif Nezareti'nce teftiş ediliyorlardı.

Yine bununla beraber her mektebin vakıf gelirleri önce Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne oradan Meclis-i Tedris'e ve oralardan da ait olduğu şubelere verilmek üzere Maarif Nezareti'ne gönderilirdi (m. 22). Bundan önce ise, sibyan ve ibtidai mektebleri tamamen Evkaf Nezareti'ne bağlı idi. Ancak Osmanlı-Rus Savaşı'nın patlak vermesi yüzünden bu talimatnamenin uygulanması sonraki yıllara bırakılmıştı. Zaten ibtidai mekteblerin tedris meclislerince idaresinin mümkün olmadığı anlaşılınca bu işi ve yayımladığı 41 maddelik bir talimatname ile bu mekteblerin kayıt ve düzenleme işini Maarif Nezareti üzerine almıştı. Nitekim 1877 Osmanlı-Rus Savaşı'nın bir sonuca bağlanmasıyla Maarif Nezareti ilk olarak İstanbul'daki ilkokulları idari ve mali yönden dört gruba ayırmıştır.[949] Böylelikle

---

947 Düstur, 1nci Tertib, 3ncü cilt, s. 432-438

948 Osman Ergin, a.g.e., s. 900. Yalnız bu muallimlerin maşı Maarif Nezareti'nden değil, Evkaf nezareti'nden veriliyordu. Ergin, Evkaf Nezareti'nin bu işi yaptığından da şüphelidir. Bkz. a.g.e. s. 906

949 Salname-i Devlet-i Aliye, (1294)

Maarif Nezareti kendi yetki alanına girmesini istediği okulları ibtidailer olmak üzere belirlemiştir. Gerçekten de bir süre sonra ibtidailer lehine birtakım değişiklikler olmuştu.

25 Rebiyülevvel 1294/29 Mart 1293/1877 tarihli Cedid Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Nizamname-i Dahilisi[950]ne göre de Mekteb-i Mülkiye'nin nazırı her üç ayda bir muallimler, talebeler, okul içinde geçen mühim hadiseler ve yapılması gereken ıslahatlar hakkında Maarif Nezareti'ne bir rapor verirdi (m. 6). Yine bunun gibi 23 Rebiyülevvel 1309/27 Ekim 1891 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin İkinci Faslının Darülmuallimin Hakkındaki Mevaddını Tadilen Kaleme Alınan Nizamname'nin 18nci maddesine göre de Darülmuallimin müdürü, muallim ve memurları Meclis-i Maarif'çe seçilip Maarif Nezareti tarafından tayin edilirdi.[951] Diğer taraftan Darülfünun nazırı bir hadise vukuunda konuyu Maarif Nezareti'ne haber vermekle yükümlüydü. Yine İstibdad Devri'nde, yükseköğretim kurumları doğrudan doğruya Maarif Nezareti'nin denetimine bırakılmıştı. Bu durum merkezin, giriş bölümünde de belirttiğimiz üzere, dayandığı siyasal ideolojinin üretilmesinde eğitime atfettiği değeri gösterir niteliktedir. Mesela; 9 Cemaziyelahır 1319/9 Eylül 1317/1901 tarihli Darülfünun-ı Şahane Nizamnamesi'[952]ne göre, Maarif Nezareti, Darülfünun müdürünü seçerek tayin ederdi (m. 5). Tayin edilen müdür 6 ayda bir cereyan eden işlemleri ve lüzum gördüğü değişiklik ve ıslahatı bir rapor ile Nezaret'e bildirirdi. Bundan başka her sene gelir-gider bütçesi ve muhasebesini de Nezaret'e göndermekle yükümlüydü (m. 6). Yine 30 Haziran 1912 tarihli Tedrisat-ı Aliye Kanunu ile Darülfünun yine Nezaret'in doğrudan doğruya hüküm ve nüfuzu altında kalıyordu.[953] Daha sonra, Maarif Nazırı ve Posta ve Telgraf ve Telefon Nazır Vekili Ahmed Şükrü beyin zamanında 29 Rebiyülahır 1334/20 Şubat 1331/1915 tarihinde yayımlanan Darülfünun Tıp Fakültesi ve

---

950 Düstur, 1nci tertib, 4ncü cilt, s. 439-444

951 Düstur, 1nci Tertib, 6ncı cilt, s. 1134-1139

952 Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s. 713

953 Hak Gazetesi, "Tedrisat-ı Aliye Meselesi", sayı 111

Şuabatı Nizamnamesi'[954]ne göre de Maarif Nezareti Tıp fakültesinin idaresini tayin ettiği bir başkan, dahili işlere bakan müdür ve katib-i umumi ve eczacı ve dişçi mekteblerini de bir tabib müdür vasıtasıyla yerine getiriyordu (m. 4, 43, 68). Vilayet Mekatib-ı Tıbbiyesi müdürleri de Maarif Nezareti'nce tayin olunurlardı. Bunlar tedrisata ve senelik bütçeye yönelik teklifleri fakülte başkanı kanalıyla Maarif Nezareti'ne bildirilirlerdi (m. 80). Maarif Nezareti de fakültedeki müderrislik kürsülerinin ve müderris muavinliklerinin arttırılması veya değiştirilmesine meclis-i müderrisinin teklifi üzerine görüşerek karar verirdi (m. 9, 10). Fakülte başkanı görevi süresince fakültenin tedris ve idare hususlarına yönelik gözlem ve görüşlerini ve tanzim ettiği fakülte bütçesini bir rapor halinde Maarif Nezareti'ne gönderirdi (m. 22, 23). Ayrıca gerektiğinde de fakülte memur idaresinin tayin ve azlini Maarif Nezareti'ne bildirmek ve kanunda belirtilen acil durumlar hariç buradan izin almak zorundaydı (m. 25). Meclis-i müderrisin icraatının muntazam zabıtlarını ve vazifesini ne dereceye kadar yaptığını içeren bir raporu Maarif Nezareti'ne gönderir ve Maarif Nezareti de bazı evrak hakkında meclis-i müderrisinden görüş beyanı isterdi. Bunun yanısıra meclis-i müderrisinin izne muhtaç olduğu hareketler Maarif Nezareti'nin uygun bulması üzerine icra edilirdi (m. 46). Maarif Nazırı ve Evkaf-ı Hümayun Nazır Vekili Said paşa zamanında 15 Muharrem 1338/11 Teşrinievvel 1335/1919 tarihinde yayımlanan Darülfünun-ı Osmani Nizamnamesi'[955]ne göre de Darülfününda lüzum görülecek hertürlü değişim Maarif Nezareti'nce kabul edildikten sonra tatbikata konuyordu (m. 9). Darülfünun emininin seçilmesi müderrisler arasından ençok oy alan iki kişinin Maarif Nezareti'nin birini seçmesi ile olurdu (m. 19). Ayrıca her medresede bulunan katib-i umumiyi de Maarif Nezareti tayin ederdi (m. 34). Bunun gibi 15 Muharrem 1324/26 Şubat 1321/1905 tarihli Dersaadet Mekatib-i Aliye-i İdadiyesine Tayin Olunan Müdür-i Sanilerin Vezaifine Dair Nizamname'[956]ye göre de

---

954 Düstur, 2nci tertib, 8nci cilt, s. 441-459

955 Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 401-409

956 Düstur, 1nci tertib, 8nci cilt, s. 434-435

Maarif Nezareti, her sene sonunda talebelerin edindikleri bilgi hakkında müdür-i evvellerden rapor alırlardı (m. 5). Yine, Maarif Nazırı ve Posta ve Telgraf ve Telefon Nazır Vekili Ahmed Şükrü beyin zamanında 22 Şaban 1333/22 Haziran 1331/1915 tarihinde yayımlanan Darülmuallimin ve Darülmuallimat Nizamnamesi[957]ne göre, mekatib-i sultaniye müdürleri hersene genel imtihanlardan sonra darülmuallimin ve darülmuallimata nakledilecek talebenin isimlerini içeren bir defteri Maarif Nezareti'ne vermekle yükümlüydüler (m. 16).

Ayrıca Maarif Nezareti'nin mekteblerle ilgili bir diğer yetkiside şuydu, Maarif Nezareti, ellerinde Kuran-ı Kerim, Tecvid ve din bilgileri öğrendiklerine dair ibtidai şahadetnamesi bulunmayanların rüşdiyelere giremeyeceklerini belirtmişti. Nezaret ayrıca genelgeler yayımlayarak vilayetlerdeki ibtidai ve rüşdiye sayılarını artırılmasını, medreselerin ıslah edilmesini, usul-i cedid öğretiminin yaygınlaştırılmasını, okuryazarların öğretmenlik kursuna alınmaları için İstanbul'a gönderilmelerini istemişti. böylelikle bu karara uyulmuş ve bu tür ıslahatların yapılmasına hemen başlanmıştı. 1893 yılında da Maarif Nezareti taşra rüşdiyelerinin iç yönetmeliğini hazırlayarak yürürlüğe koymuştu. Ayrıca Umum Mekatib-i İdadiye-i Mülkiye'nin İdare-i Dahiliyesi'ne Mahsus Talimat da o yıl Maarif Nezareti'nce çıkarılmıştır. 128 maddeyi ve kapsamlı bir müfredatı içeren bu belge de gösteriyor ki okullar giderek daha çok Nezaret'çe gözetim ve denetim altına alınmaktadır. Dersaadet Mekatib-i İbtidaiyesi İçin Talimat-ı Mahsusa da o yıl içinde Nezaret'çe yayımlanmıştır.

Ayrıca, azınlık mekteblerinin durumunun iyi olması ve talebelerinin başarılı yetişmesi, Maarif Nezareti'ni, İslam mektebleriyle ilgilenmeye yöneltmiş ve bunun sonucunda Nezaret, İslam ibtidai mekteblerinin idare ve denetimini kendi eline almaya çalışmıştı. Nitekim, 1309/1891 yılında Dersaadet Mekatib-i İbtidaiyesi için Talimat-ı Mahsusa'nın yayımlanması bu yönde atılmış

---

957 Düstur, 2nci tertib, 7nci cilt, s. 649-659

önemli bir adımdı.[958] Bu talimatnamenin getirmek istediği en önemli husus çevre mekteblerini merkez mekteblerine ve bunları da Mekatib-i İbtidai Dairesi'ne bağlayarak Nezaret'in otoritesini sağlamlaştırmaktı.

Bunun gibi Maarif Nezareti'nin bir başka yetkisi de Nezaret dışında açılmak istenen bir mektebin nizamnamesinin Nezaretçe onaylanmasından sonra o mektebin açılabilmesiydi. Maarif Nezareti'ne bağlı olmayan mekteblerin de nizamnameleri Maarif Nezareti'nce kabul edildikten sonra o mektebin açılmasına izin veriliyordu. Mesela, Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak açılmak istenen Ticaret Mektebi'nin nizamnamesi Nezaret'çe incelenerek kabul edilmiş ve mekteb 29 Rebiyülevvel 1301/28 Ocak 1884'te Bab-ı Ali civarında açılabilmişti.[959]

II. Meşrutiyet'e gelinince, Maarif Nezareti'nin görevleri arasında hiç şüphesiz en önemli yeri teşkil eden ve eğitimde milliyetçilik akımının başladığını ve şuurlu adımların atıldığını gösteren ikinci ve üçüncü derecedeki okullarda öğretimin Türkçe yapılmasını sağlamak teşkil ediyordu. Diğer taraftan yayımlanan kanunlardan Nezaret'e bir Osmanlı milleti yaratma görevi verildiği seziliyor. Ancak, Nezaret bu görevi daha önce de benimsemiş gibi gözükmekteydi. Çünkü, mesela, sibyan okulları hariç diğerlerinde müslim gayrimüslim talebenin bir arada okutulması ve Nezaret'e bağlı olarak bir Meclis-i Muhtelit'in teşkili Nezaret'in görevleri arasında sayılmıştı.[960] Bunun dışında Maarif Nezareti'nin görevleri arasında II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, artan okul kitablarını yazıp incelemek[961], halkın bilgilendirilmesine ve memleketin

---

[958] Mahmud Cevat, a.g.e. s. 314-322

[959] a.g.e., s. 215

[960] BOA, İ, MM, no: 1204

[961] Bu dönemde yaklaşık 5.000 adet kitabın basılıp vilayet, sancak ve kaza rüşdiyelerine gönderildiğine dair pek çok kayıt bulunmaktadır. BOA, Ayniyat Defterleri, no:1073

ilerlemesine yarayacak eserlerin yayımına aracı olmak[962], bunları korumak ve mekteblere lazım olacak alet edevat ve nümuneleri tedarik etmek[963] de gelirdi. Mesela, Levazım İdaresi Vezaifi Hakkında Karar Sureti'[964]ne göre, Levazım İdaresi Nezaret'ten havaleli yazı olmadıkça mekteblere hiçbir şey teslim etmiyordu. Ayrıca yine bu işler için de 20 Rebiyülahir 1312/21 Ekim 1894 tarihinde Matbaa-i Amire, Maarif Nezareti'ne bırakılmıştı.[965] 3 Şaban 1327/6 Ağustos 1325/1909 tarihli Darülmuallimine Devam Eden Talebe İle Mekatibde Memuriyetleri Tasdik Olunmuş Muallimen Efrad-ı Müecceleden Addedilmelerine Dair Kanun'[966]a göre de tüm mektebler ve daimi muallimler Maarif Nezareti tarafından tasdik olunması lazımdı. 23 Cemaziyelevvel 1329/9 Mayıs 1327/22 Mayıs 1911 tarihli Maarif Hıfzıssıha-yı Mekatib Komisyonu'nun Suret-i Teşkili İle Vezaifine Dair Nizamname'[967]ye göreyse Maarif Nezareti, mekteblerin sıhhi durumlarına aid tüm meselelerde Maarif Hıfzıssıha-yı Mekatib Komisyonu'nun görüşünü alıyor ve buraca alınan kararları da tatbik ediyordu (m. 4).

Yine, Maarif Nazırı Abdurrahman paşa zamanında 28 Zilhicce 1329/7 Kanunuevvel 1327/20 Aralık 1911 tarihinde yayımlanan Tesis-i Mekatib İçin Arnavutluk Vilayatına İzam Olunacak Memurine Mahsus Talimat'[968]a göre idadiye ve sultaniye mekteblerinin ilk teftişi ve gereken incelemeleri tesis-i mekatib memurlarınca yapılarak hazırladıkları raporları Maarif Nezareti'ne verirlerdi (m. 20).

---

962 Nezaretçe vilayet, sancak ve kazalara gönderilen kitabların zengin çocuklarına parayla fakir çocuklarına ise bedava dağıtılması için Vilayet Maarif Müdürlükleri'ne talimat verilmiştir. BOA, Ayniyat Defterleri, no:1073

963 Mehmed Ali Ayni, **Hatıraları**, s. 51

964 Takvim-i Vekayi no: 602

965 BOA, İ, Hususiye, no: 70

966 Düstur, 2nci tertib, 1nci cilt, s. 633

967 Düstur, 2nci tertib, 3ncü cilt, s. 372-373

968 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 20-24

7 Temmuz 1328/20 Temmuz 1912 tarihli nizamnamenin 18nci maddesine göreyse o zamana kadar muhassesat ve tamirat itibarıyla Evkaf Nezareti'ne, tedrisat ve teftişat cihetiyle de Maarif Nezareti'ne bağlı olan tedrisat ve mekteb işlerinin bir elden ve sağlam şekilde yapılması için iki nezaret memurlarından oluşan bir komisyon toplanarak görüşmeler yapmış ve tanzim ettikleri 13 Mayıs 1309/26 Mayıs 1913 tarihli rapor üzerine 8 mekteb istenildiği zaman Evkaf Nezareti'ne verilmek üzere geçici olarak Maarif Nezareti'ne bırakılarak 243 mekteb Evkaf Nezareti'ne verilmişti.[969] 1912 yılında Evkaf Nezareti'ne bağlı olarak kurulan Müessesat-ı İlmiye-i Vakfiye vasıtasıyla Evkaf Nezareti'yle Maarif Nezareti arasında sağlanan bir anlaşma sonunda da o zamana kadar ödenekleri Evkaf Nezareti'nce verilen ve Maarif Nezareti'nce idare edilmekte olunan mektebler Evkaf Nezareti'ne geri verilmişti. Bu durum dolayısıyla Tedrisat-ı İbtidaiye-i Kanun-ı Muvakkatı'nın 7nci maddesine göre, müessesat-ı ibtidaiye-i umumiye ve hususiye tanımlandıktan sonra resmi program tatbik olundukça vakıf mekteblerinin de umumi mekteblerden sayılacağı aksi halde hususi mektebler olarak kabul edileceği belirtilmişti. Yine 5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/6 Ekim 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[970]na göre de bir karye veya mahalle namına olarak kurulan hususi mektebler Tedrisatı İbtidai Meclisleri'nin kararları üzerine Maarif Nezareti'nin çıkaracağı bir kararname ile umumi mektebler içine dahil edilebilmekteydiler (m. 20). Ayrıca mektebler, Tedrisatı İbtidai Müfettişleri'nin nezaretinde ve Maarif Nezareti'nin vereceği plana uygun olarak inşa edilmekteydiler (m. 21).

İbtidai mektebler, 23 Eylül 1329/6 Ekim 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Muvakkat Kanunu[971] çıkıncaya kadar eski hallerini sürdürmüşler, yalnız o zamana kadar sibyan ve ibtidai mekteblerin tahsisatını Evkaf Nezareti bu mektebleri de doğrudan doğruya kendi idaresine almış olduğu için Maarif Nezareti devlet

---

969 Osman Ergin, a.g.e., s. 1281-1282

970 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

971 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

bütçesinden ayrılan tahsisatla yeniden ibtidailer açmaya mecbur kalmıştı. Bu nizamnameyle mektebler çeşitli kısımlara ayrılmıştı. Bunlar,

> 1- Müessesatı ibtidaiye-i umumiye; Devlet, vilayet, liva, kaza, nahiye, karye veya mahalle tarafından tesis ve masrafı devlet veya mahalli bütçelerden karşılanan mektebler
>
> 2-Müessesatı İbtidaiye-i hususiye; Şahıslar, cemaat ve cemiyet ile şirketler tarafından tesis ve masrafı onlar tarafından karşılanan mekteblerdi.

Resmi program tatbik olunursa vakıf mektebleri de umumi mekteblerden sayılır, aksi takdirde hususi sayılırlardı (m. 7). Ayrıca Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisleri'nin kararı ve Maarif Nezareti'nin onayı üzerine mekatib-i ibtidaiye-i inasa muallime yetiştirmek için gereken yerlerde yatılı darülmuallimatlar kurulmuştu (m. 48). Tedrisat-ı İbtidaiye Muvakkat Kanunu'nun çıkmasından ve rüşdiyelerle ibtidai mekteblerin birleştirilmesinden sonra bu çeşit mekteblerin vaziyetlerini belirlemek üzere 1913 tarihli Harbiye Nezareti tarafından verilmiş olunan ilanda Mekatib-i Rüşdiye-i Askeriye'nin askeriye ile ilişkisinin kesilmesi ve Maarif Nezareti'ne bağlanması üzerine bu mekteblerde müdürlük ve muavinlik edenlerden işlerine devam etmek isteyenlerin ordudan alakalarını kesmeleri gerektiği ve bu kimselerin ehliyetlerini isbat etmek için Maarif Nezareti'ne müracaat etmeleri belirtilmekteydi.[972]

İdare-i Umumiye-i Vilayet ve Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatları'yla ilköğretim mahalli bir hizmet haline getirilmiş olmakla beraber bir yandan bu hizmete devlet bütçesinden de ödenek vermek yolu açık bırakılması, öte yandan da genel idare ilgisinin ve yetkisinin geniş ölçüde saklı tutulması dolayısıyla devletin ilköğretim üzerindeki gözetim ve denetimi gevşetilmemişti. Bu denetim ve gözetimin en yüksek şekli Tedrisat-ı İbtidaiye

---

[972] Sabah Gazetesi, 15 Kanun-ı Sani 1329/28 Ocak 1914

Muvakkat Kanunu'nun 22nci maddesinde belirmektedir. Bu maddeye göre, vilayet maarif müdür ve müfettişlerinin ve maarif-i ibtidaiye meclislerinin taleb ve müracaatı üzerine her sene mekteb binalarının mevcut olmamasından veya mualimlerin yetersizliğinden dolayı nerelerde bu kanunun uygulanamayacağı Maarif Nezareti tarafından bir kararname ile tayin olunurdu.

Maarif Nazırı Ahmed Şükrü bey zamanında 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[973]ye göre de Nezaret, bütün mekteb, memur ve muallimin durumunu ve tedrisatın gidişatını teftiş ve Maarif Müdürleri'yle Vilayet Müfetişleri'nin teftiş vazifesi noktasında mesaisini takib ve bunların teftiş raporlarını tedkik ve bunlar hakkında görüş beyanı ile mükellef olmak üzere bir heyet-i teftişiye oluşturmuştu. Bu heyet ayrıca mekatib-i ecnebiye ve hususiyeye aid tüm işlemleri de görecekti. Müfettişler yüksek tahsil görmüş olmak üzere mekatib-i aliye ve taliyede idari, talim ve teftiş hizmeti görmüş kişilerden seçiliyordu (m. 15).

Bu dönem içinde ele alınmış tartışmalı Maarif Nezareti'nin yetkilerinden biri de savaş yüzünden 1914 ve 1915 yıllarında toplanamamış olan İttihad ve Terakki Fırkası genel kurul kongresinin 1916 yılındaki toplantısında Evkaf'ın maarifle olan ilgisini kesmek konusuydu. Kongrede okunan raporda

> "...terbiye-i ibtidaiyede vahdaniyet en tabii bir kaide olduğu cihetle, Evkaf Nezareti canibinden mekatib-i umumiye küşad ve idaresi bu görüşe münasib bulunmamış ve Evkaf Nezareti'ne merbut bulunan mekatib-i umumiyenin masarifi devlet bütçesinden tesviye olunmak üzere, Maarif Nezareti'ne nakline karar verilmiştir..."[974]

---

[973] Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

[974] Hasan Ali Koçer, '**Modern Eğitim**', s. 221

Aynı zamanda doğrudan doğruya mütevellileri tarafından idare edilen vakıf mektebleri, hususi mekteblerden sayılmakla bu hükmün dışında tutulmuştu. Burada atlanılmaması gereken bir şey var o da: Tüm bu fikirlerin babası Ziya Gökalp olduğudur. Nitekim, Ziya Gökalp fırkaca verilen kararları açıklamak için 24 Eylül 1332/7 Ekim 1916 tarihli Tanin Gazetesi'ne şu makaleyi neşretmişti:

"Kongrenin iştigal ettiği meselelerden biri de Evkaf Nezareti tarafından idare edilen mekatib-i umumiyenin Maarif Nezareti'ne devri keyfiyeti idi...memlekette iki nezaret var ki birsiriyle teşrik-i mesai etmeksizin maarif-i umumiye işleriyle uğraşıyor. Evvela Maarif Nezareti, saniyen Evkaf Nezareti. Vakıa, Evkaf Nezareti'nin bu hususiaki nisbet-i iştiraki şimdilik pek dar bir sahaya münhasır kalıyorsa da bunun yarın daha ziyade vüs'at kesbetmeyeceğini temin ihtimali yoktur. Halbuki, maarif-i umumiye işleri sırf Maarif Nezareti'nin daire-i selahiyeti dahilinde bulunması lazım gelen bir meşgaledir. Binaenaleyh gerek vahdet-i idare prensibi, gerek vahdet-i terbiye zarureti, Evkaf Nezareti'nin kendisine mahsus bir mekatib-i umumiye teşkilatına malik olmasına manidir. İstitaden, şurasını söyleyelim ki, mesele mekatib-i umumiye denilen mekteblere aiddir. Meslek mektebleri bi't-tabi bu bahis haricinde kalır...hadd-i zatında bir müessese-i hayriye-i İslamiye demek olan Evkaf Nezareti, mekatib-i hususiyenin tabi olduğu şerait dairesinde istediği kadar mekteb açmak hakkına malik olmak icab eder. Halbuki kısa bir muhakeme bu nazariyenin yanlışlığını isbata kafidir: Evkaf Nezareti'nin bir müessese-i hayriye-i İslamiye sıfatı ile istediği kadar hususi mekteb açabilmesi için evvel emirde sıfatının hakkıyla taayyün etmesi, yani bir müessese-i hayriye-i İslamiye'den başka bir şey olmaması lazım gelir. Halbuki Evkaf, hal-i hazırda nezaret makamı olarak tanınmakta

ve devlet teşkilatı arasında ahz-ı mevki eylemiş bulunmaktadır Bu itibarla artık kendisi için mekatib-i hususiye tarzında mekteb açmaya imkan yoktur. Zira mekatib-i hususiye bir takım teşebbüsat-ı hususiye ile tesis edilen mekteblerdir ki bunlar her suretle Maarif Nezareti'nin teftiş ve murakabesi altında bulunurlar. Evkaf mekteblerini ise, böyle bir teftiş ve murakabe altına almaya imkan yoktur. Çünkü devlet teşkilatı ne Maarif Nezareti'ne, Evkaf Nezareti'ni teftiş hakkını vermiş, ne de Evkaf Nezareti'ne Maarif Nezareti'ni murakabe selahiyetini bahşeylemiştir. Binaenaleyh, hatta Evkaf Nezareti tarafından açılacak mekteblerin Maarif Nezareti programlarına tabi olacakları hakkında bir kanun bile yapılmış olsa, hukuk-ı esasiye nokta-i nazarından gayritabi olan böyle bir kanun ile dahi mahzurun önünü almaya imkan yoktur. Görülüyor ki bahis buraya gelince...Evkaf Nezareti'nin mevki meselesi çıkıyor. Fi'l-hakika her devlet teşkilatında böyle bir nezaret yoktur ve bundan dolayı da nezaretin bütçesi devlet bütçesinden ayrıdır...Tedkikat ile anlaşıldı ki iki nevi evkaf mektebi vardır: Bir kısmı doğrudan doğruya mütevellileri tarafından idare olunanlar, diğer kısmı da muayyen vakıfları olmayıp Evkaf Nezareti'nce muhtelif varidat ve sırf maksad-ı hayır ile açılmış bulunanlar. İşte bu iki nevi mekatib-i umumiyeden birincileri, tamamen mekatib-i hususiye evsafını haiz bulunmak itibariyle alahalihi bırakılmış, diğerlerini ise, Maarif Nezareti'ne devri esası programa idhal kılınmıştır..."[975]

Bu hareket tevhid-i tedrisata doğru atılmış ilk adım olarak değerlendirilebilir. Ancak, buna karşın yine Ziya Gökalp'in fikirleri doğrultusunda medreseler Evkaf Nezareti'nden alınmış, Meşihat makamına bağlanmıştı. Böylelikle bu alanda ise tefrik-i tedrisat yapılmış oluyordu. Bu konu hakkında kogrede verilen kararda:

---

[975] Osman Ergin, a.g.e., s. 1339-1342

"Meşihat-ı İslamiye teşkilatının neşr-i diyanete ve ila-yı İslamiyet'e bi't-tamamiha hadim olacak surette tevsi ve istikmaline ve medarisin bu maksad dahilinde ıslahına dair kanunname tanzimi teklif olunacaktır. Meşihat-ı İslamiye'nin vezaif-i Diniyesine muktazi olup doğrudan doğruya idaresini deruhte edeceği medaris muhassesatının Evkaf Nezareti tarafından Meşihat-ı İslamiye'ye itası ve müessesat-ı diniyede müstahdem memurların Meşihat-ı müşarün ileyhaca nasb ve azl edilmesi zamanında kanunnameler tanzimi teklif olunacaktır"[976]

denilmekteydi. Yani, I. Dünya Savaşı içinde Maarif Nezareti, Ziya Gökalp'in direktifleri üzerine memleket eğitimini geliştirmeye çalışıyordu.

İMTİHANLAR HAKKINDA[977]

Maarif Nezareti, mekteblerin imtihanlarını ya doğrudan doğruya ya da oluşturduğu komisyonlar vasıtasıyla yaptığı gibi, bunun yanında imtihan tarihlerini ve içeriklerini de belirleyebilirdi. Bunun yanında yapılan imtihanların sonuçlarını da görme ve değerlendirme hakkına sahipti. Mesela; 24 Cemaziyelevvel 1286/1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'[978]ne göre, müntehilik imtihanı cedveli mekatib-i aliye tarafından tanzim ve Maarif nezareti tarafından da tasdik olunurdu (m. 169). Böylece mekatib-i aliyede okuyup da imtihan sonucunda başarılı olanların diplomaları Maarif Nezareti'nce onaylanırdı. 28 Zilhicce 1292/13

---

976 a.g.e., s. 1114-1116

977 Daha geniş bilgi için bkz. BOA, İ, DH, no: 10453 ve BOA, İ, DH, no: 13324 ve BOA, İ, DH, no: 2721 ve BOA, İ, DH, no: 15338

978 Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 184-219

Kanunusani 1291/25 Ocak 1876 tarihli Hukuk Mektebi'nin Nizamat-ı Dahiliyesi[979]nin 14ncü maddesine göre de Maarif Nezareti doktara imtihanını gözetimi altındaki bir meclise yaptırırdı. Bunun yanında Maarif Nezareti'nde rüşdiye derecesinden itibaren tedrisat yapan mekteblerin imtihanları yapılır hatta imtihanları yapılacak mekteblerin bunların mutlaka Nezaret'e bağlı okullar olması da gerekmiyordu. Mesela, 26 Şaban 1300/2 Temmuz 1883 tarihli Maarif Nezareti'nin tezkeresinden anlaşılacağı üzere o yıl Medrese-i Hayriye ile Şemsü'l-maarif ve Halile-i Mahmudiye medresesi talebelerinin imtihanları Nezaret'te yapılmış ve bunların müdürleriyle ders nazırlarına gösterdikleri başarıdan dolayı birer nişan verilmesi Sadaret'e teklif edilmişti. Bunun gibi, Maarif Nazırı ve Posta ve Telgraf ve Telefon Nazır Vekili Ahmed Şükrü beyin zamanında 29 Rebiyülahır 1334/20 Şubat 1331/1915 tarihinde yayımlanan Darülfünun Tıp Fakültesi ve Şuabatı Nizamnamesi[980]ne göre de fakültenin imtihan heyeti üyelerinin seçimi fakülte başkanı tarafından yapılır ve Maarif Nezareti'nce tasdik edilirdi (m. 57). Yine aynı nazır zamanında 7 Rebiyülevvel 1335/19 Kanunuevvel 1332/1916 tarihinde yayımlanan Musiki Encümeni ve Dar-ül-elhan Talimatnamesi İle Dar-ül-elhan Proramı[981]na göreyse imtihanlar Musiki Encümeni'nce seçilmiş ve Nezaret'çe memuriyetleri tasdik olunmuş mümeyyizler huzurunda yapılırdı (m. 50).

---

979 Düstur, 1nci tertib, 3ncü cilt, s. 439-443

980 Düstur, 2nci tertib, 8nci cilt, s. 441-459

981 Düstur, 2nci tertib, 9ncu cilt, s. 24-25

TALEBELER HAKKINDA[982]

Maarif Nezareti'nin talebeler hakkındaki yetkileri de çok çeşitlilik göstermekteydi. Mesela, mektebe kabul edilicek talebelerin seçimi, mektebten tard edileceklerin ve kayıtları silineceklerin kararının verilmesi veya bunlara verilecek mükafat ve cezalar hakkında verilen kararın yeniden görüşülmesi, yabancıların Osmanlı'da kurduğu mekteblerde burs vererek talebe okutmak, bazı mekteblerde talebeden alınacak ders ücretlerinin belirlenmesi gibi. Mesela; Maarif Nezareti kendi hesabına muhtelif okullarda çocuk okutmaktaydı. Bunlardan biri de Robert Koleji'dir.[983] Yine bunun gibi Maarif Nazırı Said paşa 21 Zilkade 1337/18 Ağustos 1335/1919 tarihinde yayımlanan Mekatib-i Sultaniye ve İdadiye Talebesinden Alınacak Ücuratın Suret-i Tayini İle Leyli Meccani Talebenin Adedi Hakkında Kararname'[984]nin 1nci maddesine göre, mekatib-i sultaniye ve idadiye ve nehari talebesinden alınacak ücret her ders senesinden evvel Maarif ve Maliye Nezaretleri tarafından belirlenirdi. 1860 tarihli Meclis-i Maarif-i Umumiye tarafından hazırlanan Rüşdiye Mektebleri Muallimleri'nin Harekat-ı Lazımelerini Mübeyyin Talimatname'ye göreyse çocuğun okuldan tard edilmesi Maarif Nezareti'nin yetkisi dahilindeydi. 25 Cemaziyelahir 1287/22 Eylül 1870 tarihli Umum Mekatib-i

---

982 Daha fazla bilgi almak için bkz BOA, İ, Maarif, no: 2854-2, 21 Z 1314 ve BOA, İ, DH, no: 24296 ve BOA, İ, DH, no: 7370 ve BOA, İ, DH, no: 8438 ve BOA, İ, DH, no: 39275 ve BOA, İ, DH, no: 46739 ve BOA, İ, MV, no: 4727 ve BOA, İ, MV, no: 6894 ve BOA, İ, MV, no: 5661 ve BOA, İ, Maarif, no: 1330-11, 8 C 1312 ve BOA, İ, Maarif, no: 2010-1, 27 N 1313 ve BOA, İ, Maarif, no: 1268-6, 22 C 1313 ve BOA, İ, Maarif, no: 311-4, 12 S 1317 ve BOA, İ, Maarif, no: 413-4, 16 RA 1323

983 MEA, no: 16 ve MEA, no: 5

984 Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 342-343

Rüşdiyenin Nizamname-i Dahilisi'[985]ne göre de imtihanlarını veremeyen talebenin Dersaadet ve bilad-ı selasede bulunan rüşdiye mekteblerinin birinden ihraç olunması ancak Maarif Nezareti'nin, taşrada ise mahalli maarif meclisinin iznine bağlıydı (m. 40). Ayrıca bir talebenin büyük kabahatine ceza ancak, talebe Dersaadet'teyse Maarif Nezareti'nin ve taşradaysa mahalli hükümetin izni ile verilebilirdi (m. 71). 29 Zilhicce 1309/11 Temmuz 1308/1892 tarihli Aşiret Mektebi Nizamnamesi'[986]ne göre de bu mektebe alınacak talebe ancak bir takım şartlara haiz olduktan sonra Maarif Nezareti tarafından seçilir ve İstanbul'a getirilirdi (m. 6). 25 Safer 1317/22 Haziran 1315/1899 tarihli Dar-ül-eytam'ın Talimat-ı Esasiyesi'[987]ne göreyse de, dar-ül-eytama girmek isteyen çocuk öncelikle Maarif Nezareti'ne bir dilekçi verecek verir bu dilekçe değerlendirildikten sonra Nezaret tarafından dar-ül-eytam komisyonuna gönderilirdi. Burada da mektebe kabul olunanların bir listesi yapılarak bir defter halinde Maarif Nezaretine sunulurdu. Yine Nezaret bununla da yetinmeyerek mektebe kabul olunacakların haklarında tahkikat yaptırırdı (m. 12). Ayrıca Nezaret talebelere verilecek haftalığın bir kısmına el koyarak bir defter düzenler ve gelişmeyi her 6 ayda bir denetlerdi. Hatta bu işlem için özel bir de talimatname hazırlamıştı (m. 19). Bunun yanında Maarif Nazırı ve Posta ve Telgraf ve Telefon Nazır Vekili Ahmed Şükrü beyin zamanında 29 Rebiyülahır 1334/20 Şubat 1331/1915 tarihinde yayımlanan Darülfünun Tıp Fakültesi ve Şuabatı Nizamnamesi'[988]ne göre, fakülte ile vilayet mekatib-i tıbbiyesine mülazemet rüusu veya buna denk olduğu Maarif Nezareti'nce tasdik olunmuş diğer mülazemet rüusuna sahip olanlar kabul olunurlardı. Ayrıca eczacı ve dişçi mekteblerine kanunda belirtilen mektebler haricinde bunlara denk olduğu Maarif Nezareti'nce tasdik edilmiş diğer mekteb mezunları da alınırlardı (m. 67). Aynı nazırın zamanında 22 Şaban 1333/22 Haziran 1331/1915 tarihinde yayımlanan

---

985 Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 249-257

986 Düstur, 1nci tertib, 6ncı cilt, s. 1265-1267

987 Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s. 263-275

988 Düstur, 2nci tertib, 8nci cilt, s. 441-459

Darülmuallimin ve Darülmuallimat Nizamnamesi'[989]ne göreyse darülmuallimin ve darülmuallimata gündüz ve yatılı olarak kabul olunanlar velileri ile beraber ve kimsesiz çocuklar ise şahsen Maarif Nezareti'ne bir taahhütname vermeye mecburdular. Bu taahhütname hükümleri içinde tahsilden sonra Nezaret'in bir hizmet teklif etmeye hakkı olacaktı. Ayrıca ihtiyari bazı sebeplerden dolayı tahsilini terkeden de belirli bir tazminata mecbur olacakdı (m. 35). Aynı nazır zamanında 21 Zilkade 1333/16 Eylül 1331/1915 tarihinde yayımlanan Dilsiz ve Sağır Mektebleri Nizamnamesi'[990]ne göre de yabancı uyruklu dilsiz-sağır olanların mektebe kabulü ancak Maarif Nezareti'nin izni ile mümkündü (m. 10). Yine aynı nazır zamanında 7 Rebiyülevvel 1335/19 Kanunuevvel 1332/1916 tarihinde yayımlanan Musiki Encümeni ve Dar-ül-elhan Talimatnamesi İle Dar-ül-elhan Proramı'[991]na göre, umumi adaba aykırı harekette bulunanların Encümen kararı ve Maarif Nezareti'nin onayıyla kayıtları silinirdi (m. 23).[992]

MUALLİMLER HAKKINDA[993]

Nezaret'le muallimler arası ilişkiler birçok yöne aid olduğu için nizamnameler bunları düzenlemek için çeşitli hükümler

---

989 Düstur, 2nci tertib, 7nci cilt, s. 649-659

990 Düstur, 2nci tertib, 7nci cilt, s. 745-748

991 Düstur, 2nci tertib, 9ncu cilt, s. 24-25

992 Diğer misaller için bkz. BOA, İ, DH, no: 60952

993 Daha fazla bilgi için bkz. BOA, İ, Maarif, no: 1362-2, 4 C 1316 ve BOA, İ, Maarif, no: 1445-2, 25 C 1312 ve BOA, İ, Maarif, no: 717-6, 18 B 1312 ve BOA, İ, Maarif, no: 1371-7, 3 C 1310 ve BOA, İ, Maarif, no: 1500-4, 20 C 1310 ve BOA, İ, Maarif, no: 24 79-2, 11 ZA 1310 ve BOA, İ, Maarif, no: 731-9, 21 RA 1310 ve BOA, İ, DH, no: 26019 ve BOA, İ, DH, no: 10205 ve BOA, İ, DH, no: 27954 ve BOA, İ, DH, no: 99211 ve BOA, İ, DH, no: 8034 ve BOA, İ, DH, no: 24340 ve BOA, İ, DH, no: 23923 ve BOA, İ, MV, no: 4671 ve BOA, İ, DH, no: 12385 ve BOA, İ, DH, no: 7648 ve BOA, İ, Maarif, no: 2685-1, 12 M 1312

koymuşlardı. Bu nizamnamelere göre, Nezaret muallimleri ya doğrudan doğruya ya da oluşturduğu komisyonlar ya da bu yetkiyi mekteblere bırakarak tayin ve/veya azledebilir, değiştirebilir, onlar hakkında mükafata ve/veya verilecek cezaya, maaşlarının artmasına ve/veya azılmasına hükmedebilir, muallimlerin ellerinde bulunan ehliyetnamelerini inceleyip tasdik edebilir veya tasdiknamesi olmayanlara bir mahzur bulamazsa tasdikname verebilir ve artık faydalı olmayan muallimleri emekliye sevkedebilir ve istediği muallimleri yurtdışına staj yapmaları için yollayabilirdi. Mesela, Mekatib-i Rüşdiye Nezareti 1838'de kurulan Mekteb-i Maarif-i Adliye'nin tüm derslerine muallim tayin ve nezaret ederdi. Diğer bir misalde Maarif Nezareti, 1864'te kurulan Lisan Mektebi'ne inşa muallimi olarak Bern de Montand Rouge'u 2 Aralık 1870'te tayin etmişti. 24 Cemaziyelevvel 1286/1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'[994]ne göre de Maarif Nezareti, her mekteb-i idadiyenin muallimini seçer ve tayin ederdi (m. 36). 7 Rebiyülevvel 1292/1 Nisan 1291/1875 tarihli Dersaadet ve Bilad-ı Selasede Bulunan Mekatib-i Sibyaniyenin İdaresi İçin Ahalice İntihab Olunacak Azadan Mürekkeb Olmak Üzere Teşkil Olunacak Mecalis-i Tedrisiye ve Şubelerinin Suret-i Teşkili İle Vazifeleri Hakkında Talimat'[995]a göreyse Maarif Nezareti sibyan mekteblerinde hocalık yapacaklara tasdikli ehliyetname verirdi (m. 19). 25 Rebiyülevvel 1294/29 Mart 1293/1877 tarihli Cedid Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Nizamname-i Dahilisi'[996]ne göre Mekteb-i Mülkiye nazırı muallimlerden birinin kusurunu gördükten ve ihtar ettikden sonra eğer yine bir tesir elde edemezse veya muallimin ehliyetsizliğine karar verirse durumu Maarif Nezareti'ne bildirirdi (m. 4). 22 Rebiyülevvel 1299/1881 tarihli Girid Cezıresi Ahali-i Müslimesine Mahsus Maarif Nizamnamesi'[997]ne göre de Maarif Meclisleri tarafından seçilen muallimler, Maarif Nezareti'nin tasdikine sunulurdu (m. 50). Ancak mekteb-i sultani muallimleri doğrudan

---

994 Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s.184-219

995 Düstur, 1nci tertib, 3ncü cilt, s.432-438

996 Düstur, 1nci tertib, 4ncü cilt, s.439-444

997 Düstur, 1nci tertib, 3ncü cildin zeyli, s. 170-182

doğruya Maarif Nezareti tarafından seçilir ve gönderilirdi (m. 61). Yine 4 Cemaziyelahir 1309/24 Kanunuevvel 1307/1891 tarihli Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi'ne[998] (m. 7) ve 29 Zilhicce 1309/11 Temmuz 1308/1892 tarihli Aşiret Mektebi Nizamnamesi'[999]ne (m. 8) göre de Maarif Nezareti bu mekteblerin muallimlerini seçer ve tayin ve azlederdi. Yine 8 Receb 1314/1 Kanunuevvel 1312/1896 tarihli Vilayat-ı Şahane Maarif Müdürlerinin Vezaifini Mübeyyin Talimat'[1000]a göre de Maarif Nezareti, kendi tayin ettiği resmi mekteblerin müdür, muallim ve müstahdemlerini, gördükleri vazifelerde yapacakları aksaklıklar sebebiyle azl edebilirdi (m. 33). Yine II. Meşrutiyet'ten hemen sonra kurulan Encümen-i Muallimin'in seçtiği muallimler ancak Maarif Nezareti'nin tasdikiyle göreve başlayabilirlerdi.[1001] Daha sonra, Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında 25 Cemaziyelahır 1328/20 Haziran 1326/1910 tarihinde yayımlanan Maarif ve Mekatib Müdür ve Muallimlerinden Müddet-i Hizmetleri Yirmi Seneye Baliğ Olupda Devam-ı Hizmetlerinden İstifade Olunamayacağı Tahakkuk Edeceklerin İcra-yı Emeklilikleri Hakkında Kanun'[1002]a göre, maarif ve mekatib müdür ve muallimlerinden istifade olunamayacağına sadece Maarif Nezareti tarafından karar verilirdi. 5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/6 Ekim 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[1003]na göre Maarif Nezareti, darülmuallimlerin müdürü ve muallimlerini tayin ederdi (m. 47). Darülmuallimin ve darülmuallimat müdür ve muallimi hakkında tatbik olunacak azil, tenzil-i sınıf, hizmetten geçici veya kesin ihraç cezaları Maarif Müdürü'nün gerekli sebeplere dayanan beyanı üzerine Maarif Nezareti'nce icra olunurdu (m. 56). Mekatib-i ibtidaiyede muallimlik

---

998 Düstur, 1nci tertib, 6ncı cilt, s.1145-1148

999 Düstur, 1nci tertib, 6ncı cilt, s.1265-1267

1000 Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s.118-129

1001 Yahya Akyüz, "Türkiye'de İlk Öğretmen Kuruluşları Hakkında Orijinal Bir Belge ile Unutulmuş Bir Kaynak", **A.Ü. Eği Fak. Dergisi**, (1970), c. 3, f. 1/4, s. 116

1002 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 426

1003 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

etmek için gerekli şartlara sahip olan yabancılar için de Vilayet Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi'nin görüşü alınarak Maarif Nezareti tarafından umumi ve hususi ibtidai mekteblerde hocalık yapabilir ruhsatı verilebilirdi (m. 95). Maarif Nazırı Ahmed Şükrü bey zamanında 27 Cemaziyelahır 1332/10 Mayıs 1330/1914 tarihinde yayımlanan Memalik-i Ecnebiye'ye Gönderilecek Talebe Hakkında Nizamname'[1004]ye göre de Maarif Nezareti, muallimleri de ihtisas için yurtdışına gönderilebiliyordu (m.17). Aynı nazır zamanında 29 Rebiyülahır 1334/20 Şubat 1331/1915 tarihinde yayımlanan Darülfünun Tıp Fakültesi ve Şuabatı Nizamnamesi'[1005]ne göre Maarif Nezareti, fakülte veya şubelerinde boşalan kürsüye meclis-i müderrisin tarafından seçilen aday üzerinde karar vererek tayin ederdi (m. 12, 13). Maarif Nezareti, meclis-i müderrisin kabul etmesiyle müderris muavinlerini memuriyet sürelerinin dolmasından sonra da tekrar seçebilir ve tayin edebilirdi (m. 36). Bir müderrise veya müderris muavinine verilecek ceza Maarif Nezareti tarafından meclis-i müderrisin görüşü alınarak kararlaştırılırdı (m. 37). Bir müderrise veya muavinine yalnızca hastalığından dolayı fakülte başkanının izin vermesiyle yerine geçici bir vekil tayin edilebilirdi. Bu tayinin kabulü meclis-i müderrisin tarafından Maarif Nezareti'nin tasdikine sunulurdu. Hastalık dışındaki durumlarda ise izin verilmesi meclis-i müderrisin kararı üzerine Nezaret'in uygun bulmasına bağlıydı (m. 38). Ayrıca Maarif Nezareti'nce müderrislerden birine geçici bir vazife verildiğinde müderris otomatik olarak izinli sayılırdı (m. 39). Aynı nazırın zamanında 22 Şaban 1333/22 Haziran 1331/1915 tarihinde yayımlanan Darülmuallimin ve Darülmuallimat Nizamnamesi'[1006]ne göre de Maarif Nezareti, darülmuallimin ve darülmuallimatın muallimlerini tayin ederdi (m. 18). Aynı nazır zamanında 21 Zilkade 1333/16 Eylül 1331/1915 tarihinde yayımlanan Dilsiz ve Sağır Mektebleri Nizamnamesi'[1007]ne göreyse dilsiz-sağır mektebleri

---

[1004] Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 743-748

[1005] Düstur, 2nci tertib, 8nci cilt, s. 441-459

[1006] Düstur, 2nci tertib, 7nci cilt, s. 649-659

[1007] Düstur, 2nci tertib, 7nci cilt, s. 745-748

için mahallerinde gerekli özelliklere sahib müdür, müdür muavini, muallim ve muallim muavinleri bulunmadığı takdirde Maarif Nezareti'nce adaylar gösterilirdi (m. 14). Prusya'da da ilk Dilsiz ve Sağır Mektebi ise 1788 senesinde Samuel Hainicke tarafından kurulmuştu. Daha sonra Nezaret'e bağlı olarak da Prusya'da bu mekteblerden birkaç tane inşa edilmişti.[1008] Aynı nazır zamanında 7 Rebiyülevvel 1335/19 Kanunuevvel 1332/1916 tarihinde yayımlanan Musiki Encümeni ve Dar-ül-elhan Talimatnamesi İle Dar-ül-elhan Proramı'[1009]na göre de Maarif Nezareti, Dar-ül-elhan müdür ve muallimelerini tayin ederdi (m. 10). Umumi fasıl heyetlerinde bulunan muallimlerin de memuriyetleri Maarif Nezareti'nce tasdik olunurdu (m. 30). Maarif Nazırı ve Evkaf-ı Hümayun Nazır Vekili Said paşa zamanında 15 Muharrem 1338/11 Teşrinievvel 1335/1919 tarihinde yayımlanan Darülfünun-ı Osmani Nizamnamesi'[1010]ne göreyse bir medresede bir kürsü veya bir ders boşaldığı zaman oraya birini Maarif Nezareti müderrisliğe seçer veya kimseyi seçmeme hakkı da vardı (m. 12). Bir muallim hakkında yapılacak tahkikat sonucunda meclis-i müderrisin ve divan-ı aza-yı mürettibesinin oy çoğunluğuyla verilecek karar Maarif Nezareti'nin tasdikine sunulurdu (m. 13).

DERS CETVELLERİ HAKKINDA[1011]

Maarif Nezareti mekteblerde okunacak veya okunmakta bulunan ders cetvellerini belirleyebilir, değiştirebilir ve tamamen iptal edebilir ve bunları yapacak organlara izin verebilir veya

---

1008 Reşad Şemseddin, a.g.e., s. 41

1009 Düstur, 2nci tertib, 9ncu cilt, s. 24-25

1010 Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 401-409

1011 Daha fazla bilgi için bkz. BOA, İ, Maarif, no: 353-8, 25 S 1313 ve BOA, İ, DH, no: 47295 ve BOA, İ, DH, no: 43260 ve BOA, İ, MV, no: 1865 ve BOA, İ, DH, no: 79669 ve BOA, İ, Marif, no: 421-6, 25 S 1317 ve BOA, İ, Maarif, no: 292-3, 3 S 1310

reddedebilirdi. Mesela, 24 Cemaziyelevvel 1286/1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'[1012]ne göre mekatib-i sıbyan, rüşdiye, idadiye ve sultaniye derslerinin değiştirilebilmesi için mahalli maarif meclisi Maarif Nezareti'nden izin alması gerekirdi. Ancak bunun üzerine bu konuda Meclis-i Kebir-i Maarif'in görüşü sorularak, onayına sunulabilirdi (m. 7, 24, 39, 47). Yine Maarif Nezareti, Darülfünun şubelerinin ders cetvellerini her sene başında tasdik ederdi (m. 86). 1870 yılında Maarif Nezareti Darülfünun'a rağbeti artırmak için nizamname şartlarını hafifletip girişi kolaylaştırmıştı. O güne kadar elde edilen tecrübelere dayanılarak dersler yeniden düzenlenmiş ve ders programı talebenin ihtiyacına daha uygun şekilde tertib edilmiştir.[1013] Bundan başkaca Darülfünun Edebi ve Şer'i şubeleri muallim meclisleri beraberce otururak birer program hazırlamışlar ve Maarif Nezareti'ne göndermişlerse de Nezaret uygun bulmayarak reddetmişti. Yine mesela, 1873'te sibyan mekteblerinden mekatib-i aliyeye kadar olan tüm mekteblerin ders cetvelleri düzenlenmesi Maarif Nezareti'nce oluşturulan bir komisyon tarafından yerine getirilmişti. Bunun gibi, Maarif Nezareti'nin Şura-yı Devlet'e hazırlattığı Lisan Mektebi Nizamnamesi Heyet-i Vükela'ya sunulmuş ve orada kabul edilerek 6 Şevval 1296/24 Eylül 1879 tarihinde Padişah'a onay için gönderilmişti. Padişah'ın onayından sonra Maarif Nezareti bu mektebin ders cetvellerini hazırlamaya yetkili kılınmıştı.[1014] 29 Zilhicce 1309/11 Temmuz 1308/1892 tarihli Aşiret Mektebi Nizamnamesi'[1015]ne göre de yalnızca Maarif Nezareti bu mektebin ders cedvellerinin düzenlenmesi, değiştirilmesini yapar ve okunacak kitabları seçmeye yetkiliydi (m. 8). 1893'te Maarif Nezareti taşra köy mekteblerine mahsus olmak üzere bir ders cetveli düzenletti ve cetvelin altına eklediği bir talimatname ile de her dersin hangi düzeyde ve nasıl gösterileceğini açıkladı. Yine bu yıl yayımlanan vilayat-ı şahane ile liva merkezlerinde bulunan leyli ve nehari

---

[1012] Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 184-219

[1013] Hakaiku'l-Vakayi, no: 224

[1014] Cavide Işıksal, a.g.e., s. 31

[1015] Düstur, 1nci tertib, 6ncı cilt, s. 1265-1267

mekatib-i idadiyenin ders program suretleri Maarif Nezareti'nce kaleme alındı. Yine 9 Cemaziyelahır 1319/9 Eylül 1317/1901 tarihli Darülfünun-ı Şahane Nizamnamesi'[1016]ne göre de Darülfünun ders cedveli ancak Maarif Nezareti'nin uygun bulmasıyla icraya konulabilirdi (m. 3).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ise Maarif Nezareti, kitab konusunda kendi kaidelerini bir kenara iten bir tutum içine girerek, okullarda okutulacak kitabların seçimini mekteb müdürlerinin insiyatifine bırakmıştı. Bunun için Maarif Nezareti, Bitlis ve Ankara vilayetlerine 1908 yılında gönderdiği bir yazıda ders cetvellerinin denetlenmesini, fakat ders kitabların seçiminde mekteb müdürlerinin serbest bırakılmasını emretmişti.[1017] Bu dönemde tercüme edilen kitabların denetimini sağlamak, yeni tercüme edilecek kitabların seçimini yapmak ve tercümeleri denetlemek için bir tercüme bürosunun kurulması hususunda İstanbul Maarif Müdürlüğü'nden Maarif Nezareti'ne birtakım teklifler olmuştu.[1018] 5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/6 Ekim 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[1019]na göre ibtida mekteblerin ders programlarına bazı derslerin ilavesi Vilayet Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi'nin kararı ve Maarif Nezareti'nin onayına bağlıydı (m. 24). Yine Maarif Nazırı ve Posta ve Telgraf ve Telefon Nazır Vekili Ahmed Şükrü beyin zamanında 29 Rebiyülahır 1334/20 Şubat 1331/1915 tarihinde yayımlanan Darülfünun Tıp Fakültesi ve Şuabatı Nizamnamesi'[1020]ne göre de her sömestrden sonra meclis-i müderrisince kabul ve tasdik edilen fakültenin gelecek sömestr ders saati Maarif Nezareti'nin onayına sunulurdu (m. 47). Aynı nazır zamanında 22 Şaban 1333/22 Haziran 1331/1915 tarihinde yayımlanan Darülmuallimin ve Darülmuallimat

---

1016 Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s. 713

1017 MEA, no: 75

1018 MEA, no: 2

1019 Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

1020 Düstur, 2nci tertib, 8nci cilt, s. 441-459

Nizamnamesi'[1021]ne göre, darülmuallimin-i aliyenin uygulama safhası, Maarif Nezareti'nce uygun bulunacak bir sultani mektebde gerçekleştirilirdi (m. 27).

Buna rağmen Maarif Nezareti bu yetkisinden zaman zaman vazgeçiyor ve/veya geçmek zorunda kalıyordu. Mesela, 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129ncu maddesindeki yaptırımlara rağmen Rum mekteblerine bazı tavizler verilmişti. Nitekim, Maarif Nazırı Zühdü Paşa'nın 1894'te kaleme aldığı bir rapordan anlaşıldığına göre, Rum mekteblerinin ders programları, muallimlerinin diploma ve şehadetnameleri Patrikhane ve Metropolitliklerce tanzim veya tasdik ediliyordu. Ancak, bu uygulama Patrikhane'ye bırakılmakla birlikte bütün bütün denetimden uzak kalınmamış, Osmanlı devleti en azından tesbit ettiği tersliklerin giderilmesi için elinden geleni yapmaya çalışmış, yetkilileri daima uyarmıştı.[1022]

DİPLOMALAR VE MÜKAFATLAR HAKKINDA

Maarif Nezareti'nin bu alandaki yetkileri ise, talebelere mülazemet, mezuniyet, mühtehilik rüusu vermek veya verdirmek, verilecek diplomaları tasdik etmek, bunlara verilecek mükafatları belirlemek, bazı mekteb talebelerine bir üst mektebe girebilmeleri için denklik belgesi vermekti. Mesela, 24 Cemaziyelevvel 1286/1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'[1023]ne göre, mezuniyet rüusu ancak Maarif Nezareti tarafından verilirdi (m. 164) ve diplomalar hangi tür ve hangi kuruluşa aid olurlarsa olsunlar, Maarif Nezareti'ince onaylanmadıkça hükümsüzdü. Maarif Nezareti'nin tüm diplomalara onay zorunluluğu getirmesi denetim amacından başka birşey değildi. Ruhsat almak için okulda göreve

---

[1021] Düstur, 2nci tertib, 7nci cilt, s. 649-659

[1022] MEA, no: 51/b

[1023] Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 184-219

başlayacak muallimlerin diplomalarının onaylanmış olması zorunluluğu karşısında hileye başvuran birçok müessese ve kişi vardı. Mesela; 1912 tarihinde, Trabzon Maarif Müdürülüğü'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen bir belgeden[1024] anlaşıldığına göre; ruhsatsız okullarda okuyup da mezun olan talebelere ruhsatlı okul diplomalarının verildiği saptanmış ve buna bir çözüm olarak önce bu talebelerin bir komisyon önünde imtihana tabii tutulmaları sonrada bu diplomaları verenlere engel olunması ve haklarında kanuni işlem yapılması kararı getirilmişti. Bu türden hadiselere daha birçok yerde rastlanmaktaydı.[1025] Yine 9 Cemaziyelahır 1319/9 Eylül 1317/1901 tarihli Darülfünun-ı Şahane Nizamnamesi'[1026]ne göre, Darülfünun mezuniyet imtihanında başarılı olanlara verilen mezuniyet rüusu da Maarif Nezareti tarafından mühürlenirdi (m. 22). Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında 7 Cemaziyelevvel 1328/3 Mayıs 1326/1910 tarihinde yayımlanan Maarif Nişanı Nizamnamesi'[1027]ne göre, Maarif Nezareti hizmetlerinden dolayı bir kimseye iltifata bulunmak istersi bunu Maarif Nişanı vererek gösterirdi (m. 11). Maarif Nazırı Ahmed Şükrü beyin zamanında 4 Muharrem 1332/20 Teşrinisani 1329/3 Aralık 1913 tarihinde yayımlanan Ticaret Mektebi Nizamnamesi'[1028]ne göre de Maarif Nezareti, mekatib-i sultaniye, Darüşşafaka veya 4 senelik Ticaret Mektebinden mezun olmayanlardan Ticaret Mektebi'ne girecekler için bir denklik belgesi verebilirdi (m. 7). Aynı nazır zamanında 22 Şaban 1333/22 Haziran 1331/1915 tarihinde yayımlanan Darülmuallimin ve Darülmuallimat Nizamnamesi'[1029]ne göre, Maarif Nezareti her sene sonunda resmi ve gayr-i resmi Darülmuallimin ve Darülmuallimatlara devam edenlerden umumi durumları hoş olmayanlara şehadetname vermemek veya geciktirmek hakkına sahipti (m. 36). Yine aynı nazır zamanında 20 Cemaziyelahır

---

1024 MEA, no: 115/b

1025 MEA, no: 117/b

1026 Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s. 713

1027 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 266-267

1028 Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 75-76

1029 Düstur, 2nci tertib, 7nci cilt, s. 649-659

1335/12 Nisan 1333/1917 tarihinde yayımlanan Sınaat-ı Nefise Sergisi Nizamnamesi'[1030]ne göre, sergiye katılanlardan mükafata hak kazananlara Maarif Nezareti'nce şahadetname verilirdi (m. 19).

KÜTÜBHANELER HAKKINDA[1031]

Maarif Nezareti, denetimi altında bulunan kütübhaneleri denetler ve onlar hakkında çeşitli düzenlemelerde bulunurdu. Nitekim, 7 Temmuz 1328/20 Temmuz 1912 tarihli nizamnamenin 18nci maddesine göre o zamana kadar muhassesat ve tamirat itibarıyla Evkaf Nezareti'ne, tedrisat ve teftişat cihetiyle de Maarif Nezareti'ne bağlı olan tedrisat ve mekteb işlerinin bir elden ve sağlam şekilde yapılması için iki nezaret memurlarından oluşan bir komisyon toplanarak görüşmeler yapılmış ve tanzim edilen 13 Mayıs 1309/26 Mayıs 1913 tarihli rapor ile Beyazıd Umumi Kütübhanesi'nden başka tüm kütübhanelerin idaresi Evkaf Nezareti'ne verilmişti.[1032] Yine, Şükrü bey ilk nazır olduğu zaman, 21 Mart 1330/3 Nisan 1914 tarihde Sabah gazetesine İstanbul kütübhanelerinden sadece Beyazıd ve Yıldız'ın Maarif Nezareti'ne bağlı olduğunu diğerlerinin ise Evkaf Nezareti tarafından idare edildiğini söylüyordu.[1033] Bu yüzden Maarif Nezareti'nin sadece bu iki kütübhaneye dair düzenlemelerde bulunabileceğini belirtiyordu.

[1030] Düstur, 2nci tertib, 9ncu cilt, s. 648-651

[1031] Daha geniş bilgi için bkz. BOA, Cevdet Maarif, no: 3341

[1032] Osman Ergin, a.g.e., s. 1281-1282

[1033] a.g.e., s.1327

ASAR-I ATİKA HAKKINDA[1034]

İlk olarak, 1867 Asar-ı Atika Nizamnamesi'yle eski eserler Maarif Nezareti'nin kontrol ve murakabesi altına konuluyordu. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda antika araştırmak isteyenlerin Maarif Nezareti'nden müsaade almaları gerekiyordu. 1874 Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin 23ncü maddesine göreyse Osmanlı İmparatorluğu'ndan ihrac edilecek asar-ı atika Maarif Nezareti'nce izin verilmedikçe dışarı çıkarılamıyordu.

20 Safer 1291/24 Mart 1290/1874 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'[1035]ne göre de, asar-ı atika veya define araştırması yapmak isteyenler doğrudan doğruya veya mahalli hükümet vasıtasıyla Maarif Nezareti'ne müracaat etmeleri gerekiyordu (m. 4)(20 Safer 1291/24 Mart 1290/1874 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin 10ncu Maddesi Makamına Kaim Olmak Üzere 3 Safer 1298/24 Kanunuevvel 1296/5 Ocak 1881 tarihinde tadilen Kaleme Alınan Fıkra-yı Nizamiye). Ayrıca Maarif Nezareti asar-ı atika araştırması yapmak isteyenlere münhasıran izin de verebilirdi (m. 8). Maarif Nezareti ayrıca asar-ı atika araştırması esnasında herhangi mahsurlu bir yan görürse hafriyatı durdurma hakkına da sahipti (m. 15)(23 Rebiyülahır 1301/9 Şubat 1299/1883 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi[1036] (m. 20)(29 Safer 1324/10 Nisan

---

[1034] Daha fazla bilgi için bkz. BOA, İ, Maarif, no: 2215-2, 5 ZA 1311 ve BOA, İ, Maarif, no: 857-4, 18 R 1312 ve BOA, İ, Maarif, no: 677-5, 19 RA 1318 ve BOA, İ, DH, no: 20505 ve BOA, İ, Maarif, no: 1130-2, 28 CA 1311 ve BOA, İ, Maarif, no: 847-2, 12 R 1317 ve BOA, İ, Maarif, no: 546-2, 11 RA 1317 ve BOA, İ, Maarif, no: 3725-4, 27 S 1328 ve BOA, İ, Maarif, no: 554-1, 1 RA 1310 ve BOA, İ, MM, no: 855

[1035] Düstur, 1nci tertib, 3ncü cilt, s. 426-431

[1036] Düstur, 1nci tertib, 4ncü cilt zeyli, s. 89-97

1322/1906 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'[1037] (m. 24)). Yine bu nizamnameye göre bir başka hüküm de, Maarif Nezareti, çıkarılan asar-ı atikanın cins ve miktarının yazılması için ruhsatname ile beraber bir defter verirdi. Bu defter mahalli maarif komisyonunda kayıt edildikten sonra yeniden Maarif Nezareti'ne gönderilirdi (m. 26). Ayrıca Nezaret, mahalli hükümetçe eşyanın kıymeti üzerinde oluşan tereddütlere de cevab verirmek konusunda yükümlüydü (m. 2) (daha sonra 29 Safer 1324/10 Nisan 1322/1906 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'[1038]ne göre bulunan menkul asar-ı atikanın kıymet takdiri bu sefer Maarif Nezareti ile Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi arasında ittifak ile tayin olunur deniyordu. Ancak bu belirlemede bir ihtilaf sözkonusu olduğunda kesin çözüm yine Maarif Nezareti'nce ortaya konulurdu (m. 9)). Ayrıca herhangi asar-ı atikanın Memalik-i Şahaneden dışarıya çıkarılması da Maarif Nezareti'nin iznine bağlıydı (m. 32).

23 Rebiyülahır 1301/9 Şubat 1299/1883 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi (Bu nizamname ile 20 safer 1291 tarihli asar-ı atika nizamnamesi fesh olunmuştur)'[1039]ne göre de asar-ı atika araştırması ve ihracı yapmak isteyenler bunun için devlet müzesinin görüşünü ve Meclis-i Maarif'in onayı aldıktan sonra Maarif Nezareti'nin yazısı ile Bab-ı Ali'den verilecek izin ile ruhsatname almaya mecburlardı[1040] (m. 10). Bunlar ve asar-ı atikanın Memalik-i Osmaniye'de yer değiştirmesi için gereken ruhsatı almak, bir defterin yapılıp Dersaadet'te Maarif Nezareti vasıtasıyla Müzeler müdüriyetine verilmesiyle başlardı[1041] (m. 26). Bir de zamanında ithal olmuş asar-ı atikanın ihracı yine Müzeler Müdüriyeti'nin bilgisi dahilinde Maarif Nezareti'nin iznine muhtaçdı. Eğer bu eserlerden devletçe satın alınmasına ihtiyaç hissedilirse Maarif Nezaret bunun fiyatını tesbit ederek eseri satın almaya

---

[1037] Düstur, 1nci tertib, 8nci cilt, s. 506-515

[1038] Düstur, 1nci tertib, 8nci cilt, s. 506-515

[1039] Düstur, 1nci tertib, 4ncü cilt zeyli, s. 89-97

[1040] Mesela bkz. BOA, İ, Maarif, no: 2316-1, 17 L 1319

[1041] Mesela, BOA, İ, Maarif, no: 199-1, 1 S 1317

yetkiliydi (m. 30)(29 Safer 1324/10 Nisan 1322/1906 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'[1042]ne göre bu satın alınma işlemini Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi'nin uygun bulması lazımdı (m. 26)).

Yine bu nizamnameyle asar-ı atika araştırması yapmak isteyen kişi araştırma yapacağı bölgenin sınırını gösterir bir haritayı Dersaadet'te Maarif Nezareti'ne, vilayette ise valiye takdim ederdi. Harita için vilayetce yapılacak tahkikat sonucunda, mahalli hükümet kendi görüşünü de ekleyerek belgeleri Maarif Nezareti'ne gönderirdi (m. 15). Ayrıca asar-ı atika ihraç etmek isteyenler de asar-ı atikanın cinsini ve miktarını, Maarif Nezareti'nden verilecek iki deftere yazdıktan sonra, defter hükümet ve araştırıcı tarafından imza edilir ve defterlerden biri araştırıcıya diğeri ise mahalli maarif meclisi veya komisyonuna, eğer bunlar bulunmuyorsa hükümet-i mahallice bu defteri ayrı bir deftere geçirdikten sonra Maarif Nezareti'ne gönderirdi (m. 11). Araştırma ruhsatının verilmesi sadece Müzeler Müdüriyeti ile Maarif Nezareti'ne aid bir haktı (m. 16). Bunun için bu araştırmayı yapmak isteyenler hakkında Müzeler Müdüriyeti görüş bildirir ve kefaret akçesi tesbit ederdi. Bu kefaret akçesi dilekçe veren kişi tarafından yatırıldıktan sonra ancak Maarif Nezaret'i ruhsatı verebilirdi.[1043] Bununla birlikte süresi bittiği halde araştırmaya devam etmek isteyenler yeniden Müzeler Müdüriyeti'e başvurarak onun görüşünü almaya mecbur olup bunun üzerine Maarif Nezareti'nin iznine başvurulabilirdi (m. 17)(7 Şaban 1322/3 Teşrinievvel 1320/1904 tarihli 23 Rebiyülahır 1301 Tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin 17nci Madde-i Muaddelesi'[1044]). Yine Maarif Nezareti, müze sandığına aid olmak üzere araştırma ruhsatı verirken belli bir harç alırdı (m. 18)(29 Safer 1324/10 Nisan 1322/1906 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'[1045]ne göre müze, Müze-i

---

[1042] Düstur, 1nci tertib, 8nci cilt, s. 506-515

[1043] Mesela bkz. BOA, İ, Maarif, no: 240-5, 29 M 1310 ve BOA, İ, Maarif, no: 1552-6, 25 M 1311

[1044] Düstur, 1nci tertib, 8nci cilt, s. 92

[1045] Düstur, 1nci tertib, 8nci cilt, s. 506-515

Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi'ne bağlandığı için harçlar buraya aktarılıyordu (m. 25)).

Bundan başka asar-ı atika araştırması için müracaatta bulunulmamış sadece bir tesadüf sonucu herhangibir asar-ı atikayı rastlanmışsa 5 gün içinde Dersaadet'te Maarif Nezareti'ne, 10 gün içinde de mahalli hükümete haber verilmesi gerekiyordu (m. 25).

Asar-ı Atikayla ilgili olarak 1906 yılında yeni bir nizamname yayımlanmıştı. 29 Safer 1324/10 Nisan 1322/1906 tarihli bu Asar-ı Atika Nizamnamesi'[1046]ne göre tüm asar-ı atikanın sondaj, araştırma ve hafriyatı Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesine aid ve münhasırdı. Bununla beraber Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi'nin yazısı üzerine Maarif Nezareti'nin, istisnaen ve özel bir müsaade ile her yerde veya Maarif Nezareti'nin uygun bulduğu biryerde başkaları da bir ruhsatname ile sondaj, araştırma ve hafriyat yapabilirlerdi (m. 10). Elde edilen asar-ı atikanın ehemmiyetsizliği veya ehemmiyeti Müdüriyet-i Umumi tarafından beyan olunduktan sonra Maarif Nezareti bunu inceleyerek tasdik ederdi. Eğer sözkonusu olan parça önemliyse mükafat değeri Maarif Nezareti'nin yazısı ve Babıali'nin tasdikiyle Müdüriyet-i umumi tarafından arazi sahibine verilirdi (m. 12). Bunun gibi Bulgaristan Maarif Nezareti de asar-ı atika ile uğraşan şahıslara maddi yardımda bulunuyordu.[1047] Bu nizamnameyle araştırma ve hafriyat yapmak isteyenlerin Maarif Nezareti'ne müracaat etmelerinin gerekliliğinin yanına bir de sondaj yapmak isteyenler eklenmişti (m. 14). Bunların yapılabilmesi için de talebin Maarif Nezareti kanalıyla Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesine yapılması gerikiyordu (m. 15). Bu talebin üzerine Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi bir inceleme yapar ve buranın uygun bulması üzerine Maarif Nezareti'nin vereceği bir tezkereyle sondaj ve hafriyat müsaadesi için Babıali'den izin istenibilirdi. Eğer burası da talebde mahzurlu bir yan bulamazsa ruhsatname Maarif Nezareti'nce tanzim edilerek

---

[1046] Düstur, 1nci tertib, 8nci cilt, s. 506-515

[1047] Ali Haydar Taner, a.g.e., s. 248

sahibine verilmek üzere Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi'ne gönderilirdi (m. 17).

Yine bu nizamnameyla ruhsatname alan kişi belli bir sürede eğer araştırmaya başlamamışsa veya terk etmişse ruhsatnamesinin geçerliliği kaybolurdu. Bu kişiye yeniden izin verilmesi yine aynı sürece tabi olup Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi'yle Maarif Nezareti'nin ittifakla vereceği karara bağlıydı. Ancak, Nezaret isterse ruhsatnameyi tamamen iptal edebilirdi (m. 19). Araştırma ve sondaj için belirlenen sürenin uzatılması işlemi de ancak Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi'nin bu konuda yapacağı inceleme üzerine Babıali'nin izin vermesiyle Maarif Nezareti tarafından yapılırdı (m. 18).

Maarif Nazırı Said bey zamanında 16 Şaban 1330/17 Temmuz 1328/1912 tarihinde yayımlanmış Muhafaza-ı Abidat Hakkında Nizamname'[1048]ye göre de hükümetçe bir eserin her ne şekilde olunrsa olsun yıkılmasına karar verildiğinde bu işlem hakkında Maarif Müdürü'nün başkanlığındaki komisyonun hazırladığı rapor Maarif Nezareti'ne gönderilirdi. Nezaret de Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumisi'nin görüşünü alarak bir müze memuru vasıtasıyla yıkılacak yerde bir tetkikat yaptırır ve buradan meydana çıkacak eserler hakkında bir karar verirdi (m. 4). Yapılacak yıkım işleminin tehlikeli olduğu anlaşılırsa asar-ı atikanın ya kendisi ya da fotoğrafları çekilerek koruma altına alınır ve durum Maarif Nezareti'ne bildirilirdi (m. 5). Bu işle uğraşan heyetlerin harcırahları Maarif Nezareti'nden karşılanırdı (m. 7).

[1048] Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 599-600

YASALARIN UYGULANMASI HAKKINDA

Nezaret'in başta gelen görevlerinden biri de maarife ait nizamnamelerin oluşması için teklifte bulunmak ve kabul edilen nizamnamelerin icrasına ya tek başına ya da diğer nezaretlerle veya müesseselerle birlikte müştereken nezaret etmekti. Bu konuda sayılamayacak kadar çok örnek vardır.[1049]

Nezaret tek başına yasaların uygulanmasına memur olduğu gibi, 23 Rebiyülahır 1301/9 Şubat 1299/1883 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi (Bu nizamname ile 20 safer 1291 tarihli asar-ı atika nizamnamesi fesh olunmuştur)'[1050]nin 37nci maddesi, 13 Ramazan 1306/1 Mayıs 1305/1889 tarihli Müze-i Hümayun Nİizamname-i Dahilisi'[1051]nin 43ncü maddesi, 4 Cemaziyelahir 1309/24 Kanunuevvel 1307/1891 tarihli Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi'[1052]nin 18nci maddesi, 4 Cemaziyelahir 1309/24 Kanunuevvel 1307/1891 tarihli Bu Kere Şerefsudur Olan İrade-i Seniyye-i Hazret-i Padişahi Mantuk-ı Celilesine Tevfikan İttihaz Olunacak Kararı Mübeyyin Kararname'[1053]nin 13ncü maddesi, 29 Zilhicce 1309/11 Temmuz 1308/1892 tarihli Aşiret Mektebi Nizamnamesi'[1054]nin 12nci maddesi, 23 Rebiyülevvel 1309/15 Teşrinievvel 1308/1892 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin İkinci Faslının Darülmuallimin Hakkındaki Mevadını Tadil Eden Nizamname'[1055]nin 21nci maddesi, 25 Safer 1317/22 Haziran

---

1049 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin İkinci Faslının Darülmuallimin Hakkındaki Mevaddını Tadilen Kaleme Alınan Nizamname'nin 21nci maddesİ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1318), s. 138

1050 Düstur, 1nci tertib, 4ncü cilt zeyli, s. 89-97

1051 Düstur, mütemmim, s. 105-112 ve 1nci tertib, 6ncı cilt, s. 343-349

1052 Düstur, 1nci tertib, 6ncı cilt, s. 1145-1148

1053 Düstur, 1nci tertib, 6ncı cilt, s. 1149-1150

1054 Düstur, 1nci tertib, 6ncı cilt, s. 1265-1267

1055 Düstur, 1nci tertib, 6ncı cilt, s. 1134-1139

1315/1899 tarihli Dar-ül-eytam'ın Talimat-ı Esasiyesi'[1056]nin 27nci maddesi, 9 Cemaziyelahır 1319/9 Eylül 1317/1901 tarihli Darülfünun-ı Şahane Nizamnamesi'[1057]nin 27nci maddesi, 29 Safer 1324/10 Nisan 1322/1906 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'[1058]nin 35nci maddesi, Maarif Nazırı Abdurrahman paşa zamanında 28 Zilhicce 1329/7 Kanunuevvel 1327/1911 tarihinde yayımlanan Tesis-i Mekatib İçin Arnavutluk Vilayatına İzam Olunacak Memurine Mahsus Talimat'[1059], Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında 19 Rebiyülevvel 1330/24 Şubat 1327/8 Mart 1912 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[1060]nin 25nci maddesi, 23 Cemaziyelevvel 1329/9 Mayıs 1327/22 Mayıs 1911 tarihli Maarif Hıfzıssıha-yı Mekatib Komisyonu'nun Suret-i Teşkili İle Vezaifine Dair Nizamname'[1061]nin 5nci maddesi, 4 Cemaziyelevvel 1330/8 Nisan 1328/1912 tarihli Darülfünun ve Şuabatının İnzibatına Dair Nizamname'[1062]nin 18nci maddesi.

Maarif Nezareti diğer makamlarla da ortaklaşa olarak yasaların uygulanmasına memur olabiliyordu. Mesela, 1308/1892 yılında yayımlanan Seyyar Kitabçılar Nizamnamesi Layihası'[1063]nın 12nci maddesine göre bu nizamnamenin icrasına Dahiliye ve Maarif Nezaretleri, Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında 12 Cemaziyelevvel 1328/8 Mayıs 1326/1910 tarihinde

yayımlanan Hakk-ı Telif Kanunu'[1064]nun 42nci maddesine göre de Maarif ve Adliye Nezaretleri ortak memurdular.

1056 Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s. 263-275

1057 Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s. 713

1058 Düstur, 1nci tertib, 8nci cilt, s. 506-515

1059 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 20-24

1060 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

1061 Düstur, 2nci tertib, 3ncü cilt, s. 372-373

1062 Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 460-463

1063 BOA, YA Res., 58/29

1064 Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 273-279

SANSÜR, BASIN VE YAYIN İŞLERİ HAKKINDA[1065]

Fuad Paşa tarafından III. Napoleon'un 1852 tarihli kararnamesi örnek alınarak[1066] 7 Receb 1273/3 Mart 1857 tarihli bir irade ile Meclis-i Ali-i Tanzimat kitab tabı hakkında yed-i vahid usülünün lağvedilmesi için bir mazbata kaleme almış ve bu mazbata Meclis-i Mahsus'da görüşülerek kabul edilmiş. Buna göre, inhisar maddesi lağvedilmiş ve böylelikle isteyen istediği kitabı basabilir hale getirilmişti. Ayrıca eser tab eden kişilere mükafat verilerek diğer müelliflere de örnek olunmak istenmiş ve herhangi sebepten olursa olsun basılamamış eserler için bunu basmak isteyenlerin Meclis-i Maarif'e haber vermesi ve Devletçe basılmak istenen eserlerin de sahiplerine ne miktar para verilecekse bunun Meclis-i Maarif eliyle yerine getirilmesi ve böylelikle adeta telif hakkı denebilecek mukavele sistemi oturtulmaya çalışılmıştı.[1067] Ancak bu kişilerin 1857'de çıkarılan Basmahaneler Nizamnamesi ile her yayınlanacak kitabın Maarif Nezareti'nde kurulan Maarif

---

[1065] Daha fazla bilgi için bkz. BOA, İ, DH, no: 48752 ve BOA, İ, Maarif, no: 1048-1, 10 CA 1311 ve BOA, İ, Maarif, no: 2026-1, 7 L 1311 ve BOA, İ, DH, no: 23181 ve BOA, İ, DH, no: 15100 ve BOA, İ, MV, no: 3865 ve BOA, İ, DH, no: 17685 ve BOA, İ, Maarif, no: 143-4, 17 M 1310 ve BOA, İ, Şura-yı Devlet, no: 1179 ve BOA, İ, Maarif, no: 2168-2, 29 L 1311 ve BOA, İ, DH, no: 96107 ve BOA, İ, MV, no: 3359 ve BOA, İ, MV, no: 8257

[1066] Ünlü Fransız idare hukukçusu A. Batbie, 1885'te bu nizamname için "Böyle bir sansür rejimi Fransa için geriletici olabilir ise de, Rusya ve Sultan'ın ülkesi için bir ilerlemedir" diyebilmiştir. Bkz. A. Batbie, **Traité de Droit Public et Administratif**, (Paris, 1885), c. II, s. 188

[1067] BOA, İ, MM, no: 372

Encümeni'nce verilecek[1068] ruhsattan sonra tab edilebilmesi öngörülmüştür. Yalnız bu hükümlerden, azınlıklar, kitab ve gazetelerinin dışarıda basılması ve kolayca ülkeye sokulabilmesi sayesinde, Türkçe konuşanlar kadar zarar görmemişlerdi.

2 Şaban 1281/31 Aralık 1864 tarihli Dersaadet'te ve Memalik-i Şahanede Tab ve Neşr Olunan Her Nevi Gazete ve Evrak-ı Havadis-i Mülkiye ve Politikya Tab ve Neşri Hakkında Bu Kerre Tanzim Olunan Nizamname'[1069]ye göre de hangi dilde olursa olsun politik veya mülki konuları içeren her türlü evrak ve gazete neşr etmek isteyenler eğer Osmanlı tebasından iseler dilekçelerini Maarif Nezareti'ne verirlerdi. Buraca yapılacak inceleme sonucunda ruhsatın verilip verilmeyeceği kararlaştırılırdı. Varılan sonuç olumluysa bunun üzerine Nezaret ruhsat senetlerinin verilmesi için Matbuat Kalemi'ne talimat verirdi (m. 1). Vilayetlerde ise bu iş dilekçenin valiye verilmesiyle başlar ve vali de eğer şahıs Osmanlı tebasından ise dilekçeyi yine Maarif Nezaretine gönderirdi. Buraca yapılacak inceleme sonucunda müracaat yerinde bulunursa ruhsat senetleri Nezaret'çe valiye gönderilirdi (m. 2).

6 Şaban 1281/4 Ocak 1865 Matbuat Nizamnamesi[1070]'ne göre de Osmanlı tebasından birinin gazete çıkarmak için Maarif Nezareti'ne, yabancıların ise Hariciye Nezareti'ne başvurmaları öngörülüyordu. Kitab basımı için de bir önsansür kurumu konmuştu. Böylelikle müsveddelerin Osmanlı tebası tarafından önce Maarif Nezareti'ne, yabancılar tarafından ise Hariciye Nezareti'ne teslimi gerekiyordu. Dış kaynaklı kitabların da sansüre tabi olduğunu biliyoruz. Matbuat Nizamnamesi'nden önce yerleşen uygulama ise şuydu: Osmanlı tebasından biri gazete çıkarmak için müracaat ettiğinde saltanat ve devlet aleyhinde yazı yazmayacağını taahhüt

---

[1068] Ziyad Ebuzziya, "İ Abdülhamid Döneminde Basın ve Basın Hareketlerine Bakış", **II Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri**, (İstanbul,1992), s. 119

[1069] Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 220-226

[1070] Düstur, 1nci Tertib, 2nci cilt

eder, kefil gösterirdi. Mesela, Evangelinos Missalidis 1 Nisan 1850 tarihinde müracaat ettiğinde bu uygulamaya tabi tutulmuştu.[1071] Bölelikle, şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Matbuat İdaresi teşkil olununcaya ve hatta bu daire teşkil olunduktan sonra da kitab ve mecmualarla Maarif Nezareti meşgul olmuştu.

Bundan başka bir de imparatorlukta çıkarılan mecmualar için, Maarif ve Hariciye Nezaretleri'nden ödemeler yapılıyordu. Yapılan bu ödemeler, gazete veya derginin mahiyetine göre, Maarif Nezareti ve Hariciye Nezareti bütçelerinden karşılanarak yapılıyordu. Ancak, resimli dergilere, iyi kağıt kullanmaları, klişeyi masraflı olarak edinebilmeleri dolayısıyla ek yardım yapılması gerektiğinden, Sultan bu harcamaları Ceb-i Hümayun'dan karşılıyordu.[1072]

13 Safer 1287/15 Mayıs 1870 tarihli Telif ve Tercüme Nizamnamesi'[1073]nin 24ncü maddesine göre de ancak Maarif Nezareti müellif ve mütercimlerin tasnif yapılmış kitablarını tab ettirebilir ve çoğaltabilir hükmü kabul ediliyordu. 8 Receb 1289/30 Ağustos 1288/1872 tarihli Kitab Tab'ı Hakkında Nizamname'ye Zeyl Olunan Fıkarat-ı Nizamiye'[1074]ye göre de bir kitabın imtiyazı eğer devletin elinde bulunuyorsa, bu kitabı tab etmek isteyen önce Maarif Nezareti'ne müracaat edecek ve bedelini ödeyerek ruhsatını alacaktı.

1875 tarihli Emirname-i Sami, Maarif Nezareti'yle bir yazışma sonunda genelge haline getirilmiş olduğundan, sansür işinde Nezaret artık ilgili bir mevkiye oturuyordu. Böylelikle 1876'da Maarif Nezareti'nce verilen cevab üzerine önceki Emirname-i Sami yenisiyle tadil olunmuştu. Yeni Emirname-i Sami ile Maarif Nezareti

---

1071 İlber Ortaylı, "Tanzimat Devri Basını Üzerine Notlar", **Cahit Talas Armağanı**, (Ankara, 1990), s. 403

1072 Ziyad Ebuzziya, a.g.e, s. 125

1073 Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 231-244

1074 Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 229-230

kitab teftiş ve muayenesi işinde Gümrük, Posta ve Matbuat İdareleri ile iş ortaklığı ediyor, bu etkinlikte gerektiğinde Zabtiye Nezareti'ni de kullanıyordu.[1075]

Maarif Nezareti sansür işi iyice yerleştikten sonra okul kitablarının incelenmesini de çok ciddi bir elemeye tabi tutuyordu[1076], öyle ki her ders için tek kitab kabul ediliyor ve bu kitabların üstleri de mühürleniyordu. Hatta bir nizamname ile Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye hocalarına Nezaret tarafından seçilen kitabların okutulması zorunluluğu getirilmişti. Bu uygulama azınlık dillerinde yazılımş okul kitabları hakkında da geçerliydi. Bunlar için Nezaret'çe özel müfettişler kullanılmıştı Mesela, bu müfettişlerden biri olan Avram Vaporidis okullarda okutulmak üzere bir padişahlar biyografisi olan Viographikê, Historia Tôn Sultanôn tes Othomanikês Autokratorias'ı 2 cilt halinde yazmıştı.[1077] Bunun haricinde sansür komisyonunda çalışan Ermeniler arasında Artin Sarrafyan, Mikael Aşçıyan ve Kirkor Oskiyan gibi tanınmış kimseler vardır. Hatta Oskiyan, Nezaret'in genel müfettişlerinden biriydi. Daha sonra, Kamil Paşa'nın nazırlığı sırasında Nezaret'çe basılmak istenen her eserden sansür denetimi için ikişer nüsha istenmişt. Bunun üzerine gazeteler çok büyük tepki gösterdiler. Paşa da bunun üzerine kararını geri almak zorunda kaldı.[1078] 1890'a doğru da her kitab ve gazete ancak Maarif Nezareti'nin ruhsatnamesiyle çıkarılabilmekte, her nasılsa ruhsat verilip zararlı görülenler sonradan toplattırılmakta ve imha edilmekteydi. Mesela, Çemberlitaş Hamamı'nda birçok kez topluca kitablar yakılmıştı.[1079] Hatta 1902

[1075] Nevzat Ayas, **a.g.e.**, s. 576

[1076] Andreas Kazamias, **Education and The Quest for Modernity in Turkey**, (Chicago, 1966), s. 61-62

[1077] Avram Vaporidis, **Viographikê, Historia Tôn Sultanôn tes Othomanikês Autokratorias**, Palamaris Matbaası, (Constontinople, 1894)

[1078] Necib Asım, "Kitabcılık", **Müteferrika**, (1994), sayı 3, s. 218

[1079] M. Nuri İnuğur, Basın ve Yayın Tarihi, (İstanbul, 1982), s. 266-267 ve BOA, İ, Maarif, no: 1736-3, 16 Ş 1313

yılında Maarif Nezareti Sansür Dairesi, devletin resmi matbaası olan Matbaa-i Amire'yi bile kapatmıştı.[1080]

1308/1892 yılına geldiğimizde bu yılda yayımlanan Seyyar Kitabçılar Nizamnamesi Layihası'[1081]na göre seyyar kitabçılar üzerinde de maarif memurlarının teftiş hakkı konuyordu (m. 11). Ayrıca daha sonra matbaalara verilecek harfler de ancak izin belgesiyle teslim ediliyordu.[1082]

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçe'den başka dillerde yayımlanan gazete ve dergi sayısı 1746 olup bunlar 22 ayrı dilde basılmaktaydılar.[1083] Bunlar;

OSMANLI DÖNEMİ'NDE ÇIKAN GAZETE VE DERGİ SAYILARI

Fransızca (Mısır dahil)	:701	Ermenice	:397
Arabca	:300	Rumca	:155
İngilizce	: 34	Bulgarca	: 39
Almanca	: 29	Arnavutça	: 11
İtalyanca	: 20	Farsça	: 6
Rusça	: 6		

1905 yılında ayrıca 145 Fransız, 34 Alman, 14 Avusturya, 4 Belçika gazetesi Osmanlı okurlarına ulaşmaktaydı. Aynı dönemde Mısır'da 130 gazete ve dergi yayımlanmaktaydı.[1084] İstibdad Devri'nde ise, Maarif Nezareti'ne yükletilen ve temeli sansür rejimine dayanan basım ve yayını incelemekle ilgili işler II. Meşrutiyet ilan edilince ortadan kalkmıştı. Böylelikle, II. Meşrutiyet'in ilanını takiben iki ay içinde yaklaşık 360 gazete

---

1080 Johann Strauss, "İstanbul'da Kitab Yayım ve Basımevleri", **Müteferrika**, (1993), sayı 1, s. 14, dipnot no: 79

1081 BOA, YA Res., 58/29

1082 Bkz. A. Civelekyan, **Le Régime de la Presse en Turquie**, (Paris, 1912)

1083 Ziyad Ebuzziya, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkçe Dili Dışındaki Basını", **Türkiye'de Yabancı Dilde Basın**, İÜ. Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları, s. 30

1084 Gerard Groc ve İ Çağlar, **La Presse Française de Turquie de 1795 A Nos Jour, Histoire et Catalogue**, (İstanbul, 1985), s. 52

çıkarılması için ruhsat alınmış, telif ve tercümeler görülmedik bir hızla arttığı gibi eğitim problemlerini ele alan birçok dergi de çıkarılmaya başlanmıştır.

Bu dönemde Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında 12 Cemaziyelevvel 1328/8 Mayıs 1326/1910 tarihinde yayımlanan Hakk-ı Telif Kanunu'[1085]na göre, matbuu olmayan sahipsiz eserlerin basılabilmesi için Maarif-i Umumiye Nezareti 10 -15 senelik bir imtiyaz veriyordu (m. 18). Böylelikle çok geniş bir yayım faaliyetine girilmek istendiğini anlıyoruz. Bunun da hukuki temellerinin hazırlanılmasına çalışılmıştı. Mesela, umumun istifadesine yönelik bir eser sahibinin ölmesi ve eserin basılı miktarının tükenmesi sonucu mirasçılarının bu eseri tab ve neşr edememeleri sözkonusu olduğunda Maarif Nezareti mirasçıların yardımına koşarak onların hukukunu çiğnemeden bu eserlerin basılması için elinden geleni yapıyordu (m. 19). Bir kimsenin hakk-ı telif yasasından yararlanabilmesi için de tek nüsha olan eserler hariç eserin nüshasını Dersaadette Maarif Nezareti'ne, taşrada ise Maarif Müdüriyeti'ne teslim, kayd ve tescil ettirmesi gerekiyordu (m. 20). Bu müracaatlar için Maarif Nezareti'nde ve Maarif Müdüriyetleri'nde hakk-ı telife dair defterler tutuluyordu (m. 21). Nezaret bu telif hakkı için ayrıca bir de Maarif Muhasebecisi tarafından hesabı tutulan bir harç koymuştu. Bu harcı yatıran kimseye telif hakkını elde ettiğini gösterir bir ilmühaber Nezaret ve Müdürlük tarafından kendisine verilirdi (m. 22).

Daha sonra, 20 Rebiyülahir 1312/21 Ekim 1894 tarihli bir irade[1086] ve Maarif Nazırı ve Posta Telgraf ve Telefon Nazır Vekili Ahmed Şükrü beyin zamanında 28 Rebiyülahır 1333/2 Mart 1331/1915 tarihinde yayımlanan Matbaa-yı Amire Nizamnamesi'[1087]ne göre Matbaa-yı Amire, Maarif Nezareti'ne bağlı Nezaret'in seçtiği bir müdürle idare edilen resmi bir kuruluş haline

---

[1085] Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 273-279

[1086] BOA, İ, Husuiye, no: 70

[1087] Düstur, 2nci tertib, 7nci cilt, s. 493-496

getiriliyordu (m. 1, 3). Yine, Matbaa-yı Amire bu kanunla belirtilen şeyler yanında Maarif Nezareti'nin seçtiklerini de tab etmekle yükümlüydü (m. 2). Aynı nazır zamanında 7 Rebiyülevvel 1335/19 Kanunuevvel 1332/1916 tarihinde yayımlanan Musiki Encümeni ve Dar-ül-elhan Talimatnamesi İle Dar-ül-elhan Proramı'[1088]na göre de tabına lüzum görülecek musiki eserlerinin esasları Encümence ortaya konduktan ve tasdik edildikten sonra Nezaret'e takdim olunarak buranın vereceği karar üzerine Encümenin nezareti altında tab ve neşrolunabilir hükmü konmuştu (m. 12).

YURTDIŞINA TALEBE GÖNDERME HAKKINDA[1089]

19. yy.ın ortalarında memlekette öğretmen yokluğu kendini iyice hissettirmeye başlamıştı. Bunu gidermek üzere Maarif Nezareti idadi mezunları arasında bir müsabaka düzenleyerek Fransa muallim mekteblerine talebe yollamaya başlamıştı. Mesela, Maarif Nezareti, Darülfünun'a öğretmen yetiştirmek üzere 1857 yılında Avrupa'ya öğretmen ve öğrenci göndermişti. 1892 yılında bu işe bir ara verilmiş, fakat bu yol 1908'de yeniden açılmıştı. Nitekim, o yıl Almanya'da 79, Fransa'da ise 2 öğrenci bulunuyordu.[1090]

Maarif Nezareti, tahsil için Avrupa'ya gayrimüslimlerden de talebe göndermek istemiş, bunun üzerine 4 gayrimüslim kızı seçmişti. Bunun üzerine Prodos Gazetesi seçimin Patrikhane'nin görüşü alınmadan gerçekleştirildiği için bu talebelerin hiçbir zaman cemaatleri karşısında muteber olamayacaklarını bildirmişti.[1091]

1088 Düstur, 2nci tertib, 9ncu cilt, s. 24-25

1089 Daha fazla bilgi için bkz. BOA, İ, Hususiye, no: 8445 ve BOA, İ, Maarif, no: 1593-1, 2 Ş 1313

1090 Ömer Demircan, **Dünden Bugüne Türkiye'de Yabancı Dil**, (İstanbul, 1988), s. 87

1091 Hikmet Gazetesi, 26 Ağustos 1327/8 Eylül 1911

Daha sonra, Maarif Nazırı Ahmed Şükrü bey zamanında 27 Cemaziyelahır 1332/10 Mayıs 1330/1914 tarihinde yayımlanan Memalik-i Ecnebiye'ye Gönderilecek Talebe Hakkında Nizamname'[1092]ye göre de Maarif Nezareti, muallim yetiştirmek üzere hangi ilimden ve ne mikdar talebe göndereceğini ve müsabaka zamanını gazetelerde ilan ederek yabancı memleketlere talebe göndermeye ve gönderdiği talebelerin paralarını da kendi bütçesinden karşılamaya devam ediyordu (m. 1, 2). Yine Nezaret talebelerin yarışmasını tayin ettiği bir heyete yaptırırdı (m. 5). Müsbakada kazanarak yurddışına gitmiş ve tahsil müddetini tamamlamış talebe Maarif Nezareti'nin ihtisasları dahilinde teklif ettiği hizmeti kabul ve ifa edecek ve kayıdları silinmesi halinde tahsil masraflarını tazmin edeceklerine dair bir mukavele imzalayarak bir kefil bulacaklardı (m. 7). Maarif Nezareti, tahsilini tamamlamış talebenin gerek görürse uygulama da yapması için süresini uzatabilirdi[1093] (m. 8). Yurtdışına gönderilen talebe her sene sonunda karnesini Maarif Nezareti'ne gönderiyordu (m. 10). Tahsilini tamamlayan talebe dönüşünde Maarif Nezareti'nin teşkil ettiği bir heyet tarafından yeniden imtihana tabi tutulurdu (m. 13). Maarif Nezareti, imtihanı kazananlara daha sonra iş verirdi (m. 14). Maarif Nezareti, yabancı memlekette kendi parasıyla tahsil edip de yardıma muhtaç olanlara sefaret veya şehbenderliğin işareti ve bulundukları müessesenin müdürü tarafından verilecek vesika ile uygun gördüğü takdirde tahsillerini tamamlayıncaya kadar yardım yapabilirdi. Ancak bunun için önce o talebenin tahsil bitiminde yurda döneceklerine ve belli bir süre ile Maarif Nezareti'nin kendilerine uygun şekilde göstereceği bir işde istihdam edilmelerini kabul edeceklerine dair bir kefil bularak anlaşma imzalayacaklardı (m. 18). Nezaret burs verdiği kişilerin hal ve hareketleri oraya gönderecekleri müfettişler vasıtasıyla sürekli denetlerdi (m. 19). Bu müfettişler de her öğrenci için ayrı ayrı 3 ayda bir ve her sene sonunda talebenin durumunu devam ettikleri müesseseden aldıkları kağıtlarla birlikte Nezaret'e rapor ederlerdi (m. 20, 21).

[1092] Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 743-748

[1093] Mesela bkz. BOA, İ, Maarif, no: 2480-1, 2 Z 1311

HUSUSİ VE AZINLIK VE YABANCI MEKTEBLER HAKKINDA[1094]

18. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki misyoner faaliyetler Katolik Kilise'sine bağlı olarak sürdürülüyordu. Mesela, bunların en meşhurlarından olan Cizvit misyonerlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na gelişi 1583'lere denk düşer. Bilindiği üzere misyoner faaliyetleri 19. yüzyılın başından itibaren, özellikle Tanzimat'tan sonra hızla çoğalmışlar ve yayılma göstermişlerdi. Hatta, 1839 yılında İstanbul'da 21 Erkek, 19 Kız Katolik okulu bulunmaktaydı.[1095] Protestan misyonerlerinin faaliyetlerine gelince, onları imparatorluk sahnesinde etkin bir şekilde görebilmek için 19. yüzyılı beklemek gerekiyordu.

Yine bu dönemde çıkan bir irade misyoner grupların ilgisini çokca çekiyordu. Bahsettiğimiz irade 7 Safer 1284/8 Haziran 1867 tarihli olup yabancıların emlak ve araziye aid kanun ve nizamlara tabi bulunmak ve Osmanlı mahkemelerinde yargılanmak şartıyla Hicaz müstesna imparatorluğun her tarafında hatta köylerde bile tıpkı yerli halk gibi emlaka ve araziye tasarruf edebileceklerini belirtiyordu.[1096] Bu iradeye ek bir protokol ile de yabancılar ve özellikle misyoner gruplar emlak ve araziye tasarruf etmeye başlamışlardı. Fakat aslen Osmanlı tebası olup da sonradan tebaa

---

[1094] Başka misaller için bkz. BOA, İ, Adliye ve Mezahib, no: 1599-2, 2 B 1316 ve BOA, İ, Adliye ve Mezahib, no: 1910-3, 4 Ş 1316 ve BOA, İ, Adliye ve Mezahib, no: 735-2, 2 R 1316 ve BOA, İ, Adliye ve Mezahib, no: 1655-2, 16 B 1317 ve BOA, İ, Maarif, no: 1693-6, 27 N 1327

[1095] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi Başlangıcından 1982'ye**, (Ankara, 1982), s. 69

[1096] İ, MM, no: 1417/8

değiştirenler bu haktan faydalanamayacaklar ve özel bir kanuna tabi olacaklardı.[1097] Böylelikle yabancıların imparatorluk dahilinde mekteb kurması için kapalı olan kapı ardına kadar açılmış oluyordu.

1821 yılında isyan eden Yunanlılar'a 1829 yılında Edirne Antlaşması'yla bağımsızlıkları verilince misyoner faaliyetlerinde bir artış gözükmüş, zaten din ve mezheb ayrılığı üzerine kurulan Osmanlı eğitim sistemi, Protestan misyonerlerin 1820'den sonra imparatorluğa gelişiyle daha bir hareketlilik kazanmış ve Hıristiyan azınlıkların eğitimi anadil temeline oturtulmuştu. Çünkü devlet gayrimüslim mekteblerini gayrimüslim mabetleri gibi telakki edip mabedleri nasıl idare ediyorlarsa mekteblerini de öyle idare etsinler düşüncesindeydi. Bu dönemde 1844 yılında Osmanlı Devleti'nin nüfusunun dinlere göre dağılımı şöyledir:[1098]

Dinler	**Avrupa**	**Asya**	**Afrika**	**Toplam**	%
Müslüman	3.800.000	12.950.000	3.800.000	20.550.000	58.13
Rum-Ortodoks	11.370.000	2.360.000	_	13.730.000	38.84
Katolik	260.000	640.000	_	900.000	2.55
Yahudi	70.000	100.000	_	170.000	0.48
Toplam	15.500.000	16.050.000	3.800.000	35.350.000	100

1097 Düstur, 1nci Tertib, 1nci cilt, s. 230-231

1098 M. A. Ubucini, a.g.e., s. 48

1884-1897 yılları arasındaki müslim ve gayrimüslim imparatorluk nüfusu ise, şöyle bir görüntü arzediyordu:[1099]

Yıllar	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
1884	12.590.352	4.553.507	17.143.859
1885	12.707.638	4.578.774	17.286.412
1886	12.824.924	4.603.041	17.427.965
1887	12.942.210	4.637.308	17.579.518
1888	13.059.496	4.661.597	17.721.071
1889	13.176.782	4.685.842	17.862.624
1890	13.294.068	4.701.109	18.400.177
1891	13.411.354	4.734.376	18.145.730
1892	13.411.361	4.763.381	18.174.742
1893	13.578.647	4.776.737	18.316.295
1894	13.645.933	4.804.640	18.457.845
1895	13.763.219	4.832.543	18.599.398
1896	13.890.910	4.848.849	18.739.759
1897	14.111.945	4.938.362	19.050.307

İşte yukarıda bahsettiğimiz sistem üzerine kurulan yabancı mektebler, ilk dönemlerde ders programlarını ve kitablarını Maarif Nezareti'ne tasdik ettirmek mecburiyeti taşımadıkları gibi herhangi bir denetime de tabi değillerdi. Hatta bu mekteblerden birine Türk talebenin gitmesi için dinini değiştirmesi gibi abartılı bir durum da zaman zaman ve çeşitli mahallere göre gözükebiliyordu.

1869 Maarif Nizamnamesi'nin yayımlanmasından sonra durumda biraz değişiklik olmuştu. Bu nizamnamenin 3, 18, 33, 42nci maddeleriyle azınlıkların belli şartlarla hususi mekteb açabilmelerine veya müslüman çocuklarıyla aynı mekteblerde öğretim yapabilmelerine imkan verilmişti. Bunun gibi Prusya'da da belirli şartlar dahilinde herkes her türlü hususi mektebi açabilirdi. Ancak, bunun için hükümet makamlarının izin vermesi şarttı.

[1099] İstatistik-i Umumiye İdaresi, Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin 1313 senesine mahsus istatistik, (İstanbul, 1316), Alin Matbaası, s. 15

Mesela, hükümetin böyle bin mektebe izin vermesi için mevcut umumi mekteblerin kafi gelmediğini ve açılacak hususi müessesenin duyulan bir ihtiyaca cevap vereceğini ve nihayet umumi mekteblerin hizmetlerine yardım edebileceğini kabul etmesi lazımdı. Ancak Osmanlı'dan farklı olarak hükümet hususi mekteb açma iznini bir zümreye değil, sadece bir ferde verebiliyordu. Bunun yanında hükümet üç şart daha arıyordu. Bunlardan ilki kurucusunun ve mekteb müdürünün yüksek tahsil yapmış olması ve ahlaki hiçbir cürümü olmaması, ikincisi kurulacak mekteb binasının terbiye ve sağlık şartlarına uygun olması, sonuncusu da muallimlerin ilmi ve ahlaki seviyelerinin yüksek olmasıydı.[1100] Prusya'da mekteb kurmak isteyen azınlıkların da bunun için Prusya Maarif Nezareti'nden izin almaları ve mekteblerinin bu nezaret tarafından teftiş edilebileceğini kabul etmeleri gerekiyordu. Ayrıca hükümet bu mekteblerin belirli yasalara aykırı davranması halinde kapatılabilecekleri hükmünü de kabul etmişti.[1101]

Yine Osmanlı'ya dönersek, Maarif Nizamnamesi'nin 129ncu maddesine göre azınlık ve yabancı mekteblerin kurulabilmesinin şartları arasında muallimlerin elinde Maarif Nezareti tarafından verilen şehadetnamelerin bulunması yani diplomalarının Nezaret'çe tasdikine[1102] ve ders cetvellerinin ve kitablarının düzenlendikten sonra Maarif Nezareti'ne onaylattırılmasına ve böylece Nezaret'ten ruhsat alınmasına yer veriliyordu.[1103] Bununla beraber mekteb kurulması için gerekli ruhsatlar sadece Maarif Nezareti'nden verilmiyordu. Bunun yanısıra Padişah ve Sadrazam da bu konuda yetkiliydiler. Mesela, Zühdü Paşa tarafından padişaha sunulan 20 Temmuz 1309/1 Ağustos 1893 tarihli rapordan[1104] 51 Protestan ve Amerikan okulunun 33'ünün Padişah'ın fermanıyla, 7'sinin Sadaret makamının emriyle ve 11'inin de Maarif Nezareti'nden ruhsat

---

1100 Reşat Şemsettin, a.g.e., s. 141-142

1101 a.g.e., s. 140-141

1102 BOA, Muk, no: 20/1040

1103 Mesela, BOA, İ, Maarif, no: 1541-3, 14 N 1327

1104 BOA, Yıldız Tasnifi, Kısım 35, Zarf 100, Karton 102, no: 232

aldığını görüyoruz. Hatta Nezaret Maarif Nizamnamesi'nin yayımlanmasından önce alınmış olan ruhsatları bile geçersiz sayarak yeniden ruhsatname hazırlanıncaya kadar Maarif Nezareti'nce geçici bir ruhsatname verilmesini kararlaştırmıştı.[1105] Ancak alınan bu kararlar Anglosakson kamuoyunda müthiş fırtınalar koparmıştı.[1106]

Bundan sonra bir okulun ruhsat işlemleri için dikkat edilmesi gerekilen üç ana bölüm vardır:

1- Okul yapılacak arsa ve okul binasıyla ilgili hususlar[1107]

2- Okulun kurucusu, yöneticisi ve öğretim kadrosu ile ilgili hususlar[1108]

3- Okul yapılması istenen yerdeki gayrimüslim nüfusun belirlenmesi[1109]

Mesela, İngiliz Cemiyet-i Ruhbaniyesi'nden olan Georges of Scotlandotion 16 Rebiyülevvel 1314/25 Ağustos 1896 tarihinde Hasköy kiremitçi Ahmed Çelebi mahallesinde kurmak istediği inas mektebi için tüm bunları belirterek ruhsat istemişti.[1110]

Bu bölümleri daha da açmak icabederse ruhsat alımı için gerekli olan izlenecek yolu 1869 Maarif Nizamnamesi'ne göre şöyle belirleyebiliriz: Önce okul kurmak isteyen kişi veya müessese eğer,

---

1105 MEA, no: 114/a

1106 ABCFM arşivi, seri ABC 16: 9: 3, vol. 21, no: 199 ve ABCFM arşivi, seri ABC 16: 5, vol. 8, no: 79 B. (Uygur Kocabaşoğlu, '**Amerikan**', (İstanbul, 1989), s.121, dipnot no:4'den naklen)

1107 BOA, Muk., no: 20/1040 ve BOA, Muk., no: 21/152 ve BOA, Muk., no: 21/349 ve MEA, no: 80/b ve BOA, Muk., no: 22/493 ve BOA, Muk., no: 24/205 ve BOA, Muk., no: 21/645

1108 BOA, Muk., no: 20/1040

1109 BOA, Muk., no: 20/1040

1110 BOA, İ, Adliye ve Mezahib, no: 615-6, 16 RA 1314

*taşra*da ise müracaatını valiliğe yapar, oradan da müracaat Maarif Nezareti'ne gönderilirdi. *İstanbul*'da ise, müracaat doğrudan doğruya Maarif Nezareti'ne yapılırdı. Nezaret bu müracaatı aldıktan sonra gerekli görürse Maarif Meclisi'ne[1111] ve hatta Şura-yı Devlet'e[1112] görüşlerini sorardı. Mesela, İstanbul'da Terakki-i Osmani adlı okul bina değiştirmek için müracaatını Maarif Nezareti'ne yapmış, Maarif Nezareti 24 Receb 1329/21 Temmuz 1911 tarihinde soruşturma yapılmak üzere durumu İstanbul vilayetine, vilayet de Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'ne ve Şehremaneti'ne bildirmişti.[1113] Nezaret, daha sonra müracaatın değerlendirilmesine geçerek aşağıdaki işlemleri yapıyordu:

1- Arsanın kime aid olduğunun belirlenmesi[1114]

2- Arsanın boyutları[1115]

3- Arsanın yeri[1116]

4- Arsanın cinsi (mülk, vakıf veya miri arazi)[1117]

5- Vakıf arazisi ise mukataa-yı zemine bağlanıp bağlanmadığı[1118]

6- Miri arazi ise bedel-i öşre bağlanıp bağlanmadığı[1119]

[1111] BOA, Muk., no: 21/74 ve MEA, no: 138/b ve MEA, no: 140/b

[1112] BOA, Muk., no: 21/402 ve K.D., no: 7/10 ve K. D., no: 7/5

[1113] MEA, no: 118/b

[1114] BOA, Muk., no: 26/468

[1115] BOA, Muk., no: 21/402 ve BOA, Muk., no: 24/155

[1116] BOA, Muk., no: 21/675 ve BOA, Muk., no: 22/576 ve BOA, Muk., no: 26/468

[1117] BOA, Muk., no: 21/152 ve BOA, Muk., no: 21/349

[1118] MEA, no: 80/b

[1119] BOA, Muk., no: 22/493 ve BOA, Muk., no: 24/205 ve BOA, Muk., no: 21/645

7- Yapılacak binanın, inşaat veya okulun devamı için gerekli masrafların kim veya kimler tarafından karşılanacağı[1120]

8- Binanın kullanım ve sağlık açısından durumunun ne olduğu[1121]

9- Binanın boyutları[1122]

10- Okulun kurucusu ve öğretim kadrosu hakkında güvenlik soruşturmasının yapılıp sonucunun bildirilmesi.[1123] Eğer okul açacak kişi ya da müesseseler tarafından gönderilen muallim ve idareciler hakkındaki bilgiler yeterli görülürse güvenlik soruşturmasına gerek görülmeyebilirdi.

11- Yönetici ve muallim kadrusuyla ilgili bilgileri içeren listelerin hazırlanması[1124]

12- Okulun derecesi[1125]

13- Okulun açılacağı yerdeki gayrimüslim tebanın nüfusu[1126]

14- Okutulacak kitabların listesi[1127]

Tüm bu hususlar denetlendikten ve açığa çıkarıldıktan sonra bir sakınca bulunmamışsa ruhsat işlemleri tamamlanmış sayılırdı. Yapılacak binanın, inşaat veya okulun devamı için gerekli

---

1120 BOA, Muk., no: 23/305 ve BOA, Muk., no: 21/63 ve BOA, Muk., no: 20/613

1121 MEA, no: 140 ve MEA, no: 138/b ve BOA, Muk., no: 23/305

1122 BOA, Muk., no: 24/205 ve K. D., no: 7/7 ve K.D., no: 7/10

1123 MEA, no: 140 ve MEA, no: 120/b

1124 MEA, no: 133/a ve MEA, no: 148/b ve MEA, no: 112/b ve MEA, no: 60/a

1125 MEA, no: 95 ve MEA, no: 79

1126 MEA, no: 59/b

1127 BOA, Muk., no: 20/613 ve BOA, Muk., no: 21/63 ve BOA, Muk., no:24/338 ve MEA, no: 133/a

masrafların kim veya kimler tarafından karşılanacağının denetlenmesi ise şu açıdan önemliydi: Gayrimüslim ve yabancı mekteblerin gelir kaynakları oldukça çeşitliydi. Bunlar başlıca yabancı mekteblerin bağlı bulundukları devletler[1128] ve kurumlardan[1129] aldıkları yardımlar, bu mekteblere yapılan bağışlar, talebeden alınan harçlar, Osmanlı Devleti'nden alınan ödenekler ve belli düzenlemelerle elde edilen gelirlerdi.

Okul kurmak isteyenler için bir başka izlenecek yol da şuydu: Öncelikle okulu kurmak isteyen bir *cemaat* ise, müracaatını bağlı bulunduğu patriklik vasıtasıyla, *taşra*da valiliğe yapıyor, müracaat oradan da Adliye ve Mezahib Nezareti'ne oradan da Sadaret'e gönderiliyordu. *İstanbul*'da ise müracaat yine patriklik vasıtasıyla

---

[1128] 19. yüzyılın sonunda önemli miktarda, Rum okulları için Yunanistan'dan, Ermeni okulları için ise Rusya'dan mali yardım geliyordu. H. Roderic Davison, "'Westernized' Education in Ottoman Turkey", **The Middle East Journal**, (Summer, 1961), 15:3, s. 299

[1129] 19. yüzyılın sonunda önemli miktarda, Yahudi okulları için Alliance İsraélite'den, mali yardım geliyordu. H. Roderic Davison, "'Westernized' Education in Ottoman Turkey", **The Middle East Journal**, (Summer, 1961), 15:3, s. 299. 1895 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalan alanlarda faaliyet gösteren BOARD misyonerlerinin sayısı 540'tır. ABCFM arşivi, seri ABC, 16: 5, Vol. 5, no: 1, (Uygur Kocabaşoğlu, **'Amerika'**, s. 39, dipnot no: 24'ten naklen) Öte yandan 1819'dan 1844 yılına kadar ABD'den Ortadoğu'ya gönderilen misyonerlerin sayısı da 60 kadardır ve bunların bir, ikisi dışında tümü ABCFM (American Board of Commissioners for Foreign Missions) misyonerleridir. David H. Finnie, **Pioneers East: The Early American Experience in the Middle East**, (Cambridge, 1967), s. 118 (Uygur Kocabaşoğlu, **'Amerika'**, s. 39, dipnot no: 25'ten naklen) ve Osmanlı İmparatoluğu'ndaki Fransızca öğretim yapan özellikle Rum mekteblerinin, büyük gelir kaynaklarından biri de Englises Unies Catholiques'dİ Buradan para alan mektebler olan Katolik-Ermeni, Katolik-Süryani, Katolik-Rum, Maruni ve Kıpti mekteblerin sayısı oldukça kabarıktı ve bu mektebler genellikle, Ankara, Erzurum, Haleb, Şam ve Beyrut'ta bulunuyorlardı. Yerasimos Stefan, **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye**, (İstanbul, 1987), 2nci kitab, s.321

doğrudan Adliye ve Mezahib Nezareti'ne yapılıyordu. *Yabancılar* için ise müracaat, sefaretleri kanalıyla *taşrada*, valiliğe yapılıyor, müracaat oradan da Hariciye Nezareti'ne, oradan da Sadaret'e gönderiliyordu. *İstanbul*'da ise yine sefaret vasıtasıyla doğrudan Hariciye Nezareti'ne oradan da Sadaret'e gönderiliyordu.[1130] Her durumda Sadaret durumu Divan-ı Hümayun'a sunar ve padişahın iradesine başvururdu. Bu arada yapılacak işlemler arasında Sadaret'in müracaatı değerlendirmesi hususu da değinilmeye değerdir. Sadaret burada müracaat üzerinde gözüken bilgileri ilgili makamlara müracaat ederek incelettirdikten sonra dosyayı tamamlayıp böylelikle Divan-ı Hümayun'a sunardı. Burada bizi ilgilendiren kısım, okulla doğrudan ilgili konuların Sadaret'çe Maarif Nezareti'ne sorulması yolunun izlenmiş olduğudur. Hatta bu konularda daha önce Maarif Nezareti'nin yaptığı gibi Sadaret vilayet ve Şura-yı Devlet'e de zaman zaman danışmıştır.[1131] Okulla doğrudan ilgili konular diyoruz çünkü, mesela öğretmenlerin durumu, Sadaret'çe Zabtiye Nezareti'nden[1132], binanın durumu Şehremaneti'nden [1133], arsanın durumu ise bazen Defter-i Hakani Nezareti'nden ve bazen de Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nden sorulurdu.[1134] Mesela, Feriköy'deki Fransız okulu için Osmanlı Devleti'nden ruhsat isteyen okul 1906'da Fransız Sefareti kanalıyla Hariciye Nezareti'ne müracaat etmişti. Buradan Sadaret'e gönderilen müracaat ilgili daireler olan Zabtiye Nezareti, Şehremaneti, 6ncı Daire-i Belediye ve Maarif Nezareti'ne gönderilmişti.[1135]

Ruhsat almak için verilen dilekçeler sadece okul açmak için değil, rahibe meşrutası[1136], kilise gibi binaların inşası,[1137] daha önce

---

[1130] BOA, İ, Maarif, no: 2821-4, 5 Z 1312

[1131] BOA, Muk., no: 20/613 ve MEA, no: 138/b ve MEA, no: 140

[1132] MEA, no: 138/b ve MEA, no: 140

[1133] MEA, no: 138/b ve MEA, no: 140

[1134] BOA, Muk., no: 21/402 ve BOA, Muk., no: 21/675

[1135] MEA, no: 138, 138-b, 1-2-3-4 (evrak takımı)

[1136] BOA, İ, Adliye ve Mezahib, no: 1095-3, 16 CA 1316

yapılmış binaların genişletilmesi,[1138] onarımı[1139], yer değiştirmesi[1140], herhangi sebebden olursa olsun yıkılması halinde yeniden inşa edilmesi[1141] veya bunlara başka bölümlerin eklenmesi[1142] için de gerekiyordu. Mesela, İstanbul'da Terakki-i Osmani adlı okul bina değiştirmek için müracaatını Maarif Nezareti'ne yapmış, Maarif Nezareti 24 Receb 1329/21 Temmuz 1911 tarihinde soruşturma yapılmak üzere durumu İstanbul vilayetine, vilayet de Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'ne ve Şehremaneti'ne bildirmişti.[1143] Yine 7 safer 1330/27 Ocak 1912 tarihinde Yanya'da Rum cemaati üç bab mekteb ile kilise çan kulesi inşası için Nezaret'ten ruhsat istemişlerdi.[1144] Bir başka misal de Bulgar cemaati 2 Rebiyülahir 1316/20 Ağustos 1898 Cuma-ı Bala kazası Paveş karyesinde mevcut kilise harabesi üzerine bir kilise ile çan kulesi için ruhsat istemişti.[1145]

Bazen de bina yapılmış öğretime başlamak için sonradan ruhsat istenmişti.[1146] Bu ruhsat isteme süresi zaman zaman da çok uzun sürmüştür. Mesela; 1894'te Konya'da Apostolik Enstitü adıyla kurulan misyoner koleji aradan üç yıl geçtikten sonra 1897'de Maarif Nezareti'nce tanınmıştı.[1147] Bir başka misal ise, Maarif Nazırı

1137 BOA, Muk., no: 21/133 ve BOA, Muk., no: 22/493 ve BOA, Muk., no: 24/338 ve BOA, Muk., no: 21/675 ve BOA, K.D., no: 7/15 ve BOA, K.D., no: 7/5

1138 BOA, Muk., no: 21/63 ve BOA, Muk., no: 23/305 ve BOA, Muk., no: 22/118 ve BOA, Muk., no: 21/74

1139 BOA, Muk., no: 21/572 ve BOA, Muk., no: 21/263

1140 BOA, Muk., no: 25/597 ve MEA, no: 76/a

1141 BOA, Muk., no: 20/58 ve BOA, Muk., no: 21/349 ve BOA, Muk., no: 22/576 ve BOA, Muk., no: 23/695 ve BOA, Muk., no: 21/645

1142 BOA, Muk., no: 20/613 ve BOA, Muk., no: 24/205 ve MEA, no: 80/b

1143 MEA, no: 118/b

1144 BOA, İ, *Maarif*, no: 2656-5, 7 S 1330

1145 BOA, İ, Adliye ve Mezahib, no: 767-4, 2 R 1316

1146 BOA, Muk., no: 22/829 ve BOA, K.D., no: 7/7 ve BOA, K.D., no: 7/10 ve BOA, K.D., no: 7/12 ve MEA, no: 164/a

1147 İlhan Tekeli ve S. İlkin, **a.g.e.**, s. 117

Münif Paşa'nın, 2 Rebiyülevvel 1304/16 Aralık 1886'da yayımladığı bir tamim ile ruhsatsız çalışan mekteblere müracaat ettikleri takdirde ruhsat vereceğini bildirmesine[1148] -ki muhtemelen bu faaliyetleri üzerine İtalyan hükümeti Münif Paşa'ya birinci rütbeden Kuron d'İtali nişanı verimişti[1149]- ve bunun üzerine maslahatgüzar Pendleton King'in bütün misyonerlere derhal mahalli idare amirlerine müracaat edip ruhsat almalarını ihtar etmesine[1150] rağmen Protestan Amerikan misyonerleri konuyla hiç ilgilenmeyerek 1264-1292/1847-1875 yılları arasında açılan mekteblerine ancak 1900'lerde ruhsat almak istemişler ve elde etmişlerdi.[1151] Bir başka grup olan Fransızlar, Feriköy'de bir okul binası yapmışlar ve bu binaya ruhsat istemişlerdi. Fransız Sefareti kanalıyla Hariciye Nezareti'ne gelen müracaat 5 Ramazan 1323/3 Kasım 1905'te Sadaret'e gönderilmiş, Sadaret öğretmen ve kurucular hakkındaki güvenlik soruşturmasını Zabtiye Nezareti'nden, okul durumuyla ilgili bilgileri Maarif Nezareti'nden, binanın kullanıma elverişli olup olmadığı konusunun araştırılmasını Şehremaneti'nden istemişti.[1152]

1869 Maarif Nizamnamesi'nin 129ncu maddesine, ve tüm bunlara rağmen yabancı mektebler ruhsatsız çalışmaya devam ediyorlar ve çok seyrek de olsa kapatılmaya maruz kalıyorlardı. Mesela 1874 yılında Suriye vilayetinde bu nizamnameye dayanılarak ruhsatsız çalıştıkları gerekçesiyle bazı Amerikan mektebleri mahalli yöneticiler tarafından kapatılmıştı. Bununla

---

[1148] American National Archives, Despatches of U.S. Ministers to Turkey, M 46, Roll 47, no: 23, 16 Aralık 1886 tarihli Maarif Nazırı'nın Türkçe tamiminin kopyası, (İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Amerikan' Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", **Amme İdaresi Dergisi**, (Eylül, 1981), c. XIV, sayı 3 s. 89, dipnot no: 6'dan alınmıştır.)

[1149] BOA, İ, DH, no: 92091, 19 Ramazan 1307/9 Mayıs 1890

[1150] American National Archives, Despatches of U.S. Ministers to Turkey, M 46, Roll 47, no: 23, 16 Aralık 1886 tarihli Maslahatgüzar tamimi, (İlber Ortaylı, a.g.e., s. 89, dipnot no: 7'den alınmıştır.)

[1151] Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1318/1900), s. 1387

[1152] MEA, no: 138/b ve MEA, no: 140

beraber ortaya çıkan tatsızlık üzerine Suriye valisi Esad Paşa bu mekteblerin, nizamnameden önce açıldığını belirtmiş ve bu nizamnamede önce kurulan mektebler için herhangi bir hükmün bulunmaması dolayısıyla yeniden açılmalarına karar vermişti.[1163] Bu karar yüzünden Suriye, Beyrut ve Lübnan'daki Amerikan mektebleri kapatılamamış ve son zamanlara kadar faaliyetlerini ruhsatsız sürdürmüşlerdi. Bu tutum yüzünden ülkenin her yerinde fiili bir durum sonucu çalışan ve mantar gibi üreyen Amerikan mekteb ve müesseselerinin birçok konularda yönetim için başağrısı teşkil ettiğini görüyoruz. Bundan başka, gayrimüslimler açtıkları mekteblere maarif müfettişlerini sokmak istemiyorlardı ve bunun için ellerinden geldiğince direniyorlardı. Meclis'te de Rum mebuslar, Kanun-ı Esasi'ye azınlık ve yabancı mekteblerinde eski durumun korunabileceğine dair madde koymağa gayret sarfediyorlardı. Nitekim, mebus Boşo efendi, Kozmidi efendi ve diğerleri bu hükümlere karşı kendi tezlerini hararetle savunuyorlardı. Kanun-ı Esasi'nin 15nci maddesi ile tedris serbest bırakılıp, belirli kanunlara uymak şartıyla her Osmanlının umumi ve hususi tedrise mezuniyeti belirtiliyor, 16ncı maddesiyle de tüm mekteblerin devletin nezareti altında bulunduğu söyleniyorsa da mebuslar, mecliste kendi mekteblerinin Osmanlı hükümeti tarafından teftişine izin vermiyeceklerini, patrikhanenin hükümete karşı sorumlu olduğunu, fakat

> "tarihi hukukumuzu herşeye ve herkese karşı müdafaa edeceğiz"[1164]

diye haykırıyorlardı.

[1163] American National Archives, Despatches of U.S. Ministers to Turkey, M 41, Roll 47, no: 276, 16 Aralık 1886 tarihli rapor, (İlber Ortaylı, a.g.e., s. 88, dipnot no: 4'ten alınmıştır.)

[1164] Osman Ergin, a.g.e., s.1220-1222

20 Rebiyülahir 1298/22 Mart 1881 tarihli Rumeli-i Şarki Vilayeti'nin Mebadi-i Tedris Hakkında Kanun'[1155]una göre, Rumeli-i Şarki vilayetinde, bütün milletler maarif-i umumiye hukukunca eşitlik ilkesi uyarınca dilediği lisan ve meslek-i ilmiyeyi tahsil etmeye hakları vardı (m. 3). Bu mekteblerin dahili ve özel idaresi ve muallimlerinin seçimi ve tayini, mekteblerin masarıfını karşılayan cemaate aitti (m. 4). Cemaatlerden hiçbiri kendi mekteblerinde kendi lisanından başka bir lisan okutmağa mecbur olmayıp eski veya halen kullanılmakta olan dillerden istediklerini tahsil ve onlarla tedris edebilirlerdi (m. 5). Mekteblerin tedrisi ve cemaatin ilimle ilgili işleri, o cemaatin ruhani reislerinin nezareti altında olup bunlar tarafından tertip ve tanzim olunurlardı (m. 6). Ayrıca mekatib-i ibtidaiyye-i umumiyyenin masrafları da cemaatlerin aid olduğu nahiye ahalisi ve cemaat tarafından karşılanırdı (m. 73). Yine inşa olunacak mekteblerin binaları maarif idaresince konulmuş inşaat kanunlarına uygun olarak yapılmaktaydı (m. 78). Bu mektebleri tesis ve idareye lazım gelen masrafı karşılamaya güçleri yetmeyen nahiye veya cemaatlere eyaletin her seneki bütçesinden uygun bir miktar yardım edilirdi (m. 79). Mekatib-i umumiye mualimleri hakkında taleb olunan şartları sahip olan herkes maarif-i umumiye yasalarına göre haraket ettikçe hususi mekteb kurabilir ve idare edebilirlerdi (m. 89).

1876 yılında yayımlanan Kanun-ı Esasi'nin 15 ve 16ncı maddeleri ve 1881 tarihli Rumeli-i Şarki Vilayeti'nin Mebadi-i Tedris Hakkında Kanun ile Osmanlı devletinin Müslüman olmayan cemaatleri Osmanlılık kimliği altında toplanmak isteniyorsa da bu hükümlerin pek bir işe yaramadığı görülünce 1886'da ilk defa Müfettiş-i Mahsusa teşkil edilmişti.[1156] Sonra da 24 Nisan 1886'da Maarif Nezareti'nde Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği kurulmuştu. Tüm bunların yanında denetimi kolaylaştırmak için Maarif Nazırı Münif Paşa, 2 Rebiyülevvel 1304/16 Aralık 1886'da bir tamim yayınlayarak ruhsatsız çalışan

---

[1155] Düstur, 1nci tertib 2nci cildin zeyli, s. 71-95

[1156] BOA, İ, DH, no: 81099

mekteblerin de müracaat ettikleri takdirde ruhsat alabileceklerini bildiriyordu.[1157] Bunun üzerine maslahatgüzar Pendleton King Maarif Nizamnamesi'nin 129ncu maddesinden ve Nezaret'in bu tamiminden yararlanılmasını bütün misyonerlere bildirerek derhal mahalli idare amirlerine müracaat edip ruhsat almalarını ve bundan sonra uyum içinde çalışıp akıllıca davranmalarını istedi.[1158] Buna rağmen Protestan Amerikan misyonerleri diplomatça bir siyaset izleyemeyerek veya konuyla hiç ilgilenmeyerek mekteblerine ruhsat alamamışlardı. Bu yüzden özellikle Suriye ve Lübnan'da Amerikan misyoner mekteblerinin ruhsatsız çalışmaya devam ettiklerini görüyoruz. Yukarıda saydığımız Müfettiş-i Mahsusa ve Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği'nin kurulmasına karşın denetim yine tam sağlanamamıştı. Çünkü mektebler teftişe karşıydı. Bunlar müfettişi okula sokmadıkları gibi idareciler müfettişlerle görüşmezler ve bilgi vermekten kaçınırlardı. Çoğunlukla müfettiş raporunda beliren aksaklıkların düzeltilmesi için çaba sarfedilse de olduğu gibi devam edip giderdi. Mesela Zühdü Paşa tarafından padişaha sunulan 20 Temmuz 1309/1 Ağustos 1893 tarihli rapordan[1159], yabancıların mekteb açmak için ruhsat almaları gerektiğini ve bunun da kanunda belirtildiğini ancak tatbikatın hiç de bu durumla çakışmadığını, bunun sebeblerinin başında da hükümetin kayıtsızlığının yattığını, aralarında 341 Protestan ve Amerikan mektebinin (bu mekteblerin ruhsatlı olanlarıyla beraber sayısı toplam 392'dir. Bunların 284'ü II. Abdülhamid'den önce 1830'lu yıllarda, 108'i ise II. Abdülhamid döneminde açılmıştı) de bulunduğu toplam 413 yabancı mektebin ve 4.547 hususi mektebin de 4.049'unun ruhsatsız olduğunu, bu mekteblerde tedris olunan kitablar, ders programlarının hükümetçe teftiş edilmek istendiğinde

---

1157 American National Archives, Despatches of U.S. Ministers to Turkey, M 46, Roll 47, no: 23, 16 Aralık 1886 tarihli Maarif Nazırı'nın Türkçe tamiminin kopyası, (İlber Ortaylı, a.g.e., s. 89, dipnot no: 6'dan alınmıştır.)

1158 American National Archives, Despatches of U.S. Ministers to Turkey, M 46, Roll 47, no: 23, 16 Aralık 1886 tarihli Maslahatgüzar tamimi, (İlber Ortaylı, a.g.e., s. 89, dipnot no: 7'den alınmıştır.)

1159 BOA, Yıldız Tasnifi, Kısım 35, Zarf 100, Karton 102, no: 232

mekteblere girilemediğini ve teftiş heyetine konsoloshanelere gidilmesinin söylendiğini öğreniyoruz.[1160]

Yabancı okulların izin alarak kurulmak yerine emrivakiler yaparak izin almayı yeğledikleri anlaşılmaktadır. Gayrimüslim tebaanın ruhani reisleri ile Avrupa devletleri ve misyoner grupları ile bu konuda Osmanlı hükümetine karşı ortaklaşa bir tavır takınmışlardı. Mesela, Anadolu'daki misyoner faaliyetleri o derece Ermeniler üzerinde yoğunlaşmıştı[1161] ki misyonun adı artık resmi olarak "*Mission to Armenians*" olmuştu.[1162] Bir başka cemaat olan Bulgarları da "*Ortodoks hiyerarşisi ve Türk despotizminden kurtarmak*" için faaliyetler 1850'lere kadar geri gitmektedir. Bu yıllarda ABCFM faaliyetleri tek başına yürütmeye çalışmış, ancak yetersiz kaldığını görünce bir başka hevesli Amerikan misyoner örgütü olan Methodist Episcopal Mission'a 1851'de ortaklık önermiş, hatta faaliyetler harita üzerinde paylaştırılmıştı.[1163] Özetle söylenebilir ki, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoksları Ruslar, Katolik Ermenileri Fransız ve Almanlar, Protestan Ermenileri İngilizler ve Amerikalılar himaye ediyorlardı. Bu yüzden Avrupa'ya güvenen ruhani reisler, devlete kafa tutmaktan çekinmemişlerdi. Mesela; bir gazete muhabirinin, 1907 yılında Rum patriği III. Yuvakim'e

> "mekteblerinizi hükümet tarafından teftişe müsaade edecek misiniz!" sorusuna, patrik "Hiç de müsaade etmeyeceğiz. Patrikhane hükümete karşı mesuldür. Hükümete bu mesuliyeti kafidir, nasıl ki asırlarca kifayet

---

[1160] BOA, Yıldız Tasnifi, Kısım 35, Zarf 100, Karton 102, no: 232

[1161] ABCFM Arşivi, Report on the Future Relations of the Greek Mission, (1844), Seri ABC, 16: 7: 1, vol. III, no: 90 (Uygur Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki 'Amerika' 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, (İstanbul, 1989), s.75, dipnot no:11'den naklen)

[1162] Thirty-fifth Annual Report of the ABCFM, Sept. 1844, Boston, T.R. Marvin, 1844, s. 98 (Uygur Kocabaşoğlu, **'Amerika'**, s.75, dipnot no:12'den naklen)

[1163] Uygur Kocabaşoğlu, **'Amerika'**, s. 122-123

etti, bu babdaki hukuk-ı tarihiyemizi herşeye rağmen müdafaa edeceğiz"

demiştir.[1164] Bu konudaki bir başka örnek de; hükümetin, Türkçe'nin gayrimüslim okullarında eğitimdili olarak kabul edilmesi konusundaki teşebbüsüne, Bulgar Eksarhi de şöyle tepki göstermiştir:

"Hükümetin tasavvur gayr-ı kabil-i tatbikdir. Çünkü; gayrimüslimlerin edebiyatça fakir ve tahsili güç olan Türkçe'yi öğrenmeleri mümkün değildir. Bizim tahsilimizin, bildiğimiz ve konuştuğumuz lisan-ı millimiz ile usul-i hazır mucibince devamı lazımdır. Lisan-ı resmi olan Türkçe'yi mekteblerimizde ecnebi lisanları gibi talim edeceğiz"[1165]

Bu konuda bir başka sabıkalı olan azınlık grubu da Rumlardı. Rum patrikhanesi zaman zaman adeta yabancı bir devlet elçiliğimiş gibi çeşitli konularda Bab-ı Ali ile mücadele ve pazarlık yapmıştı. Bu yüzden Rumlar, mekteb konularında da aynı tutumlarını korumuşlardı. Mesela, Rum mektebleri, Yunanistan'da okutulan kitabların aynılarını takib etmişler ve resmi dil olan Türkçe'ye ehemmiyet vermemişlerdi. Doğaldır ki bu durum hükümetin dikkatini çarçabuk çekmiş ve gayrimüslim mekteblerinde Türkçe'nin zorunlu ders olarak okutulmasını istediği emrini bu cemaate de tekrar hatırlatmıştı. Bunun üzerine Rum cemaati,

"Türkçe'yi okutacak öğretmenlere verecek paramız yoktur. Hükümet resmi dili gayrimüslim mekteblerinde de öğretmeye ihtiyaç hissediyorsa, ancak tahsisatını vermek suretiyle bunu yapabilir"

[1164] Sabah Gazetesi, no: 7205, 2 Teşrinievvel 1325/ 1909

[1165] Osman Ergin, a.g.e., s. 1458

demişti. Bunun üzerine devlet bu vazifeyi üzerine alarak 28 Şubat 1895 tarihinde Rumeli ve Anadolu'da 6 vilayette, Rüşdiye derecesinde bulunan gayrimüslim okullarında istihdam edilecek Türkçe muallimlerinin maaşlarının, her vilayetin maarif tahsisatından verilmesine dair bir irade çıkarttırmıştı.[1166] Kısaca ruhani liderler mekteblerini denetlettirmemek için ellerinden gelen her türlü gayreti gösterdiler. Onlara göre devlet adına denetim işini Patrikhane yapmalıydı. Çünkü hükümete karşı Patrikhane sorumluydu. Okul programları Patrikhane tarafından hazırlanmalı, hükümete ise bilgi verilmeliydi. Nitekim uygulama da büyük çoğunlukla böyle olmuş, azınlık okullarında eğitim dili Türkçe olmadığı gibi ve muallim ve talebelerin diplomalarını kendileri düzenlemişlerdi.

26 Ramazan 1313/11 Mart 1896 tarihli iradeden anlaşıldığı üzere Rumeli ve Anadolu'daki 6 vilayette bulunan rüşdiye derecesindeki mekatib-i gayrimüslime kurulması Nezaret'in ruhsatına ve ders programları da Nezaret'in teftişine tabi idi.

Yine diplomalar hangi tür ve hangi kuruluşa aid olurlarsa olsunlar, Maarif Nezareti'ince onaylanmadıkça hükümsüzdü. Maarif Nezareti'nin tüm diplomalara onay zorunluluğu getirmesi denetim amacından başka birşey değildi. Mesela; 1882'de kurulan Maraş Merkezi Türkiye Kız Koleji okulundan alınan diplomalar Maarif Nezareti'nce onaylandıktan sonra bu okul mezunları ülkenin herhangi bir yerinde öğretmenlik yapabiliyorlardı.[1167] Yalnız

---

[1166] Osman Ergin, a.g.e., s. 1028-1029

[1167] ABCFM, arşivi, seri ABC 16: 9: 5, vol. X, no:51. (Uygur Kocabaşoğlu, **'Amerika'**, s.199-200, dipnot no:216'dan nakden)

bunun da istisnaları olmuştu. Mesela, özgün adı Ermenistan Koleji olan Fırat Koleji[1168]'nin diplomasını alan öğrencileri Harput Maarif Müdürü ayrıca bir sınava sokmaya gerek görmeyerek çevredeki okullarda öğretmenlik yapmalarına müsaade ediyordu.[1169] Belki de bunun sebebi; ruhsat almak için okulda göreve başlayacak muallimlerin diplomalarının onaylanmış olması zorunluluğu karşısında hileye başvuran birçok müessese ve kişi olmuş olmasıydı.

Yabancı mekteblerin sayısındaki artış 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra çok hızlanmıştı.[1170]

Cemaatler	**1876**	**1877**	**1878**	**1880**	**1883**
İslam	280	290	291	264	253
Rum	?	65	65	66	68
Ermeni	?	43	44	45	45
Katolik	?	8	8	9	10
Bulgar	?	3	3	3	3
Yahudi	?	29	29	24	33
Protestan	?	8	8	11	8
Toplam		446	448	422	420

Bu mekteblerin Osmanlı coğrafyası üzerindeki dağılımı da çok ilginç bir görünüm çizmektedir. Şöyleki; bu mektebler daha çok uluslaşma sürecine giremeyen veya geç giren bölgelerde kurulmaktaydı. Çünkü bu bölgelerdeki Hıristiyan halk henüz ulusal bilinç ve eğitime uluşamamıştı. O dönemde bu bölgelerin başında Suriye ve Lübnan gelmekteydi. Bu yüzden Suriye ve Lübnan'da 19. yüzyılın ortalarında Fransızca sadece bilinen değil, aynı zamanda konuşulan bir dil haline gelmişti. Oysa, ulusalcılığın kaynadığı ve

---

[1168] Frank Andrews Stone, **Academia for Anatolia: A Study of the Rational Program and Impact of the Educational Institutions Sponsored by the American Board in Turkey 1830-1980**, (Daktilo Metin, 1981), s. 191. (Uygur Kocabaşoğlu, **'Amerika'**, s.189, dipnot no:166'dan naklen)

[1169] ABCFM Arşivi, Seri ABC 16: 5, vol. V, no:51, (a.g.e., s.190, dipnot no:167'den naklen)

[1170] Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, (1293-1300)

Avrupa kültürünün etkilerine en açık olan Balkanlar'da yabancı misyonlar isteklerine rağmen başarılı olamamışlardı. Çünkü modern eğitimi yerli aydınlar zaten başarıyla yayıyorlardı.[1171]

1894 yılında imparatorlukta bulunan yabancı mekteblerin sayıları şöyleydi:[1172]

Tabiyeti	**Türkiye**	**Arab Ülkeleri**	**Balkan Ülkeleri**	**Toplam**
Fransa	65	46	3	114
ABD	64	33	1	98
İngiltere	8	44	1	53
İtalya	12	10	15	37
Almanya	4	13	1	18
Avusturya	8	3	13	14
Yunanistan	11	1	-	12
Rusya	1	4	5	10
Romanya	-	-	24	24
Sırbistan	2	-	2	4
Bilinmeyen	48	3	1	54
Toplam	223	157	56	436

1897 yılındaki yabancı mekteblerin sayısı ise şöyleydi: 131 Amerikan, 127 Fransız, 60 İngiliz, 22 İtalyan, 22 Alman, 11 Avusturyalı, 7 Rus, 2 İranlı, 1 Sırblı.[1173] Aynı yıldaki gayrimüslim okulların ve talebelerin vilayetlere ve cemaatlere göre dağılımı ise şöyledir:[1174]

19. yüzyılın sonuna geldiğimizde ise Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı okulların milletlere göre dağılımı şöyle bir görünüm arzediyordu: 465 Amerikan, 83 İngiliz, 72 Fransız, 44

1171 İlber Ortaylı, 'Uzun', s. 149-150

1172 Ömer Demircan, **Dünden Bugüne Türkiye'de Yabancı Dil**, (İstanbul, 1988), s. 55

1173 İstatistik-i Umumiye İdaresi, Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin 1313 senesine mahsus istatistik, s. 83

1174 İstatistik-i Umumiye İdaresi, Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin 1313 senesine mahsus istatistik, s. 80-83

19. yüzyılın sonuna geldiğimizde ise Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı okulların milletlere göre dağılımı şöyle bir görünüm arzediyordu: 465 Amerikan, 83 İngiliz, 72 Fransız, 44 Rus, 24 İtalyan, 7 Alman, 7 Avusturya, 3 Yunan, 2 İran mektebi vardı.[1175]

[1175] Uygur Kocabaşoğlu, '**Amerika**', s. 25

vilayet	ibtidaiye		rüşdiye		idadiye		toplam	
	mekteb	talebe	mekteb	talebe	mekteb	talebe	mekteb	talebe
İstanbul	148	14503	101	13025	17	2322	226	29850
İşkodra	10	783	5	468	_	_	15	1251
Edirne	416	23334	52	8772	1	376	469	36492
Selanik	558	36833	41	5539	5	1117	604	43489
Kosova	244	7993	16	2286	_	_	260	10279
Yanya	1530	51066	150	3688	4	470	1684	55224
Çatalca	49	3860	5	870	2	340	56	5070
Aydın	231	20346	75	11219	10	2047	316	33612
Hüdaven digar	151	13116	36	6494	3	359	190	19969
Kastamo nu	22	1358	9	676	_	_	31	2034
Konya	105	8153	6	445	_	_	111	8608
Adana	46	2544	4	230	2	448	52	3222
Diyarba kır	133	3168	1	25	_	_	134	3193
Sivas	154	9722	_	_	3	227	157	9949
Mamuret ülaziz	108	6211	16	1135	_	_	124	7346
Van	12	444	8	2320	_	_	20	2764
Basra	1	150	_	_	_	_	1	150
Bağdad	_	_	8	2320	_	_	20	2764
Kudüs Sancağı	96	4323	4	450	5	104	105	4877
Ankara	114	9023	14	2390	2	405	130	11818
Haleb	124	6674	7	880	4	290	135	7844
İzmit Sancağı	55	6806	3	1350	1	110	59	8266
Biga Sancağı	18	909	10	1287	_	_	27	2196
Suriye	101	5414	4	515	2	964	107	6893
Beyrud	162	4956	3	270	4	508	169	5734
Trabzon	437	19256	24	3750	_	_	461	23006
Cezayir-i Bahr-i Sefid	257	17799	36	2125	3	490	296	20414
Musul	57	2698	1	30	_	_	58	2728
Manastır	555	28881	43	4226	2	143	600	33250
Bitlis	52	2754	5	370	_	_	57	3124
Toplam	5982	317089	687	76359	70	10720	6739	404168

Cemaat Adı	İbtidaiye	Rüşdiye	İdadiye	Toplam
Rum	3881	472	37	4390
Ermeni	553	86	14	653
Ermeni Katolik	49	20	2	71
Musevi	296	34	2	331
Bulgar	656	34	3	693
Ulah	51	10	2	63
Katolik	42	7	1	50
Bulgar Katolik	3	1	_	4
Ermeni Protestan	185	9	4	198
Rum Katolik	57	1	2	60
Süryani	49	5	1	55
Keldani	40	3	1	44
Süryani Katolik	5	_	_	5
Keldani Katolik	3	_	_	3
Maruni	27	_	1	28
Samiri	1	_	_	1
Yakubi	5	_	_	5
Sırb	80	5	_	85
Toplam	5982	687	70	6739

1903 yılına geldiğimizde ise denetim iyice belirginleşmişti. Mesela, Fransızlar kurdukları bir haneyi vergiden kaçmak için mekteb diye göstermeye çalışmışlar, daha sonra mesken olarak kullanıldığı anlaşılarak Nezaretçe, bu hanenin kapatılmasına karar verilmişti.[1176] Bunun üzerine Fransız Konsolosluğu hanenin mekteb olarak müessese cetvelinde yer aldığını belirterek verilecek ruhsata buranın da dahil edilmesinde ısrar etmişti.

Yine bunun gibi, ruhsatsız mekteblerin çalışmasının yasaklanacağı hükmü üzerine birçok devlete aid mekteb peşpeşe ruhsat gereğini duyduğundan müracaat etmişti. Başvuruda

---

[1176] BOA, Muk., 21/378-a

bulunanlardan biri de 1907 yılında Amerikalılardı. Bunlar 400 müessesese için Maarif Nezareti'nden ruhsat istemişlerdi.[1177] Daha sonra bu 400 müesseseden vazgeçilerek yalnız 10 tanesi için ruhsat istenmiş ve ancak bunlar için ısrar edilmişti. Yalnız bu 10 müessese içinde muhtelif yerlerde kurulan zükur ve inas mektebleri de mevcuddu.[1178] Ayrıca Amerika Robert Kolej için de Nezaret'ten ruhsat talebinde bulunulmuştur.[1179] Bu dönemdeki (1897) müslim ve gayrimüslim, erkek ve kadın nüfusuna bakarsak[1180] kurulan bu Amerikan müesseselerinin anlamı daha açık ortaya çıkacaktır.

[1177] BOA, İ, Hususiye, no: 101

[1178] BOA, İ, Hususiye, no: 101 Ancak burada gözden kaçmaması gereken husus 400 sayısından 10'a düşmenin Amerikalılar'ın Osmanlı'ya yaptığı bir jest olmadığıdır. Çünkü bu çok ince siyasi bir oyundur: Belge dikkatli incelendiğinde sayı bakımından 10 değil, yerleşim merkezi bakımından 10 ayrı müesseseden söz ediliyor. Ama bu 10 maddede belirtilen müesseselerin aslında içinde her türlü faaliyet gösterebilecek küçük müesseseler taşıdığı görülür. Bunların Amerikan çıkarlarını sağlamak için yeterli desteği sağlayacak önemli istasyonlar durumunda bulundukları açıktır. Bunlar;

1- Kayseriye ve Talas'ta kain zükur ve inas mektebleri, sibyana mahsus bahçe mektebi, hastane, misyoner ikametine mahsus haneler ve eczane

2- Tarsus'ta kain kolej

3- Selanik'de kain mabed, misyoner ikametine mahsus hane ve müştemilatı

4- Van'da kain zükür ve inas mektebleri, eytamhane, hastane, eczane, mabed, misyoner ikametine mahsus haneler ve müştemilatı

5- Selanik'te kain sanayi ve ticaret mektebi

6- İzmir'de kain zükur mahsus mekteb ile inas mektebi

7- Adana'da kain misyoner ikametine mahsus hane ve inas mektebi

8- Sivas'da kain zükür mektebi, inas mektebi, mabed ve misyoner ikametine mahsus haneler

9- Maraş'ta kain inas koleji, teoloji semineri, yani ulum-ı diniye tahsili için mekteb ve misyoner ikametine mahsus haneler

10- Beyrut'ta kain koleji ile müştemilatı

[1179] BOA, Yıldız Tasnifi, no: 1

[1180] İstatistik-i Umumiye İdaresi, Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin 1313 senesine mahsus istatistik, s. 16

Cemaat	Erkek	Kadın	Toplam	%
İslam	8.499.798	6.612.147	14.111.945	74.07
Rum	1.341.049	1.228.863	2.569.912	13.49
Ermeni	546.030	496.344	1.042.374	5.47
Bulgar	449.286	380.903	830.189	4.36
Katolik	65.912	54.567	120.479	0.64
Yahudi	117.767	97.658	215.425	1.13
Protestan	22.963	21.397	44.360	0.24
Latin	12.280	10.055	22.335	0.12
Maruni	15.262	17.154	32.416	0.17
Keldani	3.866	1.902	5.768	0.03
Süryani	19.500	16.054	35.554	0.18
Kıpti	10.309	9.241	19.550	0.1
Toplam	10.104.022	8.946.285	19.050.307	100

Tablodan da anlaşılacağı üzere o dönemde gayrimüslim kadın (inas) nüfusu hemen hemen erkek nüfusa denkti. Bu da onların eğitime olan taleblerini bir nebze olsun anlatmağa yeterlidir.

Böylece II. Meşrutiyet'e girerken azınlık ve yabancıların kendilerine mahsus mektebleri vardı. Bu mektebler hertürlü gerçek manada denetleme ve teftişten uzak olarak eğitim yapıyorlardı. Yine Türk topraklarında yaşamlarına rağmen azınlık mektebleri, Tanzimat'tan evvelki kendi benliklerini muhafaza ile pürüzlü bir problem olmayı hala sürdürüyorlardı.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bu meseleyi Maarif Nezareti ciddi olarak ele aldı. Özellikle mekteblerin teftiş ve programlarını tanzim etmek, Türkçe derslerin mecburi olması gibi önemli meselelerde Maarif Nezareti'nin de payı olması için faaliyete geçildi. Çünkü bu dönemde Osmanlı idaresi azınlık mekteblerinin eğitim programlarının, ayrılıkçı ulusal ideolojileri yeniden üretmesine mani olmak ve Osmanlı bütünlüğünü sürdürmeye yönelik bir içerik kazanmasını istiyorlardı. Fakat azınlıklar, mezhebi imtiyazlara ve yabancı kapitülasyonlara dayanarak Maarif Nezareti'nin isteklerini kabule yanaşmadılar ve Osmanlı devletinin kendi mekteblerine müdahalesine hiçbir zaman razı olmadılar. Yukarıda da birçok kez belirtildiği üzere girişilmiş olan işleri Patrikhane ve/veya sefaretlaneler kanalıyla baltlayabildikleri kadar

baltaladılar. Mesela; Emrullah efendinin hazırladığı Maarif-i Umumiye Kanun Tasarısı'nın 215nci maddesi cemaat mekteblerine yer vererek bunların imtiyazlarına dokunduğu için Patrikhane'nin ve sefaretlerin baskısıyla bu tasarı meclisten çıkarılamamıştı.[1181] Daha sonra bu tasarının o kısmı çıkarılarak tekrar meclise sunulmuş, bu da gene azınlık ve yabancı baskıların sonucu muvakkat kaydıyla kabul edilebilmişti. Bu yüzden devlet, azınlık ve yabancı mektebler üzerindeki etkin denetimini I. Dünya savaşına kadar bulamamıştı. Bu dönemde de müdahale yetkisini kazanması çok özel koşullar sayesinde olabilmişti.

1911 yılında, Ağaoğlu Ahmed beyin bildirdiğine göre, Osmanlı topraklarında yabancılara aid 10 yüksekokul, 46 idadi, 1450 ilkokul ve buralara 61.678 talebe devam ettiğini ve 3500 Rum okulu ve 2500 Ermeni okulunun mevcuttu.[1182]

Bundan başka, Suriye, Lübnan ve Kudüs'te yaşayan ve Hıristiyan dininde bulunan Arablar kendi dilleriyle ibtidai mektebden darülfünuna kadar okullar açarak tıpkı öteki azınlık okulları gibi serbestçe öğretim yapıyorlardı. Hatta Arablar, Mısır basınını dahi ellerinde tutuyorlardı. Diğer taraftan Arnavutlar dahi kendi dilleriyle öğretim yapmak istiyorlardı. Bunun için Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiye'yi kurmuşlardı. Bir başka grup olan Çerkezler, Çerkez Teavün Cemiyeti vasıtasıyla kendi alfabeleriyle öğretim yapıyorlardı.

1181 Hasan Ali Koçer, '**Modern Eğitim**', s. 210

1182 Hak Gazetesi, no: 93, ek 107

19. yy sonunda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etnik dağılım ise şöyleydi:[1183]

Müslüman 16.730.000	Sünni	Osmanlı		9.700.000
		Türkmen		300.000
		Arnavut		1.000.000
		Kürt		1.000.000
		Çerkes		700.000
		Arab		2.500.000
	Vahabi			1.500.000
	Şii			30.000
Hristiyan 8.070.000	Ortodoks	Rum		2.035.000
		Sinsar		900.000
		Arnavut		50.000
		Sırb		150.000
		Kazak		32.000
	Katolik	Latin	Arnavut	250.000
			Bulgar	18.000
			Haleb	2.000
		Maruni		482.000
		Melkit		63.000
		Ermeni		60.000
		Kalkedon		63.000
		Süryani		8.000
		Bulgar		2.000
	Bulgar			1.400.000
	Ermeni Gregoryen			2.235.000
	Nasturi (Kalkedon)			170.000
	Süryani Jakobit			65.000
	Ermeni Protestan			5.000
	Dürzü, v.s.			285.000
	Çingene			212.000
	Yahudi			250.000
	Yahudi Maminis			8.000

Daha sonra, Rum, Ermeni, Ermeni Katolik Patrikhaneleri ile Bulgar Eksarhı ve diğer cemaatler birleşerek müşterek bir takrirle askerlik ve tedrisat meselelerinin kendi arzu ve istekleri dairesinde çözüme ulaştırılmasını istemişler, hükümet de bu müracaatı kabul ederek bir komisyon teşkil etmişti. Bu komisyon işi inceleterek cemaatlerin istekleri doğrultusunda:[1184]

1183 De La Jonquière, **Histoire de l'Empire Ottoman**, (Paris, 1897), Deuxième édition, s. 51

1184 Sabah Gazetesi, 11 Teşrinisani 1327/24 Kasım 1911

1- Cemaat mektebleri ders programlarının Patrikhane ve metropolithanelerce tanzim ve tasdikine devam edilmesine

2- Dereceleri anlaşılmak ve tasdik olunmak üzere cemaat mekteblerinin ders programları Maarif Nezüareti'ne takdim olunacağından bu programların değişmedikçe her sene her mekteb için ayrıca program vermesinin gerekmediğine

3- Muallimlerin diploma ve şehadetnamelerinin Patrikhane ve metropolithanelerce tedkik ve tasdik edilmiş ve bu suretle tedrisattaki iktidar ve ehliyetleri gerçekleşmiş olduğundan ellerine verilmiş olan ruhsatnamenin Maarif Nezareti'nce muteber sayılmasına

4- Askerlik zamanı gelmiş olan muallimlerin mekatib-i resmiye mualimleri gibi askeri hizmetten muaf tutulabilmeleri için bunların ehliyetnameleri Maarif Nezareti'nce tasdik edilmesi lüzumu ve bu durumun Meclis-i Mebusan'da tartışılan Ahz-ı Asker Kanunu'na eklenmesine

5- Cemaat mekteblerinin idare ve tedrisat işlerinde dahili teftişleri yapmak üzere Patrikhane ve metropolithanelerce tayin olunan muallimler gibi gerekli ehliyetnameye sahib olan mekteb müfettişlerinin de memuriyetine hükümetçe izin verilmesine

6- Teba-yı Osmaniye'den yeterli miktarda muallim yetişene kadar cemaat mekteblerinde daha önceden istihdam edilen yabancı muallimlerin istihdamına devam edilmesine, ancak ibtidai derecesindeki cemaat mekteblerine yeniden yabancı muallim getirilmemesine ve ibtidainin üstünde bulunan mekteblerde mahalli hükümetin bilgisi dahilinde yabancı muallimlerin istihdam edilebilmesine

7- Maarif müfettişlerinin hükümete karşı mesul olan ruhani reislere teftişten önce haber verilmesinin mümkün olamayacağından bahisle maarif müfettişi tarafından teftiş neticesinin mahalli hükümete verilecek raporun giriş kısmının dikkate alınmasına ve raporun bir suretinin ruhani reislere gönderilmesine

8- Maarif müfetişi veya maarif müdürleri tarafından mekteblerin tedrisatında yapılan teftiş sonucu, muzır ders okutturduğu veya ehliyetnamesi olmayan muallimler görüldüğü zaman İstanbul'da Maarif Nezareti, taşrada ise mahalli hükümet tarafından Patrikhane ve metropolithanelerle haberleşilerek, Patrikhane ve metropolithaneler eliyle o derslerin okutturulmamasına ve ehliyetnamesiz muallimlerin değiştirilmesine

9- Bir mekteb hakkında maarif müdürü ve müfettişi ile mahalli ruhani reis arasında gerçekleşen ihtilaf merkezde Maarif Nezareti ile Patrikhaneler arasında kati sonuca bağlanmadıkça ve Maarif Nezareti'nden emir çıkmadıkça o mekteb hakkında mahallince icraatta bulunulmamasına

10- Cemaat mekteblerinin istatistikine aid bilgilerin ruhani reislerden taleb edilmesine

11- Cemaat mekteblerinin mezunlarına verilecek diploma ve şehadetnamelerin bir tarafı Türkçe diğer tarafı kendi lisanlarıyla tanzim ve Patrikhanelerle metropolitlerce tasdik edilerek hükümete sunulmasına

12- Cemaat mekteblerinin mezunlarına verilen ve ruhani reislerce tasdik edilmiş bulunan şehadetname ve ehliyetname alanların Türkçe konuşma ve yazmaya iktidarları olmak şartıyla mekatib-i resmiye şehadetnamesinin getirdiği tüm hukuktan eşit olarak yararlanılmasına

13- Cemaatlere aid mekatib-i aliye mezunlarının girmek istedikleri memuriyet eğer özel bir mekteb şehadetnamesi istemiyorsa, sadece o memuriyete yetecek derecede Türkçe'ye sahib olup olmadıklarının aranmasına

14- Hristiyan milleti fertlerinin tedrisatı için kurulmuş ve kurulacak olan mekteblere hükümet bütçesinden verilecek olan tahsisatın, o mekteblerin bağlı oldukları ruhani reislerin eline verilmesine karar ve izin verilmişti.

Mesele, bu durumu alınca Meclis-i Mebusan Maarif Encümeni 4 seneden beri bekleyen Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun layihasının hususi mektebler bölümünü çıkartarak kabul edip Meclis-i Mebusan heyet-i umumiyesine göndermiş ise de, Balkan Harbi'nin çıkması üzerine meclis dağılmış ve Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun layihası kanun halini alamamıştı.

Bu durumda o zamanlar hükümeti elinde bulunduran İttihad ve Terakki Cemiyeti 1913 yılında toplanarak bir program tanzim etti. Bu programa göre yerli dil ile öğretim yapılmasına izin veriliyordu. Meclis-i Mebusan Maarif Encümeni 23 Eylül 1329/6 Ekim 1913 tarihinde toplanarak bu hususları görüştü ve sonunda hazırlanan Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun Layihası'na yerli dil ile öğretim yapılmasına izin verilen umumi ibtidai mekteblerde Türkçe'nin öğretilmesinin de gerektiğini ekledi.[1185] Bu hükmün esbab-ı mucibesinde Osmanlı hükümetinin resmi dilinin Türkçe olmasından dolayı her Osmanlı'nın bu dili serbest konuşmasının sosyal ve siyasi bir ihtiyaç olduğu belirtiliyordu. Bunun haricinde muvakkat kanunun 92, 93 ve 95nci maddeleriyle mekteblerin teftişine, muallimlerinin seçimine ve tayinlerine yabancı muallimlerin şahadetname ve ehliyetnamelerine dair bazı hafif kayıtlar koymaktan başka bir şey yapılamamıştı.

[1185] Osman Ergin, a.g.e., s. 1071

Balkan Savaşı'ndan sonra Arnavutlar ayrı bir hükümet kurdukları için Arnavutça öğretim meselesi sona ermişti. Ancak Arab milliyetçileri boş durmuyorlar, sürekli anlaşmazlık çıkarıyorlardı. Onlar okullarında yalnız Arab dilinde öğretim yapılmasını ileri sürüyorlardı. Arab dilinin Türkçe ile birlikte resmi yazışmalar ve işlemlerde geçerli olmasını istiyorlardı. Bu istekler Hürriyet ve İtilaf Fırkası işbaşında bulunduğu bir sırada ortaya sunulmuştu. İttihad ve Terakki Fırkası yeniden işbaşına geçince bu istekleri büsbütün geri çevirmemiş, hatta 1913 yılında Şam ve Beyrud'da sadece Arabca tedrisatta bulunmak üzere iki tane idadi açılması için bütçeden ödenek de ayırmıştı. Bundan başka yine Arabca tedrisatta bulunmak üzere Evkaf Nezareti'ne Kudüs'te Selahaddin-i Eyyübi külliyesi açtırmış ve Medine'de bir darülfünun kurdurmuştu.

I. Dünya Savaşı'nın arefesinde, resmi olmayan rakamlara göre, Katolik Fransız mekteblerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sayısı 500, Amerikan mekteblerinin 675, İngilizlerinki ise 178 idi ve Fransız mekteblerinde yaklaşık 59.414, Amerikan mekteblerinde 34.317 ve İngilizlerinkinde ise, 12.800 talebe okuyordu.[1186] Bu dönemde imparatorluk nüfusunun cemaatlere göre dağılımı ise şu şekildeydi:[1187]

[1186] H. Roderic Davison, 'Westernized', s. 291 ve Paul Monroe, "Education", **Modern Turkey**, (New York, 1924), (Ed. E. G. Mears), s. 130-132 ve Noël Verney ve George Dambmann, **Les Puissances Etrangères dans le Levant Syrie et en Palestine**, (Paris, 1900), s. 38, 53, 63, 85-114, 125-126, 132-133

[1187] Stanford J. Shaw, "The Ottoman Census System and Population 1831-1914", **International Journal of Middle East Studies**, (1978), 9, s. 337

Cemaatler	**1906**	**%**	**1914**	**%**
Müslüman	15.518.478	74.26	15.044.846	81.24
Rum-Ortodoks	2.822.773	13.50	1.729.738	9.33
Ermeni-Gregoryan	1.050.513	5.03	1.161.169	6.27
Bulgar	762.754	3.65	----------	-------
Rum-Katolik	60.597	0.29	62.468	0.34
Ermeni-Katolik	90.050	0.43	67.838	0.37
Protestan	53.880	0.26	65.844	0.36
Latin	20.447	0.09	24.845	0.13
Yahudi	256.003	1.23	187.073	1.01
Maruni	28.726	0.14	47.406	0.26
Yabancı	197.700	0.95	----------	-------
Diğerleri	35.696	0.17	128.789	0.69
Toplam	20.897.617	100	18.520.016	100

Bu denetimler ancak I. Dünya Savaşı koşullarında askeri idarenin kurulmasının ve Rumeli'nin elimizden çıkmasının Rumların ve Bulgarların çoğu sınırdışında kalmasının, doğudaki ve Anadolu'daki Ermenilerin de memleketten uzaklaştırılmış, mekteblerine el konulmuş[1188] ve İstanbul ile ötede beride bulunan azınlıklar ise bu durum karşısında seslerini çıkaramamış olmalarından ve 26 Ağustos 1330/8 Eylül 1914'te bir fermanla kapitülasyonların kaldırıldığının ilanından sonra Eylül 1330/Eylül 1914'te yayımlanan İmtiyazat-ı Ecnebiye'nin Lağvından Dolayı Memurine Tebliğ Olunacak Talimatname ile sıkılaştırılabilmiştir. Bu talimatnamenin 20nci maddesinde yabancıların Osmanlı İmparatorluğu'nda mekteb kurmak isteyenlerin Maarif Nezareti'ne müracaat etmeleri gerektiği ve Nezaret'in müracaatı sebebsiz olarak reddedebileceği belirtiliyordu. Aynı yıl Suriye'de Osmanlı İmparatorluğu sıkı bir merkeziyetçi politika uygulamaya başlayarak Şam ve Beyrud'da yukarıda belirtilen idadilerin açılmasına izin verilmediği gibi milliyetçilik iddiasında bulunan Arablar'ın yerli

---

[1188] Hikmet Gazetesi, 10 Eylül 1327/23 Eylül 1911

dilde tedrisat yapma istekleri bastırılmıştı. 1914'te Vilayet Maarif Müfettişleri'nin Vezaifine Dair Talimatname ve 1915'te Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi çıkarılmıştır. Bu sırada Maarif Nezareti ilk tesirini mekteblerin kapıları üstünde yazılı olan isimlerini değiştirmekle gösterdi. O zaman gazetelere de geçen bir tamimle şu satırlar okunuyordu:

> "Elen ismi Yunanlılara has iken ve Osmanlı Rumlarının Elenizm ile bir rabıtaları olmamak lazım geldiği halde bazı Rum mekteblerinin kapıları üzerine Eleniki Sholi ibaresini hak ettirmekte oldukları görülmüştür. Bu sebeple kapılarının üzerinde böyle yazı bulunan mekteblerde bu yazıların ref ve hahhiyle Türkçe Rum mektebi ibaresinin veya Rumca Rameili Sholi cümlesinin yazılması hususu Maarif Nezareti'nce lazım gelen mahallelere iş'ar olunmuştur"[1189]

22 Şevval 1333/20 Ağustos 1331/2 Eylül 1915 tarihli Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi'[1190]ne göre daha önce Eylül 1330/Eylül 1914'te yayımlanan İmtiyazat-ı Ecnebiye'nin Lağvından Dolayı Memurine Tebliğ Olunacak Talimatname'nin 20nci maddesinde belirtildiği gibi yabancıların Osmanlı İmparatorluğu'nda mekteb kurmak istediklerinde Maarif Nezareti'ne müracaat etmeleri gerektiği ve Nezaret'in bu müracaatı sebebsiz olarak reddedebileceği yeniden zikrediliyordu (m. 11). Aynı nizamnamenin 6ncı maddesiyle cemaatler tarafından açılan hususi mektebler belli koşullara bağlanmış, resmi lisandan başka lisanla tedrisat yapan hususi mekteblerde Türkçe'nin ve Türkiye tarih ve coğrafyasının Türkçe olarak, Türk muallimler tarafından verilmesi mecburi tutulmuştu. Ayrıca bu mektebler bulundukları yerin en büyük mülkiye memurları, Maarif Müdür ve Müfettişleri ile Sıhhiye Müfettişlerinin nezaret ve teftişine tabi tutuluyorlardı. İbtidai derecesinde bulunan hususi mektebler bunlardan başka Tedrisat-ı

1189 Osman Ergin, a.g.e., s.1476

1190 Takvim-i Vekayi, no: 2302

İbtidaiye Kanunu'nda gösterilen sair memurlar ile meclislerin üyesi tarafından da teftiş olunabilecekti. Teftişe memur olanlar teftiş için herzaman mekteblere girebilirler ve gördükleri noksanlar hakkında mekteb müdürüne ihtarda bulunabilecekleri gibi raporunu da merciilerine vereceklerdi. Müfettişler, mektebin ruhsatı olup olmadığını, muallimlerin ehliyetname veya şahadetnamelerini, tedrisatın hükümetçe tasdikli programa göre yapılıp yapılmadığını, künye ve sicil defteri tutulup tutulmadığını, mektebin bütün yerlerinde hıfzıssıhaya riayet edilip edilmediğini ve çeşitli unsurlar arasında tefrikaya, nifaka sebep olacak ve dinlere, ahlaka aykırı tedrisat ve telkinat yapılıp yapılmadığını araştırabileceklerdi. Mektebi tesis edenler, mektebi kendileri idare etmeyip tayin edecekleri ecnebi müdür için de mahallince bir tahkikat yaptırılarak durum Maarif Nezaretine bildirilir ve bunun üzerine Nezaret bir cevab verirdi (m. 12). Çünkü, bu talimatnameyle her mekteb için bir mesul müdür gösterilmesi şart koşulmuştu. Bunun yanında Osmanlı fert, cemaat ve şirketleri tarafından açılan mekatib-i hususiye Maarif Nezaret'inden ruhsat almadıkça yabancı bir müdür veya muallim kullanamazdı (m. 8). Ayrıca bir kismenin birden fazla mektebin müdürü olamayacağı belirtiliyordu. Müdürü ecnebi olan mekteb hakkında hertürlü değişiklik de ruhsatnamede belirtilebilmesi veya hertürlü işlemin Maarif Nezareti'ne bildirilmesi lazımdı (m. 20). Mülkiye memur ve maarif idarelerince hususi mekteblere aid olmak üzere taleb edilecek her çeşit bilgi ve izah açıklanmaya ve verilmeye ve yöneltilecek istatistik cetvelleri de bu mekteb müdürleri tarafından eğitimin son bulmasından itibaren en çok üç ay içinde doldurulup verilecekti. Hususi mekteblerde mükafaat verilmesi ve bu gibi törenlerinin yapılması istenildiğinde üç gün önceden mahalli hükümete resmi bilgi verilerek bunların nasıl yapılacağını gösterir resmi lisanla yazılı bir program gönderilir. Ayrıca yeniden hususi bir mekteb inşası veya mevcud mektebin genişletilmesi durumunda da mahallince yapılacak incelemeden sonra Maarif Nezareti'nce yapılacak inceleme sonunda taleb olumlu görülürse mekteb için irade çıkarılmak üzere dilekçe Babıali'ye arz edilirdi (m. 22). Böylelikle hususi mektebler kapsamına alınan cemaat mekteblerinde bu talimatname ile devletin denetimi bazı

kurallara bağlanması sağlanmıştı.[1191] Yine bu nizamnameye göre yabancı cemiyet ve şirketlerin kendi adlarına hususi mekteb açmaları yasaklanmıştı. Bu nizamnameyle hususi darülmuallimin ve darülmuallimat tesisi için de hükümler getirilmiş ve yeterli kadronun bulunduğuna dair isbatın Maarif Nezareti'ne gösterilmesi lazımdı (m. 17). Bunun için hususi darülmuallimin ve darülmuallimatın tedrisat, teşkilatı, idare tarzı, binası, levazımatı ve talebeden alınacak ücretlerin miktarı Maarif Nezaretince incelenir ve uygunluğu araştırılırdı (m. 18). Son olarak bir mektebin kapatılmasına Maarif Müdürünün görüşüyle vali veya müstakil mutasarrıf karar verirdi. Bu karara yapılacak itirazlara Maarif Nezareti bakardı (m. 41).

Fakat savaştan yenilmiş olarak çıkılınca, işgal orduları İstanbul'a girdi ve azınlık ve yabancı mektebler işi bu sefer eskisinden daha fazla ileri götürdüler. Bu sırada İstanbul'da işgal edilmeyerek eski şekilleri üzerinde bırakılmış olan mektebler de vardı. Kapitülasyonları ortadan kaldırdığımız sırada yabancı mekteblerden birçoğu da kapatılmıştı. Bu bakımdan o sırada İstanbul'da mekteblerin sayısı eskisine göre gayet cüz'i idi. Kalan mektebler sadece İtalya ve İran'ınkilerdi. Maarif Nezareti, bunun doğurabileceği hukuki ve siyasi meseleleri kale bile almadı. Bu fikri birdenbire tatbik mevkiine koydu. Fakat yeniden işgal olunan binaların herbirine mukabil 5-6 mektebin birden yerinden oynanmasına sebeb olundu.

Mütareke devam ettiği sürece ve İstanbul'dan işgal kalkana kadar, özellikle Lozan Muahedesi'ne kadar bu hal böyle devam etmiş, o günden sonra da tarihe karışmıştı.

[1191] Nikolay Todorov, **Bulgaristan Tarihi**, (İstanbul, 1979), s. 64-68 ve Aydın Sayılı, "Batılılaşma Hareketimizde Bilimin Yeri ve Atatürk", **Erdem**, (Mayıs, 1985), c. I, sayı 2, s. 339

Rumlar

Rum eğitim sistemindeki esas değişiklik 1776 yılında yapılan kilise içi reformla yönetimde ticaret kesimin söz sahibi olması üzerine başlamıştır. Eğitimde ruhban sınıfının baskısının azaltılmasıyla ticaret ile ilgili hünerlerin kazanılmasına yardım eden ve Yunan ulusalcılık ideolojisinin yayılmasında önemli etkisi olan akademilerin gelişmesi ortaya çıkmıştı. Bu konuda hemen hemen ilk örneklerden olan Alexander İpsilanti'nin 1776'da Bükreş ve Yaş'taki akademilerde geliştirdiği programdır.[1192]

Bu akademilere bir başka örnek de 1803 yılında Ayvalık'ta kurulan akademidir. 18. yüzyılda Ayvalık Rumları İstanbul'da sarayda etkili Rumlar aracılığıyla özel bir imtiyaz sağlamışlardı. Buna göre, Ayvalık'a Türk aileleri yerleşmeyecek ve Ayvalık kentinin yönetimi bağımsız olacaktı. Osmanlı Devleti Ayvalık'ta bir ağa ve kadı bulunduracak, idare her yıl seçimle belirlenen üç kişi elinde olacaktı. Bu imtiyazlar Mora'dan ve adalardan büyük bir Rum nüfusun Ayvalık'a göç etmesine sebeb olmuştu. Ayvalık'ta büyük bir yatılı okul kurulması için girişimlere başlandı. Akademinin kuruluş izni Kuşadası Metropoliti Samoyil'in girişimi ve Prens Panayot Muruzi'nin yardımıyla alındı. Mekteb inşaatı tamamlanarak 1803'te eğitime açıldı.[1193] Bir başka gelişme de 1810-1819 yılları arasında Konstantine Kumas tarafından açılan gymnasium oldu. Bu Rum okulu sisteminin bir parçası olan Kuruçeşme mektebi 1803'te önceden açılmıştı.[1194]

1192 İlhan Tekeli, **Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar**, (Ankara, 1980), TMMOB, s. 40

1193 İlhan Tekeli ve S. İlkin, **a.g.e.**, s. 32

1194 Bu mekteb, Divan-ı Hümayun tercümanlyarından Dimitraşto Morozbeyzade tarafından açılmış ve idare edilmiştir. İlhan Tekeli ve S. İlkin, **a.g.e.**, s. 34

Meşhur Krapanos'un idaresi altında 1850 yılında Rum mektebleri teşkilatına ve mekteblerine nezaret eden daimi bir heyet olan Syllogue kuruldu. Bu heyet o dönemde Rum mektebleri için mükemmel çağdaş terbiyevi kitablar neşretmişti. Bu Syllogue, dört komisyona ayrılıyordu:

1- Edebi,

2- Asar-ı Atika,

3- Fünun,

4- Maarif ve Mektebler.[1195]

Bundan sonra Anadolu ve Rumeli'de bulunan tüm mektebler İstanbul Syllogue'na bağlandı. Syllogue'un Rum cemaatindeki erbab-ı maarife yaptırdığı plan uyarınca Rum ibtidailerinde Fransız, tali mekteblerde ise Alman sistemi kabul edilmişti. Böylelikle Anadolu ve Rumeli'deki Rum mektebleri Syllogue (Cemiyet-i Edebiyye'nin)'un programlarına göre eğitim yapmışlar ve bu cemiyetin müfettişlerince denetlenmişlerdi.[1196]

Daha sonra, Rum milletinin nizamnamesi 13 Şevval 1277/25 Nisan 1861 tarihinde yürürlüğe girmişti. Bu nizamnameye göre, Ortodoks millet teşkilatında üç meclis görev yapacaktı. Bunlar *Ruhani Meclis*, *Muhtelit Meclis* ve *Umumi Meclis*'ti. *Muhtelit Meclis*, 4'ü piskopos ve 8'i avamdan olmak üzere toplam 12 üyeden oluşuyordu. Cismani ve laik karakterli olan bu meclis millet mektebleri, kütübhaneler, hastaneler, hayır kurumları ve kiliselerin

---

1195 Osman Ergin, a.g.e., s. 796

1196 M. Cevdet, "Rum Silloğu ve Vakıf Mükafatları", **Muallimler Mecmuası**, (İstanbul, 1924), sayı 20, s. 520-521, 523 ve E. Engelhard, Türkiye ve Tanzimat Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahatı (1826-1882), (İstanbul, 1328), s. 226

mali yönetimiyle görevliydi.[1197] Bu meclis mekteblerin ders programlarını belirleyebilme ve talebelerin diplomalarını verme yetkisine sahipti. Bu mekteb sistemi üzerine Osmanlı devletinin hemen hemen hiç ciddi denetimi olmamış, hatta bu konuda istatistiki bilgi dahi tam olarak toplanamamıştı. Yalnız 1890'larda bu mekteblerde Türkçe'nin öğretilmemesi üzerine, programlarına Türkçe'nin zorunlu ders olarak konulması gündeme gelmiştir. Bu talebi kabul etmek zorunda kalan cemaat bu eğitimin masraflarını karşılamak istememiş ve 1895'de Rumeli ve Anadolu'da 6 vilayette rüşdiye derecesinde bulunan mekatib-i gayrimüslimede istihdam edilecek lisan-ı Osmani muallimlerinden maaşlarının her vilayetin maarif tahsisatından karşılanmasına karar verilmişti.[1198] Ayrıca, Rum cemaati maarif müfettişlerinin mekteblerini teftiş edecekleri zaman önce Patrikhane veya Metropolitliğe haber vermelerini istemişti.[1199]

Ermeniler

Ermeni eğitim sisteminin gelişiminde dönüm noktası Amira Şinork Mıgırdıç Miriciyan'ın 1790'da devletten izin alarak ilk resmi mektebi Kumkapı Fıçıcı sokağında açması olmuştur. Kumkapı mektebi gramer yönünden diğerlerinden ayrılıyordu. 1824'de Patrik Karabet Kumkapı'daki mektebi himayesine alarak programını değiştirdi. Türkçe eğitimi de ağırlık vererek, böylelikle bu mektebi yüksek mekteb haline getirdi. 1803-1812 yılları arasında İstanbul'un tüm semtlerinde ücretsiz eğitim yapan Ermeni cemaat okulları açılmıştı. Bunun haricinde Patrik Karabet, 1824'te Anadolu'daki Ermeni cemaatlerine gönderdiği bir tamimle her cemaatin mekteb açmasını istiyordu.[1200] Osmanlı İmparatorluğu içindeki Ermeni mekteblerinin sayısının artması ve yeni bir mekteb

---

1197 Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devleti Millet Sistemi**, (İstanbul, 1992), s. 82-83

1198 BOA, İ, MM, no: 2128

1199 Hikmet Gazetesi, 26 Ağustos 1327/8 Eylül 1911

1200 Osman Ergin, a.g.e., s. 12

kademelenmesinin ortaya çıkışı böylelikle 18.yy. içinde gerçekleşmişti. Ermeni Patriği'nin başkanlığında toplanan 1831 Cemaat Meclisi'nde esnaf temsilcileri sayıları artan okuların masraflarına katılmayı kabul etmişlerdi. Ama eğitimin denetiminde sözleri olmamıştı. Bir süre sonra Patrikhane'de yapılan bir toplantıda kültür müesseselerinin denetimi on Amira'dan oluşan bir heyete bırakılmıştı. Daha sonra Ermeni cemaati içinde Patrikhane, Amira'lar, sanatkarlar arasında 1840'larda ciddi bir güç çekişmesi yaşanmıştı. Amiralar'ın getirdiği eğitim sistemi, ama bundan daha ziyade mekteblerin sayısının artmasıyla birlikte bu eğitimin pahasının kimin tarafından taşınacağı ve eğitimin kimin tarafından denetleneceği sorunu yüzünden bu üç grup arasında sürekli fikir ayrılıkları ortaya çıkıyordu. Amira'lar ve esnaf Patrikliğe karşı çıkarak 1841 yılında Ermeni milleti içindeki sivil işlerin halk tarafından seçilmiş bir meclisin denetimine verilmesi konusunda bir ferman çıkarttırmışlardı. 1847'de Patrik bu işler için hem Amira'lar hem esnaftan oluşan laik bir meclis kurmuştu.[1201] 1851'de Encümen-i Daniş'in kurulmasıyla bu fikir çatışmasının boyutları daha da büyüdü. Çünkü 1853'ten sonra Ermeni cemaatinde kurulan 14 kişilik Maarif Komisyonu eğitimi Amiralar'ın denetiminden çıkarmış oluyordu. Daha sonra yayımlanan Nizamname-i Millet-i Ermeniyan ile Amiralar'ın denetimine kesin olarak son verilmişti. Böylelikle, Ermeni okullarının denetimi aşağıda da görüleceği üzere seçimle gelen Maarif Komisyonu'na geçmişti.

Nizamname-i Millet-i Ermeniyan 24 Mayıs 1860 tarihinde hazırlanmış, 26 Ramazan 1279/18 Mart 1863 tarihinde Padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe girmişti. Bu nizamname ile Ermeni cemaatinin işlerini tanzim etmek artık Amiralar'ın elinden alınarak seçme mümessillere verilmiş oluyordu. Böylelikle Ermeni milletinin Rumlar'da olduğu gibi üç meclise ayrılması öngörülüyordu. Bunlar *Ruhani Meclis*, *Cismani Meclis* ve *Umumi Meclis*'ti. *Cismani Meclis*, avamdan milli meselelere ve Devlet-i Aliye'nin nizamlarına vakıf yirmi üyeden meydana gelmekteydi.

[1201] Osman Ergin, a.g.e., s. 626

Görevi, eğitim, yargı, yapı ve hayır işlerine bakmaktı. Cismani Meclis, bu görevlerini *Maarif*, *Tesisat*, *Muhakeme* ve *Manastır* adında dört komisyonuyla *üç idare komisyonu* oluşturarak yürütmekteydi. Bu meclis adeta bir hükümet gibi çeşitli nezaretlere ayrılmıştı. Bu nizamnamenen 45nci maddesine göre, bunlardan Maarif Komisyonu, avamdan ve erbab-ı maariften olmak üzere 7 üyeden meydana gelmekteydi. Görevi Ermeni milletinin talim ve terbiyesi ile millet mekteblerinin yönetimine nezaret etmek, öğretmenlerin yetiştirilmesine, mekteblerin ders kitablarının tedarikine gayret göstermekti. Ayrıca bu mekteblerden mezun olan öğrencilere diplomalarını vermek, ders kitablarını ve yıllık sınav heyetlerini belirlemek bu komisyon tarafından yürütülmekteydi. Bu suretle cemaatin din ve dünya işleri birbirinden ayrılmış oluyordu. İlk Maarif Komisyonu Paronak Feruhan'ın başkanlığı altında toplanmıştı. Maarif Komisyonu ilk iş olarak tüm Ermeni mekteblerinde tatbik edilmek üzere dahili bir nizamname yaparak tedris usulünü ıslah ve zamanın şartlarına uygun bir şekle sokmuşlardır. Patrikhane Maarif Komisyonu'nun teşekkülünden beri cemaat mekteblerinin son sınf imtihanları ile muallimlik imtihanları bu komisyonun nezaret ve murakabesi altında vukubulmaktaydı. Patrikhane Maarif Komisyonu tarafından verilen şahadetnameler sonradan Maarif Nezareti tarafından tasdik edilmek üzere nezarete yollanıyordu.

21 Mart 1305/2 Nisan 1889 tarihli Sadrazam Kamil Paşa'nın tezkeresi Ermeni mekteblerine Patrikhane'nin müdahalesini ve bu mekteblerin programları üzerindeki Maarif Nezareti'nin denetimini göstermekteydi. Şöyle ki, Ermeni mekteblerinde Ermeni tarihi yerine Osmanlı tarihi okutturulması Maarif Nezareti'nden Ermeni Patrikliği'ne bildirilmiş, ancak bu durumun Ermeni milletini hükümetten soğutacağı korkusuyla meclise sunulmamış, sadece okutulan kitablar içinde zararlı bölümlerin bulunmaması kabu

ederek, o yolda verilecek emirleri derhal uygulayacağını Patrik efendi ifade etmişti.[1202]

1893 tarihinden itibaren Maarif Komisyonu'nun murakabesi altında bulunan İstanbul'daki ve Anadolu'daki tüm Ermeni mektebleri aynı programı takib etmişler ve bu vaziyeti Cumhuriyet'in ilanına kadar devam etmişlerdi. Yine 1893'te Maarif Komisyonu, Maarif Nezareti'nin izniyle yeni usullerde mekteb kitabları tabettirmişlerdi. Nezaret de azınlık mektebleriyle yakından ilgilenmeye başlamış, ilk iş olarak daha önce Maarif Komisyonu tarafından muallimlere verilen ve yalnız Ermenice olan muallimlik vesikalarına bir de Türkçe kısım ilave edilmesinin istemişti. Ayrıca mekteb açmak hususunda hükümetten müsaade alınması hükmü de konulmuştu. Bunun üzerine Maarif Komisyonu, Türkçe olarak yeni bir tedrisat programı hazırlayarak mahalli makamlar tarafından tasdik edildikten sonra vilayetlere göndermişti.

1910 yılında Maarif müfetişlerinden biri mahalli merkez komiseriyle birlikte Ermeni Eseyan mektebine giderek ders programına, tedris heyetine, mektebin gelirlerine, masraflarına ve talebenin sayısına dair bazı sualler yöneltmiş. Bunun üzerine Ermeni cemaatinden büyük tepkiler gelmişti. Mesela, Ermeni Patrikhanesi Ermeni mekteblerine göndermiş olduğu bir tamimde

> "Son günlerde Maarif Nezareti ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti memurlarından iki zat şehrimiz milli (Ermeni) mekteblerinden birisine gidip mekteb müdüründen ders programlarıyla bütçesine vesaireye dair bazı malumat taleb etmişler ise de müdür-i mekteb hususat-ı saire hakkında kendilerine malum olan itasından aciz bulunduğunu söylemiştir. Patrikhanemiz Maarif Komisyonu bu vukuatı bi't-tahkik müdür-i mumaileyhin şu harekatını kanuni bulmuştur Mekteb-i mezkur heyet-i idaresi bu vukuatı tahriren Patrikhane

---

[1202] Osman Ergin, a.g.e., s. 1039

Meclis-i Cismanisi'ne bildirmiş olmakla meclis-i mezkur dahi bu meseleyi resmen Patrikhane Maarif Komisyonu'na tebliğ etmekle beraber şunu dahi ilave etmiştir ki, mekatib-i milliyemize dair bu gibi malumat Dersaadet'te Patrikhanemizden ve taşralarda murahhasa kendilerine malumat itasından aciz bulunduğunu söylemiştir. Patrikhane madde olduğundan memurin-i mumaileyhimin metalibatı bu karara külliyen mugayyirdir ve kiliselerle mekatib-i milliyemiz heyet-i idareleri bu gibi memurinin metalibatına karşı bu yolda cevab vermeleri lazım gelir. Binaenaleyh Patrikhanemiz Maarif komisyonu'nun bu kararı mucibince Patrikhanemiz imtiyazatına taalluku olan bu gibi ahvalin tekerrürü halinde son derece müdebbirane davranmakla beraber zir-i idaremizde bulunan bi'l-cümle mekatib-i milliyemiz müdürleriyle heyet-i talimiyelerine ol vech ile hareket etmelerine dair tenbihat icra eylemeniz tavsiye olunur."[1203]

demişti. Bu sırada hükümet Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun Layihasını Meclis'e vermişti. Bunu üzerine mesele bir kat daha alevlendi. Çünkü Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun Layihası'nın 31 sayfalık esbab-ı mucibesinde hususi mekteblerin zaten nezaret hakkının hükümete aid olduğu bildirilerek bu mekteblerin program ve şehadetnamelerinin de sadece görülmesi istenmişti. Tüm bu tartışmaların üzerine Maarif Nazırı Nail bey istifa etmek mecburiyetinde kalmıştı. Nail bey, kendisiyle yapılan bir mülakatta:

"...Maarif bütçesinden tahsil-i ibtidai için...1325/1909 senesi 100.000 ve 1326/1910 senesi için 160.000 lira [ayrılmıştı]...bu paranın müslim ve gayrimüslim bi'l-cümle Osmanlılar'ın tahsil-i ibtidaisine sarfı lazım gelir. Öyle yapılmazsa kaide-i musavata riayet edilmiş olmaz. Tahsil-i ibtidainin terbiye-i diniye ile

[1203] Tanin Gazetesi, 4 Haziran 1325/17 Haziran 1909

irtibatı cihetiyle gayrimüslim Osmanlılar'a izafetle cemaat-i mezhebiyenin yani kilise heyetinin elindedir. Biz bu teşkilata halel getirmiyoruz... Dikkat olunsun ki memalik-i Osmaniye'de devletin umur-ı maarife nezaret eylemek hususunda hakkı derkar bulunmakla beraber bu kararda tahsil-i ibtidaiyeye müdahale yok. Devletin kararı para muamelesinin Maarif Müdürü'nün nezareti altında ve mal sandıkları vasıtasıyla ifasına inhisar ediyor. Bunu cemaatlerin memnuniyetle kabul etmesi lazım gelirdi..."[1204]

Maarif Nezareti sonradan Patrikhaneler'e tebliğ ettiği bir tezkerede,

1- Mekatib-i ibtidaiye olmayan karyelerde Maarif Nezareti tarafından mekatib-i ibtidaiye tesisiyle hisse-i maarifin idarelerine tahsisi

2- Muhtelif unsurlara mahsus mekatib-i ibtidaiye olan yerlerde bu mekteblere Maarif nezareti tarafından Türkçe ders muallimleri tayin olunarak tahsis edilecek maşların maarif hissesinden verilmesi

3- Muhtelif unsurlara aid tüm mekteblerde icra kılınan imtihanların Maarif'in nezareti altında icrası tedbirlerini alacağını bildirdi.[1205]

Fakat mebuslar ve patrik buna mekteblerinin teftiş ve idaresine hükümetin müdahalesi olacaktır diye yanaşmayarak itiraz etmişlerdi. Bu yüzden 1908'den 1913'e kadar geçen süre içinde ibtidai mekteblerin gelişmesinde bir durgunluk yaşanmıştı. 1 Mayıs 1910 tarihinde de Ermeni cemaat mekteblerinin dereceleri tesbit edilmişti.

[1204] Sabah Gazetesi, 23 Kanunievvel 1325/5 Ocak 1910

[1205] Osman Ergin, a.g.e., s. 1466

Yahudiler

Yahudi cemaatinin modern eğitim örgütlenmesini gerçekleştirmesi Rum ve Ermeniler'e göre daha geç olmuştu. Bunun belki bir sebebi Osmanlı Yahudi toplumuna modern eğitim hareketi Rum ve Ermeni milletinde olduğu gibi kendi ticaret burjuvazisinin baskısıyla gelmemesi olabilir. Çünkü bu hareket uluslararası Yahudi burjuvazisinin girişimleri sonucunda oluşmuştu. Nitekim Rochhild ve diğer büyük Yahudi kapitalistlere 1860 yılında Paris'te Alliance Israelite'i kurmuşlardı. Alliance Israelite'in amacı Yahudi cemaatini geliştirmekti. Bunu da eğitim yoluyla gerçekleştirmeyi seçmişti. Bunun üzerine Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk Alliance okulu 1867'de Edirne'de açılmıştı. 19. yüzyılın sonunda ise Osmanlı İmparatorluğu'nda bu mekteblerin sayısı 50'yi aşıyordu.

Daha önce ise, 1856 Islahat Fermanı'na göre cemaat idarelerinin yeniden düzenlenmesi kapsamında Yahudi milletinin nizamnamesi 23 Şevval 1281/22 Mart 1865'de çıkarıldı.[1206] Diğer milletlerde olduğu gibi bu milletin de 3 meclisi bulunmaktaydı. Bunlar *Umumi Meclis*, *Ruhani Meclis*, *Cismani Meclis*'di. Bu nizamnameye göre, eğitim işlerinin bağlı olduğu Cismani Meclis'de 7 haham ve 9 avamdan oluşan 16 kişi bulunuyordu.[1207] Bu üyeleri Umumi Meclis belirlemekteydi. Böylece eğitim konusunda karar verme yetkisi büyük oranda dini kesimin elinden alınıyordu. Bu meclis Yahudi milletinin dünyevi işlerine bakar ve Devlet-i Aliye'den gelen emirleri yürütürdü.

[1206] Bilal Eryılmaz, a.g.e., s. 84

[1207] İlhan Tekeli ve S. İlkin, a.g.e., s. 32. Bu rakam Eryılmaz'da 9'dur. Bilal Eryılmaz, a.g.e., s. 84

Protestan

Protestan milletinin nizamnamesi 7 Rebiyülevvel 1295/12 Mart 1878 tarihinde kabul edildi.[1208] Protestan mekteblerinin idaresi de diğer milletler gibi Kanun-ı Esasi'nin 16ncı maddesinde belirtildiği gibi tüm mekteblerin devletin taht-ı nezaretinde olup, tebaa-ı osmaniyenin terbiyesi için bir düzen sağlanacak ancak bu düzen sağlanırken itikadi işlere yönelik olan talim usüllerine halel getirilmeyecekti.

CEMİYETLER HAKKINDA

24 Nisan 1864 tarihli Tasvir-i Efkar'ın Şinasi tarafından yazılan baş yazısında bazı kimselerin Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye adı ile bir heyet teşkil ederek Maarif Nezareti'nden ruhsat istediklerini ve sonucunda bir irade ile bunlara ruhsat verildiğini öğreniyoruz.[1209] Buradan da anlaşılmaktadır ki 1869 Maarif Nizamnamesi çıkarılmadan önce de dernek kurmak için Maarif Nezareti'nin iznine başvurmak gerekiyordu. Yine II. Meşrutiyet'ten hemen sonra Temmuz ayı içinde muallimlerin hukukunu korumak ve eğitimi yaymak amacıyla Maarif Nezareti'nden izin alınarak Encümen-i Muallimin adında bir cemiyet tesis edilmişti. Bu cemiyetin başkanlığına Emrullah efendi, 2nci başkanlığına eski Maarif Nazırı Said bey ve 3ncü başkanlığına İzmirli İsmail Hakkı bey seçilmişlerdi. Eski mebus ve sonradan da Canik mutasarrıfı olan Servet bey muhasebeci ve Vehbi bey de katib-i umumi olmuşlardı. Cemiyetin ilk başarısı dersleri gruplara ayırmak ve maaşlara zam yapmaktı. Daha sonra İstanbul'da ve taşrada boşalacak muallimliklere Encümen-i Muallimin'in görüş ve fikri alınmaksızın

---

[1208] Bilal Eryılmaz, a.g.e., s. 84-85

[1209] Şinasi, **Makaleler**, Külliyat IV, (Ankara, 1960), s. 95

hiç kimsenin tayin edilmemesine ve muallimliğin bir meslek haline gelmesinde başarı gösterildi. Gerçekten de Şuayb ve Sami beylerin Maarif Müdürlükleri zamanında mekteblerde boşalacak derslere tayin olunacak muallimler Encümen-i Muallimin'den istenirdi. Encümen de düzenlemiş olduğu bir kıdem-ehliyet defterine uyarak sırada bulunan muallim veya muallim adayına bir hüviyet kağıdı vererek Nezaret'e gönderir ve tayin emri çıkarttırılırdı. Encümen sonraları taşra maarif ve mekatib idarelerine nizamnameler, beyannameler gönderdi ve kendisine katılarak toplanacak bir idare heyeti seçilmesiyle şube teşkil eylemeleri hususunu bildirdi. Birçok yerden şube teşkil edildiği cevabları geldi. Bu şekilde taşra maarif ve mekatib idareleriyle encümen arasında bir ilişki oluşmuş oluyordu. Tabii ki bunlar Maarif Nezareti'nin gözetimi ve denetimi altında yapılıyordu. Bu yüzden çeşitli şikayetler ve rahatsızlıklar muallimler arasında dolaşıyordu. Bunun üzerine Düyun-ı Umumiye erkanından mualim Zeki beyin teşebbüsüyle Vefa Sultanisi binasında bir toplantı vukua geldi. Bu toplantıda bulunmak üzere Encümen-i Muallimin'den 3 üye de istenmişti. Sonuçta Encümen-i Muallimin'in Nezaret erkanının başkanlığı altında toplanması, encümen başkanının Nezaret tarafından seçilmesi ve encümenin kararlarının başkanın karşısında bir hükmü olmaması sebebiyle hiçbir zaman muallimlerin hukuklarını korumaya muvaffak olamayacağı ve Nezaret'le organik bağlantısı olmayan yeni bir cemiyet kurulması lazım geleceği konu edildi ve hemen Cemiyet-i Muallimin namıyla bir cemiyet kurulmasına karar verildi ve nihayet Zeki beyin başkanlığı altında bir cemiyet teşekkül ve Encümen-i Muallimin'in fesh olunduğu ilan edildi. Bunun üzerine 15 Kanun-ı evvel 1324/28 Aralık 1908 tarihinde Zeki bey Cemiyet-i Muallimin'in sıfatıyla Maarif Nazır Vekili olan Abdurrahman Şeref beye gönderdiği mektubta cemiyetin talimatnamesinin basılmakta olduğunu ve yakında Nezaret'e göndereceğini bildirmekteydi.[1210] Yine 12 Ağustos 1334/25 Ağustos 1918 tarihinde kurulan Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye, mekteblerde tedris olunacak ulum-ı diniye kitablarının telif

---

[1210] Vehbi Bey, **Muallimler Cemiyeti 1335-1919 Senesi Heyet-i Umumiye Risalesi**, (İstanbul, 2 Mayıs 1335/2 Mayıs 1919), s. 23-25

ve neşrine gayret eder ve bu konuda Maarif Nezareti'yle ilişkilere girerdi.[1211]

MEMURLAR HAKKINDA[1212]

Yukarıda da belirtildiği üzere, Abdülaziz devrinin ilk yıllarında memurluk henüz bir meslek haline getirilmiş değildi. Bu sebeple memurlar gelişgüzel seçilmekte ve tayin edilmekte idiler. Tayinlerinde rüşvet, iltimas, hatır-gönül, büyük rol oynamaktaydı. Memuriyet vazifeleri, yetkileri ve sorumlulukları da tesbit edilmiş değildi. Bu sebeple hukuki ve adli teminatları da yoktu. Birçoklarına da maaş verilmemekteydi. Harçlardan ve daha başka gelirlerden aldıkları hisselerle geçimlerini sağlamak zorundaydılar. Daha sonra bunlar bir bir hükme bağlanarak, memurlar hakkında bir düzenleme

---

[1211] Sadık Albayrak, **Son Devrin İslam Akademisi, Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye**, (İstanbul, 1973), s. 95 ve 103

[1212] Daha fazla bilgi için bkz. BOA, İ, Maarif, no: 699-4, 30 RA 1321 ve BOA, İ, Maarif, no: 2762-6, 23 Z 1315 ve BOA, İ, Maarif, no: 2137-2, 20 L 1313 ve BOA, İ, Maarif, no: 3136-1, 6 M 1317 ve BOA, İ, Maarif, no: 690-5, 25 RA 1312 ve BOA, İ, Maarif, no: 2417-4, 26 ZA 1311 ve BOA, İ, Maarif, no: 868-2, 15 R 1311 ve BOA, İ, Maarif, no: 592-4, 23 Ş 1310 ve BOA, İ, Maarif, no: 208-6, 24 M 1310 ve BOA, İ, Maarif, no: 341-2, 12 S 1311 ve BOA, İ, Maarif, no: 1048-7, 27 R 1310 ve BOA, İ, Maarif, no: 397-4, 7 CA 1310 ve BOA, İ, Maarif, no: 63-2, 16 M 1316 ve BOA, İ, Maarif, no: 2418-5, 26 ZA 1311 ve BOA, İ, DH, no: 69563 ve BOA, İ, DH, no: 88016 ve BOA, İ, DH, no: 84692 ve BOA, İ, DH, no: 87944 ve BOA, İ, DH, no: 93204 ve BOA, İ, DH, no: 93928 ve BOA, İ, DH, no: 30972 ve BOA, İ, DH, no: 34266 ve BOA, İ, DH, no: 34120 ve BOA, İ, DH, no: 26019 ve BOA, İ, DH, no: 26143 ve BOA, İ, DH, no: 24518 ve BOA, İ, DH, no: 37209 ve BOA, İ, DH, no: 62571 ve BOA, İ, DH, no: 79691 ve BOA, İ, DH, no: 80409 ve BOA, İ, DH, no: 45911 ve BOA, İ, MM, no: 2937 ve BOA, İ, MM, no: 427 ve BOA, İ, MV, no: 11933 ve BOA, Cevdet Maarif, no: 7455 ve BOA, İ, Maarif, no: 2154-1, 12 N 1312 ve BOA, İ, Maarif, no: 2, 23 S 1312 ve BOA, Cevdet Dahiliye, no: 5432 ve BOA, İ, Maarif, no: 390-2, 23 S 1312

sağlandı. Biz burada Maarif Nezareti'nin kendi memurlarına dair olan yetkilerini ele almaya çalışacağız. Mesela, 24 Cemaziyelevvel 1286/1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'[1213]ne göre, Maarif Nezareti, maarif meclislerinin başkanı, muavini, muhakkik ve müfettişlerini seçerdi. Ancak bunun üzerine irade ile tayin olunurlardı. Diğer memurlar içinde buna benzer bir yol izlenerek, mahalli erkandan olmak üzere vilayet makamı tarafından seçilen ve vazifelendirilen kişiler ve Maarif Nezareti'nin tasdiki üzerine tayin edilirdi. Bunların azli ve değiştirilmesi dahi ancak Maarif Nezareti'nin görüşü ile yerine getirilirdi (m. 144).

Yine 1873'de bir kararname neşredilerek maaş ve harcırahlarının ne yolda verileceği hakkında açık hükümler kondu. Muhakeme edilmeleri için tesbit edilmiş olan esaslarsa 1871 yılında bir nizamname halinde ilan edilmişdi.

1877'de ilk defa olarak bir komisyon tarafından tanzim edilen bir talimat göre de Şer'iye ve Askeriye'ye bağlı olanlar dışında kalan memurların sicillerinin tutulması mecburiyeti kabul edildi. Bütün memurlar, haltercümelerini bildirmeye ve kendilerine verilen basılı bir varakadaki soruları doldurmakla mükellef tutuldular. Sicilin bir sureti ilgili Nezarete gönderilmekte, diğeri de çalışmakta olduğu dairenin en yüksek makamının murakabesinde bulunan sicil dairesinde korunmaktaydı.

1878 yılında kurulan Memurin-i Mülkiye Komisyonu da Batılı yöntemlere yakın bir biçimde, bütün memurların atanması, terfileri, nakilleri ve emekliye ayrılmasıyla uğraşıyordu. Bundan başkaca bir de Ahval-i Memurin Sicill-i Komisyonu vardı. Bu komisyonun, her nezaret ve dairede şubeleri olup bütün bürokratların ayrıntılı özgeçmişleri, çalışma raporları, beyanları ve düşünceleri burada toplanmaktaydı. Sadrazamın emrinde olan bu iki komisyon padişaha

---

[1213] Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 184-219

bürokrat kitlesinin denetimi için tam olarak yardımcı oluyordu.[1214] Bütün devlet memurlarının görevlerinde etkin ve dürüst davranacaklarını garanti altına almak için önemli kişilerin kefaletlerini göstermek şarttı.[1215] Aynı yılda devlet memurlarının maaşlarını düzenleyen bir kararname hazırlandı. Buna göre, maaşlar kademe esasına göre değil fakat mevkilere ve rütbelere göre tesbit edilmiş oluyordu.

13 Ramazan 1306/1 Mayıs 1305/1889 tarihli Müze-i Hümayun Nizamname-i Dahilisi'[1216]ne göre de Müze-i Hümayun doğrudan doğruya Maarif Nezareti'ne bağlı olduğu için, buranın idaresi de bir müdür ve muavini tarafından yapılırdı (m. 3). Müze belirli kısımlara ayrılmış ve başlarına Müze-i Hümayun müdürünün seçimi üzerine Maarif Nezaretinin uygun bulması ve Padişah iradesiyle birer muhafız tayin olunmuştu (m. 4). Muhafızlar hafriyat ve araştırma yapabilmek ve asar-ı atika nizamnamesine uygun olarak diğer kimseler tarafından yapılacak hafriyat ve araştırmaya nezaret edebilmek için Maarif Nezareti'nin iznine muhtaçdılar (m. 25). Bu daire muhafızlarından biri herhangi sebepten dolayı geçici müddet ile mahalli memuriyetine gelemeyecek ve diğer muhafızlardan da vekil tayini mümkün olamayacak olursa, dışardan birinin tayini için ancak Maarif Nezareti'nin izin vermesi lazımdı (m. 11). Vilayetlerden birinde bir müze teşkili uygun görüldüğünde o vilayetin asar-ı atika memuru var ise o, yoksa diğer bir kişi teşkil edilmesi Maarif Nezareti'nin iznine bağlıydı (m. 14). Müze müdürünün olmadığı durumda yardımcısının ona vekaleten iş görebilmesi için Maarif Nezareti'nin izni ve muavine yapacağı yazılı bildirimi lazımdı (m. 16). Yine 29 Safer 1324/10 Nisan 1322/1906

[1214] Düstur, 1nci tertib, 4ncü cilt, s. 63-66 ve Düstur, 1nci tertib, 5nci cilt, s. 965 ve Düstur, 1nci tertib, 6ncı cilt, s. 3 ve BOA, Yıldız Tasnifi, no: K 37, 47/37 ve BOA, Yıldız Tasnifi, no: K 36, 47/36 ve BOA, Yıldız Tasnifi, no: K 14, no: 1239 ve BOA, Yıldız Tasnifi, no: K 14, no: 1339

[1215] BOA, İ, Şura-yı Devlet, no: 2735

[1216] Düstur, mütemmim, s. 105-112 ve 1nci tertib, 6ncı cilt, s. 343-349

tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'[1217]ne göre, Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından karar altına alınan tüm maddelerin icraya konmaları ancak Maarif Nezareti'nin tasdikiyle mümkündü (m. 3). 20 Rebiyülahir 1312/21 Ekim 1894 tarihli bir irade[1218] ile de Maarif Nazırı Matbaa-i Amire'nin müdürünü seçerdi ve müdür Maarif Nazırı'nın denetimi altında olup matbaada muzır bir eser basılması halinde herikisi de sorumlu olurdu. 8 Receb 1314/1 Kanunuevvel 1312/1896 tarihli Vilayat-ı Şahane Maarif Müdürlerinin Vezaifini Mübeyyin Talimat'[1219]a göre Maarif Nezareti Maarif Müdürleri'nin vazifelerini yapıp yapmadıklarıyla ilgilenerek onları yakın takibe almakla yükülüydüler (m. 3). Bunun için mesela, Maarif Müdürleri her sene sonunda, Nezaret'ten gönderilen örneğine uygun olarak bir istatistik tanzim etmek zorundaydılar (m. 7). Ayrıca Maarif Nezareti taşradaki hesab işlemlerini kontrol etmek için bir miktar maaşla birer katib tayin etmişti (m. 16).

15 Muharrem 1324/26 Şubat 1321/1905 tarihli Dersaadet Mekatib-i Aliye-i İdadiyesine Tayin Olunan Müdür-i Sanilerin Vezaifine Dair Nizamname'[1220]ye göre de müdür-i evveller kendilerine bir katib seçebilmek için Maarif Nezareti'ne durumu yazı ile bildirmek zorundaydılar (m. 3). Ayrıca Maarif Nezareti müdür-i sanilerin görevlerini yapıp yapmadıkları inceleyerek, eksik bir yan görürlerse gerekeni yapabiliceklerdi (m. 8).

24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[1221]ye göre de Maarif Umumi Müfettişleri, Maarif Nezareti tarafından tayin edilirlerdi (m. 4) ve bunlar tedrisat-ı ibtidaiye müdürünün başkanlığı altında Nezaret'te toplantı yaparak Maarif Nezareti'nden havale edilen maarif-i ibtidaiye

---

[1217] Düstur, 1nci tertib , 8nci cilt, s. 506-515

[1218] BOA, İ, Hususiye, no: 70

[1219] Düstur, 1nci tertib, 7nci cilt, s. 118-129

[1220] Düstur, 1nci tertib, 8nci cilt, s. 434-435

[1221] Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

meseleleri üzerine tartışırlardı (m. 5). Bunun gibi her vilayet dahilinde bulunan Maarif-i İbtidaiye Müfettişleri'de Maarif Nezareti tarafından tayin edilerek bunlardan ikisi Vilayet Maarif Meclisi üyesi olmak üzere görevlendirilirdi (m. 35). Yine aynı nizamnameye göre Vali, ancak Maarif Nezareti'nin harcama ile ilgili verdiği vekalet üzerine hükümet tarafından darülmuallimin-i ibtidaiyeye tahsis olunan meblağı mektebin harç memuru namına verilmesini emredebilirdi (m. 13). Yine vali her mali senenin sonunda veya harç memuru değiştikçe darülmuallimin-i ibtidaiyelerde demirbaş eşyanın icra edilecek devir ve teslim muamelesinde tarafından bir memur bulundurarak Bu muameleyi bildiren iki zabıt tutturur ve bunlardan birini Maarif Nezareti'ne takdim ederdi (m. 15). Ayrıca Maarif Nezareti vali ile maarif müfettişi arasında çıkacak anlaşmazlıkları çözüme bağlardı (m. 21). Vilayet Meclis-i Umumisi de umumi gelir gider lahiyası ile bu konuda tanzim edeceği kararnameyi Maarif Nezareti'ne takdim ederdi (m. 12). Yine 1910'da Maarif Nazırı Emrullah efendinin onayıyla Nezaret Baltacıoğlu'nu Avrupa'ya pedagoji ve elişleri konularında incelemelerde bulunmak üzere görevlendirmiştir.[1222]

Bir de 1895-1913 tarihleri arasında memur sayısı ve maaşlarına bakmak Nezaret'in bu yetkisini anlamak ve değerlendirmek açısından çok daha faydalı olur kanısındayım[1223]

	Memur ve Müstahdem Sayısı			Maaş ve Ücretler (Milyon Kuruş)			
	1895/96	1909/10	1913/14	1895/96	1909/10	1911/1912	1913/14
Maarif Nezareti	5.550	9.803	11.297	20.3	36.6	38.9	43.57

[1222] Necmeddin Tozlu, a.g.e., s. 7

[1223] Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, (Ankara, 1994), s. 151-152

8 Şaban 1328/2 Ağustos 1326/15 Ağustos 1910 Tedrisat-ı Taliye Encümenlerinin Suret-i Teşkil ve Vezaifi Hakkında Nizamname'[1224]ye göreyse Maarif Nezareti, Tedrisat-ı Taliye Encümeni'ne memurlarından 2 kişiyi, mekatib-i aliye muallimini, 4 kişi mekatib-i idadiye muallimi, 2 kişi mekatib-i taliye-i hususiye müdür ve muallimini tayin ederdi (m. 2). Ayrıca Nezaret Tedrisat-ı Taliye Encümenleri'ne fikir ve görüş beyan etmesi için bazı meseleler havale ederek görüşülmesini isterdi. Bu encümen de tahsiliye-i taliye müesseselerinin durumu ve icrası için yapılması gereken ıslahata yönelik her sene Maarif Nezareti'ne bir rapor verirdi (m. 4). 23 Cemaziyelevvel 1329/9 Mayıs 1327/22 Mayıs 1911 tarihli Maarif Hıfzıssıha-yı Mekatib Komisyonu'nun Suret-i Teşkili İle Vezaifine Dair Nizamname'[1225]ye göre, Maarif Nezareti, Hıfzıssıha-yı Mekatib Komisyonu'na 7 tabib seçerek üye olması için gönderirdi (m. 1).

Yine Maarif Nazırı Abdurrahman paşa zamanında 28 Zilhicce 1329/7 Kanunuevvel 1327/20 Aralık 1911 tarihinde yayımlanan Tesis-i Mekatib İçin Arnavutluk Vilayatına İzam Olunacak Memurine Mahsus Talimat'[1226]a göre, Maarif Nezareti'nin verdiği emir ve talimata mahalli maarif idareleri tam riayet edeceklerdi (m. 19).

Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında 19 Rebiyülevvel 1330/24 Şubat 1327/8 Mart 1912 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[1227]ye ve Maarif Nazırı Ahmed Şükrü bey zamanında 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[1228]ye göre, Maarif Nezareti idare ve teftiş hizmetlerini tayin ettiği memurlar yani müsteşar ve merkezdeki tedrisat idareleri ve müfettişler ve vilayetlerdeki Maarif

---

[1224] Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 646-647

[1225] Düstur, 2nci tertib, 3ncü cilt, s. 372-373

[1226] Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 20-24

[1227] Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

[1228] Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

Müdürleri ve Müfettişleri ve Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişleri eliyle doğrudan doğruya ve valiler eliyle de dolaylı olarak icra ederdi (m. 2). Nezaret merkezi idare hizmetini,

1- Tedrisat-ı İbtidaiye Dairesi

2- Tedrisat-ı Taliye Dairesi

3- Tedrisat-ı Aliye Dairesi

4- Muhasebe Dairesi görür (m. 5).

5- Kalem-i Mahsus memurlarıyla gördürürdü (m. 12)

Maarif Nazırı Ahmed Şükrü bey zamanında 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[1229]yle bunlara;

6- Telif ve Tercüme Dairesi

7- Hıfzıssıha-yı Mekatib Dairesi

8- İhsaiyat Kalemi

9- Levazım Kalemi memurları eklenmişti (m. 5).

5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/6 Ekim 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[1230]na göre de Maarif Nezareti, o sene, bu kanunun nerelerde uygulanamayacağı hakkındaki kararmaneyi, Vilayet Maarif Müdürü'nün talep ve müracaatı ile tayin ederdi (m. 22). Azledilmiş olan memur, mutasarrıf veya vali tarafından kendine azli tebliğ olduğu tarihden itibaren nihayet 45 gün içinde Maarif Nezareti'ne müracaat ile evvelki haline dönme talebinde

---

[1229] Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

[1230] Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

bulunabilirdi. Fakat bu taleb azil kararının icrasını yine de ertelemezdi (m. 54).

Maarif Nazırı Ahmed Şükrü bey zamanında 10 Cemaziyelevvel 1332/24 Mart 1330/1914 tarihinde yayımlanan Vilayat Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisleri Aza-yı Müntehibesinin Suret-i İntihabı Hakkında Nizamname'[1231]ye göre, Maarif Müdürü, Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişi'ni seçerek Maarif Nezareti'ne bildirirdi (m. 7). Aynı nazır zamanında 27 Cemaziyelahır 1332/10 Mayıs 1330/1914 tarihinde yayımlanan Memalik-i Ecnebiye'ye Gönderilecek Talebe Hakkında Nizamname'[1232]ye göre Maarif Nezareti, memurlarını da ihtisas için yurddışına gönderilebiliyordu (m.17). Diğer bir nizamname de 28 Rebiyülahır 1333/2 Mart 1331/1915 tarihinde yayımlanan Matbaa-yı Amire Nizamnamesi'[1233]ne göre Matbaa-yı Amirenin müdürü, müdür muavini, kontrol memuru, muhasebe memurları, ve imalat-ı umumiye memuru Nezaret tarafından tayin olunmuşlardı (m. 13). Bununla birlikte, matbaanın satın alma işleri ve acil inşaatlarından 5000 kuruştan bundan fazlası da komisyon mazbatası üzerine Maarif Nezareti'nden alınacak izin ile yapılabiliyordu (m. 17). Yine aynı nazır zamanında 22 Şaban 1333/22 Haziran 1331/1915 tarihinde yayımlanan Darülmuallimin ve Darülmuallimat Nizamnamesi'[1234]ne göre, Maarif Nezareti, darülmuallimin ve darülmuallimatın memurlarını tayin ederdi (m. 18). Ayrıca tüm darülmuallimin ve darülmuallimat müdavimlerinin Maarif Nezareti'nin izni olmadıkça herne maksatla olursa olsun aralarında bir cemiyet teşkil veya hariçdeki cemiyetlerden birine mensub olmaları da kesinlikle yasaktı (m. 23).

Merkezi Memurin-i Mülkiye Komisyonu'na baskı yapıp atamaların icrasını çeşitli nezaretlere verilmesini sağladıkları 1908

[1231] Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 397-399

[1232] Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 743-748

[1233] Düstur, 2nci tertib, 7nci cilt, s. 493-496

[1234] Düstur, 2nci tertib, 7nci cilt, s. 649-659

yılında dahi salnamelerden anladığımıza göre, nezaretlerin bazılarında personel sicilleri için kurulmuş bulanan şubeler vardı. Memurin-i Mülkiye Komisyonu'nun 1912'de yeniden tesisini takiben, bu çeşitli şubeler yine Memurin-i Mülkiye Komisyonu'na bağlı hale geldiler. Personel sicillerinin sürdürülmesiyle ilgili esas sebep böylelikle nezaret içinde çalışan memurların verimli çalışmalarını ve reformların önünü kesmemeleriydi. Memurların işe devamıyla ilgili kayıtların, ayrılma taleblerinin ve emeklilik ve mazuliyet maaşı için başvuruların, nişanların verilmesi için gerekli belgelemelerin işlenmesini içeren yeni şartlar sicill-i ahval dairelerinin genel personel idaresi şubelerine tedrici dönüşümünün durumunu göstermekteydi.[1235]

Aynı nazır zamanında 7 Rebiyülevvel 1335/19 Kanunuevvel 1332/1916 tarihinde yayımlanan Musiki Encümeni ve Dar-ül-elhan Talimatnamesi İle Dar-ül-elhan Proramı'[1236]na göre de Dar-ül-elhan mektebinin idaresi için bir Musiki Encümen'i kurulmuş ve başkanı ile başkan yardımcısı da Maarif Nezareti'nce tayin edilmişti (m. 2). Yine, Maliye Nazırı ve Maarif Nazırı Vekili Cavid bey zamanında 5 Ramazan 1335/25 Haziran 1333/1917 tarihinde yayımlanan Asar-ı Nakşiye Müzesi Nizamnamesi'[1237]ne göre, Maarif Nezareti, Asar-ı Nakşiye Tetkik Encümeni'nin üyelerini seçer ve tayin ederdi (m. 4).

[1235] Carter V. Findley, **Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform, Babıali (1789-1922)**, (İstanbul 1994), s. 276

[1236] Düstur, 2nci tertib, 9ncu cilt, s. 24-25

[1237] Düstur, 2nci tertib, 9ncu cilt, s. 699-701

BÜTÇE HAKKINDA[1238]

1855 yılında yapılan nizamname uyarınca tahsisatlar daireler itibarıyla ana gruplar halinde toplanmış ve iki ana bölüme ayrılmıştı:

1- Tahsisat-ı Mahsusa

2- Mesarifat-ı Umumiye

Maarif-i Umumiye Nezareti tahsisatı bu nizamname ile tahsisat-ı mahsusa içinde yer alıyordu.[1239]

Yine 1856 yılına baktığımızda Maliye Nezareti'nin diğer devlet daireleri üzerine mali yönden bir düzenleme yetkisinin olmadığını görürüz. Nitekim devlet gelirleri de Maliye Nezareti'nde birikmiyordu. Gelişigüzel hazırlanan bütçenin tatbikatı da ilmi esaslardan mahrum olarak yine gelişigüzel olarak cereyan

---

[1238] Daha fazla bilgi için bkz. BOA, İ, DH, no: 15343 ve BOA, İ, DH, no: 34192 ve BOA, İ, DH, no: 27361 ve BOA, İ, DH, no: 69219 ve BOA, İ, DH, no: 63186 ve BOA, İ, DH, no: 5710 ve BOA, İ, DH, no: 20273 ve BOA, İ, Maarif, no: 1655-1, 11 Ş 1315 ve BOA, İ, Maarif, no: 2323-1, 21 N 1314 ve BOA, İ, Maarif, no: 954-7, 4 CA 1317 ve BOA, İ, Maarif, no: 938-4, 6 CA 1317 ve BOA, İ, Maarif, no: 2655-3, 26 ZA 1312 ve BOA, İ, Maarif, no: 1671-4, 21 B 1312 ve BOA, İ, Maarif, no: 236-1, 4 S 1312 ve BOA, İ, Maarif, no: 2904-7, 19 Z 1312 ve BOA, İ, Maarif, no: 43-1, 8 M 1325 ve BOA, İ, Maarif, no: 2189-1, 3 ZA 1311 ve BOA, İ, MV, no: 15440 ve BOA, İ, MV, no: 11725 ve BOA, İ, MV, no: 10544 ve BOA, İ, MV, no: 16647 ve BOA, İ, MM, no: 4106 ve ve BOA, İ, Şura-yı Devlet, no: 4474 ve BOA, İ, Maarif, no: 1653-5, 18 B 1312 ve BOA, İ, DH, no: 98940 ve BOA, İ, DH, no: 69266

[1239] Tevfik Güran, **Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-61)**, (Ankara, 1989), s. 16-17

etmekteydi. Her nezaret kendisine tahsis edilen geliri kendisi toplamakta ve harcamaktaydı. Bunun için bir irade çıkarmak yeterli oluyordu. Bu hususta ciddi bir kontrol yapılamadığı için harcamalarda çeşitli yolsuzluklar görülmekte ve devlet hazinesi büyük zararlara uğramaktaydı. Memurların ve alacaklıların devlete karşı hiçbir itimadı yoktu. Merkezdeki yüksek memurlardan bazıları maaşlarını düzenli ve altın olarak aldıkları halde diğerleri ve taşra memurları kağıt para olarak ve yılda 5-6 defa alabiliyorlardı. Fuad Paşa'nın zamanında yapılan başlıca yenilikler şunlar oldu: Maliye Nezareti'nin devletin bütün mali işleri hakkında merkez ve düzenleyici bir daire haline getirilmesine çalışıldı. Devlet dairelerinin sergi çıkarmaları vesair suretlerle borçlanmaları yasak edildi. Devlet dairelerinin bütçede gösterilen tahsisatlarının harcanmasını kontrol etmek üzere 18 Kasım 1879 tarihinde Divan-ı Muhasebat-ı Ali kuruldu. Daha sonra da Maliye Nezareti içinde bir Islahat-ı Maliye Komisyonu oluşturuldu. Bununla yeni bir merkezi sistem oluşturularak memurların, Nezaretlerin ve dairelerin kamu parasını kullanmaları daha sıkı tutulmaya başlandı.[1240] Memurlar maaş ve emeklilik aylığına bağlanıyorlar[1241], vakıf malları Maliye Nezareti'nin denetimi altına veriliyordu.[1242] Vakıf mallarını, medreselerin ve camilerin mali işlerini idare etmek üzere Maliye Nezareti'ne bağlı bir Vakıf Dairesi kuruldu, bunlardan gelen gelir fazlası, genel kullanım için hazineye alındı. Yine bu dönemde bütçeyi yapanlar ve sözde kontrol etmekle mükellef bulunanlar Padişah tarafından tayin edilen ve hemen azledilebilen memurlardı. Bu yüzden Padişah'ın iradesi her an bütçe dengesini sarsabilecek bir kudrette bulunuyordu. Hatta bu sarsıntıyı frenlemeye ne Maliye Nazırı'nın ne de Sadrazam'ın kudreti yetmekteydi. Ayrıca Hüseyin Cahit Yalçın'a göre 1910 yılında dahi bütçe nazırları bağlayan bir

---

[1240] Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 300-311

[1241] Düstur, 2nci tertib, 9ncu cilt, s. 272-274

[1242] Düstur, 2nci tertib, 9ncu cilt, s. 692-694

kurum olmak keyfiyetine erişememişti. Bunun için Maarif Nazırı istediği gibi para harcayıp, dağıtabiliyordu.[1243]

Şimdi de 1856-1861 arası umumi maarife ayrılan bütçeye bakalım. İlk olarak şunu görüyoruz:

1 Mart-28 Şubat 1272/13 Mart1856-12 Mart 1857 tarihinde maarif-i umumiye tahsisatı 1.288.000 kuruş[1244]

1 Mart-28 Şubat 1274/13 Mart 1858-12 Mart 1859 tarihinde maarif-i umumiye tahsisatı 2.057.200 kuruş[1245]

1 Mart-29 Şubat 1275/13 Mart 1859-12 Mart 1860 tarihinde maarif-i umumiye tahsisatı 2.472.075 kuruş[1246]

1 Mart-28 Şubat 1276/13 Mart 1860-12 Mart 1861 tarihinde maarif-i umumiye tahsisatı 2.324.828 kuruş ve

1 Mart-28 Şubat 1277/13 Mart 1861-12 Mart 1862 tarihinde maarif-i umumiye tahsisatı 2.467.842 kuruş olarak belirlenmişti.[1247]

Bir başka kaynağa göre de 1859 yılı Osmanlı bütçesi olan 819.545.000 kuruş olup giderler arasında halk eğitimi ve mektebler için 31.000.000 kuruş ayrılmış olduğu belirtilmektedir.[1248] Bu mikdar toplam harcamaların % 3.6'sına denk düşmekteydi.

1863-1864 yılı için Fuad Paşa'nın hazırladığı ilk gayrimuntazam bütçe denemesinde toplam devlet daireleri masrafları 327.678.000 kuruş iken Maarif ve Nafia Nezareti'nin

---

[1243] Osman Ergin, a.g.e., s.1433-1434

[1244] BOA, İ, MM, no: 338

[1245] BOA, İ, MM, no: 529 ve BOA, İ, MM, no: 684

[1246] BOA, İ, MM, no: 684

[1247] Ruznamçe-i Ceride-i Havadis, ilave no: 354

[1248] Ekmeleddin İhsanoğlu, a.g.e., s. 364

masrafı 1.084.000 kuruş olarak gözükmüştür. Yani bu dönemde maarif harcamaları için % 0.3 gibi oldukça düşük bir mikdar tesbit edilmiştir.[1249] Hatta o dönemde Naifa ve eğitime ayrılan para Mekke ve Medine'ye yapılan yardım ve bağışın sadece 1/8'i kadardı. Bu % 0.3-% 3 oranı Osmanlı bütçesinde uzun yıllar maarif için ayrılan oran olarak karşımıza çıkmaktadır.[1250]

1869 Nizamnamesi'nde maarifin gelir kaynaklarına temas edilmiş ve bazı tedbirler getirilmiştir. Bu nizamnamenin 192nci maddesine göre maarif gelirleri:

1- Devlet bütçesinden ayrılan para (Tahsisat-ı Miriye)

2- Halkın vereceği yardımlar

3- Vakıf gelirlerinden alınacak para (Tahsisat-ı Vakfiye)

4- Diğer yardımlar (İanat-ı Müteferrika)

5- Rüşdiye ve ali mekteb talebelerinden alınacak ücret ve para cezalarından ibarettir. Adliye Nazırı ve Maarif Nazır Vekili Arif Hikmet beyin zamanında 7 Cemaziyelevvel

---

[1249] Enver Ziya Karal, a.g.e., c. VII, s. 230-232. Morel bu yıldaki genel harcamaları da 10.203.130 Frank olarak vermektedir. 1865 yılında maarif ve din işleri masrafları 868.705 Frank'tı. yani yaklaşık olarak 3.776.978 kuruştu. Eugene Morel, **Türkiye ve Reformları**, (İstanbul, 1984), s. 70

[1250] Devlet-i Aliye'nin 1291 Senesi Muvazene Defteri, (Matbaa-i Amire, 1292) ve Devlet-i Aliye'nin 1303 Senesi Varidat ve Masarifat-ı Umumiyesi'nin Sal Muhasebesi, (Matbaa-i Osmani, 1306) ve Devlet-i Aliye'nin 1304 Senesi Varidat ve Masarifat-ı Umumiyesi, (Matbaa-i Osmani, 1309) ve Devlet-i Aliye'nin 1305 Senesi Varidat ve Masarifat-ı Umumiyesi'nin Sal Muhasebesi, (Matbaa-i Osmani, 1310) ve Devlet-i Osmaniye'nin 1325 Senesine Mahsus Bütçesidir, (Matbaa-i Amire, 1325). Cumhuriyet dönemine gelindiğinde de bu oran pek değişmemiştir. Türkiye Cumhuriyeti Maliye Vekaleti 1927 Sene-i Maliyesine Mahsus Bütçe, s. 197-202

1339/12 Kanunusani 1337/1921 tarihinde yayımlanan İstanbul Vilayeti Mekatib-i İbtidaiyesi İçin Teşkil Olunacak Himaye-i Mekatib Encümenleri Hakkında Kararname'[1251]nin 5nci maddesine göre alınan yardım paralarının toplanması ve sarfı işlemlerinin icrası Maarif Nezareti'nin kararı ve talimatına uygun şekilde yapılıyordu.

Bununla şaşırtıcı bir benzerlik gösteren bir nizamname de 1891 yılında yayımlanan Bulgar Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'dir. Bu nizamnamenin yine aynı maddesi olan 192nci maddesine göre; Bulgaristan'daki azınlık mekteblerine hükümet tarafından mali yardım yapılıyordu. Bunların arasında Türk mektebleri de bulunuyordu. Ancak bu çok sembolik bir paraydı. Şöyleki; 1894/95 ders yılında Bulgaristan'daki Türk ibtidai mekteblerinin bütçeleri şöyleydi:[1252]

Mektebler	Devletten gelen yardım(Leva)	Cemaatlerdengelen yardım(Leva)	Toplam
Türk	9.946	248.173	258.119
Tatar	---	2.308	2.308
Pomak	2.000	5.810	7.810
Toplam	11.946	256.291	268.237

Aynı tarihlerde ise Bulgar mekteblerinin masraflarının % 51'i hükümetçe, % 49'u da belediye, vilayet ve Bulgar halkı tarafından karşılanıyordu. Bunun gibi Prusya'da ilköğretim idaresi için gerekli para halk komünleri ve Maarif Nezareti bütçesinden karşılanırdı.[1253] Bu nizamnamenin umur-ı maliyeye dair olan 5nci babındaki ve başka taraflardaki hükümlerden, İstanbul rüşdiye, idadiye

---

[1251] Düstur, 2nci tertib, 12nci cilt, s. 374-375

[1252] B. Sakarbalkan, "Prenslik Devrinde Bulgaristan'da Türk Eğitimi (1878-1908), II", **Türk Kültürü**, (Ocak, 1965), c. III, sayı 27, s. 188-189

[1253] Reşad Şemsettin, a.g.e., s. 124

mektebleri ve Meclis-i Maarif ile vilayetlerdeki rüşdiye, idadiye mektebleri ve maarif meclisleri için ayrı ayrı bütçeler yapılacağı ve vilayetlerde de maarif sandıklarının bulunacağı anlaşılmaktadır. Mesela; Nizamnamenin142nci maddesine göre, Dersaadet maarif sandığı bir özel memurun idaresi ve daire-i maarifin özel nezareti tahtında bulunuyordu. Yine bu nizamnamenin 43ncü maddesine göre, Mekatib-i Sultaniye'nin inşaat masrafı saltanat-ı seniye tarafından karşılanıp şakirdandan alınacak ücret mektebin daimi idaresi için gerekli olan masrafı karşılayamadığı takdirde eksik kalanı hazineden verilmek üzere her sene maarif bütçesine dahil edilecek ve harcanması Meclis-i Maarif eliyle yapılıyordu.

7 Rebiyülevvel 1292/1 Nisan 1291/1875 tarihli Dersaadet ve Bilad-ı Selasede Bulunan Mekatib-i Sibyaniyenin İdaresi İçin Ahalice İntihab Olunacak Azadan Mürekkeb Olmak Üzere Teşkil Olunacak Mecalıs-i Tedrisiye ve Şubelerinin Suret-i Teşkili İle Vazifeleri Hakkında Talimat'[1254]la her mektebin vakıf gelirleri Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nden meclis-i tedrise ve oradan da ait olduğu şubelere verilmek üzere Maarif Nezareti'ne gönderilirdi (m. 22).

Maarif Nezareti bütçesi 1876'den önce 10.000.000 kuruş iken, 1897'den itibaren 5.000.000 kuruşa indirilmiştir.[1255] Çünkü 1876'dan önce yapılan ve II. Abdülhamid'in devraldığı dış borçların faizleriyle birlikte toplam mikdarı 27.808.207.300 kuruş idi. Buna bir de 3.400.000.000 kuruşluk harb tazminatı eklenmişti.[1256] 1880 yılında maarif bütçesi 9.500.000 kuruştu. Tüm bunlara karşın devlet gelirleri dış borçların yanından hiç denecek kadar azdı. Elbette ki bu durumda olan devlet hazinesinden Maarif Nezareti'ne

memleket çapında girişilecek bir maarif reformunun mali yükünü karşılayacak kadar tahsisat ayrılamayacağı muhakkaktı.

[1254] Düstur, 1nci tertib, 3ncü cilt, s. 432-438

[1255] Charles Morawitz, **Les Finances de la Turquie**, (Paris, 1902), s. 68, 171

[1256] N. Nivoloides, **Sa Majeste Imperiale Abd-ul-Hamid Khan II**, (Bruxelles, 1907), c. III, s. 27-28

Meşrutiyetten önce maarif bütçesi yaklaşık 40.000.000 kuruştu bunun % 25'ini Maarif Nezareti merkez teşkilatının masraf ve maaşlarının toplamı oluşturuyordu. II. Meşrutiyet'ten sonra yapılan borçlanmalarla bütçe genişlemiş olduğundan maarif tahsisatı da seneden seneye artmıştır. Ancak bu artışın gerçek sebebleri arasında ayrıca, I. Dünya Savaşı'nın doğurduğu olağanüstü hal ve Osmanlı altınının kıymetinin düşmesi ve kağıtla altın arasındaki fark vardır. Ayrıca Meşrutiyet maarif bütçesi Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'nın 15nci maddesi uyarınca konan Tedrisat-ı İbtidaiye Vergisi ile özel ve düzenli bir gelir kaynağına kavuşturulmuştu.

Yine 1300/1884 yılında 1/4'ü İstanbul hissesine ayrılmak üzere kalanı bulundukları yerin maarif işlerine harcanmak üzere aşar ve müsakkafat vergilerine bir de Maarif Yardım Vergisi eklenmişti. 1304/1888 senesi Mart'ında vilayetlerin maarif vergisinden İstanbul'a ayrılan 1/4 hissenin 1/2'ye çıkarılması kararlaştırılmıştı.

4 Ramazan 1306/22 Nisan 1305/1889 tarihinde yayımlanan Menafi ve Maarif Hisse-i İanelerinin Suret-i İstihsal ve Ahzine Dair Nizamname'[1257]ye göre de Maarif Nezareti özel bir memur ile Ziraat bankası ile şubelerini ve sandıkların defter ve işlemlerini teftiş edebilirdi (m. 10). Ayrıca her sene başında vergi üzerine eklenmiş iane hissesinin miktarını bildiren karye ve mahalle maliye memurları tarafından tanzim edilen bir defteri kendi memurları vasıtasıyla alırdı. Ayrıca gerdçekleşen hadiseler sene arasında haber verilerek esasiyle tahsilat ve kalanı ve diğer hesabları maarif idarelerince zaptolunurdu (m. 11).

1892 yılına geldiğimizde Maarif Nezareti sahibleri tarafından satılan 10.000-20.000 arşın arasındaki arsalardan 400, 20.000 arşından fazla arsadan ise 400'den başka her 100 arşın için 2 arşın

---

[1257] Düstur, 1nci tertibin mütemmimi, s. 99-104

fazla olmak üzere okul arsası alınmasını kararlaştırmıştı.[1258] 1909 senesinde de Muşanof tarafından yapılan maarif nizamnamesiyle Bulgaristan'da mekteb masraflarına karşılık olmak üzere arazi, temettü, şirket vergilerinden, köyün merasından, orman gelirlerinden bir kısmının maarif için kullanılabileceği hükmü getirilmişti.[1259] 1899'da ise, istimlak-ı emlak eden tebaa-yı ecnebiyeden maarif vergisi alınması için valiliklere yazı göndermişti.[1260] Kısaca maarif hisse-i ianesi üç önemli kaynaktan temin ediliyordu. Bunlar aşar, vergi ve diğer çeşitli kaynaklardan ibaretti.

1887-1903 yılları arasındaki Sal Muhasebe Defterleri'ne göre de 1887 yılında toplam masraflar 1.909.300.100 kuruş iken maarif bütçesi 11.957.300 kuruştu. 1888 yılında 20.498.000, 1893'te 8.792.700 kuruş, 1895'ten itibaren her yıl sürekli olarak 10.000.000'dan aşağı seyretmiş, 1903'te 9.817.700 kuruşta karar kılmıştır. Bu yıldaki toplam harcamalar 2.306.610.900 kuruştu. 1904 yılında maarif bütçesi 17.000.000 kuruşa yükselmiş ve 1908 yılında da 44.000.000 kuruşa dayanmıştı. Maarife bu kadar az para ayrılmasının sebebinin altında şüphesiz o dönemde askeri ve Düyun-ı Umumiye giderlerinin çok fazla olması yatmaktaydı. Ancak, Meşrutiyet döneminde kredilerle para alındığı için devlette para sıkıntısı yoktu. Fakat bu sıralarda ilköğretime devlet bütçesinden para ayrılıp ayrılmaması tartışılıyordu. Çünkü devlet bütçesinden ilköğretime para verildiği takdirde meşrutiyet rejiminde tebaa arasında eşitlik esası kabul edildiğinden diğer İslam ve Türk olmayan azınlıkların okullarına da tahsisat ayrılması gerekiyordu. Bu takdirde de azınlık okulları devlet tarafından denetlenir mi denetlenemez mi tartışması ortaya çıkıyordu. Bu hususların günlerce gazetelerde ve Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'da tartışmaları yapılmıştı. 23 Kanunuevvel 1325/5 Ocak 1910 tarihinde Maarif Nazırı Nail bey Sabah gazetesiyle yaptığı bir

---

[1258] Salname-i Vilayet-i Bursa (1310), s. 328

[1259] Ali Haydar Taner, a.g.e., s. 30-31, 34-35

[1260] Salname-i Vilayet-i Edirne (1319), s. 454

mülakattan[1261] anladığımız kadarıyla II. Meşrutiyet'e kadar devletin bütçesinde ibtidai tahsil için masraf konulmuş değildi. İslam ahalisi ibtidai tahsil işine vakıf mektebleri, gayrimüslim cemaatler de dini müesseselerine bağlı mektebler vasıtasıyla görürlerdi. Yalnız 10 kadar mekatib-i rüşdiyede birer de ibtidai kısım tesis olunmuştu. II. Meşrutiyet'ten sonra ise, ibtidai tahsil için maarif bütçesinden 1325/1909 senesinde 10.000.000 kuruş ve 1326/1910 senesinde ise 16.000.000 kuruş ayrılmıştı.

Önceki yıllarda maarif bütçeleri 18.000.000-20.000.000 kuruş arasında iken 1909-1914 arasında giderek yükselmiş 60.000.000 kuruşa kadar çıkmıştı. Ama I. Dünya Savaşı başlayınca ilk bütçe tırpanını maarif yedi. 1914'te İdare-i Vilayet Kanunu yürürlüğe konunca da bazı birimler ve harcamalar özel idarelere aktarıldı. Meşrutiyet'ten önce maarif ödeneğinin % 25'i aylıklara giderken bu oran % 2'ye kadar düşürüldü. Buna karşın yatırımlara ayrılan miktarda artış sağlandı.

1324-1330 Divan-ı Muhasebat kayıtlarına göre maarif bütçesi 17.000.000-18.000.000 kuruşdu. Bu bütçe içine Mekteb-i Mülkiye ve Aşiret Mektebi gibi bazı mekteblerin masrafları dahil değildi. Bunlarda katılırsa yaklaşık 20.000.000 kuruş ediyordu. 1325 senesinde bütçe 66.000.000 kuruş (bunun % 9'unu Maarif Nezareti merkez teşkilatının masraf ve maaşlarının toplamı oluşturuyordu), 1326'da 94.000.000 kuruş, 1327'de 99.500.000 kuruş, 1328 ve 1329 senelerinde bütçe 110.000.000 kuruşa çıkıyor ve 1330'da ise 55.000.000 kuruşa (bunun % 2.5'unu Maarif Nezareti merkez teşkilatının masraf ve maaşlarının toplamı oluşturuyordu) iniyordu. Yalnız bu iniş hakiki bir iniş değildi. Çünkü, bu sene içinde İdare-i Hususiye-i Vilayat Kanunu tatbik edildiğinden idadiler, darülmuallimler, darülmuallimatlar ve ibtidaiyeler vilayet hususi bütçelerine bırakılmışlardır. Taşra hususi bütçelerinin bu sene içindeki masrafları 68.000.000 kuruştur ki buna 55.000.000 kuruşu

---

[1261] Osman Ergin, a.g.e., s. 1464-1465

da ilave edince 1330 maarif bütçesi toplam olarak 123.000.000 kuruş eder.

Sanat mekteblerini yine Meşrutiyet'ten önce Islahhane Komisyonları denilen komisyonlar idare ederlerdi. Bu komisyonlar mahallin ihtiyaçlarını temin maksadıyla kurulmuş sanat şubelerini birkaç fabrikaya bazı teknik elemanı yetiştirecek şubeler haline getirmişti. 1913 tarihinden sonra da çıkarılan özel idareler kanunuyla sanat mekteblerinin masrafları ıslahane komisyonundan alınmaya başlanmıştı. Böylece bu mektebler vilayetin özel ihtiyacını karşılayacak hale gelmişlerdi. 12 Mart 1329/25 Mart 1913 tarihli İl İdaresi Kanunu'yla da kurulan özel idareyle hükümet bütçesinden maarife ayrılan paranın yetersiz olduğu halk tarafından anlaşılınca, gerektiği zaman maarif için fedakarlık yapılması gereğine de inanılmaya başlanmıştı. Bu dönemde yani 1329/1913 yılında *Osmanlı İmparatorluğu*'nun nüfusu 23.000.000'du. Maarif bütçesi ise, 92.275.400 kuruştu. Bu tahminen 21.500.000 Frank ediyordu. Yani kişi başına yaklaşık 0.93 Frank düşüyordu. Harbiye Nezareti bütçesi ise, olağanüstü masraflar dahil olmadığı halde, 894.870.500 kuruştu. Yani askerliğe oranla maarife sarf ettiğimiz mikdar yaklaşık % 10 kadardı. Aynı dönemde *Bulgaristan*'ın nüfusu 4.337.513 idi. Bu nüfusun maarif bütçesi 24.916.349 Frank'tı. Yani kişi başına yaklaşık 5.7 Frank düşüyordu. Harbiye bütçesi yine olağanüstü masraflar dahil olmadığı zaman 40.500.527 Frank'tı. Yani askerliğe oranla maarife sarf olunan mikdar yaklaşık % 60 kadardı. Anlaşılacağı üzere Bulgarlar bizden 19.000.000 daha az nüfusa sahib oldukları halde maarif-i umumiye uğruna sarf ettikleri mikdar bizden 4.000.000 Frank fazlaydı. *Romanya*'nın nüfusu ise 6.865.739 idi. Bu nüfusun maarif bütçesi 48.218.619 Frank'tı. Yani kişi başına yaklaşık 7.02 Frank düşüyordu. *İspanya*'nın nüfusu ise 19.650.347 idi. Bu nüfusun maarif bütçesi 61.335.098 Frank'tı. Yani bizimkinin üç katıydı. Yani kişi başına yaklaşık 3.1 Frank düşüyordu. İtalyan maarif bütçesi de 128.484.973 Frank'tı. Buna ayrıca olağanüstü durumlarda kullanılacak 6.983.485 Frank daha ilave edilirse toplam

olarak 135.468.458 Frank ediyordu. Bu da yaklaşık olarak bizim 6.5 katımız etmekteydi.[1262]

1330/1914 senesi geldiğimizde maarif bütçesinin 55.000.000 kuruş olduğunu görürüz. Yine 1914 yılında Memalik-i Ecnebiye'ye Gönderilecek Talebe Hakkında Nizamnamenin 1nci maddesine göre umumi ilmi müesseselerin yetkili muallimler yetiştirmek üzere Maarif Nezareti tarafından yarışma sonucu yabancı memleketlere gönderilecek talebenin harcırahları, tahsisatı, tedris masrafları ve imtihan ücretleri gönderilecekleri yerlere ve devam edecekleri müesseselere göre tayin ve takdir olunarak Maarif Nezareti bütçesinden karşılanmaktaydı. Yine aynı yıl Maarif Nazırı Ahmed Şükrü bey zamanında 28 Rebiyülahır 1332/26 Mart 1914 Mekatib İnşaatıçün Maarif Nezaretin'ce 600.000 Liralık Bir Mukavelename Akdine Mezuniyeti Mutazammın Kanun-ı Muvakkat'[1263]na göre de Nezaret ve vilayet bütçeleri arasında yarıyarıya kullanılmak üzere Maarif Nezareti'ne şirket veya banka ile geçici olarak mukalevename yapma yetkisi veriliyordu (m. 1). Yine aynı tarihde yayımlanan Alat ve Edevat-ı Dersiyeye Muktazi 40.000 Liranın Maarif Nezaretinin 5 Senelik Bütçelerinde Münakaleten Sarfı Hakkında Kanun-ı Muvakkat'[1264]la da mekteblerin muhtaç olduğu ders araç ve gereçlerin satın alınması için Maarif Nezareti'nin 5 senelik adi bütçelerinin özel tahsisatı ile fasıl ve maddeleri arasında münakale suretiyle temin edilecek olan 40.000 liranın sarfı konusunda Maarif Nezareti'ne mezuniyet verilmişti (m. 1).

1331/1915 senesi maarif bütçesi ise 65.640.400 kuruştu. 1917'de ise yaklaşık olarak 160.000.000 kuruşa çıkan maarif bütçesini Basra mebusu Hilmi bey azımsamamakla beraber başka ülkelerle karşılaştırıldığında hayal kırıklığına uğruyordu. Maarif

---

[1262] Tüccarzade bu istatistiki bigileri Gavta Salnamesi'nden çıkarmıştır. Tüccarzade İbrahim Hilmi, **Maarifimiz ve Servet-i İlmiyemiz, Felaketimizin Esbabı**, (Dersaadet, 1329), s. 23-24

[1263] Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 324

[1264] Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 324-325

bütçesi 1330 yılından 1333 yılına kadar br misli artarak 55.349.200 kuruştan 154.899.600 çıkmıştı. Bu hesaba vilayet hususi hissesini de katarsak toplam olarak yaklaşık 160.000.000 kuruş ediyordu. Ancak kişi başına düşen oran dikkate alındığında durum değişiyordu. Şöyle ki; kişi başına düşen eğitim payının Almanya'da 12 Frank, İngiltere'de 11.5, Romanya'da 7.5, Bulgaristan'da 5, Yunanistan'da 1.5, Türkiye'de 1.3 ve Rusya'da ise 1.15 Frank'tı. Hatta bu dönemde imparatorluğun büyük ve kalabalık nüfuslu vilayetleri artık sınırlar dahilinde değildi.

MECLİSLER HAKKINDA

Merkezi Meclis-i Maarif-Maarif Nezareti İlişkisi

Daha önceki bölümlerde de anlatıldığı üzere Merkezi Maarif Meclisi'nin tarihi gelişimi ve Maarif Nezareti'yle arasında olan ilişki şöyle gelişmişti.

1846 yılında kurulan Daimi Meclis-i Maarif isteyerek yürütme yetkisini 24 Zilkaade 1262/13 Kasım 1846'da kurulan *Mekatib-i Umumiye Nezareti* ile paylaşmaya başlamıştı. Ancak hala Mekatib-i Umumiye Nezareti, mekteblerin teftiş işlemi ve tutulan raporlardan meclisin haberdar edilmesi husularından Daimi Meclis-i Maarif'e karşı sorumluydu. Ayrıca Mekatib-i Umumiye Nezareti -Darülfünun kuruluş işleriyle Daimi Meclis-i Maarif uğraştığından- biri rüşdiyeler, diğeri sibyan mektebleriyle meşgul olmak üzere iki kola ayrılmıştı. Bu bakımdan bu nezaret darülfünun ile ilgili işlere karışamıyordu. Yani Mekatib-i Umumiye Nezareti, o dönemde bulunan mekteblerin idaresini tek başına yürütemiyordu.

Daha sonra kurulan Meclis-i Maarif-i Umumiye ise, devlet teşkilatı hiyerarşisinde Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'den sonra ve Dar-ı Şura-yı Askeri'den önce gelmek üzere meclisler üstü bir

konumda olup uzun yıllar Maarif-i Umumiye Nezareti'nden ayrı olarak maarifle ilgili doğrudan alakalı ikinci bir organ olmuştu.[1265] Bu dönemde Mekatib-i Umumiye Nezareti bir yürütme organı olmaktan başka bir şey değildi. Yasama erki ise Maarif Meclisi'nin elindeydi.

1857'de Maarif Nezareti'nin kurulmasından sonraysa Daimi Meclis-i Maarif, Meclis-i Maarif-i Umumi adını almış böylece yeni Nezaret maarifin tek temsilcisi haline gelmiş oluyordu. Evvelce kurulmuş olan Meclis-i Maarif'ten başka olarak gereken hallerde onun da düşünce ve oyunu almak ve gerekirse -ara-yı vakıalarından istifade olunmak üzere- birlikte toplanabilmek üzere nazırın maiyetinde üyeleri müslim ve gayr-i müslimlerden olmak üzere eğitim sistemini geliştirmek, hocaların seçimi konularını görüşmek ve gerekli nizamnameler yapmakla görevli bir Meclis-i Muhtelit kurululmuştu. Çünkü bu işleri yürütmeye Mekatib-i Umumiye Nezareti devlet teşkilatındaki yeri ve yetkisi itibarıyla müsait değildi. Böylelikle Maarif-i Umumiye Nezareti, merkez örgütünü yeni bir danışma ve karar organıyla da genişletmiş bulunuyordu. Edhem Paşa, 8 Ekim 1863'te bu iki meclisi Meclis-i Maarif-i Umumiye'yi ve Meclis-i Muhtelit'i kaldırarak yerine kendisinin başkanlığını yapacağı Maarif-i Umumiye Heyeti oluşturulması için hükümete başvurmuştu. Böylelikle, Sadrazam Mehmed Fuad Paşa'nın zamanında Maarif-i Umumi Heyeti'nin kurulmasına karar verilmişti. Bu heyetin başkanı belirtildiği üzere Maarif Nazırı idi. Böylelikle, Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin müstakil olma niteliği, ortadan böylelikle kalkıyordu. Bu sefer bu meclisin özerkliği kaybolarak Maarif Nezareti'ne bağlanıyordu.[1266] Böylelikle Maarif Meclisi ile nezaret arasında ortaya çıkan yetki ve sorumluluk anlaşmazlıklarına bir son verilmiş olunuyordu.[1267] 1869 Maarif-i Umumiye

---

[1265] Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, (1263-1283/ 1847-1866)

[1266] Takvim-i Vekayi, no: 751

[1267] 1861'de Amerikalı Mr. Hamlin'in İstanbul Bebek'te açmak istediği Robert Kolej hakkındaki karar bu konuda tipik bir örnek teşkil eder. Bkz. Maarif Nezareti

Nizamnamesi'yle de Meclis-i Kebir-i Maarif Dairei-i İlmiye ve Daire-i İdare olarak iki kısımda teşkilatlandırılmış ve önemli olarak bu iki dairenin tüm üyelerinin Maarif Nezareti'nin seçimi üzerine tayin olunmuşlardı (m. 140). Böylelikle, Meclis-i Maarif, Meclis-i Kebir-i Maarif adı altında tam olarak Nezaret'e bağlılığını göstermiş bir meclis olarak hayatını devam ettirdiğini görüyoruz. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, 1294/1877 yılına gelindiğinde ise Maarif Teşkilatı'nın esasını Nazır'ın başkanlık ettiği hem *yasama* hem de *yürütme* meclisi durumunda olan ancak esasta *yasama* organı olmaktan öteye gidemeyen Maarif-i Umumiye Meclisi temsil etmekteydi. 1879 yılına geldiğimizde ise bu yılda Daimi Meclis-i Maarif'in üye sayısının 5'e indirildiğini ve bu üyeliklere de Maarif Nezareti Müdürleri'nin tayiniyle meclisin haftada iki gün toplanan bir encümen durumuna girdiğini görüyoruz. Meclisin bu çalışma tarzı 1884'e kadar devam etmişti. Bu tarihte idadilerin çoğalması ve bazı ıslahata karar verilmesi üzerine Meclis-i Maarif'in devamlı çalışmasına ihtiyaç duyulmuş ve bu durumda müdürlerin üyelik vasıfları kaldırılarak yeni üyeler tayin edilmiş ve Meclis-i Maarif 27 Muharrem 1302/16 Kasım 1884'te yeniden her gün çalışır hale getirilmişti.[1268] Maarif Nazırı Ahmed Şükrü bey zamanında 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[1269]yle de Nezaret hizmet-i teşkiliyesini Maarif Meclisleri kararıyla yapıyordu (m. 3). Maarif Nazırı Said Paşa zamanında 21 Zilkade 1337/18 Ağustos 1335/1919 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatına Dair 8 Ramazan 1332 ve 17 Temmuz 1330 Tarihli Nizamnamenin 20, 21, 22, 23ncü Mevad-ı Kaimesi Hakkında Nizamname'[1270]nin 1nci maddesine göre de (21nci madde yerine) Meclis-i Kebir-i Maarif, Nezaret tarafından havale edilecek

---

Müsveddat Sicilli Karar Defteri, s. 5 ve 17. Ankara Milli Kütüphane Yazmaları, no: 740

[1268] BOA, İ, DH, no: 73753 ve Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (1316/1898-1899), s. 30

[1269] Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

[1270] Düstur, 2nci tertib, 11nci cilt, s. 351-352

hususlar hakkında gereken incelemeyi yapar ve görüş beyan ederdi. Mesela; Vilayet Maarif Meclislerinin önemli görevleri arasında bulunan Darülmuallimin açmak olması sebebiyle, bunlar Nezaret'e Darülmuallimin için arsa bulduklarını ancak yeni tahsisat ve öğretmenlere ihtiyaçları olduklarını bildirmişler bunun üzerine Maarif Nazırı Mustafa Nuri Paşa konuyu Maarif Meclisi'ne götürerek onların görüşünü sormuştu. 29 Zilhicce 1299/10 Kasım 1882 tarihinde toplanan ve Selim Sabit efendinin de bulunduğu Maarif Meclisi taşrada Darülmualliminler'in açılması meselesini ele almış ve maarif müdürü bulunan 10 vilayet merkezinde Darülmuallimin açılmasını ve bu iş için ayda 12.000 guruş tahsisat ayrılmasını kararlaştırmıştı. Yine bu konuda bir başka örnek de 1305/1888 yılında rüşdiyelere yeni bir şekil verme konusunun Nezaret'çe Maarif Meclisi'ne havale edilmesi ve Meclis başkanı Ali Haydar'ın riyaseti altındaki Maarif Komisyonu tarafından tekrar ele alınmış olmasıydı.[1271] Komisyonca kabul edilen kararlar aynen tatbik edilmemiş, fakat daha sonraki Maarif Nezareti'nin rüşdiyelerin tahsil müddetinin azaltılması ve bazı idadilere naklinin gerçekleştirilmesi gibi örneklerle rüşdiye siyasetinde etkili olmuştu.[1272]

Bunun haricinde, Meclis resen de bazı işlere bakabilirdi. Mesela bunlardan biri kitab tab'ı hakkında ki meclisin denetimiydi. Şöyle ki; 20 Cemaziyelahır 1273/1856 tarihli Matbaa Nizamnamesi'[1273]ne göre, Dersaadet'te kitab tab etmek isteyenlerin durumu Meclis-i Maarif bildirmeleri gerekiyordu. Meclis bunun üzerine zabtiye maarifetiyle dilekçeyi incelecek ve iş sadarete havale edilecekti (m. 1). Bu kişiler taşrada iseler önce valiye haber verirlerdi. Vali de durumu Meclis-i Maarif'e bildirir ve buradan da müracaat yine sadarete iletilirdi. İzin ancak Sadarete bilidirildikten

---

1271 BOA, Yıldız Tasnifi, Kısım 22, Zarf 153, Karton 66, no: 462

1272 BOA, Yıldız Tasnifi, Kısım 31, Zarf 45, Karton 82, no: 1937/m ve BOA, İ, MM, no: 4704

1273 Düstur, 1nci tertib, 2nci cilt, s. 227-228

sonra çıkabilirdi (m. 2, 3). (Yabancıların başvuru yapacakları yer ise Hariciye Nezareti idi.)

Taşra Maarif Meclisleri-Maarif Nezareti İlişkisi

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle taşralarda kurulmaya başlanan maarif meclisleri ile Nezaret arası ilişkiler hemen hemen tam bir merkeziyetçilik görüntüsü çiziyordu. Mesela Nezaret bu meclislere bazı görevler ve yetkiler yüklüyordu. Mesela, bu görevlerden bir vilayetlerde darülmuallimin açmaktı. Bu yüzden Vilayet Maarif Meclisleri sürekli Nezaret'e Darülmuallimin için arsa bulduklarını ancak yeni tahsisat ve öğretmenlere ihtiyaçları olduklarını bildiriyorlardı. Yine mesela, 24 Cemaziyelahır 1328/19 Haziran 1326/1910 tarihli Tahsil-i İbtidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifi Hakkında Nizamname'[1274]ye göre de Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisi, ibtidai mekteplerde Maarif Nezareti'nden tebliğ olunan talimat, program ve tedrisat şeklinin tatbik olunduğuna nezaret etmekteydi (m. 58). Yine aynı nizamnameye göre, Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisi her sene umumi ibtidai mekteplerin ihtiyaçlarına dair Vilayet Maarif Müdürü tarafından verilecek rapor hakkında görüş beyanederek son kararını Maarif Nezareti'ne bildirdi (m. 61). Bunun gibi Maarif Nazırı Emrullah efendi zamanında 19 Rebiyülevvel 1330/24 Şubat 1327/8 Mart 1912 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[1275]ye ve Maarif Nazırı Ahmed Şükrü bey zamanında 7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330/1914 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'[1276]ye göre, Maarif Nezareti idare ve teftiş hizmetlerini tayin ettiği memurlar yani Vilayet Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisleri ve kaza ve nahiye ve karye Maarif Encümenleri eliyle dolaylı olarak

---

[1274] Düstur, 2nci tertib, 2nci cilt, s. 404-415

[1275] Düstur, 2nci tertib, 4ncü cilt, s. 167-173

[1276] Düstur, 2nci tertib, 6ncı cilt, s. 1036-1041

icra ederdi (m. 2). 5 Zilkaade 1331/23 Eylül 1329/6 Ekim 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'[1277]na göre de Maarif Nezareti, o sene, bu kanunun nerelerde uygulanamayacağı hakkındaki kararmaneyi, Maarif-i İbtidaiye Meclisleri'nin talep ve müracaatları ile tayin ederdi (m. 22). Vilayet mekatib-i ibtidaiyenin ihtiyacları ve hususi mekteblerin durumu hakkında Vilayet Maarif Müdür ve Müfettişi'nin her sene Tedrisatı İbtidaiye Meclisi'ne vermesi ile yükümlü olduğu umumi raporun bir suretini bu meclis tetkik ve görüşlerini de ilave ederek Maarif Nezareti'ne gönderirdi (m. 30).

[1277] Düstur, 2nci tertib, 5nci cilt, s. 804-823

TEŞKİLATIN DEĞERLENDİRİLMESİ VEYA SONUÇ YERİNE

19. yüzyıl gerçekten hem Maarif hayatı hem de Osmanlı merkez teşkilatında bulunan maarifle ilgili organlar için gayet ilginç bir yüzyıl olmuştur. Nitekim bu yüzyılda hem halk arasında hem de idareci-aydınlar arasında maarif alanında bir canlılık görülmüş, bunun sonucunda da bu yüzyıl maarif için reformlarla dolu paketlerin sürekli hayata geçirilmeye çalışılmasıyla ömrünü tamamlamıştır. Sözkonusu edilen reform projeleri genellikle Maarif teşkilatı ve eğitim öğretim hayatı üzerine üretilmiş ve sonuçlandırılmıştı. 19. yüzyıl bitip 20. yüzyıla girildiğinde ise ıslahat projelerinin hala bitip tükenmek bilmediğini ve sürekli yenilerinin birbirini takip ettiğini görüyoruz Bunun sebebi gayet açıktır ki imparatorluktaki maarif alanındaki gediğin ve çözülemezliğin çok büyük olması ve sürekli daha önce hiç karşılaşılmamış problemlerin meydana çıkmasıydı. Öyle ki imparatorluk zaman zaman bu problemlerle uğraşmak yüzünden gerekli olan projelerin hayata geçirmeye fırsat bulamıyordu. Fırsat bulsa da ıslahatları tam uygulayacağı sırada ıslahat karşıtları bazı zümreler ve hadiseler yeniliklerin gerçekleşmesine engel oluyorlardı. Bu keşmekeş ve karmaşık durum 20. yüzyılın ilk çeyreğinde imparatorluğa hakim olmuş ve yakasını hiç bırakmamıştı. Bu ilk çeyreğin son yıllarında ıslahatların karşısında duran pürüzlerin giderilmesi yolunda çok önemli adımlar atılmış ve belki biraz da bu pürüzleri doğuran sebeplerin ortadan kalkmasıyla temizlik kolay yapılmıştı. Ancak unutulmamalıdır ki yeni hareket gücünü eskiden ve eskinin kendisine armağan ettiği bürokratik örgütten alıyordu.

İmparatorluğun ömrünü bu şekilde tamamlamasıyla Maarif Nezareti de görevlerini ve biraz da artmış olarak yetkilerini tamamen Maarif Vekaleti'ne devrediyordu.

Maarif Nezareti teşkilatının, fazla bir değişiklik olmadan Maarif Vekaleti'ne devredilmesine kadar geçirmiş olduğu safhalar, yukarıdaki bölümlerde ele aldığımız şekilde gerçekleşmiştir. Ancak o bölümlerde uzun uzadiye tartıştığımız konulardan biri de 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal katmanlaşmasındaki değişmelere ve yaşanan reformlara paralel olarak maarifte önce yüksek öğretim düzeyi için başlanan reformların daha sonra ilk ve orta öğretim için de yapılmaya başlanmış ve 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren teşkilatın bu eğitim kurumlarını da içeren bir yapıyla halka dönük, laik bir aydınlanma kadrosuna ve görüntüsüne sahip olmuş olması meselesidir. Maarifin bu yapısıyla elde edilmek istenen amaç hiç şüphesiz, hakim ideolojinin yeniden üretilmesi yani devletin bekasının sağlanmasıydı. Bu amaç için varolan tüm araçlar bunun yanında eğitimin birinci planda tutulmuş ve eğitimle ilgili bütün fırsatların ve yapıların dikkatle ele alınarak kulanılmaya çalışılmış olması gözden kaçmamalıdır. Nitekim bugün bizim pek alışık olmadığımız müzenin, rasathanenin ve matbaanın Maarif Nezareti'ne bağlı olması durumu o dönemde halkın eğitilmesi ve yeni kuşaklara değerlerin aktarılması için önemli birer araç öğeleri olarak kabul ediliyordu. Bu bağlamda Maarif Nezareti sadece eğitimle alakalı olarak değil, kültür ve sanat etkinliklerinde yani devrin meşhur tabiriyle 'maarif' alanında yetki ve görevlerle donatılmıştı. Ancak unutulmamalıdır ki Nezaret'in bu yetki ve görevleri imparatorluktaki tüm maarif alanını kapsamıyordu. Nitekim maarif alanında merkez teşkilatının diğer organları da çeşitli yetki ve görevlere sahiplerdi. Bunların yetki ve görevleri zaman zaman Nezaret'inkilerle çakışmışlar, çelişmişler ve kimi zaman onları kullanılmaz hale getirmişlerdi. Bu görüntüsüyle Nezaret, adeta merkez teşkilatının bir müdürlük durumunu arz ediyordu. Hatta öyle ki, Maarif Nezareti zaman zaman bir istişare organı olarak görülmüş ve yürütme erkinin bir parçası olduğu gözardı edilmişti. Kaldı ki 19. yüzyılın son çeyreğine kadar Nezaret

teşkilatı içinde de esaslı bir hiyerarşik düzen görülmüyordu. Ancak II. Meşrutiyet'le teşkilat hakkında yayımlanan nizamnamelerle Nezaret bünyesi belli kurallar çerçevesine oturtulmaya çalışılmış ve 20. yüzyılın başında da bu iş hemen hemen tamamlanmıştı.

Bu arada belirtmemiz gerekiyor ki, o dönemde Osmanlı Maarif Nezareti teşkilatının tarihi seyri, hiç de Batılı devletlerinkinden farklı değildi. Sözgelimi, Fransız Maarif Nezareti teşkilatıyla Osmanlı'nınki büyük bir benzerlik arzetmekteydi. Hatta Osmanlı'nın Maarif Nezareti teşkilatı 19. yüzyıl dönemi içinde Almanya'nınkinden ileri durumdaydı. Çünkü Almanya'da tezde de belirttiğimiz gibi Maarif teşkilatı merkezi düzeyde temsil edilmiyordu. Bu teşkilat ancak hükümetler nezdindeki merkez teşkilatlarında ve çoğunlukla da başka bir nezaretle ortaklaşa isimler altında bulunuyordu.

Bir de araştırmada kullandığımız kaynakların sağlık dereceleri hakkında birkaç söz sarfetmemiz gerekmektedir. Şöyle ki: İlkinin 1316 ve sonuncusunun 1321 yılında yayımlandığı maarif salnamelerine ve dönemin gazetelerine bakacak olursak imparatorlukta binlerce ibtidai mekteblerin varlığından sözedildiğini görürüz. Halbuki başka kaynaklardan ve eleştirilerden anladığımıza göre bu pek de doğru olmayan istatistiki bir bilgidir. Mesela yine bu dönem mekteb kitapçıları gazetelerdeki ilanlara bakarak ibtidai mektebler için satılacak ümidiyle binlerce nüsha kitap bastırmışlar, fakat daha sonra bu kitapların ellerinde kalması yüzünden kitapları içeren fihristler hazırlayarak gazetelerde açıldığı belirtilen bu mekteblere göndermişlerdi. Ancak daha sonra posta idaresi bu fihristlerin çoğunu zarflarının üzerine *...mahalledeki mektebin tahsisat-ı mahaliyesi olmadığından* veyahut *hocası bulunmadığından seddedilmiştir* ibaresini yazarak kitapçılara fihristlerini tek tek iade etmişti.[1278] Bunun gibi salnamede yer alan diğer bilgileri de aynı dönemde yayımlanmış başka kaynaklarla ve arşiv belgeleriyle

---

[1278] Tüccarzade İbrahim Hilmi, **Maarifimiz ve Servet-i İlmiyemiz, Felaketlerimizin Esbabı**, (Dersaadet, 1329), s. 26-27

karşılaştırdığımız zaman Nezaret'in verdiği rakamlarda ve bilgilerde yer yer hatalı noktalara rastlamaktayız. Bu bakımdan gerçeklerle istatistiki bilgiler ve gazete ilanlarının örtüşmemesinin sebebi öncelikle Maarif Nezareti teşkilatının zaafından sonra da Nezaret'in bilerek doğruları çarpıtmasından kaynaklanmaktaydı.

Değerlendirmede ele almamız gereken bir diğer husus da Nezaret'in çevreden gelen taleplerde ne kadar başarılı olduğu sorusuna yanıt vermektir. Bizce araştırmamızda da ortaya koyduğumuz şekliyle Nezaret özellikle sahip olduğu teşkilat yapılanması hususunda çevreden gelen taleplere karşı zaman zaman yetersiz kalmış, zaman zaman da bunları hiç algılayamamıştır. Ancak belki de en vahimi talep olmadığı halde bazı ıslahatların topluma şırınga edilmeye çalışılması tutumudur. Öyle ki daha temel eğitim kurumları oturmamışken Tuba Ağacı nazariyeleriyle maarif ıslahatları yüksek eğitim kurumlarından başlatılmış ve bu yüzden buralarda okuyacak talebeler bulunamamıştı. Pratik çözümler üreten Osmanlı bürokrat kafası buna da bir çare bulmuş ve yüksek öğretim kurumlarının tedrisat seviyesini zaman zaman oldukça aşağılara çekmişti. Yine Nezaret biraz da merkezi teşkilatın tutumları yüzünden azınlık ve yabancı okullar konusundaki talebler hususunda yetersiz kalmış, daha açık söylemek lazım gelirse başarısız olmuştur. Çünkü; Nezaret bunlar üzerinde tam bir denetimi hiçbir zaman sağlayamamıştı. Yine de bir dönem bu okullar üzerindeki denetim ve gözetim çok sertleşmiş, ancak I. Dünya Savaşı'ndan sonra bunların üzerindeki yetkiler tamamen silik hale gelmişti. Yine o dönemde bunun gibi Nezaret'e taşıyamayacağı yetkiler ve görevler verilmiş, kadrosu ve tahsisatının yetersiz olması yüzünden teşkilat kötürüm hale sokulmuştu. Sözgelimi, sansür rejiminin ve kültür faaliyetlerinin Nezaret eliyle yürütülmesi bunlardan bazılarını oluşturur.

Bütün bu olumsuzluklara ve zayıflıklara rağmen 19. yüzyıldaki maarif reformları, bugün Osmanlı ülkelerinde özellikle Türkiye ve Mısır'da maarifin modernleşmesi için gerekli ortamı hazırlamışlardı. Sözünözü, bugün sahip olduğumuz bürokrasimizin ve

bizi ilgilendiren kısmıyla maarif kadrosunun geçmişiyle aralarında teşkilat ve bu teşkilatın nitelikleri itibarıyla çok fazla ortak yönünün bulunduğudur.

SUMMARY

In the 19th century, the Ottoman Empire has begun to make many reforms in several fields, as well as in the field of education. As a result of this attempt, the Ministry of Public Instruction (Maarif-i Umumiye Nezareti) has been founded in 1857 and it was organized with many laws.

But to establish the organization and to put it thuroughly in hierarchal order, could be possible only at the beginning of the 20th century.

Another point is that the power and duty of the Ministry do not comprise completely the field of education. Beside the ministry, other institutions was interferring the maters of education. Thus, the power and duty of this ministry, although they were determined clearly with the laws, have become more complicated.

Besides, the historical process of the Ministry of Public Instruction was almost similar to the ministries in the West. Moreover, it was more developed than the gövernments like Prussia in terms of educational organization.

The Ministry of Public Instruction, taking into consideration the conditions of that time, in solving the problems about education, was sometimes successfull, sometimes not.

With the collapse of the Empire, the Ottoman Ministry of Instruction (Maarif-i Umumiye Nezareti) with all its organization

and characteristics, was transfered to the Turkish Republic and it was then called the Ministry of Education (Maarif Vekaleti).

KAYNAKÇA

ARŞİV

I- Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A) Yıldız Evrakı, Kısım 14, Zarf 126, Karton 66, no: 1438
Kısım 18, Zarf 93, Karton 37, no: 553/419
Kısım 18, Zarf 93, Karton 38, no: 553/487
Kısım 18, Zarf 106, Karton 40, no: 9/19
Kısım 22, Zarf 153, Karton 66, no: 4 62
Kısım 31, Zarf 115, Karton 84, no: 1374
Kısım 31, Zarf 41, Karton 79, no: 1140
Kısım 31, Zarf 45, Karton 82, no: 1937/m
Kısım 35, Zarf 100, Karton 102, no: 232
Kısım A, Zarf 21, Karton 131, no: 21/3
Kısım A, Zarf 21, Karton, 131, no: 21/III d

Kısım A, Zarf 21, Karton 131, no: 21/IIIa
no: 1
no: K 14, no: 1239
no: K 14, no: 1339
no: K 36, 47/36
no: K 37, 47/37

B) A, AMD, no: 374

C) BEO, no: 306978 (Belge 3)

D) BEO, Ayniyat Defterleri, no:
766, 796, 1073, 1322, 1419, 1420, 1421,1714

E) BEO, A, DVN, no: 19/90, 25/64, 37/9

F) BEO, A, M, no: 4/91

G) BEO, A, MKT, no: 24/87, 106/95, 113/47, 91,52

H) TDvM (Teşkilat-ı Devair ve Mecalis), 10/84-85

I) Buyuruldu Defteri, no: 3

İ) Cevdet Tasnifi

-Dahiliye, no: 5432

-İktisat, no: 1827

-Maarif, no: 24, 170, 327, 3341, 4947, 5361, 6606, 6692, 6695, 7310, 7455

-Maliye, no: 2261, 2479, 2537

J) Hatt-ı Hümayun, no: 22801, 25563-A, 51545

K) İrade Tasnifi

-Adliye ve Mezahib,
no: 615-6, 735-2, 767-4, 1095-3,
1599-2, 1655-2, 1910-3

-Dahiliye, no: 64, 101-121, 2721, 3236, 3693,
3877, 4972, 6634, 6894, 6903,
6923, 7370, 7452, 7648, 8034,
8438, 8475, 8569, 9113, 9238,
9488, 10205, 10453, 10907,
12385, 12585, 13296, 13324,
13482, 14310, 15100, 15338,
15343, 15762, 15807, 15970,
16023, 16459, 16630, 16646,
17685, 19075, 19237, 19679,
20273, 20505, 21930, 22595,
23181, 23923, 24296, 24340,
24518, 24542, 24663, 24663,
Lef 2-3, 24765, 24799, 25042,
25866, 26019, 26143, 27361,
27588, 27616, 27954, 28547,
28589, 28659, 29027, 29883,
30145, 30972, 31803, 31987,
32109, 33436, 33955, 34120,
34192, 34266, 35337, 37188,
37209, 37933, 38823, 39275,
39591, 39666, 39778, 41014,
41126, 41632, 42041, 42214,
42235, 42253, 42973, 43260,
43627, 43694, 44096, 44267,

44371, 45911, 46279, 46739,
46781, 47203, 47295, 48752,
48890, 49387, 49744, 50465,
50477, 60730, 60952, 60967,
61074, 62432, 62571, 63186,
63775, 64621, 64730, 64845,
64861, 64872, 66917, 67535,
67818, 67820, 67930, 68421,
69110, 69219, 69266, 69563,
73753, 73905, 76456, 78823,
79300, 79442, 79466, 79669,
79691, 80409, 80920, 81099,
83089, 83482, 83549, 84692,
87944, 88016, 88698, 89141,
91237, 92091, 93145, 93184,
93204, 93928, 95984, 96021,
96107, 97376, 98940, 99202,
99211, 100036, 100995

-Hariciye, no: 7441, 7554, 7830

-Hususiye, no: 70, 97, 101, 8445

-Maarif, no: 2, 5-2, 15-3, 2479-2, 43-1, 50-6,
63-2, 65-4, 77-2, 85-5, 127-6,
143-4, 199-1, 208-6, 224-7,
236-1, 240-5, 255-6, 270-4,
292-3, 311-4, 337-1, 339-14,
341-2, 353-8, 390-2, 397-4,
413-4, 421-6, 455-3, 508-2,
541-1, 546-2, 554-1, 572-3,
592-4, 629-8, 654-2, 677-5,
690-5, 699-4, 700-1, 703-1,
717-6, 731-9, 757-9, 818-3,
847-2, 857-4, 868-2, 900-4,
938-4, 951-6, 953-1, 954-7,

993-5, 1048-1, 1048-7, 1062-1, 1112-3, 1130-2, 1170-9, 1203-2, 1211-4, 1259-5, 1268-6, 1304-1, 1330-1, 1330-11, 1335-5, 1362-2, 1371-7, 1445-2, 1500-4, 1530-3, 1536-3, 1537-4, 1541-3, 1552-6, 1556-7, 1575-2, 1593-1, 1613-8, 1653-5, 1655-1, 1656-4, 1671-4, 1675-1, 1681-7, 1692-8, 1693-6, 1735-2, 1736-3, 1740-77, 1809-2, 1881-1, 1917-2, 1954-3,2010-1, 2026-1, 2049-6, 2051-2, 2137-2, 2154-1, 2168-2, 2173-1, 2175- 3, 2189-1, 2215-2, 2316-1, 2323-1, 2417-4, 2418-5, 2422-1, 2423-2, 2440-3, 2480-1, 2499-4, 2584-4, 2655-3, 2656-5, 2685-1, 2743-1, 2762-6, 2808-5, 2812-6, 2815-3, 2821-4, 2854-2, 2904-7, 3057-2, 3136-1, 3725-4, 1459-3

-DUİT, no: 40, 41, 42

-Mesail-i Mühimme,
no: 46, 416

-MM, no: 96, 130, lef 5, 130, lef 9, 312, 326, 338, 372, 427, 529, 684, 855, 1204, 1417/8, 2128, 2937, 3347, 4106, 4396, 4704, 5638 lef 1, 5638 lef 2, 5641 lef 4

-MV, no: 1865, 2313, 3324, 3359, 3865, 4415, 4671, 4727, 5661, 5778, 5976, 6043, 6146, 6582, 6740, 6894, 8257, 10544, 10938, 11725, 11933, 14873, 15268, 15440, 15710, 16309, 16647, 19983, 22919, 23733, 24685, 25538

-Şura-yı Devlet, no: 1179, 1468, 1919, 2047, 2486, 2735, 2771, 3557, 4474

L) K.D., no: 7/5, 7/7, 7/10, 7/12, 7/15

M) MMD, no: 8999, 9280

N) Meclis-i Tanzimat Defteri, no: 1, 27

O) Meclis-i Vala Defterleri, no: 470

Ö) Meclis-i Vükela Mazbataları, Defter no: 167, Zabıt no: 443
Defter no: 167, Zabıt no: 444
Defter no: 169, Zabıt no: 561, (Belge 4)

P) Mısır Defteri, no: 494

R) Muk., no: 20/58, 20/613, 20/1040, 21/63, 21/74, 21/133, 21/152, 21/263, 21/349, 21/378-a, 21/402, 21/572, 21/645, 21/675, 22/118, 22/493,

22/576, 22/829, 23/305,
23/695, 24/155, 24/205,
24/338, 25/597, 26/468

S) YEE, no: 14-1438-120-10

T) YA Res., no: 58/29

2- Milli Eğitim Arşivi

MEA, no: 2, 5, 6, 16, 51/b, 59/b, 60/a, 75, 76/a, 79, 80/b, 95, 112/b, 114/a, 115/b, 117/b, 118/b, 120/b, 133/a, 138, 1-2-3-4 (evrak takımı), 138/b, 140, 140/b, 148/b, 164/a

3- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

TSMA, E. 2260

4- American Board of Commissioners for Foreign Missions Arşivi*

ABCFM Arşivi, seri ABC 16: 5, voll. 5, no:51; seri ABC 16: 5, vol. 8, no: 79 B; seri ABC, 16: 7: 1, vol. 3, no: 90; seri ABC 16: 9: 3, vol. 21, no: 199; seri ABC, 16: 5,

---

* ABCFM arşivi 18 seri halinde (Seri ABC 1-18) ABD Harvard Üniversitesi kitablığının bir parçası olan Houghton kütübhanesinde bulunmaktadır. Bu serilerden ABC 16:5-ABC 16:9:7 arasında yeralan tüm belgeler Ortadoğu ve Osmanlı imparatorluğu'ndaki faaliyetleri içermektedir. (Tezimde gösterdiğim bu tür arşiv belgeleri Uygur Kocabaşoğlu, Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları, (İstanbul, 1989) kitabından alınmıştır)

Vol. 5, no: 1; seri ABC 16: 9: 5, vol. 10, no:51.

5- American National Archives**

American National Archives, Despatches of U.S. Ministers to Turkey,

M 41, Roll 47, no: 276, 16 Aralık 1886
M 46, Roll 47, no: 23, 16 Aralık 1886

GAZETELER, MECMUALAR

-Basiret Gazetesi, no: 130

-Ceride-i Havadis, no: 287, 316, 368, 547, 731, 734, 735, 756

-Hak Gazetesi, no: 93, ek 107, 109, 111

-Hakaikü'l-Vakayi, no: 224

-Hikmet Gazetesi, 26 Ağustos 1327/8 Eylül 1911; 10 Eylül 1327/23 Eylül 1911

-İhsaiyat Mecmuası, sene 1339, 1340, 1341

-İkdam Gazetesi, no: 5561

-Ruznamçe-i Ceride-i Havadis, ilave no: 354

** Bu arşiv belgeleri, İlber Ortaylı, 'Amerikan' , s. 87-96'dan alınmıştır.

-Sabah Gazetesi, 5 Teşrinievvel 1324/18 Ekim 1908; 11 Teşrinisani 1327/24 Kasım 1911; 15 Kanunısani 1329/28 Ocak 1914; 23 Kanunıevvel 1325/5 Ocak 1910; 2 Teşrinievvel 1325/15 Ekim 1909

-Takvim-i Vekayi, no: 176, 180, 280, 283, 303, 306, 316, 361, 372, 412, 449, 453, 519, 552, 555, 567, 602, 630, 649, 717, 751, 802, 988, 2302, 1144

-Tanin Gazetesi, 4 Haziran 1325/17 Haziran 1909

-Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası, sayı 31, 32, 33, 34, 35, 36

-Tercüman-ı Hakikat, 25 Eylül 1307/7 Ekim 1891

İSTATİSTİKLER, DEFTERLER

Devlet-i Aliye'nin 1291 Senesi Muvazene Defteri, (Matbaa-i Amire, 1292)

Devlet-i Aliye'nin 1303 Senesi Varidat ve Masarifat-ı Umumiyesi'nin Sal Muhasebesi, (Matbaa-i Osmani, 1306)

Devlet-i Aliye'nin 1304 Senesi Varidat ve Masarifat-ı Umumiyesi'nin Sal Muhasebesi, (Matbaa-i Osmani, 1309)

Devlet-i Aliye'nin 1305 Senesi Varidat ve Masarifat-ı Umumiyesi'nin Sal Muhasebesi, (Matbaa-i Osmani, 1310)

Devlet-i Osmaniye'nin 1325 Senesine Mahsus Bütçesidir, (Matbaa-i Amire, 1325).

İstatistik-i Umumiye İdaresi, Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin 1313 Senesine Mahsus istatistik, (İstanbul, 1316), Alin Matbaası

DÜSTUR

Düstur, 1nci tertib, 1nci cilt, s. 230-231; 537; 604; 625; 703; 707-718

2nci cilt, s. 184-219; 220-226; 227-228; 229-230; 231-244; 249-257; 258-276; 277-295

2nci cilt, s. 71-95 zeyli,

3ncü cilt, s. 426-431; 432-438; 439-443

3ncü cilt, s. 170-182; 221-224 zeyli,

4ncü cilt, s. 63-66; 439-444; 813-919

4ncü cilt, s. 89-97; 298-299 zeyli,

5nci cilt, s. 935-936; 937-938; 949-950; 965

6ncı cilt, s. 3; 343-349; 389; 499-500; 1134-1139; 1145-1148; 1149-1150; 1265-1267; 1456-1457; 1511-1514

7nci cilt, s. 13-16; 118-129; 263-275; 713; 1049-1058

8nci cilt, s. 92; 109-111; 434-435; 506-515

1nci tertib mütemmimi, s. 99-104; 105-112

2nci tertib, 1nci cilt, s. 395-399; 633; 765-766

2nci cilt, s. 266-267; 273-279; 300-311; 404-415; 426; 646-647

3ncü cilt, s. 372-373

4ncü cilt, s. 15-19; 20-24; 167-173; 401; 460-463; 493; 599-600

5nci cilt, s. 187; 804-823

6ncı cilt, s. 75-76; 145; 324; 324-325; 397-399; 743-748; 1036-1041

7nci cilt, s. 493-496; 533; 649-659; 740-742; 745-748

8nci cilt, s. 441-459; 897

9ncu cilt, s. 24-35; 272-274; 575-576; 611; 648-651; 692-694; 699-701; 745-752

10ncu cilt, s. 106-107; 588

11nci cilt, s. 173; 187; 229; 319; 342-343; 351-352; 359; 401-409; 446

12nci cilt, s. 284; 374-375; 456; 662; 697;
715; 756-757

YASALAR, PROGRAMLAR

-1330 Senesi Rüus İmtihanlarının Daire-i Şümulünü Mübeyyin Cetveldir, Matbaa-i Amire, (İstanbul, 1330)

-Afitab-ı Maarif Mektebi Talimatname ve Nizamnamesi, (İstanbul, 1326), Erzurum Atatürk Üniversitesi Seyfeddin Özege Bağış Kitabları Kataloğu 95; sö, I/127

-Ana Mektebleri Hıfzıssıhası, Matbaa-i Amire, (İstanbul, 1332)

-Beyrut Mekteb-i İdadiye-i Mülkiyesi Dahili Nizamnamesi, (1304), Milli Kütübhane 1970, A 544

-Beyrut Mülkiye İdadi Mektebi Lahiyası. Vilayet-i Beyrut. İdare-i Umur-ı Maarif, (1305), Milli Kütübhane 1971, A 1131

-Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye. Cemiyetin Vezaifini Müşir Nizamnamedir, Hikmet Matbaa-i İslamiyesi, (İstanbul, 1332)

-Darü'l-hilafetü'l-aliye Medresesiyle Taşra Medresesi Hakkında Nizamname, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, (İstanbul, 1333)

-Darüleytamlar Talimatnamesi, Matbaa-i Amire, (İstanbul, 1340)

-Darülfünun Teşkilat-ı Esasiye ve İdaresine Müteallik Nizamname Layihası, (İstanbul, 1328)

-Darülfünun-ı Osmaniye Nizamnamesi, Matbaa-i Amire, (İstanbul, 1317)

-Darülmuallimat Programı, Matbaa-i Amire, (İstanbul, 1312) ve (İstanbul, 1330)

-Darülmuallimin ve Darülmuallimat Nizamnamesi, Matbaa-i Amire, (İstanbul, 1331)

-Darülmuallimin ve Darülmuallimat Yuvaları Teşkilatı, Sanayi Mektebi Matbaası, (Edirne, 1332)

-Darülmuallimin-i İbtidaiyelere Mahsus Müfredat Programı, Matbaa-i Amire, (İstanbul, 1330)

-Dersaadet ve Bilad-ı Selasede Bulunan Mekatib-i Sibyaniye'nin İdaresi İçin Ahalice İntihab Olunacak Azadan Mürekkeb Olmak Üzere Teşkil Olunacak Meclis-i Tedrisiye Şubelerinin Suret-i Teşkiliyle Vazifeleri Hakkında Talimattır, (İstanbul, 1292)

-Elişlerinin Usul-ı Tedrisi, Matbaa-i Amire, (İstanbul, 1331)

-İbtidai Darülmuallimin ve Darülmuallimatına Mahsus Müfredat Programı, Matbaa-i Amire, (İstanbul, 1340)

-İlk Mekteblerin Müfredat Programı, Matbaa-i Amire, (İstanbul, 1340)

-İnas Sanayi Sultanileri Teşkilatıyla Mezunelerinin Suret-i İstihdamları Hakkında Talimat, (İstanbul, 1338)

-Maarif Müdürleriyle Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezaifine Müteallik Talimat, Matbaa-i Amire, (İstanbul, 1326)

-Maarif-i Umumiye Nezareti Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı, Matbaa-i Amire, (İstanbul, 1329)

-Maarif-i Umumiye Teşkilatı Hakkında Nizamname Esbab-ı Mucibesi Mazbatası, Matbaa-i Amire, (İstanbul, 1328)

-Makriköy İnas İttihad-ı Osmani Mektebi Talimatnamesi, Matbaacılık Osmanlı Şirketi, (İstanbul, 1330)

-Matbaa-i Amire Nizamnamesi, Matbaa-i Amire, (İstanbul, 1335)

-Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı, Altı, Beş, Dört ve Üç Dershaneli ve Muallimli Mekteblerine Mahsus, Matbaa-i Amire, (İstanbul, 1330)

-Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı, Matbaa-i Amire, (İstanbul, 1329) ve (İstanbul, 1330)

-Mekatib-i İbtidaiye-i Umumiye Talimatnamesi,' Matbaa-i Amire, (İstanbul, 1331)

-Mekatib-i İdadiye Ders Programları, Asır Matbaası, (İstanbul, 1318)

-Mekatib-i İdadiyede Tedris Olunan Ulum ve Fününun Müfredat Programı, Matbaa-i Amire, (İstanbul, 1327)

-Mekatib-i İdadiyeye Mahsus Ders Programları ve Talimat, Asır matbaası, (İstanbul, 1320)

-Mekatib-i Sıbyan Hocalarına Dair Talimat, (İstanbul, 1263)

-Mekatib-i Sultaniye Edebiyat ve Felsefe Programının Suret-i Muaddelesi, Matbaa-i Amire, (İstanbul, 1331)

-Mekatib-i Sultaniye Müfredat Programı, Matbaa-i Amire, (İstanbul, 1338)

-Mekatib-i Sultaniye Talimatnamesi, Matbaa-i Amire, (İstanbul, 1329)

-Mekatibe Tevzi Edilen Resm-i Tetevvüc Levhası Hakkında İzahat-ı Tarihiye ve Terbiyeye, Matbaa-i Amire, (İstanbul, 1333)

-Mekteb-i Cedid-i Harbiye-i Şahanenin İdare-i Dahiliyesine Dair Kanunnamedir, Takvimhane-i Amire, (İstanbul, 1293)

-Mekteb-i Harbiye Mualliminin Vezaif-i Umumiyesine Mahsus Talimat, (İstanbul, 1327)

-Mekteb-i İrfan Nizamnamesi, Bosnavi Hacı Muharrem Efendi Matbaası, (İstanbul, 1300-1301)

-Mekteb-i Sanayi Nizamnamesi, (İstanbul, 1299)

-Sanayi-i Nefise Mekteb-i Alisi Talimatnamesi, Matbaa-i Amire, (İstanbul, 1340)

-Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişleri'nin Vazifesine Dair Talimatname, (İstanbul, 1330)

-Ticari, Sınayi, Zirai, Umumi Şubeleri Havi İdadilere Mahsus Müfredat Programı, Matbaa-yı Amire, (İstanbul, 1332)

TEZLER

-ŞİŞMAN, Adnan, Tanzimat Dönemi'nde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri, İ.Ü. Ede. Fak: Yakınçağ ve T.C. Tarihi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, (İstanbul, 1983)

ANSİKLOPEDİLER

-İslam Ansiklopedisi, c. VII, XI

-Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (TCTA), c. I, II, V

YAZMALAR

-Maarif Nezareti Müsveddat Sicilli Karar Defteri Ankara Milli Kütüphane Yazmaları, no: 740

-Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, no: 853

-Tanzimat'tan Sonra Neşrolunan Kavanin ve Nizamat İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, no: 3236

SALNAMELER

-Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, sene 1263, 1264, 1265, 1266, 1267, 1268, 1269, 1270, 1271, 1272, 1273, 1274, 1275, 1276, 1277, 1278, 1279, 1280, 1281, 1282, 1283, 1293, 1294, 1295, 1296, 1297, 1298, 1299, 1300, 1301, 1305, 1310, 1315, 1325, 1327, 1328, 1333, 1334

-Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, sene 1316, 1318, 1319, 1321

-Salname-i Vilayet-i Bursa, sene 1310, 1325

-Salname-i Vilayet-i Edirne, sene 1319

-Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar, sene 1324

-Salname-i Vilayet-i Kastamonu, sene 1311, 1312

-Salname-i Vilayet-i Selanik, sene 1321

KAYNAK ESERLER, KİTABLAR ve MAKALELER

ABDURRAHMAN ŞEREF, **Tarih Musahabeleri**, (İstanbul, 1339)

_____ "Evrak-ı Atika ve Vesaik-i Tarihiyemiz", **TOEM**, cüz 1, s. 9-19

_____ **Tarih-i Devlet-i Osmaniye**, c. II, (İstanbul, 1309)

ABDURRAHMAN VEFİK, **Tekalif Kavaidi**,(İstanbul, 1912), c. I

ADIVAR, Adnan, "Bizans'ta Yüksek Mektebler", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, (İstanbul, 1953), c. V, sayı 8, s. 1-54

_____ **Osmanlı Türkleri'nde İlim**, (İstanbul, 1970)

AHMED CEVDET PAŞA, **Tezakir**, (Ankara, 1967), I, II, IV

_____ **Tarih**, (İstanbul, 1309), XI, XII

_____ **Maruzat**, (İstanbul, 1980)

AHMED LÜTFİ EFENDİ, **Lütfi Tarihi**, (İstanbul,1290-1328), c. V ve IX

AKTAR, Yücel, **II. Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları**, (İstanbul, 1990)

AKYILDIZ, Ali, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, (İstanbul, 1993)

AKYÜZ, Kenan, **Encümen-i Daniş**, (Ankara, 1975)

AKYÜZ, Yahya, "Öğretmen Yetiştirme Tarihimizi Aydınlatan ve Bizi Düşündüren Bir Belge: Darülmuallimin Nizamnamesi (1851) Konuşan: Hüseyin Hüsnü Tekışık", **Çağdaş Eğitim**, (12/1990), c. XV, sayı 161, s. 4-8

_____ "Darülmuallimin'in İlk Nizamnamesi (1851) Önemi ve Ahmed Cevdet Paşa", **Milli Eğitim**, (Mart, 1990), sayı 95, s. 3-20

_____ "Maarif Nazırı Haşim Paşa İle İlgili Orijinal Bir Belge ve Bazı Eğitimsel Görüşler, Sorunlar", **Belleten**, (Temmuz, 1981), c. XLV, sayı 179, s. 205-213

_____ **Türk Eğitim Tarihi Başlangıcından 1988'e**, (Ankara, 1989)

_____ "Türkiye'de İlk Öğretmen Kuruluşları Hakkında Orijinal Bir Belge ile Unutulmuş Bir Kaynak", **A.Ü. Eği. Fak. Dergisi**, (1970), c. III, sayı 1/4, s. 109-119

_____ "Abdülhamid Devrinde Protestan Okullarıyla İlgii Orijinal 2 Belge", **A.Ü. Eği. Fak. Dergisi**, (1970), c. III, sayı 1/4, s. 121-130

ALBAYRAK, Sadık, **Son Devrin İslam Akademisi, Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye**, (İstanbul, 1973)

_____ "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kız Mekteblerinin Küşadı", **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi**, (Ankara, 1972), c. XI, sayı 4, s. 236-343

ALİ ALİ, **Maarifte İnkılab**, Ankara Milli Kütübhane 1947, A 321; 1956, A 325; 1964, A 756

ALİ SUAVİ, "Ermeniler'de Ulum ve Maarif", **Kamusü'l-Ulum ve'l-Maarif**, (Paris, 1870), sayı 22, s. 1310-1315

_____ "İstanbul'da Hristiyan Mektebleri", **Ulum Gazetesi**, (Paris, 1286), sayı 7, s. 396-409

ANTEL, S. Celal, "Tanzimat Maarifi", **Tanzimat**, (İstanbul, 1940), s. 441-462

ANTOINE, Léon, **Histoire de L'Enseignement en France**, (Paris, 1967)

ATUF, Nafi, **Türkiye Maarif Tarihi**, (İstanbul, 1931), 1nci kitab; (İstanbul, 1932), 2nci kitab

_____ "Cumhuriyet Maarifi", **Siyasal Bilgiler**, (İstanbul, Nisan, 1937), c. LXXIII, s. 65-76

AVCI, Alaaddin, **Türkiye'de Askeri Yüksekokullar Tarihçesi Cumhuriyet Devri'ne Kadar**, T.C. Milli Savunma Araş. Geliş. Başk. (Ankara, 1963)

AYANZADE, N. Ekrem, **Ahval-i Maarif**, (İstanbul, 1326)

AYAS, A. Nevzat, **Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi, Kuruluşlar ve Tarihçeler**, (Ankara, 1948)

AYNİ, Mehmed A., **Darülfünun Tarihi**

_____ **Hatıraları**, (İstanbul, 1945), Türkiye Yayınevi

AYTAÇ, Kemal, **Avrupa Eğitim Tarihi Antik Çağ'dan 19. yy'ın Sonlarına Kadar**, A.Ü.D.T.C.F. yay. no: 225, (Ankara, 1972)

BALTACI, Cahit, **Maarif Sistemimiz**, (İstanbul, 1980)

BAŞAR, Erdoğan, "Tanzimat Döneminde Çağdaş İlk ve Orta Öğretim Kurumlarının Kuruluşu (1839-76)", **Askeri Tarih Bülteni**, (Şubat, 1992), c. 17, sayı 32, s. 55-80

BATBIE, A., **Traité de Droit Public et Administratif**, (Paris, 1885), c. II

Bayındırlık İşleri Dergisi, Cumhuriyet'in X. Yıldönümü Özel Sayısı, (1933)

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, (Ankara, 1983), c. 2

BERKER, Aziz, **Türkiye'de İlköğretim (1839-1908)**, I, (Ankara, 1945)

BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (İstanbul), Doğu-Batı Yayınları

BEYDİLLİ, Kemal, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, (İstanbul, 1994), c. I

BİLİM, Cahit Yalçın, **Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma 1839-1876**, (Eskişehir, 1985)

_____ "İlk Türk Bilim Akademisi Encümen-i Daniş", **H.Ü. Ede. Fak. Dergisi**, (Ankara, 1985), c. III, sayı 2, s. 81-104

_____ "Tercüme Odası", **OTAM**, (Ankara, 1990), I, s. 29-43

BİNBAŞIOĞLU, Cavit, **Eğitim Tarihi**, (Ankara, 1976)

BÖREKÇİ, Çetin, **Anadolu'da Tanin**, (İstanbul, 1977)

CEZAR, Yavuz, "Tanzimat'a Doğru Osmanlı Maliyesi", **TCTA**, (İstanbul, 1985), c. V, s. 924-933

_____ "Tanzimat'ta Mali Durum", **İ.Ü. İktisat Fak. Mecmuası, Prof. Dr. Cahit Orhan Tütengil'in Anısına Armağan**, (İstanbul, 1984), özel sayı 2, s. 291-342

CHAMBERS, Richard L., "The Civil Bureaucracy in Turkey", **Political Modernization in Japan and Turkey**, (New Jersey, 1968), (Ed. Robert E. Ward and Dankwart A. Rustow)

CİN, Halil, "Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri", **150. Yılında Tanzimat**, (Ankara, 1992)

CİVELEKYAN, A., **Le Régime de la Presse en Turquie**, (Paris, 1912)

COLLAS, M. B. C., **La Turquie en 1864**, (Paris, 1864)

CULLAGH, Mc. Francis, **II. Abdülhamid'in Düşüşü**, (İstanbul, 1990)

ÇADIRCI,Musa, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", **TCTA**, (İstanbul, 1985), c. I, s. 210-230

ÇAĞATAY, Neşet, "Tanzimat ve Türk Eğitimi", **Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri**, (Ankara, 1994), s. 53-64

ÇETİN, Atilla, "Maarif Nazırı Ahmed Zühdü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu", **İ.Ü. Güneydoğu Araştırmaları Dergisi**, (İstanbul, 1983), c. X-XI, s. 129-220

DAĞLIOĞLU, H. Turan, "Maarif Nazırı Yusuf Ziya Paşa", **Ülkücü Öğretmen**, (Nisan, 1967), c. VIII, sayı 95, s. 17-18

_____ "Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Notlar", **Ülkücü Öğretmen**, (Mart , 1966), c. VII, sayı 82, s. 15-16

_____ "Milli Eğitim Tarihimizle İlgili Belge ve Tüzükler", **Ülkücü Öğretmen**, (Ağustos, 1968), c. X, sayı 111, s. 11-12, (Eylül, 1968), c. X, sayı 112, s. 20-22

DANİŞMEND, İ. Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, (İstanbul, 1955), c. 4

DAVISON, H. Roderic, **Reform in the Ottoman Empire**, (Princeton, 1963)

DAVISON, H. Roderic, "Westernized Education in Ottoman Turkey", **The Middle East Journal**, (Summer, 1961), 15:3, s. 289-301

De La Jonquière, **Histoire de l'Empire Ottoman**, (Paris, 1897), Deuxième édition

De Salve, "L'enseignement en Turquie: Le Lycée Imperial de Galata Serai", **Revue des Deux Mondes**, (Oct. 1874), c. V, sayı 3, s. 836-853

DEMİRCAN, Ömer, **Dünden Bugüne Türkiye'de Yabancı Dil**, (İstanbul, 1988)

Devlet Konservatuarı Tarihçesi, (Ankara, 1941)

DOĞAN, İsmail, **Tanzimat'ın İki Ucu Münif Paşa ve Ali Suavi**, (İstanbul, 1991)

_____ "Tanzimat Döneminde Azınlıklar Eğitimi ve Bazı Tespitler", **A.Ü. Eğt. Bilimleri Fakültesi Dergisi**, (Ankara, 1991), c. XXIV, sayı 2, s. 461-471

EBUZZİYA, Ziyad, "II. Abdülhamid Döneminde Basın ve Basın Hareketlerine Bakış", **II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri**, (İstanbul,1992)

_____ "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkçe Dili Dışındaki Basını", **Türkiye'de Yabancı Dilde Basın**, İ.Ü. Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları

ELDEM, Vedat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, (Ankara, 1994)

ENGELHARD, E., **Türkiye ve Tanzimat Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahatı (1826-1882)**, (İstanbul, 1328)

ERDEM, Sadık, **Mirad-ı Mühendishane-i Berri-i Hümayun**, İTÜ Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi, (İstanbul, 1986)

ERGİN, Osman, **Türk Maarif Tarihi**, (İstanbul, 1977), c. I-V

ERİŞİRGİL, M. Emin, "Nutuk", **Siyasi İlimler Mecmuası**, sayı 105

ERYILMAZ, Bilal, **Osmanlı Devleti Millet Sistemi**, (İstanbul, 1992)

_____ **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebanın Yönetimi**, (İstanbul, 1990)

FATMA ALİYE, **Cevdet Paşa ve Zamanı**, (İstanbul, 1332), Kanaat Matbaası

FINDLEY, Carter V., **Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform, Babıali (1789-1922)**, (İstanbul 1994)

_____ "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Gelişme", **TCTA**, c. I, s. 259-262

_____ **Ottoman Civil Officialdom**, (New Jersey, 1989)

FINNIE, David H., **Pioneers East: The Early American Experience in the Middle East**, (Cambridge, 1967)

GENCER, Ali İhsan, "Nezaret Meclisleri'nin Osmanlı Diplomatikasındaki Yeri ve Önemi", **Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri, 1986**, (İstanbul, 1988), s. 141-144

_____ "Özel Bahriye Mektebleri Hakkında Bir Genelge (1851)", **İ.Ü. Ede. Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi**, (İstanbul, 1976-77), sayı 7-8, s. 413-417

_____ "Encümen-i Daniş ve Mustafa Reşid Paşa", **Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri**, (Ankara, 1994), s. 31-39

GİZ, Adnan, "İstanbul'da İlk Sanayi Mektebi'nin Kuruluşu", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, (Ocak 1969), c.III, sayı 35, s. 20-22

GÖK, Süleyman, **Dünya'da ve Türkiye'de Sağır, Dilsiz Okulları Tarihçesi ve Eğitim Sistemi**, (İstanbul, 1958)

GÖKBİLGİN, Tayyib, "Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri", **Belleten**, (Ankara, 1967), c. XXXI, sayı 121

GÖRELİ, İsmail H., **Devlet Şurası, Şura-yı Devlet, Danıştay**, (Ankara, 1953)

GROC, Gerard ve İ. Çağlar, **La Presse Française de Turquie de 1795 A Nos Jour, Histoire et Catalogue**, (İstanbul, 1985)

GÜRAN, Tevfik, **Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-61)**, (Ankara, 1989)

HALAÇOĞLU, Yusuf, **Osmanlılar'da Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, (Ankara, 1991)

Halil Menteşe'nin Anıları, Hürriyet Yay., (İstanbul, 1986)

HAYDAROĞLU, İ. Polat, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, (Ankara, 1990)

_____ "Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme", **Belleten**, (Ağustos, 1988), c. III, sayı 203, s. 627

HEPER, Metin, "19. yy.da Osmanlı Bürokrasisi", **TCTA**, I, s. 245-258

_____ **Bürokratik Yönetim Geleneği, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Gelişimi ve Niteliği**, (Ankara, 1974)

HİZMETLİ, Sabri, "Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezayir'in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış", **A.Ü. İlahiyat Fak. Derg.**, (Ankara, 1992), c. 3, s. 1-21

HUSEYRİ SATI, "Meşrutiyet'ten Sonra Maarif Tarihi", **Muallim**, (Şubat, 1918), sayı 19, s. 65

IŞIN, Ekrem, "Osmanlı Bilim Tarihi: Münif Paşa ve Mecmua-yı Fünun", **Tarih ve Toplum**, (Kasım, 1984), sayı 11

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Darülfünun: Mefhum ve Müessese Olarak Sultan II. Abdülhamid Dönemine Kadar Gelişmesi", **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri**, (İstanbul, 1994)

_____ "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", **150. Yılında Tanzimat**, (Ankara, 1992), s. 335

_____ "19. Asrın Başlarında -Tanzimat Öncesi- Kültür ve Eğitim Hayatı ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi Olarak Bilinen Ulema Grubunun Buradaki Yeri", **Osmanlı İlmi ve Mesleki Cemiyetleri**, (İstanbul, 1987)

_____ "Darülfünun'un Tarihçesine Giriş, İlk İki Teşebbüs", **Belleten**, (Ankara, 1990), c. LIV, sayı 210, s. 699-738

———— "Mühendishane-i Berri-i Hümayun Başhocası İshak Efendi, Hayatı ve Çalışmaları Hakkında Arşıv Belgelerine Dayalı Bir Değerlendirme Denemesi", **Belleten**, c. LIII, sayı 207-208, s. 735-768

———— "Tanzimat Döneminde İstanbul'da Darülfünun Kurma Teşebbüsleri", **150. Yılında Tanzimat**, (İstanbul, 1992), s. 397

IMBERT, Paul, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri**, (İstanbul, 1981)

İNAL, İ. M. Kemal, **Son Asır Türk Şairleri**, (İstanbul, 1982), c. VI

———— **Son Sadrazamlar**, (İstanbul, 1982), I, 2, 7

İNALCIK, Halil, **İdare Tarihi**, (Basılmamış ders notları)

İNUĞUR, M. Nuri, **Basın ve Yayın Tarihi**, (İstanbul, 1982)

IŞIKSAL, Cavide, "Türkiye'de Açılan İlk Yabancı Dil Okulları", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, (1968), sayı 8, s. 29-31

KABACALI, Alpay, **Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü**, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, (İstanbul, 1990)

KARAL, Enver Ziya, "Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batı'nın Etkisi", **Belleten**, (Ankara, Ekim 1964), XXVIII/112

_____ **Osmanlı Tarihi**, (Ankara, 1964), c.V ve (Ankara, 1976), c. VII ve (Ankara, 1964), c. VIII

KARDAŞ, Rıza, "II. Meşrutiyet Devrinin Üniversite Modeli ve İlk Üniversite Muhtariyeti", **Türk Kültürü Dergisi**, (Mart, 1982), c. XX, sayı 227, s. 12-17

_____ "Türkiye'de Milli Eğitim Bakanlığı'nın İlk Kuruluşu I. Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin Kuruluşuna Doğru", **Türk Kültürü**, (Ocak, 1979), c. XVII, sayı 195, s. 33-38

KAVCAR, Cahit, **II. Meşrutiyet Devrinde Edebiyat ve Eğitim, 1908-1923**, A.Ü. Eğt. Fak. yay. no: 41, (Ankara, 1974)

KAYIRAN, Mehmet, "III. Selim'e Sunulan Islahat Layihalarında Askeri Eğitim", **Anadolu Üniversitesi Fen-Ede. Fak. Dergisi**, (Eskişehir, 1988), c. I, sayı 1, s. 127-145

KAYNAR, Reşat, **Mustafa Reşid Paşa ve 'Tanzimat'**, (Ankara, 1985)

KAZAMIAS, Andreas, **Education and The Quest for Modernity in Turkey** (Chicago, 1966)

KOCABAŞOĞLU, Uygur, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, (İstanbul, 1989)

_____ "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Yüksekokulları", **Bahri Savcı'ya Armağan**, (Ankara, 1988), ayrı basım

KOÇAK, Kemal, "Türk Milli Eğitim Sisteminde Denetimin Tarihi Gelişimi", **Çağdaş Eğitim**, (Nisan, 1992), c. XVII, sayı 176, s. 22-26

KOÇER, Hasan Ali, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, (İstanbul, 1991)

_____ **Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848-1967)**, (Ankara, 1967)

_____ **Türk Milli Eğitim Teşkilatı**, A.Ü. Eğt. Fak. Yay. no: 47, (Ankara, 1975)

KODAMAN, Bayram A. Saydam "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi", **150. Yılında Tanzimat**, (İstanbul, 1992), s. 475

KODAMAN, Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, (Ankara, 1988)

_____ "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadar Sanayi Mektebleri", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, (Ankara, 1980), s. 287-293

Konstantinopol Amerikan İnas Koleji, Zelliç Biraderler Matbaası, (İstanbul, 1923)

KÜÇÜK, Yalçın, **Aydın Üzerine Tezler**, (İstanbul, 1985), I

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Ankara 1991)

M. CEVDET, "Rum Silloğu ve Vakıf Mükafatları", **Muallimler Mecmuası**, (İstanbul, 1924), sayı 20

Maarif-i Umumiye Teşkilatı Nizamnamesi Esbab-ı Mucibe Mazbatası, **Arz ve Tafsil, Tedrisat Mecmuası**, sayı 19

Maarif Hakkında Layihalar, (1339-1923)

MAHMUD CEVAD İbn ŞEYH NAFİ, **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraat**, (İstanbul, 1338)

MAHMUD MUHTAR PAŞA, **L'Allemagne el l'Europe Depuis la Traite de Berlin Jusqu'a la Guerre Mondiale**, (Paris, 1924)

MARDİN, Şerif, "Tanzimat ve İlmiye", **Forum** (Ankara, 1956), cilt V, sayı 49, s. 9-10

MARDİN, Şerif, "Yeni Osmanlılar'ın Hakiki Hüviyeti; Tanzimat Bürokrasisi", **Forum** (1 Temmuz 1957), c. VII, sayı 79, 80

MARVİN, T. R., **Thirty-fifth Annual Report of the ABCFM, Sept. 1844**, (Boston, 1844)

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, c. 6/2

MEHMED ASAF, "Matbuat Nizamnamesi Yapanlara Yuf Borusu", **Müteferrika**, (İstanbul, 1994), sayı 3, s. 3-49

MEHMED ATA EFENDİ, **Tarih-i Ata (Enderun)**, III, (İstanbul, 1293)

MEHMED GALİB BEY, **Sadullah Paşa yahud Mezardan Nida**, (Konstantiniye,1909)

MEHMED LÜTFİ, "Tanzimat'tan Sonra Maarif Teşkilatı", **TOEM**, (1 Eylül 1926), sene 17, no: 94, s. 302-317

MEHMED MEMDUH, **Tanzimat'tan Meşrutiyet'e**, (İstanbul, 1990)

MEHMED SELAHADDİN, **Bir Türk Diplomatının Evrak-ı Siyasiyesi**, (İstanbul, 1306)

MEHMED SÜREYYA, **Nuhbetü'l-Vekayi**, (İstanbul, 1290)

MILLER, William, **The Ottoman Empire and Its Successor, 1801-1922**, (Cambridge, 1936)

MONROE, Paul, "Education", **Modern Turkey**, (New York, 1924), (Ed. E. G. Mears)

MORAWITZ, Charles, **Les Finances de la Turquie**, (Paris, 1902)

MOREL, Eugene, **Türkiye ve Reformları**, (İstanbul, 1984)

MUALLİM CEVDET, **Mekteb ve Medrese**, (İstanbul, 1978)

NECİB ASIM, "Kitabcılık", **Müteferrika**, (1994), sayı 3

NIVOLOIDES, N., **Sa Majeste Imperiale Abd-ul-Hamid Khan II**, (Bruxelles, 1907), c. 3

OKTAY, Ayla, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretimin Tarihsel Gelişimi", **İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yıllığı**, (Erzurum, 1987), sayı 2, s. 115-142

ONAR, Sıddık Sami, **İdare Hukuku**, (İstanbul, 1944)

ORTAYLI, İlber, "Devraldığımız Miras", **Yeni Türkiye**, (Ankara, 1995), sayı 4, s. 552-558

_____ **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, (İstanbul, 1987)

_____ "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", **Amme İdaresi Dergisi**, (Eylül, 1981), c. XIV, sayı 3, s. 87-96

_____ "Tanzimat Devri Basını Üzerine Notlar", **Cahit Talas Armağanı**, (Ankara, 1990), s. 397-404

_____ "Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, (İstanbul, 1994), c. I

_____ "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler", **TCTA**, I

_____ "II. Abdülhamid Devrinde Taşra Bürokrasisinde Gayrimüslimler", **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri**, (İstanbul, 1994)

_____ **Türk İdare Tarihi**, (Ankara, 1979)

ÖNDER, Mehmet, **Konya Maarif Tarihi**, (Konya, 1952)

ÖZBİLGEN, Erol, "II. Abdülhamid'e Muhalefet", **II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri**, (İstanbul, 1992), s. 131-181

ÖZDEŞ, Orhan, "Danıştay Tarihçesi", Yüzyıl Boyunca Danıştay 1868-1968, (Ankara, 1968)

ÖYMEN, Münir Raşit, "100 Yıl İçinde Muallim Mektebleri ve Terbiye Hareketleri", **Eğitim Hareketleri**, (Mart, Nisan, 1973), c. XIX, sayı 214-215, s. 1-10

ÖZBİLGEN, Erol, "Batı Bilimine Türkiye'ye Aktaran İlk Ders Kitapları (I)", **Müteferrika**, (İstanbul, 1994), sayı 1, s. 179

ÖZCAN, Abdülkadir, "Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi", **150. Yılında Tanzimat**, (İstanbul, 1992), s. 441

PAKALIN, Mehmet Zeki, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, (İstanbul, 1940)

RIF'AT PAŞA, **Müntehabat-ı Asar**, (İstanbul, 1290), 3. kitap

ROCHE, Max, "L'Education et la Culture Française à Constantinople et à Smyrne dans la Première Moitié du XIXe Siècle", **L'Empire Ottoman La Republique de Turquie et La France, Varia Turcica**, (İstanbul, 1986), c. III

_____ "La Présence Française en Turquie (1764-1866)", **Annales du Levant**, Université de Rennes, (1985), no: 1

RUSTOW, Dankwart A., "Military: Turkey", Robert E. Ward ve Dankwart A. Rustow (der) **Political Modernization in Japan and Turkey** (Princeton, 1964)

SAİD PAŞA, **Said Paşa Hatıratı**, c. 1

SAKAOĞLU, Necdet, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, (İstanbul, 1991)

SAKARBALKAN, B., "Prenslik Devrinde Bulgaristan'da Türk Eğitimi (1878-1908), II", **Türk Kültürü**, (Ocak, 1965), c. III, sayı 27, s. 185-196

SAYILI, Aydın, "Batılılaşma Hareketimizde Bilimin Yeri ve Atatürk", **Erdem**, (Mayıs, 1985), c. I, sayı 2

SCHICK, Irvin Cemil, "Osmanlılar, Azınlıklar, Yahudiler", **Tarih ve Toplum**, (İstanbul, 1986), sayı 29

SEIGNOBOS, Charles, **Tarih-i Siyasi**, (İstanbul, 1325), II

SELİM SABİT, **Rehnüma-yı Muallimin Sibyan Mekteblerine Mahsus Usul-i Tedrisiye**, Matbaa-yı Osmaniye, (İstanbul, 1299)

SENCER, Muzaffer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetsel Gelişmeler", **Amme İdaresi Dergisi**, (Eylül, 1984), c. XVII, sayı 3, s. 46-71

SERTOĞLU, Midhat, "Türkiye'de İlk İlimler Akademisi, Encümen-i Daniş", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, (1973), sayı 64

SEYDANLIOĞLU, Mehmed, "Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye 1838-1876", **Türk Kültürü Araştırmaları**, (Ankara, 1989), c. XXVII, sayı 1-2, s. 265-276

SHAW, Stanford J., "The Central Legislative Councils in the Nineteenth Century Ottoman Reform Movement Before 1876", **International Journal of Middle East Studies**, (1970), I

_____ "The Ottoman Census System and Population 1831-1914", **International Journal of Middle East Studies**, (1978), 9

SHAW, Stanford ve E. Kural, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey**, (London, 1977)

SIRMA, İhsan Süreyya, "Yahudiler'in İlk defa Osmanlı Tıp Fakültesine Kabulüne Dair Bir Vesika", **Türk Kültürü**, (Şubat, 1979), c. XVII, sayı 196, s. 36-39

SİRER, Reşat Şemseddin, "100 Yıl Sonra Muallim Mekteblerinden Eğitim Enstitülerine Geçişin Mucib Sebepleri", **Bilgi**, (16 Mart 1948), c. I, sayı 10

SİRER, Reşad Şemseddin ve İ. Hakkı, **Almanya Maarifi**, (İstanbul, 1934)

SİVRİKAYA, İbrahim, "Osmanlı İmparatorluğu İdaresindeki Aşiretlerin Eğitimi ve İlk Aşiret Mektebi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, (Ankara, 1972), c. XI, sayı 63, s. 17-24

SPULER, Bertod, "Tanzimat ve Atatürk Devirlerinde Türk Öğretim Sistemleri ve Mukayeseleri", **Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyum Bildirileri**, (İstanbul, 1945)

STONE, Frank Andrews, **Academia for Anatolia: A Study of the Rational Program and Impact of the Educational Institutions Sponsored by the American Board in Turkey 1830-1980**, (Daktilo Metin, 1981)

STRAUSS, Johann, "İstanbul'da Kitap Yayım ve Basımevleri", **Müteferrika**, (1993), sayı 1

SU, Kamil, **Türk Eğitiminde Teftişin Yeri ve Önemi**, (İstanbul, 1974)

SUNGU, İhsan, "Mekteb-i Maarif-i Adliye'nin Tesisi", **Tarih Vesikaları**, (1941- 1942), c. I, sayı 3, s. 212-225

SÜLEYMAN ŞEVKET, "Maarif Teşkilatımıza Dair Notlar", **Muallimler Mecmuası**, (İstanbul, 31 Teşrinievvel 1923), sayı 14, s. 309-316

ŞEFİK FEYZİ, "Amerika Marifi Hakkında Musahabe", **Muallimler Mecmuası**, (İstanbul, 1924), sayı 19

ŞEVKİ, Mehmet Ali, "Bizde Bir Asırlık Maarif İşi", **Mülkiye**, (İstanbul, Haziran 1934), c. XXXIX, s. 20-29

ŞİNASİ, **Makaleler**, Külliyat IV, (Ankara, 1960)

ŞİŞMAN, Adnan, **Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nin Kuruluşu ve İlk Eğitim Yılları (1868-1871)**, İ.Ü. Ede. Fak. (İstanbul, 1989)

_____ "Mekteb-i Osmani (1857-1864)" **Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies**, (İstanbul,1986), V, s. 83-160

TALAY, Aydın, "Sultan II. Abdülhamid Devri Ziraat Okulları", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, (Mayıs, 1991), c. V, sayı 53, s. 45-47

TANER, Ali Haydar, **Bulgaristan Maarifi**, (İstanbul, 1931)

TAŞDEMİRCİ, Ersoy, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar", **Türk Yurdu**, (Temmuz, 1990), c. X, sayı 35, s. 43-50

TEKELİ, İlhan ve S. İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, (Ankara, 1993)

TEKELİ, İlhan, **Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar**, (Ankara, 1980), TMMOB

TEKELİ, Sevim, **Modern Bilimin Doğuşunda Bizans'ın Etkisi**, (Ankara, 1975)

TERZİOĞLU, Said Arif, **Mühendishane-i Berr-i Hümayun Başhocası İshak Efendi**, T.C. Milli Sav. Bak. Araş. ve Geliş. Başk., (Ankara, 1965)

TEVETOĞLU, Fethi, "Türkiye Maarif Nazırları, Maarif Vekilleri, Mili Eğitim Bakanları 1-3", **Hayat Tarih Mecmuası**, (Haziran, 1973), c. I-II, sayı 5, s. 4-12; (Temmuz, 1973), c. I-II, sayı 6, s. 15-21; (Ağustos, 1973), c. I-II, sayı 7, s. 23-31

TEVFİK, Ebuzziya, **Mecmua-yı Ebuzziya**, sayı 120

TODOROV, Nikolay, **Bulgaristan Tarihi**, (İstanbul, 1979)

TOZLU, Necmeddin, **İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Eğitim Sistemi Üzerine Bir Araştırma**, (İstanbul, 1989)

TÖNÜK, Vecihi, **Türkiye'de İdare Teşkilatının Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu**, (Ankara, 1945)

TUNAYA, T. Zafer, **Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, (İstanbul, 1975)

TUNCOR, Ferit Ragıb, "Kuruluşundan Günümüze Kadar Milli Eğitim Teşkilatı", **Öğretmen**, (Mayıs, 1967), c. XX, sayı 220, s. 20-21; (Haziran, 1967), c. XX, sayı 221, s. 24-28

_____ "Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği", **Ülkücü Öğretmen**, (Nisan, 1966), c. VII, sayı 83, s. 20-23

TURAN, Şerafeddin, "II. Mahmud'un Reformlarında İtalyan Etki ve Katkısı", **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri**, (İstanbul, 1990), s. 113-125

TÜCCARZADE İ. HİLMİ, **Maarifimiz ve Servet-i İlmiyemiz, Felaketimizin Esbabı**, (Dersaadet, 1329)

TÜRKGELDİ, Ali Fuad, **Görüp İşittiklerim**, (Ankara, 1987)

UBICINI, **1855'te Türkiye**, c. 1, (İstanbul, 1977)

UBICINI, M. A., **Türkiye 1850**, c. 1 Tercüman 1001 Temel Eser

ULUÇAY, Çağatay E. Kartekin, **Yüksek Mühendis Okulu**, (İstanbul, ve 1958)

UNAT, Ekrem Kadri, **Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye 1867-1909**, (İstanbul, 1990)

UNAT, Faik Reşid, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, (Ankara, 1964)

URAS, Niyazi, "Mekteb-i Bahriye-i Şahane 1876-1918", **Deniz Kuvvetleri Dergisi**, (Ağustos, 1973), c. LXXIX, sayı 482, s. 44-56

US, Mehmed, **Son 150 Yılın Tarihi, Tanzimat Paşaları**, (İstanbul, 1965)

UZLUK, M. F. Nafiz, **19ncu Asır Başında Mısır Maarifi ve İlk Tıp Mektebi**, (İstanbul, 1937)

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, (Ankara, 1984)

ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, (İstanbul, 1992)

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir, "Encümen-i Daniş, İlk Türk Akademisi", **Akademi Dergisi**, (1946), c. I, sayı 6, s. 17-19

VAHAPOĞLU, M. Hidayet, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları**, (İstanbul, 1992)

VAPORIDIS, Avram, **Viographikê, Historia Tôn Sultanôn tes Othomanikês Autokratorias**, Palamaris Matbaası, (Constontinople, 1894)

VEHBİ BEY, **Muallimler Cemiyeti 1335-1919 Senesi Heyet-i Umumiye Risalesi**, (İstanbul, 2 Mayıs 1335/2 Mayıs 1919)

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", **Tanzimat**, (İstanbul 1940), I

VERNEY, Noël ve George Dambmann, **Les Puissances Etrangères dans le Levant Syrie et en Palestine**, (Paris, 1900)

WILLIAMSON, Bill, **Education and Social Change in Egypt and Turkey**, (London, 1987)

YALÇINDAĞ, Selçuk, "Kamu Yönetim Sistemimizin Tarihsel Evrimi Üzerine Notlar", **Amme İdaresi Dergisi**, (Ankara, 1970), III/2

YAMAN, M. Talat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Mülki İdaresinde Avrupalılaşma Hakkında Bir Kalem Denemesi**, (İstanbul, 1940)

---------- "Osmanlı İmparatorluğu Mülki İdaresinde Avrupalılaşma", **İdare Dergisi**, (Ankara, 1939), c. CXLI, s. 1240-1332; (Ankara, 1940), c. CXLII, s. 1466-1550

YAZICI, Mustafa, "Maarif Nezareti'nin Tarihçesi 1846-1873", **Mesleki ve Teknik Öğretim Dergisi**, (Temmuz, 1973), c. XXI, sayı 245, s. 3-8

_____ **Tanzimat'tan Bu Yana Milli Eğitim Bakanları, Başbakanlar ve Atatürk 1839-1973**, (Ankara, 1973)

YERASIMOS, Stefan, **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye**, (İstanbul, 1987), 2nci kitap

YÜCEL, Hasan Ali, **Fransa Maarif Teşkilatında Müfettişler**, (İstanbul 1934)

ZEKİ OSMAN, **Bizde Maarif-i İbtidaiye**, (İstanbul, 1337)

EK 1

DAİMİ BİR MAARİF MECLİSİ'NİN KURULMASI VE MİLLİ EĞİTİM BU MECLİS'CE DÜZENLENİP YÜRÜTÜLMESİ HAKKINDAKİ İRADE HÜKÜMLERİNİ İLAN EDEN RESMİ BİLDİRİ[1279]

Bundan akdem tensikat-ı celile-i mülkiye madde-i hayriyesine dair sahife piray-ı sudur buyurulup suret-i münifesi ol vakit Takvim-i Vekayi nüshalarına derc ve temsil kılınmış olan Hatt-ı Hümayun-ı Mekarım-ı Hazret-i Şehinşahi'nin ahkam-ı seniyesinden bir fıkrası dahi terbiyet-i tebaa kazıyye-i lazımesinin mevkufun aleyhi olan ulum ve fünun-ı lazımeyi herkes bi's-suhule kesb-i istihsal eylemek için mekatib-i muktaziyenin icra-yı suver-i nizamnamesi maddesi olarak bu hususun müzakere-i icabatı zımnında müteallik buyurulan irade-i seniye-i mülukane mucibince bazı zevat-ı maarif simattan mürekkeb bir Meclis-i Muvakkat tanzim ve meclis-i mezkurda mütalaa ve tezekkür olunan suver-i nizamiyenin layihaları bi't-terkim Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'ye ita ve takdim olunmuştu. Zikrolunan layihalarda münderic mevaddın Meclis-i Vala-yı mezkurda tedkikat-ı lazımesi bi'l-icra cümlesi muvafık-ı maslahat ve suver-i esasiyesi birkaç maddeden ibaret olup bunların birisi terbiyet ve taallüm-i sibyan için el-haletü hazini mevcud olan mekatib-i sibyanın icabına ve ahval-i muktaziyesine tevfikan ıslah-ı ahvali yani ala vechi't-tadil mukamnenat ve mürettebatının tanzim ve tesviyesi ve diğeri mekatib-i rüşdiye nizamatı ki bu mekteblerin usul-i diniyeye müteallik umum nas için taallümü zaruriyattan olan uluma mekseb olmak üzere tertib olunması ve birisi dahi derece-i salisede olarak sunuf-ı teba-yı saltanat-ı seniyeden her kim olur ise olsun ikmal-i kemalat-ı insaniye etmek için kaffe-i ulum ve fününu taallüm ve iktisaba hahişkar olanlara ve aklam-ı padişahide istihdam arzusunda bulunanlara istihsal-i fünun-ı matlubenin merkez ve makarrı olmak ve himmet-i seniyye-i Hazret-i Hilafet-penahi ile anda hiçbir nevi fen ve ilmin talim ve taallümü gerü kalmamak ve derununda talebe-i ulum gece ve gündüz beytutet ve ikametle saye-i füyuzatvaye-i Cenab-ı Şahane'de iktiraf ve iktisab-ı kemalata say ve ikdam eylemek ve'l-hasıl bi'l-cümle levazımat ve müteferriatı kamilen tesviye kılınmmak üzere Dersaadet'te münasib bir mahalle darülfünun inşası ve bu maddelerin teferruat-ı nizamiye ve icraat-ı fiiliyesinin ardına düşüp bunlara mütedair anbean vuku bulacak hususatı müzakere ve tesviye etmek için Meclis-i Maarif-i Umumiye namıyla bir meclis-i daimi teşkili misillü ve daha sair guna teshilata müteallik şeyler olmasıyla bunlar Meclis-i Vala'da dahi kabul ve istihsan kılınmış olduğuna mebni icra-yı icabatını mutazammın

---

[1279] Takvim-i Vekayi, no: 303

Meclis-i Vala-yı mezkurdan kaleme alınan mazbata ile zikrolunan layihalar mübarek ve mualla Hakipa-yı Hümayun-ı Cenab-ı Şehinşahi'ye arz ve istizan olundukta işbu terbiyet-i umumiye madde-i nafiası bayağı imar-ı mülkün üss-i esası hükmünde bir keyfiyet ve ulum-ı fünundan bi-behre olanlar ne muhabbet-i vataniye ve ne de hukuk-ı ilahiye ve ibadiyeyi bilmeyerek derece-i hayvaniyette kalmaları nail tabiatları hasbe'l-cehale enva-ı fazaliatı irtikaba mail olacağı ve bundan nice nice fesadat vukua geleceği teslimkerde-i erbab-ı hikmet ve reviyet olduğundan ve Rabb'imiz Teala ve Takaddes Hazretleri cihet-i vahdet-i risale-i şevket ü vazı-ı fünun-ı madelet ve mekremet olan Zat-ı Camiü'l-Kemalat-ı Hazret-i Hilafetpenahi'yi cihan durdukça Piraye-i Erike-i Saltanat ve Şehinşahi ve nüsha-yı kafiye-i lütf u merhamat-ı mülukanelerini alem ve alemiyana mehaz-ı füyuzat-ı namütenahi buyursun. Sunuf-ı Teba-yı Saltanat-ı Seniyeleri hakkında berkelam lona mehasin-i teveccühat-ı merahim gayat-ı cenab-ı tacdari iktizasınca herkesin kendi muamelatında ahara muhtac olmayacak ve mesail-i zaruriye-i diniyesini bilecek mertebe okuyup yazmak öğrenip ve isteği olanlar ve lidemat-ı kalemiye-i saltanat-ı seniyede istihdam emelinde bulunanlar daha icab eden ulum ü fununu kesb ve tahsil edip mazhar-ı hüsn-i hal ve refahiyet ve haiz-i kemalat ve fazilet olmaları nezd-i ali-i şahanelerinde begayet mürza ve mültezem bulunduğundan zikrolunan Seyahatname-i Hümayun[1280]da suret-i münifesi ziver-i silk-i sütun-ı beyan kılınan hatt-ı hümayun-ı madelet nümun-ı hazret-i şehinşahide marü'l-beyan mekatib nizamatının icra ve darü'l-fünun-ı mezkurun dahi maa't-teferrüat inşa olunması emr ü ferman buyurulmuştur. Çünki salifü'z-zikr Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin teşkili mevadd-ı esasiye-i muharrenin teferruatını müzakere için olduğuna ve anın şimdiden terkib ve teşkiliyle zikrolunan darü'l-fünun yapılıncaya kadar Bab-ı Ali'de münasib bir oda tahsis kılınması keyfiyeti hakipa-yı aliden istizan olunduğuna mebni veliyü'n-nimet-i bi-minnetimiz padişah-ı hikmetşinas ve şehinşah-ı hakaikistinas efendimiz hazretleri madde-i nafiasının cihad-ı icabiyesini öteden berü takdir ile bir an evvel kuvveden fiile gelmesini arzu buyurmakda olduklarından berminval-i muharrer icabatının icrasıyla Darü'ş-şura-yı Askeri reisi bulunan saadetlü Ferik Emin Paşa hazretleri dirayet-i zatiye ve malumat-ı kamile ve kafiyesi ve marü'z-zikr teşkil olunacak meclis aralık aralık akid kılınacağından umur-ı memuresine sekte vermemesi cihetleriyle ferik-i müşarün ileyhin bu meclise dahi reis ve nakibü'l-eşraf semahatlü Esad efendi ve defter emini saadetlü el-hac Said Muhib efendi ve Hariciye müsteşarı saadetlü Ali efendi ve darü'ş-şura-yı mezkur azasından saadetlü Ferik Mehmed Paşa ve reisü'l-etibba-yı hazret-i padişahi saadetlü efendi[1281] ve divan-ı hümayun tercümanı saadetlü Fuad efendi hazeratının aza ve amedi hulefa-yı

1280 Sultan Abdülmecid'in 13 Cemaziyelevvel 1262-20 Cemayize'l-ahir 1262/9 Mayıs 1846-15 Haziran 1846 tarihleri arasında Rumeli şehirlerinde yaptığı inceleme gezisi hakkında yayımlanan risale.

1281 İzmirli İsmail Paşa

mütehayyizanından izzetlü Recai efendinin dahi katib olmak üzere nasb ve tayin kılınması ve meclis-i mezkur meclis-i vala reisi devletlü Rifat Paşa ve umur-ı hariciye nazırı devletlü Reşid Paşa hazeratını nezaret-i müşterekesi tahtında bulunması husularına irade-i seniye ve müsaade-i aliye-i hazret-i cihandari müteallik ve şayan buyurulmuş ve mucibince meclis-i mezkur için Meclis-i Vala'da münasib mahall tahsis olunarak hususat-ı muharrenin tesviye-i iktizaları müzakerelerine bed' ve mübaşeret olunmuş olup işbu madde-i hayriye bi't-tevfik-i teala sunuf-ı tebaa ve beraya hakkında pek büyük inayet ve atifet ve mahsus-ı asr-ı hümayun olan vacibü't-teşekkür bir keyfiyet olmağla farize-i zimmet-i ubudiyet olduğu üzere cümle tarafından dua-yı temadi-i eyyam-ı ömrü ikbal-i hazret-i şehinşahi yad ve tekrar olunmak için teyemmünen ve teberrüken bu mahalle tab' ve temsil olunmuştur.

27 Receb 1262/21 Temmuz1846

EK 2

Osmanlı Hükümeti'nin 1881-1909 yılları arasında taşrada takîb etmiş olduğu maarif politikasının esaslarını gösteren ve Vilâyet Maarif Meclisleri'nin kurulmasıyla ilgili 1299/1882 tarihli Maarif Nezareti tezkeresinin sureti:

"Nezd-i hakaîk vefd-i hazret-i vekâlet-penâhîlerine arz-ı beyâna hâcet olmadığı üzere Maarif-i Umumîye Nizamnâmesi hükmünce kâffe-i vilâyât-ı şâhâne merkezlerinde birer Meclis-i Maarif ve liva ve kazalarda şuâbâtı bulunup işbu meclise müstevfi maaşlarla maarif müdürlerinin riyaset etmesi ve muvazzaf muhakkik ve müfettiş vesâire bulundurulması iktizâ edip eğerçi şimdiki hâlde vilâyetlerde Maarif Meclisi nâmında birer heyet var ise de bunlar da ber mucib-i nizâm Nezaret'ce müntehâb ve mansub memurîn-i muvazzafa olmadığından ve talimât-ı mahsusa ile hatt-ı hareketleri alâ vechi'l-izah tayin ve tahdid edilmemiş olduğundan dolayı idâre-i merkeziyenin onlarla muhâberât ve muâmelâtı hemen ma'dum derecesinde nâdir bulunması hasebiyle heyât-ı mezkure bîhakkın îfâ-yı vazifeden kasır olduktan ma'ada Nezaret dahî taşraların maarifçe ahvâline ve iktiza derecesinde agâh ve haberdâr olmaktan kalmış ve bu halin devamı ise neşr ü terakki-i maarif hakkında olan dilhâh-ı selâmet-penâh-ı hazret-i pâdişâhîye külliyen münâfi bulunmuş olduğuna ve çünkü beyandan müstağni olduğu vechile tebaa-i saltanat-ı seniyyelerinin ale'l-husus Hıristiyan kısmı milliyetlerinin beka ve terakisinin ve her türlü saâdet-i dünyevîlerini maarifte görüp bunun iktisabı için bay ü gedası pek çok himmetler ve fedakârlıklar göstermekde oldukları ve ve bunların saltanat-ı seniyyenin amâl-i aliyesine muvâfık tederrüs ve taelbüm etmeleri maarifce olan ihtiyaclarının dahî mehmâ emken devlet-i metbuaları tarafından tedârik olunmasıyla beraber mekâtiblerince icrâ-yı teftîş ve nezaretten hâli kalınmamasıyla hâsıl olabileceğine ve bu kaziyeler bîhakkın mer'i ve cârî olmadıkca onların hâiz olacakları sermâye-i maarifden devlet fâide-mend belki mutazarrır olacağına ve taşralarca umur-ı maarifin nazar-ı itina ve tekayyüde alınamadığından müstefid olarak neşr-i ilm ü marifet vazîfe-i muhteremesini rupuş-ı hiyle ve mekîdet ederek birtakım ecnebîler maarif nizamnâmesinin verdiği selâhiyete müsteniden memâlik-i şâhânede yer yer mektebler ve dersler açarak nevresidegân ve etfâl-i tebaa-ı devleti istedikleri yolda okutmak da bulunduklarına ve memâlik-i şâhânede şu türlü mefâsidin esâsen ve cidden men'i her tarafça maarifin ehil ve muktedir zevâttan mürekkeb birer heyetleri bulunarak bir taraftan mekâtib-i tebaa-ı îseviyye ile tedrisât-ı ecânibi dâimâ taht-ı dikkat ve teftişde tutmak ve diğer cânibden nevâkis-i maarifi peyderpey tatmin ve ikmâl eylemekle kabil olacağına binaen eğerçi nizamnâme mucibince bilcümle vilâyât-ı şâhâneye mecâlis-i maarif ve şuabâtının tatmim ve tesisi arzu olunuyor ise de ahvâl-i hâzıra-i mâliye dahî dâimâ pîş-

i nazarda tutulmak vecâibden bu kadar yere birden bire evsâf-ı matlûbeyi câmi memur bulunup bulunamayacağı pek ziyâde şübhe götürür mesâilden olmağla evvel emirde Anadolu'nun maarifçe cihât-ı sâire-i memâlike nazaran geri kalmış ve binâenaleyh oralarca emr-i tedris ve tâlim kaziyye-i mühimmesi yavaş yavaş agyâr ü ecânib eline geçmekte bulunmuş olan bazı vilâyetlerinde mecâlis-i maarifin kaide-i tasarrufa riâyetle beraber hüsn-i tertib ve ihyâsı derce-i vücubda görünmüş olmağla ileride refte refte tamim olunmak ve... hazine-i devlete vüs'at geldikçe maaşları ve memurîn-i haddi nizamisine iblağ kılınmak ve maarif meclisleri teessüs ettikçe onlar vasıtasıyla peyderpey Dârü'l-muallimîn-i Sıbyânlar da küşâd ve liva ve kazalarda şubeleri tesis ettirilmek ve Nezaret'çe tanzim olunacak talimâtın hâvi olacağı vezâifi icrâ eylemek üzere bu senelik Sıvas, Diyarbekir, Mamuratü'l-Azîz, Erzurum, Van vilayetleri merkezlerinde birer maarif meclisi teşkiliyle Dersaâdet'den intihâb ve tâyin kılınacak müdürlere icâb-ı hâl ve mevkie göre iki yüzden bin beşer yüz ve her meclisin mâiyetinde bulunmak üzere kezâlik Dersaâdet'den tâyin ve izâm kılınacak müfettişlere sekizer yüzden biner ve mahallerinden intihâb ve istihdâm kılınacak kâtiblere iki yüz ellişer kuruştan beş yüz kuruşa kadar maaş ve her meclisin mesârif-i müteferrikasına bedel senevi bin ikişer yüz kuruş tahsis kılınmak için Nezaret-i âcizenin 97. bütçesinden takriben 186.000 kuruş sarfına mezuniyet itâsı hususunun pîşgâh-ı meâli istinâh-ı cenâb-ı vekâlet penâhîlerine arz ve beyânı Meclis-i Maarif'de tezekkür olunmuş ve icrâ-yı îcabı..." (1 Safer 1299)

EK 3

XV-XVIII. YÜZYILLARDA MEDRESE VE ENDERUN SİSTEMLERİ

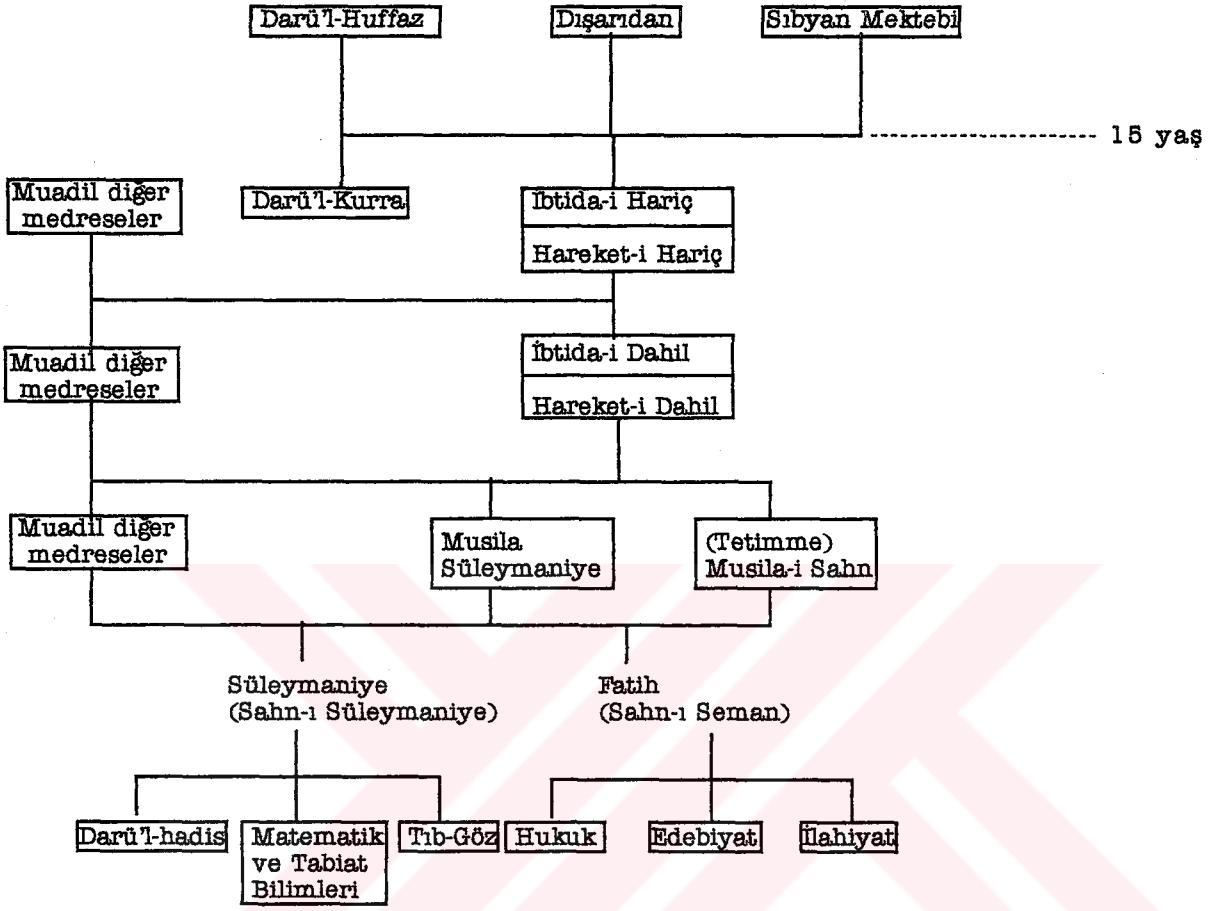

EK 4

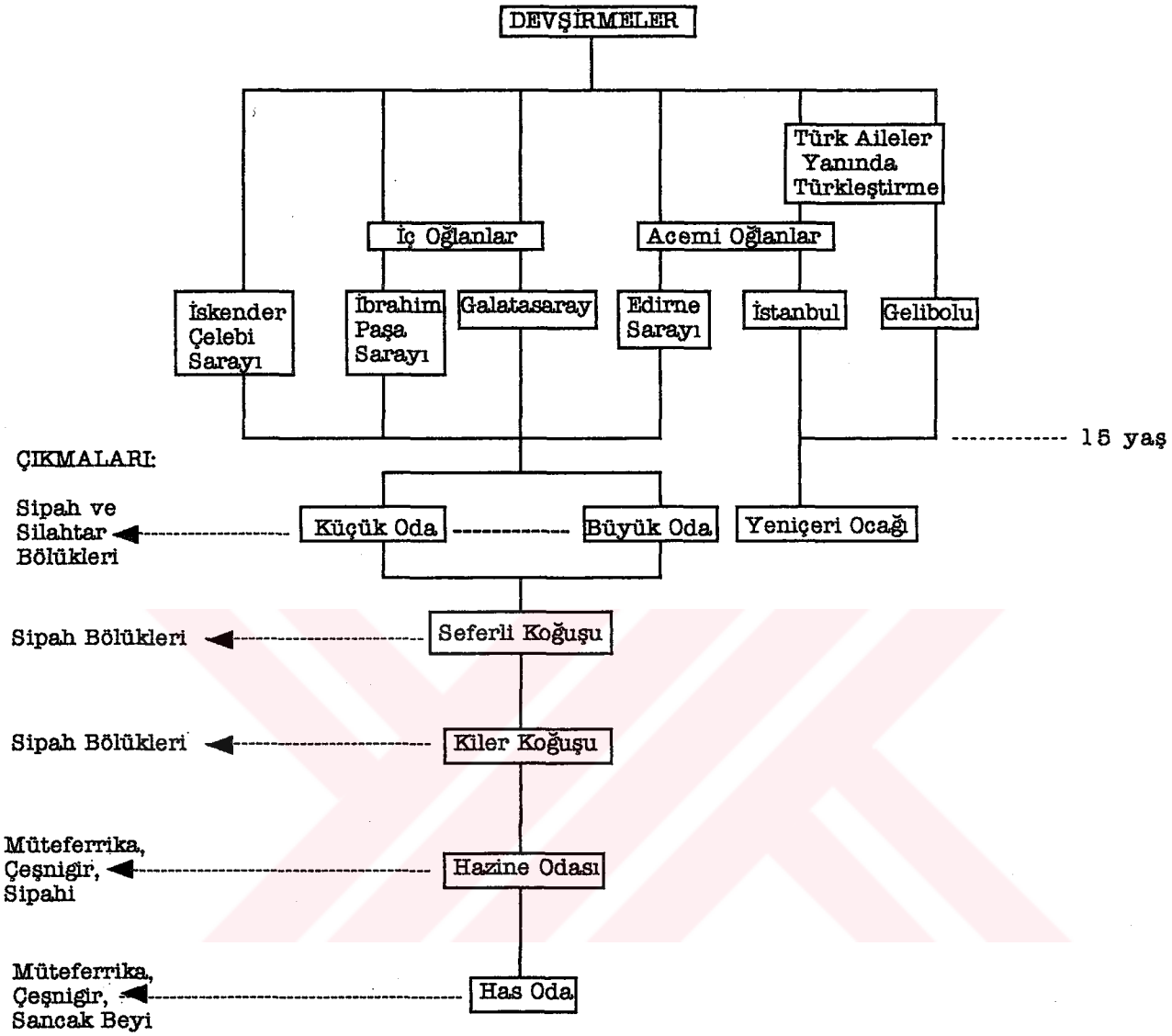
DEVŞİRMELER
Türk Aileler Yanında Türkleştirme
İç Oğlanlar
Acemi Oğlanlar
İskender Çelebi Sarayı
İbrahim Paşa Sarayı
Galatasaray
Edirne Sarayı
İstanbul
Gelibolu
15 yaş
ÇIKMALARI:
Sipah ve Silahtar Bölükleri
Küçük Oda
Büyük Oda
Yeniçeri Ocağı
Sipah Bölükleri
Seferli Koğuşu
Sipah Bölükleri
Kiler Koğuşu
Müteferrika, Çeşnigir, Sipahi
Hazine Odası
Müteferrika, Çeşnigir, Sancak Beyi
Has Oda

EK 5

ÖĞRETİM SİSTEMİNİN MAARİF NEZARETİNİN KURULUŞU (1857) SIRASINDAKİ DURUMU

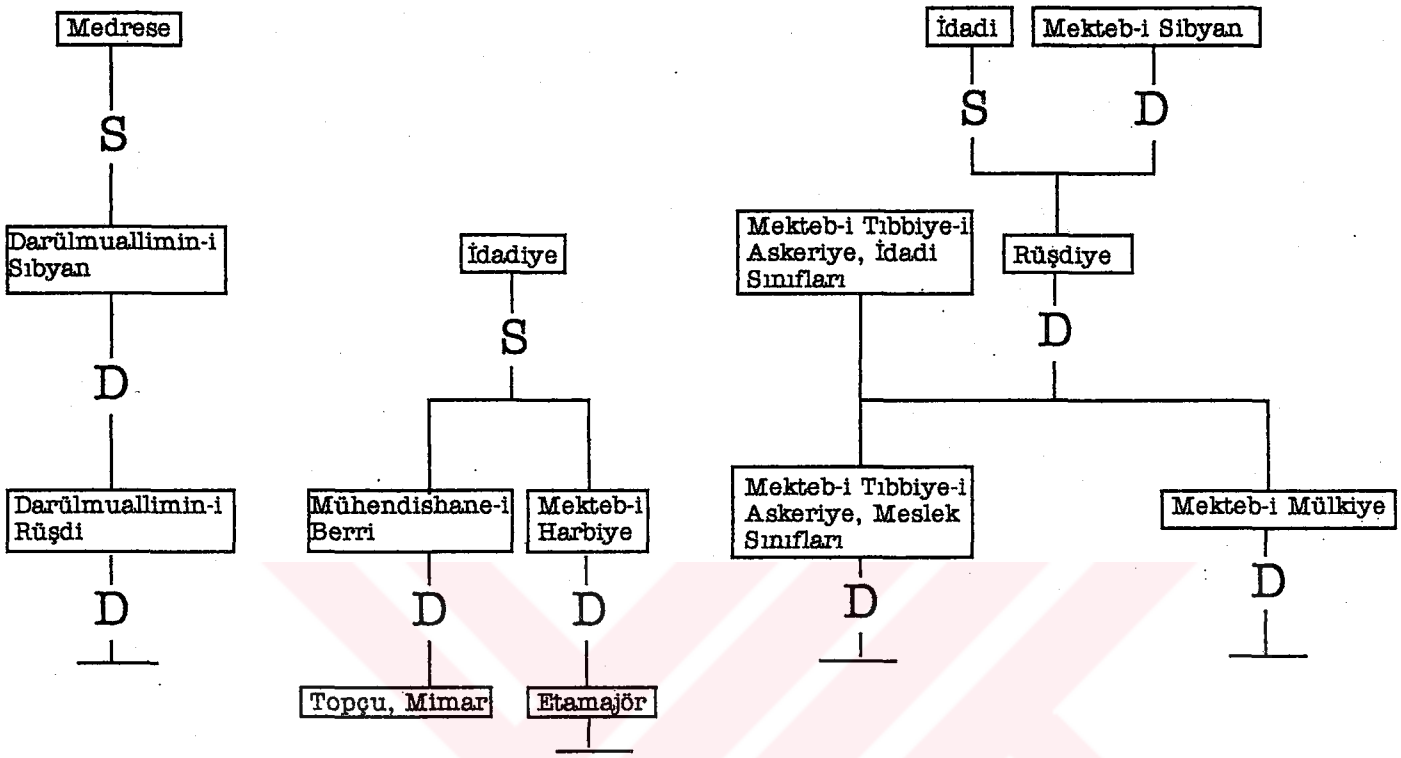

D Diploma

S Sınav

EK 6

1869 MAARİF-İ UMUMİYE NİZAMNAMESİ'NİN KURMAK İSTEDİĞİ SİSTEM

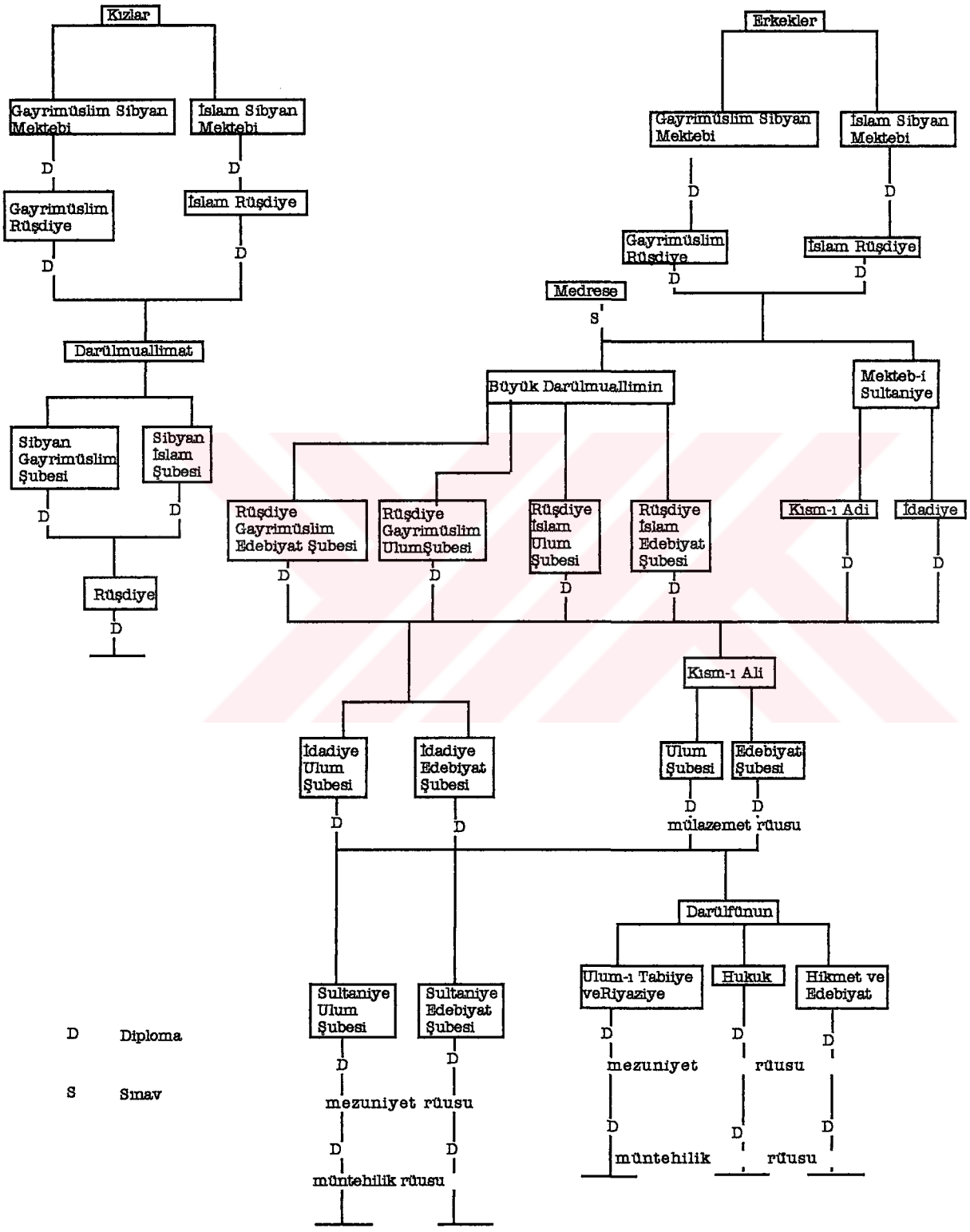

EK 7

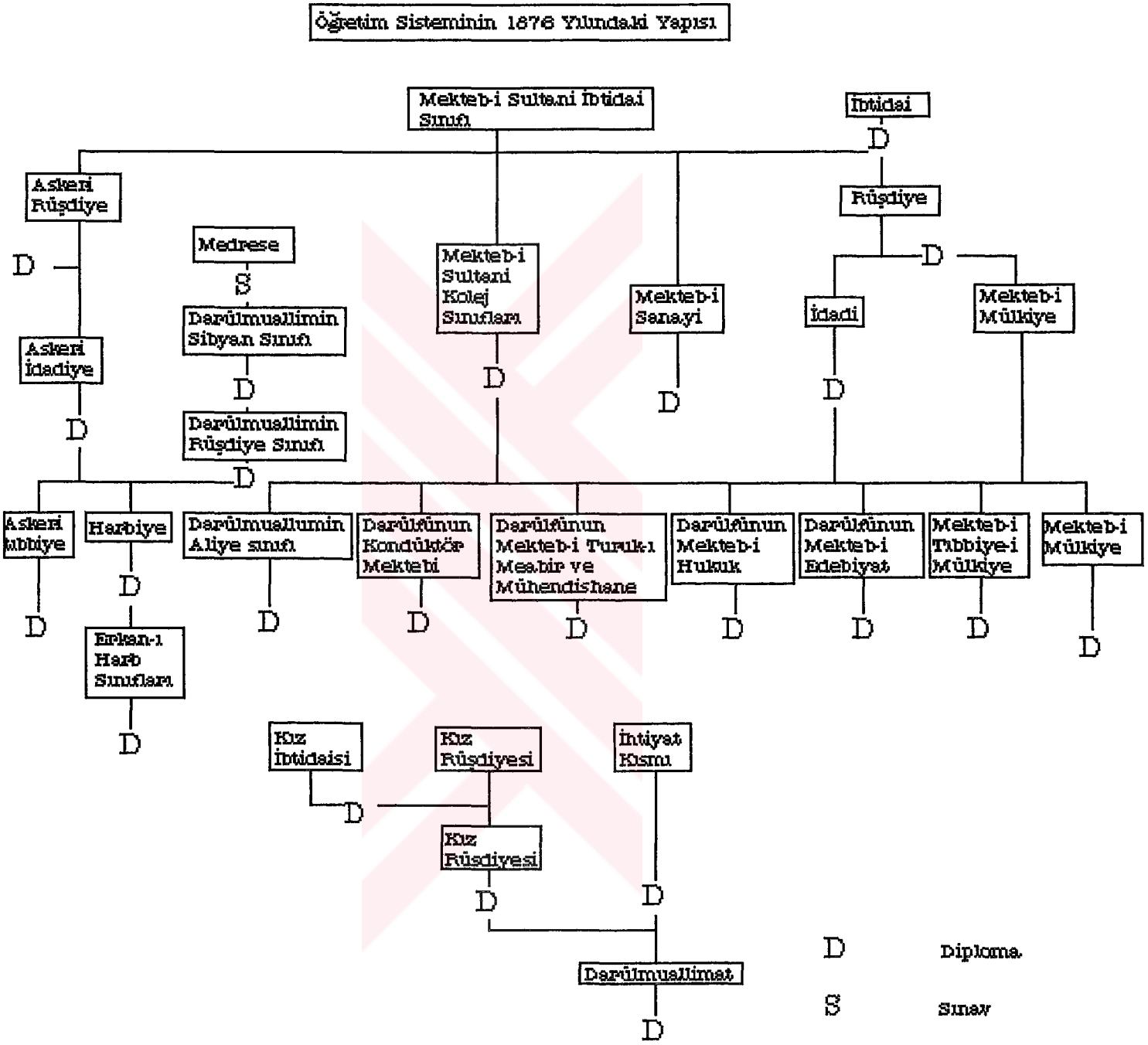
Öğretim Sisteminin 1876 Yılındaki Yapısı
Mekteb-i Sultani İbtidai Sınıfı
İbtidai
Askeri Rüşdiye
Medrese
Mekteb-i Sultani Kolej Sınıfları
Mekteb-i Sanayi
Rüşdiye
İdadi
Mekteb-i Mülkiye
Askeri İdadiye
Darülmuallimin Sibyan Sınıfı
Darülmuallimin Rüşdiye Sınıfı
Askeri Tıbbiye
Harbiye
Darülmuallimin Aliye sınıfı
Darülfünun Kondüktör Mektebi
Darülfünun Mekteb-i Turuk-ı Meabir ve Mühendishane
Darülfünun Mekteb-i Hukuk
Darülfünun Mekteb-i Edebiyat
Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye
Mekteb-i Mülkiye
Erkan-ı Harb Sınıfları
Kız İbtidaisi
Kız Rüşdiyesi
İhtiyat Kısmı
Kız Rüşdiyesi
Darülmuallimat
D Diploma
S Sınav

EK 8

Mutlakiyet Devri (1900) Öğretim Sistemi

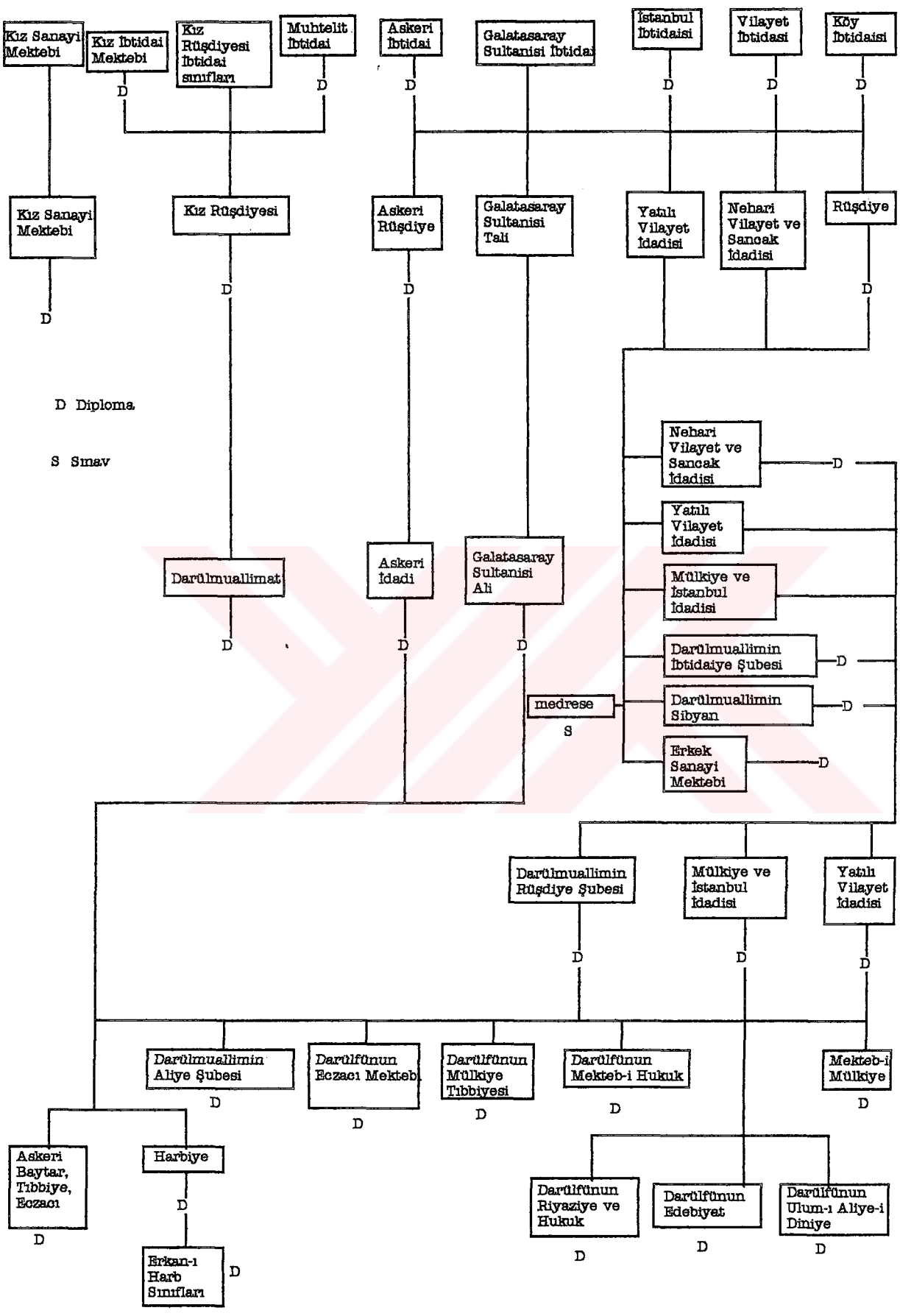

EK 9

YENİDEN BİR MECLİS-İ MAARİF KURULMASI HAKKINDA İRADE-İ SENİYE

Arz Tezkiresi

Daha önceki meclis-i maarif maarif nezareti memurlarından oluşmakta ve haftada iki gün toplanmakta idi. Bu memurların meşguliyetinin çok olmasıyla ve yeni olarak 90 kadar idadi mektebinin inşası yüzünden bu işlerle meşgul olmak üzere yeni bir meclis-i maarif teşkiline karar lüzum görüldü ve başkanlığına Şura-yı devlet azası Haydar efendi ve azalığına mekatib-i rüşdiye müdürü Selim efendi ve ilga olmuş Şura-yı maliye azalığından ayrılmış Hilmi ve Mektubi-i Dahiliye memurundan Ahmed bey tayin edildi. Meclis başkitabetinde zaten Aziz beyefendi bulunuyordu o da yerinde idame edildi.

27 Muharrem 1302
3 Teşrinisani 1300 (1885)[1282]

[1282]Düstur,1nci tertib,5nci cilt,s.604-605

EK 10

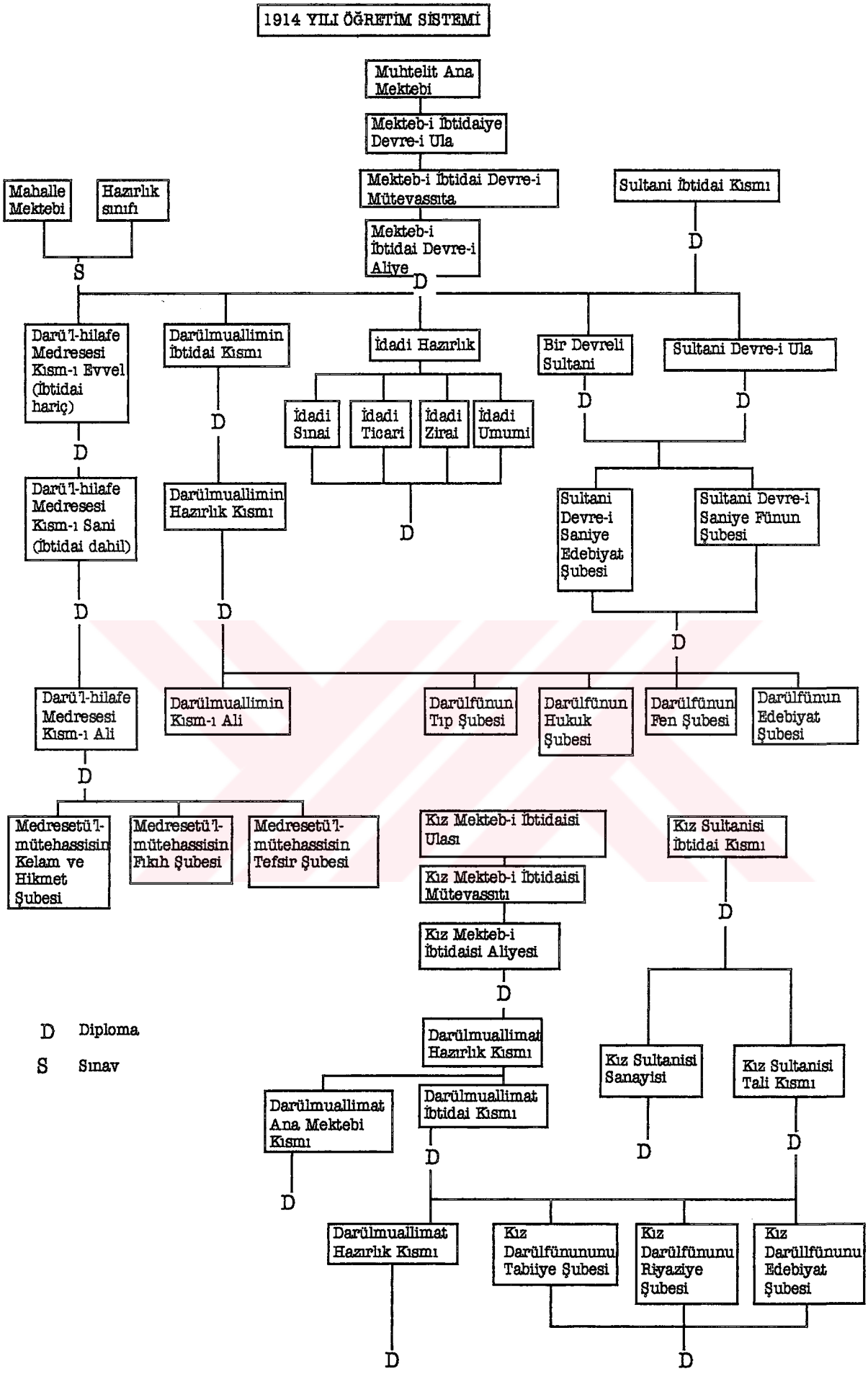
1914 YILI ÖĞRETİM SİSTEMİ
Muhtelit Ana Mektebi
Mekteb-i İbtidaiye Devre-i Ula
Mekteb-i İbtidai Devre-i Mütevassıta
Mekteb-i İbtidai Devre-i Aliye
Mahalle Mektebi
Hazırlık sınıfı
Sultani İbtidai Kısmı
Darü'l-hilafe Medresesi Kısm-ı Evvel (İbtidai hariç)
Darülmuallimin İbtidai Kısmı
İdadi Hazırlık
Bir Devreli Sultani
Sultani Devre-i Ula
İdadi Sınai
İdadi Ticari
İdadi Zirai
İdadi Umumi
Darü'l-hilafe Medresesi Kısm-ı Sani (İbtidai dahil)
Darülmuallimin Hazırlık Kısmı
Sultani Devre-i Saniye Edebiyat Şubesi
Sultani Devre-i Saniye Fünun Şubesi
Darü'l-hilafe Medresesi Kısm-ı Ali
Darülmuallimin Kısm-ı Ali
Darülfünun Tıp Şubesi
Darülfünun Hukuk Şubesi
Darülfünun Fen Şubesi
Darülfünun Edebiyat Şubesi
Medresetü'l-mütehassisin Kelam ve Hikmet Şubesi
Medresetü'l-mütehassisin Fıkıh Şubesi
Medresetü'l-mütehassisin Tefsir Şubesi
Kız Mekteb-i İbtidaisi Ulası
Kız Sultanisi İbtidai Kısmı
Kız Mekteb-i İbtidaisi Mütevassıtı
Kız Mekteb-i İbtidaisi Aliyesi
Darülmuallimat Hazırlık Kısmı
Kız Sultanisi Sanayisi
Kız Sultanisi Tali Kısmı
Darülmuallimat Ana Mektebi Kısmı
Darülmuallimat İbtidai Kısmı
Darülmuallimat Hazırlık Kısmı
Kız Darülfünununu Tabiiye Şubesi
Kız Darülfünunu Riyaziye Şubesi
Kız Darüllfünunu Edebiyat Şubesi
D Diploma
S Sınav

EK 11

MEKATİB-İ RÜŞDİYE NAZIRI	TAYİN VE AZİL TARİHLERİ
1- İmamzade Esad Efendi	11.3.1839 - 2.10.1849
MEKATİB-İ UMUMİYE NAZIRI	
1- Vakanüvis Mehmed Esad Efendi (aynı anda Meclis-i Maarif üyesi)	3.1.1847[1] - 1.1.1848
2- Ahmed Kemal Efendi (müdür ünvaniyle)	1.1.1848[2] - 31.7.1848
3- Ahmed Kemal Efendi (aynı anda Meclis-i Maarif üyesi)	31.7.1848 - 19.6.1854
4- Hayrullah Efendi (aynı anda Meclis-i Maarif üyesi)	19.6.1854[3] - 13.3.1857
MAARİF NAZIRI	
1- Abdurrahman Sami Paşa (1795-1878)	14.3.1857[4] - 24.11.1861[5]
2- Ahmed Kemal Paşa (1808-1888)	24.11.1861 - 18.11.1862
3- Mustafa Fazıl Paşa (1829-1875)	18.11.1862[6] - 12.1.1863
4- Nevres Paşa (1826-1872)	12.1.1863 - 28.2.1863
5- İbrahim Ethem Paşa (1818- 1893)	28.2.1863[7] - 23.6.1863
6- İbrahim Ethem Paşa (2. defa)	23.6.1863[8] - 19.3.1865
7- Nevres Paşa (2. defa)	19.3.1865 - 27.4.1865

[1] BOA, İ., DH., no: 6903
[2] BOA, Cevdet Maarif, no: 6606
[3] BOA, İ., DH, no: 19075
[4] BOA, İ., DH., no: 24663
[5] BOA, İ., DH., no: 32400
[6] BOA, İ., DH., no: 33912
[7] BOA, İ., DH., no: 34292
[8] BOA, İ., MM., no: 1172

8- Ahmed Kemal Paşa (2. defa)	27.4.1865[9] - 24.8.1867
9- Abdüllatif Subhi Paşa (1818-1886)	24.8.1867 - 9.3.1868
10- Saffet Paşa (1814-1883)	9.3.1868 - 5.10.1871
11- Ahmed Kemal Paşa (3. defa)	5.10.1871[10] - 4.1.1872
12- Derviş Paşa (1817-1878)	4.1.1872 - 15.6.1872
13- Ahmed Vefik Paşa (1823-1891)	15.6.1872 - 5.12.1872
14- Ahmed Kemal Paşa (4. defa)	5.12.1872[11] - 24.4.1873
15- Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895)	24.4.1873 - 5.4.1874
16- Saffet Paşa (2. defa)	5.4.1874 - 16.1.1875
17- Arifi Paşa (1830-1895)	16.1.1875 - 12.6.1875
18- Ahmed Cevdet Paşa (2. defa)	12.6.1875 - 30.11.1875
19- Safvet Paşa (3. defa)	30.11.1875 - 8.5.1876
20- Ahmed Kemal Paşa (5. defa)	8.5.1876 - 17.5.1876
21- Ahmed Cevdet Paşa (3. defa)	17.5.1876[12] - 17.10.1876
22- Yusuf Paşa (1826-1880)	17.10.1876 - 1.2.1877
23- Münif Paşa (1830-1910)	1.2.1877 - 9.11.1877
24- Ahmed Kemal Paşa (6. defa)	9.11.1877 - 11.1.1878

[9] BOA, İ., DH., no: 37200
[10] BOA, İ., DH., no: 44434
[11] BOA, İ., DH., no: 45890
[12] BOA, İ., DH., no: 50358

25- Ahmed Vefik Paşa (2. defa)	11.1.1878 - 4.2.1878
26- Abdüllatif Subhi Paşa (2. defa)	4.2.1878 - 18.4.1878
27- Münif Paşa (2. Defa)	18.4.1878 - 12.11.1880
28- Kamil Paşa (1832-1913)	12.11.1880 - 6.12.1881
29- Ali Fuad Bey (1840-1885)	6.12.1881 - 9.5.1882
30- Mustafa Nuri Paşa (1824-1889)	9.5.1882 - 25.11.1885
31- Münif Paşa (3. defa)	25.11.1885 - 4.11.1891
32- Ahmed Zühdü Paşa (1833-1902)	4.11.1891 - 12.4.1902
33- Mehmed Celaleddin Bey (1852-1933)	13.4.1902 - 27.7.1903
34- Haşim Paşa (1852-1920)	27.7.1903 - 28.7.1908
35- Hakkı Bey (1862-1918)	28.7.1908 - 22.9.1908
36- Recaizade Ekrem Bey (1846-1913)	23.9.1908 - 28.11.1908
37- Hakkı Bey (2. defa)	28.11.1908 - 16.12.1908
38- Abdurrahman Şeref Bey (Vekil)	16.12.1908 - 5.2.1909
39- Yusuf Ziya Paşa (1849-1929)	6.2.1909 - 13.2.1909
40- Abdurrahman Şeref Bey (1835-1925)	15.2.1909 - 4.5.1909
41- Nail Bey (1861-1922)	5.5.1909 - 9.1.1910
42- Emrullah Efendi (1858-1914)	10.1.1910 - 18.2.1911

43- Cavid Bey (Vekil)	18.2.1911 - 1.3.1911
44- Babanzade İsmail Hakkı Bey (1876-1913)	2.3.1911 - 11.5.1911
45- Abdurrahman Şeref Bey (2. defa)	11.5.1911 - 1.1.1912
46- Emrullah Efendi (2. defa)	1.1.1912 - 21.7.1912
47- Said Bey (1862-1837)	22.7.1912 - 29.10.1912
48- Mehmed Şerif Paşa (1874-1958)	30.10.1912 - 23.1.1913
49- Şükrü Bey (1874-1926)	24.1.1913 - 9.12.1917
50- Ali Münif Bey (Vekil)	9.12.1917 - 20.7.1918
51- Doktor Nazım Bey (1873-1926)	21.7.1918 - 12.10.1918
52- Said Bey (2. defa)	14.10.1918 - 10.11.1918
53- Doktor Rıza Tevfik Bey (1869-1949)	11.11.1918 - 12.1.1919
54- Yusuf Ziya Paşa (2. defa)	13.1.1919 - 4.3.1919
55- Ali Kemal Bey (1867-1922)	5.3.1919 - 14.5.1919
56- Said Bey (3. defa)	19.5.1919 - 7.3.1920
57- Abdurrahman Şeref Bey (3. defa)	8.3.1920 - 5.4.1920
58- Fahreddin Bey (1867-1942)	5.4.1920 - 30.7.1920
59- Hadi Paşa (1867-1932)	31.7.1920 - 20.9.1920
60- Hadi Paşa (Vekil)	21.9.1920 - 20.10.1920

61- Mustafa Reşid Paşa (1863-1921)	21.10.1920 - 12.12.1920
62- Arif Hikmet Paşa (Vekil)	16.12.1920 - 21.1.1921
63- Raşid Bey (1869-1952)	22.1.1921 - 12.6.1921
64- Mustafa Arif Bey (Vekil)	12.6.1921 - 12.8.1921
65- Said Bey[13] (4. defa)	19.8.1921 - 30.10.1922

13 Fethi Tevetoğlu, "Türkiye Maarif Nazırları, Maarif Vekilleri, Milli Eğitim Bakanları", **Hayat Tarih Mecmuası**, (Haziran, Temmuz, Ağustos,1973), cilt 1-2, Fasikül 5, s. 4-12, Fasikül 6, s. 15-21, Fasikül 7, s. 23-31 ve Faik Reşid Unat, **Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, (Ankara, 1964), s. 140-145 ve Mustafa Yazıcı, **Tanzimattan Bu Yana Milli Eğitim Bakanları, Başkanlar ve Atatürk 1839-. 1973** (Ankara, 1973)